

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ *SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRK ROMANINDA CUMHURİYET DÖNEMİ SİYASÎ PARTİLERİ
(1923-1960)**

DOKTORA TEZİ

GONCA ARKON

ANABİLİM DALI : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

KOCAELİ, 2010

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ *SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRK ROMANINDA CUMHURİYET DÖNEMİ SİYASÎ PARTİLERİ
(1923-1960)**

DOKTORA TEZİ

GONCA ARKON

**ANABİLİM DALI : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
PROGRAMI : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
DANIŞMAN : YRD. DOÇ. DR. HASAN KOLCU**

KOCAELİ, 2010

T.C
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ *SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK ROMANINDA CUMHURİYET DÖNEMİ SİYASİ PARTİLERİ
(1923-1960)

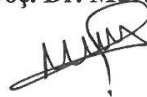
DOKTORA TEZİ

Tezi Hazırlayan: GONCA ARKON
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarihi ve No: 19.01.2011-2011/02

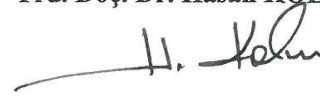
Prof. Dr. Sema UĞURCAN Prof. Dr. İ. Güven KAYA Doç. Dr. Şehnaz ALİŞ

Doç. Dr. Murat KOÇ

Yrd. Doç. Dr. Hasan KOLCU

KOCAELİ, 2010

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
KISALTMALAR	III
ÖNSÖZ	IV
ARAŞTIRMAYA KONU OLAN ROMANLAR	IX
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: TEK PARTİLİ DÖNEM (1923-1946)	
I. 1-) Atatürk Dönemi (1923-1938)	26
a) Cumhuriyet Halk Fırkası	28
b) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve İttihatçı Muhalefet	35
c) Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesi	68
I. 2-) İnönü Dönemi (1938-1946)	121
II. BÖLÜM: ÇOK PARTİLİ DÖNEM (1946-1960)	
II. 1-) İnönü-Menderes Dönemi (1946-1950)	182
II. 2-) Menderes Dönemi (1950-1960)	249
II. 3-) 27 Mayıs İhtilâli: Öncesi ve Sonrası	342
SONUÇ	423
KAYNAKÇA	446

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK ROMANINDA CUMHURİYET DÖNEMİ SİYASÎ PARTİLERİ

(1923-1960)

ÖZET

1870'lerden itibaren Türk sosyal hayatının çeşitli meselelerini ve farklı sahnelerini ele alan romanımız, Tanzimat sonrasında yaşanan tarihî, sosyal ve kültürel değişiklikleri ayrıntılarıyla yansıtır. Türk siyasî hayatındaki gelişmeler de romanlarımızda ele alınır. Siyasî partiler, çok partili hayata geçişteki demokrasi denemeleri, partilerin faaliyetleri ve görüşleri, halkın partiler karşısındaki tutumu; Cumhuriyet Devri Türk Romanı'nda yer bulur.

Tez çalışmamızda 1923-1960 yılları arasındaki süreç konu edilmiştir. Bu süreç içerisinde faaliyet gösteren -Cumhuriyet Halk Partisi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Demokrat Parti olmak üzere- dört siyasî parti ve bu partiler etrafındaki meselelerin tespit ettiğimiz 51 romana yansımaları değerlendirilmiştir.

Bu çalışmadaki hedefimiz, romana yansıyan sosyal ve siyasî meseleleri - romanın bir edebî ürün olduğunu, kendi içinde fiktif bir dünya kurduğunu göz ardı etmeden- tespit, tahlil ve değerlendirmektir.

Tezi Hazırlayan : Gonca ARKON
Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Hasan KOLCU
Tez Kabul Tarih ve No : 19.01.2011-2011/02
Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Sema UĞURCAN
: Prof. Dr. İ. Güven KAYA
: Doç. Dr. Şehnaz ALIŞ
: Doç. Dr. Murat KOÇ

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**POLITICAL PARTIES OF THE REPUBLIC PERIOD IN THE
TURKISH NOVEL**

(1923-1960)

ABSTRACT

Our novel, which has dealt with various issues and different stages of the Turkish social life as from the 1870s, reflects the historical, social and cultural changes that were experienced after the Reform in details. The developments in the Turkish political life are discussed in our novels, as well. Political parties, democracy attempts during the transition to the multi-party system, activities and views of the parties, attitude of the public against the parties find place in the Turkish Novel of the Republic Period.

In the our thesis study, the period between 1923-1960 was entreated. Four political parties – Republican People’s Party, Progressivist Republican Party, Liberal Republican Party and Democrat Party – which were active within this period and the reflection of the issues around these parties on the determined 51 novels were assessed.

Our goal in this study is to determine, analyse and assess the social and political issues that are reflected on the novel – without ignoring the fact that novel is a literary genre and it establishes a fictive world in itself.

Tezi Hazırlayan	: Gonca ARKON
Tez Danışmanı	: Yrd. Doç. Dr. Hasan KOLCU
Tez Kabul Tarih ve No	: 19.01.2011-2011/02
Jüri Üyeleri	: Prof. Dr. Sema UĞURCAN
	: Prof. Dr. İ. Güven KAYA
	: Doç. Dr. Şehnaz ALIŞ
	: Doç. Dr. Murat KOÇ

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: adı geçen eser
Ank.	: Ankara
AP	: Adalet Partisi
bas.	: baskı
bkz.	: bakınız
Bnb.	: Binbaşı
C.	: Cilt
CENTO	: Merkezî Antlaşma Teşkilâtı
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
Çev	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
EOKA	: Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü
Haz.	: Hazırlayan
İst.	: İstanbul
MBK	: Millî Birlik Komitesi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
s.	: sayfa
S.	: Sayı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
Org.	: Orgeneral
Yay.	: Yayınları
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
Yzb.	: Yüzbaşı

ÖNSÖZ

Türkiye'nin siyasî geçmişine ve bunu takiben oluşan sosyal değişime tanıklık eden 51 romanı incelediğimiz “Türk Romanında Cumhuriyet Dönemi Siyasî Partileri” adlı tez çalışmamızda, 1923-1960 yılları arasındaki süreç ele alınmıştır. Bu süreç içerisinde faaliyet gösteren -Cumhuriyet Halk Partisi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Demokrat Parti- olmak üzere dört siyasî parti ve bu partiler etrafındaki meselelerin romanlara yansımaları değerlendirilmiştir.

Tanzimat sonrasında Türk toplumu hızlı bir değişim sürecine girer. Bu değişimin yeni bir medeniyetin kapısında yaşanması, cemiyet üzerinde daha derin ve dramatik etkiler bırakır. Tanzimat Fermanı'nın ilânı, I. ve II. Meşrutiyet tecrübeleri, Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in kurulmasıyla imparatorluktan millî devlete geçiş gibi olaylar; 84 yıl gibi –bir milletin tarihinde kısa sayılabilecek- bir zaman sürecinde yaşanır.

Edebiyat, başlangıcından beri hayatın peşinde olan bir sanattır. Hayatta ne varsa edebiyatta yansımaları bulmak mümkündür. 1870'lerden itibaren Türk sosyal hayatının çeşitli meselelerini ve farklı sahnelerini ele alan romanımız, Tanzimat sonrasında yaşanan tarihî, sosyal ve kültürel değişiklikleri ayrıntılarıyla yansıtır. Türk siyasî hayatındaki gelişmeler de romanlarımızda yerini bulur. II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki Fırkası'yla başlayan partilere dayalı siyasî hayat ile Cumhuriyet'in kurulmasıyla parlamenter demokrasinin başlaması ve zaman içinde çok partili hayata geçiş denemeleri, farklı nesillere mensup yazarlarımızın eserlerinde geniş bir biçimde yer tutar. Bu durum; Türk toplumunun yeni bir medeniyet dairesine girişi karşısında “aydın sorumluluğu” taşıyan romancılarımızın doğal bir tavrı olmakla beraber, insan doğasının da bir gereğidir. Mehmet Kaplan'ın da belirttiği gibi, “*insan; politik, ekonomik ve sosyal bir yaratıktır.*”

Romanı bir tarih kitabı gibi okumak mümkün değildir; ancak romanda anlatılanların doğruluğunu tarih yardımıyla tespit etmek mümkündür. Roman gerçek değil, kurmaca bir dünya olduğundan ve roman yazarı tarihçi olmadığından, kendine özgü bir bakış açısı ile sosyal olayları eserinde işlemesi son derece doğaldır. Zaten romancıdan bir tarihçi titizliğiyle tarihî olayları ele alması beklenemez. Bu kurmaca

dünyada, romancının yaşadığı ve gözlemediği olaylar yer alır. Bu bakımdan romancının sorumluluğu tarihçininkinden fazladır.

Romanın tarihten farkı şu noktadadır: Roman, özü itibarıyla tarihin arka planında kalan, tarihteki olaylardan asıl etkilenen insan gerçeğini görmemize yardım eder. Bu sebeple sosyal tarih araştırmalarında romanlar, önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır. Siyasette ön planda gelen büyük aktörler vardır. Onların yanında siyaset satrancını devam ettiren küçük aktörler yer alır. Tarih daha çok bu aktörler etrafında döner. Onların hazırladığı siyasî zeminin halka yansımaları birtakım tarihî bilgilerle, istatistiklerle verir. Tarihte sıradan insana yer yoktur. İşte roman, bu noktada devreye girer. Hayattaki her şeyi içine alan romanın bu kadar genişliğine tezat şekilde dar ve tek bir hedefi vardır: İnsanı anlatmak. Parti çekişmelerinin doğurduğu kavgalar, ekonominin topluma etkisi, siyaset ekseninde bireylerin değişimi roman üzerinden okunabilir. Roman, her türlü beşerî duygunun siyasetten nasibini aldığını ortaya koyar. Romanda büyük ve küçük aktörlerin yanında siyasetin sıradan insanın hayatını nasıl etkilediğini, değiştirdiğini ve yönlendirdiğini okuyabiliriz. Bu bakımdan roman, tarihin dar kadrosuna sığdırılmayacak olan sıradan insan gerçeğini en iyi şekilde ortaya koyan bir sanattır.

Türk sosyal ve siyasî hayatının aynası niteliğindeki romanımızda siyasî partiler, çok partili hayata geçişteki demokrasi denemeleri, partilerin faaliyetleri ve görüşleri, halkın partiler karşısındaki tutumu; yazarlarımızın gözünden kaçmamış ve Cumhuriyet Devri Türk Romanı'na ayrıntılı bir şekilde yansımıştır. Bu temele dayandırdığımız tezimizde, öncelikle siyasî partiler konusuna ilişkin yapılan çalışmalar tespit edilmiş ve gözden geçirilmiştir. Roman-toplum-siyaset ilişkisi konusunda tespit edilen çalışmalar şunlardır:

1-) Fethi Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İst., 1981

2-) Nuray YAZICIOĞLU, *Attilâ İlhan'ın Romanlarında İttihat ve Terakki*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış Yüksek Lisans tezi), Adana, 1988

3-) Ahmet DOĞU, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında İttihat ve Terakki*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış Doktora tezi), Konya, 1997

4-) Ahmet KEKEÇ, “Darbeler ve Romanlar”, Hece, Türk Romanı Özel Sayısı, Sayı: 65-66-67, Mayıs-Haziran-Temmuz 2002

5-) Alemdar YALÇIN, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı (1946-2000)*, Akçağ Yay., Ankara, 2003

6-) A. Ömer TÜRKEŞ, “Darbeler; Sözü Bittiği Zamanlar...”, Hece, Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı, 90-91-92, Haziran-Temmuz-Ağustos 2004

7-) Canan SEVİNÇ, “Tanzimat’tan Bugüne Türk Romanında Siyaset” Hece, Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı, 90-91-92, Haziran-Temmuz-Ağustos 2004

8-) Murat KOÇ, *Türk Romanında İttihat ve Terakki (1908-2004)*, Temel Yay., İst., 2005

Araştırma sırasındaki okumalarımız iki koldan ilerlemiştir. Önce siyasî meseleleri tarihî zemine oturtabilmek amacıyla siyaset tarihiyle ilgili kitaplar okunmuş, daha sonra da romanların okunup incelenmesi ve romandaki olayların tarihî meselelerle karşılaştırılması yoluna gidilmiştir.

Tezimiz, Önsöz ve Giriş bölümlerini takiben iki ana bölüm ile Sonuç ve Kaynakça kısımlarından oluşmaktadır. Çalışmamızın Giriş bölümünde, 1923-1960 tarihleri arasında dört siyasî partinin kuruluş ve gelişim süreçlerine, faaliyetlerine yer verilmiştir. Bu bölümdeki bilgiler, siyasî tarih konusundaki araştırmalardan derlenmiştir. Diğer bölümler şöyledir:

I- Tek Partili Dönem: Bu bölüm iki alt kısımdan oluşmaktadır:

1-) *Atatürk Dönemi (1923-1938): Bu kısımda Cumhuriyet’in kuruluşundan Atatürk’ün ölümüne kadarki süreçte iktidardaki Halk Fırkası ile kısa süreli demokrasi denemeleri olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın romanımıza yansımaları üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde siyasî boyutu ve bazı siyasetçilerle ilişkilendirilmesi sebebiyle 1926’da Gazi’ye düzenlenen İzmir Suikastı’nı işleyen romanlar da değerlendirilmiştir.*

2-) *İnönü Dönemi (1938-1946): Bu kısımda, CHP’nin II. Dünya Savaşı ekonomi politikaları, demokrasi anlayışı, dine yaklaşımı ve laiklik konusundaki tutumu, basına ve aydınlara uyguladığı baskı, halkın CHP’ye tepkisi ve parti içi muhalefetin 1946’da Demokrat Parti’yi kurması konularını ele alan romanlar üzerinde durulmuştur. Böylece Millî Şef döneminin romanlara yansıyan panoraması verilmiştir.*

II- Çok Partili Dönem: Bu bölüm üç kısımdan oluşmaktadır:

1-) İnönü-Menderes Dönemi (1946-1950): DP'nin kuruluşuyla beraber Türk sosyal hayatı yeniden çok partili hayata geçiş denemesi ile karşılaşır. Bu bölümde çok partili sistemin bireye yansımaları, DP'nin teşkilatlanma çabaları, halka vaatleri, tek parti yönetiminden bunalan halkın DP'yi kurtuluş olarak görmesi ve iktidar-muhalefet çatışmaları gibi konuları ele alan romanlar incelenmiştir.

2-) Menderes Dönemi (1950-1960): Bu bölümde, DP'nin on yıllık iktidarı boyunca yaşanan önemli olayların, hükümet icraatlarının, CHP muhalefetinin, halk arasındaki ikiliğin romanlarımıza aksi değerlendirilmiştir.

3-) 27 Mayıs İhtilâli: Öncesi ve Sonrası: Ülkeyi 1960 İhtilâli'ne götüren sürecin, ihtilâl sonrası kurulan Millî Birlik Hükümeti uygulamalarının, Yassıda duruşmalarının romanımıza nasıl yansıdığını gösteren bu bölüm, araştırmamızın son kısmını oluşturmaktadır.

Sonuç kısmında 51 romandan hareketle ortaya çıkan malzeme; romanın unsurları, siyasî devirler ve romana yansıyan hâkim fikirler etrafında yeniden bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Kaynakça kısmında tezin içeriğini oluşturan romanlar, yararlanılan siyasî tarihe dair eserler, edebiyat araştırma ve incelemeleri ile makaleler alfabetik olarak verilmiştir.

Edebî eserler genellikle iki şekilde değerlendirilir:

1-) Genel olarak edebiyatın, özel olarak ait olduğu türün taşıdığı estetik değerler açısından,

2-) Bünyesinde barındırdığı sosyal ve siyasî meseleler açısından.

Biz tezimizde romanları türün doğasını teşkil eden estetik noktalardan değil, daha çok ikinci maddede belirtilen açıdan değerlendirdik.

Romanlarda siyasî partilerle ilgili meseleler bazen geniş bir şekilde, bazen de kısa ifadelerle yer bulmuştur. Bu nedenle tezimizde, konunun işlenişine paralel olarak bazı romanlara daha geniş yer vermek mecburiyeti doğmuştur. Siyasî partilere dair romanımıza yansıyan meselelerin tarihî gerçeklerle örtüşmeyen noktaları, araştırma ve hatıratlardan hareketle dipnotlar verilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

“Türk Romanında Cumhuriyet Dönemi Siyasî Partileri” konulu araştırmamız şu sonucu ortaya koymuştur: 1923-1960 arası siyasî ortamı şekillendiren Cumhuriyet Halk Partisi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Demokrat Parti'nin faaliyetleri, ideolojileri, halkla ilişkileri, siyasetin değişen yüzü

ve kendine has kuralları, siyasî gelişmelerden etkilenen insanımızın durumu, tarihî, ekonomik, sosyolojik ve psikolojik tahlillerle geniş ölçüde romanımıza yansımıştır.

Lisans eğitimimiz boyunca Yeni Türk Edebiyatı'nı bizlere sevdiren Saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Birol EMİL'e en derin saygı ve şükranlarımı arz ediyorum. Dersleriyle ufkumu genişleten, dikkat ve titizliği ile çalışmam süresince beni yönlendiren Sayın Hocam Prof. Dr. Sema UĞURCAN'a sonsuz teşekkürlerimi arz etmeyi bir borç bilirim. İlgi, teşvik ve yardımlarını benden esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Murat KOÇ'a da ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Akademik hayata başlamamı sağlayan, çalışmalarım da gerek fikir, gerek kaynak bakımından nice katkılarını gördüğüm, desteğini daima hissettiğim Danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Hasan KOLCU'nun üzerimdeki emeği büyüktür. Aziz hocama hayatım boyunca sürececek minnet ve şükran duygularımı ifade etmek isterim.

Kocaeli, 2010

Gonca ARKON

ARAŞTIRMAYA KONU OLAN ROMANLAR¹

- Ağaoğlu, Adalet, Ölmeye Yatmak, (1973)
Arıt, Fikret, Muhtar (1957)
Aygen, Reşat, Enis, Ağlama Duvarı (1949)
_____, Yolgeçen Hanı (1952)
Başar, Kürşat, Başucumda Müzik (2003)
Baykurt, Fakir, Yılanların Öcü (1959)
_____, Onuncu Köy (1961)
Bilbaşar, Kemal, Ay Tutulduğu Gece (1961)
_____, Yeşil Gölge (1970)
Buğra, Tarık, Firavun İmanı (1976)
_____, Dönemeçte (1978)
_____, Yağmur Beklerken (1981)
Cumalı, Necati, Zeliş (1959)
_____, Yağmurlarla Topraklar (1973)
_____, Acı Tütün (1974)
Çokum, Sevinç, Karanlığa Direnen Yıldız (1996)
Güntekin, Reşat Nuri, Kavak Yelleri (1950)
İlgaz, Rıfat, Karartma Geceleri (1974)
İlhan, Attilâ, Kurtlar Sofrası (1963)
_____, Bıçağın Ucu (1973)
_____, Sırtlan Payı (1974)
_____, Yaraya Tuz Basmak (1978)
Karakoyunlu, Yılmaz, Salkım Hanımın Taneleri (1990)
_____, Üç Aliler Divanı (1991)
_____, Güz Sancısı (1992)
_____, Yorgun Mayıs Kısrakları (2004)
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, Panorama (1953-1954)
Kocagöz, Samim, Yılan Hikâyesi (1954)
_____, Bir Çift Öküz (1970)

¹ Araştırmaya konu olan romanların ilk yayın tarihleri verilmiştir.

_____, İzmir'in İçinde (1973)
Kemal Tahir, Bozkırdaki Çekirdek (1967)
_____, Kurt Kanunu (1969)
_____, Yol Ayrımı (1971)
_____, Hür Şehrin İnsanları (1976)
Kulin, Ayşe, Füreya (1999)
_____, Gece Sesleri (2004)
Kutlu, Ayla, Kaçış (1979)
_____, Bir Göçmen Kuştu O (1985)
_____, Emir Bey'in Kızları (1998)
Nesin, Aziz, Zübük (1961)
Orhan, Kemal, Murtaza (1952)
_____, Hanımın Çiftliği (1961)
_____, Gurbet Kuşları (1962)
_____, Üçkağıtçı (1969)
Pamuk, Orhan, Cevdet Bey ve Oğulları (1982)
Sepetçioğlu, M. Necati, Cevahir ile Sadık Çavuş'un Buğday Kamyonu (1977)
_____, Karanlıkta Mum Işığı (1979)
_____, Güneşin Dört Köşesi (1983)
Seyda, Mehmet, Yanartaş (1970)
Toprak, Ömer Faruk, Tuz ve Ekmek (1973)
Türkali, Vedat, Bir Gün Tek Başına (1975)

GİRİŞ²

Siyasî partiler; bir program çerçevesinde siyasî kararları belirlemek ve bu amaçla seçimlerde iktidarı ele almak üzere örgütlenen, halkla devlet arasındaki bağlantıyı sağlayan kuruluşlardır.

Çağdaş toplumlarda siyasî partiler, demokratik hayatın ve demokratik devlet düzeninin vazgeçilmez unsurlarıdır. Anayasal hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi ve kullanılması, ihtiyaç duyulan kanunların çıkarılması, halkın yönetime temsilciler yoluyla katılabilmesi için partilere ihtiyaç vardır. Siyasî partiler, farklı fikirlerin temsili yoluyla demokrasinin güçlenmesinde önemli rol oynarlar.

Türkiye’de siyasî partiler, II. Meşrutiyet döneminde yasal kuruluşlar olarak örgütlenmeye başlarlar. 1889 yılında kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin mücadelesiyle 23 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet ilân edilir. Meşrutiyet’in ilânının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti fırkalaşmaya doğru gider. İttihat ve Terakki karşısında Ahrar, Hürriyet ve İtilâf gibi muhalif fırkalar da kurulur. Ancak ihtilâl yaparak Meşrutiyet’i getiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, parlamenter demokrasinin hayata geçişini sağlamak yerine, baskıcı bir idare kurar. Bu nedenle de demokrasi hamlesi yarım kalır. Bu dönemi değerlendiren Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasî Partiler (1859-1952)* adlı eserinde II. Meşrutiyet’i bir “siyaset laboratuvarı” şeklinde vasıflandırır. I. Dünya Savaşı’nın kaybedilmesi nedeniyle Mütareke ve Millî Mücadele yıllarında siyaset karışık bir manzara arz eder. Bu yüzden II. Meşrutiyet’le başlayan çok partili sisteme geçiş, toplum ve siyasetin birbirini etkilediği Cumhuriyet Devri’ne kalır. Cumhuriyet’le birlikte siyasî gelişim, tek partili hayattan çok partili hayata geçiş şeklinde olur. Cumhuriyet sonrasında kurulan belli başlı siyasî partiler ve faaliyetleri şöyledir:

Cumhuriyet Dönemi Siyasî Partileri (1923-1960)

Cumhuriyet Halk Partisi: (CHP)

Cumhuriyet Halk Partisi, 9 Eylül 1923’te Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından “Halk Fırkası” adıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde kurulan ilk siyasî

² Giriş bölümünde verilen bilgiler başta Tarık Zafer TUNAYA, Şevket Süreyya AYDEMİR, Sina AKŞİN, Taner TİMUR, Yılmaz GÜLCAN’ın eserleri olmak üzere bibliyografyada adı geçen konuyla ilgili eserlerden derlenmiştir.

partidir.³ Partinin adının başına, 10 Kasım 1923'te Parti Genel Sekreteri Recep Bey'in (Peker) önerisiyle "Cumhuriyet" sözcüğü eklenir ve parti, bu tarihten itibaren "Cumhuriyet Halk Fırkası" olarak anılır. 1935'teki 4. Kurultay'da ise Cumhuriyet Halk Fırkası adı, bugünkü adına, "Cumhuriyet Halk Partisi"ne dönüştürülür.

Halk Fırkası'nın Kuruluşu:

Partinin kökleri Sivas Kongresi'ne dayanmaktadır. Partinin 1. Kurultayı olarak da kabul edilen 4-11 Eylül 1919'da yapılan Sivas Kongresi'nde çeşitli bölgelerdeki düşman işgaline direnmek amacıyla kurulan müdafaa-i hukuk cemiyetleri, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirilir. 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti delegelerinden oluşmaktadır. 1922'de TBMM, Birinci Grup ve İkinci Grup adıyla ikiye ayrılır.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından Mustafa Kemal liderliğindeki Birinci Grup, ülke çapında siyasî örgütlenmeye yönelir. 8 Nisan 1923'te Birinci Grup'un yayımladığı dokuz umdeden oluşan seçim beyannamesi ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun "Halk Fırkası"na dönüşeceği bildirilir ve ülke için yapılacaklar sıralanır. Yayımlanan bu dokuz umde, aynı zamanda Halk Fırkası'nın ilk programı niteliğindedir.⁴

9 Eylül 1923'te hazırlanan Halk Fırkası Nizamnamesi⁵ ile Halk Fırkası'nın kuruluş felsefesi ve amacı ortaya konur. 11 Eylül 1923'te İçişleri Bakanlığı'na verilen dilekçe, partinin resmen kurulduğunu ilân etmektedir.⁶

Mustafa Kemal'in genel başkanlığında kurulan Halk Fırkası'nın Genel Başkan Vekilliğini İsmet Paşa (İnönü), Genel Sekreterliği'ni ise Recep Bey (Peker) üstlenir. Partinin kuruluşunda Erzurum Mebusu Sabit (Sarıoğlu), İzmir Mebusu Celâl (Bayar), Tekirdağ Mebusu Cemil (Ubaydın), İstanbul Mebusu Refik (Saydam), İzmit

³ Maurice DUVARGER, 1923'ten 1946'ya kadar tek parti olarak faaliyet gösteren CHP'nin felsefesi ve yapısı bakımından totaliter olmadığını belirtir ve şu yorumu yapar: "Bu partinin başta gelen özelliği, demokratik ideolojisidir. Bu ideoloji, hiçbir zaman faşist ya da komünist kardeşleri gibi, bir tarikat ya da kilise niteliği taşımamış; üyelerine bir iman ya da mistik empoze etmemiştir; Kemalist devrim, özü bakımından pragmatiktir. Ödevi, orta-doğu uluslarının modernleşmelerini önleyen başlıca engele, yani İslâmiyete karşı mücadele ederek Türkiye'yi Batılılaştırmak olmuştur." (Siyasi Partiler, Bilgi Yayınevi, Ank., 1974, (2. bas.), s. 359)

⁴ "Dokuz Umde Beyannamesi" için bkz: Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952)*, Arba Yay., İst., 1995, s. 580-582

⁵ Halk Fırkası Nizamnamesi için bkz: Mete TUNCAY, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yay., Ank., 1981, s. 362-369

⁶ Dilekçe metni için bkz: Yılmaz GÜLCAN, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, Alfa Yay., İst., 2001, s. 74

Mebusu Saffet (Arıkan), Erzurum Mebusu Münir Hüsrev (Görel), Konya Mebusu Kâzım Hüsni ve Diyarbakır Mebusu Zülfü Bey görev alırlar.

Halk Fırkası'nın kurulmasından kısa bir süre sonra, 29 Ekim 1923'te, Cumhuriyet ilân edilir. Aynı gün yapılan seçimle Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı seçilir. Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine fırkanın genel başkan yardımcılığı görevi, "19 Kasım 1923 günü Mustafa Kemal tarafından İsmet Paşa'ya verilir."⁷

Mustafa Kemal Atatürk Dönemi: (1923-1938)

Cumhuriyet'in ilânının ardından 3 Mart 1924'te yapılan meclis oturumunda Halifeliğin kaldırılması ile Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılmasına yönelik yasa önerileri kabul edilir. 20 Nisan 1924'te ise yeni Anayasa ilân edilir.⁸

Halifeliğin kaldırılmasının ve 1924 Anayasası'nın kabulünün hemen ardından, Cumhuriyet Halk Fırkası'nda bölünme yaşanacağı ve yeni bir partinin kurulacağına yönelik haberler basında yer almaya başlar. Pek çok kişinin beklediği Halk Fırkası'ndaki bölünme, 9 Kasım 1924'te Rauf Bey (Orbay) ve dokuz arkadaşının Halk Fırkası'ndan istifası ile gerçekleşir. Millî Mücadele'nin lider kadrosu içindeki Kâzım (Karabekir), Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy), Adnan (Adıvar), Refet (Bele) gibi bazı milletvekilleri; ülkenin "diktatörlüğe" yöneldiği iddiasıyla 17 Kasım 1924'te "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nı kurarlar.

Doğu Anadolu'da çıkan Şeyh Sait İsyanı ve olayları bastırmak için ilân edilen Takrir-i Sükûn Kanunu hükümleri uyarınca ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 5 Haziran 1925'te kapatılır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırka'nın kapatılmasından sonra Takrir-i Sükûn dönemi, 1929'a kadar devam eder. Bu dönemde Türk devriminin önemli hamleleri gerçekleştirilir. 25 Kasım 1925'te Şapka Kanunu, 30 Kasım 1925'te Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması, 17 Şubat 1926'da Medenî Kanun'un Kabulü, 10 Nisan 1928'de Anayasa'dan Devletin Dini İslâmdır Maddesinin Çıkarılması, 24 Mayıs 1928'de Milletlerarası Rakamların Kabulü, 1 Kasım 1928'de Yeni Harflerin Kabulü yasalaştırılır.

⁷ Hikmet BİLA, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, Milliyet Yay., İst., 1987, (2. bas.), s.56

⁸ 1924 Anayasası tam metni için bkz: Suna KİLİ-A. Şeref GÖZÜBÜYÜK, *Türk Anayasa Metinleri*, İş Bankası Yay., Ank., 1985, s. 109-135

15 Ekim 1927'deki 2. Kurultay'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından *Nutuk* okunur. Cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laiklik ilkeleri parti tüzüğüne girer. Ayrıca tüzüğe, fırkanın değişmez genel başkanının Gazi Mustafa Kemal olduğu yazılır.

1929 yılının Ekim ayında patlak veren ekonomik bunalım, tüm dünyayı olduğu gibi ülkemizi de etkiler. Türkiye, devletçi ekonomi politikasını benimser, önemli yatırımların devlet eliyle yapılması kararlaştırılır.

1930'da ekonomik krizin artması ve Halk Fırkası'nın politikaları, toplumda ciddi huzursuzlukların baş göstermesine neden olur. Gazi, yakın arkadaşı Paris Büyükelçisi Ali Fethi Bey'i bir muhalefet partisi kurmakla görevlendirir. Böylece 12 Ağustos 1930'da bizzat Gazi'nin isteğiyle ikinci kez demokrasi denemesine geçilir ve "Serbest Cumhuriyet Fırkası" kurulur.

Mustafa Kemal'in en yakınlarının da üye olduğu Serbest Fırka, ülkede büyük bir heyecan yaratır. 5 Eylül'de yapılan İzmir mitingi, Ege'de rejime karşı genel bir ayaklanmaya dönüşme eğilimi gösterir. Ekim ayında gerçekleştirilen belediye seçimleri, Halk Fırkası ile Serbest Fırka arasındaki gerginliği turmandırır. Serbest Cumhuriyet Fırkası, seçimlerde yolsuzlukların yapıldığını dile getirir, konuyu Meclis'e bir önerge ile sunar. 17 Kasım 1930'da ise Fethi Bey, İçişleri Bakanlığı'na yolladığı bir dilekçe ile partisini fesheder. Böylece Serbest Cumhuriyet Fırkası, 99 günlük siyasî macerasından sonra tarihe karışır.

Çok partili hayata geçişte SCF deneyinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tek parti yönetimi kökleşir. Mayıs 1931'deki 3. Kurultay'da CHF'nin parti tüzüğü yenilenir ve parti programı belirlenir. Kurultayda Cumhuriyetçilik, Laiklik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik ve İnkılâpçılıktan oluşan altı ilke partinin ana programı olarak benimsenir.⁹ Kurultayda ayrıca Türk Ocakları'nın kapatılması ve Halkevleri adıyla yeni bir kültürel yapılanmanın oluşturulması kararlaştırılır.

Partinin ideolojik yönden zayıf olduğu ve devrim ideolojisinin yerleştirilmesinde yetersiz kaldığı gerekçesi doğrultusunda 1931'de Türk Tarih Kurumu, 1932'de Türk Dil Kurumu, 1933'te İstanbul Darülfünunu'nun yerine

⁹ CHF'nin Mayıs 1931'deki 3. Kurultayı'nda benimsenen ana vasıflar için bkz: Çetin YETKİN, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 259-260

İstanbul Üniversitesi kurulur. 1934'te üniversite ve yüksekokullarda Türk İnkılâp Tarihi derslerinin okutulması karara bağlanır.

1934 yılının önemli olaylarından biri de 21 Haziran'da Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesidir. Bu kanun kapsamında 26 Kasım 1934'te TBMM tarafından Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadı verilir.

1934'te ayrıca Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı devreye sokulur. Devlet eliyle ağır sanayinin kurulmasını öngören plan, büyük ölçüde Sovyet kredileri ile finanse edilir. Plan doğrultusunda demiryolu yapımına hız verilir.

1934'te Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı verilmesinin ardından 8 Şubat 1935 seçimleri sonrası, Meclis'te ilk kez 18 kadın milletvekili yer alır. Ayrıca ilk kez 4 Hristiyan milletvekili de Meclis'e girer.

1935 Mayıs'ında toplanan 4. Kurultay'da partinin adı, Dil Devrimi'ne uygun bir anlayışla "Cumhuriyet Halk Partisi" olarak değiştirilir. Ayrıca bu kurultayda, "Kemalizm" kavramı ilk defa parti programına girer. Kabul edilen tüzükle parti-devlet kaynaşması ve parti hükümeti sisteminin benimsenmesi açıkça vurgulanır.¹⁰

Haziran 1936'da yayımlanan bir genelge doğrultusunda illerdeki parti il başkanlığı Valilikle birleştirilir ve İçişleri Bakanı, "Parti Genel Sekreteri" unvanını alır. 1937 Şubat'ında yapılan Anayasa değişikliği ile CHP'nin "altı ilkesi" Anayasa'ya dahil edilir. Böylece Tek Parti'nin devletle özdeşleşmesi süreci tamamlanmış olur.

İsmet İnönü Dönemi: (1938-1950)

Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'deki vefatının ardından TBMM, 11 Kasım 1938 günü olağanüstü toplanır. İsmet İnönü, oybirliğiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin 2. Cumhurbaşkanı seçilir.

26 Aralık 1938'de CHP 1. Olağanüstü Kurultayı'nı gerçekleştirir ve bu kurultayda yüce Atatürk'ün "Ebedî Şef" olarak anılması kararlaştırılır. Cumhurbaşkanı İnönü'ye ise partinin "Değişmez Genel Başkanı" ve "Millî Şef" unvanları verilir.¹¹

¹⁰ Mayıs 1935'teki 4. Kurultay'da kabul edilen tüzük için bkz: Çetin YETKİN, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, s. 261-284

¹¹ Parti tüzüğünde yapılan, 26 Aralık 1938'deki Olağanüstü Kurultay'da onaylanan değişiklik ve ekler için bkz: Çetin YETKİN, a.g.e., s. 285

Şevket Süreyya AYDEMİR, İnönü'ye tüzük değişikliğiyle verilen yetkilerin nedeninin yeterli siyasî güce sahip olarak Atatürk devrimlerini sürdürmek ve tamamlamak olabileceğini belirtir. Aydemir'e göre bu yetkiler Atatürk'e bile tanınmamıştır ve İnönü'ye düşen iş, devrimleri tamamlamaktır. (*İkinci Adam*, C. II, 1938-1950, (2. bas.), Remzi Kitabevi, İst., 1968, s. 52)

Haziran 1939'da yapılan 5. Kurultay'da CHP içinde muhalefet rolü üstlenecek olan "Müstakil Grup"un¹² kurulması kararı alınır. Böylece parti içi demokratikleşmeye, çok partili hayata hazırlanmaya olanak sağlanacaktır.

II. Dünya Savaşı Yılları:

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla resmen başlayan II. Dünya Savaşı, ülkemizi sadece dış politika alanında değil, iç politikada da her yönden etkiler. Atatürk döneminin barış politikası İnönü döneminde de sürdürülür. İnönü, bu dönemde ülkeyi savaşa sokmamak için hassas bir denge politikası izler. Ancak savaş tehlikesi nedeniyle savunmaya ayrılan pay, ekonomik sıkıntıları arttırır. Temel ihtiyaç maddeleri bile karneye bağlanır. Millî Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi gibi uygulamalarla halkın üzerindeki yük ağırlaşır, halkın iktidara olan tepkisi günden güne fazlalaşır. Savaş döneminin olumlu bir icraatı ise köylü aydınlanması için Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel öncülüğünde açılan Köy Enstitüleri'dir.

1943 Haziranı'nda CHP'nin 6. Kurultayı yapılır. Kurultayda kabul edilen programla katı devletçilik kurallarının yumuşatılması ve özel sektöre verilen tavizler dikkat çekicidir. Ayrıca partinin bu kurultayı, demokratik hayata geçişle ilgili önemli ipuçları içermektedir.

II. Dünya Savaşı'nı demokrasilerin kazanması, Türkiye'nin çok partili bir siyasete mecbur olduğunu göstermektedir. 1945 Mart ayında Sovyet Rusya'nın 1925'te Türkiye ile imzaladığı dostluk ve saldırmazlık anlaşmasını yenilemeyeceğini açıklaması ve Boğazlar üzerinde hak iddia etmesi, Türkiye'yi Amerika Birleşik Devletleri'ne yakınlaştırır. Ancak bu yakınlaşmanın tam olarak sağlanabilmesi, Türkiye'nin çok partili demokratik sisteme geçişi ile gerçekleşecektir. Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te Gençlik ve Spor Bayramı nedeniyle yaptığı konuşma, demokratik yaşama geçileceğini müjdeler niteliktedir.

İnönü'nün konuşmasından cesaretlenen parti içi muhalefet, 29 Mayıs 1945'teki bütçe görüşmeleri ve Saraçoğlu hükümeti için yapılan güven oylaması sırasında gün yüzüne çıkar.¹³ 1945 bütçesine ve Saraçoğlu hükümetine güvensizlik

¹² Müstakil Grup'la ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Çetin YETKİN, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, s. 178-181

¹³ Yapılan güven oylamasında 7 red oyu çıkar. "Red oyu veren milletvekilleri, Celâl Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Emin Sazak, Hikmet Bayur ve Recep Peker'dir." (Şerafettin PEKTAŞ, *Millî Şef Döneminde (1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi*, Fırat Yay., İst., 2003, s. 202)

oyu kullanan Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan; 7 Haziran 1945'te siyasî tarihimizde “Dörtlü Takrir” olarak anılan bir önergeyi Meclis'e verirler. Önergedeki istekler üç madde etrafında toplanmaktadır: “Kanunlardaki ve parti tüzüğündeki antidemokratik hükümlerin tasfiyesi, meclisin hükümeti gerçek anlamda denetlemesi için olanak sağlanması ve seçimlerin serbestçe yapılması.”¹⁴

Dörtlü Takrir, TBMM'nin 12 Haziran 1945 tarihli oturumunda okunur ve reddedilir. Ancak takirde imzaları bulunan Menderes ve Köprülü, *Vatan* gazetesinde iktidara yönelik muhalif yazılar yazmayı sürdürürler. Bu yazılardan rahatsız olan CHP yönetimi, 21 Eylül 1945'te Menderes ve Köprülü'nün partiden ihracına karar verir. Arkadaşlarının görüşlerine katıldığını belirten Refik Koraltan da 27 Kasım'da partiden ihraç edilir. Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1 Kasım 1945'te TBMM'nin yeni dönemini açış konuşmasında muhalefet için yeşil ışık yakmasının ardından Celâl Bayar da 3 Aralık'ta CHP'den istifa ederek ayrılır. Nihayet 7 Ocak 1946'da Celâl Bayar genel başkanlığında “Demokrat Parti” kurulur, çok partili hayata geçilir.

1946 Seçimleri:

Demokrat Parti kurulduktan sonra CHP, çok partili sisteme uyum sağlama konusundaki çalışmalarına hız verir. 10 Mayıs 1946'da toplanan 2. Olağanüstü Kurultay'da yapılan tüzük değişikliği ile İsmet İnönü'nün “Millî Şef” ve “Değişmez Genel Başkan” unvanları kaldırılır. Muhalefet partisi kurulduğu için CHP içindeki “Müstakil Grup” da kaldırılır. Kurultayda tek dereceli çoğunluk esasına dayanan seçim kanununun kabul edilmesi ve bir an önce seçimlere gidilmesi kararlaştırılır.

Kurultay sonrası seçim sistemini düzenleyen yasa çıkarılır. Seçim yasasına göre, seçimlerde açık oy gizli sayım yöntemi hükümet güvencesinde uygulanacak ve çoğunluk sistemi esas alınacaktır. 1947'de yapılması gereken seçimler, yasa onaylandıktan sonra 21 Temmuz 1946 gününe alınır.

Demokrat Parti, henüz teşkilatlanmasını tamamlamadığı halde, hükümetin seçimlerin tarafsız yapılacağı teminatını vermesi üzerine seçimlere girer.

21 Temmuz 1946 seçimlerini %70 çoğunlukla CHP kazanır. CHP'nin 395 milletvekilliğine karşılık DP, 66 milletvekilliği elde eder. Demokrat Parti seçimlere

¹⁴ Yılmaz GÜLCAN, a.g.e., s. 227

hile ve baskı karıştırıldığını ilân ederse de resmî sonuçlar değişmez; “*ancak 1946 genel seçimleri Türk siyasal tarihine usulsüz seçim olarak geçer.*”¹⁵

Yeni dönemde Başbakan olarak atanan Recep Peker’in sert tavırları nedeniyle CHP-DP arasındaki gerginlik doruk noktasına ulaşır. Aralık 1946 bütçe görüşmeleri, karşılıklı tartışmalar sonucunda Demokrat Parti’nin Meclis’i terk etmesine sahne olur. Bu krizin ardından DP’ye kırsaldaki teşkilâtlarından destek telgrafları gelmeye başlar. Bunun üzerine DP yönetimi, “sine-i millete dönme” kararı alır.

İktidar ve muhalefet arasındaki kriz Cumhurbaşkanı İnönü’nün araya girmesi ile aşılır, DP yeniden Meclis’teki yerini alır. İnönü, iki parti arasındaki gerginliği ortadan kaldırmak amacıyla 12 Temmuz 1947’de “12 Temmuz Beyannamesi” olarak anılan bildiri yayımlar. İnönü bu bildiriye, Başbakan Peker’in ihtilâlcî bir parti olmakla suçladığı DP’yi savunarak bir bakıma Peker’e karşı çıkar, “*Devlet reisi olarak kendini her iki partiye karşı da aynı derecede vazifeli*”¹⁶ gördüğünü belirtir. Böylece partiler arası ilişkileri biraz olsun yumuşatır. 12 Temmuz Beyannamesi’nin ardından sertlik yanlısı Recep Peker hükümeti fesholunarak 8 Eylül 1947’de Hasan Saka hükümeti kurulur.

17 Kasım 1947’de CHP’nin 7. Kurultayı yapılır. Kurultayda valilerin il başkanlığı yapma uygulamalarına son verilir, il başkanlarının illerde toplanacak kongreler tarafından seçilmesi kararlaştırılır. Ayrıca bu kurultayda devletçilik ilkesi yeniden tanımlanarak ilkenin sınırları daraltılır.

1948’de Demokrat Parti içinde de bir ayrışma yaşanır. Başlarında Mareşal Fevzi Çakmak, Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan, Hikmet Bayur ve Kenan Öner’in bulunduğu grup, DP’den ayrılarak 20 Temmuz 1948’de “Millet Partisi”ni kurar.

Ocak 1949’da Hasan Saka’nın istifası üzerine Şemsettin Günaltay Başbakan olarak atanır. Medrese tahsili gören yeni Başbakan’ın ilk uygulamaları din alanına yöneliktir. İlkokullara seçmeli din dersi konulur, İlâhiyat Fakülteleri’nin açılmasına karar verilir.

1950 Seçimleri:

14 Mayıs 1950’de yapılan genel seçimler sonrası DP, büyük bir oy çoğunluğuyla iktidarı CHP’den devralır. Böylece 27 yıl boyunca ülkeyi tek başına yöneten CHP, demokratik seçim yoluyla yönetimi DP’ye teslim eder.

¹⁵ Sina AKŞİN, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yay., İst, 1989, s. 143

¹⁶ Şerafettin PEKTAŞ, a.g.e., s. 227

Yeni TBMM 22 Mayıs'ta açılır. Meclis Başkanlığı'na DP kurucularından Refik Koraltan getirilir. Cumhurbaşkanlığına ise DP Genel Başkanı Celâl Bayar seçilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. Cumhurbaşkanı olan Bayar, Adnan Menderes'i hükümeti kurmakla görevlendirir.

Cumhuriyet Halk Partisi için muhalefet döneminin başladığı bu tarihten sonra 29 Haziran 1950'de yapılan CHP 8. Kurultayı'nda genel sekreteri seçme yetkisi kurultay delegelerine verilir. Yapılan seçimler sonucunda İsmet İnönü Genel Başkan, Kasım Gülek ise Genel Sekreter seçilir.

26 Kasım 1951'deki 9. Kurultay sonrasında da CHP'nin iki önemli ismi İnönü ve Gülek'in unvanları değişmez.

18 Şubat 1952'de TBMM, NATO'ya girişi onaylar.

1953'te Demokrat Parti iktidarı, CHP'nin mallarının hazineye devredilmesi için bir yasa çıkarır. Bu olay üzerine iktidar-muhalefet ilişkileri gerginleşir.

CHP'nin 10. Kurultayı 20 Haziran 1953'te gerçekleştirilir. Bir tüzük değişikliğiyle parti programında ilk defa "Hukuk devleti" kavramına yer verilir, iki meclisli sisteme geçilmesi, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, seçim güvenliği, yargıç bağımsızlığı, sendika ve meslek örgütleri kurma özgürlüğü, işçilere grev hakkı gibi görüşler programa girer. Yapılan seçimlerde Genel Başkan İnönü ve Genel Sekreter Gülek yerlerini korur.

1954-1957 Arası CHP:

Demokrat Parti, 2 Mayıs 1954'te yapılan genel seçimleri oylarını daha da arttırarak kazanır. DP bu seçimlerde 490 milletvekili çıkarırken CHP'nin Meclis'e giren milletvekili sayısı sadece 31'dir. CHP, muhalefet olarak varlığını korur.

Seçimlerin ardından CHP'nin 11. Kurultayı 26 Temmuz'da yapılır. Kurultayda Genel Başkan ve Genel Sekreter ile 30 kişilik parti meclisinin kurultayca seçilmesi, Merkez Yürütme Kurulu'nun oluşturulması karara bağlanır. İnönü ve Gülek yeniden seçilirler.

21 Mayıs 1956'da yapılan 12. Kurultay sonrasında da CHP'nin Genel Başkanı ve Genel Sekreteri değişmez.

9 Eylül 1957'deki CHP'nin 13. Kurultayı'nda diğer muhalefet partileriyle DP'ye karşı işbirliği yapılması kararlaştırılır. Kurultaya muhalefetteki Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi temsilcileri de katılırlar. Ancak DP iktidarı, seçim öncesi çıkardığı bir kanunla partilerin seçim işbirliği yapmalarının önüne geçer.

1957-1960 Arası CHP:

DP, 27 Ekim 1957 seçimlerinde oy kaybeder ve CHP, bu seçimlerde 178 milletvekili çıkarır. Seçim sonrası CHP’de hızlı bir çalışma dönemi başlar ve parti programlarında önemli değişiklikler yapılır.

12 Ocak 1959’da yapılan CHP’nin 14. Kurultayı, “iktidara yürüyen parti” havasında gerçekleştirilir. Kurultayda kabul edilen “İlk Hedefler Bildirisi” ile demokratik kurumların oluşturulması, hukuk devleti olunması öngörülür, ayrıca işçi haklarından söz edilir.

28 Eylül 1959’da Kasım Gülek’in Parti Genel Sekreterliği görevinden istifa etmesi üzerine İsmail Rüştü Aksal Genel Sekreterliğe getirilir.

1959 baharında CHP’liler Batı Anadolu illerini kapsayan bir geziye çıkarlar. Bu geziler sırasında Genel Başkan İnönü, Uşak’ta taşlı saldırıya uğrar. Devlet güçleri çıkan olaylara müdahalede yetersiz kalır.

1960 yılına gelindiğinde CHP-DP kavgası iyice şiddetlenir. Güç kaybeden DP’nin basına uyguladığı sansür artar, CHP’nin yayın organı *Ulus* gazetesi kapatılır. 2 Nisan 1960’ta Kayseri’ye giden İnönü’nün treni durdurulur. Güçlkle şehre ulaşan İnönü’yü DP’den bunalan coşkulu bir kalabalık karşılar. 1960 Nisan’ında DP iktidarı, Meclis Tahkikat Komisyonu’nu kurar. 18 Nisan’da İnönü, Meclis’te Tahkikat Komisyonu’na yönelik tarihî konuşmasını yapar ve bunun üzerine Meclis toplantılarından uzaklaştırılır. Tepki gösteren CHP grubu da Meclis’ten polis zoruyla çıkarılır. 28-30 Nisan’da İstanbul ve Ankara’da hükümete karşı öğrenci protestoları düzenlenir. Çıkan olaylar üzerine iki şehirde de sıkıyönetim ilân edilir. Başbakan Menderes, olaylarda CHP ve İnönü’nün sorumluluğu olduğunu ileri sürer. 3 Mayıs’ta Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel, Menderes hükümetini bir mektupla uyarır. Ülke hızla 27 Mayıs İhtilâli’ne sürüklenmektedir.

İlk Muhalefet Hareketlerinin Doğurduğu Bir Parti:

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki ilk muhalefet partisidir. Mustafa Kemal Paşa’nın eski silah arkadaşları Kâzım (Karabekir), Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), ve Adnan (Adıvar) öncülüğünde 17 Kasım 1924’te kurulan parti; 2 Mart 1925’ten itibaren baskılarla

karşılaşır ve 5 Haziran 1925'te kapatılır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucu ve üyelerinin birçoğu, Gazi'ye düzenlenen 1926 İzmir Suikastı sonrası idam edilir veya yurtdışına sürgüne gönderilir.

Atatürk *Nutuk*'ta; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarını Cumhuriyet düşmanlığı, saltanatçılık, halifecilik, İngiliz yandaşlığı, isyan kışkırtıcılığı ve vatan hainliğiyle suçlamaktadır.¹⁷

Partinin Kuruluşu ve Programı:

Cumhuriyet'in ilânı ve Halifeliğin kaldırılmasından sonra Cumhuriyet Halk Fırkası içinde bir yol ayrımı yaşanır ve ilk parti içi muhalefet başlar. 9 Kasım 1924'te Halk Fırkası'ndan istifa eden 10 milletvekili, 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Fırka'nın kuruluş dilekçesini ve parti programını İçişleri Bakanlığı'na verirler.¹⁸ Böylece Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası resmen kurulur.

Ayrıntılı bir parti programına¹⁹ sahip olan TCF'nin parti beyannamesinin²⁰ başında, milletin “*mukadderatını bizzat tayin ve idare etmek rüşt ve kabiliyetini izhar*” ettiği vurgulanarak ülkenin demokrasiye hazır olmadığı görüşü reddedilir. En büyük tehlike, milleti “*hâkimiyet ve hükümlerlik hakkından kâmilten mahrum edecek bir istibdat şeklinin teessüs etmesidir.*” Beyannamede; “*kuvvetler ayrımı, halk egemenliği, devlet etkisinin sınırlanması, adem-i merkezîyet ve serbest ticaret ile radikal yenileşme yerine tedrici gelişmenin vurgulandığı klasik liberalizm ifadelerini*”²¹ bulmak mümkündür.

TCF-İttihat ve Terakki İlişkisi

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucularının tümünün eski İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları olmaları, aralarında Kara Vasıf, İsmail Canbulat, Halis Turgut, Rahmi Beyler gibi eski parti militanlarının bulunması; TCF'nin kuruluşundan itibaren “İttihatçılık”la suçlanmasına neden olur. Ancak parti liderleri, bu iddiayı reddederler. Bazı tarihçilere göre TCF, Mustafa Kemal Paşa'ya 1919'dan beri kuşkuyla bakan eski İttihatçıların yeni bir kadrolaşmayla iktidarı ele geçirme

¹⁷ Kemal ATATÜRK, *Nutuk 1919-1927*, Haz: Z. Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ank., 2006, s. 601-604

¹⁸ TCF'nin kuruluş dilekçesi için bkz: Yılmaz GÜLCAN, a.g.e., s. 9

¹⁹ Atatürk *Nutuk*'ta parti programını “*en hain kafaların eseridir*” şeklinde değerlendirmektedir. (*Nutuk*, s. 602)

²⁰ Parti Beyannamesi, programı, nizamnamesi için bkz: Erik Jan ZÜRCHER, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924,1925)*, İletişim Yay., İst., 2007, (2. bas.), s. 183-197

²¹ Erik Jan ZÜRCHER, a.g.e., s. 152

denemesidir. Parti liderlerinin 1926 İzmir Suikastı nedeniyle yargılanmaları sırasında da İttihat ve Terakki bağlantıları üzerinde durulur.

Şeyh Sait İsyanı ve TCF'nin Kapatılması:

TCF'nin kuruluşunun ardından sertlik yanlısı olarak bilinen İsmet Paşa hükümeti istifa eder, daha ılımlı bir politikadan yana olan Ali Fethi Bey, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilir.

Şubat 1925'te Doğu Anadolu'da Şeyh Sait İsyanı çıkar. İsyan; hem Kürt milliyetçiliği hem de İslâmcı karakterdedir, Cumhuriyet'e ve onun ilkelerine yöneliktir. Hükümet, 15 isyan bölgesinde sıkıyönetim ilân eder. TCF'nin isyan yerlerindeki şubeleri aracılığıyla dinî propaganda yaptığı iddia edilir. İsyanın hızla yayılması üzerine Ali Fethi Bey Başbakanlıktan istifa eder, yerine sertlik yanlısı İsmet Paşa Başbakan olur.

4 Mart 1925'te muhalefete rağmen Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilir. *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklâl*, *Sebilürreşad*, *Aydınlık*, *Orak Çekiç* gibi gazete ve dergiler kapatılır. Ayrıca yasayla birlikte İstiklâl Mahkemeleri yeniden kurulur. İsmet Paşa hükümeti; yasadan aldığı güçle isyanı hızla bastırır ve isyana katılanların bir kısmı idam edilir, bir kısmı da hapis cezalarına çarptırılır.

Hükümet, gelişmeler üzerine, parti programında yer alan "*Fırka efkâr ve itikadat-ı diniyyeye hürmetkârdır*" şeklindeki 6. maddeyi gerekçe göstererek 5 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın merkez ve tüm şubelerinin kapatılmasına karar verdiğini resmen açıklar.²² Böylece Cumhuriyet tarihimizdeki ilk çok partili hayata geçiş denemesi başarısızlıkla sonuçlanır.

Çok Partili Hayata Geçiş Yolunda İkinci Deneme:

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)

Söz konusu deneme, çok partili hayata geçiş yolundaki ikinci denemedir. Serbest Cumhuriyet Fırkası, Gazi'nin yakın dostu ve eski başbakan Ali Fethi Bey (Okyar) tarafından 12 Ağustos 1930'da kurulur. Liberal ekonomi anlayışını benimseyen ve sürekli devlet müdahalesine karşı çıkan SCF, kısa zamanda büyük destek kazanır. Muhalifler ve Halk Fırkası'ndan memnun olmayanlar SCF'de

²² TCF'nin kapatılmasına ilişkin hükümet bildirisini için bkz: Yılmaz GÜLCAN, a.g.e., s. 102-103

toplanmaya başlarlar. Bu durum, başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal olmak üzere, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın dikkatini çeker.

Partisinin iktidara ancak Cumhurbaşkanı ile çatışarak gelebileceğini, bunun da ülke için çok ağır sonuçlar yaratacağını anlayan Fethi Bey, 17 Kasım 1930'da İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir dilekçeyle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshedildiğini açıklar. Böylece ikinci demokrasi denemesi olan SCF'nin 99 günlük muhalefeti sona erer ve parti kapanır.

Partinin Kuruluşu:

SCF'nin kuruluş süreci, Paris Büyükelçisi Fethi Bey'in 1930 Temmuzunda iznini geçirmek üzere Türkiye'ye gelmesiyle başlar. 23 Temmuz'da Gazi'yle görüşmek amacıyla Yalova'ya giden Fethi Bey; bir süre burada kalır, Gazi'ye İsmet Paşa hükümetine yönelik eleştirilerini iletir, ülkenin durumunu değerlendirir, ekonomik sorunların çözümüne ilişkin bir rapor sunar. Gazi, muhalif bir parti kurulmasının gerekliliğine inanmakta, böylece ülke sorunlarının daha rahat çözümlenebileceğini düşünmektedir. *“Mustafa Kemal'e göre, gayrimemnun kitlelerin taleplerini seslendirecek yeni parti, hem halkın hoşnutsuzluğunu parlamento içine kanalize ederek rejim açısından kabul edilebilir bir hal almasını sağlayacak hem de siyasî kadrolar içindeki muhalif unsurların tek çatı altında toplanmasını olanaklı kılacaktı”*r.²³

Gazi, kurulacak yeni partinin başına Fethi Bey'in geçmesini ister. Fethi Bey ise Düyûn-ı Umûmiye konusu yüzünden arasının açık olduğu İsmet Paşa ile parti çekişmesi yaşamak istememektedir. Gazi, İsmet Paşa ve Fethi Bey'i bir araya getirir. Görüşmede İsmet Paşa, Fethi Bey'e muhalif bir partiden gelecek eleştirilerin hükümet için de yararlı olacağını ifade eder.

Fethi Bey, partiyi kurmak için Cumhurbaşkanı'nın partiler arasında tarafsız kalmasının ön şart olduğunu belirtir. Ayrıca bu görüşmede Fethi Bey'in Cumhurbaşkanı'na, Cumhurbaşkanı'nın da Fethi Bey'e bir mektup yazması ve bu mektupların basında yayımlanması kararlaştırılır. Böylece yeni parti için Fethi Bey gerekçe göstererek izin istemiş, Cumhurbaşkanı da partiye güvence vermiş olacaktır. Bazı milletvekillerinin Halk Fırkası'ndan ayrılarak yeni partiye katılmaları konusunda da anlaşma sağlanır.

²³ Cem EMRENCE, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yay., İst., 2006, s. 77

Fethi Bey, Mustafa Kemal'e gönderdiği ve 11 Ağustos 1930'da gazetelerde yayımlanan mektubunda İsmet Paşa hükümetine ilişkin eleştirilerini tekrarlar, ülkede iktidarın yanlış politikaları nedeniyle yeni bir partiye ihtiyaç olduğunu belirterek Cumhurbaşkanı'ndan partinin kurulması için izin ister.

Gazi Mustafa Kemal ise 12 Ağustos 1930 tarihli gazetelerde yayımlanan cevap mektubunda Cumhurbaşkanlığı'nın gereği olarak tarafsız kalacağını, kurulacak partinin faaliyetlerini engellemeyeceğini belirtir, ayrıca Gazi, "*Laik Cumhuriyet esası dahilinde firkanızın her nev'i siyasî faaliyet ve cereyanlarının bir maniaya uğramayacağına emniyet edebilirsiniz.*"²⁴ diyerek laiklik konusundaki hassasiyetini de ifade eder.

Gazi'nin verdiği bu güvence üzerine Fethi Bey, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş dilekçesini 12 Ağustos 1930'da İstanbul Valiliği'ne gönderir. Böylece SCF, Türk siyasî yaşamındaki yerini alır.

Partinin ilk üyeleri ve kurucularının önemli bir kısmı, Mustafa Kemal'in ısrarıyla Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılarak bu siyasî oluşuma katılır. Kurucular ve lider kadrosu içinde yer alan Nuri (Conker), Ağaoğlu Ahmet Bey, Nakiyeddin (Yücekök), Mehmet Emin (Yurdakul) gibi isimlerin Gazi'nin güven duyduğu kişiler olmaları ve İsmet Paşa yönetimine karşı duruşları dikkat çekicidir.

Parti Programı ve Tüzüğü:

Serbest Cumhuriyet Fırkası, kuruluşundan üç gün sonra parti programını kamuoyuna açıklar. Programın ilk maddesi; SCF'yi milliyetçi, laik ve cumhuriyetçi olarak tanımlamakta, dolayısıyla yeni partinin bölgesel-etnik milliyetçiliklerle din merkezli kimlik siyasetine olumlu bakacağını ifade etmektedir. SCF parti programında; özel girişimciliğe ağırlık verileceği, yabancı sermayenin teşvik edileceği vurgulanır. Parti programında en çok dikkat çeken nokta, İnönü hükümetinin ekonomi politikalarının eleştirilmesidir. Vergilerin ağırlığı, vergi toplama yöntemleri üzerinde durulur. Programa göre, vergiler ulusun tahammül sınırını aşmayacak düzeye çekilmeli, vergi toplama yöntemleri iyileştirilmelidir. Ülkenin ihraç maddelerinin daha fazla desteklenmesi, ulaşım maliyetlerinin düşürülmesi ve ürünlere yeni pazarlar bulunması da parti programında yer alır. SCF, nihai hedefini köylüyü tefeci sermayesinden kurtarmak olarak açıklar: "*SCF parti tüzüğü, liberal dünya görüşünün iki temel argümanına sadık kalmaktadır: 1)Devletin*

²⁴ Mektubun tam metni için bkz: Yılmaz GÜLCAN, a.g.e., s. 384

ekonomik sahaya müdahalesi engellenmelidir. 2) Sivil toplumun gelişimi toplumsal aktörlere bırakılmalıdır."²⁵

Fethi Bey'in İzmir Gezisi:

Kuruluşun hemen sonrasında SCF ileri gelenleri; İzmir, Aydın, Manisa, Balıkesir illerini ve birçok kasabayı kapsayan Batı Anadolu gezisine çıkarlar. 3-13 Eylül 1930 tarihlerinde gerçekleşen bu gezi, halkın SCF'ye yönelik desteğini gözler önüne serer. Fethi Bey ve arkadaşları, 4 Eylül'de İzmir'e vardıklarında coşkulu bir kalabalık kendilerini karşılar. Ne var ki İzmir Valisi, Fethi Bey'e bir yazı göndererek güvenliği sağlamakta güçlük çektiğini, bu nedenle Fethi Bey'in mitingden vazgeçmesi gerektiğini belirtir. Bunun üzerine Fethi Bey, Gazi'ye bir telgraf çekerek durumu anlatır. Gazi, telgrafı hemen yanıtlar ve asayişin temin edileceğini, Fethi Bey'in konuşmasını yapmasını bildirir. Fethi Bey'in konuşmasından önce İzmir'de SCF'yi destekleyenlerle CHF'liler arasında olaylar çıkar. Olayları yatıştırmak için polislerin ateş açması sonucu, on iki yaşındaki bir çocuk vurularak ölür.

Fethi Bey, İzmir konuşmasını 7 Eylül'de elli bin kişiyi aşan coşkulu bir kalabalık önünde yapar, büyük ilgi görür. Gezinin diğer duraklarında da SCF heyeti coşkuyla karşılanır. Gezinin ve İzmir olaylarının ülkedeki yankısı büyük olur, Batı Anadolu gezisi sonrası iktidar partisi CHF ile SCF arasındaki gerginlik iyice artar.

1930 Belediye Seçimleri:

Fethi Bey ve SCF'lilerin Batı Anadolu gezisinin ardından SCF, Gazi'nin de onayıyla belediye seçimlerine katılma kararı alır: "*Bu seçimlerin en ilginç yanı; bu seçimlerde ilk defa tek dereceli sistemin uygulanması ve kadınların ilk defa bu seçimlerde oy kullanacak olmalarıdır.*"²⁶ Bu nedenle 1930 Belediye Seçimleri, demokrasinin topluma yerleşmesi açısından oldukça önemlidir.

Ekim ayında başlayan ve kasıma kadar süren 1930 seçimleri olaylı geçer. Belediye seçimlerinde çıkan olayların temelinde, İçişleri Bakanlığı'nın tüm Valiliklere gönderdiği bir genelge bulunmaktadır: "*Genelgede Cumhuriyete karşı gerici faaliyetlerin olduğu, bu faaliyetlere karşı görevlilerin her türlü önlemi alması istenmektedir. Hükümet bu genelge ile memurların siyasî eğilimleri doğrultusunda hareket edebileceklerini ve etmeleri gerektiğini belirtmektedir.*"²⁷ Bu genelge,

²⁵ Cem EMRENCE, a.g.e., s. 84

²⁶ Yılmaz GÜLCAN, a.g.e., s. 145

²⁷ Yılmaz GÜLCAN, a.g.e., s. 147

seçimler öncesinde hükümetin muhalefete karşı takındığı tavrı göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Cumhuriyet Halk Fırkası, seçimlerde çıkan olayların sorumluluğunu Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yükler. SCF ise seçimlerde yolsuzlukların yapıldığını, demokratik seçim kurallarının ihlâl edildiğini dile getirir. Uygulanan baskı ve yıldırımlara karşın SCF, 502 belediye başkanlığı için yapılan ve 37 ilde katıldığı seçimlerde ikisi il düzeyinde olmak üzere 40 yerde seçimleri kazanır.

SCF yöneticileri, seçimi gerçekte kendi partilerinin kazandığını, sonuçların baskı yoluyla elde edildiğini iddia ederler. SCF, aslında bu iddiasında haksız değildir. Nitekim Gazi de durumun farkındadır. Hasan Rıza Soyak, hatıratında Gazi'nin bu konu hakkındaki sözlerine şu cümlelerle yer vermektedir:

“... Bir gün kendisine hemen hepsi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın lehine olarak gelen seçim haberlerini arz ettiğim sırada bana, 'hangi fırka kazanıyor..' diye sormuş, 'tabii bizim fırka Paşam...' cevabını vermişim de gülmüş, 'Hayır efendim, hiç de öyle değil!... Hangi fırkanın kazandığını ben sana söyleyeyim; kazanan idare fırkasıdır çocuk!.. Yani Jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam, valiler... Bunu bilesin' buyurmuştu.”²⁸

Partinin Kapanışı:

Belediye seçimlerinde uygulanan baskı ve usulsüzlükler üzerine Fethi Bey, 6 Kasım 1930'da Meclis'e bir önerge verir. Meclis bu önergeyi görüşmek üzere 15 Kasım'da toplanır. Fethi Bey, oturumda söz alarak yolsuzluk ve baskı iddialarını sıralar, belediye seçimlerinin yenilenmesini ister. CHF'li milletvekilleri ise Fethi Bey'i ve SCF politikalarını şiddetle eleştirerek asıl SCF'nin seçimlerde yolsuzluk yaptığını ve partinin gerici güçlerin odağı haline geldiğini iddia ederler.

İleri sürdüğü düşüncelerinin haklılığını CHF'lilere kabul ettiremeyeceğini anlayan Fethi Bey, 17 Kasım 1930'da İçişleri Bakanlığı'na SCF'nin kapatıldığına dair bir dilekçe gönderir. Böylece, ikinci demokrasi deneyimi de başarısızlıkla sonuçlanmış olur.²⁹

²⁸ Hasan Rıza SOYAK, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY, İst., 1973, s. 435

²⁹ Maurice DUVARGER, partinin kapatılmasına ilişkin “... bu muhalefet partisi, rejimin bütün düşmanlarının, özellikle laiklik aleyhtarlarının ve dinci mutaassıpların birleşme yeri haline gelmiş ve böylece Serbest Fırka fesholunmuştur.” yorumunu yapar. (*Siyasi Partiler*, s. 361)

Çok Partili Siyasî Hayatımız:

Demokrat Parti (DP)

Demokrat Parti, 7 Ocak 1946'da kurulan, 14 Mayıs 1950 seçimleriyle 27 yıllık tek parti dönemini sona erdiren ve çok partili siyasî hayata toplumumuzu taşıyan bir partidir. Sırasıyla 1950, 1954 ve 1957 seçimlerini kazanan Demokrat Parti, on yıl boyunca iktidarda kalır. 27 Mayıs 1960 İhtilâli ile iktidardan düşürülen parti, 29 Eylül 1960'ta resmen kapatılır. Halk arasında "Demirkırat" olarak anılır.

Yükselen Muhalefet ve DP'nin Kuruluşu:

II. Dünya Savaşı'nın ekonomiyi darboğaza sürüklemesi, büyük şehirlerde karaborsacılığın ortaya çıkması, sermayenin belirli kesimlerde toplanmasını kolaylaştırır ve bir kent burjuvazisi oluşur. Kırsal kesimde genç nüfusun silâh altına alınması üretimi düşürünce büyük toprak sahipleri arzı kendileri kontrol etmeye başlar. Artan talep karşısında arzdaki daralma, enflasyonu ve hayat pahalılığını arttırır. Bu durum karşısında CHP iktidarının önlem olarak düşündüğü çözümlerden ilki, "Varlık Vergisi"dir. Belirlenen vergileri ödeyemeyen işadamları Aşkale'ye işçi olarak gönderilir. Keyfi uygulamalara neden olan bu vergi, kent burjuvazisini iktidara cephe almaya yöneltir. İktidarın bir başka ekonomik tedbiri ise "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu"dur. Bu kanun doğrultusunda büyük toprak sahiplerinin toprakları bölünerek küçük çiftçiye destek sağlamak hedeflenmektedir. Bu durum, büyük toprak sahiplerinin de iktidara cephe almasına neden olur. II. Dünya Savaşı sona erdiğinde İnönü'nün katı devletçilik uygulamaları ve ekonomik darboğaz sonucu halkın büyük bir kesiminde CHP'ye muhalif bir tutum söz konusudur. İktidar partisi CHP, uyguladığı vergi politikaları ve baskı yöntemleri ile yoksul kitleleri kendinden uzaklaştırmıştır.

Savaşın demokrasilerin zaferi ile sonuçlanması, basında ve aydın kesimde demokrasi isteğini arttırır. Sovyetlere karşı Amerika ve İngiltere ile yakınlaşan Cumhurbaşkanı İnönü, 19 Mayıs 1945'te Gençlik ve Spor Bayramı nedeniyle yaptığı konuşmada çok partili demokrasiye geçiş için imkân sağlanacağı mesajını verir.

CHP içindeki muhalefet, 1945 bütçesi görüşmelerinde gün yüzüne çıkar. Atatürk'ün son Başbakanı Celâl Bayar'ın yanı sıra, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Hikmet Bayur, Emin Sazak, Recep Peker bütçeye ret oyu verirler. Asıl kırılma ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde yaşanır. Tasarının

maddeleri tartışılırken başta Adnan Menderes olmak üzere, Celâl Bayar, Refik Koraltan ve Emin Sazak iktidara sert eleştirilerde bulunurlar.

Demokrat Parti'nin oluşumu, 1945 Haziranı'nda parti grubuna sunulan "Dörtlü Takrir"le ilişkilendirilmektedir. Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü'nün hazırladığı bu önerge, ülke ve parti yönetiminde özgürlükçü düzenlemeler yapılmasını teklif etmektedir.

Dört CHP milletvekilinin iktidarın artan hoşgörüsünün ve uluslararası ortamdaki gelişmelerin verdiği cesaretle Meclis'e sundukları "Dörtlü Takrir", 12 Haziran 1945'te CHP Genel İdare Kurulu tarafından reddedilir. Önergenin reddi üzerine Menderes ve Köprülü, *Vatan* gazetesinde muhalif yazılar kaleme alırlar. Bu açık muhalefetin ardından 21 Eylül'de toplanan Parti Divanı, oybirliğiyle Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün CHP'den ihracına karar verir. Basına verdiği demeçte arkadaşlarının partiden çıkarılmalarının tüzüğe aykırı olduğunu söyleyen Refik Koraltan da partiden ihraç edilir. Bu gelişmeler üzerine Celâl Bayar da CHP'den istifa ederek ayrılır.

Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1945'te Meclis'i açış konuşmasında, "*Bizim tek eksliğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olamaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasî partilerin de kurulması mümkün olacaktır.*"³⁰ şeklindeki sözleriyle Bayar'la grubunu bir muhalefet partisi çatısı altında örgütlenmeye davet etmektedir.

Bu gelişmeler üzerine Celâl Bayar, parti kuracaklarını 1 Aralık'ta kamuoyuna açıklar. Parti tüzük ve programının hazırlanmasından sonra Bayar; parti programını İnönü'ye bizzat götürür, laiklik, eğitim ve dış politika konularında Cumhurbaşkanı'na güvence vererek partinin açılabilmesi için gerekli onayı alır. Nihayet Demokrat Parti, 7 Ocak 1946'da Dörtlü Takrir sahipleri tarafından resmen kurulur. "*CHP'yi çok partili hayata iten en önemli etken, memur zümresinin ve liberal aydınların desteğini kaybetmesidir. Bunda da hem savaş enflasyonunun*

³⁰ Taner TİMUR, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ank., 2003, (3. bas.), s. 19

yarattığı çeşitli sıkıntıların hem de bu zümrelerin uluslar arası fikir akımlarına ve özgürlüğe en duyarlı zümreler oluşunun büyük rolü vardır.”³¹

DP'nin Muhalefet Dönemi (1946-1950):

Demokrat Parti; liberalizm ve demokrasi esasları etrafında oluşturduğu parti tüzüğü doğrultusunda Halk Partisi'nin ekonomi politikalarını, devletçiliğin aksayan yönlerini vurgulamaktadır.³² Daha önceki TCF ve SCF tecrübelerinin yarattığı ilk kuşuların dağılmasının ardından, büyük kitlelerin DP'yi desteklediği görülür. DP'nin gittikçe güçlenmesi üzerine iktidar partisi CHP, 1947'de yapılması gereken genel seçimleri bir yıl öne alarak Temmuz 1946'da yapmayı kararlaştırır. Böylece henüz örgütlenmesini tamamlamamış DP karşısında CHP'nin zaferi söz konusu olacak ve DP, işin başında sindirilecektir.

1946 genel seçimlerine tek dereceli seçim kanunu nedeniyle epeyce tereddütten sonra katılma kararı alan DP; seçimlerde büyük başarı elde eder, 66 milletvekilliği kazanır. Seçim sonrası, DP'nin asıl başarısının açıklanan sonuçların çok üzerinde olduğu, seçimlerin dürüst yapılmadığı ve sonuçlara hile karıştırıldığı siyasetin ana konusu haline gelir.

1946 seçimlerinin ardından, iktidarın basın üzerindeki baskısı artar. Dış ödeme dengesinin bozulması sonucu 7 Eylül 1946'da Türk Lirası'nın değeri düşürülür. Bu olay, DP'ye daha çok taraftar kazandırır ve iktidarın güç kaybetmesine neden olur. 1947 Bütçesi görüşmeleri sırasında Başbakan Recep Peker ile DP'liler arasında sert tartışmalar yaşanır, DP grubu Meclis'i terk eder.

DP, 7 Ocak 1947'de ilk kurultayını gerçekleştirir. Bu toplantıda özgürlük ve demokrasi istekleri bir kez daha vurgulanır ve “Hürriyet Misakı” adı verilen bir rapor kabul edilir. DP, bu raporda iktidardan üç önemli talepte bulunur: “*Antidemokratik yasaların kaldırılması, vatandaşın oyunun güvence altına alınması ve devlet başkanlığının parti başkanlığından ayrılması...*”³³

Hürriyet Misakı'nın ardından CHP iktidarının DP'ye karşı sert hücumları başlar. Haziran ayında Cumhurbaşkanı İnönü ve Demokrat Parti Genel Başkanı Bayar arasında bir dizi görüşmeler yapılır ve İnönü, 12 Temmuz 1947'de siyasî

³¹ Taner TİMUR, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 30

³² Şerafettin PEKTAŞ; 85 maddelik parti tüzüğünde serbest seçim, dini politikaya alet etmemek, özel teşebbüse önem vermek, sendikaların kuruluşunu teşvik etmek gibi o günün Türkiye için önem taşıyan konuların bulunduğunu belirtir. (a.g.e., s. 208)

³³ Mehmet Ali BİRAND-Can DÜNDAR-Bülent ÇAPLI, *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitap, İst., 2007, (14. bas.), s. 38

partilerin Türk demokrasisinin vazgeçilmez unsurları olduğunu vurgulayan ve muhalefetin varlığını teminat altına alan “12 Temmuz Beyannamesi”ni yayımlar. Sertlik yanlısı olarak bilinen Recep Peker Başbakanlıktan istifa etmek zorunda kalır, yerine daha ılımlı olan Hasan Saka getirilir.

12 Temmuz Beyannamesi’nin yayımlanmasından sonra DP ile iktidarın ilişkilerindeki yumuşama üzerine, bunun güdümlü demokrasi olduğunu savunan bir grup DP’den ayrılır. Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Kenan Öner, Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan, Yusuf Kemal Tengirşenk, Osman Nuri Köni tarafından 20 Temmuz 1948’de “Millet Partisi” kurulur. Böylece 12 Temmuz Beyannamesi ile CHP ve DP’deki sertlik yanlısı gruplar ayıklanmış olur.

DP, seçim sistemine güven duymadığı gerekçesiyle 17 Ekim 1948 ve 16 Ekim 1949 ara seçimlerine katılmaz.

DP’nin 2. Büyük Kurultayı, 20 Haziran 1949’da yapılır. Seçimlerde milletvekili adaylarının %80’ini parti örgütünün belirlemesi kararlaştırılır. Ayrıca bu kurultayda, seçimlerde kazanılan oylara sahip çıkılmasını içeren “Millî Teminat Andı” kabul edilir. Ancak bu ant, iktidar partisi tarafından “Millî Husumet Andı” şeklinde adlandırılır.³⁴

16 Şubat 1950’de yeni seçim yasası Meclis’ten geçer. Gizli oy, açık tasnif ve yargı denetimini kabul eden, Yargıtay ve Danıştay üyelerinin oluşturacağı bir Yüksek Seçim Kurulu’nu öngören seçim yasası doğrultusunda 14 Mayıs 1950’de genel seçimler yapılır.

DP’nin İktidar Dönemi(1950-1960):

14 Mayıs 1950 Seçimleri:

Seçimler, kamuoyunda hiçbir kuşkuyla yer bırakmayan yeni seçim kanuna göre yapılır ve 27 yıllık tek parti devri bu seçimlerle sona erer. Seçim sonuçlarına göre DP %53.5 oyla 408 milletvekilliği kazanırken CHP ise ancak 69 milletvekili çıkarabilir. Millet Partisi 1, bağımsızlar ise 9 milletvekilliğine sahip olurlar.

22 Mayıs 1950 günü TBMM toplanır. Meclis Başkanlığı’na Refik Koraltan seçilir. Ardından yapılan Cumhurbaşkanlığı oylamasında Celâl Bayar, Türkiye Cumhuriyeti’nin 3. Cumhurbaşkanı olur. Yeni Cumhurbaşkanı Bayar, hükümeti

³⁴ DP Kongresi’nde 12 Temmuz Beyannamesi’nden “ödenmeyen borç senedi” olarak bahsedilmiş, “kanunlara ve nizamla karşı gelenlerin milli husumete” maruz kalacakları söylenmiştir. Bu yüzden bu kararlar CHP’liler tarafından “Husumet Andı” olarak adlandırılmıştır. (Şerafettin PEKTAŞ, a.g.e., s. 241)

kurma görevini Adnan Menderes'e verir. Menderes hükümeti 9 Haziran 1950'de Meclis'ten güvenoyu alır.

Hükümet programında "devr-i sabık" yapılmayacağı vurgulanarak 27 yıllık dönemin hesabının sorulmayacağı belirtilir. Ancak DP hükümetinin ilk çalışması, 1932'den beri uygulanan Türkçe ezan okunmasına yöneliktir. 16 Haziran 1950'de çıkarılan bir yasa ile Arapça ezan yasağı kaldırılır, radyoda dinî yayınlar yapılması ve mevlit yayınlaması üzerindeki yasaklar da kaldırılır.

Türk parasından İsmet İnönü'nün resminin çıkarılması, beyaz treninin halka açılması, devlet konser salonu locasındaki kulaklığının kaldırılması da Başbakan Menderes'in ilk uygulamaları arasındadır. Millî Şef böylelikle tarihe gömülmektedir.

II. Dünya Savaşı boyunca sürdürülen tarafsızlık politikası uygun dış ilişkileri geliştirdiği için DP iktidarı, ilk yıllarında dış kredi kaynakları bulmada başarılı olur. Ayrıca savaş boyunca Merkez Bankası rezervleri de altın ve döviz bakımından iyi seviyededir. Kore'ye asker gönderilmesi ve 1952'de NATO'ya giriş, uluslararası koşulları Türkiye'nin lehine çevirir. Tarım ürünlerinin dış pazarda uygun fiyattan müşteri bulması ve Marshall Planı çerçevesinde dışarıdan gelen para, DP'nin ilk iktidar döneminde önemli bir ekonomik ferahlama sağlar. Tarımda makineleşme dönemine geçilir. Karayolları politikasına hız verilir; köy, kasaba ve kentler arasındaki bağlantılar tamamlanır. DP'nin ilk dönemindeki kalkınma hamlesi, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu ile tamamlanır.

Ülkede ABD ve Dünya Bankası raporları çerçevesinde hazırlanan programlar ve liberal ekonomi politikası sayesinde bir rahatlama dönemi yaşanırken, halkın DP'ye olan ilgisi de günden güne artmaktadır.

Halkın desteğini arkasına alan DP iktidarı, ana muhalefet partisi CHP'nin üzerine gider. 1953'te CHP'nin malları haksız kazanım sayılarak hazineye devredilir. Tek parti döneminin başarılı kültür hamleleri kabul edilen Halkevleri ve Köy Enstitüleri kapatılır. Ayrıca DP hükümeti, 1954'te laiklikten uzaklaştığı gerekçesiyle Millet Partisi'ni kapatır. İlk iktidar döneminin sonunda DP'nin muhalefet partisi CHP ile ilişkileri oldukça gergindir.

2 Mayıs 1954 Seçimleri:

1954 seçim kampanyası hareketli geçer. DP'nin elindeki koz, ekonomik kalkınma hamlesidir. CHP ise mağdur edilmiş parti görüntüsünü propaganda malzemesi yapar, meydanlarda iktidarın icraatlarını eleştirir.

2 Mayıs 1954 seçimleri DP için zafer, CHP içinse yıkım olur. DP, oy oranını %57'ye çıkararak bugüne kadar hiçbir partinin elde edemediği bir başarıya ulaşır. Seçim sonuçlarına göre DP, 502 milletvekilliği alırken “çoğunluk sistemi” uygulaması nedeniyle CHP, sadece 31 milletvekilliği alır. Ayrıca CMP 5, bağımsızlar 3 milletvekilini Meclis'e gönderir.

17 Mayıs 1954'te toplanan TBMM, Celâl Bayar'ı ikinci kez Cumhurbaşkanı seçer. Adnan Menderes de yeni kabinesini kurar.

Başbakan Menderes, ikinci iktidar döneminde işe DP'ye oy vermeyen illeri cezalandırmakla başlar. Önce İnönü'nün kalesi Malatya ikiye bölünür ve Adıyaman kurulur. Sonra da Cumhuriyetçi Millet Partisi lideri Osman Bölükbaşı'nın memleketi Kırşehir bir kanunla ilçe haline getirilir.

Bu dönemde bir dizi yasa çıkarılır. Yeni bir seçim yasasıyla radyo siyasal partilere kapatılır, memurların siyasal hakları kısıtlanır. Bir başka yasayla yargıçların ve profesörlerin erken emekliye sevk edilmelerine olanak tanınır. Ayrıca memurların çalışma sürelerine bakılmaksızın işten çıkarılmalarını sağlayan bir yasa düzenlenir. Çıkarılan yasaları eleştiren basınla iktidarın ilişkileri gerginleşir. DP'ye muhalif Babîâli'nin ağır toplarına cezalar yağmaya başlar.

6-7 Eylül 1955 olayları, ülkedeki gerginliği tırmandırır, ayrıca bu olaylarla dış politikadaki itibarımız zedelenir.

Menderes iktidarı, ikinci döneminin sonlarında baskısını daha da arttırmaktadır. Demokrat Parti içindeki anlaşmazlıklar, partinin bölünmesine ve 20 Aralık 1955'te “Hürriyet Partisi”nin kurulmasına neden olur. Fuad Köprülü, artık kurduğu partiyi tanıyamadığını söyleyerek DP'den istifa eder. Menderes ise muhalefeti sindirmek ve planladığı ekonomik istikrar tedbirlerini yürürlüğe koyabilmek için seçimleri öne alır.

27 Ekim 1957 Seçimleri:

Demokrat Parti, seçimler öncesinde muhalefetin bir cephe halinde seçime girmesini çıkarttığı yasayla engeller; ancak yine de oy kaybından kurtulamaz. Çoğunluk sisteminin uygulandığı seçim sonuçlarına göre DP, oyların %48'ini alarak 424 milletvekili çıkarır. CHP ise %41'lik oyla 178 milletvekilliği kazanır. Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi'nin 4'er milletvekilliği aldıkları bu seçimlerde, muhalefetin toplam oyu ilk kez DP'nin üzerindedir ve muhalefete göre DP, artık azınlığın iktidarındır. Nitekim Başbakan Menderes de seçim sonuçları

karşısında üzgündür. Menderes, hep o geceyi hatırlayacak ve “Allah bir daha, 27 Ekim gecesini tekrar göstermesin!..”³⁵ sözlerini her vesileyle tekrarlayacaktır.

TBMM, Kasım ayında açılır. Celâl Bayar 3. kez Cumhurbaşkanı seçilir, Adnan Menderes de yeni hükümetini kurar ve Meclis’ten güvenoyu alır.

Başbakan Menderes ve DP’nin büyük hatalarından biri, 1957 seçim sonuçlarını gereği gibi değerlendirememeleridir. Seçimlerin ardından Menderes için gergin günler başlar. Kesilen krediler, ağırlaşan borç ödemeleri, eriyen döviz rezervleri ekonomiyi darboğaza sürükler. Millî gelir düşer, enflasyon baş gösterir. Ağustos 1958’de ekonomik istikrar tedbirleri yürürlüğe girer. Devalüasyon kararıyla Türk lirasının değeri yeniden belirlenir. Dolar 2 lira 80 kuruştan 9 liraya çıkar. Ekonomik durgunluk; zamları, işsizliği ve iflâsları da beraberinde getirir.

Ekonomideki sıkıntılar siyasete de yansır. Muhalefet, basın, sendikalar isyan halindedir, ordu ise tetiktedir. Ekonomik refah, anayasa ve adalet teminatı, basın hürriyeti, dinin siyasete alet edilmemesi, antidemokratik kanunların kaldırılması vaatleriyle iktidara gelen DP; bunları gerçekleştiremediği için halkın tepkisiyle karşı karşıyadır. İhtilâl söylentileri ise kulaktan kulağa yayılmaktadır.

CHP’nin iktidara karşı Hürriyet Partisi ile birleşmesinin ardından Başbakan Menderes, 12 Ekim 1958’de Manisa’da yaptığı konuşmada muhalefetin yarattığı husumet cephesine karşı bir “Vatan Cephesi” kurulması gerektiğini vurgular. Artık radyolarda her gün saatlerce Vatan Cephesi’ne katılanların adları duyurulmaktadır.

1958’de Kıbrıs Sorunu da gündeme gelir. Kıbrıs’ta EOKA örgütü Türkler üzerinde baskı yapmaya başlayınca Türkiye, adanın bölünmesinden yana tavır alır. Adada bulunan İngiliz askerlerinin Türklere ateş açması üzerine Türkiye ayağa kalkar. İstanbul’da düzenlenen 300 bin kişilik mitingle Kıbrıs’ın bölünmesi isteği vurgulanır. Ankara’da da benzer bir gösteri yapılır. 19 Şubat 1959’da Londra Anlaşması ile sorun bir süreliğine aşılmış olur. Başbakan Menderes bu anlaşma için Londra’ya giderken uçağı düşer. 14 kişinin öldüğü kazadan Menderes, büyük bir şans eseri, hafif yaralı olarak kurtulur.

Dış politikada Kıbrıs sorunu yaşanırken iç politikada da muhalefete yönelik baskılar artmaktadır. CHP’nin yayın organı *Ulus* gazetesi başta olmak üzere, muhalefeti destekleyen birçok gazete, aralıklarla kapatılır. 1959 Mayıs’ında CHP

³⁵ Şevket Süreyya AYDEMİR, *Menderes’in Dramı (1899-1960)*, Remzi Kitabevi, İst., 2007, (10. bas.), s. 228

lideri İnönü'nün önce Uşak'ta, ardından İstanbul'da saldırıya uğraması, iktidarla muhalefet arasındaki ilişkilerin iyice gerginleşmesine neden olur.

27 Mayıs 1960 İhtilâli:

1960 yılına gelindiğinde iktidar-muhalefet çatışması zirveye ulaşır. CHP lideri İnönü'nün yurt gezileri engellenmek istenir, muhalif yazarlar tutuklanır, basına sansür uygulanır.

CHP'yi ihtilâl hazırlığı yapmakla suçlayan DP iktidarı, Nisan 1960'ta Meclis'te bir "Tahkikat Komisyonu" kurar. Komisyona basını ve muhalefeti yargılama, gazete kapatma, siyasî faaliyetleri yasaklama konularında geniş yetkiler verilirken komisyonla ilgili haberlere de yayın yasağı getirilir.

Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasına ilişkin yasanın 27 Nisan 1960'ta Meclis'te kabul edilmesinin ardından CHP lideri İnönü söz alır, bu komisyonun kurulmasıyla demokratik rejimin baskı rejimine sürüklendiğini belirtir ve o ünlü sözlerini söyler: "*Arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilâl meşru bir haktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam.*"³⁶ Bu konuşması nedeniyle İnönü'ye Meclis toplantılarına 12 oturum katılmama cezası verilir. Cezaya tepki gösteren CHP grubu da Meclis'ten polis zoruyla çıkartılır.

İktidar-muhalefet arasındaki çatışma sokağa yansımakta gecikmez. 28-29 Nisan 1960'ta İstanbul ve Ankara'da üniversiteliler, DP hükümetini protesto gösterileri düzenlerler. Olayların büyümesi üzerine üniversiteler kapatılır, iki şehirde de sıkıyönetim ilân edilir.

İktidarın sonunu gören Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel, 3 Mayıs günü Başbakan'a bir mektup göndererek ülkenin huzur ve istikrarı için alınması gerekli önlemleri bildirir.³⁷ Ancak Başbakan Adnan Menderes, bu mektubu ve uyarıları dikkate almaz.

555 K parolasıyla örgütlenen üniversiteli gençler, hükümeti protesto için 5 Mayıs 1960'ta, saat beşte Kızılay Meydanı'nı doldururlar. Olay yerinden geçen Başbakan Menderes tartaklanır, güçlkle uzaklaştırılır.

21 Mayıs'ta ise Harbiyeliler Ankara'da sessiz bir yürüyüş yapar. Menderes ise bugünlerde radyodan halka hitap ederek kışkırtmalara kulak asılmamasını, ülkedeki istikrar ortamının bozulamayacağını söylemektedir.

³⁶ BİRAND-DÜNDAR-ÇAPLI, a.g.e., s. 114

³⁷ Org. Cemal Gürsel'in Başbakan Menderes'e yolladığı mektubun tam metni için bkz: Şevket Süreyya AYDEMİR, *Menderes'in Dramı*, s. 391-393

Ülkedeki bu çatışma ortamı, 27 Mayıs 1960 sabahı Kurmay Albay Alpaslan Türkeş'in Ankara Radyosu'ndan okuduğu ihtilâl bildiriyle son bulur, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyduğu halka duyurulur.

İhtilâl sonrası Millî Birlik Komitesi kurulur, komitenin başına Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Cemal Gürsel getirilir. Cumhurbaşkanı Bayar, TBMM Başkanı Koraltan ve Başbakan Menderes başta olmak üzere DP'liler tutuklanır. Anayasa ve parlamento feshedilir, siyasî faaliyetler durdurulur. Cemal Gürsel başkanlığında kurulan hükümet, yeni anayasanın hazırlanması için profesörlerin yer aldığı bir Anayasa Komisyonu oluşturur. Tutuklanan DP'liler yargılanmak üzere Yassıada'ya gönderilir. 29 Eylül 1960'ta da Demokrat Parti resmen kapatılır.

"Düşükler" olarak anılan DP'liler, Yüksek Adalet Divanı tarafından yargılanır. Yargılama sonucu 15 kişi idama, 31 kişi ömür boyu hapse, 418 kişi ise değişik cezalara çarptırılır.

Yargı kararlarının ardından Millî Birlik Komitesi; idam, yönetim devri ve seçim tarihi konularında görüş ayrılıklarına düşer. Millî Birlik Komitesi içindeki karşıt görüşlü 14 subay, yurtdışında çeşitli görevlere sürgün olarak gönderilir.

14'lerin gidişinin ardından Ocak 1961'de demokrasiye yeniden dönülebilmesi için Kurucu Meclis oluşturulur. Siyasî faaliyetlere izni verilmesiyle birlikte Şubat 1961'de 7 parti birden kurulur. Adalet Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Yeni Türkiye Partisi o günlerde doğar.

1961 Anayasası, 27 Mayıs'ın 1. yıldönümünde Kurucu Meclis tarafından kabul edilir. 9 Temmuz 1961 günü yapılan referandum ile Anayasa kesinleşir.

Ordu içindeki ayrışma neticesinde Millî Birlik Komitesi, idam cezalarından üçünü onaylar. Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in ve CHP lideri İsmet İnönü'nün çabalarına rağmen, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ile Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 16 Eylül 1961'de, Başbakan Menderes ise 17 Eylül 1961'de idam edilir. Celâl Bayar ve Refik Koraltan ile 10 kişinin idam kararı ömür boyu hapis cezasına çevrilir. Böylece Türk siyasî tarihinde kısa sürede çok önemli rol oynayan ve on yıl iktidarda kalan Demokrat Parti hareketi de sona ermiş olur.

Yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1960) kurulan siyasî partiler, yazarlarımız tarafından değişik yönleri ile Türk romanına konu edilmiştir. Şimdi, kronolojik olarak bu konu edilişe geçebiliriz.

I. BÖLÜM: TEK PARTİLİ DÖNEM (1923-1946)

I. 1-) Atatürk Dönemi (1923-1938)

Atatürk döneminde (1923-1938) yukarıda tarihçesini verdiğimiz üç siyasî parti kurulmuştur. Bunlar; Cumhuriyet Halk Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır. Romanlarımızda bu üç siyasî partiye de yer verilmektedir.

Atatürk döneminin siyasî partilerini konu alan bazı romancılarımız; Kuvvayı Milliye ruhundan uzaklaşan ve inkılâba zarar veren CHP'li politikacıları eleştirerek Türk inkılâbının henüz tamamlanmadığı tezini ileri sürerler. İnkılâbın uygulanış aşamasında, idealizm yoksunu politikacıların yarattığı aksaklıklara değinirler. Bazı yazarlarımız ise Atatürk döneminde tek parti iktidarını; aydınlara serbest düşünme ve üretme imkânı vermediği, özgürlükleri kısıtladığı, basını güdümlü hale getirdiği gerekçesiyle eleştirirler.

Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının Meclis'ten çok Cumhurbaşkanı eksenli oluşu, milletvekillerinin nitelikleri, aydın-halk kopukluğu, yolsuzluklar, rüşvet, vurgunculuk çarkı, bir kesimin siyasî ilişkilerinin gücüyle zenginleşmesi, batılılaşma çabaları ve devrimler, halkın devrimlere bakışı, iktidarın din ve laiklik konusundaki tutumu, inkılâbı bekleyen irtica tehlikesi; bu dönemi değerlendiren romancıların vurguladıkları diğer konulardır.

Atatürk dönemi siyasî partilerini söz konusu eden romanların ele aldıkları siyasî konuların ikincisi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşudur. Atatürk'ün eski silâh arkadaşları Kâzım Karabekir Paşa, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Refet Bey ve Adnan Bey öncülüğünde 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası; Cumhuriyet tarihimizdeki ilk muhalefet partisidir. Kurucularının ve ileri gelenlerinin eski İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları olmaları nedeniyle fırka, kuruluşundan itibaren kuşkuyla karşılanır ve İttihatçılıkla suçlanır.

Şubat 1925'te çıkan, Cumhuriyet ve ilkelerine yönelik Şeyh Said İsyanı sonrası 4 Mart 1925'te yürürlüğe giren Tahrir-i Sükûn Kanunu uyarınca İsmet Paşa hükümeti isyanı hızla bastırır. İsyanı katılanların bir kısmı idam edilir, bir kısmı da hapis cezası alır. Şeyh Said İsyanı ile bağlantılı olduğu ve isyan bölgelerindeki

şubeleri aracılığıyla dinî propaganda yaptığı iddiasıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 5 Haziran 1925'te kapatılır.

TCF'nin kurucu ve üyelerinin bir kısmı, Gazi'ye düzenlenen İzmir Suikastı sonrası idam edilir veya yurtdışına sürgüne gönderilir. Cumhuriyet tarihimizdeki ilk çok partili düzene geçiş denemesi olan TCF'nin kuruluş ve kapanış süreci romanımızda yer bulur.

Bu dönemi konu alan romanların üzerinde ayrıntılı olarak durdukları bir başka siyasî mesele, Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk muhalefet partisi olarak kurulan TCF'nin İttihatçı görülmesi nedeniyle 1926'da Atatürk'e düzenlenen suikasta karıştığı suçlamasıdır. İstiklâl Mahkemeleri'nin yeniden kurulması, olayla bağlantıları tespit edilenlerin dava süreci, Atatürk ve İnönü'nün davalara yönelik tutumları, Cumhuriyetçi kadroların İttihatçılarla hesaplaşmaları ve gerçekleşen idamlar; çoğu romanın kurgusunu oluşturmaktadır.

Yeni kurulan Cumhuriyet'in geçmişteki kanlı hesaplaşmaları henüz sonuçlandıramadığı, İttihatçıların İzmir Suikastı sonrası büyük ölçüde tasfiye edilmelerine rağmen İttihatçılık meselesinin kapanmadığı fikri, bu dönemi değerlendiren yazarların birleştikleri ortak noktadır.

Romancılarımızın üzerinde durdukları üçüncü siyasî parti ise Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır. Romanlarda, ekonomik ve siyasî huzursuzlukları gidermek amacıyla Gazi'nin emriyle Fethi Bey tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yine Gazi'nin emriyle kapanmasına kadar geçen üç aylık zaman diliminde gelişen olayların topluma ve bireylere yansımaları yorumlanır.

SCF'nin kuruluş nedenleri, halkın TCF denemesi nedeniyle başlangıçta SCF'ye yönelik tedirginlikleri, CHF iktidarının yanlış ekonomi politikalarının ve baskıcı yönetiminin halk üzerindeki yansımaları ve halkın SCF'ye yoğun ilgisi, SCF'nin olaylı İzmir mitingi, SCF'nin de katıldığı 1930 Belediye Seçimleri, basın ve iktidarın seçim sonrası tutumu ve 99 günlük siyasî serüveni sonrası SCF'nin kapatılması; çoğu romanda geniş biçimde değerlendirilmektedir.

Tek Partili Dönem'de kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası olmak üzere üç siyasî parti; romancılarımız tarafından farklı yönleriyle şöyle değerlendirilmektedir:

a) Cumhuriyet Halk Fırkası:

Bu dönemde ön planda olan siyasî parti CHP³⁸dir. Romanlarımızda CHP'nin icraatları ve çok partili hayata geçiş konusunda sergilediği tavırlar söz konusu edilir.

Ankara romanının devamı niteliğindeki *Panorama*³⁹, Yakup Kadri'nin *Ankara*'da tasarladığı ütopyanın yıkılışını anlatır. “*Romancının Ankara'da gelecek için beslediği umutlar, Panorama'da sönmüş gibidir. Tenkidinde siyasetin boşuna gevezeliklere dönüşünden şikâyet eder.*”⁴⁰ II ciltlik romanda, birbirinden bağımsız gibi gözükken küçük hikâyelerle Cumhuriyet sonrası türlü sıkıntılar içinde yaşayan halkın tek parti dönemindeki ve çok partili hayata geçişteki panoraması verilmektedir. Eser, “*Devrimlerden yirmi yedi yıl sonra, bir kadrocunun, Türkiye'yi görüşünün resmi.*”⁴¹

Yakup Kadri *Panorama*'da 1923-1950 yılları arasındaki süreci; aksayan yönleriyle, takdire değer memurlarıyla, çıkarıcı bürokratlarıyla, Cumhuriyet karşıtı yobazlarıyla, Batı'ya özenen gençleriyle, yolsuzlukları önlemeye çalışan politikacılarıyla, aydın öğretmenleri ve gazetecileriyle gözler önüne serer. Yazara göre Cumhuriyet kurulalı yirmi yedi yıl geçtiği halde inkılâp, henüz istenen amaca ulaşamamıştır. Bu nedenle romanda yazarın savunduğu anafikir, Türk inkılâp sürecinin henüz tamamlanmadığıdır. Yazar ayrıca, çok partili hayata geçiş için de erken olduğunu roman boyunca vurgulamaktadır.

Panorama'da Atatürk ve İnönü dönemleri ayrıntılı olarak değerlendirilir, Millî Mücadele ruhundan uzaklaşıldığı fikri savunulur. Ayrıca II. Dünya Savaşı yıllarındaki ekonomi politikaları ve savaşın zenginleştirdiği kesimler eleştirilerek tek parti yönetimine tepkiler üzerinde durulur. CHP içinde 1945'ten itibaren yükselen muhalefet, Dörtlü Tahrir, Demokrat Parti'nin kurulması, halkın DP'ye olan ilgisi,

³⁸ Cumhuriyet Halk Partisi ile ilgili geniş bilgi için bkz: 1-) Hakkı UYAR, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yay., İst., 1999, (2. bas.) 2-) Mete TUNCAY, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yay., Ank., 1981 3-) Çetin YETKİN, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.

³⁹ İletişim Yay., İst., 2008, (5. bas.), 608 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁴⁰ İnci ENGİNÜN, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yay., İst., 2008, (9. bas.), s. 275

⁴¹ Hüseyin SU, “Adalardan Bir Roman Kıtası Panorama”, Hece, Türk Romanı Özel Sayısı, Sayı: 65-66-67, Mayıs-Haziran-Temmuz 2002, s. 612

1946 seçimleri, iktidar-muhalefet arasındaki gerginlik ve 1950 seçimleri ile DP'nin iktidara gelişi de romanda işlenmektedir.

1923-1938, 1938-1950 yılları arasındaki Türkiye panoramasının iki cilt olarak değerlendirildiği romanda, zengin bir şahıs kadrosu dikkat çekmektedir. Romandaki siyasî meseleler ve Türk inkılâbı üzerine farklı düşünceler, aydın tipler aracılığıyla verilir. Diyarbakır Lisesi edebiyat ve felsefe hocası Ahmet Nazmi ile mektuplaştığı İzmir Dış Ticaret Ofisi Müdürü Cahit Halit, gazeteci Fuat, CHP mensubu Halil Ramiz romandaki aydın tiplerdir. Yazar onlar aracılığıyla Türk inkılâbının henüz tamamlanmadığını, uygulanış aşamasında aksaklıklar olduğunu öne sürer. Romanda bu aydın tiplerin karşısında Neşet Sabit gibi inkılâbın amacına ulaştığına inanıp sadece kişisel mutluluğunu düşünen, siyasî hırsları nedeniyle inkılâba zarar veren tipler bulunmaktadır. Ayrıca romanda Türk inkılâbını bekleyen en büyük tehlikenin irtica olduğu vurgulanır. Tahincizâde Hacı Emin Efendi'nin şahsında inkılâba tamamen karşı olan, Cumhuriyet düşmanı tipler ele alınır.

Romanın başlarında (...) Mebusu Halil Ramiz Bey'i tanırız. Millî bilince sahip bir öğretmen olan Halil Ramiz, söylediği heyecanlı bir nutuk sonrası Gazi'nin dikkatini çeker ve milletvekili seçilir. Başlangıçta Gazi'nin gözde mebuslarından olan, onun sofrasına çağrılan Halil Ramiz, zamanla Çankaya'daki sofralara davet edilmez olur. Halil Ramiz, inkılâp davasına büyük bir sadakatle bağlıdır; fakat inkılâbın yalnızca teoride kaldığı, pratiğe gerektiği gibi yansımadağı endişesini taşımaktadır. Ona göre değişim, sadece şeklen yaşanmaktadır. İnkılâbın büyüklüğünü takdir etmekle birlikte, bu eserin her an yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu düşünmektedir. İnkılâp kanunlarının hiçbirinin henüz hayata geçmemiş olmasından üzüntü duyan Halil Ramiz'e göre, "*Kemalizm prensipleri çorak vatan topraklarına kök salmak şöyle dursun, henüz birkaç kişinin elinde evrilip çevrilmeye mahkûm birer laboratuvar nebatı halinde kalmaktan kurtulamamıştır.*"(s. 39)

Tanzimat inkılâbı ile Cumhuriyet inkılâbı arasında bir karşılaştırma yapan Halil Ramiz; Tanzimat döneminde de pek çok batılı yeniliğin ülkeye getirildiğini, ancak değişimin sadece şekli olduğunu; kıyafetlerini değiştiren, batı sisteminde okullar açan, kızlarına okuma yazma öğreten Tanzimatçıların daha sonra 31 Mart'ı, Bâbîâli baskınlarını önleyemediğini düşünür. Kemalizm inkılâbını takdir etmekle birlikte, "*bu eser, ona tepesi yerde, temelleri havada ve her an devrilme tehlikesi içinde bir ehram gibi görünmektedir.*"(s. 40)

Halil Ramiz, kendisi gibi milletvekili olan arkadaşı Neşet Sabit'le birlikte seçim bölgeleri olan (...) vilâyetine gider. Halil Ramiz, halka ekonomik kalkınma konusundaki görüşlerini aktarır. Halkevi'ndeki bu toplantıda pek çok genci düşündürülen konu ise belediye başkanının değiştirilmesidir. Gençlerin çoğunluğu, fosil olarak adlandırdıkları belediye başkanının değiştirilmesini, yerine Doktor Namık Ahmet'in başkan olmasını istemektedir. Gençler, Halil Ramiz'den bu konuda kendilerini desteklemesini isterler. Neşet Sabit ise Halil Ramiz'in belediye başkanlığı meselesine karışmaması gerektiği düşüncesindedir. Valiyi, parti başkanını, belediye meclis azalarının birçoğunu bu mesele yüzünden karşılarına almamak gerektiğini savunur. Halil Ramiz ve Neşet Sabit'in politika üzerine konuşmaları, aynı partinin iki milletvekili arasındaki farklılığı ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Halil Ramiz; milletvekili seçimlerinin tepeden inme olduğundan, halkın iradesine bakıldığı takdirde Meclis'e kendileri gibilerin giremeyeceğinden, bu nedenle cahil halka karşı birlikte hareket etmenin zorunluluğundan bahseder ve Namık Ahmet'i belediye başkanlığı için desteklemek gerektiğini şu sözlerle dile getirir:

“-Bu halkı kendi arzu ve temayüllerine bıraksan, bilir misin, Büyük Millet Meclisi'ne kimleri gönderirdi? Hani şu bizim il parti başkanı Tahir Bey'in şapka giymek için itikâfa çekilmiş bir babası varmış; işte, tam onun gibilerini gönderirdi. Boş yere kendimizi aldatıp durmayalım; biz tepeden inme bir inkılâbın köksüz öncüleriyiz ve sayımız o kadar azdır ki, her an milyonların içinde kaybolup gitmek tehlikesine maruz kalabiliriz. Yazık ki aramızda böyle bir tehlikeyi önlemek için muhtaç olduğumuz birlikten de eser yok. İçimizden biri, -Namık Ahmet gibi- bazı iftiralara uğradı mı, hemen ondan yüz çevirmeye hazırlanırız. Aman, bu çamurdan benim üstüme bir şey sıçramasın, deriz.”(s. 57)

Doktor Namık Ahmet, parti tarafından istenmeyen biridir. Gençlerin belediye başkanı olmasını istedikleri Doktor Namık, Halil Ramiz'in ve Neşet Sabit'in dostu olduğu halde, Neşet Sabit, politik geleceğini düşünerek onu desteklememeleri gerektiği fikrindedir. *“Bir inkılâp yalnız mücerret prensiplerinden kurulu ideolojik bir mefhum değildir. Bunun bir de politika ve taktik yönü vardır ve hiçbir inkılâp hareketinin bunlara dayanmadan yürütüldüğü görülmemiştir. Politikada ise elastiklik esastır.”* (s.58) şeklinde oportünist bir yaklaşım içindeki Neşet Sabit'le idealist Halil Ramiz arasında ilk fikir ayrılığı, bu olay neticesinde ortaya çıkar.

Halil Ramiz, seçim bölgesindeki bir olayı da yerinde incelemekle görevlidir. Yanyalı Fazlı Bey, Ankara’da yüksek mevki sahibi olan akrabasının nüfuzuna dayanarak haksız yere pek çok mal edinmiş, kendisini parti başkanı seçtirerek hazine arazilerini de zimmetine geçirmiştir. Ona kafa tutma cesaretini ise sadece Atıklar köylüleri gösterir. Sorumluluk duygusuyla gerçekleri bir rapor şeklinde dile getiren ve Fazlı Bey’in vurgunculuğunu ispatlama gayreti içinde olan Halil Ramiz, daha önceki Doktor Namık olayı ve bu olay yüzünden partide iyice dışlanır. Neşet Sabit’in de aralarında olduğu pek çok milletvekili Halil Ramiz’e cephe alır. Yazar, Halil Ramiz’in yaşadığı bu iki olay vasıtasıyla CHP’nin parti içi demokrasi anlayışındaki eksikliklere de dikkat çekmektedir.

Diyarbakır Lisesi’nde edebiyat ve felsefe hocalığı yapan Ahmet Nazmi; İzmir’de Dış Ticaret Ofisi Müdürü olan arkadaşı Cahit Halit’e yazdığı mektupta inkılâbın Diyarbakır’da uygulanamadığı, halk tarafından benimsenemediği fikri üzerinde durur, bu konuda CHP iktidarını suçlar:

“... İnkılâp kelimesinin daha (i) harfi bile buraya aksedememiş. Kabahat kimde? Bu halkta mı? Hayır, bin kere hayır; kabahat, bir inkılâbın plansız, teşkilâtsiz ve tekniksiz yapılabileceği hayaline kapılanlardadır. İki üç maddelik bir kanun, valiye, polise, jandarmaya birer emir... Her şeyi olmuş bitmiş farz ediyoruz; bu kanunların, bu emirlerin -kafaların içi şöyle dursun- hatta dışını bile değiştiremediğini görmek istemiyoruz. Umumî müfettiş bey, -halkı Avrupaî yaşayışa alıştırmak için- misafirlerini akşam yemeğine smokinle kabul ediyor; bizim lisenin müdürü ise, bütün gün mektebin içinde ökçesiz terliklerle dolaşüyor; biri, yeni sosyal nizamı kurmak, öbürü kafaları işlemek gibi iki çetin vazifeyi üzerlerine almış bulunan bu adamların her ikisi de bence, başka başka bakımlardan inkılâp metodumuzdaki aynı aksiyon hatasının kurbanlarıdır. (...) her ikisi de ağır bir çarkı, boşlukta döndürüp duracak.”(s. 110)

Cahit Halit de arkadaşına cevaben yazdığı mektupta inkılâp meselesi üzerinde durur. Ona göre inkılâpçılık, Türk milletinin büyüklük ve ilerilik vasfını tekeline almış diğer milletlerle denk hale getirilmesidir. Bir zamanlar Avrupa’ya hâkimken sonra neden Avrupa’nın yarı sömürgesi haline geldiğimizi merak eden Cahit Halit’in iktidarın uygulamaları nedeniyle Kemalizm konusunda kafası karışıktr:

“Kemalizm adını verdiğimiz millî hareketin temel prensiplerini Halk partisi erkânunun her biri kendine göre tefsir etmektedir ve bu prensipler arasında, beni en

çok ilgilendiren devletçilik ise, birbirini tutmayan bu tefsirler yüzünden çözülmaz bir bilmece haline girmiştir. Bunu, kimimiz tekellilik, kimimiz devlet kapitalizmi, kimimiz de bir nevi sosyalizmle karıştırıyoruz. (...) Türk devletçiliği, yalnız Türk milletinin ekonomik bünyesinden doğma ve yalnız onun ekonomik zaruretlerine cevap veren bir sistemin adıdır.”(s. 116)

Cahit Halit’e göre, Osmanlı döneminde paramız ve fabrikalarımız yabancıların elindeyken, tüccar sınıfı zengin zümre yokken Kemalist rejim, Türkiye’yi Osmanlıdan devralır. Şimdi ise Millî Mücadele’yi kazandıran kolektif heyecandan eser yoktur. Savaş sırasında gece gündüz çalışanlar, ekonomik kalkınma seferberliğine katılmada isteksizdirler.

Ahmet Nazmi, Cahit Halit’e yazdığı bir başka mektupta parti müfettişlerinden birine, “*Her şeyden önce Kemalizm’in ideolojisini yapmak ve onu doktrinleştirmek lâzımdır.*”(s. 118) dediği için parti müfettişinin tepkisini topladığını, başına gelmesi muhtemel bir felâketten parti başkanının araya girmesiyle kurtulabildiğini belirtir. Ahmet Nazmi’ye göre Millî Mücadele ateşi, “*Kemalist Türkiye’nin anahtarlarını Bâbîali tembelhanesinin bekçileri eline teslim ettiğimiz gün sönmüştür.*” “*O uğursuz ve fosil müessesenin dalkavuk izzetlileri, (...) devlet, hükümet makamlarının, hatta meclis ve parti teşkilâtının başına geçtikleri andan itibaren artık bir inkılâp rejiminden bahsetmemize imkân kalmamıştır.*”(s. 122)

Romanda Cahit Halit ve Ahmet Nazmi vasıtasıyla bize Kurtuluş Savaşı’nı kazandıran kolektif ruhtan eser kalmadığı, yanlış işleyen bürokrasi yüzünden ekonomik kalkınmanın da mümkün olmadığı vurgulanmaktadır.

Halil Ramiz Ankara’ya döndüğünde CHP Genel Sekreteri kendisiyle görüşmek ister. Genel Sekreter, Halil Ramiz’e parti disiplinine aykırı hareket ettiğini, belediye başkanlığı için Doktor Namık Ahmet’i desteklemesinin yanlış olduğunu, belediye seçimleriyle bir mebusun ilgisinin olamayacağını söyler. Namık Ahmet belediye başkanı seçildiği halde, bu durum seçim kanununa uygun bulunmadığından feshedilmiş, yerine emekli bir albay belediye başkanı olmuştur. CHP Genel Sekreteri, Fazlı Bey’le ilgili olarak Halil Ramiz’in hazırladığı raporun da gerçekleri yansıtmadığını belirtir. Bunun üzerine Halil Ramiz, kendisine haksızlık edildiğini düşündüğü için parti merkez heyeti üyeliğinden istifa eder. Yola birlikte çıktığı arkadaşı Neşet Sabit ise gelecekte bakan olabileceğini düşünerek Halil Ramiz’in itibarını yeniden kazanmasına yönelik hiçbir girişimde bulunmaz, haksızlığa

uğradığına inandığı halde arkadaşına arka çıkmaz. Neşet Sabit, pek çok milletvekili gibi, seçim bölgesindeki itibarı ve nüfuzundan çok, parti içindeki ilişkilerinin kendisine bir gelecek sağlayacağı düşüncesindedir. Bu nedenle muhalif olmamak adına, Halil Ramiz'i yalnız bırakır. Böylece siyaset, iki eski arkadaşın da arasını açar ve acımasız yüzünü bir kez daha gösterir.

Ayla Kutlu'nun *Emir Bey'in Kızları*⁴² romanında da Atatürk Dönemi'ndeki CHP'ye geriye dönüşlerle yer verilir.

Roman, yazarın *Bir Göçmen Kuştı O* adlı eserinin devamıdır. *Emir Bey'in Kızları*'nda olaylar, Emir Bey'in öldüğü gün başlar. İkilemenin bu ikinci kitabında Emir Bey'in eşleri Nevnihal ve Gülhayat ile kızları Hüsra ve Leyla anlatılır.

1941-1991 yılları arasındaki sürecin Emir Bey'in ailesindeki bireyler açısından değerlendirildiği romanın birinci bölümünde evin küçük kızı Leyla anlatılır. Leyla'nın bakış açısından onun çocukluk yıllarına dönülür, Cumhuriyet'in ilk yıllarının bir dökümü yapılır. Atatürk'ün ölümünün Emir Bey'de yarattığı etki, Urfa'daki mal varlığını tüketen Emir Bey'in İstanbul'a eşi Nevnihal'in babasından kalma evine gitme kararını alması, ailenin İstanbul'a göçü anlatılır. Geriye dönüşlerle Emir Bey'in çocukluk ve gençlik günlerine yer verilir. Babasının ölümünün ardından Leyla'nın ailesinin dağılışına bakışı aktarılır. İkinci bölüm, evin büyük kızı Hüsra'nın gözüyle oluşturulmuştur. Hüsra, çocukluğunu, ilk gençliğini anımsar. Eğitim için İstanbul'a Dame de Sion'a gidişini, okul yıllarını ve yalnızlığını düşünür. Çalışmaya başlamasından sonra evlilik kararı verdiği Enver Bey'in eve gelmesiyle oluşan gerginlik, babasının bu evliliğe karşı çıkışı, kısa bir süre sonra Emir Bey'in ölümü, ailesinin yaşam koşullarının giderek zorlaşması Hüsra tarafından aktarılır. Nişanlısı Enver Bey askerdeyken ağabeyi Batu'nun yakın arkadaşı Kaya Kartal'a âşık oluşu, ilk cinsel deneyimini onunla yaşaması bu bölümde anlatılan diğer olaylardır. Hüsra'nın ağabeyi Batu, siyasî sebeplerle yurtdışına kaçır, Kaya Kartal da gözaltındayken ölür. Romanın üçüncü bölümü, 1958 yılında Mardin'de geçer. Orada Valilik yapan ağabeyi Mahmut'un ve yengesi Filiz'in hayatları, kırık bir aşkın yaralarını sarmak için Mardin'e giden Leyla'nın gözlemleriyle sunulur. Emir Bey'in Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağışladığı Urfa'daki konağı ziyaret eden

⁴² Bilgi Yayınevi, Ank., 2001, (4. bas.), 378 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Leyla, büyük bir sevgiyle bağlı olduğu Gülhayat Hanım'ın geçmişini, babası Emir Bey'le evliliklerini ve boşanmalarını düşünür. Leyla ve bir süre sonra oraya gelen Nevnihal Hanım, Mahmut ve eşi Filiz arasındaki sorunları düzeltmeye çalışırlar. Ancak Nevnihal Hanım ve Mahmut arasında çıkan bir tartışma sonucu Leyla ve annesinin Mardin'den ayrılışı ile bu bölüm sona erer. Romanın dördüncü ve son bölümü, 1991 yılında Nevnihal Hanım'ın geçmişle şimdi arasında gidip geldiği bir günlük süreyi işlemektedir. Bu bölümde Nevnihal'in genç kızlığı, Darülmualimat'taki okul yılları, Emir Bey'in ilk eşi Gülhayat'la ilişkileri Nevnihal'in bakış açısıyla aktarılır. Leyla'nın kendisi gibi arkeolog olan bir yabancıyla beraberliği ve ayrılığı, Mahmut'un ölümü, Filiz'in ikinci evliliği ve ikinci çocuğu, Hüsrâ'nın Enver Bey'le mutsuz evliliği, Batu'nun Norveç'teki hayatı hakkında bilgiler verilir. Romanın sonunda Nevnihal Hanım, Emir Bey'in ölmeden kısa bir süre önce kızlarına yazdığı mektubu bulur ve okuduktan sonra ölür.

Romanda ailenin özel tarihinin yanı sıra Türkiye'nin siyasî tarihini de izlemek mümkündür. 1941 yılında başlayan romanın birinci bölümünde, Leyla'nın bakış açısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarının ekonomik panoraması şöyle çizilmektedir:

“Yirmilerin sonunda başlayan, sonraki yıllarda sürüp giden büyük dünya krizi Anadolu'yu vurduğunda her şey düşmeye başlamıştı: Üretim, ticaret, ithalat, ihracat –bunların ne demek olduğunu bilmiyordu- ve millî gelir, kalkınma, mütegalibe, iç düşman -bunların da ne demek olduğunu bilmiyordu- işler kötü gidiyordu galiba.”(s. 12)

Leyla, 1935 seçimlerinde ağabeyi Batu'nun babası Emir Bey'e siyasete yeniden girmesi için ısrar ettiğini hatırlar. *“Tecrübeli, adı temiz, kafası işleyen bir meclisi özlüyoruz. Dünya değişiyor. Biz de artık değişelim.”*(s. 136) diyerek babasını ikna etmeye çalışan Batu'ya Emir Bey, geçmişteki siyasî kırgınlıklarını dile getirir ve Cumhuriyet'i kuran neslin demokrasiyi kavrayamadığını belirterek tek parti anlayışını eleştirir:

“-Bizim neslimiz hürriyetten, seçimden filan anlamıyor. Birinci Meşrutiyet'ten bir şey anlaşılmadı. İkincisinde, birbirlerinden başka düşman gerekmedi. Sonra Ankara'daki meclis... Her kafadan bir ses. Ne kadarı düşünürdü ne kadarı küçücük kafasıyla ot gibi yaşar ama en önde koşmak isterdi? (...)

Hürriyet çaba ister, beslenmek ister, hayal gücü ve tahammül ister. Hürriyeti emir-kumanda zincirinin rahatlığını yaşayan insanlar getirmezler. Tek parti, tek

fikir, tek emir ve yerine getiren sen... Bunun askerlikten, polislikten farkı ne? Denediğin şeyleri değişmeyen şeraitte yeniden yapmaya kalkışmak, insanın aptallığından başka hiçbir şeyini göstermez.”(s. 136-137)

b) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve İttihatçı Muhalefet:

Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu*⁴³ romanı, Gazi Mustafa Kemal'e 15 Haziran 1926'da İzmir'de yapılmak istenen suikastı konu alır. Romanda İttihatçılarla Cumhuriyet kadrolarının hesaplaşması, CHP'nin politikalarına yönelik eleştiriler üzerinde durulmaktadır.

Kemal Tahir, eski İttihatçılardan İaşe Nazırı Kara Kemal ile eski Ankara Valisi Abdülkadir'in şahsında; *“Kurtlukta düşeni yemek kanundur.”* acımasızlığına maruz kalan, kısıtlanan gerçek kişileri anlatmaktadır. Cumhuriyet'in en bunalımlı dönemlerinden biri olarak değerlendirilen İzmir Suikastı'na karışan ve karıştırılan tarihî kişilerin hikâyesi, *Kurt Kanunu*'nda gözler önüne serilmektedir.

“Kurt Kanunu'nda haklı eleştirilerle paradokslar yanyana.” diyen Fethi Naci, eseri *“Cumhuriyet'in ilk yıllarını eleştirmek dolayısıyla da olsa, İttihatçılara en 'yumuşak' davranan roman”* olarak değerlendirir.⁴⁴

İttihatçıların ünlü İaşe Nazırı ve *“Küçük Efendi”* lâkabıyla anılan Kara Kemal'in ve eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey'in (romandaki adıyla Abdülkerim) kaçış sürecinin ele alındığı, âdeta polisiye bir kurgu içeren roman;⁴⁵ *“Kanlı Tuzak”*, *“Sürek Avı”*, *“İnsanlık Sorunu”* olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

Eser, İttihatçıların namı komitacısı Abdülkerim Bey'in Lazistan Eski Mebusu Ziya Hurşit ve iki adamı Laz İsmail ile Gürcü Yusuf'u Gülcemal vapuruyla İzmir'e göndermesiyle başlar. Suikastçılar, Abdülkerim'in *“Sarı Paşa”* diye bahsettiği Mustafa Kemal'i İzmir gezisi sırasında öldürecekler, başaramadıkları takdirde kendilerini vuracaklardır. Suikastın mimarı Abdülkerim, hesapsız kişiliği nedeniyle sevmediği halde, Ziya Hurşit'e güvenmekte, yakalanmaları durumunda işin içinde olanları ele vermeyeceğine inanmaktadır. Abdülkerim; suikast başarılı olursa İttihatçılar arasında gerçek değerini bulacağını, Sarı Paşa'dan kurtulmaları halinde İttihatçılara yeni bir iktidar fırsatının geçeceğini hayal etmektedir. Plan

⁴³ Tekin Yayınevi, İst., 2004, (9. bas.), 202 s. (Alıntılar bu baskıdandır)

⁴⁴ Fethi Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yay., İst., 1981, s. 122

⁴⁵ Berna MORAN, “Kurt Kanunu'nun Polisiye Kurgusu ve Suçlusu”, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İletişim Yay., İst., 1997, (5. bas.), s. 141-157

başarısızlığa uğrarsa son zamanlarda kumar tutkusu nedeniyle sürekli haraç isteyen Ziya Hurşit'ten kurtulmak, yanlarına kâr kalacaktır. Romanda Abdülkerim'in Gazi'ye suikast planına ilişkin düşünceleri şu satırlarla dile getirilmektedir:

“Plan basitti, kestirmeden amaca gidiyordu. En yaman yönü, kendisini en ufak tehlikenin bile dışında tutmasıydı. Aylardan beri, en küçük parçaları, yorulmaz bir sabırla hazırlamış; İttihat Terakki'nin ünlü Millî Eğitim Bakanı Şükrü Bey'i, bunun aracılığıyla bütün Terakkiperver partiyi, sezdirmeden buraya kadar getirmişti. Ziya Hurşit delisini kurup işte bugün, hayırlısıyla, düşmana saldırtan kendisiydi. Kurşun hedefi bulmazsa, suikasttan başka bir şey konuşmayan Ziya Hurşit tehlikesi ortadan kalkmış olacak, paralı arkadaşlar kabadayı bir kumarcının haraç istemelerinden kurtulacaktı.”(s. 8)

Romanda Ziya Hurşit ve adamlarının suikast için daha önce de Bursa'ya gittikleri, yer uygun değil diye geri döndükleri belirtilir.⁴⁶ İzmir'de bu işin başarılacağına inanan, *“iyi hazırlanmış hiçbir suikastın başarısızlığı görülmemiştir.”*(s. 9) diye düşünen Abdülkerim; *“zenaatı adam öldürmek”* olan ve daha önce gazeteci Ahmet Samim'i de gözünü kırpmadan öldüren Laz İsmail'e, ayrıca Azrail'i aratmayan Gürcü Yusuf'a güvenmektedir.

Namlı çapkınlardan olan Abdülkerim, Laz İsmail'in İzmir'e gidişini fırsat bilerek onun yokluğunda İsmail'in kapatması Naciye'nin evine gider, orada üç gün kalır. Abdülkerim, Naciye'nin evindeyken Teşkilât-ı Mahsusa'nın belli başlı şeflerinden Baytar Rasim Bey, ona bazı haberler getirir. Baytar Rasim, Ziya Hurşit'in İstiklâl Mahkemesi Heyeti İstanbul'da bulunduğu sırada Mahkeme Reisi Kel Ali'den sıkıntıda olduğunu söyleyerek para aldığını anlatır. Ayrıca Ziya Hurşit'in suikast tertipçilerinden Eski Maarif Nazırı Şükrü Bey'e, Sarı Efe Edip'e hitaben şifreli bir mektup yazdığını da söyler. Mektuplaşmama, pusula göndermeme konusunda daha önce arkadaşlarını sıkı sıkı tembihleyen Abdülkerim, Baytar Rasim Bey'in anlattığı bu iki olay nedeniyle Ziya Hurşit'ten şüphelenir. Baytar Rasim ve Abdülkerim, suikastın başarısızlığa uğrama ihtimalini düşünerek tedirginlik duyarlar. Asıl sorun, suikast işinden habersiz olduğu halde, tetikçilere cesaret vermek için *“Küçük Efendi”* lâkaplı Kara Kemal Bey'in de adının bu olaya karıştırılmasıdır. Baytar Rasim; suikast tertibinin ortaya çıkması halinde, hiçbir

⁴⁶ Bursa'daki suikast girişimine ilişkin geniş bilgi için bkz: Osman Selim KOCAHANOĞLU, *Atatürk'e Kurulan Pusu: İzmir Suikastının Perde Arkası*, Temel Yay., İst., 2003

şeyden haberi olmayan Kara Kemal'in bu işin asıl sorumlusu kabul edileceğini belirterek Abdülkerim'i uyarır, Kara Kemal'i bulmasının, tehlikenin dışında tutmak için olay bitene kadar saklamasının şart olduğunu söyler.

Abdülkerim, Kara Kemal'in Cerrahpaşa'daki evine gider. Abdülhamit Mabeyni'nin telgrafçılarından olan, İttihat ve Terakki döneminde İaşe Nazırlığı yapmış bulunan, Talât Paşa'ya "*Büyük Efendi*" denildiği için kendisi de "*Küçük Efendi*" diye anılan Kara Kemal; herkesin çekindiği ve büyük saygı duyduğu biridir. Kara Kemal, olaydan habersiz olduğu için Abdülkerim'in İstanbul dışına gitme fikrini anlamsız bulur. Yardımcısı Hasip Ağa; Ankara'dan gelen gizli emirle Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Cafer Tayyar Paşa gibi isimlerle Mebuslardan Şükrü Bey, Canbolat Bey'in göz hapsine alındığını, bazı Terakkiperver Fırka mensuplarının soruşturulduğunu, polislerin Kara Kemal'i de sorup gittiklerini haber verir. Bunun üzerine Abdülkerim, Kara Kemal'e suikast olayını ve "*Küçük Efendi*" adını da bu işe karıştırdıklarını anlatmak zorunda kalır:

"- *Yarın... Ziya Hurşit, Sarı Paşa'yı vuracak İzmir'de Kemal Abi!*" (s. 48)

"- *Sen işin içinde olmayınca, yanaşmadı, Sarı Paşa'yı vurmaya Ziya Hurşit...*"(s. 50)

Suikasttan haberi dahi olmayan Kara Kemal, başta Abdülkerim olmak üzere tertipteki İttihatçıları "*komitacılık*"la suçlar. Kara Kemal, Kur'an ve tabanca üzerine yemin ederek iktidara gelen İttihatçıları, Meşrutiyet sonrasında ve Cumhuriyet'te de iktidarlarını sağlamak için tabanca kullanmaları nedeniyle eleştirir.

Kara Kemal, Abdülkerim'e Şükrü Bey'in, Baytar Rasim'in ve Abidin Bey'in suikast işine neden lüzum gördüklerini sorar. Abdülkerim'e göre, Millî Mücadele'nin kazanılmasında İttihatçıların büyük rolü olduğu gerçeği, Cumhuriyet döneminde unutulmuştur. İttihatçılar yeni idarecileri değersiz bulmakta, kendilerinin geri plana itilmelerine kızmaktadırlar. Ayrıca İttihatçılar, bazı komitacıların Cumhuriyetçi olmalarına içerlemekte, İstiklâl Mahkemeleri'nin uygulamalarına da karşı çıkmaktadırlar. Abdülkerim, suikastın sadece iktidar kavgası nedeniyle düzenlenmediğini belirtmek amacıyla CHP iktidarının uygulamalarına yönelik başka gerekçeleri de şu sözlerle dile getirir:

"-*Vatan-millet lafi edenler var. Mübadil mallarını bölüşüyorlarmış kodamanlar... Musul parayla satılmış... Olmaz diyen Lâzistan Mebusu Şükrü Bey, Topal Osman gibi bir rezile boğdurulmuş... Hile katılmış son seçimlere... Bununla*

yetinmeyip Terakkiperver Fırka kapatılmış. Şeyh Sait ayaklanmasını bahane edip söz hürriyetini, yazı hürriyetini ortadan kaldıran Takrir-i Sükûn kanunu çıkarılmış... Gazeteciler İstiklâl mahkemesine verilmiş kanunsuz... Niyetleri terör yoluyla diktatörlükmüş... Yaşanmaz hale gelmiş memleket... Oysa, cephelelerde İttihatçı subayların gayretiyle, cephe gerisinde İttihatçı memurların, İttihatçı eşrafın gücüyle kazanılmış zafer... Hanedanla Halifeliğin kaldırılması İngilizlerin işine geliyormuş aslında... Bunu böyle düşünenler vatan haini sayılmış...”(s. 56)

Kara Kemal, olumsuz uygulamaların suikastla düzelmeyeceğini vurgular ve suikasta karşı olduğunu belirtir. Ayrıca bu işe para için her şeyi yapabilecek tipler olan Ziya Hurşit ve Sarı Efe Edip’le girilmesinin büyük hata sayılacağını söyler. *“Yüzde doksan sekiz başarısızlıkla sonuçlanmıştır tarihte suikastlar... Çünkü kendi kendini yıldırır, çoğunlukla aylıklı öldürücüler... Yakalanma korkusuyla, son dakikada dehşete kapılır bunların çoğu... Ya kendini yakalatır sersemleyip... Ya da cezadan kurtulmak için ele verir arkadaşlarını. Bu işlere, akıllı olan, ya hiç girmez, ya da, yüzde yüz sıvanır.”(s. 58)* diye düşünen Kara Kemal, suikastı bir çözüm olarak görmenin İttihatçılar tarafından hâlâ aşılmasını eleştirir.

Abdülkerim, Kara Kemal’i kaçıp saklanmaları konusunda ikna edince, ikisi Semra Hanım’ın Fındıklı’daki evine sığınır. Semra Hanım, Enver Paşa’nın orduda yaptığı temizlik esnasında emekliye sevk edilen Şefik Paşa’nın dul eşidir. Kara Kemal, saklandıkları bu evde son birkaç yılın muhasebesini yaparak eski İttihatçıları suikast noktasına getiren olayları değerlendirir. Kara Kemal’in değerlendirmeleri, Halk Fırkası iktidarına yönelik eleştirileri de içermesi açısından dikkat çekicidir:

“İlk önemli dedikodu, savaş sırasında halktan mal olarak toplanan olağanüstü vergiler yüzünden çıkmış, bunlar makbuz karşılığı zaferden sonra parayla ödenmek şartı ile alınmıştı... Bazı iktidar kodamanlarıyla ortaklarının, makbuzları yok pahasına topladıkları söyleniyordu. Arkadan Yunanistan’daki Türklerle yer değiştiren Rumların bıraktıkları gayri menkul malların gene iktidar kodamanlarınca türlü yollardan haksız olarak bölüşüldüğü gürültüsü koptu. 1924 yılı başlarında, bu mesele muhalifler tarafından Büyük Millet Meclisi’ne getirildi, gazetelerin manşetlerine çıktı. Derken savaş sonunda memleketi bırakıp kaçmış Ermeni zenginlerinden büyük rüşvetler alınarak, mallarını satabilmek için bunların gizlice geri gelmelerinin sağlandığı ileri sürüldü. Zonguldak Mebusu Halil Bey’le Erzurum Mebusu Rüştü Paşa bir takrir verip soruşturma açılmasını istediler. İçişleri

Bakanı Ferit Bey'i suçladılar. Söylentilere göre yalnız bir tek işte kırk bin lira rüşvet alınmıştı. Rezilliğin ucu aynı zamanda mebus olan avukat Necmeddin Molla'ya dayanıyor, onu da aşarak eski başvekillerden Fethi Bey'e bulaşıyordu. Gazetelerin yazdıklarına göre iktidar gücünü kullanarak çıkar sağlayanlar yalnız bunlardan ibaret değildi. Antep Mebusu Kılıç Ali Bey'le Rize Mebusu Rauf Bey'in ilişiginden de söz edilmeye başlanmıştı. (...) 1925 yılının 13 Şubatında Doğuda Şeyh Sait ayaklanması patladı. Bundan 12 gün sonra Başvekil Fethi Bey ana muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'ne Şükrü Kaya Bey'i yollayarak partiyi kapatmalarını, yoksa kan döküleceğini bildirdiyse de, 6 gün sonra yerini İsmet Paşa'ya bırakarak çekilmek zorunda kaldı. Hemen 'Takrir-i Sükun' adlı bir kanun çıkarılıp gazetelerin kapatılmasına girişildi. Biri başkaldırma mntikasında olmak üzere iki İstiklâl Mahkemesi kuruldu. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin İstanbul şubeleri basıldı. Büyük gazetelerin başyazarları bu arada Elâziz'deki İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmiş, gazeteleri geçici olarak kapanmıştı. (...) Hüseyin Cahit beş yıl sürgün cezasına çarptırılıp Çorum'a gönderildi. (...) Gazi Paşa 'Buna şapka derler' diyerek kafasına hasır şapkayı geçirdi. 'Memurlar şapka giyecek' emri çıktı. (...) Kâzım Karabekir, Refet Paşalarla eski başbakanlardan Rauf ve eski bakanlardan Adnan Bey'lerin mebusluktan çekilmelerini isteyen bir bildiri yayınladılar. (...) 30 Kasım 1925'te tekkelerle zaviyelerin kapatılması kararı çıktı. 26 Aralık'ta eski tarihin yerine İsa'nun doğumuyla başlayan frenk tarihi kabul edildi. Bundan sonra kısa aralıklarla İsviçre Medeni Kanunu, İtalya Ceza Kanunu yürürlüğe girdi. (...) Şeyh Sait İsyanı yüzünden kurulan İstiklâl Mahkemelerinin çalışma süresi 7 Mart 1927'ye kadar uzatıldı."(s. 76-77)

Kara Kemal, Semra Hanım'ın evinde Abdülkerim'le birlikte gelişmeleri endişe içerisinde beklemektedir. 15-16-17 Haziran 1926 tarihli gazetelerde suikasta dair hiçbir haberle karşılaşmazlar. Bu durum, onların endişelerini daha da arttırır. 18 Haziran tarihli gazetede yer alan resmî bildiriye göre Gazi'ye suikast tertibi meydana çıkarılmış, "tertipçiler silahları ve bombalarıyla ve hazırlıklarıyla Cumhurreisi Hazretleri'nin İzmir'e varmalarından bir gün önce yakalanmışlardır. Yakalananlar suikast yapacaklarını itiraf etmişlerdir. Olay İstiklâl Mahkemesi'ne verilmiş ve mahkeme heyeti, davayı yerinde inceleyip sonuçlandırmak üzere, İzmir'e doğru yola çıkmıştır."(s. 84) Abdülkerim, Ziya Hurşit'in kendilerini ele vermediğini, suçu üstlendiğini düşünmektedir. Kara Kemal ise Ziya Hurşit'e güvenmemekte, onun "Ne

kadar çok kodaman katarsam, ceza o kadar bölünür, hepimizi asamazlar.”(s. 84) diye düşünerek tertipçileri ele vereceğine inanmaktadır.

19 Haziran 1926 tarihli gazetelerde İstiklâl Mahkemesi'nin bir bildirisi yer almaktadır. Bildiride Lazistan eski mebusu Ziya Hurşit ve Sarı Efe'nin tutuklandığı, eski Maarif Nazırı Şükrü Bey'in de tertipçi olduğu, suikastçıların hükümeti devirmek niyeti taşıdıkları belirtilmektedir. Kara Kemal'in yakını Gurbet Hala'nın getirdiği haberlere göre yakalanan mebusların sayısı yirmiye bulmakta, tutuklananlar arasında Saruhan Milletvekili Abidin Bey, Canbolat Bey, Eskişehir Milletvekili Ayıcı Arif Bey, Münir Hüsrev Bey, Halis Turgut Bey gibi kişilerin de adları geçmektedir. Gurbet Hala, Kâzım Karabekir'in de tutuklandığını, onun serbest bırakılmasını isteyen Başvekil İsmet Paşa için de tutuklama kararı çıkarıldığını söyler.

20 Haziran tarihli gazetelerde yakalananların yirmi üçe çıktığı, bunlardan on beşinin mebus olduğu yazılmaktadır. Kara Kemal, gelişmeler nedeniyle bir ara İttihatçı temizliğine girişildiğini düşünürse de *“muhalefetin büyük paşaları -Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar- gibi, İttihadı Terakki kodamanları- Cavit, Doktor Nazım, Küçük Talât, Hüseyinzâde Kör Ali Bey de tutuklanmadığı”*(s. 93) için bu işten yakalarını sıyırmamanın hâlâ mümkün olabileceğine inanmak ister. 20 Haziran tarihli *Vakit* gazetesinde suikastı ihbar eden Giritli Şevki ile yapılan mülâkata da yer verilir. Şevki; memleketin gidişatından yakınan Sarı Efe Edip'in *“düzeni değiştirmek gerektiğini, bunun için çok güçlü bir örgüt kurduklarını”*(s. 94) söyleyerek kendisini de tertibin içine soktuklarını, suikastın tetikçilerinin Ziya Hurşit ve adamları Laz İsmail ile Gürcü Yusuf olduğunu, Gazi'nin İzmir'e gelişi ertelenince suikastı haber verdiğini belirtmektedir. Bir başka gazetede ise Ziya Hurşit'in ikinci sorgusunda suikast teşebbüsünü itiraf ettiği bildirilmektedir.

25 Haziran'daki gazetelerde büyük paşalarla beraber eski Maliye Bakanlarından Cavit Bey'in tutuklandığı haberi yer almaktadır. Kara Kemal ve Abdülkerim, Baytar Rasim'in de yakalandığını öğrenince ümitsizliğe kapılırlar. Ziya Hurşit'in arkadaşlarından hiçbirini korumaya lüzum görmeksizin her şeyi olduğu gibi anlatması ile tertipçilerin açığa çıkması nedeniyle Abdülkerim büyük hayal kırıklığı yaşamaktadır. Sorgulamada suçu inkâr edenler, sadece İzmit mebusu Şükrü Bey ve Saruhan mebusu Abidin Bey'dir.

Kara Kemal, Cavit Bey'in tutuklanmasıyla beraber suikast olayının iktidar-muhalefet hesaplaşmasına doğru gittiğini, İttihatçı temizliğinin başladığını düşünür.

Mevcut idarî kadroyu tenkit eden Kara Kemal, Abdülkerim'e gelişen durumun değerlendirmesini yaparak “*Bir taşla iki değil, üç kuruş vuracaklar gibime gelir. Muhalif mebusların gürlütüsünü, paşaların ordudaki nüfuzunu, İttihatçılığın kökünü hep birden kazıyacaklar.*”(s. 103) der.

Kemal Tahir, roman boyunca Kara Kemal aracılığıyla suikastın önceden haber alındığını, muhalefetin ortadan kaldırılması için belli edilmediğini öne sürer. İttihatçıların Mahmut Şevket Paşa suikastını önceden haber aldıkları halde önlemediklerini savunan yazar, İttihatçı yöntemlerinin şimdi yine İttihatçılar'a uygulandığını vurgulamaktadır.

Suikast sanıklarının mahkemesi, 26 Haziran'da İzmir Elhamra Sineması'nda başlar. İlk gün yargılanan Ziya Hurşit, arkadaşlarını ölüme götürecek açıklamalarda bulunur. İkinci gün Sarı Efe Edip, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi de sorgularında suikast planlarını ayrıntılarıyla anlatırlar. Suikast işinde Kara Kemal'in büyük rolü olduğuna inanan Mahkeme Reisi, suikastçılara “*kara çete*”⁴⁷ adını takar ve “*Sizi benim karşıma partacılık değil, komitacılık getirdi.*”(s. 106) diyerek çıkışır.

30 Haziran günü Gurbet Hala, Kara Kemal ve Abdülkerim'in yanına Komiser Niyazi'den aldığı yeni haberlerle gelir. Kaçakları yakalamak için “*İttihatçıların en yaman fedailerinden*” Memetçe Bey, İstanbul'a getirilmektedir. Memetçe Bey'in bu işe var gücüyle sarılacağını ve kendilerini yakalayacağını düşünen Kara Kemal ile Abdülkerim, artık Semra Hanım'ın evinde kalmamaları gerektiğine karar verirler. Terkos Gölü'yle Belgrat Ormanları arasında bulunan Paşa Çiftliği, Semra Hanım'a göre, kaçakların saklanabilecekleri en uygun yerdir. Ayrıca çiftlikteki Derviş Kâhya, Semra Hanım'ın adamıdır ve onları saklayacaktır.

Bir süre Paşa Çiftliği'nde Kara Kemal'le kalan Abdülkerim, çiftlikteki Şaban Efendi adındaki bir İttihatçı düşmanı tarafından gazetedeki resminden tanınır. Baskın gecesi kısa bir çatışmanın ardından kaçarak ormana sığınan Kara Kemal ve Abdülkerim için yeni bir saklanma yeri gereklidir. Abdülkerim ormandan tanıdığı bir çingenenin evine gider, Kara Kemal de çocukluk arkadaşı Emin Bey'in evine sığınır.

⁴⁷ Osman Selim KOCAHANOĞLU eserinde “kara çete” ifadesine ilişkin şu değerlendirmeyi yapar: “*Kara Çete suçlaması ile esas olarak Kara Kemal, Kara Vasıf ve Karakol Cemiyeti'nden oluşan bir 'kara'lar koalisyonu vurgulanarak eskinin esrarengiz komitacı zihniyeti suçlanmış, başka deyimle karalanmıştır. Karabekir'in de Terakkiperver muhalefet bağlamında bu koalisyona dahil edildiğini anlamak gerekir. Bununla hem İttihatçılara hem Ankara'da varsayılan onun gizli muhalefet uzantılarına, siyaseten tasfiyeleri için bir arka plan hazırlanmıştır.*” (Atatürk'e Kurulan Pusu: İzmir Suikastının Perde Arkası, s. 80)

Romanın son bölümünde Kara Kemal, Emin Bey'in evindedir. Emin Bey'in kardeşi Perihan, yorgun ve hasta olan Kara Kemal'i içeriye alır. Selânik'te kocasının arkadaşı olan yaralı bir komitacıyı evinde sakladığı için kocasının boşadığı Perihan, Kara Kemal'e acıyarak onu saklamaya karar verir. Gençliğinde İttihat ve Terakki'ye girdiği halde sorumluluk duygusu nedeniyle kötülöklere bulaşmamak adına Cemiyet'ten ayrılan Emin Bey, kız kardeşi Perihan'la birlikte Kara Kemal'e kucak açar. Kara Kemal ile Emin Bey, evde sürekli suikasttan ve İttihatçılardan söz ederler. Kara Kemal, iktidarların zora gelince suikastlardan medet umduklarını söyler. Suikast fikrine kapılanları ise yollarından döndürmenin mümkün olmadığını ifade eder. Kara Kemal, Emin Bey'e Maarif Nazırı Şükrü Bey'in İttihatçıların Millî Mücadele'deki rollerine rağmen hak ettikleri yerlere gelmemelerinden şikâyet ettiğini belirtir. Takrir-i Sükûn Kanunu ve Terakkiperver Fırka'nın kapatılmasının ardından Şükrü Bey gibilerin zapt edilemez hale geldiğini dile getiren Kara Kemal, komitacılarla yola çıkmanın yanlışlığına değinir.

Kara Kemal, Gazi ile İttihatçıların ilişkilerinden de bahseder. Kendisi başta olmak üzere, Millî Mücadele döneminde İttihatçıların Mustafa Kemal'le ortak çalışmak istediklerini, ancak İttihatçılara her zaman temkinli yaklaşan Mustafa Kemal'in İttihatçıların kurduğu Karakol Cemiyeti ile çalışmayı reddettiğini belirtir. Kara Kemal, Cumhuriyet'in ilânını takip eden günlerde Gazi'nin kendisiyle İzmit'te görüştüğünü anlatır. Mustafa Kemal, o günlerde Meclis'teki Birinci Grubu partiye dönüştürüp seçime gitmeyi istemektedir. İttihatçıların İkinci Grubu desteklemelerini bir tehlike olarak gördüğünden Kara Kemal'le görüşür. Kara Kemal bu konuyu konuşmak üzere arkadaşlarıyla Cavit Bey'in evinde toplandıklarını da söyler. Suikastın ortaya çıkmasından sonra bu toplantı, İttihatçılığı diriltme çabası olarak kabul edilir ve suç delili sayılır.⁴⁸

Kara Kemal, 8 Temmuz 1926 tarihli *Vakit* gazetesinde Arif Oruç'un "*Kara Çeteye Dair*" başlıklı yazısını okur. Yazıda Kara Kemal'in bir muhalif parti programı hazırladığı, İkinci Grup tarafından da bu programın benimsendiği,

⁴⁸ Osman Selim KOCAHANOĞLU, bu toplantının çok da iyi niyetli yapılmadığı kanısındadır: "*Mahkemenin gizli kongre kabul ettiği Cavit Bey'in evindeki toplantıda, İttihatçıların ilk akıllarına gelen şey başkentin tekrar İstanbul'a taşınma projesidir. Dertleri İttihat ve Terakki'yi yeniden toplayıp ihya ederek iktidarı ele geçirmektir. Kendileri işbaşına geçmedikçe memleket sermayesiz, işsiz, kontrolsüz kalacak, daha doğrusu iyi yönetilemeyecektir. Anadolu'nun sadece ruhu değil, Haymana ovasındaki Ankara kasabası da o günlerde, Cavit Bey gibi eski İttihatçılara Selânik'ten, Paris ve Londra'dan, hatta Nişantaşı'ndan daha uzaklardaydı. Mahkeme Lozan Konferansı sırasında yapılan bu İttihatçı toplantısını rejim komplosunun başlangıcı kabul edecektir.*" (a.g.e., s.82)

Terakkiperver Fırka'nın böylece Kara Kemal sayesinde kurulduğu belirtilir. Arif Oruç yazısında Kara Kemal, Şükrü Bey ve Abdülkerim'i "*kara çetenin icra vekilleri*" olarak tanıtır ve "*Ziya Hurşit de cellâtlardır.*"(s. 193) ifadesini kullanır. Birkaç gün sonra Arif Oruç tutuklanır. Kara Kemal'e göre Gazi'nin "*özel hafiyelerinden*" olan Arif Oruç'un tutuklanma sebebi, "*içerdekiler ne konuşuyor dinlesin de haber versin.*"(s. 201) diyedir.

Kara Kemal, İngilizlere sığınarak kurtulmak isterse de İngiliz elçiliği sığınma isteğini kabul etmez. Kara Kemal, Emin Bey ve kardeşi Perihan'ı zor durumda bıraktığını düşünerek üzülmemekte, ancak nereye gideceğini bilmemektedir. Kaçakları saklayanların da en ağır biçimde cezalandırılacaklarını bildiği için tedirgindir.

Emin Bey'in Aksaray'daki evi polis tarafından basılır. Teslim olmak istemeyen Kara Kemal, tabancasıyla intihar eder.⁴⁹ Emin Bey de tutuklanarak İzmir'e gönderilir. Emin Bey; sorgusunda Kara Kemal'i "*Hastayı kanun bile sağaltmadan asmaz.*" diye düşündüğü için evine aldığını, Kara Kemal'in suikast işinde olmadığını, komitacılığı benimsemediğini söyler. Mahkeme üyelerinden biri, yıllar önce Perihan'ın evine sığınan komitacıdır. Perihan, ona Kara Kemal'i eve ağabeyi Emin Bey'in değil, kendisinin aldığını, ağabeyinin onu korumak için doğruyu söylemediğini belirten bir pusula gönderir. Emin Bey, sicili temiz olduğu için serbest bırakılır; ancak evi gözaltına alınır. Eser, Abdülkerim'in Emin Bey'in evine saklanmak için gelişi ve Perihan tarafından reddedilişi ile sona erer.

Komitacılığı bırakamayan İttihatçılar, Gazi'yi öldürerek yeni bir iktidar kuracaklarını düşünürlerse de hükümetin suikastı önceden haber almasıyla başarılı olamazlar. İstiklâl Mahkemesi, İzmir Suikastı'na karıştığı gerekçesiyle on kişi için idam kararı verir.

İttihatçıların Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni bir hamle yaparak iktidarı tekrar ele geçirme arayış ve çalışmalarında olduğu bilinen bir gerçektir. Bu sebeple yazar romanında İzmir Suikastı'nın bir iktidar arayışı hamlesi olduğu, bu hamleyi bilen yönetimin suikastı önceden haber aldığını, ancak bunu İttihatçıları temizlemek ve onlarla hesaplaşmak için bir fırsat saydığı tezini işler.

⁴⁹ Behçet NECATİGİL, Kara Kemal'in intihar tarihinin 27 Ağustos 1926 olduğunu, Abdülkadir'in de ondan üç gün sonra, 31 Ağustos'ta asıldığını belirtir. (*Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, Varlık Yay., İst., 2000, (5. bas.), s. 249)

Tarık Buğra'nın *Firavun İmanı*⁵⁰ romanı, “*Küçük Ağa romanının fikrî sahadaki devamı mahiyetini taşır.*”⁵¹ Eserde Sakarya Meydan Muharebesi sonrası Kurtuluş Savaşı'nın seyri, zaferin kazanılması anlatılmakta, ayrıca 1926'da Gazi'ye düzenlenen İzmir Suikastı'na da yer verilmektedir.

5 Ağustos 1921'de başlayan romanda mekân Ankara'dır. Sakarya Savaşı tüm şiddetiyle sürerken Meclis, Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık yetkisi verir. Bütün ümitlerin Paşa'ya bağlandığı günlerde kurtuluş için farklı çözüm yolları aranmaktadır. Bu yollardan biri de İştirakiyyun Fırkası'nın iş başına gelmesi ve sosyalist bir idarenin kurulmasıdır. Bir taraftan İştirakiyyun Fırkası taraftarlarınca Bolşevik mandası çözüm olarak sunulmakta, diğer taraftan da İngiliz, Fransız, hatta İtalyan mandası önerilmektedir. Mehmet Akif, ülkenin kurtuluşu için manda çözümü üretenlere öfkelenir. Arkadaşlarına tam bağımsızlık için sonuna kadar direnmeleri gerektiğini söyler. Ankara'da manda meselesi konuşulurken Zile isyanı patlak verir. İsyân, Meclis'teki manda yanlılarının sesini yükseltmesine, Meclis'in karışmasına sebep olur. Hüseyin Avni Bey, sorunu iyi niyetle çözebilecek bir heyetin Zile'ye gönderilmesini teklif eder. Teklif kabul edilir; Hüseyin Salim, Kurtçalı Aziz, Mehmet Akif, Hüseyin Avni ve Mehmet Şakir Beylerden oluşan beş kişilik bir heyetin isyan bölgesine gönderilmesi kararlaştırılır. Hüseyin Avni, heyetteki Hüseyin Salim'i tanımadığından ona güvenmez, onu araştırması için Küçük Ağa ile çalışmış Çolak Salih'ten yardım ister. Araştırma sonucu Hüseyin Avni şüphelerinde haklı çıkar ve Hüseyin Salim'in Bolşevik yanlılarıyla ilişkisinin olduğunu öğrenir. Zile'deki isyanı tetikleyen, Fuad Zahir takma adını kullanan Ali Yusuf adında bir sahtekârdır. Ali Yusuf; İstanbul ve İzmir'de çevirdiği oyunlardan sonra Ankara'ya gelmiş, kurnazlıklarıyla Mustafa Kemal'in etrafında yer almıştır. Bir Rus ajanından Zile'de isyan çıkartması teklifini alınca büyük bir servetle ödüllendirileceği için Zile'ye gitmiştir. Ankara'dan gönderilen heyet bir handa konaklarken Ali Yusuf; bir mektup yollar, Hüseyin Salim'i tanıdığı için heyeti uyarma ihtiyacı duyduğunu, Zile'ye yalnız girmelerinin tehlikeli olduğunu bildirir. Ayrıca silâhlı adamlarla hana da gelerek heyeti uyarır. Mehmet Akif, Ankara'nın hilâfet ve din düşmanı olduğuna yönelik söylentileri önlemek için handa bir konuşma yapar, dinleyenleri etkiler. Dinleyicilerden biri, hana gelen Ali Yusuf'un Zile'de Fuad Zahir olarak tanındığını

⁵⁰ Ötüken Yay., İst., 1993, (5. bas.), 268 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁵¹ M. Nuri EMİNLER, “Firavun İmanı”, Türk Edebiyatı, Mart/93, s. 54

söyler. Bunun üzerine Hasan Basri bilgi toplamak için Zile'ye gider. İsyanın ele başısı Çini İzzet adında bir asker kaçağıdır. Hasan Basri, Fuad Zahir'in Çini İzzet'le bağlantısını tespit edemezse de onun eli silâh tutanları Ankara'nın halifeye ve padişaha başkaldırdığını söyleyerek dağa çıkardığını öğrenir. Arkadaşlarını Fuad Zahir'e karşı temkinli olmaları konusunda uyarır. Heyet Zile'ye gelir. İsyan, dağa çıkanların teslim olması sonucu kısa sürede bastırılır. Ali Yusuf, isyanı kendisinin bastırdığı haberlerini yayar. Sakarya'da ilerleyiş sürerken Ali Yusuf bir yandan Bolşevikler hesabına çalışıp para kazanmakta, diğer yandan da Mustafa Kemal'e Bolşeviklerin planlarını açıklayarak Paşa'nın güvenini kazanmaya çalışmaktadır.

Sakarya zaferi sonrası Ankara'da çıkar çatışmaları artar. 9 Eylül'de İzmir'in kurtuluşunun ardından Ali Yusuf İzmir'e giderek Mustafa Kemal'e bir emri olup olmadığını sorar. Hüseyin Avni, Ali Yusuf gibi sahtekârlara tepkisini Meclis kürsüsünden dile getirmek isterse de kaybeden kendisi olur. O ve arkadaşları Mustafa Kemal düşmanı ilân edilirler.

Birkaç yıl sonra 1926'da muhalifler Paşa'ya düzenleyecekleri suikasta Hüseyin Avni'yi dahil etmek isterlerse de muhalif kimliğine rağmen Hüseyin Avni, bu işe şiddetle karşı çıkar. İzmir Suikastı sonrası Hüseyin Avni tutuklananlar arasındadır. Hatıra defterine yazdıkları sayesinde beraat ederse de hapisten çıkınca yapayalnız ve beş parasız kalır. İntihar etmeyi düşündüğü sırada Çanakkale'de hayatını kurtaran yaveri Mehmet Çavuş'la karşılaşır. Roman, Hüseyin Avni'nin intihardan vazgeçip hayatla mücadele etmek istemesiyle son bulur.

Firavun İmanı'nda Gazi'ye düzenlenen suikast girişimi, Hüseyin Avni Bey'in tutuklanması ve beraati etrafında yer almaktadır. Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından Meclis'te büyük çoğunluğu eski İttihatçılardan oluşan bir muhalif cephe ortaya çıkar. Gazetelerde ve halk arasında da "*bir Gazi düşmanlığından açıkça bahsedilmekte*"dir. Muhalifler içinde Kazım Karabekir Paşa'nın da adı geçmekte, hatta Paşa, ikinci bir siyasî fırka kurmaya zorlanmaktadır. Hüseyin Avni de muhalifler arasındadır; ancak muhaliflerden bazılarının kızgınlıklarını kontrol edemeyeceklerini bildiğinden oldukça tedirgindir.

Bir gün muhaliflerden Celâleddin Bey; Hüseyin Avni'ye muhalefetin bir vatan borcu olduğunu, hükümetin ihtiraslarıyla ülkeyi batıracağını, kendilerinin Gazi ile birkaç yakınıni öldürmeyi planladıklarını söyleyerek onu da aralarında görmek istediklerini belirtir. Hüseyin Avni ise böyle bir işi asla onaylamadığını ve suikast

tertibinde yer almayacağını söyler. Celâleddin Bey’le yaptığı gizli konuşmaya ilişkin o gün not defterine şu satırları yazar:

“Ben filhakika Gazi Paşa’ya muhalifim ve hükümetin yanlış yolda olduğuna inanıyorum. Lâkin mesele bir suikasta gelince ben yokum; çünkü Gazi Paşa’yı beğeniyorum, seviyorum, onun büyük bir vatanperver olduğuna eminim. Hata etrafındadır, gün gelecek bunu Paşa da anlayacak ve menfaatperestlerle âcizleri kendiliğinden tasfiyeye gidecektir. Dirayetinden eminim. Vazifemiz onu ikaz etmekten ibarettir kanaatindeyim. Ve ilâve ettim: Paşa’yı öldürmek bir yana, Paşa benim sırtıma semer vurup binse ve taşımamı istese söylediği yere kadar taşırım.”(s. 239)

Hüseyin Avni, o dönemde Ankara’yı Millî Mücadele’ye en ufak faydası olmayan Ali Yusuf gibi sahtekârların doldurduğunu düşünür. Cumhuriyet’in kurulmasından sonra Gazi’nin etrafını saranlara “Firavunlar grubu” denilmektedir. Hüseyin Avni, Gazi’ye bağlı gözükenlerin tavrını “Firavun imanı” ile özdeşleştirir.

Kısa bir süre sonra ülke, Gazi’ye yönelen suikast haberiyle sarsılır. Hüseyin Avni, Celâleddin Bey ve arkadaşlarının kararlarından vazgeçemediklerini üzülenek görür. Tutuklananlar arasında Kâzım Karabekir ve Rauf Bey’in de bulunması, herkesi tedirgin eder. Hüseyin Avni de tutuklanır, yıllarca hasretini duyduğu İzmir’e yargılanmak üzere gönderilir. Bir süre duruşmaya çıkacağı günü bekler, sonra da dava için Ankara’ya nakledilir.

Hüseyin Avni Bey, en ufak bir suçunun olmadığını bildiği halde, bir türlü mahkeme heyetinin karşısına çıkartılmadığı için huzursuzdur. İstiklâl Mahkemesi Başkanı Kel Ali, her akşam Çankaya’ya çıkarak Gazi’ye duruşmalar hakkında bilgi vermektedir. Kel Ali, Hüseyin Avni’nin not defterine suikasta ilişkin yazdıklarını iletir. Gazi, açık bir celsede not defterine yazdıklarının Hüseyin Avni’ye tekrarlatılmasını, sonra da beraat edilmesini ister. Mahkeme Başkanı, duruşmada Hüseyin Avni’nin Celâleddin Bey’e söylediklerini aynen tekrarlamasını, bunun akıbetini etkileyeceğini söyler. Hüseyin Avni ise deftere yazdıkları hatırında olduğu halde, *“Söyletecekler ve ‘İşte muhaliflerin en beğenileni, sevileni, bel bağlananı... O bile Gazi’nin eşeği olduğunu ikrar ediyor’ diyecektlerdi.”*(s. 256) diye düşündüğü için ne söylediğini hatırlamadığını, fakat münasip cevabı verdiğine emin olduğunu belirtir. Sonraki duruşmalarda da sonuç hep bu noktada düğümlenir, Hüseyin Avni mahkemenin duymak istediklerini söylemediğinden duruşmalar uzar. Sonunda

Mahkeme Başkanı Kel Ali'nin ısrarlarına, hatta tehditlerine rağmen, deftere yazdıklarını söylemeyen Hüseyin Avni, Gazi'nin emriyle serbest bırakılır.

Bu olaydan sonra Hüseyin Avni'nin etrafı tamamen boşalır. O da İstanbul'a yerleşir. İşgal ve Millî Mücadele günlerinde yaşadıklarını, Mehmet Akif'i ve diğer arkadaşlarını, bu vatana olan hizmetlerini düşünür. Suikast nedeniyle idam edilenlerden farkı olmadığına, yaşayan bir ölü olduğuna inanmaktadır. Parasızlıktan oğlunun tahlilini bile yaptıramaz. Bu psikoloji içinde intiharı düşünürken bir zamanlar yaveri olan Mehmet Çavuş'la karşılaşır. İki bacağını da kaybeden Mehmet Çavuş'un azmi ve hayata bağlılığı karşısında Hüseyin Avni, tüm zorluklara rağmen yaşaması gerektiğine karar verir ve intihar etmekten vazgeçer.

Ayla Kutlu'nun *Bir Göçmen Kuştu O*⁵² romanı, Osmanlı'nın son döneminde Kafkasya'da doğan, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında çocuk yaşta doğduğu topraklardan göç etmek zorunda kalan Emir Bey'in yaşam öyküsü üzerine kuruludur. 1877'de (1293) başlayan, 6 Aralık 1968'de sona eren romanın olay zamanı, doksan bir yıllık bir süreyi kapsamaktadır.

Emir Bey'in çocukluğundan gençliğine, yaşlılığına ve ölümüne dek yaşananları konu alan eser, 1293'te Kafkasya'da Çeçen kökenli Cevahir ve Batu'nun aşk hikâyesinin geriye dönüşlerle anlatımıyla başlar. Cevahir, Batu ve beş-altı yaşlarındaki oğulları Emir'in mutlulukları Osmanlı-Rus Savaşı ile sona erer. O zamana dek kardeşçe yaşadıkları Ruslar köylerini basar ve Batu, komşusu Gotran tarafından vahşice öldürülür. Cevahir ve oğlu Emir, baskından kurtulan kişilerle beraber yaşadıkları köyü terk eder, amaçları Osmanlıya sığınmaktır. Cevahir göç yolunda tecavüze uğrar, oğlu Emir'in de bir elinin parmakları kesilir. Varlıklı biri olan Urfalı Mahmut Ağa, ana oğula Batum'da rastlar. Hallerine acır ve Cevahir ve Emir'i yanına alarak Urfa'ya getirir. Cevahir Urfa'da ikinci çocuğunu doğururken ölür. Mahmut Ağa ve karısı Gülüş Hanım, çocukları olmadığı için Emir'i ve yeni doğan kız bebek Helal'i evlat edinirler. Emir bu ailenin yanında büyür, avukat olur. Gülüş Hanım'ın vasiyeti üzerine istemediği halde, onun yeğeni Gülhayat'la evlenir. Emir Bey'in bu evlilikten Batu ve Mahmut adlı iki oğlu ve Hüsra adında bir kızı dünyaya gelir. Hüsra'nın doğumundan sonra Emir Bey ve Gülhayat boşanırlar; ancak Gülhayat, Urfa'daki konakta bir hizmetçi gibi yaşamaya devam eder. Emir Bey ise

⁵² Bilgi Yayınevi, Ank., 2000 (5. bas.), 243 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Meclis-i Mebusan üyesi olarak İstanbul'a gider, orada Nevnihal Hanım'la ikinci evliliğini yapar. İstanbul'un işgali sırasında İngilizlerce yakalanacağı korkusuyla kaçak yaşayan Emir Bey, Ankara'ya geçer, Millî Mücadele'de görev alır. Cumhuriyet'in ilânından sonra Emir Bey, yeni Meclis'tedir. 1926'daki İzmir Suikastı sonrası uygulanan politikaları benimsediği için siyasetten ayrılır, eşi Nevnihal'le beraber Urfa'daki konağa döner. Yıllar sonra Emir Bey yeniden çocukluğunun geçtiği topraklardadır, ilk eşi Gülhayat ve yeni eşi Nevnihal'le birlikte yaşamaktadır. Yaşlılık döneminde Nevnihal'den Leyla isimli bir kızı dünyaya gelir. Ancak aile, geçim sıkıntısı içindedir. 1941'de Nevnihal'in babasından kalan İstanbul'daki eve taşınırlar. Emir Bey yaşlı ve hastadır, kısa bir süre sonra da ölür. Emir Bey'in ölümünden sonra da Nevnihal ve Gülhayat, birlikte yaşama kararı alırlar. Romanın son bölümü, ailenin en küçük kızı Leyla'nın annesine yazdığı mektup şeklindedir. 1968 kışında Norveç'in Bergen şehrinde bulunan Leyla, 38. doğum gününü kutladığı gece, annesi Nevnihal'e bir mektup yazar. Onun verdiği bilgiye göre ağabeyi Batu; 1944 tutuklanmalarında Teknik Üniversite'deki görevinden istifa ederek yurtdışına çıkmış, yabancı bir kadınla evlenmiş, üç kızı olmuştur. Diğer ağabeyi kaymakamlık ve valilik yapmış Mahmut ise kötü bir hastalığa yakalandığı için tedavi amacıyla eşiyle beraber Norveç'tedir. Ablası Hüsra, babası Emir Bey'in hiç istemediği bir adamla evlenerek İstanbul'da yaşamaktadır. Leyla ise *"bir yürek ağrısı"*ndan sonra ağabeyi Batu'nun sağladığı bir bursla oraya gitmiştir. Leyla, mektubunda ailesinin romanını yazacağını, bu romanı ertesi yıl yetmiş beşinci doğum gününde annesine hediye edeceğini söyler.

Romanda hayatı göçlerle geçen Emir Bey ailesinin özel tarihinin yanı sıra, Osmanlının sonundan 1968'e kadarki Cumhuriyet tarihi de aktarılır. Osmanlının son dönemleri, işgal yılları, Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyet'in kuruluş yılları, II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş yılları bir ailenin farklı kuşakları ve çeşitli coğrafyalar üzerinde verilir. Emir Bey'in siyasî geçmişi nedeniyle tek parti iktidarının önemli olaylarına da romanda değinildiğini göstermekteyiz.

Romanın V. bölümü, 1926'da Ankara'da geçmektedir. Emir Bey, genç Cumhuriyet'in Meclis'inde bir milletvekilidir. Ancak alınan kimi önemli kararlara, İnönü'nün başbakanlığındaki hükümetin izlediği yola, İzmir Suikastı sonrası İstiklâl Mahkemeleri'nin yeniden kurulmasına karşıdır.

İstiklâl Mahkemeleri'nden çıkan idam kararları Emir Bey'i tedirgin eder. Özellikle suikast tertibinde payının olmadığını düşündüğünü yakın arkadaşı İsmail Canbulat'ın asılması, onu derinden etkiler. Nevnihal, Emir Bey'in de Canbulat'la ilişkilendirilerek mahkemeye çağrılabilceğini düşünür, endişeye kapılır. Nevnihal, suikast sonrası İstiklâl Mahkemeleri'nin Başbakan İnönü'nün de yüreklendirmesiyle gemi azıya aldığını, sınırsız yetkileri nedeniyle daha çok kan akıtacağını düşünür:

“Mahkeme kan akıtmak istiyor. Daha çok kan, daha çok baş istiyor. İlk günlerde bu kadar pervasız, bu kadar serbest değillerdi. Kendilerine özel tren hazırlanınca, İsmet Paşa ayaklarına gitmek durumunda kalınca, dahası Mahkeme Başkanlığına yazdığı yazıyla onların Meclisin Hükümetin üstündeki yetkilerini kabullenince gerekli ortam sağlandı. O andan başlayarak, dört Ali'li Mahkeme gücünden sarhoş oldu.”(s. 127-128)

Romanda Başbakan İnönü'nün İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı'na hitaben yazdığı ve mahkeme üyeleri destekleyen şu mektuba da yer verilir: *“Şimdiye kadar her mesele-i vataniyede olduğu gibi, bu defa da netayici mesainizin Vatanın ve Cumhuriyet'in selâmet ve emniyeti, Türk milletinin saadeti için hayırlı ve numune-yi adalet olacak neticelerde tetevvüç edeceğine emniyetim berkemal olduğunu beyan ederim.”*(s. 128)

Emir Bey, İnönü'nün bu mektubundan sonra işlerin daha da kötüye gideceğini düşünerek kederlenir. Bu durumun kendisinde uyandırdığı etkiyi şu sözlerle dile getirir:

“... Başvekil verilecek kararların adalet örneği olacağından kuşku duymuyormuş. Osmanlı mirası paylaşılıyor: Mirasta hak iddia edecekler temizleniyor. Fatih'in kanunu hâlâ yürürlükte Nevnihal. Öyle bir kasap süngeri olacaklar ki bu Ali'ler... Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya. Halit Paşa'yı Meclis'te, gözlerimizin önünde vuran ve elini kolunu sallayarak dolaşan adam. Caligula'nın zulmünü unutturacak, göreceksiniz.”(s. 128)

Emir Bey, suikast girişimine adı karışanların yanında İttihatçıların tasfiyesi yoluna gidildiğinin farkındadır. Tutuklananlar arasında yakın dostlarının da bulunması, Emir Bey'i tedirgin eder ve suçu olmadığı halde sıranın kendisine de gelebileceğini belirtir:

“Benim İttihatçılığım kısa sürdü Nevnihal. Terakkiperver de olmadım. Ama kuruya yaşa bakmıyorlar ki toplarken. Canbulat benim çok yakın arkadaşım. Vasıf

Bey dostum. Rüştü Paşa da. Bunlar yeterli olabilir. Topladıkları içinde öyle adlar var ki Ziya Hurşit'in kalkıştığı o aşağılık işe nasıl karıştırırlar, akıl almıyor kimbilir... Hazır olsam iyi olur.”(s. 128)

Emir Bey; Şeyh Sait İsyanı'nın çıkışı, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe girişi ve hemen ardından Gazi'ye yönelik suikast nedeniyle bir yıldır olanı biteni anlamakta zorlandığını düşünür. Suikast tertibinin ardından İstiklâl Mahkemeleri'nin sınırsız yetkilerle yeniden kurulması, Mahkeme'nin Meclis onayı olmaksızın idam cezası vermesi, muhalif sayılan gazetecilerin de tutuklanması yüzünden suikast olayının muhalefetle iktidar arasında bir hesaplaşmaya dönüştüğüne inanır. O, kendisi gibi İttihatçılığı kısa sürmüş, Cumhuriyet'e yürekten inanmış kişilerin dahi sindirilmeye çalışıldığı fikrindedir.

Yaşananların arkasında başka hesapların, menfaatlerin olduğuna inanan Emir Bey, *“İnsanın gerçekten tarafsız olmasının acısını çekiyorum ben. Her yandaki bozukluğu görürsün, tek başına olduğun için elinden bir şey gelmez. Bir yan seni iktidara yakın olmakla suçlar, iktidardakiler, öbür yana yakınsın derler. O kadar acı yeni acılar gelsin diye mi çekildi? Bağımsızlık. Çok güzel amacımız buydu. Ama bu, ferdin özgürlüğünü de getirmeliydi.”*(s. 129) diyerek tek parti iktidarının demokrasi anlayışını eleştirir, kendisi gibi gerçek idealistlerin bile doğruları dile getiremediklerini vurgular.

Emir Bey'e göre idam edilen İsmail Canbulat'ın bütün suçu, *“Gazi'nin İzmir'te Kara Kemal Bey'le görüşmesi sırasındaki sözü üzerine Cavit Bey'in evinde yapılan bir toplantıya katılması”*dır.(s. 130) Bu toplantıda *“Gazi'ye sunulmak üzere dokuz maddelik bir program taslağı hazırlanmış ve gazetede yayımlanmış”*tır. Canbulat'ın idamını bu unutulmuş program taslağı ile ilişkilendiren Emir Bey, Canbulat'la ilgili eski bir olayı da hatırlar. Vaktiyle İsmail Canbulat tesadüfen geldiği bir başka toplantıda M. Kemal'in Harbiye Nazırı'nı kaçırma teklifini kabul etmez, *“yapmayın böyle şeyler. Bu komitacı usullerinden memlekete hiç fayda gelmemiştir.”* diyerek kaçırma olayına engel olur. Emir Bey, bu olayın Mustafa Kemal ile İsmail Canbulat'ın arasının açılmasının asıl nedeni olduğunu düşünür.

Emir Bey, Kâzım Karabekir ve diğer paşaların serbest bırakılmasını halkın paşalara gösterdiği ilgiye bağlar. İzmir'deki idamların ardından Mahkeme Ankara'ya taşınır. *“Sermaye, hesaplaşmasını Ankara'da sonuca bağlayacak.”*(s. 131) diye düşünen Emir Bey, eski Maliye Nazırı Cavit Bey'in suikast olayıyla suçlanmasında

bir sermaye hesaplaşmasının bulunduğuna inanır. İstiklâl Mahkemesi üyelerinin bazı şirketlerde görevlendirilmesi, Emir Bey'e göre bir tesadüf değildir; bir hazırlık söz konusudur ve Emir Bey bu durumdan rahatsızdır:

“Cavit Bey'in kurduğu, ittihadı Millî Bankası yutulacak. Şimdi onun şirketleri iflas ettirildi. Tesadüf mü bu? Tesadüf mü bu yıl hükümetin Millî İthalat ve İhracat Anonim Şirketi'ne katılması, daha üç beş ay önce Kel Ali'yi İdare Meclisi Başkanı, Kılıç Ali'yi Başkan Vekili yapması? Kılıç Ali'nin İş Bankası İdare Meclisi üyesi olması da tesadüf mü? Sonra bu insanların astığı astık, kestiği kestik mahkemeye başkan ve üye olmaları? Ne zaman duyurulacak bunlar halka, ne zaman?”(s. 131)

Emir Bey, suikast olayının nereye kadar varacağını kestiremediğinden son derece tedirgindir, kayınvalidesinin cenazesini dahi İstanbul'a götürmekten çekinir. Ankara'dan ayrılmanın şüpheleri üzerine toplayacağına inanır. Eşi Nevnihal'in, bütün ısrarlarına rağmen, *“Kaçtığımı, yahut haber götürdüğümü sanırlar, uçan kuştan işkilleniyorlar çünkü.”*(s. 149) diyerek kayınvalidesinin İstanbul'da defnedilmesini mümkün görmez.

Mahkeme süreci tamamlanıncaya kadar Ankara'dan ayrılamayan Emir Bey, yargılamalar sona erdikten sonra siyaseti bırakmaya karar verir. Henüz demokrasinin yerleşmediğine inanandığından eşine *“... önümüzdeki yıl seçimlerde listeler tek elden hazırlanacak. Bundan sonra her şeye evet diyen adamlar mebustur. O adamlar siyasete yormadıkları kafalarını elbette başka şeylere yoracaklardır.”*(s. 151) diyerek ailesiyle birlikte memleketi Urfa'ya dönmeye kararı alır.

Yılmaz Karakoyunlu'nun *Üç Aliler Divanı*⁵³ adlı eseri, *“İttihatçıların Atatürk'e karşı düzenlediği suikastı Kurt Kanunu'ndan sonra en geniş şekilde ele alan romandır.”*⁵⁴ Roman, 1926'da İzmir'de Atatürk'e yapılmak istenen suikastı, Cumhuriyetçiler ile İttihatçılar arasındaki hesaplaşmayı, mahkeme sürecinde Gazi ve İsmet Paşa'nın tutumlarını, suikasta karışanların Ankara yargılamaları sonucu idam edilmelerini konu alır.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde rejim muhalifleri için kurulan İstiklâl Mahkemeleri'nin gördüğü en önemli dava⁵⁵, 14 Haziran 1926'da İzmir Valiliği'ne

⁵³ Doğan Kitap, İst., 2006, (5. bas.), 244 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁵⁴ Murat KOÇ, *Türk Romanında İttihat ve Terakki (1908-2004)*, Temel Yay., İst., 2005, s. 552

⁵⁵ Atatürk *Nutuk*'ta İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri'ndeki dava için: *“Cumhuriyet düşmanları, büyük komplonun bütün safhaları ile son bulduğunu kabul etmediler. Alçakçasına son bir teşebbüse*

yapılan bir ihbarla ortaya çıkan ve tarihe İzmir Suikastı olarak geçen olayın zanlılarının yargılanmasıdır. Dava, Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın⁵⁶ 3 Haziran 1925'te Şeyh Said isyanı ile ilişkilendirilerek kapatılmasından sonra muhaliflere karşı yürütülen mücadelenin son aşamasını teşkil eder.

Gazi, halkın nabzını tutmak amacıyla 8 Mayıs 1926'da Konya, Tarsus, Mersin, Adana, Bursa, Balıkesir ve İzmir'i kapsayan bir yurt gezisine çıkmaya karar verir. 14 Haziran'da İzmir'e doğru yola koyulacağı sırada, İzmir Valisi Kâzım Bey'den kendisine suikast düzenleneceğine dair ihbar geldiği bilgisini veren bir telgraf alır. Vali, telgrafında Gazi'nin İzmir'e hareketini ertelemesini istemektedir.

Valiliğe yapılan ihbara göre; eski Lazistan Mebusu Ziya Hurşid, eski İttihatçı subay Sarı Efe Edip ile Çopur Hilmi, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf isimli üç tetikçi Kemeraltı'ndan geçeceği sırada Gazi'yi öldürmeyi planlamaktadırlar. Suikastçıları Sakız'a kaçırarak olan Giritli motorcu Şevki, suikast günü yaklaşırken, Sarı Efe Edip'in İstanbul'a gitmesinden şüphelenerek olayı Valiliğe ihbar eder. Suikasta karışanlar tutuklanır. Gazi, bir gün gecikmeli olarak 16 Haziran 1926'da İzmir'e gelir ve Naim Palas Oteli'ne yerleşir. Suikast girişimi ertesi gün kamuoyuna açıklanır ve ülkede büyük bir infial yaşanır.

Suikastı haber alan İsmet Paşa, durumu derhal Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne bildirir. Ankara İstiklâl Mahkemesi üyeleri başkan Afyonkarahisar Milletvekili Kel Ali (Çetinkaya), savcı Denizli Milletvekili Necip Ali (Küçüka), üye Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Aydın Milletvekili Doktor Reşit (Galip) ve yedek üye Rize milletvekili Laz Ali (Zırh); İsmet Paşa'dan suikastla ilgili bilgi alırlar. Mahkeme üyeleri, vakit geçirmeden İzmir'e doğru yola çıkarlar. Ancak heyet daha yola çıkmadan, suikast olayı Şeyh Said isyanı ile ilişkilendirilerek bir yıl önce kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinin de tutuklanması için emir verilir.

Kısa bir süre içinde suikastla bağlantısı olduğu gerekçesiyle pek çok kişi tutuklanır. Zanlılar; “*Suikastçılar*”, “*Onlarla İlişkili Olanlar*”, ve “*Eski İttihatçılar*”

giriştiler. Bu teşebbüsler İzmir Suikastı olarak kendini gösterdi. Cumhuriyet mahkemelerinin ezici pençesi, bu defa da Cumhuriyet'i suikastçıların elinden kurtarmayı başardı.” der. (Nutuk, s. 604)

⁵⁶ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ve siyasî serüveni için bkz: 1-) Nevin Yurdsever ATEŞ, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Derin Yay., İst., 1998 2-) Erik Jan ZÜRCHER, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924,1925)*, İletişim Yay., İst., 2007, (2. bas.) 3-) Ahmet YEŞİL, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ank., 2002

olarak üçe ayrılır. Tutuklananlar arasında Millî Mücadele'nin önder kadrosundan Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Bekir Sami (Kunduh) ve Rüştü Paşalar ile Terakkiperver Fırka'nın milletvekilleri ve İttihatçıların Maliye Nazırı Cavit Bey de vardır. Cavit Bey, hapsedildiği hücrelerinde Cumhuriyet'in eskiye ait ne varsa hepsine savaş açtığını düşünür: *“Osmanlı'nın birleşik ruhu, kim bilir bu yüz lehçeli edebiyattan nasıl bir azap çekmiş ve bu azabı büyük bir miras gibi Cumhuriyet'e bırakmıştı. Şimdi Cumhuriyet, bu mirasın reddi için dava açıyordu...”*(s. 35-36)

Millî Mücadele'nin önderlerinin de tutuklanması, halkta büyük şaşkınlık yaratır. İsmet Paşa, ortada ciddî bir kanıt olmadan Millî Mücadele kahramanlarının tutuklanmalarının bir skandal olacağını belirtirse de sadece Kâzım Karabekir Paşa'nın serbest bırakılmasını sağlar. Kâzım Paşa'nın serbest bırakılması üzerine İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Kılıç Ali, Gazi'ye bu salıvermenin yanlış olduğunu belirtir. Gazi, İsmet Paşa'ya İzmir'e gelerek durumu düzeltmesini, aksi halde kendisinin de mahkeme kararını engellemek suçuyla tutuklanacağını belirtir. Durumun vahameti karşısında İsmet Paşa; Meclis tarafından İstiklâl Mahkemesi'ne verilen yetkilerin yerinde olduğunu, Kâzım Paşa'nın tutuklanmasını uygun bulduğunu, mahkemenin vatan ve Cumhuriyet için yaptığı çalışmanın başarılı bir adalet örneği olacağına inandığını Mahkeme Başkanı Kel Ali'ye yazıyla bildirir. Böylece İsmet Paşa, belki de siyasî hayatını kurtaran önemli bir hamle yapmış olur.

Mahkeme Başkanı Kel Ali, Başvekil İsmet Paşa'nın Millî Mücadele önderlerini ve eski İttihatçı Maliye Nazırı Cavit Bey'i⁵⁷ korumak istemesi nedeniyle huzursuzdur. Kel Ali, aslında Cavit Bey'in böyle bir suikast tertibinde yer alabilecek tıynetle olduğuna inanmamaktadır. Cavit Bey'in eğitiminin, görgüsünün ve cesaretinin intikam peşinde koşmaya müsait olmadığını düşünür. Kel Ali'ye göre Gazi'ye düzenlenen suikast, siyasî olmaktan öte, kişisel kinle hareket eden başıbozuk takımının başarısız bir eylemdir ve bu hain eylem, Cumhuriyet ateşini söndürebilecek güçte asla değildir. Mahkeme üyesi Kılıç Ali'ye göre, bu dava eski itttihatçılardan öç alma şekline dönüşmemelidir. Kılıç Ali, Kel Ali'nin Cumhuriyet ve inkılâpların kaderini de tayin edeceğini düşünmektedir. Kılıç Ali, Mahkeme Başkanı'nı şu sözlerle uyarır:

⁵⁷ Kemal Tahir aynı konuyu işlediği *Kurt Kanunu* romanında Kara Kemal'i öne çıkarırken Yılmaz Karakoyunlu'nun eserinde Cavit Bey ön plandadır. Yazar, Cavit Bey'i karakterize ederken onun suçsuz olduğunu vurgular.

“Bütün mesele, üç beş İttihatçı’nın karşına getirilmesi değildir, adaşım... Bir Cavit, bir Nâzım’la bütün İttihat Terakki’yi engizisyondan geçirdiğini sanmakla hata ediyorsun. Çok değil, on yıl içinde bu ikisine sen dahil adaşım herkes yanacak. Ama dava, bu adamları istiyor. Şimdi sen, bir cinayet tertibinin maznununu değil; bir Cumhuriyet ve inkılâp davasının kaderini muhakeme edeceksin.”(s. 41-42)

Gazi, İzmir’de davayla ilgili gelişmeleri izlemektedir. Millî Mücadele önderlerinin bu davayla ilişkilendirilerek tutuklanmaları ve bazı arkadaşları tarafından tutuklanan paşalara yönelik hücumlar, Gazi’yi endişelendirmektedir:

“(...) arkadaşlarının Terakkiperver Fırkası’nın mensupları için ileri geri konuşmalarını hayretle dinlemiş, sonra, bu kadar kısa sürede böylesine hızlı değişimle dava arkadaşlarını suçlayanları ibretle seyredilecek bir kadro gibi hafızasına nakşetmişti. ‘Bu adamlardan korkmak gerekir’ diye düşündü. Öyle ya, daha düne kadar, Gazi’nin hürmet ettiği eski silah arkadaşı paşalar, bugün tutuklanıp hücreye kapatılınca, birdenbire en cani eşkıya gibi ayağa düşürülüp alaya alınıyordu. Gazi Paşa’nın sessizliğinde sanki tasdik varmış gibi hücum giderek şiddetini arttırmıştı.”(s. 44)

Gazi, İttihatçılar ile geçirdiği günleri düşünür. Kusurlarına rağmen İttihat ve Terakki’nin vatanperverliğini savunduğu günleri aklından geçirir. Oysa şimdi canına kast edenlerin eski İttihatçılar olduğu gerçeğiyle karşı karşıyadır:

“Gazi Paşa, bir İngiliz komiserin siyasî cinayet faili gibi gösterdiği İttihatçıları, vatanperver ilân ederek savunduğu günlerden kendini sıyrılmış; onları şimdi, canına kastetmiş ‘kara çete’ elemanları gibi görüyor ve bu hızlı gelişmenin gerçek karakteri kadar siyasî akıbetini de İstiklâl Mahkemeleri’nin âdil eline bırakıyordu.”(s. 45)

Terakkiperver Fırka’nın ileri gelenleri, suikastla bağlantılı görülerek tutuklanır. Dava, bir suikast davası olmaktan çıkarak siyasî bir nitelik kazanmaya başlar. Eski Maliye Nazırı Cavit Bey, kaldığı hücrede endişe içindedir. Tutuklanan paşaların Gazi’ye suikastla hiçbir ilgilerinin olmadığını düşünmekte, bu konuda İstiklâl Mahkemesi’ni eleştirmektedir.

8 Temmuz 1926’da davanın ilk duruşması yapılır. Mahkeme Savcısı Necip Ali; suikast olayının iki yüzü olduğunu, birinci yüzde Gazi’ye yönelik suikastın, ikinci yüzde ise eski İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ileri gelenlerinin oluşturduğu “kara çete”nin hükümeti devirme planlarının yer aldığını söyleyerek İttihatçıların

yargılamalarına Ankara’da devam edilmesini ister: *“Muhterem hâkimler! Belli oldu ki, bu davanın iki yanı vardır; birincisi, Gazi Paşa Hazretlerinin canına kıymak isteyen adi caniler; ikincisi, memlekete suikast hazırlayan hain İttihatçılar... Cumhuriyetimizi devirmek isteyen bu hain İttihatçıların teşkil ettiği kara çetenin, Ankara’da hesap vermelerinin muvafık olacağı kanaatindeyim...”*(s. 56)

Mahkeme Başkanı’nın *“Ben avukatların canbazlığına gelmem.”*(s. 59) diyerek sanıkların avukat tutmalarına izin verilmeyen duruşmada 13 Temmuz günü, 15 kişinin idamına karar verilir. İdama mahkum edilenler arasında eski Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit ve tetikçileri Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi ile istihbarat yüzbaşı Sarı Efe Edip, İzmir milletvekili Ahmet Şükrü Bey, Saruhan Milletvekili Abidin Bey, İstanbul Milletvekili İsmail Canbulad, Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey ve Eskişehir Milletvekili Miralay Arif Bey de vardır. İdama mahkum edilenlerden Şükrü Bey ve İsmail Canbulad, Mahkeme Başkanı Kel Ali’nin Malta’da sürgünde iken tanıdığı insanlardır. Yazara göre vaktiyle İngilizlerin İstanbul’da asmaya cesaret edemediği İttihatçıları Kel Ali, İzmir’de asmıştır:

“Şimdi Kel Ali, bir Cumhuriyet hafiyesi gibi sürgün arkadaşlarını, sert bir tabiat gösterisiyle muhakeme ederek asmıştı... Nemrud Mustafa Divanı’nda bile, en azılı İttihatçılar yargılanırken, avukat tutmalarına izin verilmişti. Kel Ali, kendi divanında böyle bir hakkın verilmeyişini bile hoş görecektense kadar hüviyet değiştirmişti.”(s. 59)

Aralarında Cavit Bey ve Doktor Nâzım’ın da olduğu bazı eski İttihatçılar, dava için Ankara’ya götürülür. İzmir’deki on beş idamdan sonra, Ankara’da kendileri için verilecek hükmü endişeyle beklemektedirler. İttihatçıların kaldığı koğuşa bir gece Mahkeme Heyeti gelir ve tutuklulara, *“-Az kaldı beyler! Rauf ile Adnan da gelince cemaatiniz tamam olacak.”*(s. 75) diyerek gözdağı verir.

Başta Kâzım Karabekir olmak üzere Millî Mücadele paşaları, suikast davasından beraat ederler. İsmet Paşa, çok sevdiği dostu Kâzım Paşa’yı ziyarete gider. Kâzım Karabekir; Başvekil İsmet Paşa’nın dava karşısında tepkisiz kalmasını eleştirir, eski dostuna oldukça soğuk davranır ve suçu olmadığını düşündüğü arkadaşlarının hapiste olması nedeniyle İsmet Paşa’ya sitem eder. İsmet Paşa ise Cumhuriyet’in geleceği için gerektiğinde Kâzım Paşa da dahil herkesin en ağır şekilde cezalandırılabileceğini belirtir: *“-Hiç kimse sana olan sevgimi elimden*

alamaz, Kâzım... Fakat bilmeni istediğim bir şey var: Cumhuriyet'in bekasına tesiri olacak harekette bulunma. Ben Kel Ali'yi kullanmam, kendim asarım seni..."(s. 90)

Romanda paşaların davadan beraat etmelerine gerekçe olarak aralarında Gazi'nin çok sevdiği Ali Fuad Paşa'nın da bulunması gösterilir. İsmet Paşa, davanın zanlıları arasına ünlü isimlerin de alınmış olmasından huzursuzdur. Paşaların bile adlarının karıştığı bu davanın muhaliflerin tasfiyesine dönüştüğünü düşünmektedir. Cumhuriyet'e yürekten bağlı olan İsmet Paşa, davanın aldığı şekle rağmen, "*Bizim akıbetimiz Cumhuriyet'tedir. Başka hangi rejim gelirse gelsin bana hayat hakkı tanımaz. Ben Cumhuriyet'e sahip çıkmaya mecburum. Başka çarem yok. Ben çaresiz kalamam..."*(s. 107) diyerek Cumhuriyet'e sahip çıkmak için görevinin başında kalmaya karar verir.

Kel Ali, Ankara'da davaları görülen İttihatçıların da tıpkı suikastı tertipleyenler ve onlarla işbirliği yapan Terakkipverciler gibi en ağır şekilde cezalandırılmalarından yanadır: "*İzmir'de Terakkipver'in soluğunu kestik; Ankara'da da İttihatçıların gırtlığını sıkacağım..."*(s. 125)

Mahkeme üyelerinden Doktor Reşid Galip ise kendilerinin de İttihatçı ruhuyla yetiştiğini söyler, bu yüzden hapisteki İttihatçılar için katı olmamak gerektiğini savunur. Bunun üzerine Kel Ali, Cumhuriyet'e sahip çıkmak için İttihatçılar gibi ihtilâlcı değil, inkılâpçı olmak gerektiğini ileri sürer:

"-Bir siyasetin muhasebesini yapmak öyle kolay değildir. Dünya görüşü ister; ufuk zenginliği ister, adalet ister. Biz bunlara sahip miyiz diye etraflı düşünmeliyiz. Unutmayın ki en vatanperver nesli biz İttihatçı ruhuyla yetiştirdik. Gazi Hazretleri bile bu ruhun azmiyle çıktı yola. İptidada ilk kafa tutan onlardı. Hepsinde bir efsane tesiri, hepsinde bir halk tevazuu vardı. (...)

-Laf ü güzâf bunlar, Doktor... Boş konuşuyorsun. Onlar ihtilâlciydi, biz inkılâpçıyız. Aradaki farkı kavrayamayan Cumhuriyet'e sahip çıkamaz..."(s. 126)

Tartışmaya Kılıç Ali de katılır. O da Kel Ali'nin İttihatçılara, özellikle de Doktor Nâzım Bey ve Cavit Bey'e haksızlık yaptığını, onların İttihatçı oldukları kadar Cumhuriyet'e de bağlı olduklarını düşünmektedir: "*Her davanın edebiyatı güzeldir. Ama, önemli olan ona sahip çıkacak karakterdeki zarafet ve sabırdır. Cavit Bey'e bak, Nâzım'a bak... Bunların İttihat ve Terakki'ye sahip çıktığı kadar Cumhuriyet'e sahip çıkacak kaç adam bulunur bu memlekette?"*(s. 127)

Kel Ali, mahkeme üyelerinin Doktor Nâzım ve Cavit Bey'i savunmaları üzerine çok sinirlenir. Mahkeme başkanı olarak onlarla ilgili hükümlerini bir bir sıralar, arkadaşlarını kendisiyle aynı davaya sahip çıkmamakla suçlar: *“Ben İzmir’de bu adamların cambazlığına gelmedim; şimdi sizin cambazlığınıza mı geleceğim? Madem ki bu kadar seviyorsunuz bunları, ben astıktan sonra oturup arkalarından ağlarsınız.”*(s. 128)

Halide Edib’in eşi Adnan Bey de tutuklular arasındadır. Halide Edib, cinyeti meslek edinmiş kişilerin arasına Adnan Bey’in de katılmış olması nedeniyle son derece huzursuz ve öfkelidir. Gerekirse Gazi ile konuşmayı, ona yola çıkarken yanında Adnan Bey’in olduğunu hatırlatmayı ister. Halide Hanım, kocasının hiçbir tertibin içinde bulunamayacağını düşündüğünden İstiklâl Mahkemesi üyelerine haksız yere Adnan Bey’i yargılayacakları için tepkilidir. Tepkisini, *“Üç Aliler Divanı ne anlar bu işlerden? İhtilâlcî ile inkılâpçı hesaplaşması deyip duruyormuş; belli ki Cumhuriyet’i bile kavrayamamış zalim... Hayır, hayır zavallı...”*(s. 131) sözleriyle dile getirir.

İttihatçıların önde gelenlerinin davasına yönelik başta İsmet Paşa olmak üzere yakın arkadaşlarının verdiği tepkilere karşı Gazi, gerektiğinde Cumhuriyet’in korunması için şiddete başvurulabileceğini savunmaktadır. Yazara göre muhaliflerin ortadan kaldırılması, Gazi için sınırsız bir kudret anlamına gelmektedir.

Dışişleri Vekili Doktor Tefik Rüştü Bey, Gazi’yi ziyarete gelir. Dış politikadaki gelişmeleri sunduktan sonra, yabancıların davayla ilgili gelişmeleri yakından izlediklerini ve endişeli olduklarını Gazi’ye iletir. Gazi, Doktor Nâzım’ın eniştesi olan Tefik Rüştü’nün akrabası için şefaet talep etmeye geldiğini düşünür ve Tefik Bey’i, *“Dikkat et! Bu kusurlu akrabalık başına iş açmasın, Doktor...”*(s. 151) diyerek uyarır. Yazara göre Gazi, hapisteki İttihatçıları kendisinin ideallerini engelleyecek düşmanlar olarak görmekte, muhalefeti sindirmek için onlardan kurtulması gerektiğine inanmaktadır:

“Her şey, her hareket, Gazi’yi yükseldiği yerden alaşağı etmeye çalışan düşman hayalleri gibi gözünün önünde büyüyordu. Bir Cavit, bir Nâzım, bir Nail, görmeye tahammül edemediği düşman yüzleri gibi önüne çıkan hayaletlerdi. Ziya Hurşid’in bakışları, Canbulad’ın esrarlı yüzü, Şükrü’nün dilindeki imalar artık bir daha yoluna çıkamayacaktı. Kara Kemal’in bakışlarındaki alay, Abdulkadir’in gözlerindeki ateş söndürülmeliydi.”(s. 152)

Romanda hükümetin izlemesi gereken politika da Gazi'nin ağzından aktarılır. Gazi, Başvekil İsmet Paşa'ya hükümetin “*siyasî, iktisadî ve içtimaî*” hedeflerinin neler olması gerektiğini şu sözlerle ifade eder:

“İttihatçılara, ‘saltanat’ diyorum; Cumhuriyetçilere ‘devlet’... Onlar, saltanattan, meşrutiyete geldiler; biz devlette cumhuriyetiz... Şimdi, şeriatla laikliğe geçeceğiz.(...)”

İktisadiyatımız müstakildir. Millî kapitalist bir ekonomiye destek verecek seviyede devletçi olmak zorundayız. Bunu tahakkuk ettirdiğimiz an, içtimaî davamızın bütün hedeflerini tahakkuk ettirebiliriz.(...)”

İçtimaî hedefimiz için hiçbir taviz kabul etmeyeceğiz, İsmet... İttihatçılar, Garplılaşmak istedi; biz medeniyetçi olacağız. Onlar, komitacı hüviyetiyle ihtilâlci olmak istediler; biz, inkulâpçı olacağız. Onlar, Osmanlılaşmak istedi; biz, milliyetçi olacağız. Onlar, İslâmlaşmak istedi; biz laik olacağız.”(s. 167-168)

Gazi, hükümetin politikasını İsmet Paşa'ya ifade ettikten sonra Cumhuriyet için kimsenin gözünün yaşına bakmayacağını da söyler. Hapisteki İttihatçılar konusunda İsmet Paşa'nın kendisiyle birlikte hareket etmesini istediğini de şöyle belirtir: “*Yarın, 24 temmuz; Lozan'ın üçüncü yılı... Senin adın var Lozan'da; benim değil... Ben, seni Lozan'da hiç yalnız bırakmadım İsmet! Sen de beni sakın Cumhuriyet'te yalnız bırakma...*” (s.168)

Gazi'ye yakın olan genç gazeteci Falih Rıfkı da ünlü isimlerin hapiste olmalarından rahatsızdır. Özellikle de Reis Kel Ali'nin duruşmalarda Cavit Bey'e ağır bir dille hakaret etmesine içerlemektedir. “*Bir geri İttihatçı, bir ileri İttihatçıya karşı kinini kusuyor.*” diye düşünen Falih Rıfkı, üzüntüsünü Gazi ile paylaşır. Falih Rıfkı, endişelerini ve Halide Edib Hanım'ın Adnan Bey'e ilişkin sözlerini İsmet Paşa'ya da aktarır:

“Geçen hafta Halide Edib Hanım'la birlikteydim. Adnan Bey'in adı bir cani gibi Kel Ali'nin eline teslim edilmek istenmesinden fevkalâde rahatsız olmuştu... (...) Bilirsiniz, dili istediği zaman çok ağırlaşır... Seçtiği kelimeleri hatırlamaktan şimdi bile utanıyorum. Fakat kendisini haksız bulmadım.”(s. 190)

Falih Rıfkı, Cumhuriyet'in geleceği için Gazi'nin uzun yaşamasından başka çare görmediğini, bazı çevrelerin Cumhuriyet'in sona ermesi için Gazi'nin ölümünü beklediklerini İsmet Paşa'ya şu sözlerle anlatır:

“Gazi’nin millî kahramanlık ve liderlik otoritesi gittikçe zayıflıyor. Cumhuriyet’in devam edebilmesi için Mustafa Kemal’in uzun yaşamasından başka çare görmüyorum. Ancak, bu çarenin kâfi olduğuna inananlar giderek azalıyor. Gazi’den yana olanlara gazeteciler ‘dalkavuk’ diyorlar. Heyecan varken sarıldığımız şey sükûnet gelince bizi bırakabilir. Her başarıda mutlaka rekabet, hatta şahsî kinler vardır. Halkın hazmedeceği kadar vakit tanımadığınız her harekette bu kinlerin doğmasını beklemeye hazırlıklı olmalıydınız. Ama ölçüyü kaçırmamak gerektiğini unutmayınız. Sinsice bekleyen şumarık ve korkak bir ses duyuyorum. Gazi’nin ölümünü, Cumhuriyet’in sona ermesi için tek çare görüyorlar.”(s. 190-191)

Falih Rıfki; suikastla ilişkilendirilerek akıbetlerini bekleyen Cavit Bey, Doktor Nâzım, Nail Bey ve Hüseyin Cahit’in suçsuz olduklarını düşünmektedir. İsmet Paşa’yı iktidarın yanlış davranması nedeniyle eleştirir.

Hapistekiler, hiçbir suçları olmadığı halde neden orada olduklarını sorgularlar. Yazar Hüseyin Cahit, koğuştaki herkesin saf ve masum olduğuna inanmaktadır. Doktor Nâzım ise meseleyi kendi yorumuyla açıklar. Ona göre Gazi, suikastı bahane ederek bütün aykırı seslerden kurtulmayı istemektedir.

Duruşmalar devam ederken İsmet Paşa, Gazi’ye İttihatçıların nice tehlikelere göğüs gerdiklerini, Cumhuriyet’in kurulmasında onların da emeklerinin olduğunu anlatmaya çalışır. Gazi ise ona Cumhuriyet’in geleceği söz konusu olduğunda en büyük tehlikenin İttihatçılar olduğunu belirtir:

“-Cumhuriyet için gördüğüm en büyük tehlike bir İttihatçı sultanın diklenmesidir. Mesailerini takdir etmiyor değilim. Cumhuriyet mesleğinde yer almaları için teklifte bulundum. Kara Kemal’e saatlerce Cumhuriyet’in bir manevî medeniyet olduğunu anlattım... Boş konuşmuşum!..”(s. 203)

“-Paşam, inanıyorum ki, bu arkadaşlarınız Cumhuriyet’e sadıktırlar.

-Cumhuriyet’i ben kurdum. Kökleşinceye kadar sadakat değil, açıkça itaat isterim.” (s. 204)

Halide Edib, Cumhuriyet’te adalet duygusunun zayıfladığını, Cumhuriyet’in yüreklere korku saldıgını vurgular. Onun şu sözleri, “*Üç Aliler Divanı*”nın masum insanların kellesini isteyecek kadar adaletten uzaklaştığını ifade etmektedir:

“Eğer dediğim gibi Amerikan mandasını kabul etseydik, devletin adaletini Kel Ali’ye teslim etmezdik. Bu bir terbiye meselesidir; bir kültürü kavramak ve o kültürün hakkını teslim etmek meselesidir... Bütün muvaffakiyetlerine rağmen

Cumhuriyet de bir Dürriizâde yaratmak istiyor. Nemrud Mustafa Divanı'nda kellesi istenenler, Üç Aliler Divanı'ndan kelle isteyecek kadar kendi adaletinden uzaklaşmış...”(s. 208)

Savcı Necip Ali, iddianamesini mahkemeye sunar. Cavit Bey ve Doktor Nâzım'ın da aralarında olduğu eski İttihatçılar, iddianamede Cumhuriyet'i yıkmak istemekle suçlanmakta; Necip Ali, hainler çetesi gibi görülen sanıkların yok edilmesini istemektedir.

Cavit Bey, Savcı'nın sözlerinden sonra savunmasını yaparken geçmiş bütün meslek yıllarını ve yüklendiği sorumlulukları anlatır, bu hizmetlerin vatan uğruna verilmiş mesai olduğunu söyler ve müdafaasını, “*Allah'ın adaletinden önce, devletin adaletini talep etmeye hakkım vardır; vereceğiniz karar, mesut zamanlarınızda vicdanınızı rahatsız etmesin...*”(s. 221) diyerek tamamlar.

Hüseyin Cahit duruşma sonrası beraat eder. Cavit Bey, Doktor Nâzım, Hilmi Bey ve Nail Bey ise idama mahkum edilir. İnfazlar, Gazi'nin en büyük zaferini kazandığı 26 Ağustos'ta yapılır. Önce Cavit Bey, arkasından Doktor Nâzım, sonra Nail Bey ve Hilmi Bey idam edilirler. İnfazlardan sonra Gazi, Üç Aliler Divanı'nı çağırır ve Mahkeme Reisi Kel Ali'ye İstiklâl Mahkemelerini kapattığını söyleyerek mahkeme üyelerine mesailerini için teşekkür eder.

İzmir suikastına karışanların İzmir'de idam edilmelerinden sonra, muhalefetin tasfiyesi sürecinin İttihatçıları hedef alan ikinci perdesi de Ankara'da gerçekleşen dört idamla tamamlanmış olur. Yazar, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuranların İttihatçı gelenekten geldiğini ve idamlarla bu grubun muhalefetinin ortadan kaldırıldığı tezini işler.

Ayşe Kulin'in *Füreyâ*⁵⁸ adlı romanı, Türkiye'nin ilk kadın seramik sanatçısı Füreyâ Koral'ın hayat hikâyesinin anlatıldığı biyografik bir eserdir. Aristokrat bir ailenin kızı olan Füreyâ ile birlikte ailesinin ve yakın çevresinin hayatlarına yer verilen eserde, Osmanlı'nın çöküş yıllarından 1990'lara kadar uzanan geniş bir zaman dilimi işlenir. Füreyâ'nın çocukluğundan ölümüne kadarki yaşantısının farklı zaman ve mekânlarda aktarıldığı romanda, çeşitli siyasî olaylara ve dönemin ünlü siyasetçilerine de değinildiğini görmekteyiz.

⁵⁸ Remzi Kitabevi, İst., 2000, (5. bas.), 348 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Yazar romanında; Şeyh Sait İsyanı, İzmir Suikastı, CHP'nin bunlar karşısındaki tavrı ve DP'nin doğuşu ile halk üzerindeki etkilerine yer verir. Siyasî olaylar, genellikle Füreya'nın hayatını aydınlatmak için bir fon niteliği taşır. Füreya'nın bireysel yaşantısı çeşitli sebepler dolayısıyla siyasîlerle kesişir. Bu kesişimde Füreya pasif değil, aktiftir. Siyasete dair görüşlerini belirtir, tepkilerini ortaya koymaktan çekinmez.

Romanda ele alınan siyasî olayların ilki, Şeyh Sait İsyanı'dır. 1925 yılında çıkan olay, Eğil nahiyesinin Piran köyünde başlar. Fethi Okyar'ın başkanlığındaki hükümet; ilk günlerde Şeyh Sait İsyanı'nı basit bir olay olarak değerlendirir, yerel zabıta güçlerinin isyanı bastırabileceğini düşünür. Oysa olay, iki yıldan beri çeşitli kollardan hazırlanan, bütün memleketi içine almak üzere planlanan bir hareketin başlangıcıdır. İngilizlerin de parmağı bulunan bu olayın amacı; halkı din propagandası ile ayaklandırıp doğu ve güney illerinde bağımsız bir Kürt Devleti kurmak, memleketin diğer kesimlerinde ise Cumhuriyet'i yıkarak Padişahlığı geri getirmektir.⁵⁹ Şeyh Sait isyanına dair bilgiler, Füreya'nın okuduğu gazete aracılığı ile verilir. Romanda Şeyh Sait'in kimliğine ve hedeflerine ilişkin şu cümleler yer alır:

“Şeyh Sait Elazığlı'ydı ve Nakşibendi tarikatına mensuptu. Büyük koyun sürüleri vardı. Cahil halkın dinî duygularını sömürerek servetini her gün biraz daha artırmış ve köyünün otlakları sürülerine dar geldiği için sürüleriyle birlikte, Erzurum'un Hınıs ilçesine göç etmişti. Koyun satmak bahanesiyle bütün güney illerini gezmiş, halkla tanışmış, hatta Halep'e kadar gitmişti.

Sonra da İstanbul'da gizlice kurulan ve gayesi Kürt bağımsızlığını sağlamak olan bir komiteye katılmıştı.

Şeyh Sait, kendine bağlı grubu ile, Ergani vilayeti içinde, o yörede hükümet muhalifleri ile temaslarda bulunmak ve Cumhuriyet aleyhtarı propagandalar yapmak üzere bir gezintiye çıkmıştı. Piran köyünde temaslarda bulunurken, adli makamlar tarafından aranmakta olan gurubundaki iki suçluyu, jandarmalar yakalamak istemişlerdi. Adamları, Şeyh Sait'in emriyle jandarmalardan birini yaralamış, diğerinin silâhlarını almış ve telgraf hatlarını kesmişlerdi. Bununla da

⁵⁹ Suna KİLİ, Şeyh Sait ayaklanmasının şu gerçeği tüm açıklığıyla gözler önüne serdiğini belirtir: *“Türkiye’de her karşı devrimci eylem siyasal ödümlerin sonucu halkın dinsel inançlarına el atılarak başlatılacak; mezhep ayrılıkları, budunsal ayrılıklar, toplumsal, ekonomik, ekinsel geri kalmışlıklar öne sürülerek konunun içyüzünü bilmeyen halk karşı devrim eyleminin destekçisi durumuna düşürülecektir.”* (Türk Devrim Tarihi III, Cumhuriyet Yay., İst., 2000, s. 53)

yetinmeyip, Hani, Palu gibi kasabaların hapisanelerine ve Hükümet konaklarına da saldırarak, orada bulunan jandarmaları esir almışlardı.

Böylece uzun zamandan beri hazırlanmakta olan bir ayaklanma hareketi, vaktinden evvel patlak vermiş oluyordu.”(s. 91-92)

Şeyh Sait isyanına yönelik Başbakan Fethi Okyar’ın ve o sırada hükümette hiçbir görevi olmayan İsmet Paşa’nın tutumları da romanda ele alınmaktadır. Çankaya’daki briç partisine Falih Rıfkı, Yakup Kadri, Fethi Bey ve İsmet Paşa gibi Atatürk’ün yakın dostları davetlidir. O gece yaşanan bir olay aracılığıyla Fethi Bey’in ve İsmet Paşa’nın Şeyh Sait’in İsyanı’na bakışları şöyle değerlendirilir:

“Gecenin ilerleyen saatlerinde, yaveri Atatürk’e bir şifre getirdi. Atatürk raporu okudu, yüzünde acı bir ifade belirdi. Yavere, ‘Al bunu Fethi Bey’e götür,’ dedi.

Yaver, zamanın Başbakanı Fethi Bey’in omuz başında durdu, bekledi. Oyunun en can alıcı yerinde rahatsız edilmekten sıkılmış görünen Başbakan, Yavere, ‘Ne var?’ diye sordu. Kendine uzatılan raporu aldı, bir göz attı ve ‘Sonra bakarız’ diyerek raporu geri uzattı.

Atatürk yaveri yanına çağırdı, ‘Şimdi de şifreyi İsmet Bey’e götür,’ dedi.

İsmet Paşa’nın o sırada hükümette hiçbir vazifesi yoktu. Yanına yaklaşan yaverin elinden raporu aldı, bir göz attı, oyunu bıraktı, iskemlesini geri çekerek bir sigara yaktı ve raporu dikkatle okudu. Birkaç nefesi derin derin içine çektikten sonra, raporu baştan okudu. Son derece düşünceli bir ifadeyle, raporu katladı ve yavere verdi.

Atatürk her iki arkadaşının da davranışını dikkatle izlemişti. Dikkatini oyuna vermeden önce, arkasında durmakta olan Kılıç Ali, Atatürk’ün alçak sesle, ‘İşte İsmet’in farkı,’ dediğini duydu.”(s. 93)

Halkın dinî duygularını istismar ederek ülkeyi bölmeyi amaçlayan, doğu ve güneydoğuda bu amaç doğrultusunda ayaklanma başlatan Şeyh Sait ve taraftarlarının eylemleri, yazar tarafından eserde şu cümlelerle değerlendirilir:

“1920’li yıllarda, devlet adamları arasında, Saray’ın kaybettiği itibarı dengelemek amacıyla, milleti Hilâfet müessesesi etrafında toplamak düşüncesi oluşmuştu. Zamanın Şeyhülislâm’ı Mustafa Sabri Efendi, Ferik Kiraz, Hamdi Paşa, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, Maarif Nâzırı Rıza Tevfik Bey gibi, sonradan ‘yüz ellilikler’in arasına girecek devlet adamlarının başı çektiği bir dernek kurulmuştu.

Şimdi bu derneğin yurtdışına kaçmış veya sürülmüş üyeleri, son Osmanlı Padişahu Vahdettin'i de alet ederek ve Kürdistan'a muhtariyet verme sözü ile, Kürtçülerle işbirliği yapıyorlar, İngilizlerden aldıkları yardımla, isyanın yayılmasına çalışıyorlardı. Maksudları Cumhuriyet'i yıkıp yerine Hilâfet'i getirmektir.

İsyanın yayıldığı doğu ve güney illerinde dağıtılan bildirimler, Cumhuriyet'e, Atatürk'e, orduya, devlet memurlarına çok ağır küfürler ve ithamlarla doluydu. Ayrıca, bu bildirimlerde halkı can evinden vurmak için, şimdilerde çok iyi tanıdığımız bir not daha vardı. 'Din mahvoluyor. İslâmiyet ayaklar altına alınıyor. Dinin korunması ve yaşatılmasına, Şeyh Sait, Allah tarafından memur edilmiştir.'"(s. 94)

Şeyh Sait İsyanı'na Fethi Okyar hükümetinin ilgisiz kalışı, hükümet değişikliğine neden olur. İsmet Paşa, Başkanlığa getirilir. Şeyh Sait İsyanı nedeniyle 21 Şubat 1925'te Tahrir-i Sükûn yasası yürürlüğe girer. Bu yasa, hükümete, sansür ve sanıkları İstiklâl Mahkemeleri'ne sevk etme yetkisi vermektedir.

Eserde, 1926'da Atatürk'e İzmir'de düzenlenen suikast girişimine de yer verildiğini görürüz:

"(...) Cumhuriyet karşıtları, rejimi yıkmanın tek yolunun Mustafa Kemal'i öldürmekten geçtiğine karar vererek, Ankara'da, Bursa'da ve birkaç başka yerde suikast girişiminde bulunacaklardı. Bu suikastların birini de İzmir'de planladılar."(s. 95)

İzmir Suikastı nedeniyle tutuklananlar arasında muhalefetin başını çeken Kâzım Karabekir de bulunmaktadır. Kürt isyanı, inkılâplara yönelik tehditler ve Mustafa Kemal'e yönelik arka arkaya suikast teşebbüsleri; hükümeti paniğe sevk eder, bu tertiplerle ilgisi olmayanlara da suçlu gözüyle bakılmasına yol açar. Kâzım Karabekir, Başbakan İsmet İnönü'nün emriyle serbest bırakılır. İstiklâl Mahkemeleri reislerinden Kılıç Ali ise muhalefetin önderi Kâzım Karabekir'in tutuklanmasını istemektedir. Kâzım Karabekir'in tutuklanması konusunda karşı karşıya gelen İsmet Paşa ve romanın önemli kişilerinden Kılıç Ali, hayatları boyunca birbirlerinden uzak dururlar. Bu durum, romana şu cümlelerle yansımaktadır:

"Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, Başbakan İnönü ve İstiklâl Mahkemeleri reislerinden biri olan Kılıç Ali'nin emirleri arasında sıkışmıştı. Önce İnönü'nün emriyle salınan Kâzım Karabekir, Kılıç Ali'nin bastırmasıyla yeniden tutuklandı. Bu olayda karşı karşıya gelen Kılıç Ali ve İnönü, hayatları boyunca birbirlerine husumet duyacaklardı. Kılıç Ali, rejimi ve Atatürk'ü korumak için tüm kozlarını oynadığını

ileri sürüyor, İnönü de onu, toplum hayatında onulmaz yaralar açmakla suçluyordu.”(s. 95)

Füreyâ'nın dayısı Cevat Şakir, babası Şakir Paşa'yı öldürdüğü için hapse girmiş; ancak yedi yıl cezaevinde kaldıktan sonra umumî afla serbest bırakılmıştır. Cevat Şakir, hapisten çıktıktan bir süre sonra *Tan* gazetesinde yazdığı “Bir Asker Kaçağının Hikâyesi” nedeniyle İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanır. Annesi Sare İsmet Hanım, onu bu durumdan kurtarmak için kardeşi Nedim'e Trablusgarp Harbi'nden arkadaşı, İstiklâl Mahkemesi reislerinden Kılıç Ali ile görüşmesini ve yargılanan oğlunu kurtarmasını söyler.

Cevat Şakir'in davasına mahkeme reislerinden Kel Ali bakmaktadır. Kel Ali, Cevat Şakir'i *Tan* gazetesindeki yazısını bahane ederek aslında babasını öldürmek suçundan tekrar yargılamak istemektedir. Kılıç Ali'nin araya girmesiyle Cevat Şakir, ağır ceza almaktan kurtulur ve Bodrum'a sürgüne gönderilir. Bodrum, Cevat Şakir'in hayatında dönüm noktası olacak ve en güzel eserlerini burada kaleme alacaktır.

Füreyâ'nın çocukluğunda dayısı Cevat Şakir'i ağır cezadan kurtaran İstiklâl Mahkemeleri reisi Kılıç Ali, yıllar sonra genç bir kadın olan Füreyâ'nın karşısına çıkar. Termal Otel'de buldukları sırada Füreyâ ve annesi, Atatürk'le karşılaşırlar. Atatürk'ün yanında Şükrü Kaya ve Kılıç Ali de vardır. Füreyâ, otelde kaldıkları süre boyunca Kılıç Ali ile sık sık karşılaşır, onun kendine olan ilgisini hisseder. İstanbul'a döndüklerinde ortak dostları Nuri Conker, Füreyâ'nın ailesini ziyaret eder ve Kılıç Ali'nin Füreyâ ile evlenmek istediğini bildirir. Füreyâ'nın babası Emin Paşa ve annesi Hakiye Hanım, Kılıç Ali yaşlı olduğu için onu kızlarına uygun görmezler. Füreyâ ise ilk evliliğinde bulamadığı huzuru Kılıç Ali ile elde edeceğini düşünmektedir. Ayrıca, Kılıç Ali'yle evlenmek, Füreyâ için çocukluğundan beri büyük hayranlık duyduğu Atatürk'e yakın olmak demektir. Kılıç Ali, dört oğlu olmasına rağmen, kendinden yaşça epeyce küçük Füreyâ ile evlenmek istemektedir. Kılıç Ali'ye göre bu evlilik, sadece aşk değil, aynı zamanda bir mantık evliliğidir; çünkü Füreyâ, Cumhuriyet kadınının mükemmel bir örneğidir: “... *Yanımda, Gazi'nin tam istediği gibi, kültürlü, dil bilen, modern bir eş olacak. Türk kadınına örnek olabilecek bir eş. Gençliği, güzelliği de cabası.*”(s. 152)

Füreyâ, ailesinin karşı çıkmasına rağmen Kılıç Ali ile evlenir ve Ankara'ya yerleşir. Kocasını, onu fazlasıyla şımarttığı için Füreyâ, çok mutludur. Kılıç Ali ve Füreyâ, Atatürk'ün sofrasında sık sık bulunurlar. Genç kadın, Atatürk'ün yakın

çevresini yavaş yavaş tanımaya başlar. Ankara’da aydın bir çevre bulacağını ümit eden genç kadın, Atatürk’ün sofrasındakilerin yeterince kültürlü olmadıklarını fark edince hayal kırıklığı yaşar. Yazar; bu fikrinin yanı sıra Atatürk’ün sofralarının yeni fikirlerin tartışılacağı, sorunlar konusunda doğru çözümlerin üretileceği birer okul gibi olduklarını da belirtir:

“Atatürk’ün sofraları, bir okul gibiydi. Tartışılmasında fayda gördüğü konuları, o konuya yakın kimseleri masa başına toplar ve tartışmaya açardı. Masada, konuyla hiç ilgisi olmayan kişiler de bulunabilirdi. Belki de bunu her fikri duyabilmek, her tepkiyi alabilmek için özellikle yapardı. Bugün, tüm dünyada ‘beyin fırtınası’ diye adlandırılan fikir üretme toplantılarının adı konulmamış örnekleriydi bu sofralar.”(s. 158)

Füreye, Ankara’daki yaşama Kılıç Ali ile gittikleri geziler, yemekler, toplantılar sayesinde kısa sürede alışır. Evinde hazırladığı özel sofralarla da Ankara’da meşhur olur, Atatürk’ün dahi takdirini kazanır.

Yazar, İstanbul’da doğup büyüyen Füreye’nin Ankara’ya alışma sürecinden bahsederken Ankara’nın siyasîler yüzünden modern bir şehir planlamasına kavuşamamasına dikkat çeker. Ankara; Prof. Yansen’in şehir planı ile dünyaya örnek bir şehir olabileceken ufuksuz bayındırlık bakanlarının, inatçı ve bilgisiz belediye başkanlarıyla arsa yatırımcılarının menfaatleri yüzünden yeni yüzyılın şehri olma imkânını elinden kaçıır. Bu durum ve siyasîlere yönelik eleştiriler, romanda şu cümlelerle yer alır:

“Harf ve kıyafet devrimlerini yapmaya, padişahlığı ve hilâfeti kaldırmaya gücü yeten Atatürk, milletlerarası bir yarışmayı kazanarak şehri planlamaya hak kazanan Prof. Yansen’in şehir planını gerçekleştirememişti. Çünkü Türk insanı, maddî menfaatlerine dokunulacağını sezdiği anda, her engeli yıkmaya hazır, aç bir kurda dönüşüyordu.

Prof. Yansen, ‘Bir şehir planını tatbik edebilecek kadar kuvvetli bir idareniz var mı?’ diye sormuştu Atatürk’e. ‘Vatanı yedi düvelin elinden kurtarmış, bir ortaçağ saltanatını yıkarak, yerine bir yeni çağ devleti kurmuşuz. Bir şehir planını tatbik edecek gücümüz olup olmadığını ne cüretle soruyor bana?’ diye düşünmüştü Atatürk.

Zamanın Bayındırlık Bakanı, kendine bağlı Yüksek Mühendis Mektebi diplomalılarına ucuza Gar Binasını yaptırmış, Belediye Başkanı Nevzat Bey,

'Ben Malatya'da dağ başlarına yollar yapmışım, Yansen bana şehir içinde sokak yapmayı mı öğretecek?' diye tutturmuştu."(s. 160)

Füreya'nın da katıldığı Atatürk'ün sofralarının en gözde konularından biri, Dil Kurultayı'ndaki gelişmelerdir. Türk dilinin zenginleşmesine büyük önem veren Atatürk, dil konusunun sofrasında tartışılmasını istemektedir. Yazar; Salih Bozok, Cevat Abbas, Hikmet Bayur, Şükrü Kaya, Nuri Conker, Hasan Rıza Soyak gibi isimlerin bulunduğu bu yemeklerde erkeklerle beraber sabahlayan tek kadının Falih Rıfkı'nın eşi olduğunu belirtir. Bir akşam Florya Köşkü'nde Atatürk, Hikmet Bayur ile dil konusu üzerinde bir tartışmaya girer. Atatürk, Hikmet Bayur'a kendi görüşünü kabul ettirmek ister; ancak bunu bir türlü başaramaz. Füreya, Gazi'nin ikna çabası karşısında Hikmet Bayur'un karşı çıkmasının çok önemli olmadığını söyleyince Atatürk: *"Çok önemli.(...) Çünkü, eğer o kabul ederse, herkes kabul eder."* diye cevap verir. (s. 164)

1938 Haziranı'na gelindiğinde Atatürk'ün hastalığı artar. Savarona Yatı'nda kalan Gazi'nin yanında Hasan Rıza Soyak ve Kılıç Ali de vardır. Kılıç Ali, çok sevdiği Atatürk'ün son zamanlarında onu bir an bile yalnız bırakmaz. Gazi Dolmabahçe Sarayı'na yerleştiğinde de Kılıç Ali, başucunda nöbet tutar. Füreya da Ata'ya plaklar, kitaplar taşımaktadır. Ata'nın ölümünden sonra Kılıç Ali, adeta hayata küser, kimseyle görüşmek, hiçbir yere çıkmak istemez. Bu ölüm, Kılıç Ali'yi derin bir bunalıma sürükler:

"Sanki kocaman bir adamın var oluş nedeni, Atatürk'ün ölümüyle yok olmuştu. On beş yılı aşkın bir süre, Ankara'da önemli konumlarda bulunan, devlet reisinin en yakını olan Kılıç Ali, şimdi bir hiçti. Cumhurbaşkanı İsmet Paşa Atatürk'ün hiçbir zaman sevmeyişi yakın çevresini ezmiş geçmişti."(s. 171)

Görüldüğü gibi romanda siyasî olaylar daha çok Füreya'nın hayatına yaptığı etki açısından değerlendirilmektedir.

Yılmaz Karakoyunlu'nun *Yorgun Mayıs Kısrakları*⁶⁰ romanında, Yahya Kemal, Nazım Hikmet ve Adnan Menderes'in hayatından hareketle Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından 1960 İhtilâli'ne kadar uzanan dönem ele alınır. II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine, Mütareke Dönemi İstanbul'una, İzmir'in işgali, Sultanahmet

⁶⁰ Doğan Kitap, İst., 2004, (4. bas.), 565 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Mitingi gibi Cumhuriyet öncesi döneme de değinilen eserde, 1926 İzmir Suikastı'ndan sonraki siyasî olaylar ve 1960'a kadarki süreç ağırlıklı olarak işlenir.

Romandaki ilk siyasî olay, 1926'daki İzmir Suikastı'dır. Gazi'ye düzenlenen suikast girişimi nedeniyle ülke tedirgindir. Faillerin idam edilecek olması, Adnan Bey'i çok etkiler. Adnan Bey, bu idamları kendi ölümüne giderken dahi hatırlayacak, hep haksız bulacak, hiçbir zaman içine sindiremeyecektir. Mustafa Kemal'in canına kast etmek isteyen dört İttihatçıya ilişkin romanda şu cümlelere yer verilir:

“Kel Ali, Gazi'ye kıymaya kararlı canileri İzmir'de astuktan sonra, İttihatçıların hesabını görmek için Ankara'ya gitmişti. Günlerdir süren duruşmalar sonuçlanmış, İstiklâl Mahkemesi kararını vermişti. Güneşin doğuşuyla birlikte eski Maliye Bakanı Mehmed Cavit Bey, Doktor Nâzım, eski Bayındırlık Bakanı Nâil ve sergerde İttihatçı Hilmi Bey asılacaktı. Bu karar Cumhuriyet'in akıbetini tayin edecek kader hükmü olarak tanıtılmıştı.”(s. 147)

Adnan Bey, halkın idamlar hakkında ne düşündüğünü öğrenmek için Çine'ye gider. Kasabanın imamıyla sohbet eden Adnan Bey, onun idamlara kızıp kızmadığını öğrenmek ister. Çineli İmam, temkinlidir, düşüncelerini hemen belli etmez. Hükmün infaz edildiği haberi, tam bu sırada *“pişkin bir tellâl”* havasına bürünen bir polis memuru tarafından duyurulur: *“... Dört kellenin dördü de sallanmış. Hainleri asmışlar!...”*(s. 148)

İnfaz haberi üzerine İmam'ın yüzü gerilir ve duygularını belli etmemek için Adnan Bey'i teselliye başlar, Adnan Bey'in infazlar nedeniyle ne kadar üzgün olduğu her halinden anlaşılmaktadır. Yazar, Adnan Bey'in düşüncelerini şöyle aktarır: *“Dört vatan evlâdının yağlı ipte sallandırılışını Cumhuriyet'in bekası gibi gören mahkemeden utanmıştı. Yaranma duygusuyla çığırkanlık yapan bu sorumsuzluk belli ki Ankara'da kol gezmekteydi.”* (s. 149)

Çineli İmam, Adnan Bey'e *“Mağfiretin, siyasete itibarı yoktur.”*(s. 149) der. Adnan Bey Çineli İmam'la uzun uzun konuşur ve siyaset hakkındaki hükümlerini söylemeye başlar. Romandaki şu cümle, Adnan Bey'in kendi sonunu da sezen bir duyusu yansıtmayı açısından dikkat çekicidir: *“Hoca efendi! Ne ahiretin sükûneti, ne âlemin hiddeti gidenleri getirmiyor. Hiçbir şey artık gözünü korkutmuyor... Siyasette yol bazen ölüme kadar uzanır...”*(s. 150)

Adnan Bey, asılan dört insanın vatan hainleri olduklarını asla düşünmemektedir; onların milletini seven vatanperverler olduklarına inanmaktadır.

Bu dört İttihatçı için, “*Gazi bile vatan haini olduklarına inanmaz.*”(s. 150) diye aklından geçirir. Adnan Bey’in bu konudaki hassasiyetinin sebebi, Doktor Nâzım’ın da asılanlar arasında yer almasıdır. Doktor Nâzım, Adnan Bey’in müstakbel eşi Berin Hanım’la akrabadır. Adnan Bey hem bir akrabayı hem de büyük saygı duyduğu eski bir tanıdığı kaybetmenin üzüntüsü içindedir. “*Tütüncü Yakup*” adıyla kendini gizleyen, İttihat ve Terakki’nin iddialı isimlerinden biri olan Doktor Nâzım, Adnan Bey’e göre dürüst, cesur ve mantıklı bir Osmanlı aydınıdır. Yazar, “*Böyle bir karakterin, vatani kurtaran Gazi’ye suikast yapması düşünülmeydi.*”(s. 152) diyerek Adnan Bey’in bu konu hakkındaki fikrini ortaya koyar. Adnan Bey, sadece Doktor Nâzım’ın değil, İttihat ve Terakki Lisesi’ndeki öğrencilik yıllarında şöhretini duyduğu Cavit Bey’in de Gazi’ye karşı suikast hazırlayabileceğine ihtimal vermez. Roman boyunca, hayatının farklı dönemlerinde de Adnan Bey bu idamları hatırlayacak ve İttihatçı hesaplaşmasının darağacına gönderdiği bu siyasetçiler için üzülecektir. Çıneli İmam, Adnan Bey’in idamlar konusundaki düşüncelerini ve Cumhuriyet devrinin İttihatçılığa bakışını şu sözlerle eleştirir:

“*Sende her şeyi tarihin imbiğinde damıtmak merakı var. Bu İttihatçıların üslubu... Cumhuriyet bu üsluba itibar etmez. Etseydi bugünlere gelemezdik.(...) Bu sabah asılanların macerası bu imbiğin doğru damıtılmadığını gösteriyor. İttihatçı kafasıyla Cumhuriyet yönetilemeyeceğini cemaatimin ruhundan çıkardım...*”(s. 154)

İmam, bütün isyanların temelinde irticanın rolü olduğunu düşünür. Ona göre Cumhuriyet’in başındaki en büyük belâ, irticadır. İmam, idamlara en az Adnan Bey kadar üzüldüğünü, Cavit Bey dışındakileri yakından tanıdığını söyledikten sonra şu tespitte bulunur: “*... Ama hepsi İttihatçıydı Cumhuriyetçiliğin faziletini kavramak onlara yük geliyordu. Ne Gâzi’ye ısınabildiler, ne Cumhuriyet’e...*”(s. 156)

c) Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesi:

Reşat Nuri, *Kavak Yelleri*⁶¹ romanında Serbest Fırka’nın kuruluşunun bir kasabada meydana getirdiği olaylara değinir. Cumhuriyet’in ilk yıllarından 1945’e kadarki sürecin sosyal ve siyasî panoramasının ele alındığı eserde; CHP iktidarının politikaları ve dine bakışı, 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşu⁶² ve bir

⁶¹ İnkılâp Kitabevi, İst., 1986, (5.bas.), 407 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁶² Serbest Cumhuriyet Frkası için bkz: 1-) Çetin YETKİN, *Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İst., 1997, (2. bas.) 2-) Abdülhamit AVŞAR, *Serbest Cumhuriyet Fırkası- Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü*, Kitabevi Yay., İst., 1998

kasabada teşkilâtlanması, Terakkiperver Fırka denemesi nedeniyle halkın Serbest Fırka'ya yönelik tereddütleri, CHP-SCF saflaşmaları, halkın yeni partiye ilgisi ve Serbest Fırka'nın kapanmasına neden olan faktörler üzerinde durulur.

Romanın baş kahramanı Doktor Sabri; tıbbiyeyi bitirdikten sonra idealist bir genç olarak Anadolu'da görev yapmaya karar verir. Orta Anadolu'daki bir kasabaya hükümet tabibi olarak gider. Yıllarca bu kasabada çalışan Doktor Sabri, kendisini yöre halkına sevdiren. Eczacı Hacı Müslim Bey'in kızı Celile ile evlenir; ancak evlilikte mutluluğu bulamaz. Zamanla yaşadığı kasabadan sıkılmaya başlar. Karısı kanserden ölür. Doktor Sabri, kızı Cemile ile baş başa kalır. Kasaba halkının da baskısıyla hiç istemediği halde, kızını bir eczacı ile evlendirir. Bu olaydan sonra yıllardır İstanbul özlemiyle yanıp tutuşan Doktor Sabri, okuldan arkadaşı Emin Hulusi'nin yanında dinlenmek için İstanbul'a gider. İstanbul'a geldiği gün arkadaşının öldüğünü öğrenir. Beyoğlu'nda bir otele yerleşir. Burada kasabasındaki kişilerden uzak, İstanbul'un tadını çıkarmayı planlar. Yeni dostluklar kurar, eski okul arkadaşlarını bulur. Bir arkadaşının hastanesinde görev alır; ama hiçbir şey yalnızlığını gideremez, ruhundaki boşluğu dolduramaz. 4.5 ay İstanbul'da kaldıktan sonra eski yaşantısına özlem duyar ve kasabasına döner.

Kavak Yelleri, 1920-1945 yılları arasında bir Anadolu kasabasını Doktor Sabri'nin gözünden gerçekçi bir yaklaşımla işleyen bir eserdir. Romanda Müftü, Hacı Ömer, Eczacı Müslim Bey, Doktor İsa Bey gibi tipler aracılığı ile yazar, bir Anadolu kasabasını tüm canlılığı içinde gözler önüne sermektedir.

Reşat Nuri, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sosyal ve siyasî atmosferi kasaba halkının yaşantısından hareketle eserinde işler. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki “*din baskısı*” ve devlet korkusu, romanda kasaba müftüsünün şahsında verilmektedir. Müftü, sevimli ama aynı zamanda korkak biridir. Şeyh Sait isyanında asılmaktan güç belâ kurtulan Müftü, “*devlet korkusu*”nu derinden hisseder, Cumhuriyet'e ve devrimlere bağlılığını yeminleriyle sürekli dile getirir. Yanlış anlamlar çıkarırlar korkusuyla vaazlarında hemen hiç dinden, imandan bahsetmez. Cumhuriyet ve laikliğin faziletleri üzerine hutbelerini oluşturur. Kasabanın müftüsü, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki dinsel baskının sindirdiği bir din adamıdır. İstiklâl Mahkemesi tarafından asılmaktan son anda kurtulan bu adam, can kaygısı nedeniyle düzenle uzlaşarak, dahası düzene yaranmaya çalışarak yaşamını sürdürür.

Müftü, Cumhuriyet'e yaranmak için pek çok şey yapar. İstiklâl Mahkemesi dönüşü eski Fetvahane'yi Muvakkithane'ye dönüştürür. 1928'de yeni yazı kanunu çıkınca ilk dersane, Müftü'nün Muvakkithanesi'nde açılır. Yeni yazıyı öğrenerek dershaneden birincilikle ilk diplomayı alan da Müftü'dür. Yeni yazıdan sonra yeni dil ve öz Türkçe cereyanı başlayınca Müftü, bu işte de kasabaya ön ayak olmak ister. Öz Türkçe kelimeler derleyerek Ankara'daki ilk Dil Encümeni'ne gönderen Müftü, Muvakkithane'de bir de kitaplık oluşturmaya çalışır. Halk Partisi'ne ve daha başka yerlere başvurarak kitap, dergi temin eder. Ancak eski yazılı kitapları da buraya koymasını isteyenler çıkınca Müftü, korkar ve kitapları Cumhuriyet Halk Fırkası'na devreder. Müftü, kasabada bir "*Yetimler Yurdu*" açılmasını da sağlar. Burada kimsesiz çocukların barınması için gece gündüz uğraşır.

Reşat Nuri, iyi bir insan olarak çizdiği Müftü'nün kişiliğinde aynı zamanda Cumhuriyet'in kuruluş yıllarının da sağlam bir eleştirisini yapmaktadır. Müftü'nün Doktor Sabri'ye "*İrtica yapıyor diye tutturdu mu anlat derdini Marko Paşa'ya efendim...*"(s. 156) diye özetlediği korkularında, Halk Fırkası tarafından dinsel baskıların somutlanışını görmek mümkündür. Bu noktada Müftü'nün "*devlet korkusu*" ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın "*mürteci korkusu*" birleşmektedir.

Romanda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ayrıntılı biçimde işlenir. Serbest Fırka'nın teşkilatlanmaya başladığı dönemde bir Anadolu kasabasında yeni parti meselesinin nasıl algılandığı, devletle özdeşleşen Cumhuriyet Halk Fırkası'na alternatif olarak kurulan bu partiye çeşitli kesimlerden halkın nasıl yaklaştığı romanda ayrıntılı bir biçimde anlatılır.

Yazar, Serbest Fırka olayına ayrı bir bölüm ayırır. "*Serbest Fırka*" başlıklı bölüm, "*Gazi'nin Ankara'da Serbest Fırka diye bir ikinci fırka kurmak üzere olduğu hakkındaki ağız haberleri evvelâ ciddiye alınmamıştı.*"(s. 219) cümleleriyle başlar. Kaymakam bu haberi, "*O, bizim bileceğimiz iş değil. Büyükler ne düşünüyorlarsa en munasibini yaparlar.*"(s. 219) diyerek değerlendirir. Eski bir asker olan Halk Fırkası İlçe Reisi ise Serbest Fırka söylentisine dair tepkisini; "*Öyle şey olmaz. Mukaddes birliğimizi bozmak isteyenlerin balonudur!*" sözleri ile dile getirir.

Bu konuşmadan bir gün sonra Müftü, elinde bir gazeteyi sallayarak büyük bir telaşla Doktor Sabri'nin yanına gelir. Partinin kurulduğunu bildiren resmî tebliğ ile Yalova Kaplıcaları'nda geçen ilk müzakerelere ait haberleri veren gazeteyi Doktor

Sabri'ye uzatır. Müftü, Serbest Fırka'nın kurulması, mebusların birer ikişer yeni partiye geçmeleri üzerine duyduğu korkuyu şöyle ifade eder:

“-Gazi bu adamları futbol topu oynatmak için ayırmıyor ya? Maksat bizleri sınamak... Bakalım kimler kafa kaldıracak gibilerde. (...) Kabak patlar yine Müftü'nün başına... Ben bir kere daha İstiklâl mahkemesine gidemem... Beraat bile etsem o sefer karar okunurken koskoca adam, altına işedimdi. Bu sefer sağlam, ölürüm.”(s. 220)

Doktor, Müftü'yü yatıştırmak için şaka yollu, *“Sen hasta olup evine çekilir yatarsın. Ben sana hasta raporu veririm.”* deyince Müftü, bu teklifi ciddiye alır, âdeta sevinçten uçar. Aldığı raporla evine kapanan Müftü, ancak Serbest Fırka lâğvedildikten sonra dışarı çıkar.

Serbest Fırka'nın kurulmasıyla particiliğin kasabada meydana getirdiği ilk değişiklik, gazete okuma oranının artmasında görülür. Kasabalılar, İstanbul ve Ankara gazetelerini yakından takip etmeye başlarlar. Halk, başlangıçta ihtiyatlıdır. Kimse bir şey söylemediği halde, kimlerin yeni fırkaya geçeceği, yüzlerden ve seslerin tonundan aşağı yukarı tahmin edilmektedir. Halk Fırkası İlçe Reisi, artık *“Memleket hakkında hayırlı olur inşallah”* diyerek temkinli davranmaktadır. Serbest Fırka'nın kurulmasıyla hali tavrı değişen Halk Fırkası Reisi, birdenbire çok sevimli, canlı, konuşkan bir adam oluverir. Belediye Gazinosu'nda çevresine topladığı kasabalılara sürekli ikramda bulunmakta; *“parti meselelerine hemen hiç dokunmayarak vergiyi azaltmak ve geçimi ucuzlatmak için hazırlanmakta olan kanunlardan, memleketi demir ağlarla öreceğ ve bütün Türk ilini tek bir pazar haline getirecek şimendiferden”*(s. 221) heyecanla bahsetmektedir.

Bir süre sonra kasabada saflar belirginleşir. Sadece Belediye Gazinosu'nda değil, çarşıdaki kahvelerde de particiliğin yarattığı ikilik hissedilmeye başlar. Eski bir İttihat ve Terakkili olan Doktor İsa Bey, eczanenin bahçesinde akşama kadar hükümeti ve Halk Fırkası'nı çekiştirmektedir. Eczanenin bahçesi, Doktor İsa Bey sayesinde bir muhalefet ocağı gibidir. Bu durum, eczanenin sahibi Hacı Müslim Bey'i tedirgin eder, o, taraf tutmanın son derece yanlış olacağını düşünür:

“O, Müftü gibi, yeni hareketin sadece gizli din kullananları yakalamak için kurulmuş bir tuzak olduğuna inanmaktaydı. Gazi'nin durup dururken tehlikeli bir oyuna girmesini sebepsiz görmüyor ve Serbest Fırka'dan ciddi surette ürküyordu. Öte taraftan Halk Partisi'nin elindeki hazır aşı kolay kaptırmasını tasavvur etmesine

de zihniyetinin yapısı müsait değildi. Onun fikrince en iyisi rengini asla belli etmeden neticeyi beklemektir.”(s. 223)

Kasaba gerçeğini çok iyi bilen Hacı Müslim, müşterilerini kaybetmemek için tarafsız olmak mecburiyetine inanır. Bu nedenle Doktor İsa Bey’in Serbest Fırka’yı eczanenin bir odasında kurmak isteğine şiddetle karşı çıkar. Sonunda Son Osmanlı Meclisi’nde birkaç ay mebusluk yapan emekli bir hâkim, vilâyetin teşvikiyle kendi evinin alt katında Serbest Fırka’yı kurar. Doktor İsa Bey de taşı tarağı toplayarak oraya göç eder ve yeni parti lâğvedilinceye kadar eczanedeki köşesine dönmez.

Serbest Fırka, kasabada büyük güçlüklerle açılır. Yeni partinin kayıtlı üyesi başlangıçta az olduğu halde, Halk Fırkası Reisi tıpkı Müftü’nünkine benzer bir telâş içindedir. Partili arkadaşlarıyla kasaba ve köylerde dört dönerek Serbest Fırka’ya muhtemel geçişleri önlemek ister.

Halk Fırkası Reisi, bir köydeki okul açılışını da âdeta Cumhuriyet Halk Fırkası’nın gövde gösterisine dönüştürür. Kaymakam ve Belediye Reisi ile birlikte açılış programında hiçbir şeyi eksik etmez. Törende halka hitap etmek isteyen Serbest Fırkacılara program dışı oldukları gerekçesiyle söz verilmez. Serbest Fırkalılardan biri, küçük bir topluluğa nutuk vermek isteyince de onu susturmak için davullar, zurnalar harekete geçer, “*Serbestçi*” susmak zorunda kalır.

Kasımpaşa’da nutuk vermeye giden Halk Fırkası Genel Sekreteri’ne çürük domates atıldığı, İzmir’de Gazi’nin resminin yırtıldığı ve “*Fes, fes!*” diye bağırıldığı haberleri; Vilâyet’ten kasabaya ulaşır. Eski bir asker olan Halk Fırkası Reisi, “*Sokmam vallahi ayaklarını buraya. (...) Nerede bir kıvılcım, bir duman görülürse hemen üstüne yürüyüp sıcağı sıcağına bastırmalı. (...) Hem de öyle şiddet filân da yok... Çalgı ile, nutuklarla kardeşesine öpüşüp koklaşarak...*”(s. 231) diyerek tek parti yönetimine bağlılığını dile getirir ve Serbest Fırka’yı kasabaya sokmamak niyetinde olduğunu ifade eder.

Okul açma töreninde tek bir Serbest Fırkalının bile konuşurmadığı köy, aradan bir hafta geçmeden diğer dağ köyleriyle beraber “*Serbestçi*” olur. Başlangıçta Halk Fırkası Reisi’nin “*İsa Bey sinek avcılığına çıktı.*” diye alay ettiği Serbest Fırka şubesi, giderek kalabalıklaşır, üye kaydına yetişilemez hale gelir. İlk tereddütlerinden kurtulan kasabalı, artık Serbest Fırka’ya akın etmektedir.

Doktor İsa Bey, Serbest Fırka'nın İlçe Başkanı olamasa da yeni partide kendisine genel yazmanlık görevi verilir. Başkan çekingen bir adam olduğu için de parti binası önüne toplanan kalabalıklara İsa Bey hitap eder.

Serbest Fırka, kasabada seferberliğini tamamlayıp *“korkunç bir kuvvet”* haline gelirken Halk Fırkası Reisi endişelidir. Fırkanın idare heyeti üyelerinden bir kısmının Serbest Fırka'ya geçişi Reis'i kızdırır. *“Köşede, bucakta kalmış arkadaşları toplayarak baskınların en büyüğünü yapmaya, kazada bir meydan muharebesi açmaya”*(s. 233) hazırlanır. Ancak böbrek taşları nedeniyle hastalanır ve tedavi için İstanbul'a gitmek zorunda kalır. Onun yokluğunda Halk Fırkası, *“suyu çekilmiş değirmene”* döner.

Kasaba ve vilâyetteki parti çekişmelerine, gürültü ve patırtılara rağmen, Halk Fırkası Reisi'nin İstanbul'da bulunuşu; kaymakamın, mahkeme reisinin kendilerini halka sevdirmiş kişiler oluşu; yerli küçük memurların ise *“kendi yağıyla kavrulan ve Halkçılardan da Serbestçilerden de kiminin dayısı, kiminin süt kardeşi veya kayınbiraderi”* (s. 235) oluşu, Serbest Fırkacıların âdeta talihidir.

Serbest Fırkacıların kavga edecek adam bulamayıp birbirleriyle çatıştıkları günlerde partinin lâğvı haberi gelir. Ortalık eski sakinliğine bürünür. Serbest Fırka'nın kapısındaki levha indirilir, öteden beriden getirilen eşyalar yerlerine gönderilir. Ameliyat olup kasabaya dönen Halk Fırkası Reisi törenle karşılanır, parti kayıt defteri yeniden açılır. Müftü, evinden çıkarak yeniden Muvakkithane'nin başına geçer. Kasaba eski yaşantısına döner.

Olanlar, sadece Doktor İsa Bey'in zararınadır. Serbest Fırka genel yazmanlığı sırasında dövdüğü birkaç adamla mahkemelik olur, yaptığı yanlış bir ameliyat sonucu ölen bir hastası için de hakkında dava açılır. Serbest Fırka'nın gelecekteki varidatı karşılık gösterilerek yapılan masraflar da İsa Bey'den istenir. İsa Bey muayenehanesinden çıkmak zorunda kalır, buraya Doktor Sabri yerleşir.

Reşat Nuri, *Kavak Yelleri*'nde Serbest Fırka denemesini kasaba gerçekliği içinde ele almakta; Cumhuriyet Halk Fırkası'na alternatif olarak çıkarılan, ülkeye demokratik rüzgârlar taşıyacağı ümidiyle kurulan Serbest Fırka'nın kasabada nasıl örgütlendiğini, kısa zamanda bu yeni partiye halkın nasıl ilgi gösterdiğini, siyasî çekişmelere kendilerini kaptıran kasaba halkının partinin kapatılmasıyla eski yaşantılarına nasıl döndüğünü ayrıntılı bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Roman, küçük kasaba insanının siyasete bakışını ve bir siyasî hareketin dar bir çevredeki hayatları nasıl etkilediğini göstermesi bakımından da ilgi çekicidir.

Kemal Tahir'in *Yol Ayrımı*⁶³ adlı eseri, çok partili demokrasiye geçiş denemelerinin ikincisine, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş ve kapanış sürecine⁶⁴ tanıklık eder. Kemal Tahir, fırkanın Gazi'nin emriyle kurulmasından, yine Gazi'nin emriyle kapanmasına kadar geçen üç aylık kısa zaman diliminde gelişen olaylardan hareket ederek Türkiye'nin siyasî ortamına ışık tutar. Cumhuriyet Halk Fırkası-Serbest Cumhuriyet Fırkası çekişmelerini, tek parti iktidarından bunalan halkın umutlarını Serbest Fırka'ya bağlamasını ayrıntılı olarak işler. Yazar, romanda *Vakit* gazetesi yazarı Murat ve çevresindeki kişilerden yola çıkarak devletin yapısını, işleyişini, aksayan yönlerini ironik bir dille anlatır ve 1930 Türkiye'sinde gerçek Kuvva-yı Milliyeciler'in şaşkınlık ve üzüntülerini dile getirir.

Romanın başında Ağrı isyanına yer verildiğini görürüz. 1926'da başlayan ve iki defa bastırılmasına rağmen 1930'da yeniden gündemi işgal eden Kürt ayaklanması, gazeteci Murat için de en önemli konudur. Yazar, düzenli ordu karşısında Ağrı'daki isyancıların aylardır direnmesinin nedenini, isyanın İran topraklarına kaymasına ve ordudaki karışıklığa bağlar, Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarını şu sözlerle eleştirir:

“İsyancılar, İran topraklarından yararlandıkları için Ağrı isyanı hemen bastırılmayınca, röportajlar yapmak üzere gönderilmesini patronlara teklif etmişti. Çok uygun buldular, sevindiler, gereken izni mutlaka alacaklarını da sandılar. Halk Fırkası'nın en nüfuzlularından iki mebus... Ayrıca İsmet Paşa'nın yakınları... çoğu akşam yemeklerini Gazi Paşa'nın sofrasında yiyenlerden Hakkı Tarık-Âsım Bey kardeşler... Başvekil İsmet Paşa, belki de bizzat Gazi, böyle bir röportajdan hiçbir sakınca görmedikleri halde, Mareşal Fevzi Çakmak'ın 'Olmaz'ı bir türlü aşılamadı. Nedeni de gizli değil! Ordunun geri hizmetlerindeki karışıklık... İsyanın aylardır bastırulamaması göstermiyor mu, aksayan yönler olduğunu?.. Nasıl saklanır bu kadar açık bir gerçek? Niçin?”(s. 10)

⁶³ Adam Yay., İst., 2001, (4. bas.), 362 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁶⁴ Serbest Cumhuriyet Fırkası'yla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: 1- Ahmet AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yay., İst., 1994, (3. bas.) 2- Cem EMRENCE, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yay., İst., 2006

Anadolu toprakları, işgal güçlerinin elinden Kurtuluş Savaşı ile yeniden kazanıldığı halde, Anadolu insanının zihninde, Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan Osmanlı topraklarını da geri almak yatmaktadır. Ağrı isyanı, bunun için bulunmaz bir fırsattır. İsyanı gerekçe gösterip kaybedilmiş toprakları almak mümkündür. Yazar, *Vakit* gazetesi çaycısı Hıdır Onbaşı'nın ağzından Anadolu insanının bu hayalini şöyle yansıtır:

“Şuncacık şeyi bilirsin ya, gazeteci olduğundan bilmezden gelirsin! Fesadın başı... Acem... Evet, dinim gibi bilmekteyim... Telgrafımızın gizlisi: Gazi Paşa'nın Acem'e daldığı haberidir. Tanrıya şükür, derbeder Acem Şahı'ndan, Tebrizimizi ve de Şiraz'ımızı ve de çevresi cennet bağına benzer Urumiye gölümüzü çekip alsa gerektir. Seferberlikte Enver Paşamızın kardeşi Nuri Paşamızla ve de emmisi Halil Paşamızla gezdik, gördük biz oraları... Müslüman yatağı yerlerdir ki, Kızılbaş acemin akılsız başına dünyayı dar eden aşiret müslümanı yatağı yerlerdir. Hahahay ki ne kadar güzel! Evet, bunun sonunda Gazi Paşamız, Şah'ın sarayını başına yıkıp, hazinesini askerine yağmalatıp tacını, tahtını belki de top kâküllü avradını omuzlayıp getirse gerek! Bunlar böylecene olmalı ki, ben kas kas gülmeliyim. Çünkü, Seferberlik sırasında, dini gevşek, imanı bozuk takımı 'Olmaz öyle şey' dedi. Ya bizim alay müftümüz ne buyurdu bu karşı? 'Enver Paşamızın bu yolda fermanı vardır, hem de geri alınmaz tuğralı fermanıdır' buyurdu. 'Bu kez olmasa da hiç değeri yok, yüz yıl sonra Osmanlıyı toplayıp birikti bil, bir uğurdan yumulup fermanın buyruğunu yerine getirdi bil' dedi.” (s. 14)

Romanda yeni kurulan Cumhuriyet'in geçmişle hesaplaşmalarını henüz sonuçlandıramadığına değinilir. İttihatçılar, İzmir suikastı sonrası büyük ölçüde tasfiye edilmiş olsalar da bazı önemli mevkilerde hâlâ izlerine rastlamak mümkündür. İttihatçılık meselesi, gazetecilerle hükümet arasındaki ilişkide dahi etkilidir. Gazetecilerin hükümet politikasından bağımsız bir yayın anlayışı izlemelerinin mümkün olmadığı tek parti döneminde, aykırı yazılar yazarların İttihatçılıkla bile suçlandığına yer verilir. Yazar, gazetecilerin hükümetle olan sorunlu ilişkisini Musahhah Selim Efendi'nin ağzından şu cümlelerle dile getirir:

“... herkes birbirinin ayağını kaydırıp göze girmeye çabılıyor. Gazetede aykırı bir yazı... bir haber çıkmıştır. Aradan aylar bile geçse, birinin yeni çarpar gözüne... Koşar götürür. 'Şu anlama alınmıştır, şu meseleyi kurcalamaktadır' derken... Öteden bir başkası... 'Ben dememiş miydin vaktiyle' der, 'Koynumuzda

yılan beslemekteyiz. Bunlar önü sonu İttihatçılığa bulaşmış adamlar... Bence bunlar kılıç korkusu Kemalistleridir Paşam' der. Hele bunu öfkeli sıraya denk düşürdüler mi..."(s. 16-17)

Gazete patronu Âsım Bey'den gelen bir telgrafla telâşlanan gazeteci Murat, geçmiş günlerin haberlerini gözden geçirir. Çıkan sayılarda Ağrı'daki isyanla ilgili haberlerin yanı sıra "yüzellilikler" denilen Millî Mücadele karşıtı oldukları için vatan haini ilân edilip sürgüne gönderilenlere ilişkin haberlere de rastlar. Yazar, ayrıca gazete başlıklarından hareketle İstibdat'tan beri her kötülüğün sorumlusu olarak Abdülhamit'i görme alışkanlığını da eleştirir.

Yazar, yeni kurulan bir devlette yapılan inkılâpların halka anlatılması için basın sorumluluklarına da değinir. Gazeteciler, bu sorumluluğu gerçekleştirirken aralarında milletvekilliği yapanlar da bulunmaktadır. Gazeteler, varlıklarını sürdürebilmek için hükümetle iyi ilişkiler kurmak zorundadırlar:

"... Oysa, vergi vermek şurda kalsın, resmî ilânlar yoluyla yardım görüyorlar gazeteler devletten... Çeşitli vergi bağışlamalarından yararlanıyorlar. Yeni harfler çıktı çıkaltı, okur kaybettikleri için, hepsinin gizli ödenekten para aldıkları bile söyleniyor."(s. 20)

"... Âsım Bey'imiz ve de Tarık Bey'imiz bugün resmen Saray mebusanıdır ve de ayrıcana gazeteci mebusanıdır. Mebusanlık bir devlettir! Saray mebusanlığı ayrıcana iki katlı bir devlettir, gazete sahipliği dedin mi, değme babayiğidin eline girmez yüce devlettir."(s. 22)

"... Gazi Babamızın ve bugüne bugün Allaktan aşağı sahabımızın gözünden düşmeler olur. Sözüün kısası: 'Dünyayı parmağında döndürürüm, bana İngiliz bile güç yetiremez' diyen Ahmet Emin Bey'imizin başına gelenler neden?"(s. 22)

Halktaki ekonomik ve siyasî huzursuzluk nedeniyle Ağustos 1930'da Gazi'nin isteğiyle hükümete alternatif bir muhalefet partisinin kurulması kararlaştırılır. Gazi, o sırada İstanbul'a gelen Paris büyükelçisi Fethi Okyar'a Serbest Cumhuriyet Fırka'sını kurma görevini verir. Bizzat Gazi tarafından teşkilatlandırılan bu yeni partinin muhalefeti nasıl yürüteceği, önemli bir tartışma konusudur. Romanda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına ilişkin bilgi, *Vakit* gazetesi sahibi ve aynı zamanda Çoruh mebusu Âsım Bey tarafından gazete çalışanlarına duyurulur. Âsım Bey, Serbest Fırka'nın açılacağını Yalova'da öğrendiğini gazetede arkadaşlarına şu cümlelerle aktarır:

“- (...) Gittiğim vakit İstanbul gazetecilerinden hiç kimse yoktu. Baktım Fethi Bey... Başvekilimiz İsmet Paşa... Mebus arkadaşlar... Her zamanki hava... Bir aralık Bozüyük Mebusu Salih Bey yanıma geldi. ‘Sana önemli bir haberim var, Âsım Bey’ dedi. Baktım gülümsüyor ki garip... ‘Serbest Fırka adıyla bir fırka kuruluyor’ demesin mi? Şakacıdır Salih Bey... Ciddiye almadım önce... Üsteleyince umursamadan sordum: ‘Peki, Serbest Fırkayı kim kuracak?’ ‘Ben daha fazlasını söyleyemem. Sana bir ipucu veriyorum. Araştır, soruştur, öğren...’ Haber doğruysa gerçekten önemli... Gazeteyi düşündüm. Gazi hazretlerinin yakınlarından birkaç arkadaşına başvurduğum. Kimse bişey bilmiyor. Bu sırada Gazi hazretlerinin çağırdığını söylediler. Hemen emirlerini almak için koştum. Yüzüme kaşlarını biraz çatarak baktılar. ‘Siz Serbest Fırka kuruluyor diye havadis çıkarmışsınız’ demezler mi? (...) ‘Paşam, dedim, Serbest Fırka kuruluyor diye bir havadis çıkarmadım ben, dedim. Bana öyle bir haberi Salih Bey verdi. Aslı olup olmadığını öğrenmek için sordum birkaç arkadaşına’ dedim. Bu karşılığım üzerine Gazi Hazretlerinin yüzlerindeki ciddiyet değişti, tatlı bir gülümseme hali aldı. (...) ‘Git İsmet Paşa’yı bul, ondan sor’ dediler. (...) Anladım ki, eski yaverleri Salih Bey, en yakın adamı, bana gelip ‘Serbest Fırka adıyla bir fırka kuruluyor’ lafını kendiliğinden söylememiş... Gazi Hazretlerinin direktifleri var. Ayrı bir fırka kurmaya karar vermişler. Liderliğe de Paris Elçisi Fethi Bey’i seçmişler.”(s. 25-26)

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyiminin başarısızlığı nedeniyle gazeteci Murat, yeni bir partiye kuşkuyla yaklaşır. Muhalefet partisinin bizzat Gazi’nin direktifiyle kuruluyor olmasını ise Âsım Bey şöyle açıklar:

“-Yararı... Evet... Günün şartları içinde Fethi Bey’in Serbest Fırka adında bir muhalefet fırkası kurabilmesi aklın kolayca edebileceği bir şey değil... Çünkü, iktidarda olan Cumhuriyet Halk Fırkasının büyük lideri bizzat Gazi Hazretleri... Başvekil İsmet Paşa da, onun genel başkan vekili... Evet, Fethi Bey, Serbest Fırkayı, Gazi Hazretlerinin Genel Başkan, İsmet Paşa’nın da ona vekil olduğu Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı kuracak... Fethi Bey’in, kendi kişisel teşebbüsüyle böyle bir işe girmesi elbet imkânsız...” (s. 26)

Başbakan İsmet Paşa ile Fethi Bey’in arası, Lozan’da karara bağlanamayan Osmanlı borçları meselesi yüzünden açıktır. Borçları altınla ödemek gerektiğini söyleyen Fethi Bey’in bu düşüncesine İsmet Paşa şiddetle karşıdır. Âsım Bey, Gazi’nin Fethi Bey’e Osmanlı borçlarını altınla ödemek fikrinin onu zayıf duruma

düşüreceğini, bu yüzden programındaki düyun-u umumiye meselesini çıkartmasını söylediğini de Murat'a anlatır. İsmet Paşa'yla Fethi Bey arasındaki gerginlik, meclis koridorlarına kadar taşar. “*Hazineyi soydurmayacağım*” diye bağırın İsmet Paşa'nın isteğini haklı bulan Kemal Tahir, savaşı kazanan taraf olarak Osmanlı borçlarını altınla ödemenin tamamen yanlış bir politika olduğunu, romanda Âsım Bey'in düşüncelerinden hareketle şöyle dile getirir:

“(…) *Hoşlanmamıştı fırka açılması işinden... 'Borçları altınla ödemek fikrinden vazgeç' denilmiyor, 'bunu halktan sakla' deniliyor. Ne demek? En zengin devletlerin borçlarını ödeyemeyeceklerini söyledikleri bir dönemde... İktisat buhranı dünyayı altüst ederken... Her gün yüzlerce banka, yüzlerce şirket iflâs ediyor. Fabrikalar, madenler, işçilerini dışarı atarak kapılarını kapattılar. Dünya iş çevrelerinde rezaletler, dolandırıcılıklar, kendini öldürmeler gündelik olaylar haline geldi. Borsalar panik içinde... En güçlü paralar, en güvenilir hisse senetleri paçavralara döndü. Dünyaya hükmeder görünen en yaman para güçlerinin güçsüzlüğü, en sağlam kuruluşların temel çürüklüğü meydana çıkmış... Ne zamandır, memur aylıklarını ay başlarında zor ödüyoruz. (...) Belediyelerde aylıkların haftalarca gecikmesi olağan. Öğretmenlere birçok vilâyetlerde, üç dört aydan beri para verilemiyor. Salt yirmi yaşını bitirmiş erkeklerden alınan yılda üç lira yol parasını ödeyemedikleri için yüzbinlerce vatandaş her yıl otuz gün mahpus yatmakta... Demek buna karşılık, her yıl yedi yüz bin altın borç ödüyormüşüz, ödeyeceğiz. Hem de Cumhuriyet'in borcu değil. Osmanlı İmparatorluğunun borcu... Şu her şeyiyle reddettiğimiz Osmanlı İmparatorluğunun... Sanki Anadolu Savaşı'nda biz yenilmişiz gibi... Daha rezilliği: Bir Büyükelçinin aldığı on bin lira bahşış yüzünden... 'Altınla ödetirim, merak etmeyin' diye söz vermiş olmalı da sözünü tutamadığı için onurunu kırılmış saymalı... Parti açacak... Hükümetin gırtlığına sarılacak... Nasıl iştir bu peki? Neyin nesidir? Olur mu hiç? Nereye gider bunun sonu? Daha doğrusu nereden gelir bu namussuzluk?’”(s. 29)*

Serbest Fırka'nın kurulacağı haberi, 9 Ağustos 1930 tarihli *Vakit* gazetesinde, gazetenin sahibi Âsım Bey'in talimatı ile “Yeni Muhalefet Fırkası” başlığı altında verilir. Gazetede fırkaya ilişkin şu alt başlıklar yer alır:

“ ‘Fethi Bey sefirlikten çekilip, Muhalefet Fırkasının lideri olacak.’

‘Bu hadise genç Türk Cumhuriyeti'nin siyasî semasında yeni, uğurlu bir ufuk açıyor.’

'Reisicumhur Hazretleri bu kuruluşu Cumhuriyet'in sağlamlık belirtisi saymaktadırlar.'

'İlk üye: Ağaoğlu Ahmet Bey.'"(s. 31)

Yazar, diğer romanlarında olduğu gibi, *Yol Ayrımı*'nda da İttihatçılık meselesine yer verir. İttihatçıların son durumunu dört kişinin üzerinden dile getirir. Bu İttihatçılar; Deli Celâdet lakaplı Mahmut Celâlettin Bey, Profesör Ağaoğlu Ahmet Bey, Farmason lakaplı Doktor Münir Bey ve duvarda asılı resmiyle hepsinden daha gerçek duran Merhum Talât Paşa'dır:

"Bunlar dört eski İttihatçıdır, ama şimdi de İttihatçı oldukları halde, sanki dört yol ağzında, birbirlerinden bir daha kavuşmamak üzere ayrılmış sayılırlar. Talât Paşa İttihatçı olarak, İttihatçılık yolunda tatlı canı, Ermeni kurşunlarına vermiş, dünya meşakkatinden kurtulup rahata ermiştir.

Avukat Mahmut Celâlettin Bey -kısacası, Deli Celâdet Bey- 1926 İttihatçı temizliğinde, temizlik dışı kalarak yaşamasını sürdürmektedir, ama arkadaşlarının kanını arayamadığı için, o gün bugündür, hiç olmazsa kendisine karşı, eski komitacı kabadayılığını yitirmenin bunalımını çekmektedir. Arada sırada aşırı öfkelere kapılarak Deli adını haklıya çıkarması bundandır.

Saray mebusu olup, ayrıca Darülfünun'da müderrislik eden Ağaoğlu Ahmet Bey ise, arkadaşlarını temizleyenlerin arasına rahatça karışabilmiş, herhalde 'cenk halidir, böyle olur' diyerek zorunluluğu kavrayıp bunca yıldır aradığı liberal hürriyete kavuşmuştur.

Farmason Doktor'a geldi mi, en büyük İttihatçılarla canciğer arkadaş olduğu, İttihat Terakki Fırkası'nın ilk üyelerinden bulunduğu halde, 1908'de ayrılıp 31 Mart maskaralığında muhaliflerle beraber Sinop'a sürülmüşse de şimdiye kadar başka hiçbir gruba katılmadığı için; kendisi kabul etmese de, bal gibi; kodoman İttihatçıdır. Daha doğrusu, Osmanlı'dır."(s. 33-34)

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki kargaşanın, kanlı eylemlerin sorumlusunun İttihatçılar olduğunu düşünen yazar, yeni fırka meselesinin altında da İttihatçıların olabileceğini adı geçen eski İttihatçıların sözleriyle vurgular.(s. 35)

Ağaoğlu Ahmet Bey, Serbest Fırka'nın nasıl kurulduğunu ve kendisinin de Gazi'nin emriyle yeni fırkaya nasıl girdiğini şu sözlerle anlatır:

"-(...) Dans salonuna girdim. Vakit gazetesi sahiplerinden Âsım Bey'in masasına oturdum, çevremi seyre başladım. Salonun ortasında Gazi Hazretleri,

İsmet Paşa, Meclis Reisi Kâzım Paşa, bir de Fethi Bey görüşüyorlardı. Gazi Hazretleri bakınırlarken gözleri bana ilişti, yanlarına gelmemi eliyle emir buyurdular. Gazi Hazretleri her zaman yaptığı gibi, burnunu çekerek ve gülümseyerek, ‘Serbest Parti Reisi Fethi Bey’ diye, beni Fethi Bey’e takdim etti ve bana hitaben, ‘Tabii Fethi Bey’le beraber çalışacaksınız’ dedi.”(s. 36)⁶⁵

Serbest Fırka'nın programı ve savunacağı görüş merak konusudur. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın gönlü, sosyalizme dayalı bir fırka kurulmasından yanadır; çünkü memlekette tutucuların fazla olduğunu ileri sürer. Gazi ise daha tutucu bir fırka istemektedir. Kurulacak fırkanın Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan farklı bir görüşü ve programı olmayacaktır. Yeni fırka meselesi, bu haliyle son derece trajikomik bir hal alır. Yazar, Serbest Fırka'nın muhalefet rolünden yoksun, göstermelik bir fırka olduğunu eski İttihatçıların şu konuşmalarıyla vurgular:

“-‘Anlaşıyor ki, dedi Fethi Bey, tek fırkanın doğurmuş olduğu denetsizlikten, idaresizlikten bıkmış Gazi hazretleri,’ dedi, ‘bir yandan Mecliste, birbirini denetleyecek iki fırkanın varlığını, öte yandan da memlekette biraz hürriyet havasının esmesini arzu ediyorlar’ dedi. (...)

-‘Kısacası, dedi Fethi Bey, benim fırkam Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir kanadı olacaktır, dedi, sağ mı, sol mu onu da artık olaylar gösterecek’ demesin mi?”(s. 37-38)

Gazi, tek partinin oluşturduğu güvensizlik ortamını yeni kurulacak partinin ortadan kaldıracığını düşünür. Ayrıca İstiklâl Mahkemeleri'nin yarattığı huzursuz ortam da Serbest Fırka ile değişecektir. Ülkede hürriyet havasının esmesi için yeni fırkanın varlığını gerekli gören Gazi'nin desteğine rağmen, Serbest Fırka'nın kurucularında güvensizlik söz konusudur; çünkü Gazi, hâlâ Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başındadır. Serbest Fırkacılara göre bu güvensizliğin giderilmesi, yine Gazi'nin kendilerine vereceği teminatla mümkün olacaktır:

“-Düşündüğümü de Fethi Bey’e açıkça söyledim. ‘Görülüyor ki, neticede arzu, memlekette yavaş yavaş hürriyete alıştırmak’ dedim, ‘Çok necip, çok asil bir amaç!’ dedim, ‘Fakat samimi olduğuna inanıyor musunuz?’ diye soruverdim! (...)

-‘İnandım!’ dedi. ‘Teminatı?’ dedim. ‘Teminatı’ dedi, ‘Aramızda mektuplaşacağız, bunları yayınlayacağız’ dedi, ‘Bu mektuplarla Gazi Hazretleri

⁶⁵ Bu anektod Ahmet AĞAOĞLU'nun kitabında da bu şekilde yer almaktadır. (*Serbest Fırka Hatıraları*, s. 26)

ikinci bir fırkanın kurulmasını arzu ettiğini bildireceklerdir. Fırkanın kurulması, gelişmesi, yerleşmesi için elinden geleni yapacaklarını açıkça söyleyecekler' dedi. Bunun üzerine ben, Fethi'ye dedim ki, 'Evet, yeter teminattır' dedim."(s. 41)⁶⁶

Ağaoğlu, arkadaşlarına Gazi'nin teminatından bahsettikten sonra yeni fırka için para sağlayacağını, hatta seksene yakın mebus kontenjanı ayıracağını da sözlerine ekler. Doktor Münir için bu teminatlar yetersizdir. İstiklâl Mahkemeleri'nin yüreklere saldıgı korkuyu derinden hissetmektedir. Onun gibi eski İttihatçılar, İstiklâl Mahkemeleri'nin hâkimlerini yeni fırka oluşumu içinde görmedikçe Serbest Fırka'nın kalıcı olduğuna güvenmeyeceklerdir: *"-Aman haa!.. Geri kalanlarımızı da bu yoldan kıracaklar demek... Halk Partisi'ne sığınıp kefeni yırtan İttihatçı döküntülerini... Kimleri yazmış listeye... Kel Ali'yi yazmışsa, Gazi Paşa da çıkarıp veriyorsa, hiç değil Aliler mahkemesinin şerrinden emin olursunuz!"*(s. 42)

Serbest Fırka'nın kuruluşunun danışıklı dövüş gibi görülmesi, bu partinin muhalefet sorumluluğunu azaltmaktadır. Ağaoğlu Ahmet Bey, eski İttihatçı arkadaşlarına Gazi ile aralarında geçen konuşmaları aktarıırken Gazi'ye böyle tepeden emirle kurulan bir partinin yeterliliğinin olamayacağını söylediğini anlatır. Ağaoğlu'nun sözleri, muhalefet partisinde olması gereken nitelikleri ve tek parti döneminin yanlış icraatlarını açıklar niteliktedir:

"- 'Pekâlâ!.. Fırka kurmanın gayet tabii ve hazır bir yolu vardır' dedim. 'Zatı devletlerince de malumdur ki, bizim fırkamızda bugün bile, birbirleriyle anlaşamamış ve ilk fırsatta çarpışmaya hazır iki unsur vardır: Terakkiperver ilericiler, muhafazakârlar ve gericiler... Bunlar bugün aynı fırkanın bayrağı altında yan yana oturuyorlar. Fırka ve Meclis'te bunlara serbest düşünmek ve serbest hareket imkânı verilirse fırka kendi kendine iki cepheye ayrılır ve bu cephele gittikçe iki fırka halini alır' dedim. Gazi Hazretleri kahkaha ile güldüler: 'Bu fikir profesör beyin başına gelmiş de kimsenin aklına gelmemiş. Hayır, ilk düşüncemiz bu oldu. Fakat o bırakmadı' diyerek İsmet Paşa'yı işaret ettiler. İsmet Paşa benim karşımda oturuyordu. Ben, İsmet Paşa'ya sordum: 'Paşa neden bırakmadınız?' Paşa, o dudaklarında eksik olmayan gülümseme ile, 'Ben isterim ki benim taraflarım

⁶⁶ Ahmet AĞAOĞLU, Serbest Fırka'nın kurulabilmesi için Gazi'nin verdiği teminata yönelik Fethi Bey'in daha sonraki şüphelerini şöyle ifade eder: *"O dakikalarda Fethi Bey de teminatın samimiyetine inanmıştı. Lâkin sonradan bu kanaatini değiştirdi ve bu noktada benimle daima münakaşa ederek Gazi'nin tâ ilk günden samimî olmadığını, kendisine tuzak kurulmuş olduğunu iddia edip duruyordu. Fakat Londra Sefiri olduğundan beri bu hususa ait fikrini bilmiyorum. Acaba iddiasında yine sabit midir?"* (a.g.e., s. 29)

belli olsun' dedi. 'On kişi olsun arkamdan tabur gibi gelsin! Yoksa bugün burada, o gün orada. Ben bunu istemem!' Bana hitaben: 'Fırkada ve Meclis'te serbestsizlikten bahsettiniz. Siz ne zaman söz istediniz de verilmedi, yahut söylemekten menedildiniz?' diye sordu, 'Resmen cevap isterseniz hiçbir zaman fakat hakikati isterseniz daima! Çünkü' dedim, 'serbesti öyle bir şeydir ki sizi kuşatan havadır. O hava kurutulursa, elbette ki kimsede ne söz istemek, ne söz söylemek hevesi kalır. Barem Kanunu münasebetiyle söz aldım, söyledim, başıma gelenleri biliyorsunuz. Halbuki bu kanun bu memleketin maliyesini ve ekonomisini altüst etti ve edecektir. On dakikanın içinde memleketin üzerine, durup dururken, on iki milyonluk, altından çıkılmaz bir yük yüklendi. Biz mebuslar, dört yüz alıyorduk ve gayet memnunduk. Neden beş yüz liraya çıkarmak lüzumu hasıl oldu? Neden on dakika vekillikte bulunmuş olan birisi, velev arkasında on dakika devlet hizmeti bulunsa bile, ayda yüz elli lira kadar hiçbir memleketin tahammül edemeyeceği bir emekli maaşı alsın? Neden mebusların mebusluk müddetlerinin memuriyet gibi telâkki edilmesi -ki Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na (Anayasaya) tamamıyla muhaliftir- yetmiyormuş gibi, bir de onlara mebusluk tahsisatı üzerinden tekaüdiye verilmesi esas kabul edildi?' Başvekil dudakları yine gülümseme içinde, fakat gözleri derin bir hakaret ifade ediyor: 'Ahmet Bey' dedi, 'Siz hayalperver bir idealistsiniz. Hayattan haberiniz yoktur. İnsanlar para istiyorlar para!.. Ve siyasî adamlar, insanların bu istediklerini nazara almak zorundadırlar. Siz bunu anlayamazsınız!' dedi. 'Hakikaten Paşa Hazretleri, anlayamıyorum' dedim. 'Para kimin? Onu isteyen veren kim? Türk köylüsünün etinden, tırnağından kesip vekillere, mebuslara, büyük memurlara, kumandanlara vermek kimsenin hakkı değildir. İşte bu hak mefhumu teneffüs ettiğimiz havadan kovulmuş ve onun için de herkes söz almak ve söz söylemek hakkını haiz ise de, onları kullanmak cüreti kimsede kalmamıştır,' dedim."(s. 45-46)

Serbest Fırka'ya hangi milletvekillerinin nasıl gireceği ve seçileceğine uzun tartışmalarla karar verilir. Ankara Mebusu Talât Bey, fırkanın seçim yapıldıktan sonra kurulması gerektiği fikrindedir; ama onun bu fikri Gazi tarafından reddedilir. Serbest Fırka'nın muhalefet alanı da bizzat Gazi tarafından belirlenir:

"(...) Fethi Beyefendi, mincihetin, yani esas noktada esas temelde Cumhuriyet Halk Fırkasıyla tereddütsüz bir fikir ve fül birliğini bütün vicdanıyla kabul ve izhar ettikten sonra tatbikat sahasında muvaffakiyetsizlik addettiği şeylerin sebeplerini, bu sebeplerin tebdil, tadil çarelerini düşünmüş tecrübeli bir devlet

adamı olarak fikrini beyan ediyor ve vaat ediyor ki, menfi gördüğü bazı neticeleri müspet yapabilecektir.”(s. 49)

Ağaoğlu Ahmet Bey Serbest Fırka'nın programı konusunda arkadaşlarına açıklama yapar. Aceleye geldiği için fırka programı, kapsamlı olmaktan uzaktır. Hepsini on bir maddede toplanmış taslak niteliğindeki program, romanda Ağaoğlu'nun sözleriyle şöyle verilir:

“-Aceleye geldi. Birbirini pek tutmuyor. Topu topu on bir madde, Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik esaslarına bağlı olduğumuz... Bu esaslar millet bünyesinde ebedileştirilecek... İkinci madde: Vergiler hafiflettirilecek... Toplama yolsuzlukları kaldırılacak... Üçüncüsü: Devlet gelirleri verimli harcanacak... Büyük yatırımlar yalnız bir nesle yüklenmeyecek. Devlet harcamaları çarçur edilmeyecek... Dördüncüsü: Para değeri sağlamaştırılacak... Beşinci madde... Neydi bakalım... Şahsi teşebbüsler devlet müdahalelerinden kurtarılacak. Liman tekeli kaldırılacak... Altıncısı: Köylü murahabacılarından kurtarılacak, ucuz faizle, kolay yoldan borçlanması sağlanacak... Yedinci madde: İç sanatlar canlandırılacak... Sanayi teşvik edilecek, desteklenecek... Mallarımızın yabancı piyasalarda sürümünü için tedbir alınacak. Sekizinci, galiba, halkın hükümet dairelerindeki işlerinin kolaylaştırılmasıydı. Rüşvet, çalıp çırpma acımadan cezalandırılacak... Dokuzuncu: Mahkemeler hızlı çalışacak... Onuncu: Dış siyaset... Bildiğimiz şey... Komşularla iyi geçinmek, Milletler Cemiyetiyle daha sıkı ilinti... On birinci son madde: Seçimler tek dereceli... Kadınlar da oy kullanacak...”(s. 49-50)⁶⁷

Serbest Fırka'nın kuruluş aşamasında halk, hürriyet istediği halde yeni fırkaya karşı temkinlidir. Halktan bir kişi olarak Saray Şoförü Dadal Efendi'nin sözleri, halkın yeni durum karşısındaki görüşlerini ve kendi durumlarının değişmeyeceğine olan inancını yansıtmaya bakımından dikkat çekicidir:

“-(...) Selbes ne demek arkadaş? Selbes resmen selbes demek... Selbes açılacak ki, az biraz selbeslik gele... ‘Gelip ne olacak, Dadal Efendi hemşerim?’ derseni, selbeslik gibi malın olsun! Elbet bir işe yarar yeri vardır. Aslında biz bu işin kendine değil, verene bakacağız! Veren kim? Gazi Paşa... İşe yararını bilmesene verir mi? Hayır hiç vermez. Verdiyse bir yararlığı olacak... Gelelim ki, kime nolacak bunun yararlığı? Kime verdiyse ona... Peki, ya kime vermekte, kurban olduğum?”

⁶⁷ Serbest Fırka'nın 11 Ağustos 1930 tarihinde hazırlanan programının tam metni için bkz: Ahmet AĞAOĞLU, a.g.e., s. 229-231

Sana, bana mı vermekte bu selbestliği? Hayır... Kaldırıp Fethi Bey'lere, Nuri Bey'lere, Ağaoğlu Ahmet Beylere vermekte... Şu halde onlara yarar bir selbestliktir bu... Sana bana gelmez.”(s. 58)

Yeni fırka, tek partiye alıŐmıŐ bazı kesimleri tedirgin eder. AlıŐılagelen dűzenin bozulacađını, fırka meselesi yűzűnden toplumda ikilik meydana geleceđini, babanın ođula, kardeŐin kardeŐe dűŐman olacađını dűŐűnenler vardır. Halkın Serbest Fırka karŐısındaki tedirginliđi, Dadal Efendi'nin sűzleriyle Őűyle dile getirilir:

“-(...) ‘Beterin beteri’ denilmiŐtir. Beterin beteri de bu fırka rezilliđidir. Vay ki fırka!.. Babayı ođuldan, kardeŐi bacıdan ayıran domuz Fırka! (...) Gazi PaŐamız bacısı hanımı Selbese geŐirmez mi, Fethi Bey'e arka verdiđi bilinsin iŐin... BaŐkaca ruh gibi ahbabı, Sarayumuzun BaŐmebusanı Cong Bayırı'ndan silah arkadaŐı Nuri Bey'i, Saray Profosoru ve de ađzı laf yapan Saray Mebusanlarının BaŐbuđu sayılan Ağaođlu Ahmet Bey'i Selbese bađıŐlamaz mı! (...) Duyanların aklı baŐından gidip, kimilerinin dudakları uŐuklayıp, Conker Nuri Bey her ne kadar, ‘Gecenin bir vaktidir. Gerekmez ve de hiŐ icabetmez. Hele yarın olsun űlŐűp biŐilsin’ derim sandıysa da, Gazi PaŐamız elini sallayıp, ‘Hayır, bu bűyledir! Bűyle olacaktır! Őűnkű sarhoŐlukla denilmiŐ laf deđildir. Derin dűŐűnűlműŐtűr!’ diye haykırmastıyla fukara Nuri Bey'in űdű yarıla yazıp, ‘Hay hay!’ diyerek belini bűkűverdi. Evet, onu bunu bilmem arkadaŐ, bu Selbes Fırka belâsı gibi belâ olmaz. Beterin beteridir. BaŐımıza ŐűkműŐtűr, nasıl savuŐturulacađını bilen de hiŐ yoktur. Bu, benim bildiđim Gazi PaŐa, bunca kurmay aklıyla ve de Kurtarıcı MareŐal PaŐa aklıyla ve de nice nice plancı aklıyla bu iŐi yapmayacaktı ya, bilmem neden yaptı?”(s. 70)

Bir halk adamı olan ve sarayda Őofűrlűk yapan Dadal Efendi, Serbest Fırka'nın kurulmasını Gazi'nin neden istediđini, Saray'da duyduklarından hareketle endiŐelerini *Vakit* gazetesinde ŐalıŐan dostu Murat'a anlatır. Gazi'nin emriyle kurulduđu iŐin Serbest Fırka'ya karŐı temkinli olmak gerektiđini dűŐűnen Dadal Efendi, fırka iŐinden zarar gűrmemeleri iŐin Őorumlu milletvekili hemŐerilerini uyardıđını da sűzlerine ekler:

“-Saray'da laf Őok arkadaŐ ve de gayet kokulu... Kimi der, ‘İsmet PaŐa'yı dűŐűrmeye yaptı, Őűnkű baŐka yolu kalmadı idi.’ Kimi der, ‘Dostu dűŐmandan ayırmak iŐin yaptı ki, Selbese soyunan avanakları İttihatŐı farmasonları hesabı bir gece toplayıp İstiklâl Mahkemesi'ne doldurup asakoyacak ki, pisliđi temizleyecek kurban olduđum dipten doruđa!’ demekte... Aman bu laf aramızda kalmalı

gazeteci... Bu laf gizli, bu lafı Saray adamlarından başka bilen yoktur. Çünkü, bu Fethi Bey her ne kadar Gazi Paşamızın öz adamı bilinirse de, vaktiyle İttihatçının domuzu olduğu da bilinir. Laf aramızda, bu Selbes işinin şimdilerden mebusanlarımızdan bile derinini bilen yoktur. Ben buraya yetişmeden naptım bakalım? Baktım, iş işten geçti geçecek. Çorum mebusanlarımızı bir kuytuya topladım. ‘Aman hemşerilerim, sıkı dursak gerek ve de ayakları sağlama basıp dirensek gerek’ dedim. ‘Gazeteler her sabah Selbese şu kadar mebusan verildiğini yazmakta ki gazeteler, adlı adınca yazmakta’ dedim. (...) ‘Hani ya, Selbese verilen bunca mebusanın içinde İstiklâl Mahkemesi Mebusanlarımızdan Kel Ali Bey, Kılıç Ali Bey, başkaca Saip Ali Bey ve de Necip Ali Bey, hasılı Ali adında hiçbir bey, neden yoktur?’ dedim.”(s. 70-71)

Serbest Fırka'nın kurulmasından yirmi gün sonra halktaki tedirginlik azalmaya başlar. Bunda *Yarın* gazetesi yazarı Arif Oruç'un iktidarı eleştiren ve Serbest Fırka'yı destekleyen yazılarının da büyük payı vardır.⁶⁸ Serbest Fırka Merkezi'ne gidenlerin sayısı da her geçen gün artmaktadır. İki parti arasında temelde hiçbir fark olmadığı söylene de Serbest Fırka ile tek parti düzeninin değiştiği, ülkede yeni bir hürriyet havasının hâkim olduğu bir gerçektir. Serbest Fırka'nın kurulmasıyla başlangıçta tedirginlik duyan halk, yavaş yavaş yeni ortama alışmaktadır. Gazeteci Murat ise ülkede esen yapay hürriyet rüzgârından endişelidir. Avukat Kadir'in "bu hürriyet, *Takrir-i Sükûn Kanunu*'ndan, *İstiklâl Mahkemeleri teröründen dört yıl sonra getirilmek isteniyor.*"(s. 81) sözleri üzerine, hürriyetin kime, niçin verildiğini sorgular:

“-(...) *Devrimler dönemi yaşıyoruz. Böyle dönemlerde, devrimciler, dünyanın hiçbir tarih döneminde, hiçbir gerçek hürriyet ortamında hiç kimsenin olamayacağı kadar hüdürler. Öyleyse, kimin için getirilmek isteniyor bu Serbest Parti hürriyeti?... Sakın devrim düşmanları için mi?*

⁶⁸ Ahmet AĞAOĞLU, gazeteci Arif Oruç'tan ve onun fırkayı desteklemesinden hoşlanmadığını şu sözlerle belirtir: "Bu zat Gazi'yi ve Gazi'nin yakınadamlarını okşamakla beraber İsmet Paşa'ya ve Halk Fırkası'na aleyhtarlık ediyor, bazen tenkitlerinde pek ileri gidiyordu. Bununla beraber hakkında nedense başka gazetecilere yapıldığı gibi ciddi tedbirler alınmıyordu. Bu hal memlekette bazı dedikoduların doğmasına meydan vermişti. Ezcümle deniyordu ki İsmet Paşa ile Gazi'nin yakın maiyeti arasında bir sevgisizlik vardır. Gazi ise İsmet Paşa'ya ders vermek için maiyetinin tuttuğu Arif Oruç'u, İsmet'e karşı himaye ediyormuş.(...) Ben bu zattan hoşlanmazdım. Matbuat Umum Müdürü olduğum zaman akrabası olan Edirne Mebusu Şeref vasıtasıyla aldatmıştı. Sonra bir demagogtu. Ben alelumum demagogları sevmezdim... Bu adamın fırkayı benimsemesine, Fırkanın âdeta portparolu (sözcüsü) olmasına mâni olmak için kuvvetimin yetiştiği kadar çalıştım. Muvaffak olmadım. Çünkü Fethi Bey onu tutuyordu. Neden tutuyordu? Benim için sır kalan bir mesele!" (a.g.e., s. 44)

-Valla Murat, orasını bilmem!... Bildiğim, bu hürriyetin en büyük kurtarıcı, en büyük devrimci Gazi tarafından getirilmek istendiğidir. Demek, kapalı düzenin zararlı olduğu anlaşıldı. Baskı, devrimleri halka mal etmek için yararlı sayılabilirdi. Başarılımadı. Tersinden dalaverecilere, madrabazlara, vurgunculara, hatta hırsızlara yaradı.”(s. 81)

Romanda tek parti iktidarında baş gösteren yolsuzluklar da sistem üzerinden eleştirilmektedir. Ankara’da rüşvetle iş halletme adeta sistematiğe bağlıdır. Yazar, bu duruma ilginç bir isim de bulur: “Aferizm” Bunun anlamı, Ankara’da iş bitirmenin, vurgunculuğun yolunun nüfuzlu milletvekillerini memnun etmekten geçtiğidir:

“İlk aferizm fesadı Ankara’da iş takip etmeye gelenleri haraca kesmekle başlamıştır. Adam, ya zayıf bakanlara söz geçirenlerle ortak olacaktı, yahut kazancından olacaktı. Türk olmayanlar bir Ankaralı maske edinmek zorunda idiler. Birkaç misal, süratle şu fikrin yayılmasına sebep olmuştu: Ankara’da anca nüfuzlu milletvekilleri vasıtasıyla iş çıkarılabilir.”(s. 83)

Yazar, Ankara’daki rüşvet çarkının dönmesinde başta İş Bankası olmak üzere devletin bazı kurumlarının da dolaylı olarak etkili olduğunu dile getirir.

Gazeteci Murat ve Avukat Kadir, Serbest Fırka’nın sağlayacağı hürriyet ortamı üzerine tartışırken Kadir, hâlâ İttihatçıların çıkardığı basın yasasının yürürlükte olmasını eleştirir ve tek parti iktidarının Murat gibi bir aydına serbest düşünme ve üretme imkânı vermediğini, hürriyetlerin kısıtlandığını vurgular.

Serbest Fırka’nın getirmeyi vaat ettiği, baskı rejimini ortadan kaldıracağı ümit edilen hürriyetse Murat’a göre sun’idir. Murat, Kadir’in aksine Fethi Bey ve Serbest Fırka’ya bağlanmak yerine, hürriyet için Kuvva-yı Milliye ruhunun canlandırılması gerektiğini düşünür. Böylece hürriyet, hırsızlığı, vurgunculuğu ortadan kaldıracak, devrimlerin halka mal edilmesini sağlayacak gerçek bir hürriyet olacaktır:

“- (...) Ben Kuvâ-yı Milliye devrimcisiyim. İnsan bir şeye bağlandı mı, şartlanıyor. (...) Bazı haklarından vazgeçiyor kendi iradesiyle... Bunun iki sakıncası var. Biri: Baskıdan korkuya boyun eğmişsin gibi görünmek... İkincisi daha kötü... (...) Baskı rejiminden çıkar sağlayan rezillerle, namussuzlarla, aynı safta görünmek... Düşündüm, hayır... Bana lâzım olan hürriyet Fethi Bey’in getireceğini söylediği hürriyet değil... Bu hürriyet, ‘Bırak yapsın, bırak geçsin’ hürriyeti... Türkçesi: Sopaları, taşları bağlayıp kuduz itleri serbest bırakmak hürriyeti... Halk partisi içinde hürriyet istiyorum ben... Güçleri madrabazlıktan, kişisel çıkarılıktan

çekip Kuva-yı Milliye devrimciliğine getirecek hürriyet... Hırsızları, madrabazları yok edecek hürriyet... Devrimleri halka mal edecek hürriyet...”(s. 87)

Tek partinin baskısından bunalan ve hürriyet isteyen halk, Fethi Bey’i kurtarıcı gibi görmektedir. İzmir’den gelen telgraflar üzerine Fethi Bey, İzmir’e gitmeye, Serbest Fırka’nın programını halka anlatmaya karar verir. Geziye çıkmadan önce Gazi, Fethi Bey’i uyarır. Adliye Vekili Mahmut Esat Bey’in kendisini uyardığını, İzmir’de Fethi Bey aleyhinde gösteriler düzenleneceğini söylediğini bildirir, Fethi Bey’e temkinli olmasını öğütler. Fethi Bey, söylenenin aksine, İzmir’de kendisini sabırsızlıkla bekleyen coşkulu bir kalabalıkla karşılaşır. Halkın Fethi Bey’e ilgisi çok büyüktür. İzmir’de Serbest Fırka’nın mitingi olaylı geçer. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın baskıcı tutumundan bunalan halk, duyduğu tepkiyi Halk Fırkası binası önünde dile getirmek ister. Polisle gözü dönmüş kalabalık arasında yaşanan olaylar sırasında on dört yaşındaki bir çocuk, polis kurşunuyla ölür. Bu trajik ölüm bile İzmirliilerin coşkusunu azaltmaz, tersine iktidara olan öfkelerini arttırır. Yakın bir zaman önce Kurtuluş Savaşı’ndan çıkan halk, bu kez kendisini düşmanlardan kurtaranlardan kurtulmak istemektedir: Ağaoğlu Ahmet Bey, İzmir’de tanık olduğu bu olayı gazeteci Murat’a şöyle nakleder:

“- (...) Otelin salonunda İzmir ileri gelenleriyle görüşüyoruz! Birden otele büyük bir kalabalık hücum etti. Gayet heyecanlı, gayet kızgın! Kimi ağlıyor, kimi lanet ediyor, kimi tehditler savuruyor! Kalabalığın ortasında yaşlı bir adamcağız, kucağında taşıdığı çocuğun ölüsünü birdenbire Fethi Bey’in ayaklarına atarak...”

*“-‘İşte size bir kurban!’ dedi. ‘Başkalarını da veririz! Yalnız sen bizi kurtar!’
-‘Kurtar bu zalim mutemetlerin ellerinden!’ diye yalvarıyor.” (s.95)*

İzmir halkının Serbest Fırka’ya ve Fethi Bey’e olan yoğun ilgisi karşısında yazar, şu yorumu yapar: *“İzmir’de on dört yaşındaki çocuğu, polis kurşunuyla öldürülen bahtsız babanın, ‘Osmanlı borçlarını fukara Anadolu halkına altınla ödetmek’ için muhalefete kaldırılmış eski Paris Elçisi Fethi Bey’den beklediği kurtuluşa İttihatçı Sadrâzam Talât Paşa da sanki şaşakalmıştı.”(s. 95-96)*

Ağaoğlu Ahmet Bey’in anlattıklarından sonra, eski İttihatçı Deli Celâdet de Serbest Fırka’ya kaydolur. Ancak aynı gün Yunus Nadi’nin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e hitaben Cumhuriyet gazetesinde yayımladığı bir açık mektup, Avukat Celâdet’i tedirgin eder. Mektup şöyledir:

“Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

İzmir’de bir matbaamıza taarruz edildiği ve Cumhuriyet Halk Fırkası binamız taşa tutulduğu günden beri memlekette bize düşen yeni vazifelerin vücut ve ehemmiyetini takdir ediyoruz. Bu arada, ezeli ve ebedi şefimiz olarak bildiğimiz zatı devletlerini başka ve yeni fırkaların kendilerine mal etmeye çalıştıklarını görerek öyle dahi olsa biz kendimizi, bize emanet edilen Cumhuriyet’i her ne pahasına olursa olsun savunma görevini eksiksiz ifaya muktedir biliyoruz.

Vazifemizin kolaylaşması hesabına değil, belki vaziyetin tavrı namına hal ne ise lütfen ifadesini istirham etmeye mecbur kaldık.

Her hal ve ihtimalde Cumhuriyet’in iyice korunacağından daima emin bulunarak sonsuz hörmetlerimizi lütfen kabul buyurunuz aziz şefimiz! Yunus Nadi.”(s. 103)

Avukat Deli Celâdet, bu mektup üzerine yanlış hesap yapıp Serbest Fırka’ya katıldığı için panik yaşar. Eski bir İttihatçı olarak yine İstiklâl Mahkemeleri’nin kurulacağını, idamların yaşanacağını düşünür. Serbest Fırka taraftarlarının günden güne artıyor olması ise onu bu düşüncesinden biraz olsun uzaklaştırmaktadır. Deli Celâdet’e göre Serbest Fırka’nın muhalefeti, Gazi için artık zorunludur:

“-Hayır! Yok bu kez ayakların yerden kesilmesi... Bu kez başka... Bu kez senin Sarı Paşa muhalefete gerçekten muhtaç oldu. Anladı, muhalefetsiz yürümez! Eskiden muhalefetsiz rahat ederim sanırdı. Ayrıca bizim İttihatçı kodamanlardan da korkuyordu. Temizledi, kurtuldu. Şimdi muhalefet çıkaracak ki, milleti biraz oyalayacak...” (s. 105)

Halkın Serbest Fırka’ya olan yoğun ilgisi nedeniyle fırkaya kayıt yaptıran Celâdetin Bey’e yine bir eski İttihatçı olan Doktor Münir, bu ilginin sadece milletin hürriyetsizlikten nefret etmesinden kaynaklandığını belirtir. Yazar, Doktor Münir’in ağzından Türk tarihini de göz önünde bulundurarak bu yoğun ilgiye dair şu değerlendirmelerde bulunur:

“-Bizim milletin tutması çeşitli olur da... Birincisi... Eli sopalı rezil iktidarlara karşı, kim çıkarsa çıksın, onu mutlaka tutar... Onu bu yoldan yere çalmak ister. İsterse bu iş, çeteler arası boğuşma olsun! Bahtını mutlaka dener bizim milletimiz. Böyle sıralarda eli sopalıları karşı çıkanın kişiliği hiç umrunda değildir. Baskı biraz azalsın da nolursa olsun! Çünkü bizim millet, dış görünüşündeki aldaticılığa rağmen, hürriyetsizlikten öğrenir. Çünkü, tarihinde, Batı’dakine benzer kölelik dönemi yaşamamıştır. Yani, ne köle olmuştur, ne de köle çalıştırmıştır. Onun

için her çeşit hürriyetsizliği insanlık onuruna hakaret sayar. Aslında halklarına baskı yapan idareler, isteseler bile halkçı olamamış pis idarelerdir. Halkçı olamamak, soygunculuktan, bir de yeteneksizlikten gelir. Ya da soyguncularla, yeteneksizlerle başa çıkamayacak kadar hayvan olmaktan... Bunlar, bir de, hadlerini bilmeden, baskı yapmaya yeltenirlerse bizim millet onları katiyen bağışlamaz. Ayaklanıp tepelememesine aldanmamalı... Baskıcıları er-geç bitireceğine güvendiğindedir. Tarihimizde bunların iflâh olmuşu hiç yoktur. Rezillikle gitmişlerdir. Hepsi de mutlaka kendi pisliklerinin içinde boğulmuşlardır. (...) İkincisi, Deli Avukat, herif yenidir. Önceden hiç denememiştir. Gayet bunaltılı bir geçitte apansız karşısına çıkarılmıştır. Bizim millet, ondan iyilik umar. Bu umut katiyen herifin söylediği palavralarla ilgili değildir. Eski pislige karşı, yeni çıkanı tutar bizim millet, iktidara gelene kadar... Fakat iktidara geldiğinin haftasında, tarihsel deneylerinin verdiği sezgi gücüyle ne mal olduğunu hemen anlar herifin... Umduğunu bulamadıysa, hemen kabuğuna çekilir. Ortalığı madrabazlara bırakır. Yani, herifi acıklı kaderiyle, yani rezillikleriyle baş başa bırakır. Biz aydınlar gibi, kendi kendini kandırıp tekrar tekrar aldanmaz. Boş yere tekrar tekrar umuda kapılmaz.”(s. 105-106)

Doktor Münir, İzmir’de çocuğu polis kurşunuyla ölen babanın Fethi Bey’e “*Bizi mutemetlerden kurtar*” deyişini de halkın hürriyet isteğine bağlar. Yaşlı adamcağzın sözleri, Doktor Münir’e göre “*Bizi Halk Partisi’nin en tepesindeki kodamanlardan kurtar*”(s. 106) anlamına gelmektedir. Doktor, İttihatçıların 1923’ten bu yana Cumhuriyet Halk Fırkası ileri gelenleriyle neyi alıp veremediklerini sorar. Avukat, Deli Celâdet’in sözleri, Halk Fırkası’ndan umduğunu bulamayan eski İttihatçıların Serbest Fırka’da toplanmaya başladıklarını göstermektedir.

Romanda, Serbest Fırka’nın olaylı İzmir mitingi sonrası Yunus Nadi’nin Gazi Mustafa Kemal’e yazdığı açık mektuba cevaben Gazi’nin yazdığı mektup da yer alır. Gazi, mektubunda kendisini başka fırkalara mal etmeye çalışanlara, kendisinin Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Genel Başkanı olduğunu, bundan kimsenin tereddüt etmemesi gerektiğini ve İzmir’deki olaylarda sorumluluğu bulunanların cezalandırılacağını ifade eder.

Eski Kuvva-yı Milliyecilerden Öğretmen Ramiz Efendi de Serbest Fırka’ya olan ilgiyi, yoksul kesimin Cumhuriyet Halk Fırkası’na karşı düşmanlığını bir türlü anlayamamaktadır. Serbest Fırka’nın kurulmasıyla milletin ikiye bölündüğünü, Cumhuriyet’ten sonra güçlkle kurulan devlet düzeninin sarsıldığını, en yıkıcı

muhalefetin meydanlarda, gazetelerde boy gösterdiğini düşünen Ramiz Efendi; Halk Fırkası'na gönül vermiş biri olarak belediye seçimlerinde sandık başında görev almaya karar verir. Ramiz Efendi'nin oğlu Avukat Kadir ise babasının ideallerinden çok uzaktır. Ona göre Kuvva-yı Milliye ruhuyla hareket etmek karın doyurmamaktadır. Halk Fırkası'nın yıllar boyunca halkı yoksulluk içinde yaşattığını, yeni fırkanın kurtuluş olduğunu düşünmektedir. Kadir, işe yarayan herkesin Serbest Fırka'ya geçtiğini, babası gibi Kuvva-yı Milliyecilerin ise hiçbir şey elde edemediklerini dile getirir.

Ekim 1930'da yapılan ve yeni kurulduğu halde Serbest Fırka'nın da katıldığı belediye seçimleri, Cumhuriyet Halk Fırkası lehine sonuçlanır. Seçim süresince yaşanan karışıklık, seçimlere fesat karıştırıldığı ve sonuçların iktidarın istediği şekle getirildiği iddiaları; halktaki hoşnutsuzluğu artırır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın katıldığı ilk ve son seçim, romana şu cümlelerle yansır:

“(...) Seçimlerde olup bitenler gerçekten şaşılacak şeydi. Büyükada'da defterler çalınmış, Çatalca'da oy çuvalları ortadan kaybolduğu için sandık açılıp sayım yapılamamıştı. Kasımpaşa'da kalabalığı dağıtmak üzere getirilen itfaiye hortumlarını halk kesti, polis saldırıya uğradı, yaralananlar oldu. (4 Ekim'de Gazi bütün mallarını Halk Partisi'ne bağışladı.) 12 Ekim'de İstanbul seçimi bir hafta uzatıldı. Yurdun her yerinde Halk Partisi ezici çoğunlukla seçimi kazanıyor haberleri bu partiyi tutan gazeteler tarafından yazıldığı halde, jandarma baskısı gitgide artmış, son günlerde teröre dönmüştü. İstanbul seçimlerinin resmi sonuçları şöyleydi. Halk Partisi 35.934 oy, Serbest Parti 12.813 oy... (Buna karşılık İstanbul'da oy hakkına sahip 250.746 vatandaş oy vermemiş daha doğrusu, sandık başına gelmeyi göze alamamıştı.”(s. 249)

Vakit gazetesinde çalışan Selim Nuri, belediye seçimlerine fesat karıştığı iddiaları üzerine İstanbul Halk Fırkası görevlilerinin sonuçlara rağmen seçim sınavından başarısızlıkla çıktığını düşünür. Selim Nuri'ye göre, çıkan olayların sorumlusu beceriksiz yöneticilerdir. Seçimlerin yapılış şeklini ve yaşananları bir rezalet olarak değerlendiren Selim Nuri, bu durumun devrim düşmanlığıyla eş değer olduğunu düşünür. Devrime en büyük zararı yetersiz devrimciler vermekte, Cumhuriyeti kuranlar ona sahip çıkamamaktadır.

Seçimlerden kısa bir süre sonra Ağaoğlu Ahmet Bey ile Gazi bir araya gelirler. Ağaoğlu, Gazi'ye Serbest Fırka İstanbul İl Başkanı İsmail Hakkı Bey'in

Yarın gazetesinde yazdığı makaleyi okuyup okumadığını sorar. Gazi, yazıyı okuduğunu ancak beğenmediğini belirtir. İsmail Hakkı, makalesinde Gazi'nin Halk Fırkası'nın başında olmasından rahatsızlık duyduğunu dile getirmektedir:

“Bizim taptuğumuz Mustafa Kemal, Halk Fırkası'nın Umumi Reisi olan Mustafa Kemal değildir, dâhi İngres gibi, mazinin mirasını, yani Türk milletinin manevî kuvvetlerini yaratan ve Türk istikbâlinde Türk milletine ebedî rehber olmak istidadını ve kuvvetini muhafaza eden ‘mutlak Mustafa Kemal’dir.”(s. 277)

Gazi, Ağaoğlu'na seçim sonuçlarını sorar ve Serbest Fırka'nın Samsun'da kazandığını belirtir. Ağaoğlu ise seçimlerin gerektiği gibi yapılmaması nedeniyle Serbest Fırka'nın kazanamadığını söyler. Ağaoğlu'na göre, seçim başarısızlığının sorumlusu, emniyeti ve düzeni sağlayamayan Cumhuriyet Halk Fırkası iktidardır. Ağaoğlu, seçimlerin demokratik biçimde gerçekleşmediğini şu ifadelerle vurgular:

“Paşam, eğer bütün memlekette Samsun Valisi gibi bir kanun tanyan idare memuru da bulunmazsa artık bizlere ağlamak düşerdi. Eğer her tarafta idare memurları bu kabil insanlar olsaydılar, şüphe yoktur, seçimlerin dörtte üçünü biz kazanırdık. Bizim bu dostumuzu görüyorsunuz! (Sofrada hazır olan Şükrü Kaya'yı gösterdim.) O da pek mahirane hareket etmedi. Her tarafta polisi, jandarmayı yalnız bize karşı çıkardı. Hiç olmazsa görünüşünü kurtarmak için birkaç yerde Halk Fırkası'na karşı çıkarmalıydı.”(s. 277-278)

Ağaoğlu Ahmet Bey'in İçişleri Bakanı'nı doğrudan suçlayan bu sözlerine Gazi, fena halde sinirlenir ve tepkisini şöyle belirtir:

“-Efendi! Her tarafta anarşi beliriyor. Antalya'da kumandanın kafasını iskemle ile kırmışlardır. Bu kumandan, çok büyük ve sabırlı adammış! Ben olsaydım bir bölük mitralyoz getirip oradakileri biçerdim! Başka yerlerde de bunun emsali olmuştur.”(s. 278)

Gazi'nin bu sert çıkışına rağmen Ağaoğlu, büyük bir cesaretle kumandanın seçim yerinde ne işinin olduğunu sorar. Gazi'nin kumandanın anarşiyi önlemek için orada bulunduğunu söylemesi üzerine, Ağaoğlu Ahmet Bey susmaz ve şöyle der:

“-Hayır, anarşi, tam onun oraya gelmesinden çıkar. Gazi Mustafa Kemal Paşa bir Cumhuriyet kurmuş. Bu Cumhuriyetin dayandığı kanunlar halka intihaba iştirak etmek hakkını vermiştir. Halk bu selâhiyeti kullanmak için sandık başına geliyor ve karşısında silahlı kuvvetler görüyor. Çarpışma tabiidir.”(s. 278)

Bu sözler üzerine Gazi, büsbütün öfkelenir ve: *“Efendi, anarşi var, anarşi! Sizin haberiniz yok! Gafilsiniz! Ve bununla beraber de benden tarafsız kalmaklığımı istiyorsunuz!”*(s. 278) diye bağırır.

Ağaoğlu, Gazi'nin öfkesini yatıştırmak için geri adım atar ve Serbest Fırka'ya Gazi'nin isteği üzerine girdiğini, Gazi'nin bu fırkayı kurma amaçlarını ve kendisinin bütün varlığını Gazi'ye borçlu olduğunu şu sözlerle ifade eder:

“(…) Beni Serbest Fırka'ya sokan zatı devletinizdir. O vakit şöyle buyurdunuz: ‘Yeni kurduğumuz Cumhuriyet bir şeye benzemiyor. Ben fani insanım. Ölmeden evvel bu milleti hakiki hürriyete alışmış görmek isterim. Bunun için de, bir muhalif fırkanın varlığı lâzımdır. Bu fırkayı da emin olduğum adamların ellerine veriyorum. Ne çare ki, onlar da tereddüt ediyorlar.’ Bunun üzerine biz de fırkaya girdik. Şimdi görüyorum ki, ben iyi anlayamamışım... Altmış iki yaşım vardır. Bunun en az kırk senesini Türk milletine, kudretim dairesinde hizmet etmekle geçirdim. Şimdi mezarla aramda birkaç adım kalmışken ben aynı milleti anarşiye sevk eden sebeplerden biri olmak üzereymişim. Bundan başka, zatı devletinizi ben kendim için de kurtarıcı kabul ederim. Beni Malta esaretinden kurtardınız. Buraya geldim. Sayenizde memleketin sayılı adamlarından biri oldum. Çoluk çocuğum yeniden vatan buldular. İstikbal temin ettiler. Şimdi ben, Türk milletine ihanet ettiğim gibi, bu kurtarıcıya da karşı çıkmakta imişim. Bu vaziyet benim için pek ağırdır. Müsaade ediniz kendimi kurtarayım!”(s. 278)

Ağaoğlu'nun bu sözlerinden sonra Gazi, yumuşar ve Serbest Fırka kapansa da fırkaya tanıdığı kontenjanın geçerli olduğunu, bunu bir namus borcu gibi gördüğünü, Serbest Fırka mensuplarının rahat olmaları gerektiğini belirtir.

Gazi, 1 Kasım'da Meclis'i açış konuşmasında belediye seçimlerindeki olayların önemsiz olduğunu, Avrupa'daki seçimlerde de böyle uygunsuzlukların görüldüğünü söyler. Bir sonraki yıl yapılacak seçimlerin selâmeti için kanunlarda gerekli değişikliklerin yapılacağını da müjdelir. Gazi'nin bu konuşması, Cumhuriyet Halk Fırkası içindeki “kırklar grubu”nu rahatsız eder. Her ne pahasına olursa olsun devrimleri savunmaya kararlı Kuvva-yı Milliyecilerden oluşan kırklar grubu, Gazi'ye rahatsızlıklarını bildirirler. Gazi, onları rahatlatmak için bir formül geliştirir. Gazi, her iki taraf içinde rahatlatıcı olduğunu düşündüğü formülü Fethi Bey'e şöyle açıklar: *“Bir blok yapacağım! Böylece her iki partinin başına geçmiş olacağım. Her*

iki partinin adaylarını ben seçeceğim. Seçim tek dereceli yapılacak. Partiler kazandıkları oy kadar milletvekili çıkaracak.”(s. 333)

Gazi'nin “blok” fikrine Fethi Bey çok sevinse de Cumhuriyet Halk Fırkası içindeki kırklar grubu, böyle bir fikrin kabul edilemeyeceğini söyleyerek tepki verirler. Özellikle Tevfik Rüştü Bey, “*Batılılar devrimler tutmadı sanırlarsa mahvoluruz.*” (s. 333) diyerek büyük tepki gösterir.

Kırklar grubu, vaziyetin kötülüğü nedeniyle Mareşal Fevzi Paşa'dan Gazi'yi blok oluşturma fikrinden vazgeçirmesini isterler. Fevzi Paşa “*Böyle yaparsan, ordusunu yüzüstü bırakan bir başkomutan sayılırsın!*”(s. 334) deyince Gazi, blok fikrinden vazgeçer ve Fethi Bey'e Mareşalle konuşmasını anlatır. Gazi'nin “*Siz yine işinize bakacaksınız! Ben seçimlerde Halk Partisi'nin başında bulunmak zorundayım!*” şeklindeki sözlerine Fethi Bey çok üzülür. Blok düzeniyle iktidarı alabileceğini hesapladığından Gazi'nin kararından cayması yüzünden seçimlerde şanslarının olmadığını düşünür. Durum, Gazi ile Fethi Bey'in karşı karşıya geleceği anlamını taşımaktadır: “*Aman Paşam bu nasıl şeydir? Ben sizinle nasıl boğuşurum? Böyle bir durum düşünülemez bile... Bizim maksadımız bu muydu?*”(s. 334)

Fethi Bey, partisini toplar, Gazi'nin dediklerini aktarır, partililere Serbest Fırka'yı kapatmayı teklif eder. Teklif oybirliği ile kabul edilir. Haberi Çankaya'ya ulaştırmak işi, partinin genel sekreteri Nuri Bey'e verilir. Gazi, Serbest Fırkalıların aldığı kararı kabul etmez. Gazi'nin: “*Hayır, partiyi dağıtmayacaksınız. Karşıma çıkacaksınız. Güçler denk değil, lafını dinlemem. Halk sizi tutuyor.*” (s. 334) sözleri üzerine, Fethi Bey, Meclis'te fırkanın dağılma nedenlerini anlatmaya karar verir.

Fethi Bey, belediye seçimlerinde yapılan kanunsuzluklara ilişkin Meclis'e bir gensoru önergesi verir. Önergede seçimlerin baskılı yapıldığı, vatandaşların oylarını istedikleri gibi veremedikleri, oy sayımında yolsuzluklar olduğu ileri sürülmektedir. İçişleri Bakanı'nın konuya dair açıklama yapması, durumun enine boyuna tartışılması istenmektedir. Meclis'teki gensoru tartışmalarında Serbest Fırka, Halk Fırkalılar tarafından gericilikle suçlanır. Fethi Bey, bu eleştiriyi kabul etmez. Fethi Bey'e sözlü saldırılar giderek artar. Başlangıçta sakince suçlamalara cevap veren Fethi Bey, sözünün protestolarla sürekli kesilmesi nedeniyle bunalır. Partisini Gazi'nin emriyle açtığını anlatmaya çalışır. Gazi'nin oturduğu locaya bakarak âdeta bu kötü ortamdan kendisini kurtarmasını ister. Fethi Bey'in halini gören Ağaoğlu Ahmet Bey, o güne ve partisinin genel başkanına dair şu yorumları aktarır:

“Korkunç durumu gözlerimle gördüğüm halde, kalabalığın parçalamasına bırakılan adamla beraber olamıyordum. Çünkü, bu adamın, kahramanlıkla hiçbir ilişiği olmadığını sezmiştim. Bu adam, Paris Elçiliğindeki rahatını, daha kolay, daha kazançlı, daha da şanslı sandığı bir iş için bırakıp gelmişti. Ben burada bir kurnaz hesabın yanlış çıktığını seyreliyordum. Doğru ya da eğri bir inanca saplanmış bir insanın kahramanlığını değil... Saldıranlar da, bunu biliyorlardı. Burada gerçekten çarpışılmıyordu. Danışıklı dövüşün üstü açılmıştı.”(s. 337)

Fethi Bey, partisinin kapatma bildirisini hazırlar. Böylece 8 Ağustos 1930’da Gazi’nin emriyle kurulan Serbest Fırka, Gazi’nin de isteğiyle 17 Kasım 1930’da üç aylık bir muhalefetten sonra kapanır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ndan sonra bir demokrasi denemesi daha başarısızlıkla sonuçlanır ve tarihe karışır.

*Yol Ayrımı*⁶⁹, tarihî vesikalardan yola çıkarak Serbest Fırka’nın kuruluş sürecini ve çok partili hayata geçiş denemesini ele alan bir romandır. Kemal Tahir eserinde; tek parti iktidarının Meclis’ten çok Cumhurbaşkanı eksenli oluşu, aydın-halk kopukluğu, devrimlerin halka baskıyla kabul ettirilmesi ve bu nedenle halkın ilk fırsatta muhalefete yönelmesi, 1930’daki belediye seçimlerinin demokratik bir biçimde yapılmadığı, sonuçlara fesat karıştırıldığı, İttihatçıların iktidarla sorunları, basın-iktidar ilişkisi konularına değinmekte, ironik bir üslupla tek parti dönemini sorgulamaktadır.

Kemal Tahir’in *Hür Şehrin İnsanları*⁷⁰ adlı eserinde 1930’lu yılların İstanbul’u anlatılır. Romanda savaşların, ekonomik yetersizliklerin yol açtığı ahlâkî yozlaşma, batı taklitçiliği, edebiyat ve şiir tartışmaları gibi konulara yer verilmekte, ayrıca Serbest Fırka’nın kuruluşuna da değinilmektedir.

Romanın baş kahramanı Murat, 20 yaşlarında, şiirle ilgilenen, işsiz bir gençtir. Gündüzleri Felek kıraathanesinde vakit geçirir, geceleri de kıraathanenin

⁶⁹ Alemdar YALÇIN, Serbest Fırka denemesinin ülkede neden olduğu yol ayrımına ilişkin şu yorumda bulunur: “Yazar romanında sadece dönemin çok partili demokratik düzen denemesini değil, aynı zamanda inanmış insanlarla, çıkar grupları arasındaki ilişkilerdeki çatışma ve yol ayrımının bu dönemde başladığını anlatır. Ülkeyi bir düşman işgalinden kurtarma heyecanı içinde bir kenara bırakılmış olan kişisel çıkarlar ve günü birlik menfaat ilişkileri, yeniden hortlamış, insanlar arasında köklü düşünce ve anlayış farklılıklarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu, gerçek bir yol ayrımıdır.” (Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı (1946-2000), Akçağ Yay., Ankara, 2003, s. 393)

⁷⁰ Tekin Yayınevi, İst., 1983, (2. bas.), 716 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

üstündeki odada kalır. Kıraathanenin müşterilerinden Hamdi Bey, bir gün Murat'a bir avukat yazıhanesinde onun için iş bulduğunu müjdelir. İşsiz olan Murat; bu habere çok sevinir, Hayret ve Celil Bey'in ortak oldukları yazıhanede kâtip olarak çalışmaya başlar. Kısa sürede işine alışır, adliyedeki avukat ve memurlarla tanışır. Komşu yazıhanenin kâtibi Yordanidis, Yordanidis'in sevgilisi Şarlot ve Reçina ile dost olur; boş vakitlerini onlarla geçirmeye başlar. Şarlot'un yardımıyla Safo ile tanışan Murat, kısa zamanda bu kıza bağlanır ve onunla birlikte olur. Murat Safo'yla aşk yaşarken bir kadın, kimliğini saklayarak Murat'a sürekli telefon etmektedir. Genç adam, yazıhaneye gelen kadınlardan şüphelenirse de telefondaki esrarengiz kadının kim olduğunu öğrenemez. Ekonomik durumunu biraz olsun düzelter ve kendine güveni artan Murat, değişik çevrelere girip çıkmaya, yeni arkadaşlar edinmeye başlar. Bir taraftan da Safo ile ilişkisini sürdürmekte, Safo hamile kaldığı takdirde de onunla evlenmeyi düşünmektedir. Bu düşüncesini Safo'ya da söyler. Bir süre sonra telefon eden meçhul kadının Reçina olduğunu anlayan Murat, onunla yakınlaşır. Ayrıca Murat, patronu Hayret Bey'in baldızı Şaziment ve Rus kızı Tamara ile de görüşmektedir. Murat'ın Safo'yu görmediği dönemde genç kadın, karnındaki çocuğu düşürmek isterken ölür. Safo'nun ölüm haberi Murat'ı çok etkiler, başka kadınlarla beraber olduğu için suçluluk hisseder. Murat, Safo'nun ölümünün ardından kendisine ek bir iş bulur. Eskiden tanıdığı Aliye Hanım'a ait mülklerin kiralarını toplayacaktır. Bu yeni işi sayesinde pek çok insan tanır, ayrıca çocukluğundan beri hayran olduğu Aliye Hanım'la da aralarında bir ilişki başlar. Murat, artık kendisine ilgi gösteren her kadınla yakınlaşmaktadır. Yordanidis'in sevgilisi Şarlot'la beraber olduğu gece, Şarlot ona Safo'nun karnındaki çocuğu niçin düşürmeye çalıştığını anlatır. Safo, Murat'la birlikteyken üvey babasıyla da beraber olmuş, ondan hoşlanmıştı. Hamile kalınca kimden olduğunu bilmediği için çocuğunu düşürmeye çalışmış ve ölmüştür. Bu gerçeği öğrenen Murat, Safo'nun hatırasından kurtulduğunu düşünür. Artık dünyada tamamen hürdür.

Murat'ın özel hayatının son derece karışık olduğu günlerde ülkedeki siyasî ortam da Serbest Fırka'nın kurulması nedeniyle hareketlidir. Murat'ın çevresindeki pek çok kişi yeni partiden söz etmektedir. Murat ve arkadaşları kahvede Serbest Fırka'nın kurulma nedenleri üzerine konuşurlar. Ertuğrul Hikmet küçükken başından geçen bir olayı anlatır. Lastik topla oynarken topu kubura düşürdüğünü, topu çıkarmaya çalışırken de kendisinin kubura düştüğünü söyler. Ertuğrul Hikmet'e göre,

Halk Fırkası'nın kubura düşen toptan farkı yoktur. Diğerleri de onu destekler. Murat ise her şeye rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın tarafında yer almak adına Halk Fırkası'nı destekleyeceğini vurgular. Ertuğrul Hikmet, Murat'ı ikna etmek için Halk Fırkası'nın başlangıçtaki ideallerinden, inkılâp ruhundan uzaklaştığını söyler:

“-Halk Partisi inkılâpçı vasfını çoktan kaybetti. Tepedeki ağalar, şişmanladılar. Yemişi altın olan filizler salıverdiler. Tekrar icap etse dağa değil, iskemlenin üzerine çıkamazlar. Çıkamayınca da, idare-i maslahattan başka çare kalmaz. İdare-i maslahat geldi mi, inkılâp gider. İnkılâp gitti mi partinin hikmet-i vücudu yok olur.”(s. 587)

Ertuğrul Hikmet Serbest Fırka'nın Gazi'nin isteğiyle programsız, teşkilâtsiz olarak nasıl çarçabuk kurulduğunu ironik bir biçimde şöyle anlatır:

“-(...) Paşam, baloda kafayı bir güzel tütsülemiş. Aklına gelmiş. ‘Yahu! Demiş, başka memleketlerde fırkalar var. İntihabatta rekabet yapıyorlar, rey almaya gayret ediyorlar. Oyun oluyor. Millet avunuyor! Biz de hele bir deneyelim!’ demiş. ‘Ahmet, Mehmet, Hasan, Hüseyin, Ali, Veli, siz şu dakikadan itibaren (...) Serbest Fırka’lı oldunuz!’ demiş. (...) ‘Fethi Bey’i fırka reisi yapsam gerek! Siz de o fırkadan oldunuz, bitti!’ buyurmuş. O fırkadan olduk ya, o fırka neyin nesi? Bre nerede şu Fethi Bey? diyerek telâşlanmışlar. Fethi Bey apar topar Yalova’ya götürülmüş. (Açtın mı?), (Ferman Paşamın! Açtım gitti!), (Adı?), (Aynı, isabet! Tamam), peki diyeceksin bu serbest öteki bağlı mı?(...) (Peki, fermanın başım, gözüm üzerine... Biz bu serbesti tek başımıza mı açacağız?) (Yok canım! Nah sana şunu, şunu, şunu ayırdım. Bu dakikadan itibaren hepsi Serbest’e geçtiler. Gazeteleri haberdar et! Teşkilâtı kur. İcap eden parayı Halk Partisi sekreterinden makbuz mukabili alırsın!)”(s. 587-588)

Ertuğrul Hikmet’e göre bizde her iş *“sen varıver, istim arkadan yetişir!”* hesabıyla olmuş, hatta 1908 Meşrutiyet’i de böyle gerçekleşmiştir. Ertuğrul Hikmet Serbest Fırka'nın savunucusu olarak *Yarın* gazetesi yazarı gazetesi yazarı Arif Oruç’un bile Gazi tarafından yönlendirildiğini, hatta Serbest Fırka parti programının da Deli Nizam lakaplı Arif Oruç’un kaleminden çıktığını söyler.

Murat, Ertuğrul Hikmet’in anlattıklarını dikkatle dinler ve ona bütün bunlara rağmen Serbest Fırka’yı nasıl ciddiye alıp taraftarlık ettiğini sorar. Ertuğrul Hikmet, danişıklı dövüş olsa da sırf Halk Fırkası’na muhalefet etmek için yeni partiye katılacağını belirtir:

“-Bir kere bunları öğrenir öğrenmez kararım daha daha kat’ileşti. (...) Kalabalık her zaman haklı olmaz ama, bu sefer haklıydı. Deli Nizam’ın uydurma nizamnamesini benimsemekte değil, Halk Partisi’ne n’olursa olsun muhalefet etmekte... Lâkin içyüzünü duyar duymaz, (Oğlum Ertuğrul! Sıva paçaları!) dedim. Çünkü bir sofrada, (Yarın bir fırka daha açalım. N’olacaksa...) diyerek hâzırundan bir kısmını yeni fırkaya tayin etmek, önünde oturan bir bîçareyi de Fırka Reisi nasbetmek, en sonunda Deli Nizam’ın uydurduğu nizamnameyi (Bundan âlâ müsvedde olmaz. Aferin!) diye kabul etmeyi bu memleketin, bu milletin ve bizzat kendimin şerefine yediremedim. Diktatörlüğü ben de anlıyorum, millet de anlıyor. Korkuyoruz, seslenemiyoruz. Lâkin hürriyet oyununa gelince n’olursa olsun diktatöre karşı çıkmaya mecburum. Ama, danışıklı dövüşmüş, sonunda bir bok çıkmazmış. Fırsat zuhur etti. Yutmadığımı meydana koyacağım arkadaş!”(s. 589)

Murat, ne olursa olsun Halkçıları tutacağını, Gazi’nin yeni partiyi açmaya neden lüzum gördüğünü düşünmek gerektiğini söyler. Murat’a göre Gazi Mustafa Kemal, Halk Fırkası içinde zenginleşen kadroyu bertaraf etmek amacıyla muhalefete izin vermektedir. Bunun üzerine Ertuğrul Hikmet, “-Yeni partiyi kabul etmekle ben de ona yardım ediyorum. Sen bilâkis eski ve kötü şekle sarılıyorsun!”(s. 589) diyerek Murat’ı eleştirir.

Muharrir Kadri Ekrem de Murat’ın körü körüne Halk Fırkası’nı tutmasının yanlış olduğunu, Gazi’yi ve partisini başa geçiren “müsait şartlar”ın artık kaybolduğunu, Paşa’nın mecburiyet nedeniyle muhalefete izin verdiğini dile getirir:

“-Partisinin nizamnamesi Serbest Fırka denilen maskaralığın nizamnamesinden kitap üzerinde on misli ileridedir. Böyle olduğu halde, Mustafa Kemal Paşa, müsait şartların kaybolması karşısında telâşlandığı için bizzat kendisinden daha geri bir teşekkülü zorla yoktan var etmekten başka bir çare bulamıyor. Bu çare neyi halledecek bilmem! Bildiğim bir şey varsa, bu gece burada olduğu gibi, müsait şartların artık tamamıyla iflâs ettiğini, müsait şartları teşkil eden iki zümrenin de, yani fakirlerin haklı olarak, zenginlerin, zenginlerin tabi haksız olarak ve başka başka maksatlarla, -bu maksatlar azim ekseriyetle şuurlu değil ki daha fena- Mustafa Kemal’i artık o büyük dâhi saymadığını gösterecek.”(s. 598)

Kısa sürede Serbest Fırka taraftarları artar. Murat’ın patronlarından Celil Bey de Serbest Fırkalı olmuştur. “Millet, amelesi, esnafı, münevverleri, hatta talebeleriyle, daha birkaç hafta evveline kadar adı bile çoktan unutulmuş olan Fethi

Bey'in arkasına düşmüştü"r.(s. 628) Murat; yazıhaneye gelenlere üşenmeden, bıkmadan Serbest Fırka işinin köksüz olduğunu, parti programının bile Deli Nizam tarafından hazırlandığını anlatarak yeni partinin taraftarlarını azaltmaya çalışır. Genç adam, konuştuğu, ikna etmeye çalıştığı insanlardan her seferinde benzer bir ifadeyle *"-Aldırma... Altı üstünden belki iyi çıkar!"* cevabını alır. Murat bu sözün Halk Fırkası'ndan usanma, halden memnun olmama, değişiklik isteme göstergesi olduğunun farkındadır; ancak Murat'a göre halkın istediği değişikliğin şekli, Serbest Fırka programında mevcut değildir.

Murat, çevresindekilerin yeni partiyi desteklemesinin açıkça söylenemese de Mustafa Kemal'e başkaldırı mahiyeti taşıdığını düşünmektedir. Gazi'nin şahsından ve inkılâplardan memnun olmayanlar için Serbest Fırka, bir kurtuluş umududur:

"Cumhuriyetten beri olup bitenlerden memnun kalmamış kim varsa cümlesi muhalefette birleşivermişti. Arada 'Fes geri gelecekmiş!', 'Tekkeler açılacak tabi!', 'Canım Arap harfleri! Az kalsın cümlemiz kapkara cahil olayazdık!', 'Nedir bu kadınların açık saçıklığı? Daireleri karılar tutmuş, erkekler işsiz dolaşıyor!' sözleri de dolaşıyordu."(s. 629)

Murat, Cumhuriyet ve inkılâp karşıtlarının Serbest Fırka'da toplanmasından endişe duyar. Cumhuriyet'in kurulmasının üzerinden çok kısa bir süre geçtiği halde bu kadarlık sürede milletin Gazi'yi ve inkılâplarını neden inkâra kalkıştığını anlayamaz, korkuya kapılır.

Bir gün avukat yazıhanesine Kasımpaşa odun iskelesindeki işlerinden çıkarılan hamallar gelir. Hamallar Serbest Fırka'ya kaydoldukları için işlerinden olduklarını, yeniden işe alınmaları için Avukat Celil Bey'in Vali'ye ricacı olmasını istediklerini söylerler. Murat, hamallara neden Serbestçi olduklarını sorar. Hamallardan birinin şu sözleri, halkın tercihini ve Halk Fırkası'na duydukları tepkiyi ve değişiklik isteğini yansıtır niteliktedir:

"-Bunlardan beteri olmaz! Din yok, iman yok bey... Merhamet yok!.. Gavur bunlardan iyi. (...) Biz fıkara'yız bey!.. Biz, bizi semerden kurtarmayacaklarını biliriz. Senin gibi efendilerin masasında gözüümüz yok... Lâkin (Halk)tan çok çektik. Biraz da bu hükümsin! Görelim bir... Değişsin yahu! Bu da Allah'ın emri değil ya... O paşa olmasın da biraz da bu paşa olsun."(s. 630)

Serbest Fırkalı Celil Bey, hamalları Valiliğe götürür, onların haklarını savunur, yeniden işe alınmalarını sağlar.

Murat kendisini işe yerleştiren Hamdi Bey’le de yeni fırka meselesini konuşur. Halk Fırkalı olan Hamdi Bey’e göre ortada endişelenecek bir durum yoktur. Hamdi Bey, Murat’a belediye seçimlerini “*reyle olursa reyle, zorla olursa zorla*” yine Halkçıların kazanacağını, her türlü tedbirin alındığını söyler. (s. 632)

Romanda Serbest Cumhuriyet Fırkası Reisi Fethi Bey’in olaylı İzmir mitingine de şu ifadelerle yer verilir:

“İzmir şehri -daha kurtuluşun üzerinden on sene bile geçmeden- Fethi Bey’i Mustafa Kemal’e dahi göstermediği bir sevgi ve heyecanla karşılamış, muhalefet partisi şefini, Başvekil’in resmine kurşun sıkıp polisleri denize atarak bağrına basmıştı.”(s. 682)

Murat, İzmir’de Fethi Bey’e gösterilen büyük ilgiyi Gazi Mustafa Kemal’e yönelik bir vefasızlık olarak değerlendirir ve İzmir şehrine bu vefasızlığı yakıştıramadığını Ertuğrul Hikmet’e söyler. Ertuğrul Hikmet ise halkın Mustafa Kemallerden daha çok, “hürriyet”i sevdiğini söyleyince Murat, hürriyetin bile ancak Gazi ile bir anlam ifade ettiğini, Mustafa Kemalsiz Fethi Bey’le idrak edilecek hürriyetin “*tamamıyla sakat, salyaları akan, yarı deli, vücudu çıbanlar içinde bir ayyaş kadına*” benzediğini düşünür. (s. 683)

Çevresindeki hemen herkesin Serbest Fırka taraftarı olmasına, patronu Celil Bey’in “*Sizin parti haptı yuttu! Gel yol yakinken bize geç...*” demesine rağmen Murat, Gazi’nin partisi olarak gördüğü Halk Fırkası’nı desteklemekten vazgeçmez.

Tarık Buğra’nın *Yağmur Beklerken*⁷¹ romanı; çok partili hayata geçiş denemelerinin ikincisine, 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşuna tanıklık eder ve bu yeni partinin bir Anadolu kasabasında meydana getirdiği değişimi, halk arasındaki ikiliği, iktidar-muhalefet ilişkilerini, ekonomi politikaları nedeniyle halkın CHP’ye yönelen tepkisini, Serbest Fırka’nın kapatılmasına neden olan faktörleri yansıtır.

Mehmet Kaplan, eserle ilgili değerlendirmesinde, “*Tarık Buğra’nın romanı, Türkiye’de yeni bir insan tipi olan, kökü toprağa bağlı aydın tipinin ilk örneğini*

⁷¹ İletişim Yay., İst., 2005, (3. bas.), 227 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

tasvir etmesi bakımından dikkat çekicidir."⁷² ifadesini kullanır ve romanı başarılı bulduğunu belirtir.⁷³

Romanda, halkın iradesi dışında gelişen Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinin başarısızlığı anlatılır. Çok partili sisteme geçiş denemelerinden biri olan Serbest Fırka'nın kuruluşu sırasında çekilen sancılar, bir Anadolu bir kasabasında bireylerden hareketle gözler önüne serilir. Serbest Fırka'nın kasaba halkı üzerindeki etkisinin işlendiği eserde, Atatürk'ün fırkanın kurulmasına izin vermesinin nedenleri, roman kahramanlarının yorumlarıyla aktarılır.

Roman, kasabada küçük bir parkın açılış töreni ile başlar. Kaymakam, kasabaya bu parkı kazandıran Cumhuriyet Halk Fırkası Mutemedi ile Belediye Reisi'ni öven bir konuşma yaparak açılışı gerçekleştirir. Romanın odak kişisi Rahmi ile amcası Rıza Efendi'yi bu törende tanırız. Küçük yaşta babası Girit'te şehit düştüğü için amcası Mumcu Rıza Efendi tarafından büyütülen Rahmi, kasabada avukatlık yapmaktadır. Eşi ve iki çocuğuyla mutlu bir hayatı vardır. Amcası ise kasabanın hatırı sayılan, sözü dinlenen bir sakinidir. Babadan kalma haşhaş yağı değirmenini işleten Rıza Efendi, işlerini büyütür, varlıklı biri olur. Para işlerinden iyi anladığından İstanbul ve İzmir'de iki şubesi bulunan ve ilçenin adını taşıyan bir banka da kurar. Rıza Efendi, yeğeni Rahmi'nin her konuda destekçisidir.

Romanda Serbest Fırka'nın kurulmasına ilişkin ilk bilgiyi Rahmi'nin okuduğu *Cumhuriyet* gazetesindeki "Yeni bir fırka kuruluyor." haberi ile alırız.

Yeni bir fırkanın kurulduğuna dair haberler ilçede yayılmaktadır. Ancak kasabalılar için fırka meselesiyle aynı anda ilçeyi saran bir başka mesele, ilçenin kuraklıkla karşı karşıya oluşudur. Halk bir yandan kuraklık sıkıntısıyla uğraşırken diğer yandan da fırka meselesine kulak kabartmadan edemez. Rahmi de parkta otururken yanına gelenlerden kasabada yeni fırkanın ünlü avukat Kenan Bey tarafından kurulacağını duyar.

Kenan Bey, yeni fırka için kasabada teşkilatlanmaya gitmek ister. Rahmi'ye fırka çalışmalarında onu da görmek istediğini, kendisine güvendiği adamları tavsiye

⁷² "Yağmur Beklerken", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar* 2, Dergâh Yay., İst., 1987, s. 445

⁷³ İnci ENGİNÜN de Kemal Tahir'in *Yol Ayrımı* romanı ile bu romanı karşılaştırır ve Tarık Buğra'nın eserini başarılı bulduğunu belirtir. (*Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, s. 338)

Fethi Naci de Kemal Tahir ve Tarık Buğra'nın romanlarını karşılaştırarak "*Kemal Tahir'de bulamadığımızı Tarık Buğra'da buluyoruz. Siyasal, toplumsal gerçekliklere tam bir romancı yaklaşımı*" demektedir. ("Serbest Fırka Karşısında İki Romancı: Kemal Tahir ve Tarık Buğra", *Eleştiri Günlüğü*, 1986, s. 39)

etmesini söyler. Fırkacılıkla insanların birbirine düşeceğine inanan Rahmi göre kasabadaki en önemli mesele, neredeyse bir aydır yağmayan yağmurdur. Rahmi'nin amcasının oğlu Süleyman ise Rahmi'nin aksine yağmurdan çok fırka meselesini düşünür: *“Fırka kurulmuş, kurulmamış, gökyüzüne ne? Pancarlara, ekinlere ne? Fırkayı düşünmezsek yağmur yağacak mı?”*(s. 47) *“Toprağı da yağmuru da biliyorum. Lâkin insanların da beklediği şeyler... beklediği rahmet de var. Öteki yağmıyor diye bundan vaz mı geçelim? Biri yok diye öteki de mi olmasın?”*(s. 48)

Romanda eczacı ve dişçinin konuşmalarındaki Serbest Fırkası'ya olumsuz bakış, Mustafa Kemal'in fırkasına muhalefet olarak doğan herhangi bir fırkaya bakış şeklindedir:

“Halk Fırkası'na karşı çıkmak, yalnız İsmet Paşa'ya değil, Gazi Paşa'ya da karşı çıkmak sayılmaz mıydı?

Eczacı Yakub Bey;

-Delilik, diyordu; Gazi hazretleri göz yumacak buna, ha?

Dişçi;

-Hadi ordan, dedi; hem bir şey bilmez, hem de her şeye karışır, fikir beyan edersin.

...

Eczacı;

-Göreceksin, dedi.

Dişçi;

-Sen göreceksin, diye cevap verdi; yeni fırkayı kurduran Gazi hazretleri, cahil.”(s. 48-49)

Yeni kurulan Serbest Fırka'da yer alarak siyasetten çıkar umanlara bir halk adamı olan Rıza Efendi, kasaba için en önemli konunun, “yağmur” olduğunu şu sözlerle belirtir: *“Şo fırkalar da, Angara da pek möhemdir helbette. (...) Emme ve lâkin yöremize, böyüinkü halında fırkaların da, Angara'nın da cırmık hayrı dokunamaz. Bizse hayrı, böyüne böyün anca ve ganca ordan bekleriz.”*(s. 50)

Rahmi'nin toprakları vardır. O, yağmur yağmadığı için sulama işini İstanbul'dan getirttiği pompa ile halleder. Ayrıca, pompasını kasabalıya da kiralayarak tarlalardaki pancarların yeniden canlanmasını sağlar. Rahmi, avukatlığı dışında toprakla uğraşmakta, fırkacılık işine girmeyi düşünmemektedir. Onun Doktor

Fazıl Bey'e söylediği sözler, fırka konusunda başlangıçta hiç de olumlu düşünmediğini gösterir:

“Ne erer benim aklım siyasete? Üstelik başımı kaşıyacak vaktim yok benim. Sevmiyorum da öyle şeyleri, enişte. (...) İnatlaşmalar, hasetler, hırslar, tiksindiriyor beni. Fırkacılık dediğin de daha bir azdıracak bunları.. görürüz. Bilirim ben insanları. Şimdiden selâmı, sabahı kesenler var.” (s. 73)

Kurduğu düzenin ve rahatının fırkacılık yüzünden bozulmasını istemeyen Rahmi, Serbest Fırka çalışmalarının boş bir uğraş olduğunu düşünmektedir. Onun bu düşüncesinin temelinde, geçmişteki Terakkiperver Fırka'nın rolü vardır:

“... üstelik beş, altı yılcık içinde, yani Terakkiperverciler'den bu yana zamanın değiştiğini gösterecek hiçbir belirti göremiyordu: Ona göre; başkenttekiler ve başkent ilişkileri dün ne ise bugün de o idi; Ne o yani, Gazi Paşa, İsmet Paşa'yı ve takımını yesinler diye bırakıverecek miydi? Olsa olsa bir süre atlar tepişecekti. Araya girmenin ne âlemi vardı?” (s. 76)

Belediye Reisi ve Cumhuriyet Halk Fırkası Mutemedi Gülbeyazların Mahmud'un çay suyu ile Taşoluk'taki suyu kendi bahçelerine verip yağmur bekleyen kasabalıyı mağdur etmeleri, kasabanın bütünlüğünü içten içe yıkmaya başlayan olaylardan biridir. Rıza Efendi'ye göre Serbest Fırka, kasabada su yüzünden başlayan gerginliği daha da artırmakta, fırkacılık yeni husumetlere neden olmakta, halk arasında “*taraf*”lar oluşmaktadır:

“Bu yer değiştirmeler, bu yan yana oturup dururken karşı karşıya geçmeler, inanıyordu ki, farkına bile varılmadan yapıyordu; önlenemiyordu. Bunlar, acaba, gelecek günlerin.. ve fırkacılığın.. nasıl olacağını, ne olacağını gösteren belirtiler mi idi?” (s. 87)

Ulu Cami'de Rasih Hoca, cemaati yağmur duasına davet eder. Nihayet haftalardır beklenen yağmur yağar, tarlalardaki pancarlar ve ekinler suya kavuşur, herkesin yüzü yeniden gülmeye başlar.

Kasabada Rahmi'nin Serbest Fırka'ya gireceği konuşulmaktadır. Aslında Rahmi, “*küçücük aşım, ağrısız başım*” diyerek bu işe sıcak bakmamaktadır; ama yine de Kenan Bey'in teklifini kesin bir dille reddetmez.

Rıza Efendi'nin dayısı Vahit Bey, Halkçıdır, aynı zamanda da Belediye Meclisi'nde üyedir. Rahmi'nin Serbest Fırka'ya girmesi halinde Vahit Bey, yeğeniyle karşı karşıya kalmamak için Halk Fırkası'ndan çıkacağını söyler. Rıza

Efendi, kendi ailesinde de Halkçılar ve Serbestçiler olacağını düşünüp halk arasında oluşacak ikilikten tedirginlik duyar:

“... İttihatçılar, İtilâfçılar dönemi geri gelecek. Halkın bir kısmı Halkçı, bir kısmı Selbesçi olacak. (...)

... Halk ikiye bölündü gitti diyelim. Tut ki, biz de bir yana geçtik, o zaman ne olacak? Halkçı olsek Selbesçiler, Selbesçi olsek Halkçılar karşımıza geçecek.. bu yüzden derim ki, dayım fırkadan ayrılсын.. emme sen Selbes Fırka'ya girceğinden ötürü değil. Sen de fırkaya girme.”(s. 98)

Rahmi, Doktor Fazıl Bey'le birlikte Kenan Bey'in yazıhanesine giderek bu konuyu konuşur. Kenan Bey, Rahmi'ye fırka meselesinden korkmamasını, kendi kaybedeceklerinin Rahmi'ninkinden çok daha fazla olduğunu, yine de bu işe gönül verdiğini söyler. Okumuş, kültürlü insanların memleketine karşı mesuliyetlerini anlatarak yeni bir fırka girişiminin artık zorunlu olduğunu belirtir. Serbest Fırka ile kasabadaki kuraklık meselesini bağdaştırır:

“Yağmurun ne demek olduğunu, üç, beş maaşlı ile beş, on haytadan başka, herkes biliyor. Yağmurun nasıl beklendiğini de. Dua boyunca hep bunu düşündüm. Ve düşündüm ki, insanların ve cemiyetin, duasını bilmedikleri, çünkü ne olduğunu bilmedikleri bekleyişleri.. şöyle söyleyeyim.. idrâk edemedikleri ihtiyaçları da vardır. Halk onları, ancak, toprağın yağmur bekleyişi gibi bekler: Dilsiz, kelimesiz, aksülâmelsiz. Toprak için yağmur duasını insanlar yaptı.. bir saat önce. Yağmursuzluk yüzünden, toprak adına insanlar yandı. (...) halkın, anlatmaya çalıştığım ve anladığından emin olduğum o bilmediği bekleyişleri, idrâk edemediği ihtiyaçları.. bulamadıkları için kavruk ve hattâ kısır kaldığı ihtiyaçları te'mine kimler medâr olacak? Pancarların için pompa getirdin. Ne güzel. Başkalarına da verdin. Bu ondan da güzel. Ben de aynı şeyi yapmak istiyorum. Aynı şeyi yapalım diyorum.. buna mecburuz diyorum. Hakikaten büyüksek, kendimizi okumamışlardan üstün sayıyorsak.. pompa getirmekten hiçbir farkı olmayan bu rehberlik vazifesini yapmak mecburiyetindeyiz diyorum.”(s. 105)

Rahmi ve Kenan Bey arasındaki bu görüşmenin kasabada günlerce dedikodusu yapılır. Halk, onların baş başa fırka meselesini konuştuklarından emindir. Rahmi, Serbest Fırka'ya girmesi halinde amcası Rıza Efendi'nin ve en çok da amcasının dayısı Halk Fırkacı Vahit Bey'in tepkisinden çekinir: *“Serbest Cumhuriyet Fırkası'na girerse, kim bilir neler söyleyecek; ne tepkiler gösterecekti.*

(...) bu sözler ve tepkiler yüzünden, dededen kalma ilişkiler ve aile bağları, kim bilir, ne hallere düşecekti?”(s. 108)

Romanda Avukat Kenan Bey’i Halk Fırkası karşısında bir muhalefet, bir karşı güç olmaya iten nedenler ise şöyle dile getirilir:

“Ona göre İslâm’ın tortuları, yani bozulmadan kalan bazı kuralları, ilkeleri ve değer yargıları bile Türkiye için -kullanılabilirse- çok az ülkenin elde edebileceği bir büyük kozdur. (...) Kenan Bey İslâm’la birlikte, eski Türk törelerinin de bu anlayışa uygun olduğunu söylüyor, Osmanlı’nın, bozulmadan önce, önemli malî, mülkî, askerî kararları câmilerde, cemaat önünde, tartışmaya açık tuttuğunu anlatıyordu. Ona göre, Dünya’nın en uzun ve köklü imparatorluğunu kuran da işte bu yönetici ve yönetilen bütünleşmesi idi. (...) çağımızda bu bütünleşmeyi sağlamanın tek yolu, gerçek bir parlamento.. kökü millette bir parlamentodur diyordu. Gene ona göre, üçüncü Millet Meclisi böyle bir nitelik taşımaktan çok uzaktır; birinci ve ikinci meclislerin yarattığı ümitleri zedelemekte, aşındırmaktadır. Göstermelidir.”(s. 118-119)

Kenan Bey, Rahmi’nin korkularını ve tedirginliğini gidermek için İsmet Paşa’nın muhalefete ses çıkarmayacağını, ihtiraslara kapılmayacağını, Gazi’nin de muhalefeti destekleyeceğini belirtir. Kenan Bey ayrıca, Serbest Fırka’nın Gazi’nin sadece teşvikiyle değil, yakın arkadaşlarının da katılımıyla kurulacağını, yeni fırkanın Terakkiperver Fırka gibi bir son yaşamayacağını da dile getirerek Rahmi’yi ikna etmeye çalışır:

“... Yeni fırka Gazi Paşa hazretlerinin, sadece teşvik ve müsaadeleriyle değil, asıl mühimi, en eski ve en yakın arkadaşlarını tavzifiyle kurulmuştur. Hüülâsa, bugünkü vaziyetin İttihat Terakki ile de, Terakkiperver Cumhuriyet devriyle de zerre alâkası bulunmamaktadır; buna hissen ve fikren eminim.”(s. 120)

Kenan Bey’in sözlerinden etkilenen Rahmi, Kenan Bey’in ağır hasta oluşu ve kendisine güvenerek yardım istemesi nedeniyle Serbest Fırka’yı kasabada kurmayı kabul eder. Rahmi, artık siyasettedir. Amcası Rıza Efendi’nin bankasındaki yönetim kurulu üyeliğinden çekilerek yerine “Halkçı” olan Vehbi dayıyı önerir. Rıza Efendi ise fırka işine önce sıcak bakmadığı halde, iş kesinleşince yeğeni Rahmi’yi destekler: “Nas’olsa bi şey yakıştıracaklar.. bize gelmedi diye iki taraf da öfkelenecek. İki taraf birden kızacağına bir taraf kızsın be Rahmi. Sonracığıma.. bunca yaş yaşadım, bunca şey gördüm, sonunda da anladım ki, sular yokuş yukarı akmaz heç.” (s. 132)

Serbest Fırka binasının açılmasından sonra kasabalı arasındaki ikilik iyice belirginleşir. Kahvehaneler bile ayrılır. Bir kahveye Halk Fırkası, diğer kahveye ise Serbest Fırka taraftarları gitmektedir. İnsanlar partilerine göre gazete okumaya başlar. Halk Fırkacılar *Cumhuriyet*, *Akşam* okurken, Serbest Fırkacılar *Yarın* ve *Son Posta* okumaya başlarlar. Gazete satışları beş kat artar. Çocuklar ve kadınlar da siyaseti takip etmek için gazeteleri ellerinden düşürmez olurlar. Artık kasabadaki tek konu, fırkacılıktır. Rahmi, siyasete ısınmaktadır. “*Fırkacılığın nerelere daha doğrusu, hangi sonlara doğru yöneleceğini vaktinde anlamak*”(s. 141) için, iktidar ve muhalefet yanlısı bütün gazeteleri her gün takip eder.

Rahmi, kendi fırkasının savunuculuğunu yapan *Yarın* gazetesine karşı olumsuz bir tutum içindedir. “*Kaleminden kan damlayan*”, başta Ârif Oruç gibi kavgacı yazarların sistem için değil, kendi çıkarları ve savunur gördükleri düşüncelerin tam tersi amaçlar için çalıştıklarından kuşkulandır. Rahmi'nin gayesi, fırkacılığı halkı birbirine düşürmeden dürüst ve ilkeli bir biçimde yapmaktır: “*Fırkacılık milleti birbirine düşürmeden, düşman etmeden yapılabildi ve -kesin olarak- yapılmalıydı. Ve fırkacılık, karşıya sövüp saymadan, çamur atmandan çok önce, hattâ karşıyı eleştirmeden önce, kendi ilke ve amaçlarını, uygulama yöntemlerini anlatmak olmalıydı..*”(s. 141)

Bir gün Cumhuriyet Halk Fırkası müfettişlerinden Hilmi Bey kasabaya gelir. Hilmi Bey, Çocuk Esirgeme Kurumu'nda yaptığı konuşmada Gazi ile İsmet Paşa'yı överken ikisinin birlikte olduğunu, Gazi'nin Halk Fırkası'nı desteklediğini sürekli vurgular. Akşam yemeğinde Rahmi, parti müfettişine şunları söyler:

“*Halk Fırkası'na ve İsmet Paşa hazretlerine.. bazı hususlarda, karşı olmak Gazi Paşa hazretlerine karşı çıkmak mıdır? (...) Biz, bilâkis, tenkitlerimizin Türkiye, dolayısı ile de Gazi Paşa hazretlerinin yüksek menfaatlerine hâdim olacağına inanıyoruz. (...) biz, affedersiniz bendeniz, Gazi Paşa hazretlerini ve Türkiye'yi İsmet Paşa hazretleri ve erkânının zihniyet ve icraatı ile mahdud görmüyorum.*”(s. 148)

Rahmi, Halk Fırkası müfettişine bir Serbest Fırkacı olarak nasıl bir muhalefet yapacaklarına ilişkin ipuçları içeren şu cümleleri de söyler:

“*Türkiye'yi ve Büyük Halâskâr'ı sevmek ve düşünmek ve Türkiye ile Büyük Gazi için bir şeyler yapmak arzusu duymak ve yapılanların ve yapılması gerekenlerin doğrusu eğrisi üzerinde fikir beyân etmek sadece ve sadece İsmet Paşa hazretleri ile erkânına münhasır bir imtiyaz sayılamaz sanıyorum. (...) böyle bir imtiyazı kabul*

etmek, her şey Gazi hazretlerinden ibarettir ve İsmet Paşa hazretleri de büyük kurtarıcımızın eşi bulunmaz ve bulunamaz tek tatbikatçısıdır mânâsına gelir ki bu da, İsmet Paşa ve erkânı olmasa Büyük Dâhi de, Türkiye de olamaz demektir. Bendeniz bu zihniyetin başka bir tefsirini göremiyorum, efendim. Bağışlayınız.”(s. 149-150)

Müfettiş, bu sözlerden sonra Kenan Bey’in yerini iyi birine bırakmaktaki hünerini takdir ettiğini söyleyerek Rahmi’nin konuşmasından etkilendiğini açıkça belli eder. Ankara’ya gidince Halk Fırkası’nın ileri gelenlerine Rahmi hakkında iyi şeyler söyleyeceğini de açıklar. Rahmi, yemekten sonra Asliye Ceza Yargıçısı Ahmet Kemal Bey ile birlikte yürür. Yargıçın Rahmi’ye anlattıkları, Gazi’nin neden yeni bir fırka kurulmasını teşvik ettiğini açıklar niteliktedir: “*Gazi hazretlerinin en ziyade hoşlandıkları şeylerden birisi, sofrasında hazır bulunanları her mevzuda münakaşa ettirmek, bir diğeri de -sanırım ikisi de aynı şey- kukla oynatmak ve gezintilerinde rastladığı asker veya köylüleri güreştirmek imiş.”(s. 154)*

Rahmi, Ahmet Kemal Bey’in anlattıklarını düşünür. Ona göre yeni fırka meselesi Ankara’dakilerin damışıklı dövüşüdür. Sonuçta bu işten zarar gören halk olacaktır. Rahmi, karşılıklı muhalefet için en küçük ayrıntıları değerlendiren Gazi’nin ne yapmaya çalıştığını anlamaya çalışır. Ona göre bütün bu olanlar, meclisteki karşıt fikirlerin, çatışmaların bir de halk üzerinde denenmesinden ibarettir. Rahmi; her iki fırkada da adını bildiği beyleri, paşaları düşünerek meseleyi irdeler, fırka meselesinin halkı birbirine düşüreceğini, Ankara’da ise hiçbir değişiklik olmayacağına inanarak Serbest Fırka’nın varlığını şöyle değerlendirir:

“... Demek fırtına ve dalgalar milletin üstünden geçecekti; köylerin, kasabaların, küçük kentlerin evlerini ve çarşı, pazarlarını allak bullak edip geçecekti. Sonuç ne olursa olsun, hesapta -o yandan, ya da bu yandan- yüz binlerce insanın ağır kayıplara uğraması ve en azından aralarına giderilemez soğuklukların, kinlerin, düşmanlıkların girmesi vardı.. (...)

Fırtına dindikten, sular durulduktan sonra aynı adamlar gene bakan, gene milletvekili, gene yönetim kurulu üyesi veya büyükelçi. Ama, ya Kupdellerin Deli Yâkûb’lar, Şaşı Ömer’ler, Altıntaş’lar, Semerciler, Nalbant Mustafa’lar (...) ve bunların yöredeki, doğudaki, batıdaki, kuzey ve güneydeki binlerce, on binlerce benzeri? Onlar da yaralı, bereli, kırık, dökük.. dolu ya da çavgın yemiş birer gök ekin!”(s. 159-160)

Rahmi, bir kasabalının Serbest Fırka'nın kurulma nedenine ilişkin sözlerini hatırlar. Bu kişiye göre Serbest Fırka'nın kurulması, İsmet Paşa'ya Gazi'nin gözdağı vermek istemesindedir.⁷⁴:

“Kim olduğunu hatırlayamıyordu, birisi, belki de savcı, Gazi Paşa'nın Ali Fethi Bey'e, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurması için izin veren mektubu yayımlandığı zaman; 'Paşa hazretleri İsmet'e haddini bildirmek istiyor' demişti. Ona göre, İsmet Paşa fazla sivrilmiş, kendine fazla güvenir olmuştu. Gazi ise, milletin artık onu sevmediğini, başarısız olduğunu biliyordu. Halkın yeni partiye göstereceği ilgiye dayanarak; 'Anla ne olduğunu' diyecekti. Kısacası o adam, bu parti işini 'küçük bir ders' sayıyordu.” (s. 159)

Bir süre sonra Avukat Kenan Bey vefat eder. Rahmi, bu ölüme çok üzülür. Serbest Fırka'yı da Kenan Bey'in bir emaneti gibi görmektedir.

Kurulalı çok kısa bir zaman olmasına rağmen, Serbest Fırka, belediye seçimlerine katılma kararı alır. Kasaba, seçim havası nedeniyle gergindir. İki fırka taraftarları arasında kavgalar yaşanır, hatta fırkacılık yüzünden bir de bıçaklama olayı meydana gelir. Rahmi, Serbest Fırka'nın kasaba ilçe başkanı olarak halkı yumuşatmaya çalışır. Gazi'nin Serbest Fırka'ya yaklaşımının olumlu olduğuna dair gazete demeçlerinden yararlanarak yöre halkına Serbest Fırka'ya tavır almamaları gerektiği konusunda bilgi verir. Öte yandan Halk Fırkacılar da karşı bir kampanya içerisindedirler. Seçim ve fırka meselesi, artık kasabanın tek konusudur, kasabada tam bir ikilik durumu mevcuttur: *“Kasabada ve yörede öyle bir hava yaratılmıştı ki, bir Halkçı veya Serbestçi, karşı partinin bir ileri geleni ile oturup kalkacak, yiyip içecek olursa 'dönek' sayılmaktan korkuyordu.”*(s. 172)

⁷⁴ O günlerin tanığı olarak Falih Rıfki ATAY, Serbest Fırka'nın kuruluşuna ilişkin şunları söyler: *“Bazıları derler ki İsmet Paşa'nın politikasını beğenmezmiş de onu frenlemek için yapmış. O zamanı hatırlayanlar bilir ve tarih de pek kolay öğrenecektir ki kuruluş devri idaresi, 'başbaşa' bir idare idi. Hükümet politikasını frenlemek için Atatürk'ün bir başkasına ihtiyacı yoktu. Zati böyle bir ihtiyaç zaafı, onun büyük gurur ve nefis güveni hassaları ile uzlaşmaz. Bazıları derler ki, Fethi Okyar'ın da katılmakta olduğu sağ temayüllü politikayı, açık münakaşalar içinde iflâs ettirmek için öyle yapmış. Bu ihtimal de, Serbest Fırka kuruculuğuna ayırdığı arkadaşları ile kendi arasındaki münasabetlerin hususiyetlerine uymaz. Akla en yakın gelen teşhis bence, şudur: Bu rejim nihayet normalleşecekti. Tek partili bir meclis rejimi bir gün sona erecekti. Acaba rejimi normalleştirme eseri, Atatürk sağ ve bütün otoritesi ile ayakta iken, kendisi tarafından temin edilemez miydi? Böyle bir denemede Atatürk'ün muhalefet partisini Fethi Okyar kadar inanmadığı şahsiyetlere emanet etmesi şüphesiz tehlikeli olurdu. Fethi Okyar, Atatürk'ün onu hiçbir zaman feda etmeyecek bir arkadaşı idi. Atatürk Cumhuriyet Halk Partisi'nin lideri olarak kalmalı, fakat Serbest Fırka da onun yüksek hakemliğini tanımalı idi. Asıl mühimi, Serbest Fırka devrim nizamına, Cumhuriyet Halk Partisi kadar bağlı kalmalı idi. Devrim nizamı dışındaki türlü meseleler, iktisat, maliye, ziraat ve ticaret işleri, iki parti arasındaki münakaşaları besleyebilirdi.”* (Çankaya, Buteş Yay., İst., 1984, s. 462-463)

Kasabadaki bölünme giderek artar. Ayrı partileri tutanlar arasındaki düşmanlığı, Asliye Ceza Yargıcı Ahmet Kemal Bey'in kendi eliyle yazdığı ve bir kahveye astığı şu yazı kanıtlar niteliktedir: *“Burada fırka ve siyaset lafi edilmez. Edenler hâkim beyin emriyle kapı dışarı edilir ve üç gün içeri alınmaz.”*(s. 172)

Rahmi, Kenan Bey'in cenaze töreni için İstanbul'a gittiğinde Serbest Fırka'nın ileri gelenlerinden Naki Bey ile bir akşam yemeğinde bir araya gelir. Naki Bey'in İsmet Paşa'ya ilişkin eleştirileri ve tespitleri dikkat çekicidir:

“Ona göre Başbakan ‘Devlet Ben'im’ inanç ve tutumundadır. Bu da, ‘ancak ben, yalnız ben yapabilirim.. dürüst olan.. memleketini ve milletini seven yalnız benim’ saplantısından doğmaktadır.

Gene Naki Bey'e göre, İsmet Paşa, kendi kendini ve eyleme yönelen düşüncelerini eleştirmeyen ve eleştiremeyen karşı düşünce ve anlayışların üzerinde durmaya yanaşmayan bir mizâca sahiptir.

Naki Bey'e -ve arkadaşlarına- öyle gelmektedir ki, Gazi Paşa hazretlerinin Serbest Fırka'nın kuruluşunu teşvik ve himâye etmesi, sadece ve sadece Başbakan'ın bu mizacını uyarmak ve denetlemek gereğinden doğmuştur.”(s. 177-178)

Naki Bey'in değerlendirmelerine göre Gazi'nin İsmet Paşa'yı gözden çıkarması söz konusu değildir; ancak Gazi, İsmet Paşa'nın yönetime dair bazı konulardaki ısrarını ve inadını kırmak amacıyla Serbest Fırka'yı himaye etme düşüncesindedir. Naki Bey'e göre her iki fırkada da Gazi'nin çok yakınındaki isimler yer almaktadır. Gazi'nin sevdikleri insanlar, ayrı fırkalarda da olsalar, aralarında kader birliği mevcuttur.

Serbest Fırka meselesini önceleri bir İsmet Paşa ile Fethi Bey karşılaştırması olarak gören Rahmi, Naki Bey'in konuşmasından sonra yeniden düşünür. Siyaset alanında tüm bu yaşananları, özellikle vergi sistemindeki aksaklıklardan hareket ederek halkın sıkıntısını yeni bir düzenlemeyle giderecek çözümler buldurmak için Gazi'nin iktidarı uyarma çabası olarak görür:

“İsmet Paşa ve ekibini bir şokla Türkiye gerçeklerine ve meselelerine getirmek.. veya, yeni bir ekip yeni bir yönetim anlayışı bulmak!

(...) Mesele bu olmalıydı ve bu meselenin çözümü için (...) Gazi, belki de yalnız kişilerin değerlerini, anlayışlarını ve karakterlerini öğrenmek isteğiyle sınırlı kalmıyor, asıl önemlisi, milletinin sesini işitmek, nabzını yakalamak, meselelerini ve durumunu kaynaktan öğrenmek istiyordu.”(s. 184)

Naki Bey, Rahmi'yle belediye seçimleri hakkında da konuşur. Naki Bey'in söylediğine göre Serbest Fırka genel kurulu, seçimlere katılmayı sakıncalı bulmaktadır. Ağaoğlu Ahmet Bey de *Son Posta* gazetesinde seçimlere girmenin yanlış olacağını, “*bir taraftan teşkilât yaparken bir taraftan da intihâbata iştirâk doğru olamaz*” diye belirtir.⁷⁵

Naki Bey, Rahmi'ye Serbest Fırka'nın ileri gelenlerinden Tahsin Bey'in Gazi'den seçimlere katılmak için izin istediğini anlatır. Gazi'nin henüz teşekkül halindeki bir partinin seçimlere girmesinin aleyhine olacağını belirtmesine rağmen, Tahsin Bey işi oldu bittiye getirir, “*Siz iştirâke müsaade ederseniz, biz bu intihâbatı muhakkak kazanırız.*”(s. 186) der. Gazi de bunun üzerine, “*mutlaka istiyorsanız ve kendinizde o kuvveti buluyorsanız, Allah muvaffak etsin*” diye cevap verir. Tahsin Bey bu cevabı Fethi Bey'e “*Reis-i Cumhur hazretleri intihâbata girmemizi istiyorlar.*”(s. 186) şeklinde aktarınca ok yaydan çıkar. Naki Bey'e göre şimdi Serbest Fırka'da ipler, “*ne yapıp edip seçimleri kazanmalıyız ve kazanırız.*”(s. 187) diyenlerdedir ve kazanmak bir onur meselesi olarak görülmektedir.

Tarık Buğra, romanda esnaf ve tüccardan alınan Kazanç Vergisi'nin her yıl arttığı için onları nasıl zorladığını anlatır. Çiftçinin topraktan yana yüzü gülmedikçe çarşı pazarın da yüzü gülmez. Toprağa yağmur düşmeyişi çiftçileri, çiftçilerin kazanamaması da esnaf ve tüccarı etkileyecektir. Yazar, CHP iktidarının izlediği ekonomik politikanın halk üzerindeki yansımalarına şu cümlelerle değinir:

“*Rahmi iyi hatırlamaktadır: Bir önceki kuraklık yılında (...) ‘Vallahi zararım var’ diye ağlayan koca koca tüccarlar görmüştü. Ama işe yaramıyordu bu inanmış adamların yeminleri de, göz yaşları da; çünkü Ankara para istiyordu (Rahmi burada*

⁷⁵ Ahmet AĞAOĞLU, hatıratında Serbest Fırka'nın 1930 Belediye Seçimleri'ne girmemesi konusundaki görüşlerini şöyle aktarır: “*Unutmamalıydı ki Gazi eski Fırkasını terk etmemişti. O yine onun fırkası idi. Ötekisi ise yalnız üvey evlât derecesinde bir kombinezon âleti idi! Binaenaleyh iş ciddileşip de Gazi fırkası mağlup olduğu takdirde Gazi'nin bunu kendisi için ağır bir darbe telâkki edeceğinde ve karşı tedbirler almaya koyulacağında tereddüt etmemeliydi!*

İşte bunun içindir ki tâ ilk gününden Yeni Fırkanın seçimlere karışmaması ve taşra teşkilâtı yapmaması taraftarı idim. Benim bütün endişem müsait vaziyetten istifade ederek iki fırka fikrini, kontrol ve mesuliyet esaslarını muhafaza ve takviye etmekti. Onun için bence Gazi'nin bize verebileceği mebuslarla yetinerek her şeyden evvel Meclis muhalefet grubunu kurmak ve muhalefet usûlünü teşriî faaliyette canlandırmak, bizim güdeceğimiz ilk hedef olmalıydı.

Zaten teşkilâtsız seçime nasıl karışılır? Bir taraftan teşkilât yaparak, diğer taraftan seçime karışmak ise bence muvafık değildi. Çünkü bu takdirde merkez heyetinin seçimi idare ve nezaret altında bulundurmamak imkânı olmazdı!

Benim teklifim şu idi: ‘Bir ilân ile Serbest Fırka'nın yapılan intihabata karışmadığını ve fakat halk kendisi isterse bizim fırkamıza mensup olanları da seçebileceğini umuma bildirmek.’ Fakat benim fikirlerim kabul edilmedi.” (Serbest Fırka Hatıraları, s. 48)

milletvekili maaşlarına yapılan büyük zammı ve partisinin karşı çıkışını da hatırlıyor) ve bir yıl öncekinden düşük tahsilât, ilgili memurları en kesin cezalandırma sebebi idi. Cezalandırılmamak, üstüne göze girmek endişeleri maliye şubeleri arasında, daha fazla vergi toplama yarışı başlatmıştı.”(s. 190)

Rahmi; Kazanç Vergisi dışında, Müsakkafât Vergisi, Tedeyyün Kanunu gibi Halk Fırkası'nın halkı öfkeliendiren yanlış ekonomi politikalarının da Serbest Fırka'ya seçim kazandırabileceğini; Serbest Fırkacıların alfabe, şapka, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi bazı inkılâpları hedef alarak oy toplamaya çalışabileceklerini düşünüp endişelenir. Rahmi'ye göre bazıları, bunları da serbestliğin hakkı sayıp propaganda malzemesi olarak kullanabilecektir.

Yazar, Serbest Fırka'ya sızan irtica tehlikesini örneklemek için romana buna dair unsurlar da yerleştirir. Serbest Fırka'nın kasabadaki Belediye Reisi adayı Hacı Rüstem, parti odasına üzerine eski yazıyla fetih ayeti yazılmış bir bayrak asar. Bu olay üzerine Yargıç Ahmet Kemal Bey, dinin bu işe karıştırılmaması gerektiğini söyleyerek Rahmi'yi dostça uyarır. Yargıcın sözleri, Serbest Fırka'nın bilinçsiz kişiler tarafından yürütülecek eylemler sonucu kapanma noktasına gelebileceğini anlatır niteliktedir:

“Rahmi Bey, sizin belediye intihaplarını kazanmanız da, belki, Serbest Fırka'nın hükümeti alması da Gazi Paşa hazretlerinin umurunda olmayabilir. Lâkin, adım gibi biliyorum ki, inkılâpları muhafaza hususunda.. gerekirse, taş üstünde taş, omuz üstünde baş bırakmayacağı muhakkaktır. Hacı Rüstem gibi budalaların ve bu budalalar yüzünden birtakım zavallıların başına bir felâket gelmesini istemiyorsanız, ne yapıp yapıp bunu anlatmalısınız.”(s. 194)

Rahmi, halk arasındaki gerginlikten tedirginlik duymaktadır. Kasabada onun tedirginliklerinde haksız olmadığını gösteren bazı kavga ve bıçaklama olayları yaşanır. Seçim yaklaştıkça her iki taraf da birbirini ezmek için komünistlik ya da din düşmanlığı gibi suçlamalarla ortaya çıkar. Karşılıklı yıldırma ve sindirme olayları giderek çoğalır. Gazeteler de seçimlerin yarattığı tedirginliği tırmandırır. Her iki yanda da *“kalemimden kan damlayan yazarlar”* vardır. Bu kavgacı yazarları okuyanların veya dinleyenlerin sayısı da günden güne artmaktadır. Yazar, milletin neredeyse her ferdinin *“okuyucuları birer savaştı yapmak”* arzusundaki gazetecilerden biri haline geldiğini şu cümlelerle belirtir:

“Yunus Nadi’ler, Arif Oruç’lar, Necmeddin Sadık’lar, Falih Rıfki’lar, Hüseyin Nafiz’ler -ikinci plandaki yazarlarla birlikte- elbet tüm olarak değil, ama mikroskobik ölçüde de olsa, yeterince benzerliklerle, onbinlerce.. belki, belki yüzbinlerce çoğalmış, bütün Türkiye’yi sarmıştı. Hemen hemen her kasabanın, her şehrin bütün arastalarında bütün kahvelerinde onların bir veya birkaç kopyası vardı.”(s. 200)

Nihayet on gün sürecek belediye seçimleri başlar. Bu süreç içinde kasabadaki gerginlik daha da artar, kavga ve çatışmalar yaşanır. Bu durum romanda *“Kavgalardan, çatışmalardan beteri.. bir taraf komünist, öte taraf din düşmanı; bir taraf satılmış, öte taraf insan beyni ve kalbi ile beslenen canavar!”*(s. 201) şeklinde nitelendirilmektedir.

Rahmi’ye göre iki taraf için de tek kurtuluş yolu, karşı tarafın ezilmesidir. Rahmi, seçim ve iktidarın el değiştirmesi meselelerinin de sadece laf olduğunu, milletin sadece bir tarafın ezilmesini istediğini düşünür. Naki Bey, Rahmi’ye yazdığı bir mektupta İsmet Paşa’nın Gazi Mustafa Kemal’e *“Şerefimle oynuyorlar. Buna müsaade edemem.”*(s. 201) dediğini, Gazi’nin de onu *“Çok öfkелisin gel biraz dolaşalım.”*(s. 201) diyerek bahçeye götürdüğünü yazar.

Rahmi, yaşanan tablo karşısında, *“Türkiye ipi koparmış ve bir hedef gözetmeden başını almış gidiyordu. Ve artık nereye gideceğini kimse söyleyemezdi. Sonuç, bir kertede en kuvvetli olan veya olanların, o kertede verip uygulayacakları karara bağlıydı.”*(s. 201-202) diye düşünür ve endişelenir.

Seçimler sırasında Anadolu’nun çeşitli yerlerinde de kavga, anarşi gittikçe çoğalır ve önüne geçilmez bir boyut kazanır. Bu durum, Çankaya’yı rahatsız eder. Serbest Fırka, kuruluş amaçlarından uzaklaşmaktadır. Seçimlerde yaşananlar nedeniyle Serbest Fırka’nın İstanbul İl Başkanı İsmail Hakkı Bey, *Yarın* gazetesinde bir makale yayımlar ve bu yazıda Gazi’nin tarafsızlığını yitirdiğini iddia eder:

“Bizim taptığımız Mustafa Kemal, Halk Fırkası’nın Umumî Reisi Mustafa Kemal değildir; mâzinin mirasını taşıyan ve Türk kavminin istikbâlini yaratan ve Türk istikbâlinde Türk milletine ebedî rehber olmak istidâdını ve kuvvetini muhafaza eden mutlak Mustafa Kemal’dir.”(s. 208) Bu olay, Gazi’nin Serbest Fırka’ya tepkisinin başlangıcıdır.

Seçimler, Halk Fırkası’nın galibiyeti ile sonuçlanır. Seçim sonrası Gazi ile Ahmet Ağaoğlu arasında geçen konuşmalar, seçimin eşit şartlarda ve demokratik

biçimde yapılmadığını ifade etmektedir. Bu konuşmayı Naki Bey, Rahmi'ye yazdığı mektupta aktarır. Ağaoğlu'nun seçimlere ilişkin sözleri şöyledir:

“Paşam, eğer bütün memlekette Samsun valisi gibi kanunşinas bir tek idare memuru da bulunmazsa, artık bizlere ağlamak düşerdi. Eğer her tarafta idâre memurları bu gibi insanlar olsaydı, hiç şüphe yoktur intihâbatın dörtte üçünü biz kazanırdık. Her tarafta polis, jandarma yalnız bize karşı çıkarıldı. Hiç olmazsa zevâhiri kurtarmak için de Halk Fırkası'na karşı çıkarılmıyordu. Lâkin buna bile lüzum görülmedi.”(s. 209)⁷⁶

Gazi, Ağaoğlu Ahmet Bey'e fena halde sinirlenir ve şöyle der: *“Efendi! Her tarafta anarşi beliriyor. Antalya'da kumandanın kafasını iskemle ile kırışlardır. Bu kumandan çok büyük ve sabırlı bir adammış. Ben olsam sabredemezdim. Başka yerlerde de bunun emsâli olmuştur.”*(s. 208)

Gazi'nin bu sert çıkışından sinmeyen Ahmet Bey, kumandanın seçim yerinde ne işinin olduğunu sorunca Gazi, kumandanın anarşiyi önlemek için orada bulunduğunu söyler. Ahmet Bey'in susmak yerine, *“Hayır. Anarşi tam onun oraya gelmesinden çıkar. Gazi Mustafa Kemal Paşa bir cumhuriyet kurmuş; bu cumhuriyetin dayandığı ana kanunlar halka intihâba iştirâk hakkı vermiştir. Halk bu salâhiyetini kullanmak için sandık başına geliyor ve karşısında silâhli kuvvetler görüyor.”*(s. 210) demesi üzerine Gazi, büsbütün sinirlenir ve: *“Gafilsiniz, dalâlettesiniz, hatta ihanettesiniz”*(s. 210) diye bağırır.

Ahmet Bey bu sözler üzerine cüretkâr konuşmalarını affettirebilmek için geri adım atar ve Serbest Fırka'ya nasıl girdiğini, Gazi'nin bu fırkayı kurma amaçlarını, kendisinin de bütün varlığını Gazi'ye borçlu olduğunu şu cümlelerle ifade eder:

“Beni Serbest Fırka'ya sokan zât-ı devletinizdir. (...) Bendenize şöyle buyurmuştunuz: Yeni kurduğumuz Cumhuriyet bir şeye benzemiyor. Ben fâni insanım. Ölmeden önce, bu milleti hakikî hürriyete alışmış görmek isterim. Bunun için de muhalif bir fırkanın varlığı lâzımdır. Bu fırkayı emin olduğum adamların eline veriyorum. Amma, ne çâre ki, onlar da tereddüt ediyor. Giriniz. Bunu ben

⁷⁶ 1930 belediye seçimlerinde Serbest Fırka'nın belediye başkanlığı kazandığı yerlerden biri de Samsun'dur. Samsun Valisi'ne görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle işten el çektirilir ve vali bakanlık emrine alınır. SCF'nin bu ilde kazanmış olduğu belediye başkanlığı da geçersiz sayılır. Ayrıca Devlet Şûrası Umumi Heyeti, SCF'nin kazandığı on iki yerde seçimlerin yasalara uygun yapılmadığına karar verir, seçimlerin yenilenmesini karara bağlar. (Çetin YETKİN, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, s. 45-46)

istiyorum. Aynen böyle buyurmuştunuz. Ben de fırkaya girdim. Şimdi görüyorum ki, iyi anlayamamışım. (...) ben milleti anarşiye sevk eden âmillerden biri imişim. Zât-ı devletinizi ben kendim için de kurtarıcı telâkki ederim. Beni Malta esaretinden siz kurtardınız. Buraya getirdiniz. Sâyenizde memleketin sayılı adamlarından birisi oldum. Çoluk çocuğum yeniden vatan buldular, istikbâl temin ettiler. Şimdi, Türk milletine ihanet ettiğim gibi, bu kurtarıcıma dahi karşı çıkmakta imişim. Bu vaziyet benim için çok ağırdır. Müsaade ediniz kendimi kurtarayım.”(s. 210-211)

Ağaoğlu Ahmet Bey’in bu sözleri üzerine Gazi yumuşar, Serbest Fırka kapansa da fırkaya tanıdığı kontenjanın geçerli olacağını belirtir.

Naki Bey, Gazi ile Ahmet Bey’in konuşmalarından bahsettiği bu mektupta Rahmi’yi doğrudan ilgilendiren bir haber daha verir. Halk Fırkası Müfettişi Hilmi Bey’in seçim sonrası hazırladığı teftiş raporunu fırka merkez kuruluna ve Gazi’ye sunduğunu belirtir. Naki Bey’in aktardığına göre, bu rapor, İsmet Paşa ve yakınlarını kızdırır; çünkü raporda halkın ağır vergiler karşısındaki durumu, vergilerin tahsil şekillerindeki usulsüzlük, fırka mutemetlerinin keyfi ve çıkarıcı davranışları anlatılmaktadır. Naki Bey, Halk Fırkası müfettişinin hazırladığı raporda şöyle bir cümlenin yer aldığına da dikkat çeker: “*Memleket ahvâlini ve fırkamızın vaziyetini, maalesef Serbest Fırka’nın bir kasaba reisinin bana söylediklerinden farklı düşünememekteyim.*”(s. 212) Naki Bey, kast edilen bu fırka reisinin Rahmi’den başkası olmadığını, Serbest Fırka kapansa da Rahmi’nin milletvekilliğine kesin gözüyle bakıldığını sözlerine ekler.

Belediye seçimleri sonrası devrin ekonomik buhranı, Rahmi’nin amcası Rıza Efendi’yi de vurur, bankası iflâsın eşiğine gelir. Rahmi, Serbest Fırka’nın mağlubiyeti yüzünden kendini suçlasa da fırkanın başında kim olursa olsun sonucun değişmeyeceğini düşünerek suçluluk duygusunu hafifletmeye çalışır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası kendi kendini dağıtarak kapanır. Fırka kapandıktan sonra kasabadaki insanlar arasındaki ikilik de ortadan kalkar, ilişkiler normale döner. Serbest Fırka kurulmadan önce halkın günlerce yağmur beklemesi ve tarlaların susuzluk yüzünden perişan olması yetmezmiş gibi, fırka kapandıktan sonra da beklenmedik bir dolu yağar, ekinleri vurur. Halkın bekleyişi, kendi iradesi ve isteğini yine karşılayamaz:

“Daha ne yağmurlar -ve nasıl- beklenecek, ne dolular; ‘Yağmasın güzel Allah’ım’ diye dua edilirken yağacaktı! Ve -acaba- beklenen yağmurlar vaktinde

yağacak mıydı? Ekinler, beklenmedik doluların hepsinden sonra da dirilip doğrulayabilecekler miydi?”(s. 224)

Romanın sonunda Rahmi, “*ufacık aşım, ağrısız başım*” diyerek siyasetten uzak kalmak istediği günlerin muhasebesini yaparken Naki Bey’den milletvekilliği adaylığının kesinleştiğini, Ankara’ya gelmesi gerektiğini bildiren bir telgraf alır. Böylece Rahmi, “*anlamam*” dediği siyasetten artık hiç kopamayacaktır.

Yazar romanında, siyasi çekişmelerin bir Anadolu kasabasında halkın hayatına nasıl yansındığını ve Serbest Fırka’nın kısa ömürlü siyaset macerasını başarıyla ortaya koymaktadır.

Yılmaz Karakoyunlu’nun *Yorgun Mayıs Kısrakları* romanında da Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşuna yer verilir. Ali Fethi Bey tarafından 1930 Ağustosunda Atatürk’ün isteğiyle kurulan Serbest Fırka’ya ilişkin şu değerlendirmeler yer alır:

“*Bazıları Ali Fethi Bey’in, İsmet Paşa’dan daha eski ve yakın bir arkadaşlık hukukuyla tercih edildiğini söylüyorlardı. Mustafa Kemal, Ali Fethi’yi boşuna seçmemişti. Serbest Fırka’nın kurulmasıyla artık İsmet Paşa’nın saltanatının sona ereceği ve Mustafa Kemal’in kendi etrafında güvenilir yeni bir kadro oluşturacağı söyleniyordu.(...) Gün artık Fethi Bey için ışıyacaktı.*”(s. 179)

Ali Fethi Bey’in İzmir’e Serbest Fırka’yı kurmak için gelişinde halkın tepkisine karşı sıkı güvenlik önlemleri alınır. Halk, Fethi Bey’i “*Cumhuriyet’in Atçalı’sı*” olarak görmekte ve bütün ümitlerini ona bağlamaktadır. Çoğulcu demokrasi ve liberal ekonomi hedefi ile siyasete giren Serbest Fırkalılar, İsmet Paşa’nın tepkisinden korkmakta, Gazi’nin de İsmet Paşa’nın etkisiyle desteğini çekeceğini düşünmektedirler. Yazar, Serbest Fırka’nın siyasetteki yerine ilişkin düşüncelerini şu cümlelerle aktarır:

“*Liberal düşünceler için Cumhuriyet, henüz hazırlıklı görünmüyordu. İsmet Paşa devletçi bir ekonomiyle memleketin ihya edileceğini her fırsatta söylüyor, şehir şehir gezerek devletçi ekonominin nimetlerini anlatıyordu.(...) mahiyeti tam kavranmamış bir liberalliğin ne derece etkili olacağı iyi hesaplanmış görünmüyordu. Gazi’nin teminatı ve desteği olduğu için Serbest Fırka’ya karşı doğrudan hücum etmek cesaret isterdi. Şimdilik kimsede bu cesaret görülüyordu.*”(s. 183)

Fethi Bey, İzmir mitinginden sonra Manisa'ya, ardından Aydın'a gelir ve Adnan Bey'in Aydın'da Serbest Fırka'yı kurup teşkilâtlandırmasını ister.⁷⁷ Adnan Bey'in Serbest Fırka Aydın İl Başkanı oluşu, Berin Hanım'ı tedirgin eder. Doktor Nazım'la akraba olan ve siyasetin getirdiği felâketi, onun idamıyla derinden yaşayan Berin Hanım, eşinin siyasete girmesine karşıdır. Adnan Bey ise eşinin karşı çıkmasına rağmen, zafer sarhoşluğu içinde ilk il toplantısını gerçekleştirir. Adnan Bey'in liberal ekonomi konusundaki fikirleri, toplantıda bulunan eski İştirakiyuncu Çinelî Müyesser'i rahatsız eder. Çinelî Müyesser'e göre liberal ekonomi diye anlatılanlar, “*Üç beş zengin için devletin peşkeş çekilmesi*”dir ve memleketin tek kurtuluş yolu devletçi politikalarıdır. Adnan Bey, Müyesser'e Çine'de Serbest Fırka'yı kurmasını teklif ederse de Müyesser, siyasette mezheplerinin farklılığını öne sürerek bu teklifi reddeder. Müyesser, Serbest Fırka'nın kalıcı olacağına, önceki başarısız demokrasi deneyimlerinin etkisiyle inanmamaktadır. Hatta Serbest Fırka'ya şu sözlerle ömür bile biçer: “*Nasıl ki Serbest Fırka'nın kuruluşunu Gazi hazretleri emretmişlerse Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluşunu da Gazi Hazretleri emretmişlerdi. Sonuç ortada. Onun ömrü üç ay sürdü. Terakkiperver Fırka da aynı kadere mahkûm edildi. (...) Serbest Fırka'nın ömrü de en çok üç ay sürer...*”(s. 191)

Adnan Bey, Çinelî Müyesser'i ikna etmek için: “*Serbest Fırka'yı kuranlar, Cumhuriyet'in sadık ve gayretli evlâtlarıdır. Hepsi memleketin en iyi mekteplerinde yetişmişlerdir.*”(s. 191) derse de inandırıcı olamaz. Müyesser: “*Memlekete yön verecek siyasetin ahlâkı, hukuk ve mülkiye mekteplerinin tedrisatından değil, halkın arasından alınır*”(s. 191) düşüncesindedir.

Adnan Bey; İştirakiyuncu Müyesser'in sözlerinden sonra Gazi'nin emriyle kurulan, Anadolu'yu Batı kapitalizminin sömürsünden kurtarmayı amaçlayan, Mareşal Fevzi, Ali Fuat, Tefvik Rüştü, Mahmut Esat, Kâzım Bey gibi isimlerin kurucu olduğu Komünist Fırka'nın kısa ömürlü oluşunu hatırlar. Aynı durumun Serbest Fırka'nın başına da gelebileceğini düşünür.

Müyesser haklı çıkar, Serbest Fırka üç ay sonra Gazi'nin emriyle kapatılır: “*Ali Fethi Bey, Gazi hazretleriyle görüşmüş ve aldığı direktifle İçişleri Bakanlığı'na müracaat ederek Serbest Fırka'nın kendini feshettiğini açıklamıştı.*”(s. 195)

⁷⁷ Adnan Menderes'in SCF serüveni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Şevket Süreyya AYDEMİR, *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, s. 72-85

İzmir ve Manisa mitingleriyle halkın büyük ilgisini toplayan Serbest Fırka, İsmet Paşa'yı tedirgin eder. Ayrıca mitingler sırasında olayların çıkması, Halk Fırkası binalarının taşlanması, Gazi'nin de tepkisine neden olur. Romanda Serbest Fırka'nın kapatılma nedenlerine ilişkin şu tez yer alır:

“Gazi Hazretleri, Serbest Fırka konusunda İsmet Paşa'nın baskılarını ciddiye almıştı. Serbest Fırka hiçbir zaman iktidar alternatifi olarak düşünülmemiş, sadece muhalefet yapması planlanmıştı; ama belediye seçimlerinde görülen sonuçlar, Serbest Fırka'nın ilk genel seçimlerde bir iktidar partisi olacağını ortaya koymuştu.(...) İsmet Paşa, Gazi'ye açıkça ne tavır takınacaksa şimdi göstermesini, aksi halde işin işten geçmiş olacağını söylemişti.”(s. 195)

Yazar, İsmet Paşa'nın tepkisinin Fethi Bey'in Paris'ten çağırılıp Meclis'e Gümüşhane milletvekili olarak girmesiyle başladığını belirtir. İsmet Paşa, muhalefet için çağırılan Fethi Bey karşısında Gazi'ye istifasını sunar; çünkü Serbest Fırka oluşumunun Cumhuriyet Halk Fırkası'nı güç durumda bırakacağını düşünmektedir. Gazi ise Paşa'nın istifasını kabul eder; ama onu yeniden Başvekil olarak görevlendirir. Gazi, beşinci kez hükümeti kurmakla görevlendirdiği Paşa'yı şu sözlerle uyarır: *“... hükümeti kurmaktan kaçarsan, Çankaya'yı bırakır, Meclis'e dönerim. Başvekilliği bizzat deruhte ederim. Cumhuriyet'e tek başıma yeniden başlarım.(...) Tek parti Başvekilliği kolaydır. Serbest Fırka seçimlere girecek ve demokrasi tecrübesi kazanacaktır. Kendini bundan sonra bu üslûptaki siyasete hazırla paşa!...”*(s. 199)

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın hızla yurdun her köşesinde itibar görmesi, halkın taşkın gösterilerine neden olur. Cumhuriyet Halk Fırkası binalarının da taşlandığı olaylara vali ve polis müdürleri, Gazi'nin Serbest Fırka'yı himayesi nedeniyle müdahale etmeyince İsmet Paşa'nın otoritesi sarsılmaya başlar.

Gazi, Meclis'te Cumhuriyet'in üslûbu hakkında yavaş yavaş bir kamplaşma başlaması üzerine bir çare düşünür. Yunus Nadi'ye Cumhuriyet gazetesinde kendisini muhatap alan bir mektup yayımlamasını ve tavır almaya davet etmesini söyler. Plan uygulanır ve Yunus Nadi Bey'in Gazi'yi muhatap alan yazısı üzerine Gazi, gazeteye yolladığı açıklama mektubuyla artık tarafsız olmadığını, Cumhuriyet Halk Fırkası'nı desteklediğini açıkça belirtir. Bu ifade; bütün valilere, polis müdürlerine ve askerî birliklere de bir talimat niteliği taşır. Gazi'nin Cumhuriyet Halk Fırkası'nın arkasında durduğu mektupta şu cümlelerle ifade edilir: *“Ben*

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumî reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası Anadolu'ya ilk ayak bastığım anda teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çocuğudur. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur ve olamaz...”(s. 207)

Yazar, Serbest Fırka'nın kapatılmasıyla çok partili hayata geçişin sekteye uğradığını, hatta hareketin bu niyetle de doğmadığını ileri sürer:

“Düne kadar yeni bir siyaset heyecanı ve güveni veren bu hareketin böyle çok kısa bir süre sonra kapatılması, Cumhuriyet'in siyaset planlamasında büyük eksiklik ve şahsîlik olduğunu gösteriyordu. Belli ki Cumhuriyet'in demokrasi için henüz gösterebileceği bir tahammül seviyesi teşekkül etmemişti. Gerçekten de Serbest Fırka'nın kuruluşu bir danışıklı dövüştü. Gazi hazretleri, Ali Fethi Bey ile İsmet Paşa'yı çağırması, Serbest Fırka'nın kurulmasından sonra bu partiye kaç milletvekili verileceğine kadar ince hesaplarını ortaya dökmüştü. Gazi hazretleri, en yakın siyaset arkadaşlarını, ağız laf yapan milletvekillerini ve kız kardeşini bile Serbest Fırka'nın kurucusu olarak belirlemiş, çocukluk yıllarını birlikte geçirdiği Nuri Conker'i partinin genel sekreteri olarak seçmişti.(...) Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bütçesi kadar bir malî imkânın Serbest Fırka'ya tahsisi için İş Bankası'na bir açık çek imzalayıp Ali Fethi Bey'e uzatmıştı.”(s. 208)

Yazar, Gazi'nin İsmet Paşa ve Fethi Bey'den anlaşmayı bozmayacaklarına dair söz aldığını da belirtir ve böylesine büyük bir destekten sonra Gazi'nin demokrasiyi neden rafa kaldırmak gereği duyduğunu anlayamadığını vurgular.

Adnan Bey, Serbest Fırka'nın kapatılması konusunda Ali Fethi Bey'in kararını çok yanlış bulur. İl merkezindeki parti tabelasını bile indirmek istemez. Kapatılma kararını soruşturmak için Aydın Mebusu Reşit Galip Bey'i arar. İstiklâl Mahkemesi hâkimliği yaparak dört İttihatçıyı idama mahkûm eden Reşit Galip Bey, Adnan Bey'e: “... Sakın esef etmeyiniz... Hizmetleriniz daima takdirle anılacaktır. Henüz gençsiniz...”(s. 220) deyince Adnan Bey, ileride siyaset kadroları içinde daha etkin olacağını şu sözlerle belirtir: “Gâzi Hazretlerine şükranlarımızı arz ediniz. Ancak, Cumhuriyet'in daha olgun bir yaşında demokrasiyi bir daha deneyeceğimizden kimsenin şüphesi olmamalıdır.”(s. 210)

Serbest Fırka girişiminin başarısızlığına en çok üzülenlerden biri de Çinelî Müyesser'dir. İştirakiyuncu Müyesser'e göre bu yaşananlar, genç Cumhuriyet'in “delikanlılık”larıdır. Kapatılma konusundan hareketle Müyesser, bir siyaset analizi

yapar: “*Serbest Fırka, Gâzi Hazretleri'nin ‘açtım’ demesiyle açılmış, ‘kapattım’ demesiyle kapatılmış bir siyaset bir basitliği değildir. Gerisinde sağlam bir iktisat teorisi yoktur ve asıl mesele budur...*”(s. 210-211)

Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra, Aydın eşrafının baskısı ve valinin de araya girmesiyle Adnan Bey, bu kez Cumhuriyet Halk Fırkası Aydın İl Başkanı olur. Gazi, yurt gezisine çıkar ve Serbest Fırka'nın kapatılmasına yönelik nabız yoklamak ister. Gazi'nin uğrak yerlerinden biri de Aydın'dır. Aydın'da her yeri ziyaret eden Gazi, Cumhuriyet Halk Fırkası binasına eski Serbest Fırkacıların orada bulunmaları ve binanın eskiden Serbest Fırka'ya ait oluşu nedeniyle uğramak istemez. Adnan Bey ise Gazi ile görüşmenin yollarını arar ve CHF Aydın İl Başkanı olarak onu parti binasında beklediğini belirtir. Aydın Valisi de Gazi'nin dikkatini Adnan Bey'e yöneltmek için Menemen katillerini⁷⁸ Aydın'da ilk teşhir edenin Adnan Bey olduğunu söyleyip onun Halk Fırkası binasında yaptığı konuşma metnini Gazi'ye takdim eder. Gazi, sadece bir kahve içimi kadar CHF binasına uğramayı kabul eder. Adnan Bey, konuşmalarıyla Gazi'nin dikkatini çekmeyi başarır ve Gazi, dört saatini Adnan Bey'e ayırır. Adnan Bey görüşme sırasında Gazi'ye ekonomik hayatta alınması gereken tedbirlerden söz eder. Dünya ekonomik buhranının sonuçlarını, Türkiye'ye etkilerini ve Cumhuriyet politikalarının neler olabileceğini uzun uzun anlatır. Ayrıca Yakup Kadri, Hamdullah Suphi ve Nazım Hikmet arasında geçen “*Putları Yıkıyoruz*” başlıklı yazının doğurduğu polemikten, Nazım'ın 835 *Satır* adlı kitabındaki yeni söyleyişin etkisinden söz eder. Gazi, ülkenin ekonomik meseleleri ve edebî tartışmalarla ilgili bu sohbetten memnun kalır ve Adnan Bey hakkındaki hükmünü ona yönelik şu sözleriyle verir:

“*-Sendeki ihtirası görmekten mutluyum. İhtiras bir tohumdur. Ama ona filiz verdiren güç, aşktır... Sende bu gücü de bu aşkı da görüyorum... Gençliğin beni cesaretlendirdi. Cumhuriyetimizin her devirde emanetçileri gençleri olacaktır. (...) Unutma delikanlı, ideolojik sebeplerin siyasî neticelere ulaştırılması sadece malumat ve cesaretle olmaz. Siyaset bir kadro işidir; sakın aklından çıkarma...*”(s. 220-221)

⁷⁸“23 Aralık 1930'da Menemen'de Nakşibendi tarikatına bağlı Derviş Mehmet, çevresine topladığı yandaşlarıyla birlikte ‘şeriat isteriz’ bağırtılarıyla olay çıkarmış, halktan bazı kimseler de kendilerine katılmış, önlerine çıkan ve küçük bir birliğe komuta eden asteğmen Kubilây vurulmuş, bu yetmiyormuş gibi başı kesilmiştir. Şeriatçı başkaldırcılar Kubilây'ın kesik başını yeşil bayrak asılı sopanın ucuna geçirmiş Menemen sokaklarında dolaşarak tüm halkı ayaklanması için kışkırtmaya başlamıştır. Bu kanlı devrim düşmanı eyleme karşı Mustafa Kemal'in davranışı çok sert ve kesin olmuş, kışkırtıcı caniler yakalanarak toptan yok edilmişlerdir.” (Suna KİLİ, *Türk Devrim Tarihi III*, s. 82)

Gazi ile yaptığı görüşme, Adnan Bey için hayatının dönüm noktası olur.⁷⁹ Gazi, bu görüşmenin ardından ilk seçimlerde onun Aydın milletvekili olarak Meclis'e girmesini sağlar. Meclis'te Berin Hanım'ın eniştesi Tevfik Rüştü, siyasete alışması için Adnan Bey'e yardımcı olur. İsmet Paşa hükümetlerinin değişmez Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü, Gazi'nin keşfettiği ve akrabası olan Adnan Bey'le siyaset üzerine sohbet eder. Konu, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın birkaç gün sonra yapılacak kurultayına odaklanır. Kurultay'la ilgili olarak Adnan Bey'in düşüncelerine romanda şu cümlelerle yer verilir:

“Bu kurultayda partimizin temel ilkeleri ilân edilecek. Adına da ‘Altok’ denecekmiş.... Bu oklardan biri milliyetçiliğimiz, diğeri halkçılığımız olacakmış. Bunların hiçbiri ekonomiye göre çare üretmez. (...) Türkiye'nin en önemli meselesine Hariciyemiz'in böyle bigâne kalması, eğer tesadüfse, hemen tedbir almanız gerekir; eğer aksine bir durum varsa, o zaman Türkiye bu tâlihsizliğe lâayk değildir.”(s. 229)

Adnan Bey'in Meclis'e Aydın milletvekili olarak gelişi, onun İzmir Suikastı'nın ardından infazlara karşı takındığı tutumu henüz unutmamış olan Reşit Galip Bey'i rahatsız eder. İdam kararlarında imzası olduğu için kendisiyle ilgili Adnan Bey'in: *“Reşit Galip Aydın mebusudur. İstiklâl Mahkemesi'nde aldığı kararın siyaset ahlâkıdaki yerini gelip burada, Aydın meydanında seçmenine anlatması gerekir.”*(s. 230) şeklindeki sözleri de hatırladadır.

Aydın Bey'in dördüncü dönem milletvekili olarak Meclis'teki yemin töreninde, Gazi'nin de üçüncü kez Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanlığı'na seçildiğini öğreniriz. Aynı gün yedinci hükümet de Gazi tarafından onaylanır. İsmet Paşa'nın altıncı kez başbakan olarak kurduğu hükümette Tevfik Rüştü Bey Hariciye, Şükrü Kaya Dahiliye vekilliğine getirilir. Maarif Vekilliği için pek çok kişinin beklentisinin aksine, Reşit Galip değil, Esat Bey tercih edilir. Yeni kabinenin onaylanmasından önce Adnan Bey ve Tevfik Rüştü Bey arasında geçen konuşma, Adnan Bey'in CHF Kurultayı hakkındaki görüşlerini dile getirmesi bakımından dikkat çekicidir. Partinin üçüncü kurultayında önemli meselelerin tartışılması gerekirken sadece Altok'un ilân edilmesi, Adnan Bey için tam bir hayal kırıklığıdır. Bu konudaki fikrini, Tevfik Rüştü'nün İsmet Paşa'ya çok yakın olmasına

⁷⁹ Şevket Süreyya AYDEMİR, Menderes'in CHF'ye girişinden bahsederken *“-Beni Atatürk keşfetti!”* sözünü bizzat Menderes'ten duyduğunu belirtir. *(Menderes'in Dramı (1899-1960), s. 90)*

aldırmaksızın, şu şekilde dile getirir: “*Nihayet memleketin tek partisi devlete el koydu. Serbest Fırka'nın korkusu İsmet Paşa'yı belli ki çok sarsmış...*”(s. 237)

Gazi, son seçimlerde dördüncü dönem milletvekilleri olarak Meclis'e çok sayıda şair ve yazarın da girmesini sağlar. Abdülhak Hamit, Yakup Kadri, Mehmet Emin, Yahya Kemal gibi sanatkârları bir yemekte bir araya getiren Tevfik Rüştü; Adnan Bey'i onlarla tanıştırır. Nazım Hikmet'in “*Putları Yıkıyoruz*” yazısı üzerine odaklanan sohbette Adnan Bey, Yahya Kemal'in geniş tarih şuurunun ne kadar önemli bir tahlil değeri taşıdığını düşünür, büyük şaire hayranlık duyar. Yahya Kemal bu sohbette Adnan Bey'e siyasete dair nasihatte de bulunur: “... *Gençlerimiz ve siyaset sizden çok şey bekliyor. Etrafınızı dikkatle gözleyiniz. Bir şeyin sonucu ve başlangıcını iyi gören insanlar tasnifini sakın elinizden bırakmayınız. Her ikisini birden görenlerden olmaya gayret ediniz...*”(s. 245)

Ertesi gün Kadir Gecesi'dir ve Ayasofya Camii'nde ilk kez Türkçe Kur'an okunur. Gazi, töreni milletvekillerinin izlemesini ve törenin radyolardan da yayımlanmasını ister. Türkçe ezanı ve ardından okunan Türkçe Kur'an'ı pek çok siyasetçi ile birlikte Rum, Ermeni, Musevi vatandaşlar da dinler. Adnan Bey töreni izlerken Gazi'nin “*on dört asırlık geleneği değiştiren kararlılığını sonuna kadar sürdürecektir cesaretle kadrosu var mı?*”(s. 247) diye düşünür. Siyasetin kadro işi olduğunu Aydın'da Adnan Bey'e söyleyen Gazi, ne yazık ki böyle ilerici bir kadroya sahip değildir.

O günlerde Birinci Dil Kurultayı düzenlenmektedir. Kurultay'da Türkçeleşme hareketinin hükümetçe benimsenmeyişi ve İsmet Paşa'nın konuyu askıya alması, Gazi'yi kızdırır. Gazi, tepkisini göstermek için İsmet Paşa'ya Maarif Vekili Esat Bey'in görevden alındığını, yerine Reşit Galip Bey'in atandığını bildirir. İsmet Paşa'nın tepkisi üzerine Gazi, yeni bir hükümet kurulmasını ister ve hükümeti kurma görevini Celâl Bayar'a verir. Celâl Bayar, yeni hükümeti oluşturacak kadroyu İsmet Paşa ile görüşerek oluşturur. Yeni hükümet ilân edildiğinde İsmet Paşa'nın istifa eden kabinesindeki bütün bakanların yerlerini korudukları görülür. Yazar, Celâl Bayar'ın bu tavrını bir “*kurt*”luk, bir siyaset tecrübesi olarak nitelendirir: “*Celâl Bayar da kurttu... İttihatçı terbiyesinde siyasetin kıvrak seyrini görmüş ve mücadeleye girişmeden nasıl bir tavır takınılması gerektiğinin tecrübesini edinmişti. İsmet Paşa'yla ters düşmenin hiçbir faydası olmazdı. Gazi hazretlerinin sağlığı iyi değildi ve takdir-i ilâhî kapıdaydı.*”(s. 265)

Yeni hükümet kurulduktan sonra bütçe komisyonunda yeni iktisadî program değerlendirilir. Komisyondaki konuşmasında devletçi ekonominin işçi sınıfına hak ettiği değeri göstermediğini savunan ve “*Eğer devlet işletmeciliğinin tesellisiyle yetinirsek, hiçbir ekonomik başarı kaydetmemiz mümkün olmaz. Sermayeye emniyet, emeğe haysiyet kazandırmalıyız.*”(s. 265) diyen Adnan Bey, düşünceleriyle Başvekil Bayar’ın dikkatini çeker. İleride uzun yıllar birlikte çalışacak olan ikili, ilk kez bu toplantı sonrası yakınlaşırlar. Romanda Adnan Menderes’in siyaset hayatının başlangıç yılları bu olaylar çerçevesinde verilir.

I. 2-) İnönü Dönemi (1938-1946)

Bu dönemi konu alan romanların üzerinde en çok durdukları mesele, II. Dünya Savaşı’nın ülkemize yansımaları, iktidarı elinde bulunduran CHP ve Millî Şef hükümetlerinin savaş sırasında uyguladığı ekonomi politikalarıdır.

Türkiye II. Dünya Savaşı’na girmemek için başarılı bir denge politikası izlemesine rağmen, zor bir dönemden geçer. Ekonominin darboğaza sürüklendiği II. Dünya Savaşı yıllarında ülkede vurgunculuk ve karaborsacılık rağbet görür, ekmek karneye bağlanır, halk temel ihtiyaç maddelerine kolaylıkla ulaşamaz. Yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle halkın CHP iktidarına bakışı, İnönü döneminin olumsuzlukları romanlara yansır.

Bu dönemi değerlendiren yazarlarımız, tek parti yönetimini, yani CHP’yi ekonomi politikaları nedeniyle eleştirirler. Hükümetin savaşa girme ihtimaline karşın buğday gibi ihtiyaç maddelerini depolarda bekletip çürütmesi, Millî Korunma Kanunu, Yol Vergisi ve Varlık Vergisi gibi halkın belini büken uygulamalar üzerinde dururlar. Özellikle 1942-1944 yılları arasında yürürlükte olan Varlık Vergisi ve bu verginin vatandaşlar üzerindeki etkisi, romanlarda geniş biçimde ele alınır. Ekonomiyi azınlıkların egemenliğinden kurtarıp Türklere açmak için getirilen Varlık Vergisi; vergide ölçü olmaması, vergi miktarlarının komisyonların takdirine bırakılması, belirlenen vergiye itiraz hakkının bulunmaması, vergisini ödeyemeyen mükelleflerin Aşkale’ye çalışma kamplarına gönderilişi noktalarında eleştirilir. Yazarlar, bu vergi uygulamasıyla özellikle İstanbul’da pek çok ocağın sönmesi, Anadolu’dan gelen bazı insanların fırsatçılıkla servet sahibi olmaları ve paranın el değiştirmesi konusunu değerlendirirler.

Millî Şef hükümetlerinin aydınlara yönelik tavrı, özgür düşüncüyü sindirmek adına iktidarın uyguladığı baskı politikaları da bazı romanlarda eleştirilmektedir. Yine bazı romanlarda II. Dünya Savaşı sırasında ülkede yükselen Alman hayranlığı ve ırkçı ideoloji, basının ırkçı propagandaları, hükümetin muhalif basına karşı tavrı ve *Tan* gazetesi baskını gibi olaylara yer verildiği görülür.

Bazı romanlarda ise İnönü'nün halka uzak oluşu, halkla bütünleşememesi, CHP'nin laiklik konusundaki tutumu, dine bakışı, inkılâp sürecinin tamamlanıp tamamlanmadığı, Atatürk'ün ölümünden sonra Ankara'da değişen dengeler ile CHP çevreleri üzerinde durulur; tek parti iktidarının demokrasi anlayışı ve eşrafın partiyi yönetmesi eleştirilir.

Bu dönemi işleyen romanlarda önemli kültür hamlelerinden biri olan Köy Enstitüleri'nin kurulması ve halka benimsetilmeye çalışılması konusunun da değerlendirildiğini görürüz. Ankara'nın enstitü meselesine iki farklı yaklaşımı söz konusudur. Biri, enstitülerin sol eğilimli gençler yetiştireceği ve bunların partiyi ele geçireceği düşüncesi; diğeri ise enstitülerin Cumhuriyet muhafızları yetiştireceği anlayışıdır. Bu konuyu ele alan yazarlarımızın tezi ise köylünün aydınlanmasının enstitülere değil, ağalık düzeninin kaldırılmasına ve toprak reformunun gerçekleşmesine bağlı olduğudur.

Ayrıca romanlarda CHP politikalarından bunalan halkın arayış içinde olduğu, yeni bir siyasî oluşumu gönülden destekleyeceği de vurgulanmaktadır. II. Dünya Savaşı'nı demokrasilerin kazanması, Rusya tehdidi nedeniyle Türkiye'nin Amerika'yla yakınlaşması, bu yakınlaşmanın etkisiyle çok partili sisteme geçişin zorunluluğu; demokratik yaşama geçileceğini müjdeler niteliktedir. 1945 yılındaki bütçe görüşmeleri sırasında CHP içinde oluşan muhalafet, dört CHP milletvekilinin "Dörtlü Tahrir"i Meclis'e sunmaları, CHP'den ayrılan bu dört milletvekilin Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmaları; İnönü Dönemi'ni eserlerine konu alan yazarlarımız tarafından değerlendirilmektedir.

Bu tespitlerden sonra romanlara geçebiliriz. İnönü dönemine ilişkin meselelerin romanlardaki yansımaları şöyledir:

Orhan Kemal'in *Murtaza*⁸⁰ romanında Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından 1947'ye kadarki dönem ele alınır. Halkın tek parti iktidarına bakışı, Serbest Fırka denemesi, 1946'da Demokrat Parti'nin kurulması, yeni kurulan partiye yönelik yoğun ilgi, CHP ve DP'nin yarattığı ikilik ile DP'nin vaatleri üzerinde durulur.

Roman⁸¹, başkahraman Murtaza'nın çevresinde gelişen olayları konu alır. Eserde Murtaza'nın kişiliğinde "*insancıl bağlardan kopmuş, bağnaz ve katı bir görev anlayışının, kişileri zorbalığa yönelttiği, bir yandan da gülünçleştirdiği gösterilmektedir.*"⁸² Murtaza, Yunanistan'ın Alasonya kasabasından 1927 mübadelesiyle Türkiye'ye göç eden bir muhacirdir. Dürüst, disiplinli ve vazife aşkıyla dolu olan Murtaza'nın kişiliğinin oluşmasında Balkan Savaşı'nda şehit düşen dayısı Kolağası Hasan Bey'in büyük rolü vardır. Murtaza, yüzünü bile görmediği dayısına lâıyk bir yeğen olabilmek için namus, şeref ve disiplin kavramlarına sıkı sıkıya bağlı bir hayat sürmektedir.

Üç bölümden oluşan romanın ilk bölümünde Murtaza'yı Adana'da bir mahalle bekçisi olarak tanırız. "*Yukarıda Allah, Ankara'da Devlet, hem de hükümet, burda da ben!*" diyecek kadar vazifesini sahiplenen Murtaza; gözüpekliği, disiplini ve işine olan bağlılığıyla amirlerinin gözüne girer. Onun bekçilik ettiği bölgede hırsızlar, sübyancılar, zamparalar, hatta kediler bile eskisi gibi rahat hareket edememektedir. "*Vazifesinin aslanı*" Murtaza, kanunsuz ve ahlâk dışı işlere asla göz yummayıp canını dişine takarak asayışı sağlamakta, disiplin anlayışı nedeniyle de mahalledeki pek çok kişinin tepkisini toplamaktadır.

Murtaza, kendisi gibi muhacirleri çan sesinden kurtarıp Ezan-ı Muhammedi'ye kavuşturduğu için İsmet Paşa'ya yürekten bağlıdır. 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulunca halk arasındaki ikilik en çok onun canını sıkar. Murtaza için Serbest Fırkalılar düşman demektir. Hele İsmet Paşa'ya dil uzatılmasını hiç hazmedemez, Serbest Fırka mensuplarıyla kavga etmeyi bir çeşit vatan savunması gibi değerlendirir:

"Fırkacılığın iyice kızıştığı günler Murtaza öfkeden deli divane sağa koşuyor, sola koşuyor, şimdi artık iyice palazlanmış Serbest Fırkalı hemşerileriyle yaka paça

⁸⁰ Everest Yay., İst., 2008, (17. bas.), 356 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁸¹ İnci ENGİNÜN bu eseri büyük hikâye olarak değerlendirir ve yazarın "*şöhrete adım attığı ilk eseri*" olduğunu belirtir. (*Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, s. 340)

⁸² Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 3 Cumhuriyet Dönemi (1923-1959)*, İnkılâp Kitabevi, İst., 1999, (3. bas.), s. 294

oluyordu. Bir gün bu yüzden kafasına yediği bir iskemleyle kan içinde yere yuvarlandı. Bayılmıştı. (...) Murtaza kafasına iskemle yemekten memnundu. Dayısı nasıl Balkan Harbi'nde mübarek kanını kutsal vatan topraklarına döktüyse, o da bir çeşit düşman demek olan Serbestçilerin iskemle darbesiyle aynı kutsal topraklara kanını dökmüştü.” (s. 15)

Bekçi Murtaza'nın katı disiplininden rahatsız olan bir grup mahalleli, onu Emniyet Müdürü'ne şikâyet eder. Murtaza'nın görevine çok bağlı olduğunu bilen Emniyet Müdürü bu şikâyetlere kulak asmazsa da olayı duyan bir iplik fabrikasının Fen İşleri Müdürü Kamuran Bey Murtaza'yı fabrikasına kontrolör olarak almak isteyince Murtaza, bekçilikten ayrılır.

Romanın ikinci bölümünde Murtaza, Kamuran Bey'in fabrikasında kontrolör olarak çalışmaktadır. Vazifesinden asla taviz vermeyen Murtaza; kısa sürede iş disiplini nedeniyle başta kendisi gibi kontrolörlük yapan Nuh'la ve işçi, usta, şef herkesle didişmeye başlar. Fen İşleri Müdürü ise Murtaza'nın çalışmasından, aşırı dürüst kişiliğinden ve disiplininden son derece memnundur; Murtaza'nın fabrikadaki uygulamalarına ses çıkarmaz. Murtaza'nın altı çocuğu vardır ve kızlarından ikisi bu fabrikada çalışmaktadır. “*Vazife bir sırasında görmez gözüm evladımı, demem ciğerparem*” sözleriyle görevini her şeyden üstün tuttuğunu söyleyen Murtaza, kendi kızlarına bile göz yummaz. Makinelerin başında uyuklayan kızı Firdevs'i tartaklar ve yere çarpar. Kız aldığı darbenin etkisiyle birkaç gün sonra beyin kanamasından ölür. Murtaza, iş disiplini ile Fen Müdürü'nün övgüsü kazanıp çalışkanlığı nedeniyle ikramiye alırken fabrikadakilerin Murtaza'ya olan düşmanlığı da artmaktadır. Hemen herkes onun fabrikadan atılmasını sağlayacak bir açığı aramaktadır.

Yakup Kadri'nin *Panorama* romanının ikinci cildi, Atatürk'ün ölüm döşeğinde olduğunu, bu durumun da memleketin üstünde büyük bir kasvet havası yarattığını belirterek başlar. Dahiliye Bakanlığı tarafından bütün valilere, kaymakamlara ve parti başkanlarına gönderilen şifreli bir tamimle Atatürk'ün hayatından ümit kesildiği, korkulan felâketin gelip çattığı zaman halkın paniğe düşmemesi için gerekli tedbirlerin alınması zarureti bildirilmektedir. CHP İl Başkanı Tahincizâde Tahir Bey, Atatürk'ün ölümüyle rejimin tehlikeye düşeceğini, meydanın yobazlara kalacağını düşünerek endişelenmektedir. Tahir Bey'in babası Hacı Emin Efendi ise şapka kanunundan sonra on iki yıl boyunca neredeyse evinden hiç

çıkılmayarak devrimlere olan tepkisini göstermiştir. Tahir Bey ile babası arasındaki karşıtlık, romanda ironik bir durum ortaya çıkarır. Hacı Emin; ülkeyi saran yaslı ortamın ezanın Türkçe okunması, kadınların başıboş dolaşmaları ve “*kutsal Araplar*”a karşı çıkışımızdan dolayı bize reva olduğunu düşünecek kadar yobazdır. Bir namus abidesi gibi görünen ve her şeyi günah sayan bu adam, besleme kızı Fatma ile romanın ilerleyen kısımlarında ilişki kurar ve ondan çocuk sahibi olur.

Atatürk’ün ölümüyle sarsılan ülke, bir yandan da II. Dünya Savaşı’nın eşliğindedir. İsmet Paşa’nın savaş karşısında alacağı tutum merakla beklenmektedir.

Ülkede yaygın bir Alman hayranlığı söz konusudur. Tüccarından aydınına hemen herkeste Enver Paşa’yı aratmayacak bir Alman hayranlığı devam etmektedir. Hitler, adeta gökten inme bir savaş tanrısı, “‘*Nazilik*’ denilen siyasî mezhep, bu tanrının getirdiği dindi(r) ve ‘*Mein Kampf*’ bu dinin kitabı”dır. (s. 395) Cahit Halit gibi yüksek kültürlü kişilerin de bu düşüncede olmaları, “*Nasyonal sosyalizmin ortaya attığı ‘Yeni Nizam’ bir ütopye, bir hayal olmaktan çıkmış; hakikate inkılâp etmek üzeredir.*”(s. 396) görüşünün yaygınlık kazanması dikkat çekicidir.

Halil Ramiz ise Almanya ve Hitler karşıtı bir tutum sergiler. Almanlarla imzalanan saldırmazlık anlaşmasının ekonomiyi düzeltereceği, maddî refah sağlayacağı fikrinde olanların aksine; “*Alman Paktı*”nı siyasî bir kapitülasyon olarak değerlendirir. Almanya’nın bu savaşı kazanacağına kesin gözüyle bakan milletvekilleri, Halil Ramiz’in Alman karşıtlığıyla alay ederler. Halil Ramiz ise meclisteki arkadaşlarının Hitler’e yönelik büyük hayranlığı karşısında şaşkındır.

Türkiye, savaşa girmediği halde, ekonomik darboğazdadır. Ekmek, şeker gibi temel gıda maddelerinin fiyatları günden güne artmakta, halk yoksulluk çekmektedir. Karaborsacılık ve vurgunculuk ile zenginleşen kesim de dikkat çekicidir. Yakup Kadri, romandaki aydın tiplerden biri olan *An* gazetesi yazarı Fuat’ın bakış açısıyla II. Dünya Savaşı eşliğindeki Türkiye’nin sosyoekonomik panoramasını şöyle çizer:

“*Kimi savaşa girelim, kimi girmeyelim, diyordu. Sokaktaki adam, pırasanın kilosunu 70 kuruşa çıktığı için homurdanıyordu; dükkândaki adam, kesatlıktan acı acı sızlanıyordu. Çiftçi, tütününün, pamuğunun ya da buğdayının elinde kalmasına kızanıyordu; tüccar, alıp satacak mal bulamadığına hırslanıyordu. Öbür yandan ise bu kesatlık, yoksulluk ve kıtlık ülkesinde bakımsız toprakları kaplayan yabancı otlar gibi boyuna milyonerler türemekteydi. Lâkin, bunlar arasında bir yüzü gülene rast gelinmiyordu. Hepsi bir acayip şaşkınlık, bir gizli endişe, bir korku içinde yaşıyordu*

ve bu şaşkınlık, bu endişe, bu korku milyonların çoğaldığı oranda artıyor gibiydi. Zira, hiçbiri bu paralarla ne yapacağını, bu paraları nereye koyacağını bilemiyordu. Bankalar emin değildi; çünkü bunlar, hep devlet elindeydi ve banknot desteleri altın sikke kümeleri gibi yere gömülemezdi. Sonra, bakalım bu banknotlar bugünkü kıymetlerini ne zamana kadar muhafaza edebilecek? Şimdiden, Türk lirasının satın alma kudreti, tepesi aşağı düşmeye başlamıştı. Bunu gören milyonerlerin çoğu paralarını arsaya, emlâke yatırmaktan başka çare bulamıyordu ve yangından mal kaçırın kimselerin telâşıyla eski, yeni, sağlam, çürük, ucuz, pahalı demeyip birbirlerini ite kaka, köşkerin, konakların, yalılarının, apartmanların üstüne üşüşüyorlardı.”(s. 450-451)

Gazeteci Fuat ile o sıralarda İstanbul’a gelen ve felsefe doçenti olan Ahmet Nazmi arasında bir yakınlık kurulur. Sık sık bir araya gelerek ülke ve dünya meseleleri üzerine konuşur, savaş haberlerini tartışırlar. Ahmet Nazmi, savaşla ilgili haberlere kayıtsız kalan insanları küçümserken Fuat, halka bilgi vermeyen aydınları suçlar. Yine bir sohbetlerinde İstanbul’un üfürükçülerle, muskacılarla, falcılarla dolduğunu, pek çok kişinin savaş sonrasına dair fal bile baktırdığını konuşurlar. Fuat, falcılara gidenleri, mezarlıklarda gezerek hortlaklarla konuşan Hamlet’e benzetir. Yazar, Fuat aracılığıyla 31 Mart sonrası yeniden hortlayabilecek irtica tehlikesine dikkat çekmektedir.

1945 yılı sonbaharında, savaş Almanya’nın yenilgisiyle sonuçlandığı halde, halk yine huzursuzdur. İnsanların tedirginliğinin ve üzüntüsünün tek sebebi, ekonomik problemlerdir. Tek parti iktidarı, uyguladığı ekonomi politikalarıyla halkın tepkisini toplamaktadır. Halka göre, CHP hükümetinin baskıcı uygulamaları, inkılâp kavramını da zedelemektedir. Fuat’ın ifadesiyle “*inkılâp kanunları buz üstüne birer yazı*”dır. Halk, inkılâbın ne zor koşullarda kazanıldığını düşünmeksizin iktidara karşı bilenmektedir. Bu durum, romana şöyle yansır:

“Dilediği gibi kazanamayan tüccar; vergileri ağır bulan gelir sahibi; gittikçe artan kira bedellerinden canı yanan evsiz; açlıktan nefesi kokan küçük hükümet memuru; köylüyü eskisi gibi kasıp kavuramayan kasaba eşrafi ve nice yüzyıllık kâbusundan henüz uyanmaya başlayan köylü, hep bu noktada birleşiyorlardı. Zira, bunun için en korkulu rüya, köy okullarıydı. Beriki için en püsküllü belâ, Toprak Ofisi’ydi. Öteki için en büyük felâket, Buhran Vergisi’ydi. Kiracıyla ev sahibi içinse -biri hakkını kâfi derecede korumadı, öbürü menfaatini tehdit etti diye- Mesken

Kanunu'ndan daha ağır bir adaletsizlik olamazdı. Tüccara gelince, onun biricik düşmanı devletçilik prensibiydi. Nasıl ki, yobazın karanlıkta yumruk salladığı umacının adı da laiklikti.”(s. 508)

Panorama'da CHP'nin daha çok II. Dünya Savaşı sebebiyle uygulanan politikalardan dolayı tenkit edildiği görülmektedir.

Kemal Tahir'in *Bozkırdaki Çekirdek*⁸³ romanı, Türk Eğitim Tarihimizde önemli yeri olan Köy Enstitüleri'ni ve Millî Şef dönemi köy politikalarını eleştirel bir bakış açısıyla ele alması bakımından dikkat çekicidir.

Öğrenimin ilkokuldan sonra beş yıl olarak programlandığı Köy Enstitüleri, dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un gayretleriyle 1940 yılında faaliyete geçer. Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köy halkını eğiterek modernleşme sürecini tabana yaymanın yanı sıra, köylünün ekonomik hayatını geliştirmek için tarım, sanat, teknik gibi alanlarda köylülere örnek olabilecek işler yapmak amacıyla kurulan Köy Enstitüleri; önce 14 yerde kurulur, daha sonra bu sayı 21'e çıkar.

*Bozkırdaki Çekirdek*⁸⁴, 1943 yılında Çankırı-Çorum-Kastamonu topraklarının birleştiği yerde, Dumanlı Boğaz'ın Keşiş Düzü mevkiinde bir Köy Enstitüsü açılacağı haberi ile başlamaktadır. Yazar; romanın I. bölümünde hem enstitü fikrinin tartışıldığı Ankara (çatı), hem uygulama merkezi olan Anadolu (taban), hem de II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde Türk köylüsünün sosyo-ekonomik durumunu (çevre-pazar) gözler önüne serer.

Romanın “Çatı” başlıklı kısmında Ankara'nın Köy Enstitüleri'ne bakışı yansıtılır. Ankara kulislerinde enstitü meselesine ilişkin iki farklı görüş benimsenmektedir. Birincisi, enstitülerin sol eğilimli gençler yetiştireceği ve bunların partiyi ele geçireceği düşüncesi; ikincisi ise enstitülerin Cumhuriyet neferleri yetiştireceği anlayışı. CHP Genel Sekreteri'nin odasında partinin ileri gelenlerinden Karayağız Milletvekili ile Millî Şef'in çok güvendiği Profesör Milletvekili, Genel

⁸³ İthaki Yay., İst., 2005, (3. bas.), 493 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁸⁴ Cevdet Kudret, Kemal Tahir'in romanlarında kendi gözlemlerinden yararlanmamasını eleştirir ve bu romanın temelini bir süre Köy Enstitüsü'nde görev yaptıktan sonra enstitüden uzaklaştırılan incelemeçi Tahir Alangu'nun anlatıtlarından aldığını belirtir. (*Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 3 Cumhuriyet Dönemi (1923-1959)*, s. 159)

Sekreterle sohbete başlarlar. Bu sohbette Köy Enstitülerini faaliyete geçiren dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel hakkındaki dedikoduları da gündeme getirirler:

“... *Bugünün gözde işi: Eğitim! Gözde vezir: Eğitim Bakanı... ‘Adamlarını yerleştirdi kilit noktalarına... Bakanlığı gerektiği zaman kendi yararına kullanmak niyetinde!’* diyorlar, ‘*Köy Enstitülerinde yetiştirdiği öğretmenlerle, önce halkodalarını, sonra halkevlerini tutacak, aşağıdan yukarı partiyi ele geçirmeye çalışacak’* diyorlar.”

“... *Duyduğum doğruysa ‘Sol’ demeye başlamışlar adamcağıza şimdiden. Yakında ‘komünist’ diyen vicdansızlar çıkarsa hiç şaşmam!*

-*Çıktı bile çoktan... Sağcı eğitimciler, Bakanlığı ‘solda sıfır’a, enstitüleri onun çömezi kesilen eski arkadaşları İlk Öğretim Genel Müdürü’ne kaptırma aptallığını sindiremediler bir türlü...*”(s. 15-16)

Bu sözler, parti içindeki muhalefeti ve köy enstitülerine olumsuz bakış açısını göstermesi, başarılı bir eğitim hamlesinin gelecekte ne tür eleştirilerle sona ereceğini hissettirmesi açısından son derece dikkat çekicidir.

Parti Genel Sekreteri’nin yanına İlköğretim Genel Müdürü gelir. Genel Müdür, kurulacak 14. Köy Enstitüsü’nün yerini belirlediklerini, Dumanlı Boğaz Köy Enstitüsü’nü kuracaklarını bildirir. Ayrıca Genel Müdür, enstitünün başına getirilecek müdürün ve ekibin de kararlaştırıldığını söyler. Parti Genel Sekreteri, enstitünün kurucu ekibine sosyoloji doktorası yapan bir bayanın da katılmasını ister. Kayrağız Milletvekili, İlköğretim Genel Müdürü’ne enstitülerin umulan başarıyı sağlayacağına inanıp inanmadığını sorar. Genel Müdür, enstitülere niçin acilen ihtiyaç olduğunu şu sözlerle dile getirir:

“... *Yirmi milyona yaklaşan nüfusun dörtte üçü köylerde yaşıyor. (...) Otuz bin köy öğretmen bekliyor. Şehir öğretmen okullarından aldığımız öğretmenler şimdiye kadar yılda altı yüzü geçemedi. Her yıl, türlü türlü nedenlerle üç yüz öğretmen mesleği bırakıyor. ‘Her köye bir öğretmen’ amacına, bu gidişle yüz milyon Türk lirası harcayarak yüz yılda varabileceğiz. Oysa enstitüler bizi, yirmi yedi milyon lirayla, en geç on yılda ulaştıracaklar bu amaca...*”(s. 28)

Karayağız Milletvekili, partideki bazı milletvekillerinin enstitülerde yetiştirilecek köy çocuklarının öğretmenlik becerisi taşımayacaklarını düşündüklerini söyleyince Genel Müdür, Köy Enstitüleri’nde uygulanacak eğitimin niteliği ve enstitülerin amaçlarına ilişkin şu değerlendirmelerde bulunur: “-*Enstitülerde*

yeterince genel bilgi, meslek bilgisi veriyoruz. İstedığımız, köy yaşayışında öncü, sözü geçer, saygılı, kendine fikir sorulacak, akıl alınacak insanı yetiştirmek... Öncelik tanıyoruz pratik bilgilere... Bunun da belkemiği, çalışmaya gidecekleri yer köy olduğu için: Tarım...”(s. 29)

Genel Müdür; 1912 İlköğretim Kanunu’nda belirtilen amaç doğrultusunda “pratik okumuş, yerinde kalan köylü millet yetiştirmek” hedefini benimsediklerini söyleyerek köylü çocuklarını köylülüklerini kaybetmeyecek biçimde yetiştirdiklerini, enstitülerdekilerin “çocuk okutmak” ve “gerekirse vatan savunmasına koşmak” ödevlerini temel ilke edindiklerini vurgular. Karayağız Milletvekili ile Genel Müdür’ün konuşmalarını dinleyen CHP Genel Sekreteri’nin köyün ve enstitülerin önemine ilişkin değerlendirmeleri ise şöyledir:

“-Mecliste bazı arkadaşlar enstitülerimize sevinilecek ilgi, yakınlık, hissilik gösteriyorlar. Çünkü daha iyisi olsun istiyorlar. Hiç lekesiz olsun... Milli Eğitim Bakanımıza güveniyorlar, yakın arkadaşlarının gayretlerini değerlendiriyorlar. Çünkü önemini biliyorlar köyün... Türk köyü, yurdumuzun biricik dayanağı, biricik güvenidir. Geleneksel saflığı, ana cevherindeki özellik bozulmamalıdır. Bunu sağlamak için açılmıştır köy enstitülerimiz... Bozulmamış köy çocukları alınacak, töresel köyümüzün yüksek ahlâksal değerleri hırsla savunulacak...”(s. 31)

Genel Sekreter ayrıca, enstitülerin rejim muhafızlığını gerçekleştirecek kurumlar olduğunu da dile getirir: “... Köyde devletimizin, partimizin, hükümetimizin gören gözü, duyan kulağı, söyleyen dili olmak. (...) Gerekirse rejimin çekilmiş kılıcı kesilmek... Rejimin düşmanlarını tepelemek...”(s. 32)

İlköğretim Genel Müdürü, Parti Genel Sekreteri’nin sözlerinden son derece memnun olarak binadan ayrıldıktan sonra enstitü meselesine olumsuz bakan Karayağız Milletvekili, Genel Sekreter’e enstitü fikrini desteklediği için sitem eder. Parti Genel Sekreteri ise yakında enstitüleri tümünden kapatacaklarını söyleyince Karayağız Milletvekili çok şaşırır. Parti yönetiminin ileri gelenleri enstitüyü kapatmak isteseler de Cumhurbaşkanı İnönü’nün bu işi sonuna kadar desteklediğini, bu nedenle enstitülerin kapanmasının mümkün olamayacağını belirtir:

“-... Çok ileri gitti bu işte bizim Şef! Dönemez artık! Geçende bak bana ne dedi: ‘Nihayet on yıl içinde, ilköğretim meselesinin halledilmiş olacağını açık ve kesin olarak görebiliyoruz’ dedi, ‘Türk milletinin yeni ve yüksek cemiyetini kurmak için beslediğimiz bütün umutlar öğretmenlerimizin değerine, karakterine ve gücüne

dayanıyor. Biz öğretmenlerin büyük ülküye ehil yaradılıştta olduğuna inanıyoruz’ dedi. Hayır kolay kolay döndürülemez artık bu işten...”(s. 34)

Parti Genel Sekreteri ise ona İnönü’nün Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılma fikrine de karşı olduğunu, ama parti kapatılınca bu durumu hemen kabullendiğini hatırlatarak Paşa’nın devlet adamlığı kimliği gereğince halkın benimsemediği enstitü meselesinde de fazla direnmeyeceğini ifade eder:

“-... Devlet adamı, toplumun kabul etmediği ya da pek yakında kabul edeceği kesinlikle belirmeyen hiçbir şeyi, sürgit tutmaz. ‘Arada bir, denemeler yapmaz’ demiyorum, ama geleceği zorlamaz uzun boylu... Millî Şef’ten, kimileri ihtilâlcî davranışı bekler. Kimileri de bulunduğunu sanıp kendini aldatır. Oysa, İnönü, teğmenliğinden beri devlet adamıdır. Atatürk’le farkı da buradadır. En parlak düşüncelere karşı, İsmet Paşa’dan ilk önce şu karşılığı alırsın: ‘Çalış, millete kabul ettir de getir.’ (...) Millî Şef, İlköğretim Seferberliği’ni öğretmenlerin davranışına bağlamıştır. Göreceksin direnmez! Çünkü köylü tutmadı bu işi...”(s. 35)

Parti Genel Sekreteri’nin bu sözleri, CHP’deki parti içi muhalefetin gelecekte enstitüleri gözden düşürmek için köylünün memnuniyetsizliğinden hareket edeceğini gösterir niteliktedir. Aynı zamanda bu sözler, Dumanlı Boğaz Enstitüsü’nün karşılaşacağı zorlukların sinyallerini de yansıtmaktadır.

Romanın “taban” başlıklı kısmında enstitünün kurulacağı Keşiş Düzü mevkiî tanıtılır. Yazar, bu kısımda enstitünün uygulama merkezinde bulunan köylüyü okuyucuya sunar. Köyde dikkat çeken kişilerin başında, İttihatçı kadrolarda da görev yapan Zeynel Ağa gelmektedir. Ayrıca “taban”da, yaptığı büyü ve muskalarla köylü üzerinde etkili olan düzenbaz Cinci Nezir, cinsel sapkınlıkları bulunan Kara Derviş, adı birçok erkekle dedikoduya karışan dul köylü kadını Sultan da Zeynel Ağa’nın çevresindeki kişilerdir.

Zeynel Ağa ve çevresi, enstitünün yörelerinde açılacağı haberlerine tepkilidir. Geleneksel düzen işlerine gelmekte, enstitünün sağlayacağı aydınlanmanın kirli işlerini sekteye uğratacağını düşünmektedirler. Aynı zamanda enstitünün açılışı, devletin kendi alanlarına girişi anlamına gelecektir. Köylü, tam anlamıyla cehalet içindedir. Sürmekte olan II. Dünya Savaşı’na ilişkin düşünceleri bu cehaletin bir yansımasıdır. Cinci Nezir’in savaş yorumu, köylünün devrimleri özümseyemediğini de göstermesi açısından dikkat çekicidir:

“... Türk sıvanmayınca hiç olmaz! Neden mi? Hitler efendimiz katıksız Türk kanındandır ve de Müslüman’dır sapına kadar... Savaşı açmadan önce, Bağdat’tan, Basra’dan, Mekke’den, Medine’den derin hocalar topladı başına... Ne bulduysa Kuran’da buldu: ‘Kafkasya Türk’ünü, Mekke Arap’ını çekip çevirmeye hazır olun’ diye haber saldı Ankara’ya... Bunları bizim buyruğumuza verecek amma şartı var: Tekkeler selbes... Ezanımız Arapçaya dönecek ters yüzü, karılar örtülecek! Kısası: Ya şeriat ya ölüm!”(s. 50)

Zeynel Ağa, Kara Derviş’i ayartarak kurulacak enstitü aleyhine hutbeler veririr. Kara Derviş, köylüyü enstitüye karşı kıskırtır:

“... Estdüdü gâvurluğu konu konacak toprağımıza... Oğlan kız bir döşekte yatıp kalkacak Kızılbaş-komünist töresince... Uğursuzluktur! (...) Düzenimiz bozulur ki ne kadar. (...) Estdüdü konduramaz toprağına ‘Türkiüm’ diyen bire kadar kırılmayınca... Moskof Bolşevik manatı gücüyle girmiştir Osmanlı ülkesine bu esdüdü... Malın, davarın dölü, sütü kesilir haa! (...) Estdüdü Osmanlı içine saldı ki farmasonlar, birbirini kıra avanak Türk... Bu esdüdü bize yarar iş değil.”(s. 57-58)

“Çevre” başlıklı kısımda köye gelen enstitü kadrosuyla köylünün temasları işlenir. Enstitü Müdürü Halim Akın; prensipli, devletçi, idealist bir kişidir. Nuri Çevik ve Cemal Avşar enstitünün öğretmenleridir. Enstitü kadrosunda ayrıca CHP Genel Sekreteri’nin tavsiyesiyle aralarına katılan, Köy Enstitüleri üzerine doktora tezi hazırlayan Emine Güleç de bulunmaktadır. Enstitü kampı için gerekli olan erzak, Zeynel Ağa’nın yardımıyla güçlkle temin edilir. Köylünün savaş nedeniyle mal depolayışı enstitücülerin işini zorlaştırır.

Müdür Halim Akın, bölgedeki zorluklara rağmen enstitü işinde başarılı olacaklarına inanmaktadır. Romanın “inanç” başlıklı kısmında, Halim Akın’ın sözleriyle öğretmen okulu mezunu ilk Cumhuriyet öğretmenlerinin eğitim konusuna ve Cumhuriyet’in değerlerine bağlılığı dile getirilir. Halim Akın, aynı zamanda Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana ülkede yaşanan sosyal ve siyasî gelişmeleri de kendi kuşağının bakış açısıyla şöyle değerlendirir:

“... Kurtuluşun temeli bizdik. (...) İnsanların yüzde doksanı okuma yazma bilmeyen bir ülkede biz bilgisizlikle boğuşacak ordunun subaylarıydık. Kurtuluş Savaşı aslında Yunan’ı değil, ‘milletin ters bahtını’ yenmişti. Biz, bilgisizliği, geriliği mi yenemeyecektik? İmkânsızlık diye bir şey tanı mıyorduk. (...) Okullarda sıra

yokmuş, ders aracı diye bir şey yokmuş, kimin umurunda? (...) Umutsuzluğu, güçsüzlük belirtisi sayıyorduk.”(s. 163-164)

“... Bazı bazı yukardakiler bizi şaşırtıp biraz bunaltıyorlardı ama, hiç üstünde durmuyorduk. Onlar iyisini bilirler, yanılmazlar. (...) Aklımız pek almadı, Terakkiperver Parti'nin açılıp kurtarıcıların ikiye bölünmesini... Şeyh Sait Ayaklanması'na önce şaştık, sonra kızdık. Sersemletti bizi, İzmir'de tasarlanan suikast... (...) Serbest Parti'nin açılması, biz ülkücüleri hiç sevindirmede. (...) İnanıklarımızdan bir milimetre ayrılanları hain sayıyorduk. (...) Serbest Parti'nin kapatılması, doğru inançlarımızın zaferi gibi geldi bize...”(s. 164-165)

Enstitünün kurulmasını bir onur meselesi olarak kabul eden Müdür Halim Akın'ın görüşlerinin aksine, Kastamonu civarı müfettişi Şefik Ertem, enstitülerin temel değişmediği sürece boş ve geçici bir yıldızdan ibaret olacağını belirtir. Müfettiş Şefik Ertem romanda yazarın sözcülüğünü üstlenen figürdür ve Kemal Tahir, köy enstitülerine karşı tavrını Şefik Ertem'in sözleriyle okuyucuya aktarır. Şefik Ertem; enstitüleri müfredatlarındaki farklılık, köylüye köy dışında bir seçenek sunulmayışi noktalarında eleştirir. Köyün ve köylünün değiştirilme amacının düşünülmediğini, enstitüler aracılığıyla köylerde donanımlı rejim muhafızları yetiştirilmesinin hedeflendiğini vurgular.

Enstitüye dokuzu erkek, dördü kız on üç öğrenci kaydedilir. Kaynak, çocuklardır. Çocukların hepsi de enstitülü olma konusunda isteklidir. Yazar, Molla Hıdır dışındaki tüm çocukları sevimli, bilge ve cesur olarak gösterir. Dumanlı Boğaz Köy Enstitüsü'nün kaynağı, bu on üç çocuk olacak, inşaatlar tamamlanınca öğrenci sayısı bini bulacaktır.

Enstitünün yapılacağı Keşiş Düzü'nde kamp kurulur ve öğrenciler, öğretmenleriyle beraber çalışmaya başlarlar. Bu arada Zeynel Ağa, bir yandan enstitü kadrosunun yüzüne gülerken bir taraftan da Cinci Nezir'e enstitünün kapatılması için dilekçe yazdırmaktadır. Ankara'nın eninde sonunda gönderilen dilekçelere kayıtsız kalmayacağını düşünmektedir.

Enstitüye su getirmek gerekmektedir. Su yolu ise Kara Derviş'in kenevir tarlasından geçtiği için zorluk yaşanır. Zeynel Ağa, kenevir işinde Kara Derviş'le ortaktır. Suyun geçeceği toprağı sahte tapuyla enstitücülere satmak isterler. Oranın yerlilerinden Murat Eğitimci'nin ikazı ile tapunun sahteliği ortaya çıkar. Tehdit edilen ve hakarete uğrayan Kara Derviş, öğrencilerden Molla Hıdır'ı ayartır ve enstitüye ait

bir tüfeği çaldırır. Öğrencilerden Esef Çakır, nöbeti sırasında Molla Hıdır'ı esrar içerken yakalar; esrarı Kara Derviş'ten çaldığı tüfek karşılığı temin ettiğini söyleyen Molla Hıdır, enstitüden atılır.

Su meselesi nedeniyle yaşanan gerginlik, Molla Hıdır'ın esrarla yakalanışı zatürre olan Bekir Ozan'ın ölümü; enstitü meselesine soğuk bakan Müfettiş Şefik Ertem'e iletilir. Müfettişin teftiş sırasında tez hazırlayan Emine Güleç'e söyledikleri, romanın ve Kemal Tahir'in tezi niteliğindedir. Yazar Kemal Tahir'e göre, köylünün aydınlanması, ağalık düzeninin kaldırılmasına ve toprak reformunun gerçekleşmesine bağlıdır:

"-... 'Çekirdeği olsa yeşerirdi bozkır' dedik. Bu sözle, 'Bozkırdaki çekirdek hiç yok' inancına gidebilir miyiz?

-Çekirdeği 'insan' anlamına kullandığımız için...

-Gidemeyiz değil mi? Bozkırda elbet var çekirdek ama yaşama kanunları başka... Bütün sağlam çekirdeklerin şaşmaz kanunu: YEŞERMEKTİR. Çürükse yeşermez,, yeşermezse çürür. Bozkırdaki bizim çekirdeğin sağlamlığı, YEŞERMEMEYE doğru işlemesin?

-Anlamadım...

-Evet, anlaşılır gibi değil... İnanılmaz bir şey... Yeşermedikçe sağlam bir çekirdek... Canlı olarak var olması hiç yeşermemesine bağlanmış... Savunması yeşermemek. (...) Yeşermesini önlemek için pusuda bekleyen güçler var. Bu güçler akıl almaz bir kıyıcılıkla en mutlu filizleri hemen ezer, tomurcuklanmaya yeltenen bütün kökleri imansızca söker. Çünkü, onun da var oluşu, rahat yaşaması, bozkırdaki çekirdeğin yeşerip serpilmemesine bağlıdır. (...) Ne demiş Frenk atasözü? 'Toprağın varsa savaşın var' demiş... Toprağı yok ki savaşı olsun."(s. 435-436)

Enstitüde her olup biteni Ankara'nın haber alışı, onlara içlerinde bir ispiyoncu olduğunu düşündürür. Öğretmen Nuri Çevik'e göre bu ispiyoncu, yine bir öğretmen olan Cemal Avşar'dan başkası değildir.

Bu arada Zeynel Ağa, itibarını sarsan enstitüden intikam alma planları kurar. Öncelikle Cinci Nezir'e iftira dolu bir dilekçe yazdırır. Dilekçede Müdür Halim Akın'ın öğrencilerden rüşvet istediği, bir tarlayı zimmetine geçirdiği, öğrencileri bostan talanına teşvik ettiği, içki içip kız öğrencileri oynattığı gibi pek çok suçlama bulunmaktadır. Ayrıca Zeynel Ağa, bir komplo kurarak gizli gizli buluşan Sultan'la Murat Eğitimci'ni bastırır, Murat'ı dövdürür.

Kara Derviş ise öteden beri göz koyduğu Emine Güleç'i kaçıır. Jandarmanın gelmesi beklenirse zaman kaybı olacaktır, tüm enstitü Kara Değirmen'e gider. Olay aslında Zeynel Ağa'nın planıdır. Kara Derviş Emine'yi el sürmeden mağaraya götürecektir, Zeynel Ağa da Emine'yi kurtararak hem itibarını yeniden kazanacak hem de enstitünün yöredeki düzeni bozduğunu ispat edecektir. Şehvetine yenilen Kara Derviş, Emine Güleç'i ağanın planına rağmen mağaraya götürmez. Enstitüdekiler değirmene gelir, dervişle aralarında silahlı çatışma başlar. Çatışmada Murat Eğitimci ölür; Sultan, Kara Derviş'i baltayla öldürür. Roman bu trajedi ile son bulur.

Kemal Tahir siyasî hayata dair düşüncelerini bu romanında Köy Enstitüleri'ni temel alarak ortaya koymuştur.

Mehmet Seyda'nın *Yanartaş*⁸⁵ romanı, Zonguldak Ereğli Kömür İşletmeleri'nde memur olan bir gencin yaşadıklarından yola çıkarak Türkiye'de kömür işletmelerinin tarihini ve II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan sıkıntıları, bu sıkıntılardan kurtulmak için alınan önlemleri belgeleriyle anlatmaktadır.

1937-1943 yıllarında geçen roman⁸⁶; Uzun Mehmet'in kömürü buluşuyla Osmanlı döneminde kömür işletmelerinin nasıl kurulduğu ve yabancılar tarafından nasıl işletildiğiyle ilgili tarihî bilgilerle başlar, romanın baş kahramanı Osman Güralp'in vapurla Zonguldak'a gelişyle devam eder. Lise öğrenimini ekonomik nedenlerle yarım bırakan Osman; İstanbul'dan Zonguldak'ta çalışan babasının yanına gelir, kömür işletmelerinde memur olarak çalışmaya başlar. Bir anlaşmazlık yüzünden ailesinin yanından ayrılır, düzen kurmak için genç yaşta evlenir. Karısı da onun gibi memurdur. Sürekli okuyan, şiirle ilgilenen Osman Güralp, düşünceleri ve okudukları nedeniyle "şüpheli" damgasını yer, polis tarafından fişlenir. Bir süre gözaltında tutulursa da suçsuz bulunarak serbest bırakılır; fakat bütün yaşamı boyunca şüpheli hali devam eder. Arkadaşlarıyla birlikte komünizm propagandası suçlamasıyla tutuklanır, bir süre hapiste kalır. Hapishane ona önemli tecrübeler kazandırır. II. Dünya Savaşı sırasında, 1941'de askere alınır. Kırklareli'nde Bulgar sınırına yakın bir köyde ve İstanbul'da bir süre askerlik yaptıktan sonra, arkadaşı

⁸⁵ Ararat Yayınevi, İst., 1970, 696 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁸⁶ "Bu roman, Uzun Mehmet'in taşkömürünü bulması rivayetiyle, 1829'dan 1940'lı yıllara kadar Zonguldak Kömür İşletmeleri'nin belgelere dayanan tarihi niteliğindedir. Bu tarih çerçevesinde Yanartaş, kömür madeni işçilerinin yaşamı ve çalışma koşullarına tanıklık eden, belgesel nitelikte ilk roman olma özelliğiyle Türk edebiyatında ayrıcalıklı bir konum edinmiştir." (*Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, YKY, İst., 2001, 2. C., s. 557)

Galip Fuat'ın yardımıyla Zonguldak'a gönderilir. Askerliği boyunca peşini bırakmayan şüpheli damgası nedeniyle Beycuma'ya sürülür. Askerlik süresi savaş yüzünden uzatılır, askerlik döneminde komutanları tarafından haksız uygulamalara maruz kalır. Romanın sonunda Osman Güralp, ikinci çocuğunun doğumu için izin alamayınca askerden firar eder. Asker kaçağı olarak tutuklanır.

Yanartaş'ta Zonguldak ve çevresinin sosyal yaşantısı, kömür işletmelerinde çalışan yönetici-memur ilişkileri, kömür ocaklarında yaşanan işçi dramları, Beycuma çevresindeki memur ve köylü tipleri ilginç olaylarla hikâye edilir; toplumsal ve psikolojik yapı bu hikâyeler aracılığıyla yansıtılır.

II. Dünya Savaşı, savaşın ülkemize yansımaları romanda ayrıntılı olarak değerlendirilmektedir. Savaş yıllarındaki ekonomik darboğaz, alınan tedbirler, Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi uygulamaları, tek parti iktidarının savaş politikaları; meclis belgeleri ve tutanaklarla ele alınmaktadır. Bu özellikleriyle roman, belgesel bir nitelik taşır.

Romanda CHP hükümetinin II. Dünya Savaşı yıllarındaki ekonomi politikaları eleştirilir. Yazar, temel ihtiyaç maddelerinin piyasada bulunmayışının ya da çok yüksek fiyatlarla satılmasının sorumlusu olarak hükümeti görür. 7 Eylül 1939 tarihli bir bildiriyle gıda maddelerini ucuza alıp pahalıya satmaya teşebbüs edenlerin cezalandırılacakları belirtilir, savaş nedeniyle yiyecek stoku gibi lüzumsuz ferdi tedbirlere gerek olmadığı duyurulur. Yazara göre, hükümetin bu açıklaması, halkı uyandırır. I. Dünya Savaşı'nda yağmurda karda saatlerce ekmek fırınlarının önünde beklediklerini, süpürge tohumu yiyip çaylarını üzümle içtiklerini hatırlayan halk; II. Dünya Savaşı'nın da aynı sıkıntıları yaşatacağını düşünür. Bu yüzden yoksul halk, hükümetin açıklamasını, "*Neyin sıkıntısını çekiyorsan birkaç kilo çoğunu almaya bak!*" vurguncu ise "*Ne bulursan depoya kaldır, sakla, yarın öbürü gün fiyatını arttırır, açıktan paralar kazanırsın!*"(s. 195) şeklinde algılar ve uygular.

Romanda ekonomiyi rahatlatmak için Ocak 1940'ta yürürlüğe giren Millî Korunma Kanunu üzerinde durulur. Bu kanunun Zonguldak kömür ocaklarında çalışanlara da yükümlülük getirdiği, "*insanın özgürlük haklarını kısıtlayıcı, başıboş ticaret alanını düzenleyici birtakım hükümler*" içerdiği vurgulanır. Kanun uyarınca "*Ücretli iş mükellefiyetine tâbi tutulanların iş yerlerine sevk ve nakillerine ve bu esnada iâşe ve ibatelerine muktazi masraflar ile celbolundukları veya kendiliklerinden müracaat ettikleri tarihten işe başladıkları tarihe kadar*

çalıştırılacakları iş yerlerinde alacakları ücretin yarısı bunları çalıştıracak müesseselere ödenecektir. Kaçanları yakalamaya gidenlerin, alıp getirenlerin yiyecek içecek paralarını, yolluklarını kaçanları çalıştıracak işyerleri ödeyecekse de, tutarını sonradan 'eşit taksitlerle' onların gündeliklerinden kesecektir.”(s. 271-272)

II. Dünya Savaşı yıllarında uygulanan ekomik tedbirlerden biri de ekmeğin ve temel ihtiyaç maddelerinin karne usulü ile dağıtılmasıdır. Romanda İstanbul Valisi Lütfü Kırdar'ın ekmeklerin karneye bağlanmasına ilişkin 13 Ocak 1942 tarihli açıklamasına yer verilmektedir. Açıklamada İstanbul'da ekmeğin 750 gram olarak çıkacağı, ağır işçilerin günlük istihkakının tam bir ekmeğe olacağı, diğer vatandaşların 375 gram, yedi yaşından küçük çocukların ise 187.5 gram ekmeğe haklarının bulunduğu bildirilmektedir. (s. 383)

Romanda Başbakan Refik Saydam'ın 1 Şubat 1942 tarihli radyodan halka sesleniş konuşması üzerinde de durulur. Başbakan konuşmasında dünyadaki savaşı, Türkiye'nin iç ve dış politikasını değerlendirir. Ülkenin savaşa girmeyişinin büyük bir şans olduğunu belirtir; fakat dünyayı sarsan savaş buhranının bizi de etkilediğini, ekonomik darboğazın aşılması için tedbirlerin arttırılacağını ifade eder. Millî Korunma Kanunu'nda yeni düzenlemelere gidildiğini dile getirir:

“Türk köylüsünün yazlık ekim gayretlerini desteklemek için, hükümetiniz, elinden gelen imkânları ve vasıtaları kullanmak, tohumluklarının Toprak Mahsulleri Ofisi veya Ziraat Bankası eliyle tedarik edilerek çiftçiye avans olarak dağıtılması bu kararın içinde bulunmaktadır. Dağıtılan ve ekilen bu tohumlardan alınacak mahsulün tohumluk ve ihtiyaç fazlası devletçe satın alınacaktır. Bunun için tohum dağıtmak sırasında, tohum verilenlerden pul ve her nevi resimden muaf, yalnız ihtiyar heyetince tasdikli birer beyanname alınacaktır. Bu beyannameler iaşe komisyonlarında veya ekim komisyonlarında toplanacak ve tamamlandıktan sonra mahsulün satın alınması için Toprak Mahsulleri Ofisi teşkilâtına devrolunarak, tohum alan müstahsilden karşılığı mahsul istenecektir. Mahsul alınırken, tohum avansı elde edilecektir. Bu mahsuller, Toprak Mahsulleri Ofisince her köyün bağlı bulunduğu en yakın kaza merkezi veya istasyon, iskele veya Pazar mahallinde satın alınacaktır.”(s. 387-388)

Yazar; Başbakan Refik Saydam'ın açıkladığı yeni kararların topraksız köylüye hiçbir şey kazandırmayacağını, büyük toprak sahiplerinin ise bir kez daha yüzünü güldüreceğini ileri sürer ve CHP hükümetini eleştirir.

Refik Saydam'ın ölümü üzerine 11 Temmuz 1942'de Şükrü Saraçoğlu Başbakan olur. Saraçoğlu hükümeti, ekonomik tedbir olarak Varlık Vergisi Kanunu'nu çıkarır. 11 Kasım 1942 tarihli Meclis oturumunda Başbakan Saraçoğlu, bu vergiye neden ihtiyaç duyulduğunu, vergi tahsilinin hangi esaslar doğrultusunda yapılacağını milletvekillerine açıklar. Kanunun tüccarlar, emlak ve akar sahipleri ve büyük çiftçiler olmak üzere başlıca üç matrahtan para toplayacağını, vergi miktarını altışar kişilik komisyonların belirleyeceğini, belirlenen miktarlara itiraz hakkının bulunmadığını anlatır. Ayrıca vergilerin tespit ve ilânı için 15, tahsili için de 15 gün süre konduğunu söyler. Varlık Vergisi'nin amacını ise şu cümlelerle açıklar:

“-Bu kanun ile takip ettiğimiz hedef tedavüldeki paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber bu kanunun tatbikinden, Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirler üzerinde toplanan halk buğzunun (gizliden, yürekte düşmanlık duymanın) silinmesi, vergileri ödemek için bizzazure satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir itidal husule getirmesi gibi tâli faydaların tahassül etmesi de imkân haricinde addedilemez.”(s. 601-602)

Romanda Varlık Vergisi Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin ardından kanuna ilişkin gazetecilerin görüşlerine de yer verilmektedir. Zekeriya Sertel 18 Aralık 1942 tarihli *Tan* gazetesinde yeni vergi kanununun ilk neticelerini değerlendirir, uygulamanın ekonomi açısından faydalı olacağını vurgular. Serveti ellerinde bulunduranların 100 bin kişi olduğunu, 18 milyon nüfusun ekonomik zorluk çekmesine rağmen, bu 100 bin kişinin refah ve servete kavuşmasından doğan haksızlık ve adaletsizliğin Varlık Vergisi sayesinde tasfiye edileceğini belirtir. Zekeriya Sertel'e göre vergi, halka şu hakikati öğretmiştir:

“Bir cemiyette asıl olan refah ferdî refah değil, millî refahtır. Millî refahın zararına ferdî refah olamaz ve olmamalıdır. Bugünkü harp şartları içinde, bütün milletin mustarip olduğu bir devirde, mahdut bir zümrenin refahı, kuşkusuz bir hastalık alâmetidir. Gayri tabî bir haldir. Varlık Vergisi bu hastalığı tedavi eden bir dava, gayri tabîliği tasfiye eden bir çaredir.”(s. 635)

Toplumcu düşünceleri olan ve “solcu” bilinen Zekeriya Sertel'in olumlu yazısının yanı sıra, liberalizm savunucusu Hüseyin Cahit Yalçın da Varlık Vergisi'ni destekler, *Yeni Sabah*'taki yazısında bazı mükelleflerin vergiyi az bile bulduklarından söz eder:

“Varlık Vergisi’nin birçok tereddütlere, hatta endişe ve dedikodulara sebebiyet vermiş olduğu meydandadır. Fakat şimdiye kadar gördüğümüz listeler hakkında asıl mükelleflerin fikir ve mütalâasını öğrenebilmiş değilsek de rakamlar tahmin edilen korkutucu mahiyeti haiz olmaktan uzak gibi görünüyor. Hatta Mersin listesinde dostlarımdan birini pek yakından alâkadar eden bir mükellefiyet hakkında kendisinin fikrini sorduğum zaman, istenen paranın çok makul ve münsifane olduğunu, hatta biraz daha fazla vergi tarh edilmiş olsa idi bunu bile muhik (haklı) görmek icap edeceğini saklamadı.”(s. 636)

Yazar, romanının sonunda bütün Zonguldak vilâyeti için belirlenen verginin 1.600 lira olduğunu belirtir.

Ömer Faruk Toprak’ın *Tuz ve Ekmek*⁸⁷ adlı romanında; 1945-1946 yıllarında tek parti iktidarının aydın kesime yönelik baskıları, özgür düşünceye tahammülsüzlüğü, sol görüşü sindirme politikası, muhalif basına karşı tavrı, *Tan* gazetesi olayı ve bu tablo içerisinde DP’nin oluşumunu sağlayan faktörler ele alınır.

1945-1946 yıllarındaki sıkıyönetim dönemi İstanbulu’nu anlatan roman, öğretmen ve yetenekli bir şair olan Sabahattin’in kaçış öyküsünü işlemektedir. Üç yıllık öğretmen olan Sabahattin, meslektaşı Ayşe ile evlidir. Kendisi gibi sol görüşlü arkadaşlarıyla beraber çıkarttıkları dergi kapatılmıştır ve Sabahattin polis tarafından aranmaktadır. Suçu olmadığı halde, aydın kuşağa uygulanan baskı nedeniyle aylarca polisten kaçan, sürekli yer değiştirerek yakalanmamaya çalışan Sabahattin; sonunda ele geçer. Günlerce süren sorgusundan sonra tutuklanırsa da daha sonra delil yetersizliğinden salıverilir. Sabahattin, özgürlüğüne ve eşi Ayşe’ye kavuşur. Yeniden öğretmenlik yapabilmek için Ankara’ya gider; ancak İstanbul’a eli boş döner. İstanbul’a geldiğinde yine arandığını öğrenen Sabahattin için tekrar bir kaçış ve saklanma dönemi başlar. Sonunda yakalanır, polis şefi Ahmet Hulusi’nin işkencelerine dayanamayarak ölür. Düzenlenen tutanağa Sabahattin’in parmaklığın kenarından geçerken kendini aşağıya atarak öldüğü yazılır.

Sanat ve edebiyat çevrelerinde yaşayan bir kuşağın anlatıldığı *Tuz ve Ekmek*’te, kendilerini toplumcu düşüncelerin etkisine kaptırmış aydın kişilerin tek parti döneminde polisten kaçış serüvenleri yer almaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin baskı dönemini; aydınlara, öğretmen, üniversite öğrencileri ve sanatçılara

⁸⁷ Cem Yayınevi, İst., 1990, 284 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

yönelik insan avını işleyen eserde Sabahattin'in yakın çevresinin yaşadıkları da dile getirilmektedir. A. ilinde sürgün hayatı yaşayan Osman Fuat'ın, kaymakam Fikret'in, yazar Sait Hüsnü'nün ve diğer aydınların sıkıyönetim dönemindeki hayat öyküleri romandaki yan serüvenlerdir.

Bilindiği gibi tek parti iktidarı, II. Dünya Savaşı'nın giderek yayılması üzerine İstanbul ve bazı illerde 20 Mayıs 1940'ta sıkıyönetim ilân eder. Üçer aylık dönemlerle sürekli uzatılan sıkıyönetim uygulaması, 1947 Kasım ayına kadar tam yedi yıl sürer. Özellikle 1945-1946 yılları, savaş dışı kalmaya olağanüstü çaba harcayan siyasî iktidarın basını ve aydın çevreleri sıkı denetim altına aldığı dönemdir. Romanda tek parti döneminin baskılarına, Cumhuriyet Halk Partisi hükümetinin aydınlara yönelik tavrına ilişkin değerlendirmeler, polis tarafından aranan Sabahattin ve onu bir süre evinde saklayan üniversite öğrencisi Nihat arasında geçen konuşmalar aracılığı ile yapılır:

“-Bir baskı döneminde yaşıyoruz. Bunlar ve daha beterleri olacaktır. Fakültelerden biraz özgür düşünceli arkadaşları bile götürdüler. Hepsi hücrelere konulmuşlar. Beni de her an tutuklayabilirler. Tutuklama ölçülerine akıl fikir ermiyor. Öyle öğrenciler tutuklandılar ki, görsen, konuşsan hayret edersin. Genç kafaları sindirmek için yapıyorlar bunları. Kendi bozuk yönetimlerini sürdürmek için, hangi yoldan olursa olsun, yurtseverleri sindirmek istiyorlar.

-Gerçekten, yurtseverlere düşman yapmaya çalışıyorlar herkesi. Kendi görüşlerine göre, bir vatan haini tipi çiziyorlar. Ellerindeki basın, güvenlik kuvvetleri, hatta kendi çıkarlarının çizgisinde yürüyen yarım aydınları, hep bize düşman olarak yetiştiriyorlar.”(s. 21)

Romanda II. Dünya Savaşı'nın sona ermek üzere olduğu dönemde İstanbul'da suçlu olmanın ya da olmamanın çoğu zaman aydınlar için eşit sayıldığı vurgulanmakta; devrimci kimliğin tutuklanmak için yeterli sebep gösterildiğine dikkat çekilmektedir. Böylece CHP hükümetinin özgür düşüncüyü sindirmek adına uyguladığı baskı politikaları eleştirilmektedir.

Yasalara uyduğu halde polis tarafından “kuşkulu kişi” olarak görüldüğü için birkaç yıldır izlenen Sabahattin; özgür düşünen aydınların birçoğunun çorak Anadolu kasabalarına, yoksul illere sürgüne gönderilmesi, İstanbul'da kalanlara ise gözdağı verilmesi nedeniyle tedirgindir. Yakalandığı takdirde suçsuzluğu ispatlanana kadar yaşayacaklarını düşünerek aylarca polisten kaçmaya çalışır. Sabahattin'in

düşüncesine göre, yurtsever aydınlara en sert baskıyı reva gören ve gerektiğinde yasaları hiçe sayan güvenlik güçlerinin eline geçmemesi gerekmektedir.

Romanda CHP iktidarının sol görüşü sindirme politikası doğrultusunda gerçekleştirilen 4 Aralık 1945'te yaşanan *Tan* gazetesi baskınına da yer verilmektedir.⁸⁸ CHP içindeki muhalifleri kucaklayacak bir cephe oluşturmak amacıyla yayın yapan *Tan* gazetesi, *Görüşler* adlı bir dergiyi 29 Kasım 1945'te yayımlar. Derginin 1 Aralık 1945 tarihli sayısında Sabiha Sertel'in yazdığı "*Zincirli Hürriyet*" başlıklı yazı, iktidarın tepkisine neden olur. Sabiha Sertel bu yazıda, "*Tek Şef-Tek Parti*" sisteminin demokratik hak ve özgürlükleri nasıl zincire vurduğunu dile getirir. *Tan* gazetesine ilk tepki, 3 Aralık'ta CHP yanlısı *Tanın* gazetesinden gelir. Başyazar Hüseyin Cahid Yalçın, "*Kalkın Ey Ehl-i Vatan*" başlıklı yazısıyla ertesi gün yaşanacak saldırıya bir anlamda davetiye çıkarır. 4 Aralık tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde de *Görüşler* dergisi hedef haline getirilir; *Görüşler*'in başındaki G harfinin ters çevrilip bakıldığında bir orağı andırdığı, bu nedenle bu derginin komünist bir yayın organı olduğu iddiasına yer verilir. 4 Aralık 1945'te üniversite öğrencilerinin de bulunduğu on bin kişiyi aşan topluluk, Beyazıt Meydanı'ndan Çarşıkapı istikametine doğru yürüyüşe geçer. *Tan* gazetesi matbaası, ABC Kitabevi yerle bir edilir. Aynı topluluk Beyoğlu'na kadar giderek *Yeni Dünya* gazetesi ve Berrak Kitabevi'ni de tahrip eder. Sıkıyönetimin uygulandığı İstanbul'da on bin kişinin hiçbir engelle karşılaşmadan eylem yapmaları ve yakalanmadan dağılmaları oldukça dikkat çekicidir. Basın tarihimizde "*Tan Gazetesi Olayı*" olarak anılan bu eylemin gazetede Sovyet yanlısı yayınlar yapılması nedeniyle gerçekleştiğine, Sovyetlerle gerginleşen ilişkilerin olayları tetiklediğine romanda şu satırlarla yer verilmektedir:

"... Aslında gazeteler ikiye ayrılmıştı. Mihver, Nazi Faşist birliğini gösteren Alman-İtalyan-Japon güçlerini bir araya getiriyordu. Öbür yanda ise Anglo-saksonlarla birleşen Sovyet Rusya vardı. Türk hükümeti, Anglo-sakson tarafına kâğıt üzerinde bağlı idi. Basının büyük çoğunluğu ve o dönemin iki dışişleri bakanı,

⁸⁸ H. Bayram KAÇMAZOĞLU, sol düşüncenin sindirilmesi ve *Tan* gazetesi olayına ilişkin şu yorumda bulunur: "*SSCB'nin II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye üzerinde bazı haklar talep etmesi ve bunu iki notanın daha izlemesi, iplerin tamamen kopmasına neden olmuş ve Türkiye'de bir komünizm düşmanlığına yol açmıştır. 4 Aralık 1945'te Tan ve Görüşler olaylarından sonra, 1960'a kadar Türk solunun tamamen sahneden çekilmesi ve düşün dünyamızdan uzaklaştırılması da bu durumla açıklanabilir.*" (*Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yay., İst., 1988, s. 19)

Nazilerle içli dışlı dostluk kurmuşlardı. Yani yürekleri Nazilere dönüktü. İstemeyerek Batılılara bakıyorlardı. Başka bir görüşe göre, buna iki tarafı da 'idare' ediyorlardı denebilir. O yıllarda Batıyı dört elle tutan, Sovyet Rusya'ya uzaktan uzağa sevgi besleyen Tan gazetesi vardı yalnız. Batı kaynaklarının verdiği haberleri değerlendiriyor, bu nedenle baştaki yöneticileri içten içe kızdırıyordu.”(s. 109)

Romanda 4 Aralık 1945 gününün basın hayatımıza kara bir leke olarak girmesine ve olaylarda iktidarın parmağının bulunduğu dair değerlendirmeler dikkat çekicidir:

“... Üniversitede sağcı öğrenciler, verilen işaret üzerine, günlerdir gizlice yaptıkları hazırlığı açığa vurmuşlar, Beyazıt'ta toplanıp (komünizmi tel'in) yürüyüşüne geçmişlerdi. CHP'nin verdiği işaret belliydi, hedef gösterilmişti. Tan basımevi, paramparça edilecekti. (Görüşler) dergisinin yaptığı, o zamana göre sert eleştiriler taşlarla, sopalarla, demir çubuklarla yok edilecekti. Bu tertibin içinde görevli sivil memurları gördüklerini tanıklar söyleyip durdular.

... Gelip geçenlerden 'Tan'ı yağma ediyorlar' sözleri çalındı kulağına. Vilâyeti dönüp Remzi Kitabevi'nin önüne gelince, yedi yıldır halkı ve gençliği (kahrolsun komünizm) sloganı ile uyutan ve susturan CHP'nin yeni oyununun oynanmakta olduğunu anladı. Kalabalığa daha yaklaşınca iyice gördü ki, bunların bir kısmı üniversite öğrencisi, öbür bölümü bakla bıyıklı öğrencilik çağı ile uzaktan yakından ilgisi olmayan kişilerdi. Demir çubuklarla baskı makinelerinin merdaneleri kanırtılarak bozuluyor, kurşun harfler yerlere saçılmış çiğneniyordu. Top top kâğıtlar ıslanmış ve yırtılmıştı. Bobinlerdeki kâğıtlar ise artık gazete yaprağı haline gelemezdi. Bir iki saat sonra ortalık yatıştı. (...) Makineler ve kalemler susturulmuştu artık.”(s. 110-111)

Eserde II. Dünya Savaşı'nın bittiği 1945 yılının sonlarında Türkiye'deki sosyal ve siyasî tabloya ilişkin değerlendirmelere de yer verilir, ayrıca bu tablo içinde Demokrat Parti'nin oluşumuna da kısaca değinilir. Çok partili hayata geçiş hamlesinin içerden değil, dışarıdan gelen talep üzerine uygulamaya konulduğu özellikle vurgulanır.⁸⁹ Bu sebeple yazar, yapılan hamleden ümitli olmadığını, yeni doğan partinin de muhaliflere ancak CHP kadar tahammül edebileceğini dile getirir:

⁸⁹ II. Dünya Savaşı'nın müttefiklerin zaferiyle sonuçlanması üzerine 1945'ten sonra Türkiye, Amerika'ya yakınlaşmaya ve dış politikasını Amerika'ya göre şekillendirmeye başlar. Cem EROĞUL, DP'nin doğuşuna neden olan dış etkiler konusunda şu yorumu yapar: “Dünyaya damgasını vuran bloklar politikası ve soğuk savaş bu yılda doğmuş, Türkiye'yi bugünkü duruma getiren

“... İkinci Dünya Savaşı sona ermişti ama her ülkede duman tütiyordu daha. Hiçbir yerde yaralar sarılmamıştı. San Fransisco’da alınan karar gereğince, bazı geri ülkeler demokrasi denemesinin ilk devresine girmişti. Türkiyemiz savaş görmemiş olduğu halde, yoksul bir ülke olmaktan kurtulamamıştı. Hatta tutucu yönetimler, daha da fakir bırakmıştı ülkeyi. Yoksulluğun yanında ağır siyasal baskı koşulları gevşeyeceğine, gittikçe artıyordu. Böylece demokrasi denemelerine girişildi. Başkalarına muhalefet partisi kurmak izni verilmediğinden, CHP içinden çıkan birkaç kişi, bu görevi yüklendiler. İlk kuruluş anında CHP’ye ne kadar karşı çıkmak isteyen varsa, DP onlarla işbirliği yapmakta sakınca görmedi. Bu işbirliğinde, DP tarafında içtenlik yoktu. Muhalefet birikimini, kendi işlerine geldiği gibi kullanmak istiyorlardı. Bir yere kadar beraber yürüyüp, sonra onlara tekmeyi atacaklardı.”(s. 109-110)

Adalet Ağaoğlu’nun *Ölmeye Yatmak*⁹⁰ romanı, *Dar Zamanlar* üçlemesinin ilk kitabıdır.⁹¹ Romanda tek parti dönemi, II. Dünya Savaşı yılları ve CHP’nin karne uygulaması, Varlık Vergisi gibi tepki çeken ekonomi politikaları, 1945’te CHP içindeki muhalefetin güçlenmesi ve 1946’da Demokrat Parti’nin kurulması gibi konulara değinilmektedir.

Aydın bir kadının gözünden 1938’den 1970’lere kadar Türkiye’nin siyasî ve sosyal yapısının anlatıldığı romanda başkahraman Aysel’dir. *Ölmeye Yatmak*’ta Doçent Aysel’in Ankara’daki bir otel odasında, 1.5 saatlik bir zaman içerisinde kendi geçmiş, ilişkileri, hayal kırıklıklarıyla hesaplaşması ve iç konuşmalarından yola çıkarak yakın tarihi hem muhalif bir aydın hem de bir kadın gözüyle sorgulaması anlatılır. Aysel, “ölmeye yattığı” otel odasında ilkokul yıllarından doçent olduğu zamana kadarki yaşantısını sorgular. Dünder Öğretmen’i, ilkokul arkadaşları Aydın, Ali, Hasip, Semiha, Sevil, Ertürk ve Namık’ı tek tek düşünür. Ailesiyle ilişkileri,

emperyalizm uyduculuğu ve biçimsel demokrasi, yine bu yılda hızla oluşmaya yüz tutmuştur. Demokrat Parti, tam anlamıyla, bu yeni düzenin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.” (Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, Ank., 1990, s. 1)

H. Bayram KAÇMAZOĞLU da DP’nin doğuşunun İnönü’nün isteği ile değil, Sovyetlerin baskı ve tehdidine karşı Batı desteğini sağlama politikasının gereği olduğunu belirtir ve “Birleşmiş Milletler Anayasası kabul edilmemiş, Türk hükümeti liberasyon ve demokratikleşmenin baskısı altında kalmamış olsaydı, muhtemelen, DP’nin sonu da tıpkı TCF ve SCF gibi olurdu.” yorumunu yapar. (*Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, s. 28-29)

⁹⁰ YKY, İst., 2001, (5. bas.), 346 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁹¹ Olcay ÖNERTOY, bu romanda yazarın çocukluk yıllarının geçtiği Nallıhan’daki yaşayışın etkisi olduğunu belirtir. (*Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü*, İş Bankası Kültür Yay., Ank., 1984, s. 194)

Ömer’le olan evliliği, öğrencisi Engin’le yaşadığı bir günlük beraberlik; bütün ayrıntılarıyla Aysel tarafından hatırlanır. Romanın bitiminde Aysel, ölüme başkaldırır, otelden çıkar. Yaşadıklarının bedelini ödemeye ve hayata yeniden başlamaya artık hazırdır.

Ölmeye Yatmak, Aysel’in hayatının 30 yılını, ülkemizin bu süreçteki siyasî ve toplumsal değişimini gözler önüne serer. Romanda siyasî meseleler, kahramanlar veya onların okuduğu gazete haberleriyle verilir. Cumhuriyet sonrasında yaşanan değişim, çok partili hayata geçişle birlikte yeni bir safhaya taşınır. Siyaset sosyal hayat üzerindeki etkisini beklenmedik tezahürlerle göstermeye başlar.

Adalet Ağaoğlu; hayatını gözden geçirmek için “*ölmeye yatan*” Aysel’in kişiliğinde Cumhuriyet sonrası aydın kadının dönüşüm sürecini, bunalmalarını bütün boyutlarıyla ortaya koyar. Başkahraman Aysel’in hayatında iz bırakan kişilerin, başta Dünder Öğretmen ve onun irfan ordusu olarak adlandırılan ilkokul arkadaşlarının, ailesinin ve yakın çevresinin hayatlarına da yer verilen romanda; geri dönüş, bilinç akışı, günlük, mektup gibi tekniklerle toplumsal değişimin bireyler üzerindeki etkilerini tespit etmek mümkündür.

Roman, II. Dünya Savaşı’nın ayak seslerinin duyulduğu ve ardından savaşın başladığı dönemde CHP’nin izlediği politikalara, bu politikaların halk üzerindeki etkilerine ve dünya konjonktürünün sebep olduğu olaylara yer verir. CHP, bu dönemde Millî Şef’in başkanlığında savaşa girmeme politikası izlemektedir. Müttefikler ve mihver devletler CHP yoluyla Türkiye’yi kendi safına çekme çabasıdadır. İnönü, izlediği denge politikası ile ülkeyi savaşa girmekten kurtarır; ancak savaşın etkileri, halk nazarında CHP’yi özellikle ekonomi konusunda suçlu görmekten kurtaramaz. Gıda maddelerinin azalması, uygulanan tasarruf tedbirleri, ekmeğin karneye bağlanması, Varlık Vergisi gibi uygulamalar; CHP’nin halkın gözünde oy kaybetmesine yol açar. Bu arada Türkiye’nin NATO’ya üye olması, dünya üzerinde demokrasiyi yayma çabaları da çok partili hayata geçişi kaçınılmaz hale getirir. Bütün bu gelişmeler, DP’nin doğuşuna zemin hazırlar. Romanda Aysel ve diğer kişilerin tanıklığıyla DP’nin doğuşuna ve CHP’yle aralarındaki ilişkiye yer verilir. Siyaset, taraf-muhafız kavramları arasında yeniden bir inşa sürecine girer.

Dünder Öğretmen’in okuduğu *Ulus* gazetesi, Aydın’ın günlüğüne kaydettiği notlar, Aysel’in arkadaşlarına yazdığı mektuplar aracılığıyla CHP hükümetinin izlediği siyaset, ülke içinde ve dışında yaşanan siyasî olaylar hakkında bilgi sahibi

oluruz. Aysel'in ilkokulu bitirdiği 1938 yılına ait *Ulus* gazetesinde, ülkenin siyasî tablosuna ilişkin şu ayrıntılara yer verilir:

“Hatay hür olmuştur. Hatay Millet Meclisi ertesi gün toplanacaktır.

Başvekil Celâl Bayar'ın, yanında Millî Müdafaa Vekili Kâzım Özalp ve İstanbul Komutanı Halis Bıyıkday olduğu halde 30 Ağustos geçit resminde fotoğrafı çekilmiştir. Daha sonra Adliye Reisi Şükrü Saraçoğlu, Hariciye Reisi Tevfik Rüştü Aras, Maliye Reisi Fuat Ağralı ile birlikte eksprese bağlanan hususi vagonla Ankara'ya hareket etmişlerdir. İstasyonda Riyaset-i Cumhur Umumî Kâtibi, Başyaver, saygınlık, generaller, hükümet erkânı ve kalabalık bir halk kütlesi tarafından uğurlanmışlardır.

Bir Kültür Bakanlığı vardır. Bütünleme sınavlarına engel sınavları, ekim ayına birinciteşrin, Adalet Bakanlığı'na Tüze Bakanlığı denilmektedir.”(s. 28)

“Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İzmir'deki demecinde ‘Atatürk Türkiyesi yüz milyonluk dost kütlesi ortasında bir sulh ve ilerleme adası gibidir’ diyeli iki hafta olmuştur.

(...) Başbakan, yanında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya olduğu halde Yalova'ya gitmiştir.”(s. 34)

Bu dönemde Almanya, I. Dünya Savaşı'nda kaybettiği toprakları geri almak amacıyla tekrar silâhlanmaya, diğer devletlerle görüşmeler yapmaya başlar. Hitler, propaganda konuşmalarıyla “*Büyük Almanya*” emelini gerçekleştirmek için özellikle Fransa ve Rusya'ya tehditler savurmaktadır. Japonya ise Uzakdoğu'da egemenlik kurmak için Çin'le mücadeleye girişir. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya topraklarına girmesiyle birlikte bütün dünyayı sarsan II. Dünya Savaşı başlamış olur.

Türkiye, savaşa katılmadığı halde savaşın etkilerini derinden hisseder. Hükümet, bir yandan başını Almanya'nın çektiği mihver devletler, diğer yandan da müttefikler arasında bir “*denge politikası*” sürdürerek savaşın dışında kalmaya çabalar. Millî Şef İnönü, İngiliz ve Fransız baskılarına rağmen savaşa girmeme taraftarıdır. Romanda II. Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde ülkede uygulanan pasif korunma tecrübeleri, Aysel'in yazdığı bir mektup aracılığıyla aktarılır. Aysel, aynı mektupta Türkiye'nin politikasının Atatürk'ün açtığı çizgide “*Yurtta sulh, cihanda sulh*” olduğunu da belirtir: “*Sevgili kardeşim, yurtta sulh, cihanda sulh diye, ben hiç harp olmasın istiyorum. Fakat Hitler, Ulu Atamızı tanımadığı için ve O'nun*

ölümünden dünya için ne büyük bir kayıp olduğunu bilmediğinden olacak, böyle herkesi telâş içine sokuyor. Ne istiyor bilmem.”(s. 72)

II. Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde tek parti iktidarının hükümeti de değişir. Hükümet kabinesi büyük ölçüde aynı kalmakla birlikte, artık Başbakan, Refik Saydam'dır.

II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda baskı ve ısrarlara rağmen savaşa katılmayan Türkiye, sınırlarını korumada başarılı olurken ekonomiyi korumakta zorlanır. Pek çok kişinin askere alınması ve bu askerlerin beslenmesi, silâh altına alınan aktif nüfusun üretim dışında kalması, Türk ekonomisini darboğaza sürükler. Ekonomideki kontrollü ve baskıcı hava, sıkıntı ve darlıklardan yararlanan çevrelerin de oluşmasına zemin hazırlar. Bu dönem; vurgunculuğun, karaborsacılığın, her türlü haksız kazanç sağlamanın doruğa ulaştığı bir dönemdir. Vurgunculukla mücadele konusunda tedbirler alınır, “İhtikârla Mücadele Komisyonları” kurulur. Savaş, zaten olumsuz olan ekonomik durumu daha da kötüleştirir. Başbakan Refik Saydam döneminde buğday üretimindeki düşüş nedeniyle ekmek tüketimini kısıtlama yoluna gidilir. Bu amaçla büyük kentlerde karne uygulamasına geçilir. Kişilerin günlük ekmek istihkakı hükümet tarafından belirlenir.

“Millî Korunma Kanunu”⁹² çıkaran Refik Saydam hükümeti, Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak İaşe Teşkilâtı ile Ticaret Ofisi'ni kurar. Tüccarların tahıl, pamuk ve yün stoklarını hükümetin saptadığı fiyatlardan kamu kuruluşlarına satmalarını gerektiren koordinasyon kararları ilân edilir. Tahıl yetiştiren çiftçilerin ve köylülerin kendi paylarını ayırdıktan sonra geri kalan ürünlerinin tamamını resmî fiyatlardan devlete teslim etmeleri sağlanır. Halk, bu uygulamalarla daha da fakirleşmektedir: *“Vallah naha daha tarlada, oracıkta yayıyorlar buğdayımı. Okka okka tartıyorlar. Şu sana yeter, diyorlar; iki kasnağını bana bırakıyorlar. Dört kasnağını onlar alıyorlar. Bakakalıyom artlarından. Una arpa katıyom bulup buluşturup. Gapgara bi ekmeği de sana yollayamıyom ki...”(s. 90)*

1942'de Refik Saydam'ın ani ölümü üzerine Başbakanlığa Şükrü Saraçoğlu getirilir. Yeni Başbakan, daha önceki uygulamaların tersine, fiyatları serbest

⁹² Taner TİMUR, 18 Ocak 1940'ta kabul edilen bu kanuna ilişkin: *“Millî Korunma Kanunu uygulaması, çeşitli maddelerin tevziatı, fiyat kontrolündeki tutarsızlıklar ve ithalat-ihracat olanakları yaratma gibi yollarla toprak ağaları ve ticaret burjuvazisi içinde bir kesimin palazlanmasına yol açtı. Bürokrasinin, bunlarla işbirliği halinde olan bir grubu da aynı süreç içinde 'harp zenginleri' kategorisine dahil oldular.”* demektedir. (*Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946*, Doğan Yay., Ank., 1971, s. 237-238)

birakarak fiyat kontrolü amacıyla kurulmuş olan İaşe Müsteşarlığı ve bağlı kuruluşları kaldırır. Saraçoğlu'nun ekonomi politikası, müdahale ve denetimi azaltmak, fiyat denetimine son vererek üretimin artmasını teşvik etmektedir.

Romanda, Saraçoğlu hükümetinin ekonomik tedbir gereği uygulamaya koyduğu “Varlık Vergisi”nden de söz edilmektedir. Yaşanan ekonomik bunalım, bütçe açıkları, enflasyon ve vurgunculuğun hızla artması; Varlık Vergisi uygulamasına zemin hazırlar. Kanunla servet ve kazanç sahiplerinden kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere Varlık Vergisi adıyla bir mükellefiyet meydana getirilir. Ağırlıklı olarak büyük çiftçi, komisyoncu ve tüccarın vergilendirileceği, ödenecek oranın kurulacak komisyonlar tarafından belirleneceği Varlık Vergisi uygulaması; pek çok kesim tarafından eleştirilir. Vergide ölçü olmaması, vergi miktarlarının komisyonların takdirine bırakılması, belirlenen vergide şikâyet ve itiraz hakkının bulunmaması; eleştirilerin temelini oluşturur. Varlık Vergisi’ni ödemeyen mükelleflerin Aşkale’ye çalışma kamplarına gönderilmeleri ise hükümete yönelik tepkiyi arttırır. Sürgüne gönderilenlerin özellikle azınlıklardan oluşması da dikkat çekicidir:

“Varlık Vergisi’ni zamanında ödemeyenlerin başına neler gelecek biliyor musun? Doğru Aşkale’ye!.. Hih... mükellefler tarafından hesap defterlerine zarar olarak geçirilen varlıkların hesabı sorulacak... Bununla ilgili kanun lâyihası Maliye Vekilliği tarafından Yüce Meclis’e sevk edildi bile...”(s. 118)

“Varlık Vergisi’ni hiç ödememiş olanlardan on bin kişinin Kars-Sivas yol yapımında çalışması için hazırlıkların tamamlandığı, yüz bin kişi için de ayrıca hazırlık yapıldığı bildirilmiştir.”(s. 127)

Aysel’in ülkücü ağabeyi İlhan da Varlık Vergisi’ne ve bu uygulamayı hayata geçiren CHP iktidarına yönelik şu eleştirilerde bulunur:

“Bu memlekete sahip çıkmalıyız aslanım. Ahlâk bozuldu. Yahudilerle Ermeniler yükü tuttu. Aşkale’ymiş! Aşkale’ye kimler gidiyor aslında? Ha? Türk oğlu Türkler. Yahudilerse Adalarda, modalarda keyfinde. Baştakiler bütün onlarla ortak. Al gülüm, ver gülüm. Kendi açıklarını örtmek için sözümona Varlık Vergisi koydular. Varlığının vergisini ödemedin diye yürü bakalım. (...) Bunların niyeti Türklüğün kökünü kazımak zaten.”(s. 143)

Ekonomiyi azınlıkların egemenliğinden kurtarıp Türklere açmak için tek parti döneminde yürürlüğe giren Varlık Vergisi, özellikle ABD ve İngiltere’nin sert

tepkilerine neden olur.⁹³ Varlık Vergisi Kanunu, nihayet Mart 1944'te tamamen yürürlükten kaldırılır.

1942 yılı sonlarında Almanya, Sovyet Kızılordusu karşısında Stalingrad yenilgisini yaşar. Sovyet topraklarındaki Almanya aleyhine gelişmeler, Alman yenilgisinin yakın olduğu görüşünü kuvvetlendirir. İngiltere Başbakanı Churchill, Türkiye ile görüşmeler yapmak üzere Adana'ya gelir. Churchill'e göre artık Almanların yenilgisi kaçınılmazdır ve Türkiye, Müttefikler safında savaşa girmeli, savaş bitiminde yapılacak barış görüşmelerinde de büyük avantajlar elde etmelidir.

Churchill, Adana görüşmelerinden hemen sonra yüksek İngiliz askerî komutanlarını Ankara'ya yollar. Amaç, Türkiye'yi müttefik devletler tarafında savaşa dahil etmektir. Ankara Hükümeti, savaşa girmeme kararını sürdürmekle birlikte, Müttefiklere de yaklaşmaya başlar. Türkiye'nin Almanya ile dostane ilişkileri gevşetip Müttefiklere yaklaşması, iç politikaya da yansır. Turancılık fikri etrafında tepkiler oluşur, Irkçı-Turancı tevkifatı yapılarak daha önce yayınlarına izin verilen Pan-Türkist nitelikli dergiler kapatılır. Aysel'in ülkücü çevrelerle sıkı bağlantıları olan ağabeyi İlhan, CHP iktidarını, üstü kapalı olarak Millî Şef İnönü'yu hükümetin izlediği iç ve dış politikayı şu sözlerle eleştirir:

“... Biz bu ülkede Türk oğlu Türk olmayana artık hayat hakkı tanımayacağız. Bir kendi halinize bakın, bir kapıda özel arabaları, öğle vakti ellerinde dört kat sefertasıyla apartmanlarının kapıcıları bekleyen öteki arkadaşlarınıza bakın. Siz bu vatanın evlâdı değil misiniz? Asıl Türk oğlu Türk olan sizler değil misiniz yani? Başımızdakileri sevmeli, saymalıymışız! Niyeymiş? Memleketimizi savaşa sokmamışlar da ondanmış. Vay vay.. Türklüğün şânı, şerefi öldü mü yani? Almanların yanında biz de ırkımıza lâyük şekilde kahramanca savaşsaydık, bir yandan yeniden Viyana kapılarına, öte yandan Turan'a dayansaydık kötü mü olurdu? Atalarımızdan bize miras kalan bu ırk, böyle durumlara mı düşecekti, arkadaşlar? (...) Başımızdakiler, yaptıkları yetmiyormuş gibi, bir de babalarımıza, bu vatani asıl kurtaran kahraman babalarımıza leke sürmeye çalışıyorlar. Onları mahkeme kapılarında süründürüyorlar. Millî Korunma Kanunu'ymuş!... O kanun

⁹³ İstanbul Defterdarı Faik ÖKTE kitabında özellikle yabancı uyruklulardan alınan vergi nedeniyle başta İngiltere olmak üzere yabancı devletlerin bu uygulamayı durdurmak amacıyla ortak girişimlerde bulduklarını belirtmekte, “Hariciyeye notalar yağmaya başladı.” demektedir. (Varlık Vergisi Faciası, Nebioğlu Yayınevi, İst., (tarihsiz), s. 122)

babalarımıza işliyor da, Kambur için işlemiyor ama. Kimden söz ettiğimi anlamışsınızdır...”(s. 192)

1945'lere gelindiğinde Almanya'nın yenilgisi kesinleşmiş gibidir. Başkent'te bütün ırkçılar yakalanır, duruşmalarına başlanır. Ayrıca yayımladığı sol içerikli yazılar nedeniyle iktidarın tepkisini çeken *Tan* gazetesi de kapatılır.

Mart 1945'te Sovyetler Birliği ile ilişkiler gerginleşir. Sovyetler bir nota göndererek süresi dolan 1925 Antlaşması'nı yenilemeyeceğini bildirir, tek taraflı fesih kararına gerekçe olarak anlaşmanın günün koşullarına ve savaşın getirdiği değişikliklere uymadığını belirtir. Mart 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ile yapılan görüşmede, Türk-Sovyet sınırında Sovyetler Birliği lehine bazı düzeltmelerin yapılması, bu ülkeye Boğazlarda üs verilmesi ve Montrö Antlaşması'nı değiştirmek üzere Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir anlaşmaya varılması talepleri gündeme gelir. Stalin hükümetinin Türk-Sovyet saldırmazlık anlaşmasını feshetmesi ve Sovyetlerle ilişkilerin gerginleşmesi, Türkiye'nin Batı dünyası, özellikle İngiltere ve Amerika ile bütünleşmesini hızlandırır.

1945 baharında San Fransisco'da 59 ülkenin temsilcileri, Birleşmiş Milletler'in kuruluşuna imza atarlar. Yeni dünyaya bundan böyle demokrasi ilkelerinin egemen olması karara bağlanır. Türkiye Büyük Millet Meclisi de aldığı tarihî kararla Birleşmiş Milletler Topluluğu'na katıldığımızı, böylece özgür ve uygar devletler arasındaki yerimizi aldığımızı açıklar. Romanda Adapazarı Kaymakamı ile dönemin İçişleri Bakanı arasında geçen konuşmalar, Türkiye'nin değişen dış politikası hakkında pek çok bilgiyi içermektedir:

“... Kaymakam kıvançla ekledi: ‘Birleşmiş Milletler camiasına girişimiz ise hakikaten Yüce Meclisimizin tarihî bir karardır.’ Birkaç yıl önce Almanları severdi. Ama şimdi onların kamplarda insanlara ettiklerini öğrendikçe soğumuştur. Açıkça söyleyebilirdi artık düşüncesini. Montgomery, dört cephede birden Rhein'i geçmek üzereydi. Batıda Alman direnişi ha sona erdi, ha sona erecek. General Patton, Berlin kapılarında: Aslan Amerikalılar!

Bakan yeniden hüünlendi. ‘Bir de şu Boğazlar meselesi olmasa savaş tehdidi üstümüzden büsbütün kalkardı. Ülkemiz o zaman hızla ilerler...’

Kaymakam sonu gelmez iyimserliğiyle atıldı hemen: ‘Haddim olmayarak konuşuyorum ama beyefendi, göreceksiniz San Fransisco Konferansı'nda her şey güzellene hallolacaktır. Dostumuz Amerika, Rusya'ya da ağzının payını verecektir.

(...) bir büyüğümüzün inanç ve güvenle söyledikleri gibi, gerekirse Memet'le Coni elele ölüme bile gideceklerdir. (...) kanaatimce sayın Dışişleri Bakanımız Hasan Saka Beyefendi başkanlığındaki heyetimiz çok güzel haberlerle dönecektir Amerika'dan.' "(s. 225-226)

1945 yılında uluslararası ortamdaki gelişmeler, yurt içinde de önemli siyasî gelişmelere yol açar. Batı dünyasına girmenin temel koşulu, çok partili demokrasidir. İnönü, 19 Mayıs 1945 nutkunda ilk kez açıkça demokrasiye geçiş sözü verir. Çok partili rejimin ilk provası ise aynı günlerde Meclis'te gerçekleşir. Bütçe görüşmeleri sırasında CHP içindeki bazı milletvekillerinin muhalefeti dikkat çeker. Bütçe oylamasına Celâl Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Emin Sazak, Hikmet Bayur ve Recep Peker red oyu verirler. Daha sonra Meclis gündemine gelen Toprak Kanunu Tasarısı da bu isimlerden özellikle Adnan Menderes'in tepkisine neden olur. Daha adil bir toprak dağılımı için büyük toprak sahiplerine ait bir kısım arazinin kamulaştırılmasını öngören Toprak Kanunu Tasarısı, CHP içinde muhalefetin doğmasında önemli bir etkidir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 11 Haziran 1945'te yasallaşırken oluşan muhalefet, çok partili hayata geçişin başlayacağına dair bir işaret niteliğindedir. Romanda Aydın'ın günlüğüne yazdığı notlardan CHP içindeki bu ilk muhalefete ilişkin şu bilgileri elde ediyoruz:

"... TBMM'de Toprak Kanunu görüşülüyor. Fakat görüşmelerde bazı çatlak sesler çıkıyormuş. Sayılardan Emin Sazak, Hikmet Bayur ve Adnan Menderes, bilhassa bu Adnan Menderes kanununun hazırlanışını hiç beğenmemişler. Kanunda Nasyonal Sosyalist maddeler bulunduğunu iddia etmişler. (...) Bazıları da çatlak seslerin solcuların başının altından çıktığını söylüyor. Bildiğimize göre Celâl Bayar, Recep Peker falan da şiddetli muhalifler arasındalar. Bunlar yakında Parti'den ihraç edileceklermiş. Onların da yeni bir parti kuracakları söyleniyor. Biz ashında artık çok partili olmalıyız. Madem ki her medenî ülkenin demokrasisinde çok parti var, elbet bizim de öyle olmalı."(s. 265)

Toprak Kanunu Tasarısı'na muhalefet eden Refik Koraltan, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Celâl Bayar; siyasî tarihe "Dörtlü Takrir" olarak geçen önergeyi CHP grubuna 7 Haziran 1945'te verirler. Bu önergeyle ülkede demokratik usullerin daha geniş biçimde uygulanmasını isterler. Dörtlü Takrir Meclis'te ağır eleştiriye uğrar, CHP Divanı daha sonra oybirliğiyle Menderes ve Köprülü'yü partiden ihraç

eder. Çok partili rejime geçişin ilk adımını oluşturan Dörtlü Takrir’de imzası olan iki ismin ihracına ilişkin romanda şu cümlelere rastlanmaktadır:

“Fuat Köprülü ve Adnan Menderes partiden çıkarılmış: Millî Şef de TBMM’de ikinci bir parti kurulması gereği üstüne ilk söylevini vermiştir.

Millî Şef’in son söylevi özetlenmiştir: Birleşmiş Milletler’in bir üyesi olan Türkiye de artık çok partili demokrasiyi benimsemelidir.”(s. 296)

Bir süre sonra Refik Koraltan da CHP’den ihraç edilir, Bayar da istifa eder. Dörtlü Takrir önergesini veren isimler, Celâl Bayar’ın Genel Başkanlığında Demokrat Parti’yi 7 Ocak 1946’da kurarlar.⁹⁴

Rıfat Ilgaz’ın *Karartma Geceleri*⁹⁵ romanı, II. Dünya Savaşı’nın bunaltıcı atmosferinde yaşanan ideolojik tartışmaları yansıtan bir eserdir. *“Yazar romanda savaşa katılmayan ülkelerin kendi paylarına düşen yoksulluk ve acılar, sanatçı ve aydınların durumu üzerinde durur.”*⁹⁶ Almanya etkisinde güçlenen Turancılık politikasına, karşıt olarak gelişen solcu grup arasındaki çatışmalara ve CHP iktidarının aldığı tavra yer verilen eser, dönemin siyasî havasının Mustafa Ural adındaki bir solcu aydın üzerindeki baskısını konu edinir.

II. Dünya Savaşı, tüm dünyayı kasıp kavurmaktadır. Türkiye savaşa girmemiş olsa da zor bir dönemden geçmektedir. Ekonominin darboğaza sürüldüğü ülkede vurgunculuk ve karaborsacılık rağbet görmekte; ekmek karneye bağlanmakta; halk çay, şeker, odun, kömür gibi temel ihtiyaç maddelerine kolaylıkla ulaşamamaktadır. On binlerce insanın ölümüyle sonuçlanan ve büyük yıkımlara sebep olan savaş, dünyada ve ülkemizde farklı kesimler tarafından sorgulanır. Roman, böyle bir ortamda savaşı ve mevcut düzeni solcu bir bakış açısıyla eleştiren, yazdığı bir şiir kitabı nedeniyle aranan edebiyat öğretmeni Mustafa Ural’ın kaçışının ve sonunda tutuklanmasının öyküsüdür.

⁹⁴ CHP’den kopan ve Demokrat Parti’yi kuran dört mebusun Adnan Menderes, taşra orta sınıfının toprak sahibi grubunu; Celâl Bayar ise Millî Mücadele’ye katılmış orta sınıfın cumhuriyetçi, serbest teşebbüs taraftarı finansal grubunu temsil etmekteydi. Refik Koraltan, bürokrat geçmişe sahip taşra ileri gelenlerindendi. Tarihçi Mehmed Fuad Köprülü ise Osmanlı mirasının önemini bilen ve savunan bir kimseydi. Böylece DP hemen hemen tüm orta sınıf katmanlarını temsil eden kişileri başa geçirmişti. (Kemal H. KARPAT, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yay., İst., 2010, s. 52)

⁹⁵ Çınar Yay., İst., 2006, (16. bas.), 219 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁹⁶ Olcay ÖNERTOY, *Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü*, s. 178

Mart 1944'ten Haziran 1944'e kadarki sürenin Mustafa Ural ekseninde ele alındığı *Karartma Geceleri*, yazar Rıfat Ilgaz'ın da hayatından bire bir izler taşımaktadır. Yazar gibi verem hastası olan Mustafa Ural, hastalığı nedeniyle sık sık rapor almakta, okula gidememektedir. Aynı zamanda şiir de yazmaktadır. Çıkarttığı ikinci şiir kitabı nedeniyle sorgulanacağını düşünen ve tedirgin olan Mustafa Ural, ülkenin içinde bulunduğu durumdan pek çok aydın gibi rahatsızlık duyar. Mustafa Ural, savaş yüzünden ülkenin içinde bulunduğu siyasî ve ekonomik ortamı Tarih Öğretmeni Hüsni ile yaptığı konuşmada şöyle değerlendirir:

“-Bu kitaptaki şiirlerden çoğunu geçen yıl yazmıştım. Memleketin yoksulluk içinde kıvrandığı günlerde. Aylığımız kaç lira bugün? Seksen üç lira seksen beş kuruş! Şurda, tramvay deposunun karşısında karnesiz ekme satıyorlar, torbalar içinde. Tanesi...

-Bir lira! Aldım geçen gün!

-Demek seksen dört ekmeğe öğretmenlik yapıyoruz.

-Buğdayımızı Almanlar'a veriyoruz, savaşa katılmamak için...

-Savaşa girmemek için haraç! Ama Hitler'i bize savaş açmaktan bu buğday alıkoymaz. Koşullar gerektirmesin yoksa!

-Sınırlarımızı aşmasını bekleyenler de var. Hem de dört gözle!

-İrkçılar... Şımarıklar son günlerde. Ama beklemeleri boşuna. Alman orduları gittikleri yerlerde aradıklarını bulmuşa benzemiyorlar.”(s. 26)

Hayatı sorgulamaya başlamasını tamamen içinde bulunduğu şartlara bağlayan Mustafa Ural, kendini tam olarak bir gruba ait görmemekle birlikte, ülkedeki çarpık ekonomik düzeni, sınıf farklılıklarının oluşturduğu eşitsizliği ve hükümet politikalarını eleştirerek ezilen kesimin yanında yer almaktadır. İçinde bulunduğu toplumun sorunlarını şiirlerine yansıtan, sanatı toplum için araç kabul eden aydınların “toplumcu” diye adlandırıldıkları bir dönemde Mustafa Ural, ideolojik kimliğini şu cümlelerle ortaya koyar:

“-(...) Ben henüz solcu olup olmadığını bilmiyorum kesin olarak. Bildiğim bir şey varsa ezilen halktan yana oluşum. Halkın çektiği sıkıntıların benim çektiklerime tıpatıp uygun oluşu. Kurtuluşumu da halkın kurtuluşunda görüşüm... Bu birkaç düşünce kırıntısı solcu olmam için yeterse kendimi hiç de temize çıkarmaya çalışacak değilim.”(s. 29)

Mustafa'ya göre sanatçı, topluma karşı sorumlulukları olan, toplumun sorunlarına duyarsız kalmayan kişidir. Bireyleri bilinçlendirmek sanatçının görevidir. Mustafa Ural yazdığı şiirlerle toplumsal meseleleri irdelediğini ve halkı bilinçlendirdiğini düşünmektedir. Yazdıkları nedeniyle sorgulanacak olmasını ise şu sözlerle eleştirir: “*Suç neresindeydi yaptığı işin? Şiir yazmak dünyanın neresinde suçtu, faşist ülkelerden başka? Ülkesi faşizme özenen yöneticilerin baskısı altına girdiyse, şoförün çektiği bunalımı o da mı çekmeliydi?*”(s. 119)

Mustafa, kendisi gibi memleketin sorunlarına çözüm üretmeye çalışan aydınlarla bir ara *Yürüyüş* adlı sanat dergisinde birlikte çalışır. Tek parti iktidarını ve politikalarını eleştiren bu dergi ve derginin yazar kadrosunda yankısını bulan Marksist söylem, pek çok aydını ortak bir amaç ve inanç etrafında toplar.

Yazdığı şiirler nedeniyle aranan, verem hastası olduğu için hapse girmek istemeyen ve sürekli saklanan Mustafa Ural, ırkçılığa karşı bir tutum sergiler. Faşizmin milletlerin kaderini değiştirdiği II. Dünya Savaşı yıllarında, Türkiye’de yükselen ırkçılıktan tedirginlik duyar, yayın organları aracılığıyla yürütülen ırkçı propagandayı eleştirmekten de geri kalmaz. Romanda Mustafa Ural ve arkadaşı Faruk arasında geçen şu sohbet, dönemin yükselen ideolojisine ve Saraçoğlu hükümetinin bu konudaki tutumuna bir tepki niteliğindedir:

“-*Ne var ne yok bugünlerde, dergilerde, gazetelerde? diye sordu Mustafa.*

-*Mart sayısını okudun mu Turan dergisinin?*

-*Okuyamadım!*

-*Var bende, vereyim de oku! Nihal Atsız'ın Başbakan'a mektubu var.*

Kalktı, kitap raflarından bir dergi çekti uzattı. Mustafa sayfalarını karıştırıp yazıyı ararken, çekti elinden aldı. (...) Başbakan Saraçoğlu'ya yazılmış açık mektuptan atlaya atlaya okumaya başladı:

-*Bir erkek lisesinde Türkcülükle alay ederek arabacı araba olmadığı gibi; Türkcü de, Türk değil diyen tarih öğretmenleri var... Boy boy dergiler çıkıyor, bu dergiler hep aynı teranelerle ahlâk, vatan ve şeref duygusuna millet hakikatine saldırıyor. Taassupla mücadele ediliyormuş gibi göstererek mukaddesatla eğleniyor. Bu dergiler biri kapatılınca aynı imzalarla bir başkası çıkıyor. Bu işsiz güçsüz serseriler parayı nereden buluyor:*

-Hep bunu söylerler, bu adamlar! Bizim Yürüyüş dergisini nasıl çıkardığımız ortada... Kendi cebimizden para katıp çıkarmıyor muyduk? Ya onlar nasıl yayınlıyorlar dergilerini... Bol ilân parası, gizli ellerden... Kâğıt desen gani.

-Nihal Atsız, yazısının sonunda ihbar görevine hazır olduğunu da yazıyor, dinle! Bu hürriyeti boğmaya çalışanların kimler olduğunu bizi başkalarına köle etmek istedikleri halde mühim mevkileri işgal edenlerin listesini Türkçülük'le eğlenen, Türk geldiğine pişman olan öğretmenlerin kimler olduğunu söyleyebilir, daha birçok karanlık noktaların aydınlanmasına yardım edebilirim... Sözü çok uzatmadan Millî Eğitim Bakanlığı'ndaki solculardan söz açmakla iktifa edeceğim...

-Sabahattin Ali'den başlayacak! Sonra geçecek başka öğretmenlere! Dil Kurumu üyelerine, üniversitedeki öğrencilere... Ne yapmasını istiyor Saraçoğlu'nun? İçeri atmasını mı bu öğretmenleri? Bugüne kadar atmadı mı içeri hiç? Bütün hücreler dolup taşmıyor mu Emniyet Müdürlüğü'nde?... Faşist İtalyan ceza yasasından yürütülmüş 141, 142. maddeler yürürlükte olduğu sürece 'sınıf' gerçeğinden kimse söz edemeyecek. Ama bu madde yürürlükteyken Turancılar, ırkçılar, Başbakan'la içli dışlı mektuplaşabilecekler işte böyle... Solcuların listesini yayımlamaktan çıkarları ne bu ırkçıların? Almanlar memlekete girdikleri zaman kimleri kurşuna dizeceklerini göstermek. Onlara rahat bir ortam hazırlamak herhalde..."(s. 156-157)

Mustafa Ural'a göre bu hareket, iktidar desteklidir. Savaşın sonu Almanların aleyhine az çok netlik kazanmaya başlayınca ideolojisini ırkçılık üzerine kuranlarda da tedirginlik baş gösterir. Solcu aydınlara yönelik gözaltı, tutuklanma ve sürgünler başlar. Romanda dönemin iktidarı ile ülkücüler arasındaki ilişki, Mustafa Ural'ın düşünceleriyle irdelenir, Başbakan Saraçoğlu ve politikası şu sözlerle eleştirilir:

"Bütün ilerici sanatçılar susturulmuş, kimi Anadolu'ya sürülmüş, kimi içeriye atılmıştı. Faruk Toprak'tan öğrendiğine göre, Emniyet Müdürlüğü'ndeki toplumcuların sayıları yüzü aşındı. Ankara'dan; İzmir'den, Karabük'ten getirilenler de çoktu aralarında.

Almanlar'ın Sovyet sınırında saldırıya geçtikleri gün, harmandalı oynayan Saraçoğlu'nun güvendiği dağlara kar yağmaya başlamıştı. Güttüğü politikanın çıkmazından çark etmesi gerekirdi artık... Mustafa, eğer fazla iyimserliğe kapılmıyorsa da faşizmin kaz adımları biraz paytaklaşmıştı. Sonra ne olacak, nasıl bir politika tutturacaklardı bizimkiler!"(s. 169-170)

Romanda Saraçoğlu hükümetinin ekonomideki darboğazı aşmak adına yürürlüğe koyduğu “Varlık Vergisi” uygulaması da eleştirilmektedir:

“O da katılmıştı bu şakaya:

-Öyle ya! dedi, Vere vere hal mi kaldı fakir halkta? Saraçoğlu yaptı sizin dediğinizi. Zenginlerden varlık vergisi isteyerek!

-Azınlıkların zenginlerinden.

-İyi yaptı! Bak Almanlar, göz açtırıyor mu Yahudiler’e anasını ağlatıyorlar! Böyle yapacaksın bu namussuzlara! İthalat onların elinde. Vergi ver dersin, yan çizerler...

-Halk çekiyor sıkıntıyı.

-Azınlık firmaları silinip gitti, bir milyon, yarım milyon varlık vergisi...

Vermedin mi doğru Aşkale’ye!

-Verdin mi kalıyorsun işinin başında! Verdiğini çıkarmak için sattığın mala zam! Bu para, bu vergi kimin sırtından çıkmış olacak en sonunda?”(s. 173-174)

Romanda Turancılarla solcular arasındaki çatışma, çoğu zaman ünlü isimler üzerinden dile getirilmektedir. Sol kesimin öncü ismi Sabahattin Ali’ye karşı Turancıların lideri Nihal Atsız’ın görüşlerine yer verilir. Her iki tarafı destekleyen yayın organlarında çıkan yazılar aracılığıyla devrin siyasî tablosuna değinilir.

Savaş sona doğru yaklaşırken hükümetin dış politikasında da değişiklikler meydana gelir. Mustafa Ural’a göre bunun sebebi, CHP iktidarının Almanların yenilgisine kesin gözüyle bakmasıdır. Değişen savaş şartları, hükümet politikasını da farklılaştırır. Bu durum romanda şu ifadelerle değerlendirilmektedir:

“Masanın üzerine serdi gazeteleri, birini çekip başladı okumaya:

-Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükümetin Almanya’ya veya mihver devletlerine krom ihracının durdurulması hakkındaki kararını tasvip etti.

-Güzeel! dedi Mustafa. Diyecek yok bu habere! Demek hükümet Almanların sırtüstü gideceğini anladı artık! Başta Saraçoğlu, onun başında da Millî Şef!

-Von Papen’in papuçları, atıldı demektir dama!

-Yerine yeni papuçlar gerekecek, Rooseveltler, Çörçiller!...”(s. 203)

Hükümet, sağcı kesimle kurduğu yakınlıktan uzaklaşarak her iki kesime de aynı mesafede durmaya çalışır. Artık solcular kadar sağcılar için de gözaltılar, hapisler süreci başlamaktadır. Solcu yayın organları ve kuruluşların yanında, sağcı yayın organları ve dernekler de yasaklılar listesindedir.

Mustafa Ural'a göre CHP hükümeti, savaş süresince sağcılarını palazlandırdığı halde, savaşın sonunda sağ sol ayırımı yapmaksızın her iki ideolojiyi de yasaklayan bir politika izlemeye başlar. Hükümetin politika değişikliği, sol kesimde kırılmalara neden olur. Solcu aydın, ilk kez faşizme karşı devletle aynı saftadır. Devlet, tıpkı solcular gibi, ırkçılığı da zararlı bulmaktadır. Kendi konumunu ve yaptıklarını sorgulayan Mustafa Ural üzerinden yazar, aydının sorumluluğunu, aydın-iktidar ilişkisini şu cümlelerle değerlendirmektedir:

“(...) Kendini iktidardakilerle aynı enlemde görüyordu. Öyle ya... Onlarla birlikte faşistlerin karşısında değil miydi! Hatta iktidardakiler artık karşısında değil yanbaşında gibiydi onun. Kimin için, kimlere karşı savaşacaktı artık? Almanlar kaçıyordu, ırkçılar, Turancılar kulaklarından tutulup içeri atılıyor, dernekleri, dergileri kapatılıyordu. Toplumcuların yapamadıklarını Millî Şef yapıyordu işte! Dışarıda Alman faşizmi, içeride onlara bağlı yerli faşistler sapır sapır dökülüyorlardı.

Bir aydın olarak ne yapmıştı ki bugüne kadar, bu olaylarda kıl kadar bir payı mı vardı? Durup dururken piyangodan para çıkmış bir adamdan ne ayrımı kalmıştı? (...) Sanatının, şairliğinin ne payı olmuştu bütün bu gelişmelerde?”(s. 206)

II. Dünya Savaşı'na baskılara rağmen girmemeyi başarmış bir devlet olarak bu durumdan yararlanmamız gerektiğini düşünen Mustafa Ural, savaşın aynı zamanda faşizmin sonunu getirdiğini de düşünmektedir:

“Ne olursa olsun yolun sonu görünüyordu artık! İkinci Dünya Savaşı ergeç faşizmin çatırtılarla yıkılmasıyla bitecekti. Savaşa girmemiş bir ulus olarak büyük kazançlarla çıkmasını bilmeliydik. Çektiğimiz açlığı, yoksulluğu, sıkıntıları bir ağırlık olarak koymasını bilmeliydik terazinin bir kefesine. Sözüm ona yan tutmamıştık bu savaşta. Ne Almanlar'la birlik olmuş, ne İngilizler'in, Amerikalılar'ın karşısına çıkmıştık... Ne de müttefiklerin saflarında çarpışmıştık, yan tutmadığımızı göstermek için. Olanlarla yetinmekten, ya da başkalarının başarısıyla sarhoş olmaktan, gevşemiş, kendimizden geçmiştik.”(s. 207)

Değişen savaş şartlarıyla birlikte hükümetin yeni politikası, Cumhurbaşkanı İnönü tarafından Gençlik ve Spor Bayramı'nda halka da duyurulur:

“-Sağcılık da, Turancılık da, ırkçılık da suçtur, dedi gençlere. Tıpkı solculuk gibi dedi. Uyanık olacaksınız haa!

-Demek solculuk kadar, sağcılık da suç dedi, öyle mi?

-*Öyle dedi namussuzum, Gençlik Bayramını açarken!*"(s. 208)

Roman, üç aya yakın bir süre tutuklanmamak için saklanan Mustafa Ural'ın yakalanması ve hapse atılmasıyla son bulur. Yazar, bu süreçte Mustafa Ural'ın gözünden siyasî çalkantıları, bunların sebep olduğu olayları tenkitçi bir bakışla gözler önüne serer. Yazara göre bu dönemde yaşanan en olumlu olay, ülkenin II. Dünya Savaşı'na girmemesidir.

Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Cevahir İle Sadık Çavuş'un Buğday Kamyonu*⁹⁷ isimli romanında olaylar, 1944 yılının yaz mevsiminde, bir Orta Anadolu kasabasında geçmektedir. II. Dünya Savaşı yıllarında ülkede yaşanan sıkıntılar, Anadolu insanının İsmet Paşa yönetimine bakışı ve ekonomik bunalım romanın ana eksenini oluşturur. Yazar; roman boyunca Anadolu köylüsünün gözüyle İnönü döneminin olumsuzluklarını dile getirmekte, savaşa girme ihtimaline karşı milletten toplanarak depolarda çürütülen buğdaylar yüzünden halkın yokluk çekmesi üzerinde durmakta, tek parti döneminin politikalarını eleştirmektedir.

Roman; kasabanın ileri gelenlerinden Hacı Bey Ağa'nın yavaşmaları Sadık Çavuş ve çingene Cevahir ile ağanın on bir yaşındaki oğlunun, Belediye Reisi'nin depolattığı buğdayı köylülere dağıtmak amacıyla kaçırmaları üzerine kuruludur.

Eserde İnönü iktidarına ilişkin ilk eleştiri, "yol vergisi" uygulamasına yöneliktir. 1921'den beri yürürlükten olan ve halkın belini iyice büken yol vergisi⁹⁸, romanda Sadık Çavuş'un sözleriyle eleştirilir. Sadık Çavuş, bu uygulama ile halkın yoksullaşmasının sorumluluğunu İsmet Paşa'ya yükler:

"... Yol parası almasını biliyor ama. Veremiyene, niye veremiyorsun arkadaş diye sorduğu, sordurduğu da yok; çekiyor doğru mapusaneye, çekmiyor mu? Yetmemiş gibi çıkarıyor yatağını yorganını yoksulun hacize, haraç mezat sattırıp alacağını alıyor, almıyor mu? Eyî, bu eziyeti, bu moskofun bile yapamayacağı zalımlığı yaptın hadî, Baş olduğun için hak buldun kendinde; pekey neden aldığın parayı yola yatırıp da fukaraların gidiş gelişlerini rahata erdirmezsin?Erdirmeeeee! Ben bilirim İsmet Paşa'nu senin, milletin rahatlamasından ödü kopar, yolları yapılırsa Ankara'ya yürür gelir bu köylüler, gece yarısı tahtımı elimden alırlar der. O ne sağırın duyanıdır o, sen bilmezsin.." (s.12)

⁹⁷ İrfan Yayımcılık, İst., 2008, (14. bas.), 340 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁹⁸ 18-60 yaş arası erkeklerden dört işçi gündeliği tutarında vergi alınmasını esas alan Yol Vergisi Kanunu, 1952 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Cevahir, İsmet Paşa'ya gönülden bağlıdır, “*Bırak İsmet Paşa'yı o büyük adamdır, biz küçüğüz aklımız ermez bu işlere.*”(s. 13) diyerek Paşa'dan yana olduğunu vurgular. Sadık Çavuş ise İsmet Paşa'yı halkın gözündeki büyüttüğünü, İnönü'nün varlığını Fevzi Çakmak Paşa'ya borçlu olduğunu, milletin sıkıntılarını da duymazdan geldiğini şu sözlerle dile getirir:

“Onun büyümesi de bizim kendimizi küçük sanmamızdan zaten; büyümemizden korkuyor büyümemizden! Bizim aklımız ermezmiş! Sanki seninkinin pek erer de! Fevzi Paşa'ya dua etsin, Çakmak Paşa'ya. Ağzımı açtırma benim... daha ağzından bir kere bir Allah sözünün çıktığı duyulmadı be, duyuldu mu?”

“... Yapışmış yakamıza bre. Paşam etme eyleme bırak yakamızı, senden başkaları da var bu memlekette onlara da fırsat ver dedin mi, kulağının duymaz yanını uzattıyor sana kardaşım.”(s. 13)

Sadık Çavuş, İnönü'nün kasabaya “*beyaz tren*”le gelişini de eleştirir. Halk daha kara treni bilmezken Paşa'nın bu yolculuğunun ayrıcalık yarattığını söyler. Ayrıca İsmet Paşa'nın trenden inmeyerek halkla arasındaki mesafeyi daha da büyüttüğünü belirtir:

“... Geldi İsmet Paşa buraya da. Ama nasıl geldi? Beyaz trenle. (...) Yav bu milletin yarısından çoğu daha kara trene adımını atmamış, kara tren nedir bilmemiş bre. Padişahlığı niye yıktık? Ayrıcalık olmasın, ayrıcalar kalksın ortadan diye değil mi? Başları da bu yoksul millettten ayrı yaşamassınlar diye değil mi? Öyleyse bu beyaz tren padişahlığı nedir pekey? (...) beyaz trene de sustuk; gelsin de aramıza nasıl gelirse gelsin dedik. Koştuk hepimiz görmeğe. Millet İsmet Paşamızı geliyormuş aman mübarek yüzünü görelim diye sabahın erkeninden düştü mü yola? Yol dediğin istasyon yolu, beş kilometre, şose deniyor adına şoseye bak sen toz toprak taş deryası. (...) Bekle babam bekle ne gelen var ne giden (...) Allah bilir kaç saat sonra, millet iyice bıkmış iken seninki geldi beyaz treninde. (...) Millet İsmet Paşa'sı için dökülmüş yollara, el çırpıp İsmet Paşa'mız da İsmet Paşa'mız diye çırpınıyor ki çıksın dışarı, aralarına girsin, sarıp sarmaşsınlar; dert döksünler, dert dinletsinler. Nerdeee? (...) Milletin eli böğründe öylece kalakaldı.”(s. 16-17)

Sadık Çavuş, bu olaydan sonra halka uzak olan İsmet Paşa'dan soğuduğunu, kendisi gibi istasyondaki çoğu kişinin hafızasında da tren camından donuk bakan İnönü'nün görüntüsünün hiç silinmediğini vurgular. Sadık Çavuş, savaşa girme ihtimaline karşı halkın tonlarca buğdayının toplatıldığını, buğdayların çürütülerek

insanlara varlık içinde yokluk çektirildiğini de dile getirir. Savaş bahanesiyle yapılan bu uygulamanın milleti aç bıraktığını söyleyerek İsmet Paşa'yı suçlar:

“-Geçen yıl ofis tonlarca buğday aldı mı? Senin İsmet Paşa'nın buyruğuyla aldığı mı da söyledi mi? (...) Anladık, pekey, harp, haklısın. Senin İsmet Paşa'n da haklı ama bunca buğday çürütmek için mi toplanır ulan? Millet bir yandan arpa kırmasına muhtaç durur bir yandan aç gezerken o tonlarca buğday toprakların altında çürütülür mü? Hiç değilse bir yıl öncekini dağıttır, parasıyla sattır hay Allah'ın kulu, yeni yılını koy anbarına. Hadi o kadarına aklın ermiyor ne deyim, doğru dürüst depolar yaptırt bari, o da yok. Gelgelelim millete eziyet dedin mi tümen tümen, paşanın akli makine gibi çalışır hemen. Kamyon kamyon çürümüş buğdayı aşağı dereye dökerlerken gözlerimle gördüm ben.”(s. 18-19)

“-Harp bizim sınırların ötesinde bre! Sanki bu millet hiç harp görmedi; bu ne biçim harp ise el döğüşüyor, korkusu bize düşüyor. Eskiden biz döğüşürdük korkusu ele düşerdi. Yedi düvelle döğüştüğ de yine buğday çürütmüş millete çıkmadı adımız.”(s. 19)

Yazar, yaklaşan ara seçimden hareketle tek parti döneminin demokrasi anlayışına, eşrafın partiyi yönetmesine de şu ifadelerle dikkat çeker:

“... Ara seçim yaklaşıyordu. Ne olursa olsun, göstermelik cinsinden de yapılırsa, başından sonu bilinen bir seçim de olsa adı seçimdi bunun. Bir tek parti vardı ortalıkta o da İsmet Paşa'nın partisiydi. Kaymakamı da, candarması da, valisi de o parti olarak bilinirdi. Ulu Osmanlının en kötüsünden kalma, artık Osmanlı demeğe bin tanık ister zengin eşraf takımı el ele verir, partiyi yönetirdi.”(s. 39)

Kasabanın Belediye Reisi, eşraftan olmanın ve sırtını partiye dayamanın verdiği güçle ara seçimi yine kazanacağına emindir. Babasından kalan arazilerin yanında, hazine malını da sahiplenerek iyice zenginleşmiştir. Ayrıca Ofis Müdürü ve Kaymakam'la bir olup buğdayı depolatmakta, uygun zamanı kollayıp yüksek fiyattan satmayı planlamaktadır. Belediye Reisi'nin oyununu Sadık Çavuş bozar ve depolardaki buğdayı Cevahir'in kamyonuna yükler. Sadık Çavuş böylece hem Belediye Reisi'nin düzenbazlığını ortaya çıkaracak, hem de kuraklık yüzünden buğday sıkıntısı çeken halkı rahatlatacaktır.

Romanda iktidara yönelik bir eleştiri de Cumhuriyet Halk Partililerin laiklik konusundaki tutumları ve dine bakış açılarıdır:

“Paşanın partisinin Ulu Osmanlının en kötüsünden kalma eşraf takımı öyle namaza niyaza yüz vermez yeni moda laikliğe soyunmuş kişilerden kurulma bir takım olduğundan pek camide görünmezdi. Gerekçeleri de hem kolay hem yücelticiydi: ‘İbadet de kabahat gibi gizlidir. Kabahat bizden irak ama ortalıkta görüne görüne yapılan ibadet de bizden iraktır. Biz, cemaatte kendimizi gösterip göz boyayanlar değiliz; gönlümüzü Tanrı bilmelidir bizim.’”(s. 43)

Sadık Çavuş’a göre Belediye Reisi gibileri halkı sömürmeye, kuraklık zamanı buğday depolatmaya yönelten, İnönü iktidarındır. Sadık Çavuş, İsmet Paşa’nın başa geçmesinden beri memlekette derdin eksik olmadığını, her gün bir deprem yaşandığını dile getirir: “*Senin bu İsmet Paşa’n başa geçti geçeli zelzele mi eksik oldu memleketten? (...) Memleket sallanıyor memleket, yetişin imdat sesleri ayyuka çıkmış, zelzelenin sayısını Allah bilir...*”(s.198)

Romanın sonunda Sadık Çavuş, Cevahir ve Hacı Bey Ağa’nın oğlu, buğday yüklü kamyonla yola çıkarlar. Ancak civar köylerden birinde konakladıkları sırada Belediye Reisi’nin adamları ile buğday yüzünden çatışmaya girerler. Çatışmada Sadık Çavuş ölür, Cevahir ise ağanın oğlu tarafından öldürülür.

Orhan Pamuk’un *Cevdet Bey ve Oğulları*⁹⁹ adlı romanı, Abdülhamit’in son yıllarından 1970’lere kadarki süreçte Nişantaşı’ndaki bir ailenin üç kuşak boyunca yaşadığı serüvenlerini anlatmaktadır. Kökü taşraya dayanan Cevdet Bey, kendi geleneksel ailesini bir yana bırakarak modern bir aile kurmak, işlerini büyütmek ve zengin olmak arzusundadır. Çalışkanlığı, azmi ve inancı sayesinde Müslüman bir tüccar olarak gayri müslimlerin hâkim olduğu İstanbul ticaret hayatında başarıya ulaşır, zengin biri olur. Ayrıca ev hayatına verdiği önemle iyi bir aile kurma hedefini gerçekleştirir. Romanda Cevdet Bey ve oğulları ile torunlarının hikâyesi yanında, Cumhuriyet Türkiye’si’nin gelişim hikâyesini de bulmak mümkündür.

Roman,¹⁰⁰ üç ana bölümden oluşmaktadır. “İlksöz” başlıklı birinci bölüm, bir tek günü anlatır. 24 Temmuz 1905’te Cevdet Bey’in uyanışıyla başlayan bu bölüm, aynı günün gecesi eve dönüşüyle biter. İkinci bölüm, 31 yıllık bir atlamayla 1936

⁹⁹ İletişim Yay., İst., 2000, (14. bas.), 610 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁰⁰ İnci ENGİNÜN, bu romanla ilgili değerlendirmesinde romanı başarılı bulur ve “*bir ailenin macerasını anlatan roman, yetenekli bir sanatçıyı müjdelemiş ve bundan sonraki her romanı okuyucu tarafından beklenmiştir.*” yorumunu yapar. (*Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, s. 403)

şubatında başlar, Aralık 1939'da biter. Romanın “Sonsöz” başlıklı üçüncü bölümü, yeniden 31 yıllık bir atlama ile 12 Aralık 1970'te başlar, sadece bir günü anlatır.

Romanda üç kuşaklık bir dönemde Cevdet Bey ve karısı Nigân Hanım'ın zamanı, oğulları Osman ve Refik'in zamanları ile torunlarının zamanı ele alınmaktadır. Cevdet Bey; Yahudi, Rum ve Ermeni tüccarlar arasında Müslümanların ticareti küçümsedikleri yıllarda tüccarlığı seçmiş bir girişimcidir. Ne yapacağını bilen, kararlarını yaşama geçiren biridir. Bir paşa kızı olan Nigân Hanım'la evliliğinde mutludur. İş ve aile yaşantısındaki uyum, ona kısa zamanda ticarî başarıyı getirir. Nişantaşı'ndaki büyük konaklarında Cevdet Bey'in ölümüyle birlikte bir çözülme yaşanmaya başlanır. Cevdet Bey'in büyük oğlu Osman, babasının yolunda ilerleyip ticaret hayatında hızla büyürken diğer oğlu Refik, evdeki ve ticarethanedeki hayatın uyuşukluğundan kendisini kurtarmak ister. Anadolu'ya gidip arkadaşı Ömer'in yanında aylarca kalır, bir köy kalkınma projesi hazırlar. Ankara'daki CHP çevrelerine bu projesini kabul ettirmek için uğraşır; ancak hazırladığı proje ilgi görmez. Hayatına ticaret dışındaki işlerle yön vermek istediğinden bir yayınevi kurarsa da bir süre sonra bu yayınevini batırır. Bütün yaşamı arayış içinde geçen Refik, sonunda karısı tarafından terk edilir, genç yaşta kansere yakalanarak ölür. Konak hayatından apartmana geçen bu büyük ailenin son kuşak temsilcisi, torun Ahmet'tir. Refik'in oğlu olan Ahmet, geçimini Fransızca ve resim dersleri vererek sağlar. Babasının aksine, hayatta ne yapması gerektiğini bilen bir gençtir.

Eserde kişilerin özel hayatları yanında, ülkedeki siyasî ve sosyal değişimlere ilişkin bilgilere de yer verildiğini görürüz. Romanda ele alınan millî meselelerden biri, Hatay davasıdır. Evin büyük oğlu Osman, gazetelerde yer alan Hatay'la ilgili haberleri okur:

“Hariciye vekilimizin nutku: Doktor Aras dün Kamutay'da Hatay meselesini izah etti. Hatay'da zulmün itiraz götürmez vesikası...”(s. 309)

“Hatay'daki bir Türk'ün feryadı... Hakkımızı mutlak alırsız.”(s. 309)

Çalışmaktan dünyada ne olup bittiğini izlemeye doğru dürüst vakit bulamayan Osman, gazete haberlerini okuduktan sonra aylardır süregelen Hatay meselesini yorumlamaya çalışır. Osman, Hatay'ın ülke topraklarına katılması konusunda, *“Hatay'ın bizim olmasının benim ticaretime ne yararı olabilir? Hatay'a ne satabiliriz? Orası da sonunda bir pazardır ve bize katılması çok iyidir.”*(s. 309)

diye düşünür. Osman'ın bu düşünceleri, millî bir konuya, Hatay davasına dahi sadece kendi ticarî menfaatleri doğrultusunda yaklaştığının bir göstergesidir.

Refik'in arkadaşı Muhittin aracılığıyla da Hatay davasına değinilmektedir. Muhittin, katıldığı Türkçü çevrelerde meselenin nasıl değerlendirildiğini düşünür. *Ötüken* dergisinde Mahir Altaylı ve bazı gençler, Hatay'da barışçı bir çözüme karşı çıkmaktadırlar. Dergideki iki genç ise Türkiye'ye katılma sonucunu verecekse barışçı çözüme karşı çıkmamanın yanlış olabileceğini savunmaktadır. Şiirle ilgilenen ve başkalarının kendisine saygı duyması için Türkçü çevrelere giren Muhittin, Hatay davası üzerine düşünür. Hatay'da örfî idarenin ilân edildiği, başbakanın da bu konuda Meclis'te açıklamalar yaptığı, Hatay'ın bağımsız bir devlet olduğu, seçimlerin yapıldığı gazetelerde yazmaktadır. Türkçülük konusunda bilgisiz olan Muhittin, Hatay konusunda ne düşündüğünü kendi kendine sorar. Mahir Altaylı'nın barışçı çözümün yanlışlığına ilişkin görüşünü kabullenmesinin doğru olup olmadığını irdeler. Türkçülük konusunda bilgi edinmek ve sağlıklı fikirlere ulaşmak için Rıza Nur'un *Türkiye Tarihi* adlı eserini okuması gerektiğine karar verir.

Refik, İstanbul'daki hayatından sıkılıp Kemah'taki arkadaşı Ömer'in yanına gider. Orada aylar boyunca köy kalkınmasına ilişkin düşüncelerini bir projeye dönüştürür. Amacı, hazırladığı köy kalkınması projesini hükümet çevrelerine ulaştırmak, böylece kendisini kanıtlamaktır. Refik, arkadaşı Ömer aracılığıyla bu projesini bakanlara duyurmak ister. Ömer, Manisa milletvekili Muhtar Laçın'ın kızı ile nişanlıdır. Refik'i Muhtar Bey'le tanıştırır. Milletvekili Muhtar Laçın, tasarılarını dinledikten sonra Refik'e yardım etmeye karar verir. Onu bir bakanla, hatta İsmet Paşa ile görüştüreceğini söyler. Ancak Atatürk'ün ölüm döşeğinde olması nedeniyle bakanların çoğu İstanbul'dadır ve Ankara gündemi oldukça yoğundur. Muhtar Bey, Ziraat Bakanı'ndan güçlükle randevu alır ve Refik'le bakanın görüşmesini sağlar. Ziraat Bakanı, onları biraz soğuk karşılar. Refik'in projesinin yayımlanması konusunda yayın komisyonu üyeleriyle görüşeceğini söyler. Ziraat Bakanı Muhtar Laçın'e İsmet Paşa'nın nasıl olduğunu da sorar. Muhtar Bey, bir zamanlar İsmet Paşa'nın epeyce yakınında olan, hatta soyadını paşanın verdiği bir milletvekilidir. Ziraat Bakanı, Muhtar Bey'e: "*İsmet Paşa'ya hepimiz bağlıyız. Ama şimdi başbakan Celâl Bey... Hem o niye, Gazi'nin bu en ağır hasta olduğu günlerde İstanbul'a bir kere olsun gitmiyor?*"(s. 365) der ve işlerinin çok yoğun olduğunu belirterek ayrılmak ister.

Muhtar Bey, bakanın ilgisizliğine kızar. Hükümet kadrosunda Ziraat Bakanı gibi idealizmden uzak insanların bulunduğunu, ama yakında her şeyin değişeceğini, İsmet Paşa'nın iktidarı halinde bunların hükümette yer alamayacağını Refik'e söyler:

“Her şey değişiyor, değişecek. Böyle zamanlarda beklemesini bilen kazanır. Ama bu adam da çok bayağı imiş. Cumhuriyet kimlerin elinde görüyorsun. İsmet Paşa bu adama değil bakanlık, taşısın diye çantasını bile vermez!..”(s. 367)

Cumhuriyet'in 15. yıldönümü törenlerine, durumu ağır olan Atatürk katılamaz. Refik, Muhtar Bey ve arkadaşı Refet Bey'in siyasetle ilgili konuşmalarına tanık olur. Refet Bey'e göre inkılâp, tek kişilik bir kadronun, Atatürk'ün eseridir. Muhtar Bey de aynı fikirdedir ve Atatürk'ün ölmesi halinde ne olacağını, hangi kadronun başa geçeceğini sorar. Muhtar Bey, inkılâpçı kadronun Gazi'nin ölümü halinde İsmet Paşa ile can bulacağını düşünmektedir. Muhtar Bey, gerektiğinde devletin zor kullanarak ülkede ilerlemeyi sağlamasının zorunluluğundan da söz eder; Refik'e inkılâp için bunun şart olduğunu belirtir:

“-... Sen Dersim'de yapılanların yanlış olduğunu söylemiştin. Ama onların üzerine sopayla yürünmeseydi inkılâp tehlikeye girerdi. Ya bizimle, devletle ve inkılâpla birlikte olur, eline sopayı alırsın, istediğin reformları ve ilerlemeleri gerçekleştirirsin, ya da tek başına kalırsın belki de boş yere hapse girersin! Meselâ tekkelerin kapatılması... İnsanları bu saçma inançlardan kurtarmak lâzım. Ama onlar vazgeçmeye niyetli değil! Ne yapmalı?”(s. 385)

Beklenen acı son gerçekleşir ve büyük Atatürk hayata veda eder. Herkes gibi Milletvekili Muhtar Laçın de çok üzgündür. Atatürk'ün ölümünü takip eden günlerde Muhtar Bey, Başbakan Celâl Bayar'ın görevden çekileceğini, İsmet Paşa'ya inananların iş başına geleceğini düşünür. Ancak Celâl Bayar hükümeti, meclisten güvenoyu alarak görevde kalır. Muhtar Bey'e göre, memlekette büyük değişiklikler olacağı görüntüsünü yaratmaya kimsenin cesareti yoktur, bu da Celâl Bayar hükümetinin en azından birkaç ay görevde kalacağını göstermektedir. Muhtar Bey, memleketin ilerlemesi için yeni kadrolara ihtiyaç olduğu, yeni kadroların da görev için sabırsızlandığı inancındadır. Yeni kadrolar içinde İsmet Paşa'ya yakınlığı ve nitelikleri nedeniyle kendisinin de yer alacağı umudunu taşır: *“İsmet Paşa yeni hükümet kurulurken onu mutlaka hatırlayacak, bütün siyasî hayatı boyunca kendisine bağlanan Muhtar Laçın'ı yeni başbakana tavsiye edecektir.”*(s. 397) Manisa Valiliği'nden Manisa Milletvekili olarak Meclis'e girişini hatırlayan ve

memlekete hizmet etmekten başka bir amacı olmadığını düşünen Muhtar Bey, kabinede görev alacağına inanmaktadır. İsmet Paşa'yı Başbakanlığı sırasında desteklediği gibi, Başbakanlıktan ayrıldığında da Paşa'nın Meclis'teki sesi ve kulağı olmuş, her fırsatta milletvekili arkadaşlarına onu övmüş, Pembe Köşk'ü ziyaret etmiş, İsmet Paşa'ya Meclis dedikodularını özetleyerek onun ilgisini kazanmıştır. Muhtar Laçın, Pembe Köşk'te İsmet Paşa ile her zamanki gibi satranç oynadıkları bir gün Paşa'nın, *“Sizin savunmanız iyi, lâkin hücum vakti gelince bekliyor, fırsatı kaçıyorsunuz!”*(s. 400) dediğini hatırlar, bu kez fırsatı kaçırmayacağını, yeni kurulacak olası bir hükümette Paşa'nın kendisini unutmayacağını düşünür.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Celâl Bayar'ın 25 Ocak 1939'daki istifasının ardından hükümeti kurma görevini Refik Saydam'a verir. Refik Saydam'ın başbakanlığındaki hükümette kadro değişikliklerine fazla yer verilmez. Muhtar Laçın'ın umutları boşa çıkar ve yeni kabinede görev alamaz. Son derece kırgın ve öfkeli olan Muhtar Bey, Başbakan Refik Saydam'ın kendisinden hiçbir üstünlüğünün olmadığını üzülenek düşünür:

“Refik Saydam başbakan oldu. Ben hiçbir şey! Refik Saydam! Askerî Tıbbiye mezunu! Harpte Ordu Sağlık Başkanı Süleyman Numan Paşa'nın sağ kolu. Bir de Bandırma gemisine Atatürk'le binme talihî var! Başka da bir meziyeti yoktur... O başbakanlıktan çekilince, bu da bakanlıktan çekildi. İşte şimdi o başbakan... Ben ise bir hiç!”(s. 429)

İçişleri Bakanı Faik Öztrak, Mülkiye'den tanıdığı Muhtar Bey'e neden mutsuz olduğunu, her yerde şikâyet etmesinin nedenini sorar. Ayrıca İçişleri Bakanı; Muhtar Laçın'e İsmet Paşa'nın *“Muhtar Bey bize kırgın mı?”* diye sorduğunu söyler, kabine olarak kırgınlıkları istemediklerini vurgular. Muhtar Bey, bakana öfkeyle *“Paşa'nın bu kırık kalpleri tamir siyasetini çok iyi biliyorum!”* diye karşılık verir. Bakan, Muhtar Bey'e tekrar milletvekili listesine alındığını ve seçileceğini söylediği halde Muhtar Laçın, beklentilerinin boşa çıkması nedeniyle mutsuzdur. Bütün milletvekili arkadaşlarının Paşa'nın kölesi olduğunu düşünür: *“Hepinizden öğreniyorum. Hepinizin ne mal olduğunu biliyorum! Hepiniz kölesiniz! Ben de öyleydim, ama şimdi uyandım. Uyanmama yardımcı olduğu için İsmet Paşa'ya da teşekkür borçluyum.”*(s. 431)

Orhan Pamuk bu romanında siyasetin bireyler üzerindeki etkisini, siyasette çoğu zaman ülke meselelerinin değil, şahsî menfaatin ön plana çıktığını, siyasetin aynı zamanda bir şans işi olduğunu vurgular.

Yılmaz Karakoyunlu'nun *Salkım Hanımın Taneleri*¹⁰¹ isimli romanı, tek parti döneminde 1942'de yürürlüğe giren Varlık Vergisi'ni¹⁰² ve bu verginin Müslimgayri Müslim vatandaşlar üzerindeki etkisini konu alır. Üç bölümden oluşan eserin ilk bölümünde roman kişilerinin Varlık Vergisi'nin kabul edilmesinden önceki yaşamları ve statüleri; ikinci bölümde verginin yarattığı endişe, verginin uygulanışıyla altüst olan yaşamlar, yer değiştiren statüler; üçüncü bölümde ise verginin kaldırılması ve Aşkale'ye sürgüne gidenlerin dönüşü anlatılmaktadır. Varlık Vergisi uygulaması nedeniyle paranın el değiştirmesi ve buna bağlı olarak kültürel yozlaşmanın işlendiği Yılmaz Karakoyunlu'nun bu romanı¹⁰³, aynı zamanda Türkiye'nin kapitalistleşme sürecine de ayna tutar.

Savaş dönemi enflasyonundan yararlanarak vergilendirilmemiş büyük kazançlar elde edenlerin servetlerindeki artışların önemli bir bölümünü devlete aktarmak amacıyla CHP hükümeti tarafından 9 Kasım 1942'de Varlık Vergisi Kanunu yürürlüğe konur. Ekonomiyi azınlıkların egemenliğinden kurtarıp Türklere açmak için getirilen Varlık Vergisi; vergide ölçü olmaması, vergi miktarlarının komisyonların takdirine bırakılması, belirlenen vergiye itiraz hakkının bulunmaması, vergisini ödemeyen mükelleflerin Aşkale'deki çalışma kamplarına gönderilmesi nedeniyle büyük tepki alır.

Romanda bir paşazâde olan Halit Bey, Moda Kulübü'nde arkadaşı Selim Ragıp Bey ile memleket meselelerini konuşurken Selim Ragıp Bey, *Gece Postası* gazetesindeki haberlerden hareketle ilân edileceği söylenen Varlık Vergisi'ne dair yorumunu şu sözlerle aktarır: “-Saraçoğlu'nun tek başına bunları becereceğini sanmıyorum. Reiscumhur'un mutlaka fikrini ve tasvibini almışlardır. Uzun zamandır

¹⁰¹ Doğan Kitap, İst., 2006, (16.bas.), 211s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁰² Varlık Vergisi'ne ilişkin bilgi için bkz: Çetin YETKİN, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, s. 203-215

¹⁰³ İnci ENGİNÜN, eserde yer yer çok çarpıcı sahnelerin bulunduğunu ve bunların okuyucuda gözlem mahsulü olduğu izlenimi uyandırdığını belirtir ve yazara ilişkin şu yorumda bulunur: “*Bir romancı değil bir politikacı ve iş adamı olan Yılmaz Karakoyunlu bu konulardaki bilgisini aktarmak için roman şeklini kullanmıştır. Bunlar sanat eseri olmasa da geleceğin yazarlarına sunulacak malzemeler olmak bakımından önemlidir ve bu tür hatıraların sayılarının artması umulur.*” (*Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, s. 416)

konuşuluyordu. Belki daha şiddetlisini beklemek iktiza eder. Fikrimce bu meseleyi her vesileyle ele almak muvafık olacaktır. Meclis'in meseleye tam vakıf olduğunu da zannetmiyorum.”(s. 21-22)

Selim Ragıp Bey; ülkenin ekonomik durumu nedeniyle endişelidir. Ankara'ya giderek görüşlerini Başvekil Saraçoğlu'na anlatmak ister. Halit Bey ise işin ciddiyetini kabul etmek istemez. Enis Fikri Bey de II. Dünya Savaşı'nın Avrupa'daki etkilerine dikkat çekerek temkinli davranmak gerektiğini belirtir.

Babasından kalan büyük serveti birlikte yaşadığı Nefise'nin kumar tutkusu yüzünden tüketmekte olan Halit Bey ticaretle uğraşmaktadır. Yazar, Halit Bey gibileri Cumhuriyet'in ilk kapitalistleri olarak değerlendirirerek yaşam tarzlarına ilişkin şu bilgileri verir:

“Cumhuriyet'in ilk kapitalistleri tahsilli adamlardı. Çoğu İttihat ve Terakki'nin önde gelen aileleriyle evlilik yapan toprak zenginlerinin çocukları olarak yetişmiş, iyi öğrenim görmeleri için dışarıya gönderilmişlerdi. Fransız mekteplerindeki disiplinli tahsillerini, daha sonra Paris'in rahat hayatı içinde kolayca ellerinden çıkarmışlar, dizginleri boşalmış bir araba gibi, istikameti belli olmayan bir yolun macerasına kapılmışlardı. Yaşadıkları iddialı hayata rağmen, hepsinin kökeninde bir Anadolu pişkinliği kolayca sezilir, tereddüt yaratan bu kazanmış evsaf, umulmadık anda insanı çirkin bir muameleye maruz kalacağı endişesi içinde titretirdi. Çoğu, şaşkın ve güven vermeyen bir nesil fotoğrafı gibi İstanbul sokaklarına asıldılar. Beyoğlu'nun eski havası içinde yeni çehreleriyle paralı bir rahatlık tavrı taşır, büyük gövdeli salon saatlerinin rakkası gibi iki yana sallanarak kendilerini hissettirmeye çalışırlardı. Çoğu büyük bir yabancı şirketin mümessili olarak kendine kazanç kapısı açmıştı. Kimisi, toptan ticaretin kaynaklarına el atmış, babadan kalma servete yukarıdan bakan meslek terbiyesiyle işi sürdürmeye çabalıyordu. Hemen hepsinin tıklarında yürüyen bir işi yoktu.

Kadınli erkekli hayatın başlamasıyla birlikte Cumhuriyet'in ilk zenginlerinde değişmeler görüldü. Babalarının, dükkânın bir köşesine ahşap bölmeyle yerleştirdikleri küçük yazıhanelerini itibar kırıcı görüp büyük hanlarda hususî yazıhaneler açmaya başladılar. Meşrutiyet dönemi mimarisi içinde geniş avlulu hanların vapur güvertesi gibi uzun tutulmuş koridorlarına sıralanmış odaları kiralayıp yerleştiler. Fransız, İtalyan, İspanyol Yahudilerinin tecrübeli ellerine bırakılmış muhasebeleriyle hem işlerini yürütüyor, hem de bu görmüş geçirmiş

gayrimüslim terbiyesinden örnek alınabilecek şeylerin peşini kovalıyorlardı. (...) Akşamları kulüpte bir iki kadeh içmek, yemeği eş dost sofrası gibi kalabalık bir kadro içinde yemek, sonra oturup biraz kumar oynamak bu hayatın vazgeçilmez gösterisi gibi her akşam aynı biçimde sahneleniyordu.”(s. 41-42)

Yazar, gayrimüslimlerin de çalışma hayatını anlatır, onların babalarından kalan düzeni değiştirmediklerine dikkat çeker ve bu sayede okuyucuyu bir mukayese fikrine götürür:

“Gayrimüslim tüccarların yazıhaneleri küçüktü. Dükkânlarının en gerisine konulmuş bir masa ve önüne yerleştirilmiş iki küçük sandalyeden ibaretti. Hepsinin duvarında, büyük bir saat dikkat çekerdi. Çoğu, iş yaptıkları yabancı firmaların isimlerini taşıyan reklam saatleriydi.”(s. 43)

Halit Bey, Varlık Vergisi Kanunu'nun resmen ilân edildiğini Enis Fikri Bey'den öğrenir. Bu sırada İstanbul Defterdarı Faik Ökte, Pendik İstasyonu'nda Maliye Vekili Fuad Ağralı'yı beklemektedir. Ağralı ve Faik Bey, Ağralı'nın Erenköy'deki köşkünde Varlık Vergisi üzerine konuşurlar. Faik Bey Varlık Vergisi uygulamasına karşıdır.¹⁰⁴ Maliye Vekili Fuad Ağralı, Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nu asla karşı koyamayacağı bir güç olarak gördüğünden, onun bütün isteklerini kanunlaştırmak için uğraşmaktadır. Ağralı, sert bir üslupla Defterdar Faik Bey'e Varlık Vergisi'ne karşı olduğu için sitem eder. Defterdar, “*bacaksız İttihatçı eskisi*” olarak gördüğü Maliye Vekili'ne aynı üslupla cevap verir ve Ağralı'yı şöyle eleştirir: “*-Verginin siyasete alet edilmesine siz vasıta olmayınız. Bir tesadüf hissiyle hareket ediyorsanız, bu size yakışmaz.*”(s. 65)

İlk maliye mümeyyizliğinden beri karşılaştığı hiçbir işi tesadüf hissiyle izah etmemiş olan Fuad Ağralı'ya Faik Bey'in bu sözleri ağır gelir, verdiği cevap Varlık Vergisi'nin ilân edilme sebebini de açıklar niteliktedir: “*-Ben İttihatçılar gibi yapmıyorum, yalnız gayrimeşru kazançlardan vergi alıyorum. Ne olacaksa olur...*”(s. 66)

¹⁰⁴ İstanbul Defterdarı Faik ÖKTE, daha sonra yazdığı kitabında bu yasa için şöyle demektedir: “... bu kanunun bir vergi kanununa benzer bir tarafı yoktur. Kanun kazanç, bina, arazi vergileri yolundan giderek bütün mükellef zümrelerine hitap etmek istemiştir... Gelir vergisi mevcut olmayan bir memlekette bu şekilde bir sermaye vergisi ihdas edilemez. Verginin tarhının takdire bırakılması, bize dâvayı başından kaybettirmiştir. Matruh vergiye karşı itiraz ve temyiz yollarının kapalı olması, maliye ilminin asla affedemeyeceği bir hatadır.” (Varlık Vergisi Faciası, s. 75)

Defterdar Faik Bey köşkten ayrılırken Fuad Ağralı, tasarımı kanun haline getiren Teftiş Heyeti Reisi Şevket Adalan'a Faik Bey'e dikkat etmesini, onu Başvekil Saraçoğlu'na götürüp düşündüklerini aktarmasını istediğini söyler. Başbakanlıkta Saraçoğlu ile yapılacak görüşmede Varlık Vergisi'yle ilgili değerlendirme yapılacaktır. Müsteşar Mehmet Esat Bey, vergi kanunundan son derece huzursuzdur. Bu işte sorumluluğunun bulunmadığını düşünerek kendini teselli etmek ister: "*Kendimi mesul hissetmiyorum. Kanunu Başvekil not ettiriyor. Ben de Şevket'in yardımıyla madde haline koyuyorum.*"(s. 67)

Tasarımı kanun haline getiren Şevket Adalan ve İzmir Defterdarı Mümtaz Tarhan ise kanuna karşı olan İstanbul Defterdarı Faik Ökte'yi öne sürerek işin içinden sıyrılmayı, böylece ileride kopacak fırtınada hesap vermemeyi düşünmektedirler. Maliye Vekili Fuad Ağralı da rahattır; çünkü iki büyük kentte kanunu uygulayacak olanlar İstanbul Defterdarı Faik Bey ve İzmir Defterdarı Mümtaz Bey'dir.

Başvekil Saraçoğlu, tartışma ve itiraz hakkı tanımayacak kadar sert bir ifadeyle onları karşılar. Saraçoğlu, Faik Bey'den Cumhuriyet'in on yılda topladığı verginin yarısı olan üç yüz milyon lirayı on beş gün içinde toplamasını ister. Faik Bey, sürenin yetersiz olduğunu açıklarsa da Başvekil karardır. Saraçoğlu ile görüşenler arasında Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Emin Sipahi de bulunmaktadır. Emin Bey, kanunla ilgili endişelerini, elçiliklerin kanun nedeniyle Türk hükümeti üzerinde baskı kuracaklarını söyleyince Başvekil Saraçoğlu, sert bir şekilde şu cevabı verir: "*Söyle o aptal Olympos sakinlerine, dağlarında otursunlar... Arkadaş! Ben Osmanlı sadrazamı değilim. Bana böyle bir teklifte bulunamazlar.*"(s. 70)

Emin Bey, yaptığı görüşmeyi Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu'na aktarır. Tecrübeli vekilin durumu değerlendirmesi oldukça ilginçtir: "*Saraçoğlu, İstanbul'u Bizans; Ankara'yı da Edirne sanıyor... Bizans'ı yeniden fethetmiş bir Cumhuriyet yeniçerisinin heyecanı bu... Geçer...*"(s. 70)

Varlık Vergisi'nin sorumluluğu Maliye Teftiş Heyeti'ne verilir. Emirler, teşkilâta müfettişler aracılığıyla aktarılacaktır. Teftiş Heyeti Reisi Şevket Adalan, Saraçoğlu ve Ağralı'ya karşı gelemediği için Maliye'yi sürüklediği bu badirede, dürüst kalabilmek adına çaba sarf etmesi gerektiğini düşünür. Yirmi yıldır tanıdığı arkadaşı Defterdar Faik Bey'i uyarır. Müfettişlerin hazırladığı vergi mükellefleri

listesini Faik Bey'e iletirken vergi tahakkukunda Halk Partisi müfettişlerine de yetki verildiğini belirtir. İstanbul'da Servet Vergileri Müdürlüğü yapan Mehmet İzmen'in müfettiş olarak hazırladığı vergi listesinde mükelleflerin Gayrimüslimler, Müslimler, Dönmeler ve Ecnebler olarak sınıflandırıldığı görülür¹⁰⁵:

"(...) Mükellefleri dört gruba ayırmış, her listeyi grubuna göre dosyalayıp üzerine birer harf koymuştu. 'G' Gayrimüslimlerin, 'M' Müslimlerin, 'D' Dönmelerin, 'E' Ecneblerin alamet farikasıydı."(s. 71)

Bu listeye göre takdir komisyonları oluşturularak vergi tahakkuklarına başlanacaktır. *"Cumhuriyet'in on yılda topladığı verginin yarısını on beş günde almayı"* (s.71) kafasına koyan Başvekil Saraçoğlu, İstanbul'dan on beş gün içinde üç yüz milyon lira vergi toplanmasını istemektedir.

Varlık Vergisi Kanunu'nu hayretle karşılayan Maliye Profesörü İbrahim Fazıl Bey, olayın aslını öğrenmek için eski öğrencisi Defterdar Faik Bey'i ziyarete gelir. *"-Verginin itirazı, temziyi yok... Bu nasıl iş böyle?"*(s. 72) diye tepkisini dile getiren kırk yıllık Maliye Hocası İbrahim Fazıl Bey, *"beyanı olmayan bir serveti üç beş devşirme komisyon azasının keyfine bırakmanın ve hasetlerin, tamahların hesabına devleti alet etmenin"* Cumhuriyet'e yakışmayacağını söyler.

İstanbul artık yeni bir yaşam sürmektedir. Her gün toplanarak mükelleflerin vergi miktarını belirleyen *"Faik Bey Komisyonları"*, hummalı bir çalışmayla listeleri hazırlamaktadır. İnsanlar, her akşamüzeri Defterdarlık kapısında Varlık Vergisi miktarını öğrenmek için korku ve endişe ile beklemektedirler. Bu arada, yıllarca biriktirilmiş hırslar, kinler, kıskançlıklar da devreye girer; insanlar birbirleri hakkında ihbarda bulunurlar. İhbarların doğru olup olmadığı değerlendirilmeksizin vergi zamları uygulanır. Yazar, Varlık Vergisi'nin halk üzerindeki etkisine şu cümlelerle dikkat çekmektedir: *"Kimse yarınundan emin değildi. Hepsinin yüzünde yorgunluk, korku, güvensizlik vardı. Çaresiz gözlerle, kendilerine bir 'merhaba' diyecek, yüreklerine su serpecek birilerini arıyorlardı."*(s. 73)

İstanbul Valisi Lütfü Kırdar ile Halk Partisi Müfettişi Suat Hayri Ürgüplü'nün Defterdar Faik Bey ve komisyonu üyeleriyle yaptıkları görüşme sonunda, mükelleflerin Defterdarlığa bizzat gelmeleri kararlaştırılır. Ayrıca bu

¹⁰⁵ Faik ÖKTE kitabında mükellefler arasındaki adaletsiz vergilendirmeye ilişkin şu ifadeleri kullanır: *"M grubunun vergileri gayet hafifti; hatta bir kısım mükellefler kendilerine neden bu kadar az vergi tarh edilmiş olduğuna hayret etmişlerdir. Verginin ilân günü sevincinden kurban kesen mükellefler vardır."*(a.g.e., s. 129)

görüŖmede vergi yasasına dair çok önemli bir karar alınır: “*Vergi ödemeyenler AŖkale’ye sürgün edilecek*”tir. (s. 75)

Halit Bey, Nefise’nin kumar tutkusuna para yetiŖtirmek için sürekli ev satmaktadır. Tanıdığı insanlar AŖkale’ye sürüldüğü halde Halit Bey, Nefise ile her gece Moda Kulübü’ne giderek eski yaŖantısına devam etmektedir. Kendisine konan altmış bin lira verginin taksitlerini ise aksatmadan öder. Halit Bey’e hayatıyla ilgili ilk uyarı, kâtibî Mösyö Lui’den gelir. Halit Bey’e hesapsız harcamalarına son vermesi gerektiğini söyleyen Mösyö Lui, Halit Bey’in aklî dengesi yerinde olmadığı için yaşlılar evinde yaŖayan eŖi Bayan Nora’ya da Varlık Vergisi konduğunu belirtir. Gayrimüslim listesinde olan ve ticaretle ilgisi bulunmayan Bayan Nora’ya dört yüz bin lira vergi konması, Halit Bey’i alt üst eder. Büyük bir servetin sahibi olan Halit Bey’e altmış bin lira vergi konurken yaşlılar evinde kalan Bayan Nora’ya dört yüz bin lira vergi belirlenmesi, Varlık Vergisi uygulamasının “*keyfi*”liğinin bir göstergesidir. Çıkarılan kanun, azınlıkların aleyhinedir.¹⁰⁶

Halit Bey, eŖi Bayan Nora’nın vergisinin ilk taksitini ödeyebilmek için TeŖvikiye’deki apartmanını satıŖa çıkarır ve bir zamanlar yanında çalıŖan Bekir’e değerinin yarısına apartmanı satarak verginin ilk taksidini öder.

Varlık Vergisi, İstanbul’da pek çok ocağı söndürürken Anadolu’dan gelen bazı insanlar da fırsatçılıklarıyla köŖeyi döner, servet sahibi olurlar.¹⁰⁷ Yeni vergi uygulamasıyla paranın el deęiŖtirmesi, romanda Durmuş ve arkadaŖı Bekir’in Ŗahsında somutlaŖtırılır:

“Daha bir yıl dolmadan Durmuş köŖeyi dönmüş, işini sağlamlaŖtırmıştı. Bütün Anadolu’ya mal sevkiyatı yapıyordu. Vergisini ödemeyen tüccarın haraç mezat satılan mallarını vadeli alıp Anadolu tüccarına peşin parayla satıyordu. Varlık Vergisi’nin ilânıyla birlikte, Durmuş memlekete gidip neyi var neyi yoksa hepsini satın paraları İstanbul’a taşımıştı. Uyanıktı. Acımasızdı. Haindi... Her düşününün malını ucuza kapatmış, çok kısa sürede sayılı varlık sahiplerinden biri olmuştu. Ekalliyetlerin mallarını önceden peyliyor, sonra pazarlamaya çıkıyordu. Perakende dükkânları olanlar satılan ekalliyet mallarını alıp, bir süre depoda beklettikten sonra

¹⁰⁶ Taner TİMUR da “*Verginin ırkçı ideolojinin etkisi ile azınlıklara karşı kullanılmış olduğı bir gerçektir.*” demektedir. (*Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946*, s. 243)

¹⁰⁷ Çetin YETKİN bu konuda “*Varlık Vergisi’nin yasalaŖtırıldığı 1942 yılı Kasım ayı, II. Dünya SavaŖı’nın ülkemizde neden olduğı sıkıntı ve darlıklardan yararlanan kiŖi ve çevrelerin vurgunculuğunun, karaborsacılığının, her türlü haksız kazanç sağlamalarının doruğına ulaŖtığı bir zamandır.*” ifadesini kullanır. (*Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, s. 205)

el altından satıyordu. Trabzon'a, Diyarbakır'a, Denizli'ye kadar yayılmış bir şebekenin başıydı.

Bekir, uzak kalmaya çalıştığı bu kurnaz tezgâhı önceleri ayıplamış, sonra istemeye istemeye razı olmuştu. (...) Durmuş'un teklifini kabul etmişti. Şimdi, tıkrında yürüyen bir işin keyifli ortağıydı. Hayallerin ötesinde bir servet, kendiliğinden gelip Bekir'in ayaklarına kapanmıştı. Ne yoruluyordu, ne vicdanı sızlıyordu.(...)

Durmuş, her gün kaza idare merkezleri arasında mekik dokuyor, tükenmez bir gayret ve açgözlülükle listeleri temin ediyordu. İstanbul'un çöküşünü, omurgasından yakalamayı kafasına koymuştu.”(s. 78-79)

Halit Bey, Bayan Nora'nın vergisini konuşmak üzere Defterdar Faik Bey'i ziyaret eder. Burada Varlık Vergisi'nden yarar sağlamak isteyen Millî Reasürans Umum Müdürü Bay Rebbani ile tanışır. Elinde büyük nakit imkânları olan şirket aracılığıyla Bay Rebbani, bu kaynağı gayrimenkul furyasında değerlendirmek istemektedir. Yazar, Bay Rebbani gibi gayrimüslimlerin de bulunduğunu vurgulayarak verginin çok da haksız konmadığına dikkat çekmeye çalışır. Defterdar Faik Bey, Bayan Nora'ya ait dosyayı getirir. Listede Gayrimüslim sütununda Bayan Nora için bir de şu not bulunmaktadır: *“Kendisi hem erbab-ı ticarettendir, hem de emval sahibidir. Ayrıca askere gitmediği de istihbar edilmiştir.”(s. 86)* Notu okuyan Faik Bey, komisyonların nasıl bir ciddiyetsizlikle çalıştıklarını görür. Araştırma yapılırken kişinin cinsiyetine bile bakılmamakta, ticaretle hiç ilgisi olmadığı halde kişi, ticaret erbabı olarak gösterilebilmektedir. Vergi tahakkukunda hiçbir Türk'ün vergisi elli bini aşmadığı halde, gayrimüslimlerin vergisi çok ağır ve keyfidir.

Defterdar Faik Bey, büyük haksızlığa rağmen yapılacak bir şey olmadığını söyleyerek Halit Bey'e Bayan Nora'nın vergisini ödemesini önerir. Halit Bey ise kendisi için büyük değer taşıyan Nora'nın borcunu zaten ödemek niyetinde olduğundan, mallarını birer ikişer satmaya başlar. Bekir, bu mallara Durmuş'un sahip olması için uğraşır. Amacı, Durmuş'un parasını gayrimenkule bağlatıp kendi payını arttırmaktır. Bekir, Halit Bey'e Gümüşsuyu'nda Mösyö Lui için yapılmış evi satmasını önerir. Halit Bey, Gümüşsuyu'ndaki ev hariç, yedi parça gayrimenkulü Millî Reasürans Müdürü Bay Rebbani'ye satar. Bay Rebbani, şirketinin isminden yararlanarak kendisi için aldığı malları devlet şirketi adına alıyormuş gibi göstererek müzayedeye girmeden mal sahibi olur.

Halit Bey, son bir umutla borç konusunda ne yapacağını öğrenmek için Avukat Sedat Rıza Bey'e gider. Avukatın yazıhanesi, Varlık Vergisi mağdurları ile doludur. İstanbul'un geneline yayılan itiraz manzarası, yazıhanedeki şu tablo ile özetlenmektedir: *“İstanbul tüccarının kaymak tabakası yazıhaneyi doldurmuştu. Bütün dinlerin, mezheplerin, paralı müminleri bir ateiste savaş açmak için, Kudüs'te bir araya gelmişler gibi Avukat Sedat Rıza Bey'in hukukî malûmat ve kıvraklığına talip olmuşlardı.”*(s. 103) Sedat Bey'in ise insanları dinlemekten başka yapabileceği bir şey yoktur. Yazıhanede çok tanınmış bir hukukçu olan Mösyö Franko da bulunmaktadır. Mösyö Franko, vergiye savaş açtığına dair kendisiyle ilgili dedikodulardan rahatsızdır ve *“itibarının ezildiğini”* düşünmektedir.

1 No'lu Takdir Komisyonu Ankara'dan gelen emirle toplanır. Halk Partisi Müfettişi Suat Hayri Ürgüplü, parti teşkilâtınca tespit edilen vergi miktarlarının komisyon tarafından da kabul edilerek resmî hüviyet kazanmasını istemektedir, listeyi imzalaması için Defterdar Faik Bey'e verir. Listede Vali Lütfü Kırdar'ın da imzası bulunmaktadır. Faik Bey, parti teşkilâtına vergi takdir yetkisinin verilmesini doğru bulmamakta, miktarların komisyon tarafından belirlenmesini istemektedir: *“-Parti teşkilâtının vergi takdir etmesini muvafık bulmuyorum. Bu salâhiyetin ne maksatla verildiğini bilmem. Vazifemden de saymıyorum. Listeyi bir yana bırakıp, vergileri komisyonca takdir etmeliyiz. Aksi halde bu vebal hepimizi ezer...”*(s. 111)

Suat Hayri Bey, meseleye muhalif olan Defterdar'ı sert bir dille tehdit eder; onu sarayın sefahati için bütçedeki paranın har vurulup harman savrulduğu ortaya çıkmasını diye öldürülen bir devlet adamıyla özdeşleştirir: *“-Unutmayın! Tarhuncu'nun kellesini, on yaşında bacaksız bir hükümdar almıştı.”*(s. 111)

Belirlenen vergi miktarlarını komisyon üyesi Bican Bey okumaya başlar. Okudukça rakamlar karşısında yüzü renkten renge girer. Sonunda dayanamaz ve Varlık Vergisi miktarlarına yönelik tepkisini şu sözlerle dile getirir: *“-Bunun akılla da, insafla da bir alâkası yok. (...) İnsanda biraz utanma olur... Kıskançlıktan, şehvet duyar gibi çırpınmışlar.”*(s. 112)

Bican Bey, listede komisyon üyesi Mithat Nemli için de ağır bir verginin bulunduğunu söyleyince kendi vergisi için komisyonda mücadele etmeyi gururuna yediremeyen Mithat Nemli ve arkasından Bican Bey, komisyon toplantısını terk ederler. Bu durum, hükümetçe oluşturulan komisyon üyelerinin de kanuna karşı olduklarının bir göstergesidir.

Vergisini ödemediği için Aşkale'deki çalışma kampına gidecek kırk beş kişilik ilk kabile belirlenir. Kafileyi listenin en yüksek vergisine sahip olanlar oluşturmaktadır. Aşkale sevkiyatı için Maliye tarafından görevlendirilen Müfettiş Emin Kalafat, yaşananlardan dolayı huzursuzdur. Bazı mükelleflerin sağlıklı bir şekilde geriye dönemeyecekleri konusunda endişe taşımaktadır. Kabile Aşkale'ye varır. Sürgünleri karşılarken parti müfettişiyle Aşkale kaymakamının konuşması, azınlıkların yolunacak kaz gibi görüldüklerinin bir göstergesidir. Parti müfettişine göre kamptaki sürgünler, insan değil, âdeta ayaklı birer bankadır:

“-Kaymakam Bey! Gözünü dört aç, Karun'un hazinelerini seyrediyoruz. Aşkale oldum olası böyle bir servet görmemiştir.”(s. 124)

“(…) Karun'un hazineleri, gecenin zifiri karanlığında bir kıyam ordusunun esirleri gibi karlara bata çıka yürüyordu. Kaşmir paltolar, ipekle karışık yün kaşkollar, Borsolino şapkalar, İspanyol bereleriyle Avrupa, sanki Aşkale'yi işgale gelmişti.”(s. 125)

Tüm bu gelişmeler yaşanırken İhtiyar Evi'nde kalan Bayan Nora ölür. Zaten hasta olan Halit Bey'e Mösyö Lui'nin de ikinci kabileyle Aşkale'ye gönderileceği haberi ulaşır. Halit Bey, bu üzüntüye dayanamaz ve Bayan Nora'nın vefatını öğrenmeden hayata veda eder. Böylece Varlık Vergisi uygulaması, bir ocağın daha sönmesine sebep olur.

İkinci sürgün kafilesi de Aşkale'ye ulaşır. Yeni gelenler, Aşkale'dekilere İnönü'nün iki değerli maliye adamını milletvekili görmek arzusunda olduğu haberini verirler. *“Bu haber, bir çeşit affın müjdecisi”*(s. 153) olarak yorumlanır. Şevket Adalan ve Tekeli'nin milletvekili listelerine konacağını öğrenen Aşkale sürgünleri, verginin kaldırılacağını düşünürler.

Kabileler teker teker Aşkale'ye ulaşırken Ahmet Emin Yalman'ın gazetesi, Varlık Vergisi ile ilgili yoğun bir kampanya başlattığı için kapatılır. Sonra yeniden yayımlanan *Vatan*'ın ilk sayısında Ahmet Emin Bey, Başvekil Saraçoğlu'nu ağır bir dille tekrar eleştirir. Profesör İbrahim Fazıl Bey de aynı sayıda Mülkiye'den sınıf arkadaşı olan Saraçoğlu'nun Varlık Vergisi'ne dair bir makale kaleme alır. İbrahim Fazıl Bey yazısında, *“Göbeğinden, Halk Partisi'ne bağlı bu ceninin nesebini tashih edecek hiçbir hukuk vasatı yoktur.”*(s. 174) diye hükümeti eleştirmektedir.

Çalışma kampında ailelerini ve İstanbul'daki yaşantılarını özleyen gayrimüslimler endişe içindedirler. Aralarında bulunan Mösyö Franko, yapılan

yanlışın mutlaka düzeleceğini, herkesin yürekli olup sabretmesi gerektiğini düşünmektedir. İttihat ve Terakki içinde yetişen elli yıllık hukukçu Mösyö Franko, hayatı boyunca çöküşlerin nasıl başladığını görece kadar uzun bir ömür sürdüğünden, vergiyle ilgili yaşanmakta olan durumu da tecrübelerinin ışığında şu sözlerle değerlendirir:

“-Her davanın dayandığı direkler vardır. Siyaseti vardır. İktisadı vardır. Hukuku vardır. Maarifi vardır. Hepsi neticede insan unsurudur. Ya kendiliğinden yıkılırlar, yahut biz yıkarız... Size İttihat ve Terakki'den misal vereyim. İttihat ve Terakki'nin maarifçileri yoktu. En büyük eksiği buydu... Hukukçularını kendileri yıktılar. Nizam fikrine alışkın değillerdi. Siyasetçilerini, İstiklâl Mahkemeleri astı. İktisadiyatını da şimdi, Varlık Vergisi ile Saraçoğlu asıyor...”(s. 176)

Mösyö Franko, Başvekil Saraçoğlu'nun aynı zamanda hocasıdır ve onu iyi tanımaktadır. Arkadaşlarını yatıştırmak için Saraçoğlu'nun vergi uygulamasında büsbütün haksız olmadığına inandığını da belirtir:

“-Bütün rejimlerde ahlâksızlık görülür. Bu saltanatta da vardı, Cumhuriyet'te de var. Muhtekiri, hürsüzlü, olmayan bir İstanbul düşünebilir misiniz? Bu mümkün değil... İstanbul'un terbiyesindeki bu bin yıllık ufunet, kendisini daima hissettirir. Fikret'i okuyunuz. O bile, ta Aşıyan tepelerinden duyduğu bu pis kokuyu gizlemek ihtiyacıyla, bir 'Sis'in arkasına saklanmaya çalışmıştır. İşte Saraçoğlu, bu sis perdesini yırtmak istedi. O, muhtekiri, hürsüzlü yakalayıp ezmek istedi. Hiç şüphem yok ki, bu kafilenin içinde de, bu pisliğe elini sürmüş olanlar var. Ve bunlar, yine o eski nizamın, gazası mübarek kumandanları olacaktır. Korku, insanı ya sindirir ya kükretir. Saraçoğlu kükredi; ama iblisin ürktüğünü görmüyorum.”(s. 177)

İstanbul'da ağır vergiler nedeniyle servet el değiştirmektedir. Fırsat düşkünü Bekir ve Durmuş'un gözleri bir türlü doymaz. Gani Bey, şimdi zenginleşen bu adamlara geldikleri yeri hatırlatmak ister. Gani Bey'e göre; gizli hazinelerin sahipleri çok yakında yeniden baş tacı olacaklarından Durmuş gibi Anadolu lular, servetlerine güvenmemeli, bir gün her şeyin altüst olacağını da hesaplamalıdır.

Varlık Vergisi Kanunu, özellikle Amerika ve İngiltere'nin sert tepkileri nedeniyle Mart 1944'te yürürlükten kaldırılır. Aşkale'deki sürgünlere yönelik af kararı, Halk Partisi müfettişi ve kaymakam tarafından bildirilir. Ayrıca vergi borçları nedeniyle Aşkale'de bulunanların İstanbul'a dönebilmeleri için vagon tahsis edileceği de duyurulur.

Üçüncü kafiyle Aşkale'ye gitmiş olan Mösyö Lui'ye de Avukat Sedat Rıza Bey'den bir mektup gelir. Mektupta Halit Bey'in bütün mallarını kendisine bıraktığı yazmaktadır. Bayan Nora'nın öldüğünü bilmeyen Halit Bey, vasiyetinde Mösyö Lui'nin her ay Nora'yı ziyaret etmesini ve Salkım Hanım'ın kolyesini de Nora'nın boynuna takmasını dilemektedir. Mösyö Lui, bu servete ve af haberine kızkardeşi Nora ve eniştesi Halit Bey'in ölümleri nedeniyle sevinemez.

Aşkale sürgünleri, kamptaki son gecelerini heyecanlı ve uykusuz geçirirler. Doktor Artin, Franko, Leon ve Ruben arasında sevinçli bir sohbet başlar. Artin, arkadaşlarına Varlık Vergisi'yle ilgili düşüncelerini şöyle aktarır: “-Cumhuriyetin de garibeleri vardır. Bizim Cumhuriyetimiz henüz yirmi yaşında. Bilirsiniz, bu yaşlarda başlar bazen dumanlı olur. Bu kültürü hazmetmek zaman ister. Bu sabrı göstermeye mecburuz.”(s. 203)

Doktor Artin, azınlıklar arasında malı olup da hiç vergi vermemek için sürgün yatanlardan, hatta yurtdışına kaçanlardan şikâyetçidir. Onları vergi yüzüzü olarak görür ve kendisi gibi namuslu insanların düştüğü durum nedeniyle onları ve hükümetin vergi politikasını, “Devlet, mükellefin vergi ahlâkını bozdu. Cumhuriyet'in en büyük ayıbı budur.”(s. 203) diyerek sorgular.

Dönüş yolunda sürgünler, oldukça tedirgindirler. Yeni af kanununun tam içeriğini bilmedikleri için İstanbul'da neyle karşılaşacaklarını tahmin etmeye çalışırlar. Mallarının ne kadarına haciz geldiği ve haciz kararlarının kaldırılıp kaldırılmayacağı meçhuldür. Hayatlarının eskisi gibi olmayacağını düşünürler. Vergi borcunu ödeyebilmek için varlığını elden çıkaranları İstanbul'da ciddî sıkıntılar beklemektedir. Vergisini ödememek için Aşkale'ye gelen vergi yüzüzleri ise affı kimin ne kadar malı olduğunu ortaya çıkartmak için hükümetin bir komplosu olarak düşünmekte, affın kapsamını öğrenmeye çalışmaktadırlar. Mösyö Franko, bir meslektaşından af kanununun tam metnini ister. Dönüş yolunda Franko, trendeki hukukçularla da af kanunu hakkında ortak bir fikre varır: “Ödenmeyen vergiler silinmiş, olan ödeyenlere olmuştur.”(s. 204)

Sürgünleri taşıyan tren Haydarpaşa Garı'nda durduğunda vergisini ödememek için sürgün yatmaya razı olmuş grup, sürgünleri parasız taşıyacak ilk vapurda yer kapmak telâşına düşer. Vergisini ödeyen gerçek mağdurlar Doktor Artin, Franko, Leon ve Ruben ise paraları olmadığı halde, ikinci vapuru beklerler. İbrahim Fuad Bey, arkadaşlarının parasız olan ilk vapura binmelerine, “-Bir davanın adamı

olacaksanız eğer, saflarınızı iyi seçeceksiniz. Bu şeytan meclisiyle İstanbul'a ayak basmak size ayıptır..."(s. 211) diyerek karşı çıkar: Üzerlerinde para olmayan gerçek mağdurlar, parasız vapura binmezler. Ruben'in karısı, elindeki bir yığın vapur biletini çaresizlikle ne yapacaklarını düşünen İbrahim Fuad Bey ve arkadaşlarına verir. Dr. Artin'in "*İblis Ordusu*" dediği vergi yüzüzleri parasız vapurla hareket ederken "*Yaşasın Cumhuriyet!*" sesleri yükselmektedir.

Eserde, "*Anadolu'daki esnafın 'Varlık Vergisi'nin talan ettiği piyasadan' yararlanarak İstanbul'un ticaretini ele geçirmeye başladığı ve İstanbul'da servetin el değiştirdiği vurgulanır.*"¹⁰⁸ Yazar romanında; Varlık Vergisi'nin toplumda yarattığı büyük sarsıntıyı, yaşanan haksızlıkları ve bu durumun vicdanlarda bıraktığı etkiyi başarıyla vermektedir.

Ayla Kutlu *Emir Bey'in Kızları* romanında İnönü dönemine çok kısa olarak değinir. Leyla, 1944 yılı sonbaharında ağabeyi Batu'nun yurtdışına çıkışını hatırlar. Teknik Üniversite'de başarılı bir asistan olan Batu, CHP iktidarının sol kesime yönelik baskılarından nasibini alır ve tutuklanmamak için Norveç'e kaçar. Batu'nun yakın arkadaşı ve Hüsrâ'nın sevgilisi Kaya Kartal ise 5 Aralık 1945 günü sabaha karşı gözaltına alınır. Kaya Kartal; 4 Aralık günü Coğaloğlu'ndaki ABC Kitabevi ile Tan Matbaası'na *La Turqie* ve *Yeni Dünya* gazetelerine yönelik çıkan eylemlerden dolayı, "*milliyetçi gençler arasına ajan provokatör olarak katıldığı ve onları tahrik ettiği ihbarı*"(s. 184) üzerine Sansaryan Hanı'na götürülür. Genç adam, gözaltında iken şüpheli biçimde ölür. Böylece romanda yazar, Millî Şef döneminde aydın kesime uygulanan baskılara değinir.

Ayşe Kulin'in *Füreya* romanında İnönü dönemine kısaca yer verilir. Kılıç Ali ile İsmet Paşa arasında İstiklâl Mahkemeleri döneminden beri devam eden bir husumet vardır: Kılıç Ali, Gazi'nin ölümünden sonra İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanı olması nedeniyle cemiyette artık yer edinemeyeceği kanısını taşır. İktidarın kulağına gitmesinden çekinen bazı kişilerin kendisine selâm bile vermeyeceklerini düşünür. Füreya, evden çıkmak istemeyen kocasının durumuna çok üzülür ve onu yeniden

¹⁰⁸ Alev Sınar UĞURLU, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, Dergâh Yay., İst., 2003, s. 67

hayata döndürmek için elinden geleni yapar. Füreya ve Kılıç Ali arasındaki şu diyalog, Kılıç Ali ile Cumhurbaşkanı İnönü arasındaki husumeti açıklar niteliktedir:

“-Nereden çıkarıyorsun bunları? İnsanlar sana niye düşman olsunlar?

-Düşmanlıklarından değil, benimle dostluk kurmaları bugünkü iktidarın kulağına gider diye çekinirler.

-İnönü ölene kadar evinden dışarı çıkmayacak mısın?

-Ölene kadar değilse bile iktidardan düşene kadar.

-Çok beklersin Kılıç. (...) Anlayamadığım bir şey var. Bu aranızdaki derin husumet neden kaynaklanıyor?

-Hasan Rıza, Atatürk'ün son günlerinde, İnönü ile muhaberatını kesmiş. Son gelişinde odaya mı sokmamış ne?

-İyi halt etmiş.

-Ne kadar bitkindi, hatırlamıyor musun?

-Bence Atatürk'ün bitkinliğinden öte nedenleri vardı. Onu sevmediği için sokmamıştır... Her neyse, bundan sana ne? Sen Hasan Rıza değilsin ki.

-O hepimizi aynı kaba koyar ve hiçbirimizi sevmez. Sanıyor ki istesek Atatürk'ün içkisine mani olabilirdik.

-(...) Senin siyasetle hiçbir ilişkin yok. İnönü seni sevse ne olacak sevmese ne olacak. Bu vesveselerden vazgeç. Bırak, biz hayatımızı yaşayalım.”(s. 172)

Füreya'nın çabalarıyla Kılıç Ali, yeniden hayata döner ve İstanbul yaşantısına uyum sağlar. Yazar, Kılıç Ali'den hareketle Ankara ile İstanbul hayatını siyaset açısından şöyle karşılaştırır: *“Ankara'da siyasî nedenlerle aşırı yaltaklanmalara veya tam tersi aşırı horlanmalara uğramak mümkün olabilirdi ama, İstanbullular siyasî ikbal veya düşüslere, özel menfaatleri olmadıkça, meraklı değildiler.”(s. 178)*

Ayşe Kulin'in *Gece Sesleri*¹⁰⁹ romanı, 1940'lı yıllardan 1960 İhtilâli'ne kadar dört kuşağı içine alan anne-kız ilişkileri ve aile içi kuşak çatışmalarını yansıtan bir eserdir. Farklı zamanlardaki askerî darbelerin değişik kuşaklar üzerindeki izlerini de romanda görmek mümkündür. Tek parti dönemi, bu dönemde Meclis'teki Müstakil Grup, II. Dünya Savaşı yılları ve CHP'nin tepki çeken politikaları, 1946'da DP'nin kurulması, 1946 erken genel seçimleri ve DP'nin Meclis'e girişi, CHP-DP arasındaki

¹⁰⁹ Remzi Kitabevi, İst., 2008, (16. bas.), 256 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

gergin ilişkiler, 1950 seçimleri ve DP iktidarı, DP'nin eleştirilen icraatları ve 1960 İhtilâli öncesi ülkedeki huzursuz ortam romanda işlenmektedir.

Romanın başkahramanı Ayda, annesi Rengigül'ün beyin kanaması geçirdiğini ve hastaneye kaldırıldığını öğrenir. Annesinin yoğun bakımda olduğu süre boyunca geçmişle hesaplaşır, annesinin hatıra defterinden ailesinin geçmişini araştırırken bilmediği gerçeklerle yüzleşir. Egeli büyük bir ailenin 40'lı yıllardan başlayarak günümüze kadar gelen öyküsünün anlatıldığı romanda, önce Ayda'nın annesi Rengigül'ü tanırız. Rengigül mutsuz bir evlilik yapar, kızı Ayda'nın doğumundan kısa bir süre sonra eşinden boşanır. Çevresinde güzelliği ile dikkat çeken Rengigül, ikinci evliliğini Bozovalı zengin bir ailenin oğlu olan Nedim Ortaçlı ile yapar. Ortaçlı ailesi, yörede sevilen ve çekinilen büyük bir ailedir.

Nedim'in babası Kerami Ortaçlı, 1943 seçimlerinde bağımsız milletvekili olarak Meclis'e girer. Kerami Bey'in milletvekili seçilmesi, başta annesi Sultan Hanım olmak üzere konaktaki herkesi çok mutlu eder. Kerami Bey'in eşi Semiha Hanım ise kocasının bağımsız milletvekili olması nedeniyle tedirginlik duymaktadır. Meclis'teki 455 vekilden sadece 21'i bağımsızdır. CHP'nin tek parti iktidarında Kerami Bey'in bağımsız milletvekilliği nedeniyle duyduğu endişeyi Semiha Hanım, kayınvalidesi Sultan Hanım'a şu cümlelerle dile getirir:

“-Çok da iyi değil Hanım anne. Keşke Müstakil Grup'a seçilmeseydi.

-Nedenmiş?

-Ne de olsa muhalefet yapmak Müstakil Grup'takilere düşüyor. Paşa'nın hoşuna gider mi hiç tenkit edilmek.”(s. 59)

“Müstakil” üyenin ne olduğunu bilmeyen Sultan Hanım, oğlunun başına bir iş gelmesinden kaygılandığı için bu durumu diğer oğlu Yusuf'a sorar ve Yusuf'un açıklamalarıyla rahatlar:

“-Neymiş bu Müstakil? Anlat bakayım bana.

-Bu Müstakiller sanki ayrı bir partiymiş gibi çalışırlar ve hükümetin bazı icraatlarını tenkit ederler.

-Vayy başıma gelenler vay! Kerami'den başkasını bulamamışlar mı Müstakil eylemeye?

-Ağabeyimin Müstakil Grup'a seçilmesi başlı başına bir şeref anneciğim. Bu gruba seçilenler yüksek tahsilli, teknik bilgileri olan adamlar. Öyle her önüne gelen seçilemiyor. Komisyonlarda konuşacak, ihtisas isteyen işlere bakacak..."(s. 60)¹¹⁰

1946 yazında Ortaçlı ailesinin sahip olduğu Şelale Un Fabrikası'nın yeni tesislerinin açılış törenine Ticaret Bakanı davet edilir. CHP hükümeti, Türk tüccarlarını sanayiye özendirmek amacıyla bu tür açılışlara katılmaktan ve açılış haberlerini gazetelerde büyük puntolarla yayımlatmaktan yanadır. Bakan'ın Bozova'daki tesisi ziyareti nedeniyle dönemin ekonomi ve sanayi politikasına yönelik romanda şu bilgiler yer almaktadır:

"... İkinci Dünya Savaşı sırasında az sıkıntı çekmemişti insanlar. Kutluğının âlâsını yaşamışlardı. Savaşın sonra yeni kıpırdanmalar başlamıştı memlekette. İşsizlere iş kapısı açılıyor, piyasa usul usul canlanıyordu. İyi haberlerdi bunlar. Devlet, tüccarını kollamaktan, tüten bacalara destek vermekten kaçınıyordu. Zaten, doğru yanlış ne yaptılarsa Türk tüccarlarına arka çıkmak, sanayiye canlandırmak için yapmamışlar mıydı! İşte şimdi yine bir bakan, müteşebbis bir ailenin tesisini onurlandırmak üzere ziyarette bulunacaktı Bozova'ya."(s. 64)

Kerami Bey'in Müstakil üye olarak Meclis'e girmesinden sonra ülkede çok hızlı bir siyasî gelişim gerçekleşir. Cumhurbaşkanı İnönü'nün izni, hatta ısrarıyla seçimler bir yıl öne alınır ve yeni kurulan Demokrat Parti'nin de seçimlere katılacağı açıklanır. 1946 yılında Genç Cumhuriyet, ilk kez iki partinin yarışacağı bir seçim geçirecektir. Kerami Bey, sevilen ve sayılan bir milletvekili olduğu için yeni kurulan partiden de teklif alır. Kendisini Meclis'e taşıyan CHP'ye ihanet ettiğini düşünmesine rağmen, çevresindekilerin, özellikle de kardeşi Yusuf'un ısrarıyla Demokrat Parti'ye geçer. Böylece siyasî hayatında yeni bir sayfa açılır.

Yılmaz Karakoyunlu'nun *Yorgun Mayıs Kısrakları* romanında İnönü dönemine ayrıntılı olarak yer verilir. Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin 2. Cumhurbaşkanı seçilir. Artık "Millî Şef" diye anılmaya

¹¹⁰ Müstakil Gurup üyeleri, CHP'nin 29 Mayıs 1939'daki 5. Kurultayı'nda değiştirilen tüzükte şöyle tanımlanmıştır: "Partili mebuslardan kurultay umumî heyetine seçilen 21 arkadaş meclis içinde müstakil bir hüviyet taşırlar. Bunlar gurup müzakerelerine iştirak etmekle beraber mütalâa beyan ve reye iştirak edemezler. Buna karşı meclisin umumî heyetinde mütalâalarını beyan ederler ve reylerini kullanırlar. Müstakil gurup kendi azalarıyla umumî toplantı yapar, kararlar verir, müzakere usulü meclis gurubunun hükümlerine tâbidir." (Çetin YETKİN, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, s. 179)

başlanan İnönü, ilk seçimlerde Atatürk'ün eski arkadaşları Kâzım Karabekir, Ali Fethi Okyar, Hüseyin Cahit Yalçın ile Ali Fuat Paşa ve Refet Bele Paşa'nın da yeniden meclise girmelerini sağlar. Meclise girenler arasında Yahya Kemal de bulunmaktadır. Yahya Kemal'e göre, Atatürk'ün eski dostlarının İsmet Paşa tarafından yeniden Meclis'e getirilmeleri, huzur ortamı için yeterli değildir. *“Bütün mesele Atatürk'ün dostluğunu devam ettirmek değil, onun inkılâplarını ikmal etmektir. Milletın kaderi ve Cumhuriyet'in âkıbeti bu noktadadır.”*(s. 270) diyerek bu konudaki düşüncelerini belirten Yahya Kemal, İsmet Paşa ile ilgili tereddütlerini de şu sözlerle ifade eder: *“Unutmayınız ki İsmet Paşa, Atatürk'ten fikrî esasları derlenmiş, doktrini sağlam bir inkılâp disiplini devralmadı. Cumhuriyet'in doktrin adamlığını ve savunuculuğunu sadece ondan bekleyemeyiz. Her şeyi ona teslim ederseniz diktatörünüzü yaratırsınız.”*(s. 270)

O günlerde II. Dünya Savaşı başlar. Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Türkiye'nin savaşa girmemesi gerektiğini grup toplantısında dile getirir, savaştan uzak kalındığı müddetçe ekonomik kalkınma için gerekli kaynağın bulunabileceğini söyler. Milletvekili Adnan Menderes ise hükümetin tarım politikasını yetersiz bulur ve savaşın getirdiği ekonomik buhranın sosyal bir patlamaya yol açmasından endişe duyar. Tarım politikasındaki yanlışlar ve yapılması gerekenler üzerine bir rapor hazırlayarak raporunu Tarım Komisyonu'na sunar. Rapor, komisyon tarafından beğeni ile karşılanırsa da Adnan Bey'in yıllarca üzerinde çalıştığı çiftçinin toprak sahibi yapılmasını öneren çareler, bir kenara itilir.

II. Dünya Savaşı yıllarında CHP'nin sert ekonomi politikaları halkı iyiden iyiye bunaltmaktadır. Adnan Bey, Tarım Komisyonu'nda çözüme kavuşturulamayan çiftçinin topraklandırılması konusunun bir önerge ile CHP grubunda yeniden tartışılmasını istemektedir. Hükümetin tarım politikasının eleştirildiği önerge metni, Menderes tarafından hazırlanır. Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Celâl Bayar ve Adnan Menderes tarafından imzalanır. Bu önerge, siyasî tarihimize “Dörtlü Takrir”¹¹¹ olarak

¹¹¹ Kemal H. KARPAT, Dörtlü Takrir'e ilişkin şu değerlendirmelerde bulunur: *“Önergede Türk Anayasası'nın demokratik niteliği, hükümeti daha demokratik hale getirmek için Atatürk'ün yaptığı teşebbüsler, gericiği önlemek endişesiyle anayasayı sınırlama zorunluluğunda kalındığı ve savaş zamanı şartlarının bu sınırlamaları devam ettirdiği belirtiliyordu. Önerge sahipleri, artık savaş bittiğine ve köylüler ile aydınlar demokrasiye hazır hale geldiğine göre, Millet Meclisi'nin hükümeti fiilen kontrol etmesini, kişiye anayasada yazılı olan hak ve hürriyetlerin tanınmasını ve birden fazla partiye dayanan siyasî faaliyetlerin gelişmesine izin verilmesini teklif ediyorlardı. Önerge sahipleri, halkın desteğini kazanmak maksadıyla bu tekliflerin açık tartışılmasını istiyorlardı. Çok dikkatle kaleme alınmış ve görünüşte Halk Partisi'ni içten değiştirmek amacıyla verilmiş olmasına rağmen bu*

geçer. Dörtlü Takrir, CHP Meclis Grubu tarafından görüşülür; ancak reddedilir. Romanda CHP Sekreteri Nâfi Atuf Bey “Dörtlü Takrir” hakkında şunları söyler: “*Bu takrir çok şey istiyor ama yanlış yerden istiyor. Kanun değişiklikleri Meclis’te görüşülür. Parti tüzüğüünün müzakere yeri de kurultaydır...*”(s. 282-283)

Millî Şef İnönü, Dörtlü Takrir’i öfke ile karşılar: “*Söyleyin onlara, bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar karşımıza, kursunlar teşkilâtlarını ve ayrı bir parti olarak mücadele etsinler.*”(s. 283) diyerek önergede ismi bulunan dört milletvekili ile CHP’nin yollarının ayrıldığını ifade eder. Menderes ve Köprülü, partiden ihraç edilir, Bayar istifa eder, bir süre sonra da Koraltan’a da ihraç yolu görünür.

İnönü’ye göre bu dört isim, yeni bir parti kurmalıdır. Meclis’i açış konuşmasında bir muhalefet hareketine ihtiyaç olduğunu belirtir. Yazar, İnönü’nün istediği muhalefetin bir zamanlar Atatürk’ün yarattığı Terakkiperver Fırka ve Serbest Fırka gibi olmasını istediğini belirtir ve şu tespitlerde bulunur:

“Millî Şef, geçmişte Gazi’nin getirdiği siyasî mücadele disiplinine karşı çıkmış, hem Terakkiperver Fırka’nın hem de Serbest Fırka’nın siyaset sahnesinden çekilmesinin sebebi olmuştu. Gazi’ye kafa tutacak kadar ileri gitmiş ve bu partiler kapatılmazsa siyaseti bırakacağı tehdidini bile savurmuştu. On beş yıl sonra Millî Şef, tam tersine şimdi bir siyasî muhalefet yaratma peşindeydi. Tıpkı Gazi Hazretleri’nin, muhalefeti kendi elinde tutmak arzusu gibi, Millî Şef de siyasî muhalefeti tercihlerine göre biçimlendirecekti.”(s. 283-284)

Yeni partinin programı, Refik Koraltan’ın evinde hazırlanır ve Ahmet Emin Yalman’ın teklifi değerlendirilerek partinin adı “Demokrat Parti” olarak kabul edilir. Celâl Bayar, durumu Millî Şef’le görüşmesi gerektiğine inanır ve “*avuç açmış beş parmak*” olan parti rozeti ile parti programını alarak Çankaya’ya çıkar. İnönü, eski tecrübelerin yaşanmaması için Bayar’a parti programına ilişkin sorular sorar. İnönü ve Bayar arasındaki yeni parti programına dair görüşme, romanda şu şekilde verilir:

“-Terakkiperverde olduğu gibi dine bağlı siyaset yapmaya niyetiniz var mı?”

Bayar bu soruyu bekliyordu ve cevabı çok net olarak önceden hazırlamıştı. Bu hazırlanmış bir siyasî tertip içinde ikna edici olmaktan çok samimî bir inancın ifadesiydi:

-Hayır Paşam! Sadece laikliğin dinsizlik olmadığı var...

önerge, kabul edildiği takdirde, memleketin politika hayatında birdenbire köklü bir değişme yaratacaktı.” (Türk Demokrasi Tarihi, s. 233)

Millî Şef memnundu.

-Bunun ziyanı olmaz! Köy Enstitüleri'yle, Halkevleri'yle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?

-Hayır Paşam!”(s. 285)

Bayar'ın İnönü ile görüşmesinden ve onu ikna etmesinden sonra partinin kuruluş aşaması başlar. Sümer Sokak'taki bina, partinin genel merkezi haline getirilir. Sağdan soldan getirilen eşyalarla merkez oluşturulur. Partinin kurulmasına ilişkin dilekçe İçişleri Bakanlığı'na sunulur; böylece parti, resmen kurulur.

Dört kurucu arasında oylama yapılır, üç oyla Celâl Bayar, Genel Başkanlık için seçilir. Gazetecilerin önünde Demokrat Parti'nin Genel Başkanı kamuoyuna duyurulur ve Celâl Bayar, parti programını açıklar, iki noktaya özellikle değinir: “İki hedefimiz var: Birincisi tam bir demokrat siyaset ve ikincisi tam bir liberal iktisat...”(s. 295) Bir gazetecinin DP'nin CHP'den farkının ne olduğunu sorması üzerine “-Biz demokratız” cevabını veren Celâl Bey'e Adnan Bey bir ilâvede bulunur: “-İki parmak daha soldayız!...”(s. 295)¹¹²

Aslında DP icraatlarına başladıktan sonra CHP'nin iki parmak daha sağında yer alacakları belli olur. Ekonomide liberalizm ve siyasette demokrasi hedeflerini içeren parti programını hazırlayan Adnan Menderes, on beş yıl önceki Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ve Ali Fethi Bey'in siyasetini benimsemektedir.

Görüldüğü gibi İnönü dönemi, romanlarımıza Varlık Vergisi, II. Dünya Savaşı etrafındaki gelişmeler, aydınlara yönelik baskı, ekonomik problemlere ilişkin tenkitler doğrultusunda yansımıştır.

¹¹² Tarık Zafer TUNAYA, bu sözlerin Menderes'e değil, Bayar'a ait olduğunu belirtir ve şu yorumda bulunur: “Halbuki beş parmak daha sağdaydılar, Halk Partisi'ne nazaran... Çünkü devletçi değildiler.” (Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İst., 2003, (2. bas.), s. 279)

II. BÖLÜM: ÇOK PARTİLİ DÖNEM (1946-1960)

II. 1-) İnönü- Menderes Dönemi (1946-1950)

7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte tek partili yaşamdan çok partili düzene geçilir. Bu dönemi işleyen romanlarda Demokrat Parti'nin ülkedeki teşkilatlanma çabaları, çok partili sistemin ve siyasî kamplaşmaların bireye yansımaları üzerinde durulur. İktidar partisi CHP'nin ve Millî Şef'in baskılarının kuvvetle hissedildiği 1946 yılı başlarında DP'ye karşı Serbest Fırka başarısızlığının yarattığı bir çekingenlik söz konusudur. Ekonomik sıkıntı içindeki halkın yeni partiden beklentileri, kurtuluş yolu olarak DP'yi görmesi, coşkulu DP mitingleri ve DP'ye artan ilgi; romanlarda ele alınır.

21 Temmuz 1946'da DP'nin de katıldığı erken genel seçimler gerçekleştirilir. “Açık oy, gizli tasnif” sistemiyle yapılan seçimlere yönelik şaibe iddialarına rağmen CHP, Meclis'te çoğunluğu kazanır. DP de 66 milletvekili ile Meclis'e girer. Artık ülkede bir DP gerçeği mevcuttur. Siyasî ikilik, demokrasiye alışık olmayan halkın günlük yaşamını ve ilişkilerini etkiler. Bu durum ve halkın DP'ye bakışı romanımıza ayrıntılı biçimde yansır.

DP'nin Meclis'e girmesinden sonra CHP-DP gerginliği artar. DP gurubu; “sine-i millete dönme” kararı alır, demokrasi isteklerini vurgulayan “Hürriyet Misakı”nı yayımlar. İktidar ve muhalefet arasındaki kriz, Cumhurbaşkanı İnönü'nün DP'nin varlığını teminat altına alan 12 Temmuz Beyannamesi'yle aşılır. DP-CHP ilişkilerinin yumuşaması üzerine bunu güdümlü demokrasi olarak gören bir grup DP'den ayrılarak Millet Partisi'ni kurar.

Şubat 1950'de yeni seçim yasası Meclis'ten geçer. “Gizli oy, açık tasnif” yöntemiyle yapılan 14 Mayıs 1950 seçimlerini DP kazanır. 1946-1950 arasındaki tüm bu siyasî gelişmeler, dönemi anlatan romanlarda geniş biçimde ele alınır.

Yazarlarımızın değindikleri en önemli noktalardan biri, DP'yi iktidara taşıyan yanlış CHP politikalarının eleştirilmesidir. Hemen hemen bütün yazarlar; halkın CHP iktidarında yoksullaşması nedeniyle DP'ye umut bağladığı, sırtını hükümete dayayarak halkı sömürlere DP ile “dur” deneceğine inandığı için DP'yi iktidara taşıdığı inancındadır. Bazı yazarlar CHP'nin laiklik, batılılaşma ve devrimler konusundaki tutumunun da Cumhuriyet'i benimseyemeyen çevreleri DP'ye

yöneltiği fikrindedir. Yine bazı yazarlar; 1946 seçimleri sonrası CHP'nin kendini toplayıp taze bir inkılâp hamlesiyle kuruluş prensiplerine sarılacağı, öncü kadrolarını gerçek idealistlerle dolduracağı yerde, okullara din dersi koyarak, yeni seçim kanunu hazırlayarak büyük bir zaaf içine girdiğini, bu yüzden seçim yenilgisinin kaçınılmaz olduğunu vurgularlar.

Bu dönemi konu alan pek çok romanda din-devlet-toplum ilişkilerindeki sınırlamaların gevşetildiği ve dinin özellikle DP tarafından kitlelerle iletişim kurma aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. DP, dinin oy toplamadaki işlevini keşfeder ve dinî alandaki vaatleriyle halkın oylarını elde etmeye çalışır.

Bu dönemi işleyen yazarlar arasında Kemalist inkılâbın henüz tamamlanamadığı, milleti kutuplara ayıracak, şahsî ihtiras ve kinlere yol açacak çok partili sistem için erken olduğu fikrine yakın duranlar da bulunmaktadır. Ayrıca bazı yazarlar için CHP ve DP birbirini kötölemekten memleket ve inkılâp davasını unutmamıştır, bu durum da ülkenin geleceği için büyük tehlike anlamına gelmektedir.

Bu dönemle ilgili meselelerin romanlarımıza yansımaları şöyledir:

Reşat Enis, *Ağlama Duvarı*¹¹³ adlı romanında II. Dünya Savaşı, halkın ekonomik darbağaz nedeniyle CHP'ye tepkisi, 1946'da DP'nin kurulması, CHP-DP taraftarları arasındaki çekişmeler üzerinde durur.

Roman,¹¹⁴ II. Dünya Savaşı yıllarında her sınıf ve tabakadan insanı ile İstanbul halkının hayatına ışık tutmaktadır. Romanın kahramanı Selâmi, edebiyat fakültesindeki öğrenimini ilk sınıfta bırakmak zorunda kalır. Bir köyde altı yıl öğretmenlik yapar, sonra İstanbul'da *Halk* gazetesinde çalışır. On yıllık gazetecilik serüveninin ardından işsiz kalır. Hikâye yazarak geçimini sağlamaya çalışırken bir yandan da *Düşkünler Pansiyonu* adında bütün bir ömrünün sefalet ve ıstırabını anlatan bir roman kaleme almaktadır. Maliye memurluğu, gemide amelelik gibi işlerden sonra bir tesadüfle hayatı değişir. Selâmi artık zengin bir müteahhittir.

Romanın kahramanını değişik meslek ve çevrelerde izlerken, bu çevrelerdeki yaşantıyı, insanları ve çeşitli sorunları da öğreniriz. II. Dünya Savaşı'nın sıkıntıları, devlet dairelerinin durumu, mahalle kahvelerindeki parti ve savaş dedikoduları, fakir

¹¹³ İnkılâp Kitabevi, İst., 1949, 290 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹¹⁴ Alev Sınar UĞURLU, Yahudilerin her Cuma önünde toplaşıp Kudüs'ün yıkılışını anarak ağlaştıkları ağlama duvarından hareketle II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de yaşanan maddî ve manevî sefaletin bir ağlama duvarı manzarası çizdiğini işaret etmek için yazarın romanına bu ismi verdiğini belirtir. (*Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, s. 61)

halkın veremle savaşı, İstanbul'daki Rumların yaşamlarından kesitler, yozlaşmış İstanbul sosyetesini eserinde ayrıntılı olarak gözler önüne serilmektedir.

Romanda, 1946 sonrasındaki döneme yer verilir. Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'ye ilişkin değerlendirmeler işlenir. Olaylar daha çok ilginç bir hayat hikâyesine sahip olan Selâmi'nin gözünden aktarılır.

II. Dünya Savaşı nedeniyle uygulanan ekonomi politikaları halkı daha da fakirleştirdiğinden Demokrat Parti'nin kurulmasıyla pek çok kişi bu yeni oluşuma umutlarını bağlar. Artık ülkede Halkçılar ve Demokratlar şeklinde iki cephe mevcuttur. İki partinin taraftarları arasındaki ayrımı en basit insan ilişkilerinde dahi görmek mümkündür. Selâmi, bir kasap dükkânında bu ayrıma bizzat tanık olur. Kasap, dükkânına sürekli gelen müşterisine 1 kg kıymayı yarısı keçi eti olarak vermektedir. *“Demirkıratız çok şükür”* diye övünen kasap için Halk Partili müşteriye keçi etini *“yutturmak sevaptır”*. Selâmi, bu olay üzerine öğretmenlik yaptığı Tellikavak köyünde de halkın yeni partinin kurulmasıyla nasıl ikiye bölündüğünü hatırlar. Köyde partilerin kahvelerinin dahi ayrıldığını, Demokrat Partili Memiş'in kahvesinin müşteriyle dolup taşıdığını ve burada Halk Partililere çay verilmediğini düşünür. Memiş'in kahvesi artık siyasetin konuşulduğu bir mekân olmuştur:

“İskambili, tavlayı bitirip, bir kürdana batırılmış lâtilokumu yutmağa uğraşırken kasabadaki hovardalığını birbirine anlatan delikanlılar şimdi Demokrat Partisi liderlerinin adını tespih tanesi gibi sıralıyordu: Bayar, Menderes, Koraltan, Köprülü, İnce vesaire vesaire...”

“Halkçılara veriştirirken kalkıp kalkıp oturuyorlardı.”(s. 16)

Selâmi, parti meselesinin köyde insanları iki kutba ayırdığını üzülenek görür. Daha önceden kendisini gördüğünde hemen çayını getiren kahveci Memiş, Halkçı olduğu için Selâmi'ye mesafeli davranmakta, *“Kusura bakma muallim bey, Mestan'ın kahvesinde de Demirkıratlara çay vermiyorlar.”*(s. 17) diyerek parti ayrımını vurgulamaktadır. Selâmi, Memiş'e *“Demirkıratsın, Halkçısın diye bugün birbirine çay vermiyenler yarın kız da vermemeğe kalkarlar mı dersin?”* şeklinde takılır. Memiş'in ona verdiği cevap ise halkın Demokrat Parti'yi ne denli benimsediğini gösterir: *“Onun orasını Bayar bilir gayrik, muallim bey...”*(s. 17)

Köyden demiryolu istasyonuna kestirme bir yol inmektedir. İki tarla arasındaki iki metrelik bu yolun yarısı, bir gün hendek haline getirilir. Hendeği açtıran, tarlalardan birinin sahibidir. Adam Demokrat Partili olunca sırf *“Halkçılara*

eziyet çıkarmak” için istasyona geçit veren yolun yarısını ortadan kaldırır. Yolun diğer tarafındaki tarla ise bir Halkçınıdır. Halk Partili tarla sahibi de yolun tamamını hendeğe dönüştürür. Selâmi, köylülerin parti çekişmeleri yüzünden istasyona inebilmek için koskoca bir dağı dolaşmalarını şaşırarak izler.

Halk gazetesinde on yıl çalışan Selâmi, yazı işleri müdürlüğüne kadar yükselirse de “*Devlet Memuru ve Rüşvet*” başlıklı bir makalesi yüzünden “*yukarıdan*” gelen emirle gazetede işine son verilir. Selâmi, uzun süre sefalet içinde bir yaşam sürer, Rum Angeliki ile evlenir, günün birinde ilginç bir tesadüfle bir piyango bileti sayesinde büyük servete kavuşur.

Romanın üçüncü bölümünde Selâmi, zengin bir müteahhittir. Ayrıca *Hür Adam* adlı bir gazete kurarak yeniden Babıâli’ye döner. Çıkardığı gazete, Selâmi’nin umduğu sonucu kısa sürede verir. Halk Partisi ileri gelenleri, muhalefet partisini tutmaması için Selâmi’ye açıktan açığa kur yapmaktadır. Selâmi, iktidarın desteğiyle bir doğu ilindeki zengin madenlerin işletme imtiyazını almak niyetindedir. Servetini artıracak maden işi nedeniyle gazetesinde iktidara yönelik eleştirilerini durdurur. Parti müfettişi de eleştiride bulunmadığı takdirde bu işi Selâmi’nin alacağını belirtir. Selâmi’nin gazetesi, artık iktidarın emrindedir.

Karısı Angeliki ile beraber davetten davete koşan ve lüks içinde yaşayan Selâmi için eski yoksulluk günleri çoktan unutulmuştur. Selâmi, maden imtiyazını elde ederek daha da zenginleşmenin hayalini kurmaktadır. İktidar partisinin mensubu Burhan Tahir Bey ile tanışır. Önemli bakanlıklardan biri için Burhan Tahir Bey’in adı geçtiğinden maden işini almak amacıyla bu kişiye büyük ilgi gösterir.

Maden ihalesine kısa bir zaman kala Selâmi, ihaleyi kazanmasını sağlayacak kişilerin kendisine yüz çevirdiğini üzülen görür. Bunun nedeninin iktidara yönelik hücumlarını durdurması olduğunu kavrar. İktidarın “*Silâhını elinden bırakan bir düşman artık korkulacak bir düşman olamaz.*” düşüncesiyle kendisine eskisi gibi ilgi göstermediği inancındadır.

Selâmi, CHP’nin bir parti kongresine katılır. Delegeler arasında bile ülkede rüşvet ve suiistimalin alıp yürüdüğü, din, iman ve ahlâkın kalmadığı konuşulmaktadır. Muhalefet partisi DP ise her geçen gün daha da güçlenmektedir. Muhalefetin her toplantısı, her mitingi iktidardan bunalan kitleleri coşturmaktadır.

Romanın sonunda Angeliki’nin Selâmi’nin maden ihalesini kazanması uğruna kendisini feda ettiğini görürüz. Angeliki, kocasının işini halledecek olan

iktidar partisi müfettişinin, Burhan Tahir'in ve milletvekili Vasıf'ın kucağına kendini bırakır. Artık Selâmi'nin ihaleyi alacağı kesinleşmiştir.

Reşat Enis bu romanda basın-siyaset ilişkisini ve şahsî çıkarların politik anlayışı nasıl yönlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Orhan Kemal'in *Murtaza* romanında siyasî gelişmelerin bireylerin hayatını nasıl etkilediğini ve değiştirdiğini gösteren çok canlı sahneler vardır. Eserin üçüncü bölümü, 1946-1947 yıllarındaki çok partili döneme geçiş sürecini işlemektedir. Artık ülkede bir Demokrat Parti gerçeği mevcuttur. İşçilerin çoğu, hatta Fen Müdürü bile Demokrat Parti saflarına katılır. Murtaza, fabrikada disiplinin kalmadığını, Fen Müdürü'nün de eskisi gibi kendisini tutmadığını düşünüp bunun nedenini Demokrat Parti'nin ülkede estirdiği havaya bağlar:

“Bütün bunların nedeni, ‘Demokratçılık’tı. Vazife bir sırasında millet işini gücünü bırakıyor, birtakım meydanlarda bayraklar, çiçekler, dallarla donatılmış kürsülerden İsmet Paşa’ya, onun partisine sövüp sayanlara alkış tutuyor, avazı çıktığıınca ‘Yaşaa!’ diye bağıryordu; hem de gırtlaklarını yırtta yırtta, avuçlarını patlata patlata.”(s. 295)

Murtaza, bütün bu gösterilere ve Demokrat Partililere karşı son derece öfkeli. *“Ne çabuk unutulmuştu Serbest Fırka'nın çanına ot tıkanması”*(s. 295) diye düşünür. Çok sevdiği İsmet Paşa hakkında kahvede ileri geri konuşulmasına dayanamaz. *“Abe neler söylersiniz İsmet Paşamıza? İsmet Paşa o be yahu! Yunan'ın elinden kim kurtarıp getirdi bizi anayurda? Haminneleriniz mi, yoksa İsmet Paşa mı? Yüce İsmet Paşa için reva mıdır bu işlem?”*(s. 295) diyerek tek başına Demokrat Partililere kafa tutar.

Fabrikada Murtaza dışındaki herkesin DP'ye üye olması, Murtaza'nın, otoritesini iyiden iyiye sarsmaya başlar. Eskiden Murtaza'dan çekinenler, artık ona kafa tutmaktadır. Kontrolör Nuh da varlığından rahatsızlık duyduğu Murtaza'ya inat Demokrat Partililerin çoğalmasından çok memnundur: *“On elli olsa ısıramaz bizi gayri. Değil mi ki Fen Müdürü de bizim partiye yazıldı.”*(s. 297)

CHP iktidarının karşısında artık her geçen gün taraftar sayısı daha da artan DP vardır. Yeni kurulan partinin vaatleri, Nuh'un ağzından şöyle aktarılır: *“Başkanımızı dinlemedin mi? Biz iktidara geçelim de bakın. Musluklarınızdan yağ,*

bal akacak, ekmeği, şekeri beleş beleşine yiyeceksiniz, cigarayı, hem de en âlâ cigarayı beş kuruştan ieceksiniz demedi miydi?”(s. 297)

İşçiler, ülkedeki demokrasi rzgrlarını arkalarına alarak Murtaza’yı yerinden etmek isterler. *“Sahibi, Fen Müdürü, ustaları, usta yardımcıları, işçilerden büyük bir kısmı Demokrat Parti’den olan bir fabrikada İsmet Paşacı gece kontrolünün gereği neydi?”(s. 298)* diye düşünen Nuh ve Azgın Ağa, fabrikadakileri kışkırtırlar. Fabrikada *“İsmet Paşacı kontrol istemiyoruz”(s. 298)* diye bağıran işçiler olay çıkarır. Olayı haber alan Fen Müdürü ise apaçık ortada olan CHP düşmanlığı nedeniyle tedirginlik duyar: *“CHP düşmanlığı ne kendi, ne de partisinin çıkarına olabilirdi. Demokrat Parti iktidara geçmiş miydi ki işyerlerinden CHP’liler temizlensin?”(s. 302)*

DP İl Başkanı ile hemşehriliğine güvenen Nuh, bu olayda da Fen Müdürü’nn Murtaza’yı tutması zerine Müdür’e dil uzatır, böylece Nuh’un işine son verilir. Fen Müdürü Kmuran Bey, fabrikada parti meselesinin ikilik yaratmasını istememektedir. DP iktidarda olmadığı için de particilik konusunda temkinli davranmak gerektiğini düşünmektedir:

“İş hayatında particilik istemiyordu. Sonra daha önemlisi, Demokrat Parti iktidara geçmemişti, geceği de şüpheliydi. Madem şüpheli, İsmet Paşacı da olsa, disiplini sıkı birini fabrikasında tutmakta fayda vardı. Demokrat Parti iş başına geçerse, Murtaza’yı neden tuttuğunu anlatır, maksadın sırf gönül eğlendirmek olduğunu ileri sürerek yedirirdi.”(s. 325)

Nuh’un fabrikadan kovulması, fabrikada ve kentte gösterilere neden olur. *“Bir Demokrat, İsmet Paşacı bir CHP’li yüzünden”* işten çıkarıldığı için olay, bir parti savaşına dönüşür. Demokrat Partili Nuh, beklemediği bir ilgi ve saygıya kavuşur. *“Partimiz, sevgili partimiz hep bu Murtaza’larla mücadele için kurulmuştur.”(s. 328)* diyerek kalabalıkların desteğini arkasına alır. DP İl Merkezi’ne kadar alkışlarla ve sloganlarla omuzlarda taşınır. DP’li Başkan, kalabalığın tezahüratları karşısında şaşkındır. Coşkun kalabalık, DP İl Başkanı’na göre, CHP iktidarından bıkan halkın DP’ye bağladığı ümidin bir göstergesidir: *“Tezahürat gerçekten de halkın DP’ye karşı içten gelen tevecchiydi. İşte halkın kalbine yerleşmek buydu; asil halkın sevgisini kazanmak buydu. şimdiye dek gregeldiği haksızlıklardan bıkip usanmış civanmert bir halk, başındakilere böyle ‘Dur!’ derdi.”(s. 332)*

Nuh, parti binası önündeki büyük kalabalığa yönelik bir konuşma yapar ve halkı Demokrat Parti'ye üye olmaya davet eder. DP'nin iktidarı halinde CHP'nin yok olacağını ifade eder:

“-Zalimlerle mücadeleden kaçınmayan ve hiçbir zaman da kaçınmayacak olan, aynı zamanda bu partiye hâlâ yazılmamış saygıdeğer vatandaşlarımın da derhal bu partiye yazılmalarını candan diler, saygılarımı sunarım. (...) Bu parti, bu muhterem parti seçimi kazanır, iktidarı eline alırsa çok yakın bir gelecekte şekeri on kuruşa yer, cigarayı on kuruşa içer, ondan sonra da bütün İsmet Paşacıların boyunlarına ip takıp sürürüz arkadaşlarrrr!” (s. 334)

Nuh'un konuşmasından sonra büyük bir kalabalık DP'ye üye olur. DP İl Başkanı, bu mutlu olayı partinin genel merkezine bildirir. Genel merkez, Nuh'un seçimler için kullanılmasına, o zamana kadar da kendisine bir konak ve rahat bir yaşam temin edilmesine karar verir.

Demokrat Parti saflarına geçenler arasında babasından utandığını söyleyen, Murtaza'nın büyük oğlu Hasan da bulunmaktadır. Murtaza, Kolağası Hasan Bey dayısına hiç benzemediği için sevmediği büyük oğlu Hasan'ın bu davranışı karşısında çileden çıkar. Artık bütün umudu, dayısı gibi subay olacağını düşündüğü küçük oğlu Hasan'dadır.

Murtaza, kahvede kendisi gibi Alasonyalı olanlarla da parti meselesi yüzünden tartışır. Onların da İsmet Paşa'ya dil uzatmaları çok ağrına gider; Paşa, onun gözünde çok yücedir:

“İsmet Paşa'ya söyletmez idi söz, attıramaz idi çamur. O İsmet Paşa ki, yenmiş idi İnönü'nde milletin makûs talihini ve atmış idi Yunan'a en büyük şamarı. Boğmuş idi harim-i ismetinde vatanın, gâvurları. O İsmet Paşa alıp getirmiş idi onları çan sesinden ezan-ı Muhammediye...”(s. 352)

Yorgi Cemal, *“Bu vatanın bundan sonra yok CHP'ye, yok İsmet Paşa'ya ihtiyacı arkadaşlar. Bu vatanın var ihtiyacı ekmeğe.”*(s. 352) deyince Murtaza dayanamaz ve elindeki kahve fincanını Cemal'in yüzüne fırlatır.

Roman, çok partili döneme geçişteki parti çekişmelerinin sıradan insanların hayatlarını bile ne denli etkilediğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Romanın sonunda *“damarlarında Hasan Bey dayısının mübarek kanını taşıyan, kurs görmüş, amirlerinden sıkı terbiye almış, vazifesinin aslanı”* Murtaza'yı asıl yıkan; dayısı gibi olmasını istediği ve büyük umutlar bağladığı küçük oğlu Hasan'ın bakkaldan bir

çeyrek ekmek çalmasıdır. Bu hırsızlık, bakkal ve hâkim tarafından kapatılmaya çalışılırsa da Murtaza, oğlunun yaptığı bu ahlâksızlığın cezasız kalmamasını isteyerek mahkeme salonundan bir asker edasıyla çıkar. Eser, Murtaza'daki Kantçı ahlâkın çöküşü ve insan yanının belirmesi ile sonuçlanır. Bu anlamda Murtaza, Orhan Kemal'in "aydınlık gerçekliğinin en sağlam kurulmuş tiplerinden biridir."¹¹⁵ Olcay Önertoy, Orhan Kemal'in romanlarındaki bütün tiplerin gerçeğe uygun olduğunu söyler. Özellikle Murtaza'nın belleklerden kolay kolay silinemeyecek roman kişileri arasında yer alacağını belirtir.¹¹⁶

Reşat Enis'in *Yolgeçen Hanı*¹¹⁷ romanı; 1946-1950 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti'nin seçim çekişmeleri sırasında geçer ve çok partili düzene geçiş yıllarına ışık tutar. Halkın DP'den beklentilerinin, DP'nin vaatlerinin ve DP iktidarının ardından ülkeyi bekleyen irtica tehlikesinin ele alındığı romanda; Anadolu'ya turneye giden bir tulûat kumpanyasının kent kent dolaşması sırasında karşılaşılan olaylar verilmektedir.¹¹⁸

Romanın başkahramanı Emin, eskiden kadın hastalıkları uzmanı olarak çalışmıştır. Eşi Mübeccel, Doktor Mithat Korkut'la beraber Emin'e bir komplot hazırlamış, böylelikle Emin'in doktorluk diploması elinden alınmış ve Emin hapse girmiştir. Doktor Emin hapisten çıkınca Sümbüllü kumpanyasına katılır ve aktör olur. Aynı kumpanyadaki Semahat ile evlenir. Evliliklerinin ilk aylarını Beyoğlu'nda, Yolgeçen Hanı'nın rutubetli bir odasında geçirirler. Sonra da kumpanya ile Anadolu'ya temsiller vermeye giderler. Roman, tulûat grubunun gittikleri yerlerde karşılaştıkları çeşitli olaylardan oluşmaktadır. Emin, bir köydeki kolera salgınını önler; ancak karısı Semahat kanserdir ve koleraya yakalanıp ölür. Emin çok üzgündür ve kendini büsbütün yalnız hissetmektedir. Köye Ankara'dan gelen sağlık ekibinin şefi, ilk karısı Mübeccel'i kandıran, onunla birlikte kendisine tuzak hazırlayıp meslekten atılmasına neden olan Doktor Mithat Korkut'tur. Emin, ona görünmeden köyden uzaklaşır. Kolera salgınını Emin önlediği halde, bu başarıyı

¹¹⁵ Hilmi YAVUZ, "Murtaza ve Ödev Ahlâkı", Yeni Ufuklar, Temmuz 1970.

¹¹⁶ *Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü*, s. 109

¹¹⁷ Cem Yay., İst., 1979, (2. bas.), 325 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹¹⁸ Behçet NECATİGİL romana ilişkin değerlendirmesinde, "Romancı, inanılması pek zor olayları ard arda dizerek çok karanlık bir zevkin, aşırı kötümserliklerin belgelerini veriyor." yorumunu yapar. (*Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, s. 413)

Doktor Mithat sahiplenir. Bir süre sonra kumpanya İstanbul'a döner. Emin; yine Yolgeçen Hanı'ndaki odasındadır, handaki odasını bir laboratuvara dönüştürür, gizli doktorluk yapmaya başlar. Artık para kazanmaktadır. Halasını öldürür, cinyeti masum bir üniversitelinin üzerine yıkar. Hayatta hiç kimsenin kendisine acımadığını düşünen Emin, insanlardan intikam almak ister. Tifo mikrobu üretir. Şehrin ana su borularına dökeceği tifo mikrobu ile İstanbul'u yok edecektir. Eylemi gerçekleştireceği gün trafik kazası geçirir, ağır yaralanır. Ameliyat sonrası narkozun etkisiyle sırrını açıklar. Böylelikle şehir kurtulur.

Emin'in yaşadıklarının yanı sıra İktidar partisi CHP'nin "*Hayal Partisi*", yeni kurulan DP'nin ise "*Muhal Partisi*" olarak adlandırıldığı eserde çok partili düzene geçiş yılları ve partiler arası çekişmeler ayrıntılı olarak işlenmektedir.

Kumpanyadakiler, bir kasabaya temsile giderken yol parasından kurtulmak için yeni kurulan Muhal Partisi'nin otobüsüne binerler. Otobüsteki Muhal Partililer, yeni partinin yöre halkının umudu olduğunu dile getirirler. Onlara göre, sırtını iktidar partisine dayayarak halkı sömüren Mustafa Ağa gibilere ancak Muhal Partisi "*dur*" diyebilecektir: "*-Milletin tüm umudu Muhal Partisinde, Beğ... Biz bu yan halkı oylarımızı hep Muhal Partisine verecez. Garagoncoloz gibi ödümüzü patlatan, ganımızı emen Mustafa ağalardan bizi Muhal Partisi gurtaracak...*"(s. 80)

Muhal Partisi İl Başkanı da otobüstedir ve bucaktaki mitingde yapacağı konuşmayı ezberlemektedir. Konuşmadaki cümleler, fakir halkın yıllardır özlemine çektiği konulara ilişkin vaatlerdir: "*Sayın hemşerilerim, buğdayı pahalılandıracağız. Ekmeği ucuzlatacağız. Şekeri indireceğiz. Pancara daha çok para vereceğiz. Askerlik süresini kısaltacağız. Vergileri kaldıracağız.*"(s. 80)

Kumpanyadakiler, bu gezi sırasında bir mola yerinde Hayal Partisi'nin milletvekili adayını da tanıma fırsatı bulurlar. Öğrenimini Stokholm'de yapan iktidar partisi adayı, tepeden tırnağa bir batılıdır. Ancak yurdunu bir kumpanyanın aktörü kadar bile tanımamaktadır. Aday gösterildiği bölgeye ilk kez gelen bu kişi, seçime kadarki kısa süre içinde yöre insanına kendisini tanıtmanın ve benimsetmenin zorluğunu hissetmektedir. Emin, Hayal Partisi adayının halktan çok uzak görüntüsü nedeniyle seçim kampanyasının başarılı olmayacağını düşünür. Muhal Partililerin halka yakınlaşma, halktan olma çabalarıyla başarı elde edecekleri inancındadır. Ona göre halka inemeyen iktidar partisi, seçimlerde yeni kurulan Muhal Partisi karşısında çok zorlanacaktır:

“... bu zübbe kılığınla zor sevdirebilirsin kendini... Muhal Partisi'nin adayları köylü gibi ayaklarına çarık giyiyor, on parmaklarıyla yiyor, ahırda, davarlarda, eşeklerle koyun koyuna yatıyor. (...) İstedığın köylüye sor: ‘ Oyunu Muhal’e mi vereceksin?’ de... Alacağın cevap şu: ‘Elbette Muhal’e.’ ‘Sebebi?’ ‘Onlar da bizim gibi çarık giyiyor. Onlar da bizim gibi elleriyle yemek yiyor. Onlar da bizim yattığımız nah şu yerlerde yatıyor. İşte bize böyle vekil gerek, Efendi!’”(s. 82)

Emin'in çalıştığı kumpanya, Muhal Partililerin otobüsüyle bir kasabadan geçerken Hayal Partisi'nin mitingi yapılmaktadır. Konuşmacı, seçmenin yine iktidar partisini desteklemesini isterken dinleyenleri etkilemek için, “-Tanrı buyurur ki: ‘Resulümün, onun halifelerinin sözlerine uyunuz.’ Hemşerilerim, Devlet Başkanı da bir halifedir. Onun emirlerine uymak farzdır. Devlet Başkanı'ndan ayrılanlar âsi sayılacaklardır.”(s. 84) diyerek dinden hareket eder.

Bir köylü, partilinin bu sözü üzerine, “-Gurulmasına hokümetin izin verdiği partiye girmek neye Devlet reisine isyan olacakmış?” deyince Hayal Partili, durumu kurtarmak için gömlek değiştirir gibi parti değiştirmenin doğru olmayacağını savunur. Köylü ise “Gömlek kirlenince değiştirilir, Efendi!” sözleriyle yeni kurulan partiyi iktidar partisine rağmen destekleyeceklerini vurgular.

Seçim kampanyaları hızla sürüp gitmektedir. Muhal Partililer, halkın coşkusu karşısında çeşitli vaatlerde bulunmakta, seçmeni etkilemenin türlü yollarını aramaktadırlar:

“... hele bir iktidara gelelim... Yüzyetmişlik şekeri otuza yedireceğiz millete... Gâvur yazısını bırakacağız. Ezanımızı Peygamber Muhammed'in diliyle, Arapça okutacağız. Boynu kravatlı, enüstünden çıkma öğretmene yol verip yerine sarıklı hoca koyacağız. Başlarımıza fes giyeceğiz, feslerimize sarık dolayacağız. (...) Ziraat pangasını da yıkacağız. Sizi borçlarınızdan kurtaracağız. Daha neler neler yapacağız biliyor musunuz? Vergiyi kaldıracağız.”(s. 89)

Emin, iktidardaki Hayal Partisi'ni sevmez. Hayal Partisi'ni halkın “Çiğdirük” dediği bir ağaca benzetir. Ağaç, çimlenme zamanı sivri oka benzeyen yapraklarını “yabancı bir tohum toprağa girmesin, hemen yanı başında bir yabancı ağaç köklenmesin diye” gövdesinin dibine dökmektedir. Emin, iktidar partisini Çiğdirük ile özdeşleştirir; parti içi çekişmelerin yeni bir oluşuma izin vermediğini düşünür: “Hayal Partisi'ni hayın çiğdirüğe benzetirdi. Yirmi beş yıl, bu partinin başındaki klik yüzünden ne siyasî parti doğmuştu, ne devlet adamı yetişmişti.”(s. 100)

Romanda Demokrat Parti'nin kuruluşu ve çok partili hayata geçiş süreci bu şekilde değerlendirilir. Romandaki “hayal” ve “muhal” sembolleri anlamlı ve dikkat çekicidir; çünkü demokrasiye geçiş amacıyla kurulan DP ile iktidar partisi CHP, demokrasinin gelişmesine katkı sağlamak yerine, kısır siyasî çekişmelere yönelmeyi tercih etmişlerdir.

Yakup Kadri'nin *Panorama* adlı eserinde 1946-1950 arasındaki döneme yer verilir. II. Dünya Savaşı, demokrasilerin zaferi ile son bulduğunda Türkiye tam bir ekonomik darboğazdadır. Ülkede demokrasi arzusu yüksek sesle dillendirilmektedir. Meclis çatısı altındaki ilk muhalefet, 1945'teki bütçe görüşmelerinde su yüzüne çıkar. Celâl Bayar ve Adnan Menderes'in de aralarında bulunduğu bazı milletvekilleri bütçeye ret oyu verirler. Asıl kırılma ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşülürken oluşur. Muhalif milletvekilleri, tasarıya sert eleştiriler getirirler. Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan; siyasî arenada “Dörtlü Takrir” adıyla anılan önergeyi CHP grubuna verirler. Ülke ve parti yönetiminde özgürlükçü bir anlayış içeren düzenlemeler yapılmasını öngören Dörtlü Takrir reddedilir. Ancak bu muhalefet, adı geçen milletvekillerinden üçünün partiden ihracına, Celâl Bayar'ın da istifasına neden olur. Nihayet çok partili hayata geçişin bir başka örneği olarak Demokrat Parti, Ocak 1946'da kurulur.

Tahincizâde Hacı Emin Efendi, yeni kurulan partiden ümitlidir. İnkılâpları benimseyemeyen Emin Efendi; Demokrat Parti'nin iktidara gelmesini, kendi ifadesiyle “*uğursuz istibdat devri*”nin kapanmasını arzulamaktadır. Oğlu Tahir Bey ise CHP İl Başkanlığı'ndan ayrılmış epey zaman olmuştur. Hacı Emin Efendi, oğlunun yeni kurulan partiden il başkanı olmasını istemektedir. Baba-oğul arasındaki Demokrat Parti'ye ilişkin şu konuşma, bazı kesimlerin beklentilerini yansıtmaları bakımından oldukça dikkat çekicidir.

“-Henüz vaziyet belli değil... Yeni partinin kurucuları, malûm ya, daha diine kadar Halk Partisi'nin mebuslarıydılar ve bunlar, sizin umduğunuz gibi, Atatürk'ün yolundan ayrılacağız demiyorlar; şeriati getireceğiz demiyorlar.

-Derler mi ya? Tabii demezler. Şimdiden niyetlerini açığa vurup da daha ilk adımda tuzağa mı düşsünler? Sehpa yolunu mu boylasınlar? Acırım senin aklına... Hâlâ politikacılığın ne demek olduğunu anlayamamışsın. Yahu; gözünü aç, şeriatta bile hile mübahdır!”(s. 514)

Demokrat Parti rüzgârı bütün ülkeyi etkilemektedir. Doktor Namık Ahmet, yeni partiye geçer. Cumhuriyet Halk Partisi'nde uzun yıllar milletvekilliği ve bakanlık yapan Neşet Sabit de Demokrat Partililer arasına katılır. Halk Partili Halil Ramiz, bir zamanlar arkadaşı olan Neşet Sabit'in bu manevrasına şaşırır. Ona göre Neşet Sabit, *“basının sürekli hücumlarıyla, halkın durmadan artan huzursuzluğuyla, yer yer baş gösteren kargaşalıklarla gittikçe yıpranan, gittikçe yığınlaşan ve âdeta fırtınada bir gemi halini alan Halk Partisi'ni, birçokları gibi, tam tehlike anında bırakmış olmaktan başka bir şey yapmış sayılmamaktadır.”*(s. 517) Neşet Sabit, yeni partinin kurucuları arasına katılmakla ön safta yeni bir siyasî rol üstlenir. Açıklamalarıyla her gün gazetelerde yer alan Neşet Sabit, İçişleri Bakanlığı yaptığı dönemde bile böyle bir itibara erememiştir.

Halil Ramiz; Neşet Sabit'in tam kendince hareket ettiğini düşündüğü halde, kafa, mizaç ve ahlâk bakımından Neşet Sabit'in taban tabana zıttı olan Doktor Namık Ahmet'in Demokrat Parti'ye geçişi karşısında şaşkındır. Halk Partisi'nin altı okunun birer sabit fikir halinde en çok onun kafasına saplandığını düşünen Halil Ramiz, bu durumun nedenlerini merak eder. Doktor Namık Ahmet, Halk Partisi'nin kuruluş prensiplerine ihanet ettiğini, üstüne aldığı inkılâp misyonunu daha ilk adımda eline yüzüne bulaştırdığını düşünmektedir. Doktor'a göre; başta bulunanlar, Halk Partisi'nin inkılâp misyonunu Tahincizâde Tahir gibi dar kafalı, küçük kasaba eşrafının, Yanyalı Fazlı gibi vurguncuların eline vererek gerçek idealistlerin güvenini sarsmışlardır. Doktor Namık, köhne Bâbîâli bürokratlarının eline teslim edilen devlet kurumlarının inkılâbın dinamik ruhundan uzaklaştığını düşünür. Onun düşüncesinde başta bulunanlar, *“prensiplerin diktatoryası yerine, şahısların otokrasisini kurmuşlar ve akıncı unsurlara hiçbir hareket imkânı bırakmamışlardı”*r. (s. 518)

Halil Ramiz, eski bir Halk Partili olan Neşet Sabit'in *“Bu milletin gözü açılmıştır. Vesayete, hele bir üvey baba vesayetine hiç ihtiyacı kalmamıştır! (...) Halk, efendice yaşamak ve kendi mukadderatına tam mânâsıyla kendisi sahip olmak istiyor!”*(s. 519) sözleri üzerine demokrasi ve hürriyet kavramlarını sorgular. İnkılâp prensiplerinin millî kudrete ulaşmada tek yol olduğunu düşünen Halil Ramiz, Kemalist inkılâbın henüz tamamlanamadığına, bu nedenle çok partili demokrasiye geçiş için acele edildiğine inanmaktadır. Ayrıca Halil Ramiz; milleti kutuplara ayıracak, şahsî ihtiraşlara, kinlere meydan açacak, millî birliği sarsacak bir iç politika meselesinin alıp yürümesini de tehlikeli görmektedir. İktidar ve muhalefet arasındaki

sen-ben kavgasının bir kördövuşü haline dönüşmesi onu tedirgin eder. Halil Ramiz, Halk Partisi'nin de Demokrat Parti'nin de birbirlerini kötölemekten “*memleket ve inkılâp davası*”nı unuttukları görüşündedir. Özellikle “*yeni başlayan muhalefet edebiyatının başlıca nakaratı, bir ‘yirmi yedi yıllık istibdat devri’ lafından ibarettir.*”(s. 524)

1946 seçimlerine Demokrat Parti de girer. Seçimlere hile karıştığına yönelik pek çok söylenti ülke gündemini meşgul eder. Bütün umutlarını DP'ye bağlayan Hacı Emin çok üzgündür; fakat CHP hükümetinin ilkokullara din dersi koyması ve memleketin muhtelif yerlerinde İmam Hatip okulları açması onu fazlasıyla şaşırır. “*Yine bir fırıldak çeviriyorlar; bakalım ne çıkacak içinden? Serbest Fırka oyununda olduğu gibi yine herkesin nabzını yoklayacaklar; çocuklarına, dinini, diyanetini öğretmek isteyenleri yakalayıp hapse tıkacaklar; İmam Hatip Okullarına yazılmak teşebbüsünde bulunanları ipe çecekler.*”(s. 568) diye düşünür.

Cahit Halit, herkesin kutuplara ayrıldığı bu dönemde yıllarca mektuplaştığı arkadaşı Ahmet Nazmi'nin de fikir sahasından ayrılarak partizanlık sevdasına ve liberal demokrasi cereyanına kapılması nedeniyle üzgündür. Kendisini de Millî Mücadele ruhuna bağlı olduğu halde kabuğuna çekildiği için eleştirir. Kemalizm adındaki millî birlik ve kolektif hamle rejiminin şimdi muhaliflerce “*İstibdat Devri*” olarak anılması, Cahit Halit'i üzer; ama kabahati sistemde değil, onu yanlış kullananlarda, sistemi bilerek ya da bilmeyerek baltalayanlarda bulur. Ona göre, köhne bürokrasinin mevzuat ve şekil skolastiği; inkılâp neslinin gayretlerini, iyi niyetini boşa çıkararak inkılâpçının ahlâkını da bozmuştur. Cahit Halit, inkılâp prensiplerinin yıkılıp çökmeye yüz tuttuğunu düşünür. O; Halk Partisi'nin seçim sonrası kendini toparlayıp taze bir inkılâp hamlesiyle prensiplerine sarılacağı ve öncü kadrolarını gerçek idealistlerle dolduracağı yerde, okullara din dersleri koyarak, yeni seçim kanunu hazırlayarak büyük bir zaaf içinde olduğu fikrindedir.

Demokrat Parti, 1950 yılındaki seçimleri ezici bir çoğunlukla kazanır ve 27 yıllık CHP iktidarını devirir. Demokrat Parti iktidarının daha ilk aylarında Arapça ezan yasağı ve radyonun dinî yayın yapması yasağı kaldırılır. Romanda Demokrat Parti yönetimi ile memleketin havasında sinsi bir irtica baskısının bulunduğu vurgulanır. Medreselerin kapatılmasından, şapka kanununa kadar birçok inkılâp hareketini yadırgayan ve hurafelere bağlı bazı insanlar, geçmişte çok daha hoşgörülü iken 1950'lerde yeni hayat şartlarına göre yetişen gençler büyük tepki çekmektedir.

İrtica yanlısı kişiler, fırsat buldukça bazı vandalizm hareketlerinde de bulunmaktadır. Gazeteci Fuat'ın "*Gulyabaniler*" diye adlandırdığı bu insanlar, yazara göre, rejim için büyük bir tehlike arz etmektedir.

Roman, Fuat'ın endişelerini haklı çıkartacak bir sonla biter. Fuat, arkadaşı Ahmet Nazmi ile bir tekkede âyin yapmakta olan grubun içine girer. Fuat'ın tekkede bulunanlara kafa tutması üzerine ayinciler, onları taş yağmuruna tutarlar. İki arkadaş, tarikat üyeleri tarafından feci şekilde öldürülürler. Onların bu korkunç ölümleri, yazarın Türkiye'ye yönelik umutların da yok olduğunu gösterir niteliktedir.

Yakup Kadri, *Panorama* romanında Cumhuriyet Halk Partisi mensuplarının hem kendi içlerinde hem de parti dışındaki insanlarla olan hesaplaşmalarına yer verir. Bu hesaplaşmalar ve inkılâpçı ruhtaki gerileme, halk arasındaki beklentilerin belli bir istikamete yönelmesine neden olur. Demokrat Parti biraz da bu durumun ürünüdür. DP'nin kurulması, kısa bir sürede iktidarı CHP'den devralması, Yakup Kadri'nin CHP'ye ilişkin eleştirilerinde ne kadar haklı olduğunu gösterir. DP iktidarıyla korkulan olur. İnkilâplardan uzaklaşma gayretleri başlar. Yakup Kadri bu sebeple romanını karamsar bir sahne ile bitirir.

Samim Kocagöz, *Yılan Hikâyesi*¹¹⁹ romanında 1946'daki çok partili düzene geçişin köydeki yansımaları üzerinde durur. Halk Partisi'ne karşı Demokrat Parti'nin kuruluşunu, köylünün CHP-DP taraftarı olarak ikiye ayrılmasını, DP'nin vaatlerini, sırtını CHP iktidarına dayamış olan dalyancı ağanın baskısı altındaki köylünün DP'ye umut bağlayışını dikkatlere sunar. Yazar romanında "*demokrasi hareketinin köydeki etkisini, politikacıların boş vaatlerini, bir köy çevresinde toprak ve geçim sorununu, bu yüzden ortaya çıkan çekişmeleri, devlete düşman oluşun değişmeyen nedenlerini günlük yaşayışın olaylarıyla birlikte verir.*"¹²⁰

Yılan Hikâyesi'nde Söke'nin Balat yöresinde dalyan kurma tekeline sahip olan ağayla topraksız köylülerin mücadelesi anlatılır. Yörede göle dökülen nehir ve çaylar taşıdığı için devlet, köyleri kurtarmak amacıyla bentler yaptırmıştır. Bentler köyleri kurtarmakla birlikte, tarlaları sular altında bırakır. Yirmi yıldır önu alınamayan su baskınları yüzünden köylü topraksızdır. Köy halkı geçimini balıkçılıkla sağlamak isterse de dalyanı tekelinde bulunduran ağa, buna da engel

¹¹⁹ Yeditepe Yay., İst., 1954, 215 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹²⁰ Olcay ÖNERTOY, *Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü*, s. 74

olmaktadır. Köylü gittikçe yoksullaşır. Kaçak olarak balık avlamaya kalkışanlar, yakalandıklarında hem dövülür hem de balıklar ellerinden alınır. Köylü, devlete dayanarak haksız davranışlarıyla kendilerini ezen ağaya karşı bütün umutlarını yeni kurulacak Demokrat Parti'ye bağlar. Kasaba ileri gelenlerinin yardımıyla köyde parti ocağı kurulur. 1946 seçimlerinde köyde DP çoğunluk sağlarsa da CHP yine iktidarda kalır. Sorunlarının çözümü için gelecek seçimlere kadar dört yıl daha beklemesi gerektiğini öğrenen köylü, öfkeye kapılır, hakkını kendi eliyle almak ister ve bentleri yıkar.¹²¹ Böylece romanda çok partili düzene geçilse de sorunların çözümlenemeyeceği vurgulanır.

Yazar romanında¹²² Ege'deki bir köy çevresinde toprak, göl ve geçim sorunları, devlete düşman oluşun nedenleri, yeni kurulan partiye dört elle sarılışın öyküsünü işler. Kırsal kesimdeki bozuk düzen, toprağı ve gölü ağanın tekelinden kurtarmak amacıyla CHP iktidarından kaçarcasına yeni kurulan DP'ye sığınmış romanın ana eksenini oluşturur. Gölün taşması, tarlaların sular altında kalması, topraklarını süremedikleri halde ağır vergiler ödemeleri köylüleri canından bezdirir. Dalyancı ağa, köylülerin gölden balık tutmalarına da izin vermez. Arkasını hükümete dayayan ağa yüzünden köylü perişan durumdadır. Köyün muhtarı da çıkarları gereği ağadan yana tavır alır.

Köyün yaşlılarından Galip ve Recep, yıllar yılı çektikleri eziyet nedeniyle bıçağın kemiğe dayandığını düşünürler. Onlara göre, hükümetle bağlantıları nedeniyle arkaları güçlü olan dalyancı ağa ve muhtardan hesap sorulmalıdır. Galip, kasabadan gelen oğlunun anlattıklarını köylülere aktarır, CHP'ye karşı alternatif yeni bir parti kurulacağını söyler. Köylüler yeni partinin kurulacağı haberine çok sevinirler. Böylece Halkçı olan muhtardan ve dalyancı ağadan kurtulacaklarını

¹²¹ Cevdet Kudret; romanda “Balat gölü” diye anılan gölün “Bafa gölü” olduğunu, bu gölün DP döneminde ve 27 Mayıs sonrası Millî Birlik Komitesi döneminde de dalyancı ağanın tapulu malı olarak kaldığını, olayların anlatıldığı 1946 seçimlerinden 33 yıl sonra, ancak 1979'da kamulaştırılabildiğini, yıllarca süren o uzun yılan hikâyesinin de böylece sona erdiğini belirtir. (*Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 3 Cumhuriyet Dönemi (1923-1959)*, s. 254)

¹²² Fethi Naci, romanla ilgili değerlendirmesinde “*Yılan Hikâyesi bugün de ilgiyle okunuyor. Ne var ki bu ilgiyi roman öğeleri sağlamıyor, romanda anlatılan olaylar sağlıyor. Samim Kocagöz'ün tutumu, bir romancı tutumundan çok, bir röportajcı tutumu. Yılan Hikâyesi gerçekte, roman olmaktan çok, bir romancıya sunulmuş malzemeler toplamı.*” diyerek romanı eleştirir. (*100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, s. 231)

Cevdet Kudret ise eser röportaj niteliği gösterdiği için roman sayılamayacağı görüşüne katılmadığını belirtir ve şöyle der: “*Mektup ve anı yöntemleriyle yazılan romanlar, nasıl mektup ya da anı değil de, mektup ya da anı biçiminde birer romansa; röportaj yöntemiyle yazılan bir roman da röportaj değil, röportaj biçiminde bir romandır.*” (a.g.e., s. 255)

düşünürler. Kahveci Osman, kasabaya gidip yeni parti meselesinin aslı olup olmadığını araştırır ve arkadaşlarına Demokrat Parti'nin kurulacağını, kendilerinin de yeni partiye geçmeleri gerektiğini belirtir: “*Demokrat fırkadan yana oluyoruz. (...) Kasaba için için kaynıyor. Ağalar, beyler kızışmışlar, al takke ver külâh gidiyorlar. Halk Partisinden istifa eden edene.*”(s. 44)

Kahveci Osman, dürüstlüğüne çok güvendiği Mustafa Bey'in de Halk Partisi'nden “*Bunca yıl çalıştık çabaladık derdimizi dinletemedik. Şimdi yeni bir parti kuruluyor, bütün ümidimiz bu yeni partide.*”(s. 45) diyerek ayrıldığını, kasabada Demokrat Parti'yi kurduktan sonra köylerde de teşkilatlanacaklarını söylediğini anlatır.

Köylüler, Osman'ın anlattıklarına sevinmekle birlikte, geçmişteki Serbest Fırka deneyimi nedeniyle tedirgindir. Osman, onları ikna etmeye uğraşır, ileride muhtarı da oylarıyla seçeceklerini, şimdiki muhtardan kurtulacaklarını belirtir. Yeni partinin kuvvetini ifade etmek için de, “*Celâl Bey var arkamızda. Dağlar gibi dayanır. (...) Celâl Bey başvekillik etmiş kişidir.*”(s. 47) der.

Köylülerden bazıları ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin arkasında İsmet Paşa olması nedeniyle yeni partiye fazla şans tanımaz:

“*Mustafa Kemal Paşa ırahmetlinin sağ koluydu*”

“*Ne dediydin... Celâl Bey mi... geç, İsmet Paşa'yla aşık atamaz... Nah kalıbını basarım Vallah Billâh...*”(s. 47)

Kahveci Osman, yeni oluşumun içinde Fevzi Çakmak Paşa'nın da yer alacağını söyleyince kahvede bir heyecan ve sevinç yaşanır. Herkes, Fevzi Paşa'nın saygınlığı ve gücü konusunda hemfikirdir. Köylüler, yeni partinin dertlerine derman olacağını düşünürler. Tarlalarının su baskımından kurtulacağını, gölden balık avlayabileceklerini hayal ederler; böylece Demokrat Parti'nin tohumları kalplere, gönüllere serpilir.

Recep'in askerden dönen oğlu İsmail akıllı bir gençtir. Dört yıllık askerliği boyunca okuma yazma öğrenmiş, motor ustası olmuştur. İsmail, köylüyü ağadan ve muhtardan kurtarmak için yeni partiden ümitlidir. Kasabaya gidip ileri gelenlerle konuşur. Kasabada Demokrat Parti'yi kuran Mustafa Bey, köyde de parti ocağının kurulması için İsmail'e ve Kahveci Osman'a güvendiklerini söyler. İsmail, Demokrat Parti'nin köylünün sorunlarına sahip çıkacağına inandığı ve Mustafa Bey'den bu konuda söz aldığı için parti işine dört elle sarılır. Recep ise yıllar yılı çektikleri

sıkıntılı ve dalyancı ağanın kendisini dövdürtmesini unutmamakta, oğlunun intikamını almasını istemektedir. İsmail, babasının aksine intikamın siyasetle alınacağına inanmakta, Demokrat Parti'yi kurtuluş olarak görmektedir: *“Göreceksin baba, hele bir işe girişelim. Devletin gidişatını değiştireceğiz. Hükümet değişecek. Bizim derdimize çare düşünenler iş başına gelecek...”*(s. 70)

Köyde Demokrat Partili olmak, muhtarı alt etmekle eşdeğer görülür. Muhtar ve adamlarına karşı köylü, bir cephe oluşturma niyetindedir. Köylüler, Halkçılar ve Demokratlar olarak ikiye ayrılmış durumdadır. Galip; Muhtar'ın kızına sevdalanan oğlu Ömer'e, muhtarın bir Demokrat'a kız vermeyeceğini, bu işten vazgeçmesini söyler. Kahveci Osman'a göre de Halkçılara karşı bir mücadelenin başladığı bu dönemde Ömer, muhtar kızını yalvar yakar verse de almamalıdır. Bu olay, siyasî çekişmelerin en ferdî konuları bile nasıl yönlendirdiğine çok canlı bir örnektir.

Parti ocağı kurulmadığı halde Osman'ın kahvesi, Demokratların yeri haline gelir. Buna karşılık Muhtar ve Halk Partililer köy odasına gitmeye başlarlar. Muhtar, arkasında hükümetin olduğunu düşünerek rahattır. Ayrıca yarın bir gün seçim dahi olsa parasıyla köylüyü yanına çekebileceğini hesaplamaktadır. Köydeki bir avuç DP taraftarının köklü CHP karşısında tutunamayacağı inancındadır: *“C.H.P.'nin sayesinde her yerde âsâyiş berkemâl oldu. Bir de köyün içindeki üç buçuk kıçıkırık bi yana yıkılıp Demirkırat oldunuz...”*(s. 87)

Muhtar, kızı Sadife'yi Ömer'e vermemeye karardır. Bunda Ömer'in fakir olması yanında, Demokrat Parti'yi desteklemesinin de büyük payı vardır.

Kahvede yapılan bir toplantı ile köylüler, DP parti ocağını kurmaya karar verirler ve İsmail'i DP Ocak Başkanı olarak seçerler. İsmail, muhtarı seçimle değiştirebileceklerini, memlekete demokrasinin geldiğini hemşehrilerine müjdelir. DP Ocağı İdare Heyeti'ne de köyde sözü dinlenen Durmuş Dayı, Galip, Balıkçı Kâmil ve Kahveci Osman seçilirler. Zamanı geldiğinde içlerinden birini muhtar adayı göstermeyi kararlaştırırlar. Böylece köyde, Demokrat Parti kurulmuş olur.

Parti çalışmaları hızla sürerken Ömer, muhtarın kızı Sadife'yi kaçıırır. Âşıklar, geceyi İsmail'in damında geçirirler, sabah olunca Galip'in evine varırlar. Muhtar; kaçakları yakalatır, Sadife'nin kendi rızasıyla kaçtığını söylemesine rağmen, Ömer'den davacı olur. Ayrıca Ömer'in kızı kaçırmasına yardım ettikleri için Recep'i, İsmail'i, Balıkçı Kâmil'i, Yusuf'u ve Galip'i jandarmayla toplatır. Toplananların hepsi, aşağı yukarı Demokrat Parti'nin ileri gelenleridir. Kahveci

Osman'a göre, muhtar, kız kaçırma işini siyasetle bağlantılandırmaktadır. Osman, Demokratları bu siyasî meseleden haberdar etmek üzere kasabaya gider. Kasabanın Demokrat Parti idare heyetinden Avukat Fuat Bey, olaya adı karışanları hemen tahliye ettirir. Ömer de kızın yaşının on sekizi geçtiği ispatlanınca hapisten çıkar. İki sevgili, Ömer'in babası Galip'in evine yerleşirler. Muhtar ise kızı Sadife'yi evlâtlıktan reddeder.

İsmail ve Kahveci Osman, kız kaçırma olayından sonra yeniden partiyi güçlendirme çalışmalarına başlarlar. Osman, *“Doğru adam, bir dakika Halkçıların yanında kalmaz gayri. Bakın bizim kasabadaki Mustafa Bey'e, Halkçıydı ama kasabada Demokrat Parti'yi kuranların başında geliyor. (...) Kasabada Halkçılardan vazgeçen tümen tümen.”*(s. 125) diyerek köylüleri ikna etmeye çalışır. İsmail de kasabadaki pek çok Halk Partilinin Halkçıların gidişatını beğenmedikleri, Demokratların memleket işlerini düzeltereğine inandıkları için partilerinden ayrıldıklarını söyler.

Kasabadan gelen Demokrat Partiler, köylülere Osman'ın kahvesinde konuşma yaparlar, Demokrat Parti'nin faaliyetleri hakkında köylüyü bilgilendirirler. Demokrat Parti'nin kurulma sebebini şu sözlerle anlatırlar:

“... Biz, muhalefet partisi, iktidarda bulunan Halk Partisi'ne yüz bin kere işlerin yolunda gitmediğini, memleketi idare edemediklerini ihtar ettik. Demokrat Parti'nin başında bulunan büyükler, vaktiyle bu memlekete büyük hizmetler etmiş, Büyük Atatürk'ümüzün sağlığında şerefle iş görmüş ustalardır. Bu ustaları dinlemiyorlar. Bunun için artık bu acemi çıraqlara yol vermek icap ediyor. Onlara da Allah'ın inayetiyle sizler, sizlerin reyleri yol verecektir...”(s. 136)

Demokrat Parti İlçe Başkanı, köylülere Demokrat Parti'nin iktidarı ele alır almaz gölü ıslah edeceği, bereketli tarlaları taşkınlardan kurtaracağı sözünü verir. Muhtarın adamlarından biri; gölü ıslah ile suların azaltılmasının denizden nehir ve kanal yoluyla gelen balıkları da azaltacağını, bunun da dalyancı ağanın işine gelmeyeceğini, gölün tapusunun ağanın elinde olduğunu söyler. Bunun üzerine Parti Başkanı, Anayasa'ya göre gölün tapulanamayacağını vurgular ve iktidara geldiklerinde bu iş için tahkikat başlatacaklarını, yıllarca sömürülen köylünün hakkını arayacaklarını anlatır.

Parti Başkanı'nın konuşmasıyla köylülerin sevinmelerini hazmedemeyen muhtarın adamlarından bir başkası, bu kez dinin elden gittiğini belirtir. DP'li Başkan

ise “*Halkçular birkaç aydan beri bu din meselesini ortaya atıyorlar. Güya Demokrat Parti seçimleri kazanırsa, dinimizi (...) ortadan kaldıracakmış. (...) Bu çeşit yalanlara birçok toplantılarımızda mâruz kaldık. Demokrat Parti, Büyük Önderimiz, Ebedî Şefimiz Kemal Atatürk’ün prensiplerinden ayrılmayacaktır. Zaten bir bakımdan Halkçular bu yoldan inhiraf ettikleri için partimiz kuruldu.*” diyerek köylüleri ikna etmeye çalışır, onlara Halkçuların dini kullanarak memlekete ettikleri kötülükleri anlatır. Konuşması, köylüler tarafından coşku ve takdirle karşılanır.

Kasabada Demokrat Parti Genel Merkezi yöneticilerinin halka hitap ettiği büyük bir miting düzenlenir ve ardından Demokrat Parti menfaatine güreş müsabakası yapılır. Mitingde DP Genel Başkanı’nın konuşmasından sonra İlçe Başkanı ve köyü temsilen Ocak Başkanı İsmail de halka hitap eder. Halkın yeni partiye ilgisinin ne kadar fazla olduğu, bu mitingle bir kez daha kanıtlanmış olur. Halk, bir an önce iktidarın el değiştirmesini istemektedir.

İlerleyen günlerde iki büyük olay köyün altını üstüne getirir. Birincisi, muhtarın, kızı Sadife ve Ömer’le barışmasıdır. Muhtar, Ömer’e tarla ve zeytinlik bağışlar, kızıyla nikâhlarının kıyılmasına izin verir. Karşılığında da Ömer, Halk Partisi’ne geçer. İkinci olay ise genel seçimlerin tarihinin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ilân edilmesidir.

Genel seçim haberi, bütün ülkede büyük bir heyecan uyandırır. Demokratlar seçimi bu kadar erken beklemedikleri için hazırlıklarının yeterli olmadığını düşünmektedirler. İsmail ise köyde Demokrat Parti’nin seçimi kazanacağına emindir.

Muhtarın fakir köylüyü parayla satın almaya çalışmasına rağmen, köyde seçimlerin galibi, Demokrat Parti’dir. Sandığa atılan 179 oyun 118’i Demokrat Parti’nindir. Ülke genelinde ise 1946 seçimlerini CHP kazanır. DP sadece 62 milletvekilini Meclis’e gönderir.

Seçim sonuçları, köydeki Demokratları rahatsız eder. Kahveci Osman, “*İsterse yüz elli olsun. Bir işe yaramaz. Öte yanda dört yüz küsur Halkçı mebus çıkmış. Bunlar isterlerse meclisin kapısını kapar, bizim Demokratları içeriye sokmazlar. S... ederler vesselâm.*”(s. 201) diye düşünmektedir. Ocak Başkanı İsmail de seçim sonuçlarından rahatsızdır; ancak köylüleri yatıştırmak görevi ona düşer. İsmail; iktidara gelmek için dört yıl beklemekten başka çarelerinin bulunmadığını, bir milletin siyasî hayatında dört yılın uzun bir süre olmadığını köylülere anlatmaya

çalışır. İsmail'e göre, köyde seçimi kazanan Demokrat Parti, muhtarlık seçimlerinde Halkçı muhtarı devirecektir:

“Bunca yıl beklediniz, dört yıl daha bekliyemez misiniz? Partimiz ancak bütün memlekette duyuluyor. Gelişiyor. Göreceksiniz, dört yıl sonra meclisteki mebusların hepsi bizden olacak. (...) Yakında muhtar seçimleri olacak. Köyün içinde muhtarın pabucunu eline vereceğiz. Nasıl bu sefer kazandıysa, muhtar seçimini de öyle kazanacağız..”(s. 203)

Köylüler ise dört yıl beklemek yerine, su altındaki tarlalarını kurtarmak için kendileri çözüm bulmak isterler. Dalyancı ağanın yaptırdığı bentleri, yarıntılarını yıkmaya kararlıdırlar. Kadınların ve çocukların katıldığı çok kalabalık bir kabile halinde göldeki bentleri yıkmaya giderler. Böylece romanın sonunda köylüler, partilerden umduklarını bulamayınca sorunlarını birlik olarak kendileri çözerler.

Yazar bu romanında siyasî gelişmelerin bir yöredeki yansımalarına yer verir. İnsanların günlük hayatla ilgili sorunlarının siyasete bakışı nasıl yönlendirdiğini ve bu sorunların siyasetçiler tarafından nasıl kullanıldığını ortaya koyar. *Yılan Hikâyesi*, bazı noktalara dikkat çeken bir romandır. *“Çok partili hayata geçişin güçlükleri, henüz oy kullanmaktan bile habersiz oluş, seçimleri kazanmanın bir namus meselesi gibi algılanması, siyasî rekabetin kutuplaşmalara yol açması en çok üzerinde durulan hususlardır.”*¹²³

Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*¹²⁴ romanında 1950 seçimleri öncesini işler. CHP'den umduğunu bulamayan halkın DP'nin vaatlerinin etkisiyle bu partiye geçişi, umutlarını bağlayışı üzerinde durur, CHP-DP çekişmelerine yer verir.

Roman, yazarın *Vukuat Var* adlı romanının devamı ve ikinci cildir. Adana'da bir fabrika işçisi olan Güllü, sevgilisi Kemal öldürülünce ailesi tarafından Ramazan'la evlendirilmek istenir. Para karşılığı Ramazan'a verilen Güllü, Ramazan'ın zengin dayısı Muzaffer Bey'in çiftliğine gitmek zorunda kalır. Çiftliğe geldikten sonra Güllü, sevmediği Ramazan'la evlenmemek için direnir. Çiftliğin sahibi ve Ramazan'ın dayısı Muzaffer Bey ise çapkınlığıyla ünlü bir adamdır. Çiftliğin kâhyası, çalışanları ve Ramazan, Muzaffer Bey'in Güllü'yü beğenip onu kendisine almasından korkmaktadırlar. Muzaffer Bey, Güllü'yü çok beğenir, yeğeni

¹²³ Ramazan KAPLAN, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, Akçağ Yay., Ank., 1997, (3. bas.), s. 210

¹²⁴ Everest Yay, İst., 2008, (12. bas.), 358 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Ramazan'ı hiçe sayarak onu kendine alır. Muzaffer Bey'in sayesinde Güllü, kısa sürede lüks yaşama alışır ve adını Serap olarak değiştirir. Serap Hanım artık kadillac arabasıyla şehirdeki klüplere, toplantılara gidip gelmeye başlar. Köy ve çiftlik halkı, Muzaffer Bey'in yeğeninin evleneceği kıza göz koymasına ve onu çiftliğin hanımı yapmasına çok bozulurlar. Kâhya Yasin Ağa ile önceden Muzaffer Bey'in kapatması olan Gülizar, çiftlikten ayrılırlar. Ramazan da dayısına karşı kinlidir. Muzaffer Bey, Ramazan'ın kendisini öldüreceği söylentileri üzerine onu feci şekilde döver ve çiftlikten kovar. Çiftlik yönetimi boş kalınca Güllü'nün babası Cemşir ve berber Reşit, fırsattan yararlanıp aileleriyle birlikte çiftliğe yerleşirler. Köyde Muzaffer Bey'in düşmanı olan Habip, Yeni Parti seçimleri kazanırsa Muzaffer Bey'in el koyduğu topraklarını geri alacağını düşünmektedir. 1950'de seçim propagandaları sırasında Muzaffer Bey'in de yeni partiye girmesi üzerine, Habip, Muzaffer Bey'i pusuya düşürüp öldürmenin tek çare olduğunu düşünür ve onu öldürür. Katil bulunamaz. Çiftlik Serap Hanım'a kalır ve "Hanımın Çiftliği" olur. Serap Hanım, çiftliğin genç avukatı ile evlenmek niyetindedir. Sahipsiz toprakları sürüp eken köylüler, avukatın toprakları Güllü'nün üzerine tescil ettirmesi nedeniyle Güllü'ye kinlenirler. Bir gece çiftliği basıp ateşe verirler. Habip, bebeği olduğu için Güllü'ye acır ve hayatını bağışlar. Roman, Güllü'nün kurtulması, tüm sorgulamalara rağmen kundakçının belirlenememesiyle sona erer.

Paranın değiştirdiği hayatları, el değiştiren paranın yarattığı çelişkileri, ağalık sorununu işleyen romanda 1950'deki siyasî çekişmelere de yer verildiği görülmektedir. Eserde, başta Muzaffer Bey ve düşmanı Habip olmak üzere, kişilerden hareket edilerek "eski parti" adıyla geçen Cumhuriyet Halk Partisi ve "yeni parti" adıyla verilen Demokrat Parti arasındaki mücadelelere değinilmektedir.

Köylüler, Muzaffer Bey'in şerrinden yeni partiye geçmekle kurtulacaklarını düşünmektedirler. Partileri seçimi kazanırsa Muzaffer Bey güç kaybedecek, el koyduğu topraklar, yeni partinin iktidara gelmesi ile geri alınabilecektir.

Romanda çiftlikte yaşanan olaylar dışında ülkedeki siyasî ortamdan da söz edilmekte, Demokrat Parti'nin yaklaşan seçimlerden galip çıkacağına değinilmektedir. Muzaffer Bey gittikçe güçlenen yeni partiye sempati duymaktadır. Arkadaşı Zekâi Bey'le sohbetinde yeni parti hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirir: "*Tahminlerine inanılır kaynaklar, karşı partinin gittikçe artan şansından*

emin görünüyorlar. Daha ileri gidenler de var. Yeni partinin tüzüğü, Amerikan mentalitesine çok daha sempatik görünüyormuş!” (s. 67-68)

Halk Partili olan Muzaffer Bey, Türkiye-Amerika ilişkilerinin geleceği açısından iktidarın değişmesi gerektiğine inandığını da Zekâi Bey’e şöyle ifade eder:

“-Bizim partinin devletçilik kanadı antipati yaratıyormuş. Demode olmuş, faydasız bir oportünizm diyorlar. (...) Bizim parti iktidarda kaldıkça, Amerika’nın, Türkiye’ye dört elle sarılması şüpheliymiş, imkânsız diyenler de var. (...) Diyorlar ki seçimi karşı parti kazanırsa, memlekete ziraat makinelerinden başka yabancı sermaye ve şüphesiz döviz akacakmış!”(s. 68)

Muzaffer Bey, Ankara’ya gittiğinde parti genel merkezinde temas ettiği bazı katı partilerin bile gevşediklerini gördüğü için yeni partinin kazanma şansının daha fazla olduğuna inanmaktadır. Muzaffer Bey, Zekâi Bey’in “*dar mânâdaki demode milliyetçiliğe, kuyruğunda devletçilik bulunan iktisadiyata paydos bundan sonra! Senin parti bu esaslar dahilinde hizaya gelir, yahut da iktidarı devreder.*”(s. 70) şeklindeki sözlerine katıldığını belirtir. Muzaffer Bey, Halk Partisi yerine Demokrat Parti’ye şans vermesinin yanında değişen düşünceleri nedeniyle Atatürk’ün manevî huzurundan utandığını da söyler. Zekâi Bey ise yaşıyor olsa, 1930’daki Serbest Fırka denemesinin aksine, Atatürk’ün değişen şartlar doğrultusunda duruşunu değiştireceğini söyleyerek onu rahatlatır:

“-Ya Mustafa Kemal’in nabzı karşı partide atıyorsa?

- Nasıl? Serbest Parti liberalizmini, devrimlere aykırı diye paşa bizzat dağıtmamış mıydı?

- Zamanla ahkâm değişir. 1930’da liberalizm devrimlere aykırı düşebilirdi. Bana öyle geliyor ki, paşa sağ olsaydı...

- Karşı partiyi mi tutardı?

- Zamanla değişen yargılara göre, duruşunu değiştirirdi, sadece duruşunu!”(s. 71)

Zorbalıkla el koyduğu topraklar yüzünden Muzaffer Bey’e düşman olan köylüler, Muzaffer Bey’i seçimlerden sonra bozguna uğratacaklarını düşünmektedirler. Bir yandan da gittikçe güçlenen ve iktidara gelmesine kesin gözüyle bakılan yeni partiye Muzaffer Bey’in de girmesi ihtimalinden endişe duymaktadırlar. Hıdıroğullarının Habip başta olmak üzere pek çok köylü, yeni partiye sırf Muzaffer Bey Halk Partili olduğu için girmiştir. Onlar için yeni partinin

kazanması demek, Halk Partisi'nden çok, Muzaffer Bey'in kaybetmesi anlamına gelmektedir. Habip, can düşmanı Muzaffer Bey gibilerin yeni Demokrat Parti'ye alınmayacağını, seçim sonrası da ondan hesap sorulacağını düşünür. Muzaffer Bey yüzünden parti değiştiren Habip; yeni partinin haksızlarla, adaletsizlerle, ırz düşmanlarıyla mücadele etmek için kurulduğu inancındadır: “... *Öyle haksız, zorba, kanun nizam tanımaz baş belâlarını partiye almazlardı herhalde. Bu parti hakkın, kanunun partisiydi. Bu parti iş başına gelince, her şey düzelecek, kimse kanun dışı davranamayacaktı.*”(s. 78)

Muzaffer Bey, servetini partisinin nüfuzundan faydalanarak yapmasa da küçük toprak sahibi bir kısım köylünün seçim sonrası iktidarın el değiştirmesi halinde kendisiyle uğraşacaklarını bilmektedir. Demokrat Parti'ye geçmeyi isterse de 1930'daki Serbest Fırka macerası nedeniyle tereddüt etmektedir. Yeni partinin nasıl güçlendiğini görmesine rağmen, “*Bütün endişesi, karşı partinin son derece elverişli görünen gelişmesini iktidarın bir darbeye yıkıp yıkamayacağıdır.*”(s. 153)

Köylünün yeni partiden beklentileri çoktur. Güllü'nün kardeşi Hamza gibi mahkûmlar için yeni partinin iktidara gelişi, af ilân edilmesini sağlayacaktır. Muzaffer Bey'in şerrinden usanan köylüler de Demokrat Parti hükümeti devraldığında adaletten ayrılmayan yeni bir düzenin kurulacağını, “defter-i amal”ın açılacağını, Muzaffer Bey gibilerden haksızlıkları için hesap sorulacağını düşünmektedirler. Muzaffer Bey ise köylünün kendisine dış bilemediğinin, seçim sonrası “defter-i amal”ın açılmasını beklediklerinin farkındadır.

Seçimler yaklaştıkça partilerin faaliyetleri artar. Halkta durumun 1930'a benzemeyeceği kanaati yerleşir. Halk Partisi ileri gelenlerinden bazı isimlerin de Demokrat Parti'ye geçişleri, halkın yeni partiye olan inancını günden güne arttırmaktadır. Yeni partinin taraftarlarının çoğalması ve seçimi yeni partinin kazanacağına ilişkin kamuoyunda oluşan hava nedeniyle Muzaffer Bey; partisinden istifa eder, Demokrat Parti'ye yazılır. Büyük çiftçi ve büyük iş adamı Muzaffer Bey'in yeni partiye geçtiği haberi, köyde âdeta bomba etkisi yaratır. Muzaffer Bey yüzünden yeni partiye geçmiş olanlar, onun da partilerine katılması nedeniyle büyük hayal kırıklığı yaşarlar. Bu duruma en çok üzülense Habip'tir.

Orhan Kemal *Üçkağıtçı*¹²⁵ romanında 1946-1950 yılları arasındaki dönemi ele alır. Bu dönem, Demokrat Parti'nin kuruluş yıllarıdır. Yazar eserinde tek parti dönemine yönelen eleştirilere, CHP ve DP'nin dine bakışına, DP ve SCF arasındaki mukayeselere, 1946 seçimleri etrafındaki söylentilere, DP'nin vaatlerine ve güçlenerek iktidara gelişine yer verir.

Roman, *Müfettişler Müfettişi* romanının devamıdır ve dolandırıcı Kudret Yanardağ'ın¹²⁶ İstanbul'da tutuklanmasından sonraki olayları anlatır. Kudret Yanardağ, kendilerini teftiş kurulu diye gösterip aldıkları sus payı rüşvetlerle geçinen bir dolandırıcı şebekesinin elebaşısıdır. Görünüşü ve konuşmasıyla ilgi toplayan, heybetiyle herkesi etkileyen Kudret Yanardağ, tek başına Anadolu'da küçük bir ili dolandırdıktan sonra İstanbul'a döndüğünde yakalanır ve suç işlediği ilin cezaevine yollanır. Dolandırıcı, arabacı Kel Mısıtık'ın da yardımıyla cezaevine getirildiği ilk günden itibaren yine herkesin gözdesi olur. Müfettiş görünüşü nedeniyle herkes ondan çekinmektedir. Cezaevi müdüründen, gardiyanlara, mahkumlara kadar herkesi etkisi altına alır. Particilikten hapse düşmüş Kemal Ağa'nın ve onun Yeni Parti kadınlar kolunda üye genç, güzel ve zengin baldızı Nefise'nin pek sevdiği biri olur. Nefise, heybetine vurulduğu bu adama bütün malını mülkünü vermeye hazırdır. Bir süre sonra şebeke arkadaşlarından İdris, İstanbul'dan onu ziyarete gelir. Kudret'e karısının boşanma davası açtığını bildirir. Kudret Yanardağ'ın mahkeme tarafından dosyası incelenir ve delil yetersizliğinden serbest bırakılır. Hapishanedeyken ortamı hazırlayan Kudret Yanardağ, Yeni Parti'ye girecektir. Partiye hemen kaydı yapılır, çektiği nutuklarla kalpleri fetheder. Kudret'e âşık olan Nefise, tüm mal varlığını onun üzerine geçirir, ikisi imam nikâhıyla evlenirler. Yeni Parti, Kudret Yanardağ sayesinde pek çok üye kazanır. Kudret, bir ara dini siyasete alet etmekten tutuklanırsa da milletvekili seçildiği için Ankara'dan gelen telgrafla tahliye edilir. Eski dolandırıcı Kudret Yanardağ, artık Yeni Parti milletvekilidir. Diğer milletvekilleriyle birlikte Ankara'ya şenliklerle uğurlanır, yıl 1950'dir.

¹²⁵ Epsilon Yayıncılık, İst., 2006, (10. bas.), 318 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹²⁶ İ. Güven KAYA, bu roman kişisiyle ilgili şu yorumu yapar: “Orhan Kemal'in en başarılı kişilerinden biri hiç kuşku yok ki Müfettişler Müfettişi adını verdiği Kudret Yanardağ'dır. Birbirini izleyen iki romanda ele aldığı bu kişiyle, 1940-1950 yılları arasındaki toplumsal oluşumumuzla birlikte, 1950 sonrası çok partili sisteme geçişte yaşanacak çelişkilerle ilgili önemli ipuçları da verir.” (“Orhan Kemal'in Romanları I”, Varlık, Haziran, 1979)

Romanda “Yeni Parti” olarak belirtilen siyasî oluşum, Demokrat Parti’dir. Eserde siyasete ilişkin görüş ve değerlendirmeler, kendisine gösterilen büyük ilgiden aldığı cesaretle Yeni Parti’ye kaydolan Kudret Yanardağ aracılığıyla verilmektedir.

Yıllarca İstanbul’da ve Anadolu’da kendisine “müfettişler müfettişi” süsü vererek dolandırıcılık yapan Kudret Yanardağ, hapse girdiğinde kendisini haksızlığa uğramış mağdur bir politikacı gibi göstermeye karar verir. Böylelikle muhalif parti taraftarlarını tavlacağına düşünür; çünkü hapishanelerdeki mahkumların iktidara az çok muhalif olduğunu bilmektedir:

“Cezaevlerindeki herkes az çok muhalifti iktidara. Kuraldı bu. İsterse kanlı katil olsun, beş kişiyi öldürmüş bulunsun. Değil mi ki içeriye atılmıştı iktidar tarafından, mesele yoktu. İktidar haksızdı. Üstelik memleketteki iktidara nasıl dış bilendiğini gayet iyi biliyordu. Yeni kurulan muhalif partilerin başındakilere pek değilse de, ilçe, bucak başkanlarıyla adamlarına dış bileniyor, fırsat düştü mü böyleleri içeri atılıyordu.”(s. 46)

Kudret Yanardağ’a göre muhalif partilerin irili ufaklı taraftarları, Serbest Fırka macerasını unutup iktidarı kötölemekte, ileri geri konuşmaktadırlar. Daha çok içkili ortamlarda muhaliflerin iktidara yönelik sözleri, tartışmayla sonuçlanmakta, bir bahane bulunarak muhalifler içeri atılmaktadır. Kudret Yanardağ da iktidara karşı olduğu için haksız yere hapse girdiğine, hapishanedekileri inandırmaya niyetlenir. Gerektiğinde mahkûmları kendisine bağlamak ve iktidar partisini kötöleyerek taraftar bulmak için, *“Âl-i Osman gitti, dine paydos dendi, halkın bütün hürriyetlerine sünger çekildi. E canım herkes göz yumabilir mi bu baştan başa sürüp gelen haksızlıklara? Göz yummadım. Ecdadımın mezarlarında sızlayacak kemikleriyle açıkta kalan dinimizi düşündüm. Cenab-ı Allah kahhar ismiyle kahrederdi. Bundan böyle millet nerde, ben orda.”(s. 47)* demeye kararlıdır.

Kudret Yanardağ, nezarethanede koğuşa sevkini beklerken Kemal Ağa ile tanışır. Bu adam, şehrin yakın kasabasının ileri gelenlerinden biridir. Yeni Parti taraftarı olduğu için hapse düştüğünü Kudret Yanardağ’a anlatır:

“-... Hem Demirkıratlığı icat ediyorlar hem de... Milletnen oyun mu oynuyunuz, dedim. Derken iktidar partililerden veryansın... Bana Serbest Fırka’yı unutma diyorlar. Devir o devir değil sayıynan kendinize gelin dedim...(...)Fırkanızı başınıza geçireceğiz dediler. Ben de bok yemişsiniz, dedim. Vay sen bize, partimize

bok yemişsiniz dedin, dediler. (...) İktidar onlarda. Alladılar, pulladılar zaptı benim aleyhime düzenlettiler.”(s. 55)

Kudret Yanardağ, muhalif olduğu için kendisinin de hapse yollandığını söyleyince Kemal Ağa'nın saygı ve takdirini kazanır. Kemal Ağa, Yeni Parti'nin gün gelip iktidara geçeceğini, o zaman bütün mahkûmlar için af çıkarılacağını, hapisanelerin teknil boşaltılacağını Müfettişler Müfettişine söyler. Böylece aralarında bir yakınlık başlar. Kudret Yanardağ, Kemal Ağa'ya yakınlığı sayesinde onun genç ve zengin baldızı Nefise ile de samimiyet kurar.

Kemal Ağa, hayranlık duyduğu Müfettişler Müfettişi'nin bacanağı olmasını içten içe istemektedir. Sadece bacanağı değil, partilerinin de ileri gelen bir üyesi olarak Kudret Yanardağ'ı görmek arzusundadır. Kemal Ağa, Kudret Yanardağ gibi okumuş, ağzından bal damlayan, gösterişli insanlara vurgun olduğunu, Yeni Parti'yi bu yüzden çok sevdiğini düşünür. Ona göre partidekiler de tıpkı Müfettişler Müfettişi gibi kimselerdir: *“Yeni partisinin başındakiler halktan gelme, okumuş ama, haklılığını yitirmemiş, alçakgönüllü kibirsiz kimselerdi. İş başına böyleleri geçerse, toprakları daha kolay sürülüp ekilecek, ürün bugünküyle kıyaslanamayacak kadar üstün değerlerle satılacak.”(s. 73)*

Kudret Yanardağ, kısa sürede Nefise'yi avucunun içine alır. Kadın, bütün mal varlığını ona vermeye hazırdır. Ayrıca İstanbul'daki yaşlı Dürdane Hanım da bir mektup yazarak malını, mülkünü, tahvil ve nakitlerini Kudret'in üzerine geçirmeye hazır olduğunu bildirir, bir miktar para da gönderir. Pavyonda çalışan Sema da Kudret'e vurgundur, o da para yollar. Müfettişler Müfettişi, üç kadını da idare edebileceğini, hapisten çıkınca milletvekili seçilip Ankara'ya giderse üçüyle de farklı zamanlarda görüşebileceğini düşünür. Nefise ve Dürdane Hanım'ın paralarıyla seçime büyük toprak sahibi olarak girecek, Meclis'e adımını bu kişilikle attıktan sonra güzel Sema ile günü gün edecektir.

Kudret Yanardağ, düzenbazlıklarıyla hapisanede âdeta bir kahraman haline gelir. Artık *“Müfettişler Müfettişi”*nden çok daha büyük biridir. Mahkûmlara, *“Yakında, çok yakında bu milletin sahipleri işbaşına gelecek ve saçıtı bitmemiş yetimlerin hakkını arayacaktır!”* diyerek nutuklar atmakta, iktidarı kötülemekte ve dindar görünerek herkesin saygısını kazanmaktadır. Ünü kısa zamanda bütün şehre yayılır. İnsanlar onun hapisten çıkmasını, Yeni Parti'den milletvekili olmasını beklemektedir. Neredeyse bütün şehir, umutlarını Kudret Yanardağ'a bağlar:

“Bunu seçer, Ankara’ya gönderir, Meclis’e sokarlarsa ‘saçı bitmedik yetimlerin hakkını söküüp almakla’ kalmaz, milletin işlerini yoluna sokar, ekmeği, yemi, yiyeceği bollastırır. Herif dinine diyanetine de sağlamış. Camileri onartır, şapkayı attırıp fesi, kalpağı getirir, hilâfeti ihya ederdi. O zaman Cenab-ı Allah da kaç vakittir esirgediği rahmetini üzerlerine serper, dünya daha güzel, daha yaşanası, daha bol olurdu!”(s. 159)

Yeni Parti Genel Merkezi de Kudret Yanardağ’ın ününden etkilenir. Şehrin il başkanına, merkezden gelen telefonla bu adamın hemen partiye alınması emredilir.

Kudret Yanardağ, *“Tek partinin ‘din düşmanlığı’ndan bıkip usanan tutuklular ona dört elle sarılınca”*(s. 168) hacı hoca takımını büsbütün kendisine bağlamak için namaza da başlamak gerektiğine karar verir. *“Halk bizde, hacıların, hocaların ağzına bakar. Hacılar hocalar da benim ağzıma bakacak olursa, halkı avladım gitti demektir. Halkın avlanmasıysa oyların avlanması demektir. Oylar, o oylar... O oylar insanı milletvekili de yapar, bakan da, başbakan da!”*(s. 169) diye düşünen Kudret Yanardağ, namaza başlamanın taraftar sayısını artıracığını düşünür. Namaz işine bir kılıf bulmak ister ve rüyasında gördüğü ak sakallı bir *“pir-i fâni”*nin kendisine *“namaza başla”* dediğini mahkûmlara söyler. Rüyasındaki ak sakallının başka bir koğuştta yatan Mestan Hoca olduğunu da belirtir. Mestan Hoca’nın bu rüyayı *“Cenâb-ı Allah’ın bir işareti”* olarak yorumlaması üzerine, Kudret Yanardağ, namaza başlama kararı aldığını mahkûmlara duyurur. Daha önce namaz kılmama nedenini de tek parti iktidarına bağlayarak mahkûmları iktidara karşı doldurur:

“Bütün suçlar karşılıklı olarak ‘tek parti şef’liğine yükleniverdi. Ah neler çekmişlerdi o ‘tek parti, tek şeflik’ten! Din adamlarını ‘Muzmahil’ etmişler, kuluna Allah’ını unutturmak için ellerinden geleni geri komamış şehirlerdeki nice nice camilere asker doldurmuşlar. Allah’ın mekânını depo yapmışlardı. E... Cenâb-ı Allah’ın parmağı yoktu ki adamın gözünü oysun, işte böyle yapardı! Her Firavun’un Musa’sı gibi, bunlara da yeni partiyi göndermiş, ‘bilumum seyyiâtın cezasını’ çektirmeye yeni partiyi memur etmişti!”(s. 173)

Kudret Yanardağ, Akyazılı Mestan Hoca’nın kendi koğuşuna verilmesi için Cezaevi Müdürü’ne ricada bulunur. Müdür, bu hocanın *“fil-i livâta”* suçundan içeride olduğunu, Kudret Yanardağ’ın onunla samimiyetinin bir işe yaramayacağını belirtir. Tek parti iktidarına bağlı olan müdür, Akyazılı Hoca gibi dini kendi çıkarları için kullanan ahlâksız kişilere olan tepkisini de şöyle dile getirir:

“Müdür, tek parti, tek şef politikasına yüzde yüz bağlı bir insan olduğu için, yeni yeni dillerde dolaşan ‘demokrasi’ye inanmıyor, Serbest Fırka zamanındaki gibi, bunun da gelgeç olacağını sanıyordu. Böyle sandığı için de, son zamanlarda gevşeyen ‘tek parti tek şef’ otoritesinden faydalanan hacı, hocaların gizliden gizliye açtıkları Kur’an kurslarında milletten para sızdırmakla kalmayıp, şu Akyazılı gibi, arada kurstaki çocuklara da sataştıklarını işitiyordu.” (s. 181)

Müdürün uyarısına rağmen Kudret Yanardağ, hocanın ahlâkının kendisini ilgilendirmedigini, devre uymak için onunla aynı koşušta kalmak istediğini söyler.

1950 yılı Nisan ayının başlarında Kudret Yanardağ, hakkındaki dolandırıcılık suçlamasından delil yetersizliği nedeniyle serbest bırakılır. Müfettişler Müfettişi, hapisneden büyük bir coşkuyla uğurlanır. Yeni Parti İl Başkanı, kendisini parti binasına davet eder. Onları aynı arabada gören şehir halkı, Kudret Yanardağ’ın Yeni Parti’ye gireceğinden, sonrasında da o heybetiyle milletvekili, hatta bakan olacağından neredeyse emindir. Arabacı Kel Mıstık da Kudret Yanardağ’ın hayranlarındanır; ancak herhangi bir partiye girmenin doğru olamayacağına inanır. Halktan biri olarak Kel Mıstık, Yeni Parti’ye iktidar konusunda şans tanımaz:

“... 930’lardaki Serbest Fırka-Halk Fırkası patırtularını unutmamıştı daha. O zaman Atatürk fırkacılığa izin vermiş, sonra da iznini geri almış, Serbestçi’lerin analarına karları yağdırmıştı. Şimdi de İsmet Paşa aynı şeyi yapamaz mıydı? Of gibi de yapardı. İkinci Dünya Harbi’nde memleketi savaşa sokmayan bu adam oturduğu koltuğu ne diye başkalarına versindi?”(s. 191-192)

Yeni Parti İl Başkanı, halkın Kudret Yanardağ’a gösterdiği ilgiden ve Genel Merkez’in bu adamı partiye dahil etmek isteyişinden rahatsızdır. İl Başkanı’na göre, Müfettişler Müfettişi, ağzı kalabalık bir “palavracı”dır. İl Başkanı, böyle adamları Genel Merkez’in el üstünde tuttuğunu, hatta il başkanlıklarına böylelerini getirmek istediğini düşünür. Parti Merkezi için “önemli olan kanun, nizam, hak, adaletten yana olmak değil, palavrasıyla milleti ardına takmaktır.”(s. 192)

Kudret Yanardağ, İl Başkanı’nın kendisinden hoşlanmadığını anlar; ama bunu umursamaz. Halkı etkilemenin yolunun İl Başkanı’na bağlı olmadığının farkındadır. Halkı tek parti devrine atıp tutarak, dinden imandan söz ederek, hiçbir zaman yerine getiremeyeceği vaatlerde bulunarak kendisine bağlayacağını, halkın da buna çoktan hazır olduğunu düşünür.

Kudret Parti Binası'nda iken dışarıda büyük bir kalabalık toplanır ve onun için coşkuyla tezahüratta bulunurlar. Dışarıdaki kalabalık, ısrarla Kudret Yanardağ'ın kendilerine hitaben bir konuşma yapmasını ister. İl Başkanı, hiç istemediği halde partiye üye olan, parti yönetim kurulu tarafından hemen benimsenen ve halkın coşkulu tezahüratına mahzar olan bu adamdan çok rahatsızdır. Kudret Yanardağ gibi yalancı ve ikiyüzlü insanların olduğu bir partide yer alamayacağını düşünür:

“Onun anladığı partilikte ‘Yalan’, ‘Riya’, ‘Samimiyetsizlik’ yoktu, olmamalıydı. İki meşrutiyette de bunların daniskasını kullanan hatiplerin sonu ne olmuştu? Hiç. Kırk altı seçimlerinde iktidar halkı aldatıp iktidara adeta zorla geçmişti de ne çıkmıştı? Serbest Fırka-Halk Fırkası çatışmalarında da bu türlü demagoginin çeşidi revaç bulmuştu. Sonrası? Hebâen mensûrâ!”(s. 199-200)

Kudret Yanardağ, dışarıda kendisini bekleyen kalabalığa onları coşturan bir konuşma yapar. Halk adeta onun sözleriyle büyülenmiş gibidir. İl Başkanı, bu palavracı demagogun konuşmasından sonra istifa dilekçesini hazırlar. Kudret ise halkı partiye kayıt yaptırmaya davet eder. Herkes görülmemiş bir heyecanla partiye üye yazılabilmek için birbiriyle yarışır. Partilikten uzak durmanın gerekliliğine inanan Arabacı Kel Mıstık bile coşkuyla kapılarak partiye kaydını yaptırır. Müfettişler Müfettişi'nin, kendisini yıllardır tanıyan ve birlikte nice dolandırıcılık işlerini çevirdikleri arkadaşı İdris bile ondaki söz gücüne, halkı etkileme yeteneğine hayran kalır. Kudret Yanardağ, 1946'daki seçim hezimetine yeniden uğramamak için iktidarı ne pahasına olursa olsun kötölemek gerektiğini aklından geçirir:

“Yıllardır halk bu türlü konuşanlara hasretti. İktidar partisi hatipleri, İkinci Dünya Harbi'ne memleketi sokmamakla övünüyorlardı. Bunu çürütmek gerekirdi. İktidarın ak dediğine kara, kara dediğine ak demeliydi. İktidar memleketi İkinci Dünya Harbi'ne sokmamakla mı övünüyor? Hemen karşısına çıkmalı, ‘iyi halt ettiniz!’ demeliydiler. ‘Bu millet anasından at, avrat, silâhla doğan yiğitler yurdunun evlâtlarıdır. Harbe sokmamakla milletin erkekliğini iğdiş ettiniz!” (s. 205)

Kudret Yanardağ'ın Yeni Parti'nin iktidara geleceğinden şüphesi yoktur. Etrafındakilere başa geçeceklerine dair inancını şu düşüncelerle dile getirir: *“Mademki bu millet dinine, diyanetine bağlıydı ve memlekette de madem demokrasi kuruluyor, demokrasi de madem oya dayanıyordu, iktidara gelmemeleri için hiçbir sebep yoktu.”*(s. 212)

Kudret Yanardağ'ın eski dolandırıcılık şebekesinden Deve lakaplı arkadaşı da şehre gelir. Deve, Arabacı Kel Mıstık'tan Kudret Yanardağ'ın burada âdeta bir efsaneye dönüştüğünü, milleti coşturan nutuklar atarak büyük ilgi topladığını öğrenir. Deve, şehirde kendisini gazeteci olarak tanıtır. Şehre hem bir miras meselesi hem de seçimlerle ilgili gözlemlerini yazmak için geldiğini söyler.

Müfettişler Müfettişi, durmak bilmeden köy köy dolaşmakta, herkese kendini sevdirmektedir. Dinden, diyanetten bahsederek cahil köylüleri kendisine bağlamaktadır. Dini siyasete alet etmekten korkmadığı gibi, iktidarı dinsizlikle suçlamaktan da çekinmez. Eski İl Başkanı; Genel Merkez'e Kudret Yanardağ'ın dini siyasete ahmakça alet ettiğini, boş, cahil biri olduğunu ısrarla belirttiği halde, Yeni Parti Genel Merkezi; Kudret Yanardağ'ın şehirdeki faaliyetlerinden son derece memnundur. Genel merkezin tam desteğini alan Müfettişler Müfettişi, konuşmalarında iktidara kıyasıya yüklenir.

Deve, bir mülâkat yapmak istediğini söyleyerek Kudret Yanardağ'ın yanına gelir, onu tanıdığını belli etmeden gazeteci rolünü gayet güzel oynar. Kendisinin de Yeni Parti taraftarı olduğunu söyleyerek Kudret Yanardağ'ı över. Kudret Yanardağ, Deve'nin sözleriyle coşarak etrafındakilere, "... *Yeni Parti, bu millete kaç vakittir arzuladıklarını fazlasıyla verecek, milletimizi lââyık olduğu seviyeye ulaştıracaktır! (...) Milletimizin lââyık olduğu seviye arkadaşlar, hiç şüphesiz Osmanlı saltanatının kılıç zoruyla ulaştığı on milyon kilometrekarelik vatan sathına yeniden ulaşmak, dünyayı kılıcının önüne katıp, Avrupa medeniyeti, uygarlık falan filân tanımamaktır! (...) Dünya bizi tanıyacak, bizden korkacak, eskiden olduğunca yaramaz çocuklarını Türkler geliyor diye korkutacaklardır!*"(s. 260) şeklinde nutuk atar.

Günler boyunca "Allah yolu", "din doğruları" üzerine çektiği nutuklarla kalabalıkları coşturan Kudret Yanardağ, en son konuşmasıyla artık bardağı taşıır. Bu konuşma, suç unsuru kabul edilir ve Kudret Yanardağ tutuklanır: "*Sevgili vatandaşlarım; aziz din kardeşlerim! (...) Siz her şeye kadersiniz. İsterseniz hilâfeti ve saltanatı bile getirebilirsiniz. (...) Ve getirmelisiniz.*"(s. 285)¹²⁷

Onun tutuklanması, gerici ve tutucuları da kıskırtır. Kudret Yanardağ âdeta kahraman haline gelir. Yeni Parti'nin bu olayla oylarını daha da arttıracığına kimsenin şüphesi yoktur. Aydın kesim tedirgindir. Demokrasinin yine kesintiye

¹²⁷ Bu sözü Adnan Menderes 22 Kasım 1955 tarihli DP Meclis Grubu'nda kullanmıştır. Bilgi için bkz: BİRAND-DÜNDAR, ÇAPLI, *Demirkırat-Bir Demokrasinin Doğuşu*, s. 87-88

uğrayacağı, Yeni Parti'nin sonunun da Serbest Fırka gibi olacağı düşünülmektedir: *“Serbest Fırka'ya nasıl ki Mustafa Kemal paydos demişti, İsmet de bunlara diyecek ve demokrasinin üstüne tüyü dikecek!”*(s. 288)

Kudret Yanardağ'ın tutuklanması olayı, İstanbul gazetelerine de yansır, ülkenin her yanına yayılır. Şehirde herkes bu olayı konuşmaktadır. Nefise, resmî nikâhlı olmadığı için Kudret Yanardağ ile görüşemez. Seçimlere çok az kaldığı halde Kudret Yanardağ hapidedir. Nefise, milletvekili adayı olan kocasının Yeni Parti seçimi kazanınca tahliye edileceğini düşünmektedir. Bir taraftan da seçimi kazansalar bile iktidarı teslim alıp alamayacakları konusunda tereddüt duymaktadır:

“Birden aklına 946 seçimleri geldi. Herkesin ağzında dolaştığına göre seçimi kazansalar bile bakalım iktidarı teslim alabilecekler miydi? ‘İsmet vermez!’ deniyordu. Bir kıncıfırlık çıkarır, allem eder, kalleş eder işleri üçkağıda getirir!” (...) *İktidarı tutan gazeteler, hemen hemen bir ağızdan, Yeni Parti'nin kazansa bile, hükümeti yönetecek kadrosu olmadığını her fırsatta yazıp duruyorlardı.”*(s. 304)

Nihayet seçim günü gelir. 27 yıllık tek parti iktidarının sona erdiği, Yeni Parti'nin iktidarı devraldığı 1950 seçimlerine romanda şu cümlelerle yer verilir:

“Millet tam anlamıyla şahlanmıştı! Millet, belki tam bir şuurla değil ama, iktidarı değiştirmek istemekle bitmez tükenmez iş, iş karşılığı kazanç, kazançla da dünya nimetlerine kavuşmak istiyordu. Herkesin evi barkı, herkesin çoluğu çocuğu vardı. Yıllar yılı varlıklıkların varlığına bakmaktan usanmışlar, artık ona kendileri de kavuşmak için, çok şeyler vaat eden Yeni Parti'ye oylarını vermekten başka çare kalmadığına inanmışlardı.

Yeni Parti konuşmalarda eti, ekmeği, şekeri, tuzu, basmayı, sigara, yağ, bal, mesken her şeyi her şeyi ucuzlatacağını, yer yer de olsa, çok eski devirlerdeki bolluğu yaratabilmek için, gerekirse Din-i Mübin'e sarılacağını vaat etmişti. Parti genel merkezi ‘dini politikaya alet’ etmekten dikkatle kaçınmışsa da fısıltı gazetesi harıl harıl işlemiş, din adamlarının manevî güçleri artmıştı.”(s. 316)

Yeni Parti seçimleri kazanınca Kudret Yanardağ telgrafla tahliye edilir, yeni milletvekilleriyle beraber Ankara'nın yolunu tutar. Devlet ve toplum yapısındaki bozulmanın ironik biçimde dile getirildiği romanın sonunda Müfettişler Müfettişi olarak bilinen dolandırıcılar kralı Kudret Yanardağ, artık Yeni Parti milletvekilidir.

Orhan Kemal bu romanında siyasetin bir başka yönünü ortaya koyar. İnsanı değerleri olmayan, oportünist şahıslar bile siyasetin bambaşka kurallarla işleyen çarkı sayesinde kendine yer bulabilmektedir.

Kemal Bilbaşar'ın *Yeşil Gölge*¹²⁸ isimli romanı, 1946'da Karadeniz'de, B... kasabasında geçmekte, kasabanın ileri gelenlerinden Müezzinoğlu ve rakibi Hacı Raif arasındaki mücadeleyi siyasî ortam içinde anlatmaktadır.¹²⁹ Romanda tek parti iktidarına ve inkılâplara karşı olanlar, halkın CHP'den beslenenlere yönelik tepkisi, Varlık Vergisi, Köy Enstitüleri ve Halkevleri'ne yönelik değerlendirmeler, Demokrat Parti'nin kurulması, Serbest Fırka tecrübesi nedeniyle DP'ye dair tereddütler, kasabasının kısa sürede DP'yi kurtuluş umudu olarak görmesi ve DP'nin hedefleri üzerinde durulmaktadır.

Roman; bir yandan iktidarın küçük kasaba temsilcilerini, onların kurdukları soygun düzenini, kirli işlerini, insafsız tertiplerini, işlerini yürütmek adına cinayetten bile çekinmediklerini göstermekte; diğer yandan Halk Partisi ve inkılâp karşıtlarının Demokrat Parti'yi iktidara getirmek için nasıl uğraştıklarını anlatmaktadır.

CHP'li Müezzinoğlu, Cevizli Bahçe adını verdiği konağında geceleri âlemler düzenleyerek rahat bir yaşam sürmektedir. Kendisine kasabanın iki namlı kadını Güllü ve Saniye ile şarapçılık yapan Hacı Kadir, kasabanın imamı Arap Müezzini gibi kişiler yardım eder. Müezzinoğlu, servetini kaymakam ve üst makamlardaki kişilere rüşvet vererek sağlamaktadır. Rakibi Hacı Raif de Müezzinoğlu kadar zengindir ve onu yok etmeye çalışmaktadır. Hastalığı nedeniyle uzun bir süre İstanbul'da kalan, iyileştikten sonra kasabaya dönen Müezzinoğlu, kasabaya demiryolu yapılacağını öğrenir. Demiryolunun geçeceği yerleri başkaları duymadan alıp pahalıya satmayı düşünürken demiryolunun Cevizli Bahçe'den geçeceği haberi ile şok olur. Müezzinoğlu, bu işte Hacı Raif'in parmağı olduğunu hemen anlar. Damadı Halkevi Başkanı olan Hacı Raif, Müezzinoğlu'nu alt edebileceğini düşünmektedir. Müezzinoğlu ise Cevizli Bahçe'yi kurtarmak için uğraşmaya başlar. Sözünden

¹²⁸ May Yay., İst., 1970, 438 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹²⁹ Behçet NECATİGİL, yazarın bir konuşmasından hareketle romana dair bilgi verir. Romanın 1940'ta *Cevizli Bahçe* adıyla hikâye olarak doğduğunu, 1945'te *Kadırga* adıyla oyun olarak yazıldığını, oyunun CHP'nin oyun yarışmasında ikincilik ödülüne değer bulunduğunu, ancak parti yöneticilerinin yazarın toplumcu çizgisini muhaliflikle yorumlayarak ödülü iptal ettiklerini, 1959'da yazarın *Kadırga*'yı genişleterek bu romanı meydana getirdiğini belirtir. (*Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, s. 408)

çıkmayan Şarapçı Hacı Kadir'i belediye reisi seçtirir. Arap Müezzin'i de ona yardım etmesi için çalıştırır. Fen Müdürü'nün cebine para koyarak onu Ankara'ya gönderir. Müezzinoğlu, Hacı Raif'ten intikam almak amacıyla bir oyun düzenler. Hacı Raif'in işine yarayacak iki ailenin çocuklarının evlenmelerine engel olmak için Arap Müezzin'e görev verir. Arap'ın yangın komplosuyla düğün evinde bir izdiham yaşanır, gelin ve damat da çıkan karmaşada ölürlür. Müezzinoğlu, bütün çabalarına rağmen demiryolu güzergâhını değiştiremez. Demiryolu Cevizli Bahçe'den geçecektir. Bunu öğrenen Müezzinoğlu felç geçirir. Kendisine yakın olanlar da Hacı Raif'in güçlendiğini görüp onun tarafına geçerler. Sonunda Müezzinoğlu da sahip olduğu Cevizli Bahçe de yanarak kül olur.

Müezzinoğlu'nun rakibi Nalbur Hacı Raif romanda ilginç bir kişilik sergiler. O, damadını Halkevi'nin başkanı yaptırmasına rağmen Halkevlerine, hatta Cumhuriyet rejimine karşıdır. Sandığında sakladığı yeşil sarık sarılmış fesini tekrar giyeceği günleri hayal etmektedir. Hacı Raif'e göre Müezzinoğlu, iktidarın adamıdır ve onun yaptıkları tek parti döneminin sembolüdür. Müezzinoğlu yüzünden sarsılan itibarını yeniden elde etmeyi isteyen Hacı Raif, CHP iktidarına ne yaparsa yapsın yaranamadığını düşünür, iktidarın değişeceğini, kendisinin de yeniden fesiyle dolaşacağı günleri hayal eder:

“Yirmi yıla yakın zamandır yeşil sarıklı fesi, gizli ibadet yapar gibi, ancak akşamları giyiyordu. Onunla akşam namazını kılıyor, namaz sonunda, bir gün gelip onu korkusuz, lââyık olduğu saygıyla giyeceği günü kendisine göstermesi için Tanrıya yalvarıyordu. Bu sarıklı fesin tekrar itibar kazanması, Nalbur'ların itibarının geri gelmesi demek olacaktı. O zaman Müezzinoğlu'nun Cevizli Bahçe'si, artık Asmaaltındaki kadı konağını gölgelemeyecekti. Yillardan beri demirli duran bahçenin portası ardına dek açılacak, haceti olanlar eski yıllardaki gibi, önce kendisinin elini öpmeye geleceklerdi. O zaman Hacı Raif Halkevlerine bağışlarda bulunmak zorunu duymayacak, parti müfettişlerine, parti başkanlarına devrimci görünmeye çalışmayacaktı. Rahmetli babası Kurtuluş Savaşı başında, Anzavur taraflısı olarak asıldığı zaman, bu fesle birlikte babasının serveti de, Hacılık sanı da kendisine kalmıştı. Ama, bütün itibarlarını da yitirmişlerdi. Ne yaptıysa para etmemişti. Kasabada fesi başından çıkarıp ilk şapkayı o giymişti. Hattat olduğu halde Millet mekteplerinden yeni Türk harfleriyle okuma-yazma diplomasını ilkin o almıştı. Halkevi binasına mefruşatını o armağan etmişti. Ne var ki hepsi boşuna idi.

Cumhuriyet hükümetine bir türlü yaranamamıştı. En yüksek varlık vergisini gene ona ödetmişlerdi.

Yirmi yıl içinde fesin, sarığın itibar göreceği umudu bir kerecik belirmişti. Ama Allaha şükür, kendini bu akıntıya kaptırmamıştı. Sehpaların çalıştığı devirde yoğurdu üfleyerek yemesini öğrenmişti. Şeytana uyup Serbest Fırka'ya yazılıysaydı, bir daha belini doğrultabilir miydi? Aynadaki fesli haline gülümsedi, Kadioğulları beklemesini bilirlerdi. Alaman harbi bitsin hele. Millet, savaş yıllarında çektiklerini unutmuyacaktı. Daha şimdiden iktidardakiler itibarlarını yitirmişlerdi. Herkes ağız dolusu sövüp sayıyordu onlara. Elbet Allah onların yıkıldığını da gösterecekti. O günler gittikçe yaklaşıyordu.”(s. 90-91)

Hacı Raif, sırtını CHP iktidarına dayayan Müezzinoğlu'na karşı temkinli olmak gerektiğine inanmaktadır. Hacı Raif'e göre gün gelecek millet, tek parti iktidarından çektiklerinin acısını çıkaracaktır. Ekmek kuyruklarının, Varlık Vergisi yüzünden gerçekleşen Aşkale sürgünlerinin intikamı, yeni partilerin kurulmasıyla alınacaktır. Hacı Raif, iktidarın ve iktidardan beslenen Müezzinoğlu gibilerin sonunun geldiğini düşünür. Yazar, Hacı Raif'in sözleri vasıtasıyla çok partili hayata geçişte yabancı devletlerin etki ve yönlendirmelerinin olduğunu da vurgular:

“Müezzinoğlu eski devrin direklerinden değil ki vücudunu ortadan kaldırmasıyla iş bitsin. O burada bugünkü iktidarın adamı. Ona yönelecek kurşunu kendilerine sıkılmış belleyecekler. Küçük bir kuşku bile kökümüzü kazımalarına yeter. Görüyorsun ki güçlerimiz birbirine denk değil. Müezzinoğullarının arkasında topu, tüfengiyle koskoca bir düvel var. Onlar, kurtarıcı deye gelmişler milletin başına. Dar ağaçlarını çalıştırmışlar, kendilerine karşı koyacak kim varsa temizlemişler. Tutmuşlar suyun başını, kurmuşlar düzenlerini. Bu herifleri yıkmak kolay mı? Sabırlı olacaksın, beklemesini bileceksin. Bizim güvenilecek tek dostumuz zamandır. Her saniye onların oturduğu iktidar sandalyasının ayağını kurt gibi kemirip törpülüyor. Bu millet yüz gram bakla ekmeği uğruna fırınların önünde sabahladığını unutmaz. Varlık Vergisi yüzünden Aşkale'ye sürülen esnafın kini saman alevi gibi için için yantıyor. (...) Alaman pes dediği gün dünya Amerika'ya yaranmak için elinden geleni yapacak. İdaresini de onunkine benzetmeğe çalışacak. (...) Yeni yeni partiler kurulacak, tek parti diktatörlüğü yıkılacak, millet lâıyk olduğu hürriyete kavuşacak.”(s. 94-95)

Hacı Raif, çok partili hayata geçişin şart olduğu fikrindedir. Serbest Fırka denemesindeki başarısızlığın yeniden yaşanmayacağına inanır; çünkü Atatürk dönemi Türkiye ile İnönü dönemi Türkiye çok farklıdır. Hacı Raif'in düşüncesine göre Amerika'nın dayatması ile çok partili döneme geçiş kabul görürse yeni kurulacak parti, CHP iktidarının uygulamalarından bunalan halk için umut olacaktır:

“Şartlar çok değişti. O vakit, Gazi Paşa sağdı her şeyden önce. Çizmesindeki barıt kokusu burcu burcu kokuyordu daha. Fabrikalar kuruluyor, yollar döşeniyordu. Herkeste alabildiğine bir umut uyanmıştı. Bir ucuzluk, bir bolluk sürüyordu memlekette. Şimdi öyle mi ya? Çarşıda, pazarda her şey ateş pahasına. Üstelik bulunmuyor da. Hükümet, kendi fabrikasında yaptığı malı pahalı satıyor, milleti soyuyor. Esnaf alış, veriş edemez oldu. Geçimini sağlasın deye kara borsacılık yapıyo’. Hepimiz soyguncu olduk bunların yüzünden. Öyle değil mi? (...) Biz milleti soyuyoruz, onlar bizden baskın çıkıyo’, Varlık Vergisi deyior, alıyor elimizdeki avucumuzdakini, o da bizi soyuyo!

Millet, bütün bu işlerin vebali kimindir biliyor, diş gıcırdatıyor, fırsatı kolluyor. Savaş sona ersin hele. (...) Amerika madem tek partili idarenin düşmanıymış, bütün yükünü çektikten sonra, savaş bitince hangi millette tek partili idareye göz yumar?

Bunu bilenler önyak olup Yeni Parti kuracaklar, milleti etraflarında topluyacaklar. Millet kükredi mi bir kez, kim karşı durabilir ona?”(s. 98-99)

Cumhuriyet'e karşı olan Hacı Raif, bu karşıtlığını açığa vurmaz. Hatta damadının bile kendisinden şüphelenmeyeceğine emindir. Kasabalıların çoğu, onun Müezzinoğlu'nu yok etmeye çalıştığını düşünmektedir. Kendisi gibi düşünen Paşa İsmail'le “gölgede çalışacaklar”, kimseyi şüphelendirmeyeceklerdir. Kendileriyle aynı safta olanlarla bağlantı kuracak, zamanı geldiğinde de ortaya çıkacaklardır: “Din-i İslâmı kurtarmak için cihat açtık, demeliyiz. Arapça ezan okunacak minarelerde. Kutsal kitabımız lâyük olduğu hürriyete kavuşacak, demeliyiz. Onlar bu sözün altındakini anlarlar Paşa İsmail. Akın akın partimize yazılırlar.”(s. 100)

Müezzinoğlu'nu yok etmeyi kafasına koyan Hacı Raif, demiryolunun Cevizli Bahçe'den geçmesini istemekte, bu konuda Ankara'daki bir baş mühendisle işbirliği yapmaktadır. Cevizli Bahçe'yi yıkmaya kararlı olan baş mühendisin “Cevizli Bahçeler yıkılmadan bu memlekette istediğimiz hürriyeti getirmemize imkân yok. Kuracağımız yeni partinin gelişmesi de bu bahçelerin köklenmesine bağlıdır.

Kasabamızda dikilecek yeni parti fidanının kök salabilmesi ancak toprağımızı saran Müezzinoğlu cinsinden ayırık otlarının temizlenmesiyle gerçekleşir.”(s. 102) şeklindeki sözleri, Hacı Raif’e umut verir.

Müezzinoğlu, parasıyla Cevizli Bahçe’yi kurtarmaya çalışır. Tapu müdürüne, fen müdürüne para verir, onları ve kaymakamı konağına yemeğe davet eder. Güllü ve Saniye’nin yardımlarıyla misafirlerine her türlü ikramı ve iltifatı yapar. Gecedan son derece memnun kalan kaymakam, “-*Memleketin aydınlarıyla servet sahipleri işbirliği yaptıkça devletimizin sırtı yere gelmez.”(s. 299) diyerek Müezzinoğlu’na demiryolunun Cevizli Bahçe’den geçmemesi konusunda yardımcı olacağını söyler.*

Halkevi Başkanı Fahri, kayınpederi Hacı Raif’e kısa bir süre sonra yeni bir parti kurulacağını, bu sebeple Halkevi’nde CHP parti müfettişinin katılacağı ve kasabalının bilgilendirileceği bir toplantının düzenleneceğini duyurur:

“-... Paşa, yeni partinin kurulmasını istiyormuş. Ama onlara izin verilmeden, bizim partinin teşkilâtını yenileyip kuvvetlendirmek gerekiyormuş. Halkın sevmediği, tutmadığı, istemediği kimseleri teşkilâtтан ayıklayacaklarmış. İdare heyetleri genç, okumuş ya da çevrede sevilmiş kimselerle takviye edilecekmiş. Müfettişimizin kasabamıza gelmesi bununla ilgili imiş.”(s. 305)

Halkevindeki toplantıya damadıyla birlikte Hacı Raif de katılır. CHP Parti Müfettişi konuşmasına II. Dünya Savaşı’nın bitişinden duyduğu mutluluğu dile getirerek başlar. Millî Şef’in “*basiretli siyasetleri sayesinde*” savaşa girmememiz üzerinde durur, savaş sırasındaki ekonomi politikalarının zorunluluğundan bahseder, ülkedeki gelişmeleri değerlendirerek demiryolunun kasabadan geçeceğini müjdeler. Konuşmasının devamında II. Dünya Savaşı sonrası dünyadaki siyaset üzerinde durarak değişen dengeler neticesinde demokrasinin devamlılığı açısından çok partili hayata girileceğini bildirir:

“İkinci Dünya Savaşı bitti. Yer yuvarlağını kana bulayan faşist diktatörler mukadder akıbetlerine kavuştular. Hürriyeti savunan demokrasi idaresi, zorbalığa galebe çaldı. Artık dünya, bir hürriyet nizamı içinde, insan haklarına saygı gösteren topluluklar halinde yeniden düzenlenecektir. Biz de Birleşmiş Milletler Derneği’ne girdik. İnsan Hakları Evrensel Beyannâmesi’ne imza koyduk. Savaş yüzünden almak zorunda kaldığımız hürriyetleri daraltıcı tedbirleri, antidemokratik kanunları kaldırmamız lâzım. Millî Şef, demokrasimizin olgunlaşması yolunda gerekli

tedbirlerin alınmasına karar vermiş bulunuyor. Artık çok partili siyasî hayata girmek zamanı geldiğini sizlere müjdelememi bana buyurdular.”(s. 308)

Parti Müfettişi, CHP teşkilâtının günün koşulları doğrultusunda yenileneceğini, partiyi itibardan düşüren, partiden çıkar sağlayan kişilerin Cumhuriyet ilkelerinin korunması için tasfiye edileceğini ifade eder. Emekli öğretmen Tevfik, söz alarak müfettişe CHP'nin demokrasiyi kökleştirme kararına sevindiğini ancak bunun gecikmiş bir hamle olduğunu belirtir. Tevfik Öğretmen'e göre Atatürk'ün ölümünden sonra Halk Partisi, istikrarsız, keyfî, otoriter bir yol izleyerek halkın güvenini yitirmiştir. Tevfik Öğretmen'in CHP'nin politikasını ve günün koşullarını değerlendirirken dile getirdiği tenkitler oldukça dikkat çekicidir:

“38'den bu yana yanlış hareketler yüzünden büyük Ata'nın kurduğu tarihî partimize karşı aydınlarımız da şehirli yurttaşlarımız da -maalesef- itimatlarını yitirmişlerdir. Savaşa girmediğimiz halde, savaş yılları boyunca hükümetlerin istikrarsız, birbirine zıt siyasetleri, iktisadî alanda alınan isabetsiz kararlar, Varlık Vergileri, karne yolsuzlukları, karaborsacılara göz yumulması, pahalılığın tahammülsüz bir seviyeye yükselmesi hele şehirli ve dar gelirli vatandaşlarımızı canından bezdirmiştir. Yurttaşlarımız, bu sıkıntılara sebep olan bir sorumlu makam aradıkları zaman da partimizden başkasını bulamamışlardır... Partimiz devletçidir... Devletçi bir idare, memur ve aydın sınıfına dayanır. Oysa Halk Partili hükümetlerimiz, bu sınıfı kuvvetlendirecek yerde, onları nâmerde muhtaç olacak, halkın gözünden düşürecek bir yol tutmuşlardır. İnkılâpçı gençlerimizin çoğunu haksız yere komünistlik, ırkçılık töhmeti altında bırakmışlardır. Memurlara yapılan 'Aynî yardım'lar ise, onları maddeten takviye edecek yerde, hem maddeten hem manen haysiyetsiz bir duruma düşürmüş, üstelik memurla halk arasında aşılma bir uçurum meydana getirmişlerdir. Bu durumda mustarip, küskün memurların ve aydınların partimizden uzaklaşması gayet tabii değil midir?... Köylü vatandaşlarımıza gelince... Onların da çeşitli sebeplerden partimize karşı bağlılıkları sarsılmıştır. Cumhuriyet devrinde de köylü vatandaşın yaşayışında bir değişiklik olmamıştır. Her ne kadar nutuklarda köylü efendimiz payesine yükseltilmişse de, gerçekte hep ikinci sınıf muamelesi görmüştür. Köyün yolu yoktur, suyu yoktur, ışığı yoktur, ebesi, hekimi yoktur. Candarmanın dipçiği de ensesinden kalkmamıştır. Vergi derler, verir, asker derler, olur. Ama Ziraat Bankasından da, hastane kapısından da, hükümet konağından da, kovulan odur. Tefeci onu soyar,

tüccar onu soyar, karaborsacı onu soyar. Elinde kalanı da toprak mahsülleri vergisi alıp götürürse, köylü partimize rahmet okur mu? Şimdi toprak kanunu çıkarıp köylüye toprak dağıtmayı vâd etsek bile onların kırılmış gönüllerini kazanacağımızı hiç ummuyorum.”(s. 310-311)

Tevfik Öğretmen, CHP'nin büyük bir eğitim hamlesi olarak uygulamaya koyduğu Köy Enstitülerini ve inkılâpların en önemli desteği olarak düşündüğü Halkevlerini de eleştirir. Bu kurumların başlangıçtaki ideallerden uzak bir yapıda bulduklarını, yanlış politikalar nedeniyle hedefe ulaşamadıklarını vurgular. Tevfik Öğretmen'in sözleri, aynı zamanda sosyolojik tenkit özelliği taşımaktadır:

“... Türk köylüsünü okutmak, irfan seviyesini yükseltmek gibi çok hayırlı bir teşebbüs, Valilerin ve parti zimemdarınının kötü tatbikatları yüzünden köylü vatandaşların sırtında bir angarya yükü halini almıştır. Şehirli vatandaşların okullarını hükümet kendisi yaparken, köylü vatandaşlara, sen kendi okulunu kendin yapacaksın, denilmiştir. Köy Enstitüleri ve köy okulları, ekim sahaları için istimlâk olunan köy toprakları ise bu yaranın üzerine tuz biber ekmiştir. Topraklarında boğaz tokluğuna çalışanların, okuyup aydınlanmasını menfaatlerine aykırı gören büyük toprak sahipleri bu istimlâk ve idare yolsuzluklarını istismar ederek, angarya şeklindeki okul inşaatından bîzar olan köylüleri, kolaylıkla yeni okullara düşman hale getirmişlerdir. Artık köylü vatandaşlar bu okulları zalim bir idarenin zulüm vasıtası gibi görmeye alışmışlardır. Okulları da, okulların yapılmasında ısrar eden partimizi de onlara sevimli göstermek, bugün için çok güç bir iş olmuştur. Bu yüzdendir ki, köylerde irticanın yeşil zehri gene kendini göstermeye başlamıştır. Arap harflerini gizli gizli köy çocuklarına öğreten mahalle mektepleri türemiştir... Bu irticai gelişmenin inkılâplarımızın en büyük desteği ve yayıcısı olan Halkevlerimizin durumu ile sıkı bağlantısı vardır... Halkevi müessesesi, artık bir inkılâp ocağı olmak vasfını kaybetmiştir. Bunun vebali gene partimizin omuzlarındadır... Halkevleri 38'e kadar hiçbir menfaat beklemeyen, Atatürk inkılâplarını halka tanıtmak, sevdirmek için didinen idealist bir zümrenin toplandığı mihrak olmuştu. Bütün inkılâpçı aydınlar, öğretmenler, onun çatısı altında el ele idiler. Derken, büyüklerimiz, belki hüsnüniyetlerinden, fakat yanlış bir tutuşla, bu kültür müessesesini bir ikbal basamağı haline getirdiler. Büyük Millet Meclisi'ne giden yolların en kestirmesi Halkevlerinden geçer oldu... Bu idealistler yuvası, gayet tabii olarak, ikbal arayanların hücumuna uğradı. Bunlar, şahsî menfaat beklemeden,

gönüllü olarak çalışanları oradan uzaklaştırmak için her çareye başvurdular. Onları kızılıktan, halifeciliğe kadar her çeşit damga ile damgalamaktan çekinmediler. Bazılarını da, kendi emellerine alet etmek için pohpohladılar. Fakat bunlar çabuk ayıldılar. Nasıl hasis bir menfaate alet edildiklerini anlıyarak, oradan ayaklarını çektiler. O zaman, bu yeni türediler yukarıya karşı başarı ile çalıştıklarını göstermek için yurttaşlarımızı zorla Halkevlerine götürmek yolunu tuttular...”(s. 312-313)

Müfettiş, Tevfik Öğretmen’in sözlerini büyük bir dikkatle dinler, notlar alır. CHP iktidarına yönelik eleştirilerin yeniden teşkilatlanma için büyük önem taşıdığını belirtir. Ayrıca Parti Müfettişi, demiryolunun iktisadî ve askerî bakımdan kasabadan geçmesi gerektiğini de vurgular. Tevfik Öğretmen de demiryolunun kasabadan geçmesi son anda engellenirse halkın yeni bir parti kurulduğunda tercihini bu partiden yana yapacağını belirtir.

Parti Müfettişi, akşam yemeğinde de kasabalılarla bir araya gelir. Tevfik Öğretmen’i toplantıdaki eleştirileri nedeniyle över. Özellikle öğretmenin “*Köy Enstitüleri*” ile ilgili tespitlerini bu konuyu çok önemseyen Milli Şef’e bizzat iletceğini belirtir. Tevfik Öğretmen, Müfettiş’e Millî Şef’in çok partili hayata geçme konusundaki kararının kendi iradesine mi yoksa zorlamaya mı bağlı olduğunu sorar. Müfettiş, Paşa’nın ikazlara rağmen çok partili sisteme geçiş konusunda kararlı olduğunu, savaş yüzünden altı yıl geciken bu işin bir an önce gerçekleşmesini istediğini belirtir. Tevfik ise “*yeni demokrasi hamlesine, sadece Millî Şef arzu ettiği için değil de, aşağıdan gelen bir zorlamayla girilmiş olmasını*” tercih edeceğini, böylece çok partili sistemin daha sağlıklı yürüyeceğini ifade eder. Tevfik’e göre çok partili hayata geçişin “*ömürlü olabilmesi için Millî Şef’in demokrasi hareketini millete maletmesi şarttır. Bu da milletin kendisine inanmasıyla mümkündür.*”(s. 327) Tevfik Öğretmen; halkı bu hamleye inandırmanın yolunun antidemokratik kanunları ilga eden yeni kanunlar çıkarılması, işçinin, köylünün teşkilât kuracağı gerçek demokrasi iklimi yaratılmasıyla mümkün olacağını da özellikle vurgular.

Demokrat Parti kurulunca Tevfik Öğretmen, Hacı Raif’le birlikte bu yeni partiyi destekler. Hacı Raif, bürosuna Atatürk’ün annesi Zübeyde Hanım’ın mezarı başında dua ederken çekilmiş bir fotoğrafını ve bir büstünü koyar. Tevfik; “*Milletini seven her aydın kişi, kurulan yeni partiyi desteklemek zorundadır. Çeyrek yüzyıl, otoriter bir davranışla iktidarda kalan parti devredilmedikçe, bu memlekete hürriyet de gelmez, demokrasi de...*” diyerek Demokrat Parti’yi kurtuluş olarak görür.

Hacı Raif, Demokrat Parti'nin kurulmasını memnuniyetle karşılamasına rağmen, geçmişteki Serbest Fırka deneyimini hatırlayarak tedirginlik duyar, bu yeni partinin “*danışıklı dövüş*” olup olmadığını Tevfik Öğretmen'e sorar:

“-Danışıklı dövüş olmadığı nereden belli Tevfik hoca?... İsmet Paşa'yı oyunda kimse alt edemezmiş, derler. Celâl Bey de, Fuat Bey de, İsmet Paşa'nın en yakın arkadaşları. Üstelik Celâl Bey İttihat ve Terakki devrinin adamı, bu türlü oyunlara yatkındır... Yeni bir Serbest Fırka'yla karşılaşmayalım! O zaman da millet, yürekten desteklemişti o partiyi. Ama desteklediğine de, destekleyeceğine de pişman ettilerdi.”(s. 398)

Tevfik Öğretmen ise Hacı Raif'in korkusunu ve tedirginliğini gereksiz bulur. Ona göre Demokrat Parti, tabandan gelen bir isteğin sonucunda kurulmuştur, Serbest Fırka gibi tepeden inme değildir. İsmet Paşa yeni kurulan partinin kapatılmasının mümkün olamayacağını farkındadır; çünkü yeni partiyi CHP iktidarından bunalan halk da desteklemektedir:

“Yeni partinin kuruluşu da Serbest Fırka'nın kuruluşuna benzemiyor, Hacı Raif, dört yüz'ün arasından dört milletvekilinin İsmet Paşa'ya baş kaldırılması ile temeli atıldı bu partinin. Bu dört kahraman, Halkçı kodamanlarının memlekette çok partili yeni bir demokrasi oyununa hazırlandıkları sırada ortaya atıldılar, onların oyununu bozdular. Meclis tartışmalarında Halk partisinin memlekette kurduğu totaliter idarenin ipliğini pazara çıkardıktan başka, çok partili yönetime önayak olma şansını da ellerinden aldılar. Halkçı kodamanlara, demokrasi kahramanlarını yıldırma, sindirmek için binbir çare düşünmek kaldı... Kimse karşı duramaz gayri bu selin önünde... İsmet Paşa herkeslerden iyi anlamış bunu. Yeni partinin kapatılmasını öne sürenlere direnmesi bundan zati aklı başında olan devlet ricali, milletin hışmını üzerine çekmekten sakınır.”(s. 399)

Tevfik Öğretmen'in kahraman olarak nitelediği Demokrat Partinin kurucuları olan Celâl, Fuat, Refik ve Adnan Beyler'in fotoğraflarını Hacı Raif'in damadı Fahri tabeder. Artık fotoğrafhaneyi onların fotoğrafları süsleyecektir.

Demokrat Parti'nin kurulmasından sonra kasabada Hacı Raif'in itibarı artar. Müezzinoğlu'na düşman olan Hacı Raif'in Demokrat Parti'ye geçeceği, hatta kasaba parti başkanı olacağı konuşulmaktadır. İl Demokrat Parti heyeti, Hacı Raif'i de partiye dahil etmek için kasabaya gelir. Hacı Raif'in Demokrat Parti İl Müteşebbis Heyeti'ne katılması partiyi güçlendirecektir. Hacı Raif de partililerin onuruna bir

ziyafet düzenler. Ziyafette kasabanın ileri gelenleri bir aradadır. Heyette bulunan Avukat, Hacı Raif'i ve diğerlerini partiye katılmaları için ikna etmeye çalışır. Ülkede yeni partiye büyük rağbet olduğunu, her gün yüzlerce parti ocağı açıldığını söyler. Halkın desteği sayesinde para ve bina sıkıntısı çekmediklerini, vatandaşın evini bile partiye bağışladığını anlatarak Demokrat Parti'nin millete mal olduğunu vurgular. Tefvik Öğretmen, Avukat'a halkın yeni partiyi neden yürekten desteklediğini sorar. Bunun üzerine Avukat, tek parti iktidarını değerlendirir, CHP'nin halka uzak, baskıcı bir politika izlediğini söyleyerek Millî Şef dönemini kıyasıya eleştirir:

“-... Halk, partimizin Millî Şef idaresini yıkmak için kurulduğunu ve geleneklerimize saygılı olduğunu biliyor... O Millî Şef idaresi ki madalyalı paşa ve subay eskilerinin, kitapsız kıravatluların, türedi zorbaların elindedir. ‘Köylü efendimizdir’ sözünü ağızlarından düşürmedikleri halde köylüye köle muamelesi yaparlar, jandarma dipçliğini başlarından eksik etmezler. Biçare vatandaşlarımız hükümet konağından hakaret görürler, hastane kapısından kovulurlar... Partilerinin adı Halk Partisi'dir, ama kendileri halk düşmanıdırlar. Köylüyü âşar vergisine rahmet okutan vergilerle soyarlar, esnafı varlık vergisi ile namerde muhtaç düşürürler. Lâiklik, inkılâpçılık umdeleri ile cemiyetimizin düzenini temelinden sarsarlar, millete dinini diyanetini unutturmağa çalışırlar.”(s. 420-421)

Avukat, başta Hacı Raif olmak üzere, kendisini dinleyen muhafazakâr halkı etkileyebilmek amacıyla CHP'nin toplumsal düzeni de alt üst ettiğini ifade eder. Aile hayatındaki konumların değiştiğini, babaya ve ecdada saygının kalmadığını vurgular, camiye gitmenin bile suç sayıldığını söyler. Avukat, CHP'nin devletçilik politikasının da ekonomik bunalımı arttırdığını sözlerine ekler:

“-Halk Partisi... Devletçilik politikası ile esnafımızı da perişan etmiştir. Nice dededen, babadan zengin kişiler bilirim ki, devlet rekabeti karşısında işini bozmuş, giderek namerde muhtaç düşmüştür. Bugün hâlâ, devletin rekabeti yüzünden, esnafımız, büyük teşebbüslere girişerek zengin olmak imkânına sahip değildir. Devletçiliğin direksiyon başındaki kodamanlarla, İktisadi Devlet Teşekküllerinde çalışan onların despot yardakçularından başkasına faydası dokunmamıştır. (...) ticarî politikada beceriksizlikleri, sanayide devletçilik sisteminin iflâsı ile, çarşı ve pazarlarımızda en zarurî ihtiyaç maddeleri bulunmaz oldu. Tüm mallar karaborsaya düştü. Öyleyken utanmadan kalkıp karaborsanın vebalini namuslu esnafımıza yüklediler. (...) Biz iktidara gelirse fabrikaları devletin elinden alacağız, onları kâr

sağlayacak şekilde işletecek, siz gibi serbest teşebbüs erbabının becerikli ellerine emanet edeceğiz.”(s. 422-423)

Halkın nabzı doğrultusunda konuşan Avukat, din meselesine dair Demokrat Parti'nin hedeflerinden de şu sözlerle bahseder: “-... *Tanrı fırsat verir de, halkımızın reyleri ile iktidara gelirsek, cami minarelerini, komünizme karşı ilâhi birer ok gibi dikeceğiz köylerimize. (...) Sırası gelince Arapça ezan-ı Muhammedi'yi de ihya edeceğiz elbette.”(s. 423)*

Avukat'ı dinleyen halk, onun konuşmasından çok etkilenir. İktidara geldiklerinde bozulan nizamı düzeltereklerini, Türk geleneklerini ve dinini canlandıracaklarını söyleyen Avukat'ın şahsında Demokrat Parti'ye kasabalının ilgisi büyük olur. Hacı Raif, Demokrat Parti İdare Heyeti'nde yer almayı kabul eder. Tevfik Öğretmen ise yeni parti temsilcisinin kendisinde uyandırdığı hayal kırıklığı nedeniyle Demokrat Parti'ye geçmeyeceğini belirtir.

Cevizli Bahçe'nin yıkılacağı, demiryolunun kasabadan geçeceği kesinleşir. Müezzinoğlu, tüm gayretlerinin, harcadığı paraların, verdiği rüşvetlerin, çevirdiği dolapların boşa gittiğini görünce felç geçirir. Artık yataktan kalkmamakta, konuşmamaktadır.

Romanın sonunda yeni kurulan parti nedeniyle güç kazanan Hacı Raif'in Müezzinoğlu'nun adamı Arap Müezzin'i kendi safına çektiğini görürüz. Arap Müezzin'e para veren Hacı Raif, ona para yardımı yapmaya devam edeceğini, karşılığında ise İstanbul'a giderek orada sarıklı ulema ile temasa geçmesini söyler.

Arap Müezzin, İstanbul'a gideceği gece Cevizli Bahçe'de yangın çıkarır, kendisi de sevgilisi Kevser'i alarak kasabadan kaçır. Cevizli Bahçe, içindeki Müezzinoğlu ile birlikte kül olur. Cevizli Bahçe'nin yok olması, bir anlamda iktidarın da sona ermesidir; çünkü Müezzinoğlu, iktidarın sembolüdür. Müezzinoğlu'nun başına gelenler bir bakıma Cumhuriyet Halk Partisi'nin başına gelenler gibidir. Önce felç geçirir, eli ayağı tutmaz. Tek parti döneminin sona ermesiyle oluşan tabloda ise CHP, bir süre can çekişir ve 1950 seçimlerinde iktidarı Demokrat Parti'ye devreder. Cevizli Bahçe'nin yanarak yok olması gibi CHP de 27 yıldan sonra iktidardan ayrılır.

Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* romanında da 1946-1950 dönemi üzerinde durulur. Kitlelere her alanda daha serbest bir düzen ve refah vaat ederek

kısa zamanda halkın ilgi odağı haline gelen Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarına değinilir. Roman kahramanlarından Namık da Demokrat Parti'ye katılanlar arasındadır. Namık'ın siyasete atılma serüveni içinde DP'nin yapılanmasına ilişkin şu bilgileri elde ederiz:

“Ortada kaldı Namık. CHP'ye lânetler savurdu. Günay'a da onun CHP'li babasına da lânetler savurdu. Üç gün, umutsuzluk içinde, Millî Şef'e öyle çok küfretti ki ve onun kötü yönetimine ve onun 'oğlu'na ve 'sakat kardeşi'ne ve hatta Haşmet Orbay'a; üçüncü gün sesini duyan oldu. Buna bir ad koyan oldu. Alınıp İstanbul'da yeni kurulan DP teşkilâtına götürüldü. Böylece, çaresizlikten pohpohlayacak yeni bir yer, koltuğunun altına sığınılacak yeni bir ocak buldu. DP il teşkilâtının gel-git işlerine bakmaya koyuldu. Öğrencileri DP lehine teşkilâtlandırmak üzere de Edebiyat Fakültesi'ne yazdırıldı. (...)

8 Ocak'ta DP'nin ilk büyük kongresi açıldı. Namık da Celâl Bayar'ın orada verdiği söylevden şu sözleri her yerde aylar boyu yineledi: '... Seçim Kanunu'nun değiştirilmesi millî bir dava haline gelmiştir. DP hareketi baştan başa bir feragat, fedakârlık hareketi olarak tarihe geçecektir...' ”(s. 316-317)

Demokrat Parti, 21 Temmuz 1946'daki seçimlere katılır. Seçim sistemi ve taşradaki bürokrasinin tutumu nedeniyle sonuç DP'lilerin deyimiyle tam bir fiyaskodur. Türkiye'nin ilk çok partili seçimine şaibe karıştığı iddiaları söz konusudur. Mazbataların çalındığı, sandıkların kaçırıldığı, oyların değiştirildiği, seçmenlerin dövüldüğü iddia edilen 1946 seçimlerinde Demokrat Parti; 62 milletvekili ile Meclis'e girmeyi başarır. Romanda 1946 seçimlerinin demokratik olmadığına ilişkin bilgiler de bulunmaktadır. Bir Romanya gazetesinin konuyla ilgili eleştirilerine romanda şu cümlelerle yer verilir:

“(...) Hitler Almanyası ile olan uzun dostluk ve işbirliği, Türkiye'nin bugünkü yöneticilerinin ideoloji ve metotlarında derin bir iz bırakmıştır. Resmî Türk basını, Avrupalı komşularına savaş sonrası açılan sosyal ve ekonomik hürriyet rejimine karşılık bir tahrik mücadelesine girişmiş, girişmektedir.

Seçimler büyük bir tedhiş içinde geçmiştir. Millet ıslahat istemekte, baştakiler demokratik partilere karşı müfrit tedbirlere başvurumaktadırlar. Binlerce insan hapisanelere atılmıştır...”(s. 317-318)

1946 seçimleriyle ülkede yeni bir dönem başlar. Artık iktidar partisi CHP ve muhalefet partisi DP, kıyasıya bir mücadele içindedir.

Romanın kahramanlarından Ali'nin bu siyasî ortamda kafası karmakarışıktır. Okuduğu *Ulus* gibi kimi gazeteler DP'yi kötülerken *Tasvir* gibi bazı gazeteler de Demokrat Parti'yi destekleyici yazılar kaleme almaktadır.

Herkesin Demokrat Parti'yle ilgili beklentileri farklı farklıdır. Aysel'in bir başka ilkokul arkadaşı Hasip de DP'den umutludur. İlâhiyat eğitimi alan Hasip, DP'nin iktidara gelmesi halinde diyanet işleriyle daha fazla ilgileneceğini düşünmektedir:

“-Din elden gidiyor İlhan abi! Bu işin de diplomasını almaktan gayri çıkar yol yokmuş. Madem ötekiler hep diplomalı, biz de ona göre tedbirimizi almamız tabii... Dünder Öğretmen'in beni hiç adam yerine koymaması nasıl olurmuş bakalım! DP hele bir başa geçsin... Merkez-i Hükümet'te diyanet işlerini de kuracak. Beni de oraya gönderecekler...”(s. 322)

1947 yılında Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde görevli üç öğretim üyesine yönelik olarak açılan soruşturmaya da romanda yer verilmektedir. Sosyoloji bölümü hocaları Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Behice Boran; komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle dönemin Başbakanı, Millî Eğitim Bakanı ve İçişleri Bakanı'na bir grup öğrenci tarafından şikâyet edilirler. Açılan soruşturma, Üniversitelerarası Kurul'un aldığı kararlarla hocaların lehine sonuçlanır. Karar, CHP'li milletvekilleri arasında eleştirilere neden olunca Millî Eğitim Bakanlığı harekete geçer. Hazırlanan raporla üç öğretim üyesinin görevine TBMM görüşmeleri neticesinde son verilir. Konu daha sonra Danıştay tarafından mahkemeye intikal eder. Adı geçen öğretim üyeleri 1950'de beraat ederler.

II. Dünya Savaşı sonrası başlayan Amerika ilişkileri, 1950'de iyice güçlenir. Cumhuriyet Halk Partisi hükümetinin Amerika ile sürdürdüğü ekonomik işbirliğine romanda yer verilmektedir.

1950 yılında yurttan seçim kampanyaları da hız kazanır. DP ve CHP arasında geçecek bir seçim yarışı başlamak üzeredir. Bu durum romana şöyle yansımaktadır:

“Yurttan seçim kampanyası kızışmıştır. Bakanlıklardaki memurlardan DP'ye adaylığını koyanların sayısı bir çığ gibi artmıştır. (...) Cemil Bey TBMM'de, 'Gerekirse devletçiliği köye de götüreceğiz' demiştir. Toprak Reformu, her yeni seçim dönemi başında olduğu gibi, yeniden görüşülmeye başlanmıştır.”(s. 333)

14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimleri ezici bir çoğunlukta Demokrat Parti kazanır. 27 yılın iktidarı CHP, bu seçimlerde tam bir hezimete uğrar. İktidarın

el değiştirmesi, romanda şu ifadelerle dile getirilmektedir: “*Çok geçmedi. DP kahir ekseriyetle iktidarı aldı. Bunun halk iktidarı olduğu söylendi. Hani o güne dek hep byklerimizde şükran ve minnetlerini sunup durmuş olan halkımız; köylümüz, efendimiz iktidarı...*”(s. 338)

Tarık Buğra, *Dönemeçte*¹³⁰ adlı romanında tek partili siyasî yaşamdan çok partili düzene geçiş aşamasını, Demokrat Parti'nin bir taşra kasabasında kurulması ekseninde ele alır. Yazar, Cumhuriyet döneminin kavşaklarını ele alan diğer romanlarında olduğu gibi, bu romanında da tek partili ve çok partili yılları ayrıntılı olarak değerlendirir, Serbest Fırka denemesi nedeniyle halkın çok partili sisteme yönelik tereddütleri, siyasî hayatın bireylere yansımaları üzerinde durur. Romanda aynı zamanda ümitsiz bir aşk hikâyesi de işlenmektedir. Romanı önemli kılan bir nokta da DP'nin çalışmaları esnasında miting için kasabaya gelen Bayar ve Menderes'in de eserde birer kahraman olarak yer almalarıdır.

1946'da Demokrat Parti'nin kurulması ve ülke genelinde teşkiltlanmasıyla birlikte siyasetten uzak kalan halk, kendini bir anda siyasetin içinde bulur. Adı belirtilmeyen bir Anadolu kasabasının mekân olarak seçildiği romanda DP ilçe merkezinin henüz bir ay önce kurulduğu belirtilir. İktidar Partisi CHP'nin ve Millî şef İnönü'nün baskıları kuvvetle hissedilmektedir. Kasabada hükümet tabibi olarak görev yapan Doktor şerif'in kasabanın ileri gelenlerinden Fakir Halid'le¹³¹ yaptığı konuşmada dine yönelik ileri geri laf etmekten kaçınmayan genç bir savcıya dair şu sözleri dikkat çekicidir: “*Ağa, ağa; bırak şu itleri. Sıkıysa bir de Millî şef için, şu despot, şu kpekleştiren düzen için asınlar ağızlarını.*”(s. 38)

Fakir Halid, kasabanın memurlarını düzene kayıtsız şartsız uymakla ve halktan kopuk olmakla suçlar. Ona göre, “*Tanrıya karşı kabadayılaşan bu adamlar, Millî şef bir yana, onun kaymakamına, parti başkanına kavuk sallayan*”(s. 38) kişilerdir. Doktor şerif ise Fakir Halid'in gözünde kasabanın st düzey memurlarıyla bütün gün şehir Kulübü'nde vakit geçirdiği halde onlardan farklıdır ve Fakir Halid, şerif'in düzene karşı çıkmasını istemektedir.

¹³⁰ İletişim Yay., İst., 2008, (3. bas.), 271 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹³¹ Ahmet KEKEÇ, romanın en kayda değer kişisinin Fakir Halid olduğunu, yazarın Fakir Halid'de sonradan palazlanıp ticaret burjuvazisini oluşturacak Anadolulu müteşebbisi başarıyla canlandırdığını belirtir. (“Darbeler ve Romanlar”, *Hece, Türk Romanı zel Sayısı*, Sayı: 65-66-67, Mayıs-Haziran-Temmuz 2002, s. 83)

Çok partili düzene geçiş sürecinde yıllardan sonra yeni bir partinin kurulması ve siyasetin köylere kadar inmesi, demokrasiye çok da âşına olmayan halkın günlük yaşamını, insan ilişkilerini etkiler. Demokrat Parti'nin kurulması, halka beklenen kurtuluş ve çıkış yolu gibi görünür. Fakir Halid'e göre bu değişim, "*Devlet sorumlularının Devlet'i bölmeleri, Devlet ile didişir hale gelmeleri*"dir.(s. 42)

İslâm ve bağlı bulunduğu tarikat eğitimi nedeniyle devleti, devlet geleneğini içine sindirmiş olan Fakir Halid, yeni düzenden endişelidir. Yetki ve sorumlulukların kötüye kullanılacağını, devlet düzeninin bozulacağını, sözün ayağa düşeceğini düşünmektedir. Ona göre yeni dönemde kimse kimseyi dinlemeyecek, her kafadan bir ses çıkacak, hak edilmemiş istekler hak sayılacaktır. "*Belki de ayaklar baş olacak, bilgisiz ve düşüncesizlerin yaygarası, saldırganlığı, bilen ve düşünebilenleri sindirecekti*"r.(s. 42)

Bilen, bilmeyen, okuyan, okumayan herkesin siyasetten bahsetmesi Fakir Halid'i rahatsız eder. Halk için çok yeni bir kavram olan demokrasiye ilişkin konuşmalar tartışmaya, tartışmalar da ağız kavgasına dönüşmekte, böylece siyasetin seviyesi de alabildiğine düşmektedir. Romanda kasabadaki siyasî tablo şöyle çizilir:

"Daha şimdiden herkes politikacı olup çıkmıştı: Daha donunu bağlamasını, doğru dürüst abdes bozup abdes almasını beceremeyen ve üç kuruşluk işini yürütmeyip üç buçuk kuruşluk varlıklarını nasıl kullanabileceklerini bilmeyenler bile Devlet yönetimi ve yöntemi için çene yarıştırmaya girişmiş bulunuyordu. Yalnız Şehir Kulübü değil, han kahveleri ile dama oyuncularının çit çıkmayan kahveleri de havraya dönmüştü. Bin sohbet maskesi altında başlayan konuşmalar hemencecik tartışma halini alıyor, tartışmalar da tez elden ağız kavgasına dönüveriyordu."(s. 43)

Kasaba halkı arasında ikinci partinin kurulmasıyla birlikte kamplaşmalar da başlar. Parti yöneticilerinin baskılarını, "*biz kalben demokratız*" veya "*sen beni bilmen mi? Babadan Halkçıyım ben*"(s. 43) şeklinde atlatmaya çalışanlar da vardır.

Halk Partili Belediye, Demokrat Partililere karşı bir cephe konumuna gelir. CHP'li belediyeler ellerindeki tüm imkânları seferber ederek taraftar toplama telâşındadırlar. Kasabadaki üst düzey devlet memurları da isteyerek ya da istemeyerek iktidar partisinin yanındadır. Kasabanın siyasî açıdan içinde bulunduğu durum, şu cümlelerle değerlendirilir:

"Bir kere Devlet'i kendi malları sayan ve onun kuvvetlerini hoyratça kullanan Halk Partililer vardı. Belediye, Demokrat Parti'ye geçenlerin, hatta yakınlık

gösterenlerin bahçelerine su vermez olmuştu. Kaymakam, tapucu veya mal müdürü ve ötekiler, asıl düşünceleri ne olursa olsun Halk Partisi İlçe Başkanı'nun sözünden çıkmıyordu. Bunların aralarında bir de Demokratlara karşı düpedüz gaddarlaşanlar vardı. Öte yanda Demokratlar da halkın gözünü yıldırmaya, sırasına göre de vaadlerde bulunmaya başlamışlardı.”(s. 44)

Demokrat Parti teşkilâtını bu kasabada kuran, halkın sevip saydığı yaşlı bir avukat olan Mehmed Bey'dir. Partinin nasıl olsa kurulacağını düşünerek bu işe girişen Mehmed Bey, başkanlığı devredeceği ve yönetim kuruluna alacağı bilgili, dürüst kimselerin peşinde günlerce dolaşırsa da okumuşları ve kasabanın ileri gelenlerini partiye dahil edemez. Başvurduğu kişiler çekinmekte, hatta korkmaktadırlar. Aydın kesim Demokrat Parti'ye katılmakta tereddüt ederken imzasını bile atamayanlar, parti yönetim kuruluna girer.

DP ilçe teşkilâtına girenler arasında Karcı Yusuf adındaki biri oldukça dikkat çekicidir. İlkokulu bitirmekle övünen bu adam, cin gibi kurnazdır. Çocuk yaşta ticarete atılan, gençliğinde kasabanın sayılı manifaturacılarından olan Karcı Yusuf, köylüleri çok iyi tanımakta, onların özlemlerini iyi bilmektedir. DP'li Yusuf'un asıl kuvveti ise, *“bütün halkın özlemleri konusunda, partisi adına bol keseden vaadlerde bulunması, bunu da ustalıkla, karşısındakilerin, yani kendisinin diliyle yapabilmesi”*dir. (s. 45)

Yükseköğrenim yapmış kişilerdeki çekingenliğe, sinmişliğe rağmen Karcı Yusuf; atak, savaşçı ve korkusuzdur. Onun bu özellikleri, halkı kısa zamanda etkiler. O ve arkadaşları önemli kişiler olurlar, ünleri yayılır. Genel Başkanlık'tan telgraflar alırlar, adları İstanbul gazetelerinde anılır. Yusuf; halkla kenetlenmenin en sağlam yolunun gazete yayımlamak olduğuna karar verir, matbaa kurarak kasabada *“Demirkırat”* adında bir gazete çıkarmaya başlar. Ticarî ilânların çoğunlukta olduğu bu gazetede yer alan haberlerin çoğunu da köylülerin anlattığı olaylardan yola çıkarak kendisi kaleme almaktadır. Karcı Yusuf, *Demirkırat*'taki bir yazısında halk içindeki siyasî kamplaşmayı şu sözlerle vurgular:

“İrgüthanlı demirkırat gardeşlerimiz girey günü bi cemaat kurdular. Sağ olsunlar, hatır gönül saymışlar benceğizi de çağırılmışlar. Gittim, göğüsüm gabardı. Hepsi de gükremiş aslanlar gibiydiler, maşallah. Halkçılar dayanamazlar garşımızda didiler. Bizden habar sordular. Ben de sizlere güvenerek biz de yeneriz evel Allah dedim.”(s. 48)

Çıkardığı gazetede halka vaadlerde bulunan Yusuf, yazılarında sık sık “*Demokrat Parti iktidara gelirse memleketin fabrika bacalarından bir ormana döneceğini*” (s. 49) dile getirmektedir. Kısa zamanda *Demirkırat* gazetesinin satışı bini bulur. Karcı Yusuf, gazeteyi en kıyı köylere kadar ulaştırmaktadır. *Demirkırat*’tan başka kasabada Halk Partisi başkanının da yedi yıldır çıkardığı bir gazete vardır. Mal müdürlüğünün, tapunun, icranın, mahkemelerin ilânları bu gazeteye verilmektedir. Yusuf, iki gazetenin aldığı ilânlar konusunda kurnazca hareket eder ve bu konuda Halk Partili Başkan’a karşı zafer kazanır:

“(...) efendi ve tarafsız bir kişi olan vali işe karışmak zorunda kaldı. Böylece de öteki gazete bu altın madenini *Demirkırat*’la paylaşmak durumuna düştü. O hâlâ ilde dizilip basılıyordu. Karcı Yusuf saygı değer bir meslek anlayışı ile rakibine matbaasını teklif etti. Gayet elverişli şartlar sürdü. Ama anlaşmayı ancak kendi hinoğlu hinliğinin becerebileceği bir ustalıklarla düzenledi. Rakibi artık bir tek sayı olsun aksamadan veya hatasız çıkamayacaktı.”(s. 50)

Fakir Halid, Karcı Yusuf’un hırsından ve kurnazlığından ürkmektedir. Onda önlenemez bir büyük ve kökten değişikliğin ipuçlarını sezmekte, âdeta onda ülkenin yarınki durumunu görür gibi olmaktadır. Fakir Halid, siyasî değişimin “*çalkantısız, sular bulanmadan ve fireler, kayıplar verilmeden*” gerçekleşmeyeceğini düşünür. Ona göre, “*Kökten kuruluş ve çöküşler büyük vurgunlar için en bulunmaz fırsattır.*”(s. 50)

Çok partili hayatla birlikte tek parti döneminin şartları değişir, bütün kesimler siyasetin hedefi olur. Kasabada daha önce sıradan geçen günler, artık daha hareketlidir: “... *Çok partili dönemin, demokrasi denilen düzenin başlaması ile birlikte, kasabada bir silkiniş, bir çarpıntılı uyanış belirtileri görülmüştü. Perdeler, pencereler açılıvermişti.*”(s. 76)

Çok partili siyasetin rüzgârıyla farklı siyasî yelpazelere savrulan kasaba halkı, yine de Demokrat Parti’ye karşı temkinlidir, çekingendir. Kasabalının bu çekingen tavrında daha önceki Serbest Fırka denemesinin etkisi olduğu muhakkaktır. Halkın Demokrat Parti karşısındaki tutumu, romana şu cümlelerle yansır:

“*Yalnız memurlar değil, serbest meslektekilerin çoğu da, derhal kabuklarına çekiliverdi. Kimse başına balyozu yemek istemiyordu: Serbest Fırka denemesinin hatıraları henüz canlıydı. Kulaktan dolma da olsa, İttihatçıların kıyımları akla gelebiliyordu. Millî Şef’in kocaman, heyulâyı andıran gölgesi binbir aynadan, binbir*

kere çoğalmış olarak yansıyor, aşılmış, ikinci huy olmuş rahatlıklarına çevrilmiş namlu oluyordu.”(s. 77)

Doktor Şerif, bizde siyasetin antipatilere ve sempatilere göre şekillendirildiğine inanmakta, *“Dünyayı kenefe çeviren sempatilerimizle, antipatilerimizdir.”(s. 77)* demektedir. Doktor Şerif’in bakış açısıyla kasabada siyasetin şekillenışı şöyledir:

“CHP ilçe başkanını sevmeyen veya elinde Millî Şef’in vekâletnâmesi varmış gibi kasılışından dolayı ona dış gıcırdatan, kin tonunu bulmuş bir hırsla “muhalif” kesiliyor, muhalif partiyi kuranlara veya içlerinden birisini küçümseyen, sevmeyen veya başarıya aday görüp buna lâıyk bulmayan da muhalefeti komünistlerin maşası sayıyordu. Ona göre de davranıyordu. Ama alttan alta elbette. Fırsatını buldukça, durumu güven verici saydıkça kulağa fısıldamalarla.”(s. 77-78)

Bu insanların yanında bir de pervasızca meydana fırlayıverenler bulunmaktadır. Doktor Şerif’e asıl çarpıcı gelenler, basbas bağırın bu insanlardır:

“Dün Millî Şef’i övmeyi bir şan, şeref yarışı ve yurtseverlik gereği sayan bu insanlar; bugün aynı yüceliği ona sövüp saymakta, onun yönetimini ve onu şaşırtıcı, hatta korkutucu bir hırsla kötölemekte görüyorlardı. Bu yeni faziletin kâşifleri ile eski inançta direnenler arasında kanlı bir savaş çıkıverecekmiş gibiydi. Doktora öyle geliyordu. Ve doktor bu milletin Yunan’a, Moskof’a veya Bulgar’a bile artık bu kadar düşmanlık duymaz olduğunu düşünüyordu.”(s. 78)

Demokrat Parti’ye girmesi konusunda Şehir Kulübü sahibi Şükrü’ye de teklif gelir. Siyasete atılmaya niyeti olmayan Şükrü, Doktor Şerif’e her iki partinin önüne gelene niteliklerine bakmaksızın teklif götürmesine tepkili olduğunu söyler. Ayrıca Şükrü, aydın kesimin siyasette halkın beklentilerini karşılamakta yetersiz kalışını da eleştirir. Ona göre, kasabadan milletvekili seçilen Doktor Nafiz, aydın sorumluluğunu yerine getirememekte, CHP Genel Başkanı’nın ağzından her çıkkanı onaylamaktan başka bir şey yapmamaktadır. Şükrü’nün sözleri, CHP’deki parti içi demokrasi anlayışını da özetler niteliktedir:

“-Senin doktor Nafiz sekiz yıl etti de ne goca şehrimize? Bi fabrika mı kuruverdi? İki yemin salladı, hepsi o kadar. Ağzını bilem açmadı sekiz yıl içinde. Bak sana bi şey deyivereyin. (...) Sağ elinin işaret barnağı kanser olmuş. Neye mi den? Meclis’de Reyis Bey’in her ‘gabal edenler’ deyişinde havaya kalkmaktan. El, dile

goley; sekiz yıl her Allah'ın günü seksen kere havaya kalkar inerse, bi barnak kanser de olur, verem de olur.”(s. 92)

Aydın kesimin demokrasiye geçişteki tutumunu romanda net bir biçimde görmek mümkündür. Devlet meselelerinden uzak yaşayan, Şehir Kulübü'ne gömülmüş hâkim, savcı, veteriner, doktor gibi aydınlar; siyasetten çok, kazandıkları ya da kaybettikleri briç, poker gibi oyunlarla ilgilenmektedirler. Doktor Şerif, onların arasından sıyrılmaya çalışırsa da bir süre sonra bu “*vurdumduymazlık*”lara alışır, Şehir Kulübü'nün müdavimleri arasındaki yerini alır. Köylünün siyaset yoluyla birbirinden kopmaya, ayrışmaya, kutuplaşmaya başladığı bir süreçte durumundan yakınan ve “*Bu köylere bir şeyler yapmak gerek, doktor bey. Nedir bu, nasıl yapılacak, kimler yapacak?*”(s. 110) diye soran genç köy öğretmenine nasıl bir cevap vereceğini bilemeyen Doktor Şerif, şöyle düşünür: “*Halk şimdiye kadar bilinmiyordu, umursanmıyordu, gene öyle kalacağına benziyor. Bir farkla: Artık bir de sömürülecek, kullanılacak, kıskırtılacak ve yanılğalarını tutku haline getirir olacak... gidiş o gidiş.*”(s. 111)

Doktor Şerif, tek parti döneminin olumsuzluklarını askerliğini yaparken daha yakından görme imkânı bulmuştur. O günlere dönerek Halk Partisi iktidarını tekrar yargılar ve mahkûm eder:

“Ağırlıklarını otuz metrelik bir tepeye çıkaramayan bir alay.. ta Cihan Harbi'nden-Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma silâhlar.. daha ilk giyilişlerinde tabanları paramparça olan asker pabuçları.. müteahhit ve satın alma komisyonlarının yağmasına giden karavanlar.. modern savaş bilgilerinden yoksun subaylar.. asıl çıldırtıcısı, tifüs yüzünden, sıtma yüzünden, zatürre, zatiülcenp, verem yüzünden savaştaki ordulardan daha çok kayıp veren Mehmetçikler!..

Tarihin asla unutmayaacağına inandığı bu kapkara trajediyi, bu kıpkızıl trajediyi doktor tümünden ve kökten hürriyetsizliğe bağladı; Şef'lik düzenine bağladı.(...) Demokrasi döneminin başlayıverişini tam bir bayram sayışı da bu yüzdendi.”(s. 112-113)

Demokrat Parti'nin kurulmasını tek parti iktidarının kötü politikalarına son vermek olarak gören Doktor Şerif, demokrasi adına fikir hürriyeti isteyenlerin giderek artmasından ise endişelidir. Şehir Kulübü'ndeki bir sohbette fikre sahip olmadığı halde fikir hürriyetine dair nutuk atan kasabalıları ve *Demirkırat* gazetesini şöyle eleştirir:

“Alın işte Çerpici Kadir’i.. o da bar bar bağılıyor hürriyet diye. Yalnız o mu? Ortaokulu bitiremeyen Burhan’ı düşünün. Bugün gazetesi oldu, başyazılar döktürüyor ve o da hürriyet’ten başka laf etmiyor. Neleri için hürriyet ister bunlar? Çoktan belli oldu: Sövüp saymak için, öfkeleri, düşmanlıkları için hürriyet istiyorlar. Haftada bir çıkan paçavraya bakın: Hakaretten, iftiradan kuru saçmalardan başka ne var? İşte hürler ve hürriyetlerini kullanıyorlar da. Daha beteri, hakaretten, iftiradan mahkemeye düştüler mi, başımıza bir de kahraman kesiliyor, cesur, pervasız adam oluyorlar. (...) Gel de çık işin içinden.”(s. 114)

Halkın büyük bir kısmı, bu süreçte tarafsız durmanın, bir partiyi desteklememenin mümkün olmadığını düşünmektedir. Halka göre devlet memurları, ister olsun ister olmasın, iktidar partisinden sayılır. Doktor Şerif, gittiği bir köyde Mahmut adındaki genç köylünün kendisini de iktidar partisi yanlısı olarak kabul ettiğini görür. Doktorun hangi partiyi tuttuğunu öğrenmek isteyen köylü, ondan siyasetle ilgilenmediği cevabını alınca Doktor Şerif’e *“Maaşınızı veren partiden helbette: bizden olacak değil ya.. saklamaya ne gerek var, doktor bey.”(s. 164)* diyerek sitem eder.

Kasabanın sözü dinlenen ve epeyce varlıklı olan tüccarı Fakir Halid, meydanı aklı kıt, kafası boş ama gözüpek kişilerin doldurduğunu düşünmektedir. Ona göre Türkiye, bir “dönemeçte”dir ve geleceği bu dönemeç şekillendirecektir. Bu yüzden, Doktor Şerif gibi okumuş yazmış insanların partiler meselesini sahiplenmeleri gereklidir. Fakir Halid, Doktor Şerif’le konuşurken ülkedeki siyasî tabloyu çarpıcı bir biçimde şu cümlelerle çiziverir:

“Angara’dakiler hükümet bizim olsun da nasıl olursa olsun derler. İşleri güçleri yapcaz, etcez demekten öte gitmez. Din, iman, ezeni Arapça okutucez derler. Bir hükümet oluverseler, bi de ezeni Arapça okutuverseler memlekette bi tek namussuz, bi tek hırsız, hayırsız kalmayacak.. buna inandırırılar yazık cahal milleti. Eee? Bunları kime dedirtebilirler? Belli işte.. sen şinci deyecen ki, millet bu ipsiz sapsız heriflerin peşinden gider mi? Bak deyivereyin sana, doktorum; gider.. hem de öyle bir gider ki, hiç bi düğün dernek bu gader şenlikli olmadıydı dersin. Bunalmış millet, yazık. Kefen bezi bulamadı.. buğday beş guruş, şeker beş panginot. Şinci ki, köylünün, kentlinin nesi para eder, sebebini kime istersen sor, Demirkırat’tan bilecek; haşâ sümme haşâ, Allah’ı bile fırkacı yapıp çıktık işte.”(s. 189)

Fakir Halid bu düşüncelerle aydın ve dürüst olarak gördüğü Doktor Şerif'e Demokrat Parti mebus adayı olmasını teklif eder. Doktor ise bu teklif karşısında acele etmemek gerektiğini, düşünmek istediğini belirtir. Öğrencilik yıllarında ve meslek hayatının başlangıcında siyasetle ilgilenmeyen Doktor Şerif'in devlet ve devlet yönetimine ilişkin geçmişteki düşünceleri romanda şu cümlelerle dile getirilir:

"... O da büyük çoğunlukla birlikte, hükümeti Devlet'ten ayrı düşünmüyor, Devlet kurum ve kuruluşlarını partinin organları gibi görüyordu. Sonunda da şef ve parti memleketin yerini alıyordu şuur altında. Durumu, o da herkes gibi, başka türlü olmaz sayıyordu: haklar ve özgürlükler diye bir mesele yoktu, yasalar vardı; bu yasalar da tartışma konusu yapılmazdı. Onlara karşı çıkmak, bir bakıma da Devlet'e, ülkeye karşı çıkmak anlamına gelirdi."(s. 192)

Doktor Şerif'in bu düşüncelerinin zamanla değiştiği, özgürlük ve demokrasi konusundaki hükümlerinin yok olduğu ise şöyle vurgulanır:

"... 'Siyasî hürriyetler' diye bir şey vardı, 'İnsan Hakları' diye, ötekinden de önemli, bir şey vardı. Ve başka isimler, başka insanlar vardı: Millî Şef.. Recep Peker.. Hilmi Uran.. Şükrü Kaya.. Rüştü Aras.. Şükrü Saraçoğlu.. Numan Menemencioğlu ve daha başkaları.. evet. Ama, şimdiye kadar sandıkları gibi, yalnız onlar yoktu; meselâ bir Adnan Menderes vardı.. bir Kenan Öner, bir Ahmet Tahtakılıç da vardı..."(s. 192)

Doktor Şerif, Demokrat Parti mebus adaylığını düşünürken bu partinin kuruluşuna yönelik olarak şu ayrıntıları hatırlar:

"... Bir gün bir 'Dörtlü Takrir' sözü çıktı ve Şehir Kulübü'nde bile siyasî haklar, siyasî hürriyetler, demokrasi, demokratik gibi deyimler üzerinde çene yarıştırılır oldu. Ama çok geçmedi, bunların yerini, bütün köy kahvelerinde de olduğu gibi, Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan gibi isimler aldı."(s. 193)

Demokrat Parti'nin kurucuları, bütün yurttan yankılar uyandıran bir gezi sırasında, kasabaya da uğrarlar. Yakın civardan gelen büyük bir kalabalığa konuşurlar. İstanbul, Ankara ve İzmir basını bu geziyi takip ettiği için o zamana dek kimsenin adını bile işitmediği kasaba, birkaç günlüğüne âdeta Türkiye'nin kalbi haline gelir. DP liderlerinin burada söyleyeceklerini bütün ülke merakla beklemektedir. Durumun bu noktaya gelmesinde Cumhurbaşkanı İnönü'nün yayımladığı 12 Temmuz Beyannamesi'nin büyük rolü olduğu şöyle ifade edilir:

“Yaz ortalarında Millî Şef bir bildiri yayınlamış, kanlı bir savaş başlangıcının habercisi gibi görünmeye başlayan siyasî mücadeleyi normal raylarına oturtma niyetini açıkça göstermişti. Bu bildiri, Demokrat Parti’yi yasaların çerçevesine yerleştiriyor, ona garantilerini tanıyor, Devlet memurlarının her kademesini buna uygun tutum ve davranışlara çağırıyordu. Bildiri bir bakıma da barışa çağrı idi ve hiç değilse resmî çıkışlarında Halk Partisi ileri gelenleri ile hükümet üyeleri bu çağrıya uymuş görünmekte idi. Buna karşılık Demokrat Parti yetkililerinden henüz dişe dokunur bir tepki gelmemiş bulunuyordu. Basın ve belli çevreler haftalardan beri onları işte bu tepkiyi göstermeye, bildiri üzerindeki düşünce ve anlayışlarını açıklamaya itelemekte idi. Beklenen ve istenen açıklamanın işte bu konuşmalarda yapılacağı sanılmakta idi. İlgi de buna göre idi.”(s. 194)

Demokrat Parti kurucuları, kendilerini büyük bir ilgiyle dinleyen kalabalığın karşısında saatlerce konuşurlar. Kasabadaki DP mitingi, yeni dönemde siyaset çarkının hangi olay ve görüşlerin etkisine bağlı olarak döneceğini ortaya koyar:

“... Kasabada yer yerinden oynadı. Doktora göre, ertesi günlerde de Türkiye sallanacaktı; zira koskoca genel başkan dahil, hatta o başta olmak üzere, bütün konuşmacılar hükümete ve idare âmirlerine taş yağdırdılar. Ateş püskürttüler, en ağır suçlamalarda bulundular.

Millî Şef için de, pek maskeli sayılmayacak hücumlara giriştiler; Türkiye’yi düşman buyruğuna girmiş bir ülkeye benzettiler. Dolayısı ile de halk, bir ‘Kurtuluş Savaşı’ için seferberliğe kışkırtıldı.”(s. 195)

Mitingde CHP iktidarına yüklenerek halkı coşturan Demokrat Partililer, miting sonrası gazetecilerin çekecekleri telgrafları ve telefonla yazdırılacak miting konuşmalarını kontrol ederler. Bayar ve Menderes, mitingde söyledikleri sözlerin çoğunu çıkarttırırlar. Doktor Şerif, halka özgürlük vaatleriyle nutuklar atan Demokrat Partililerin bu sansürleri karşısında, söyledikleri ve yaptıkları arasındaki tezadı görür ve son derece şaşırır. Bu kadarı bile Demokrat Parti’nin “basın hürriyeti” için verdiği savaşı düşündürmeye yeterken Doktor Şerif’e âdeta tokat gibi çarpan bir başka olay yaşanır. Büyük bir İstanbul gazetesinin genç yaşına rağmen büyük ün salan röportaj yazarı da bu sansür olayına dahil edilmek istenir:

“... Menderes yüksek sesle ‘miting notları’nı okuyor, öte yandan da her kafadan bir ses çıkıyordu; azarlıyorlardı gazeteciyi, ‘böyle sözler yazılır mı?’, ‘o kelime mutlaka değiştirilmeli’, tekrar ‘mitinglerde küçük ve basit kalabalıklara karşı

konuşuyoruz... onların anlayacakları tarzda, hoşlanacakları kelimelerle. Gazeteye geçenleri ise herkes okuyacak... ona göre olmalı değil midir?'... 'meselâ bu söz... olur mu... lütfen çıkartın onu... Adnan Bey'in işaret ettiklerini de. Ahmet Bey, beraber gidiniz postahaneye... hemen.'"(s. 196-197)

Genç gazeteci ise yazdıklarına yapılmak istenen bu müdahaleye, "Verin yazılarımı... bir nokta bile değiştirmiyorum. Kendi sözleriniz sizi korkutmuşa benziyor. Bir daha sefere pişman olmayacağınız şeyler söylersiniz..."(s. 197) diyerek sert tepki verir.

Celâl Bayar'ın talimatıyla delikanlının ardından onu yumuşatmak için büyük gazeteci Ahmet Emin Yalman giderse de bunu başaramaz. Bunun üzerine Adnan Menderes ile Fuat Köprülü, gencin çalıştığı gazeteyi ararlar. Neşriyat müdürü ile konuşarak miting konuşmalarında yapılması gereken değişiklikleri yazdırırlar.

Doktor Şerif, yaşanan bu olaydan etkilenir. "Dördüncü Kuvvet" olarak adlandırılan basın bağımsız olmadığını, olamayacağını, siyasetin herhangi bir kanadıyla bağlantılar kurduğunu, hatta bir kader paylaşımına girdiğini düşünmeye başlar. Doktora göre, demokraside sadece iki kuvvet vardır: İktidar ve muhalefet. Basın ise daima bu iki kuvvetin uydusu olacaktır. Romanda Demokrat Parti'nin daha iktidara gelmeden basına uyguladığı bu sansür, şu ifadelerle eleştirilir:

"Siyasî haklar bu arada basın hürriyeti Demokrat Parti'nin, aşağı yukarı kuruluş sebeplerinin en önemlisi idi; buna karşılık bu partinin kurucularında gördüğü bu sansür titizliği insanda hangi umudu bırakırdı? (...) Sansüre bu boyun uzatış hangi hesapların sonucu olabilirdi ve bu hesapların Türkiye'de fişkıran demokrasi ve hürriyet özlemi ile hatta düpedüz, Türkiye'nin kaderi ile bağdaşma, hatta uzlaşma imkânı ne olabilirdi?"(s. 198)

Doktor Şerif önündeki "dönemeç" in zorluğunu kavramaktadır. "Dönemeç" in yalnız kendisinin değil, bütünüyle Türkiye'nin ve Türk insanının önünde olduğunu düşünür. Üstelik Doktor'a göre bir yol ayrımı da söz konusu değildir. Doktor, dünyanın ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşulları değerlendirir ve ülkenin bir "dönemeç" te olduğunu düşünür: Yol, mutlaka bu "dönemeç" ten geçecektir:

"Dünya, yenilerini de yenilenler kadar perişan bırakan bir savaştan çıkmıştır; ama o korkunç savaşın yenikleri bile, beyinlerine atom bombasını yiyenleri bile, artık bütün yaralarını, berelerini sarıp sarmalamış, onların en onmaz sanılanlarını bile iyileştirmiştir. Yeniklerin bile çoğu, artık, savaş öncesi

ekonomilerini de kat kat geçmiştir. Yerle bir olan şehirler, budanmış çınarlar gibi höykürmüş, fabrikalar sanki yıkılmamışlar da, tohummuş, ekilmişler gibi, bire beş vermiştir. Üzerlerinden savaş silindiri geçen ülkeler varlıklı ve verecek durumda, savaş görmeyen Türkiye ise, ordusu tifüsün, sıtmanın, veremin, zatiürrenin karşılanamayan akınları ile yenik ordulardan daha çok kayba uğramış, halkı yoksul, Devlet'i el açacak durumda!"(s. 200)

Romanda, Demokrat Parti'ye karşı devlet memurlarının tutumları üzerinde de durulur. Mitingden sonra verilen akşam yemeğinde Celâl Bayar, DP'lilerden kaymakam hakkında bilgi almak ister. Partililer, kaymakamla ilgili oldukça kötü bir porte çizerler. Doktor Şerif, birçok yönetici gibi kaymakamın da devlet ile hükümeti ve iktidar partisini birbirine karıştırdığını düşünür. Geleneğe uyan kaymakam, Demokratlara karşı müsamahasız davranmakta, hatta ufak tefek baskılara, haksız uygulamalara da göz yummaktadır; ama kasabaya çok yararlı hizmetleri de bulunmaktadır. Kaymakamla ilgili olumsuz konuşmaları dinleyen Bayar, yanındaki Menderes'e kaymakam için not düşmesini söyler. Doktor, yanında oturan partinin ileri gelenlerinden Ahmet Tahtakılıç'a kaymakama haksızlık edildiğini, onun aslında yapıcı bir insan olduğunu ifade eder. Ahmet Tahtakılıç ise Doktor'a endişelenmemesi gerektiğini, böyle insanlardan parti olarak yararlanmak istediklerini kendi yaşadığı bir olaydan hareketle dile getirir:

"Üzülmeysin efendim.. bu not sizi korkutan maksatla alınmıyor. İktidar hazırlıklarıdır bunlar; ama sizin sandığınız mânâda değil. İktidara gelince hesap sormak için değil. Tam aksi. Ben de öyle sanırdım; öğrendim geçenlerde: Kütahya Valisi Ethem Bey vesilesi ile. Bilmem bilir misiniz? Biz Adnan Bey'le Kütahya mebusuyuz. Seçimi orada biz kazanmıştık geçen yıl. Ama Vali Bey kan kusturdu bize. Olup bitenleri anlattığımız zaman Celâl Bey derhal ismini yazdırttı. Ben de sizin gibi telâşlandım. Ne kadar haklı sebeplere dayandırılrsa da, iktidar değişmelerini iktidar idare hayatında Devlet düzeninde bir hesaplaşma, ölç alma vesilesi yapmak bu hayat ve bu düzende onulmaz yaralar açılmasına sebep olur; üstelik bunu insanî ve ahlâkî de bulmam: valiler, kaymakamlar, bucak müdürleri, hatta öğretmenler.. bunlar hâlâ parti üyesi sayılıyor ve öyle davranmaya zorlanıyor. (...) devlet görevlilerini Devlet'e kazandırmak, bağımsızlıklarını sağlamak bizim siyasî felsefemizin temel ilkelerinden birisidir."(s. 207-208)

Doktor Şerif, Tahtakılıç'ın dile getirdiği bu nitelikli devlet memurlarından yararlanma felsefesini “*iyi uşak seçimi*” olarak yorumlar. Kendisinin siyasete girip girmeme meselesini de bu olay doğrultusunda değerlendirir: “*Ya hangi kuvvetin veya kabiliyetlerin veya şartların ortaya çıkardığını kimsenin bilemeyeceği bu liderlere uyacak, aynı felsefenin uygulayıcılarından, ırgatlarından birisi olacaktı yahut da bulaşmayacaktı politikaya!*”(s. 209)

Doktor Şerif'e göre, siyaset, günün şartlarında “düzen” meselesinden başka bir şey değildir. Doktor, var olan siyasî düzenle ilgili şu tespitte bulunur: “*Bir yanda Millî Şef ve ona yamananlar; yani otoriter düzen. Öte yanda da, gönül çelen sloganları ile demokrasi; halkı yönetime katan hürriyetler düzeni!*”(s. 265)

Doktor, “*Denenmiş olanın –Şefliğin– çekilen eziyetleri, görülen aksaklıkları yığınları -halkı– cezbeyle getirmiş görünüyordu. Bu gerilimin içinde de, gelecek olanın –halka kapılarını açanın– muhasebesini, olabileceklerin, olabirlerin ölçülüp biçilmesini umursayan yoktu. İki tarafta da!*”(s. 265-266) diye düşünmektedir.

Doktor Şerif, Fakir Halid'in milletvekilliği adaylık teklifini irdelerken bir akşam, onunla ve tarikattan iki arkadaşıyla yemek sofrasında sohbet imkânı bulur. Halkı temsil eden bu adamların parti kurulduğundan beri neredeyse putlaştırılan halk için oldukça aykırı düşünceleri vardır. Bu düşüncelerini, Mevlana deyişleri ile pekiştirerek Doktor Şerif'e şöyle aktarırlar: “*Kuyunun karanlığı halkın verdiği karanlıklardan daha iyidir. Halkın ayağını tutan, halka karışıp danışan başını kurtaramamış, selâmete erememiştir.*”(s. 267)

Fakir Halid ve iki arkadaşı, Doktor'u siyasete girmesi konusunda ikna etmeye çalışırlar. Doktor gibi aydınların siyasetten uzak kalarak meydanı cahil halka bırakmalarının yanlışlığı üzerinde dururlar:

“*Paytahtı başına buyruk bıraktın mı, ha Sultan, ha Reisi Cumhur; ayrısı gayrısı kalmaz. Bu yeni paytahtlılar da hani pek yağlayıp ballarlar ayak takımını. Vebalı boynuma; bu da bana 1340'ları düşündürüyor. Bunlar da başlarına buyruk kalmak isterler gibi gelir bana. (...) Sen mebosluğu boş görmen, hatta ve hatta kötü görün. (...) Lütfü adında bir deliganlıyla tanıştırdılar bizi. Şu Millet Partisi va, ya? Onun ileri gelenlerindenmiş. Genç olmasına genç, emme zehir gibi ne diyeceğini, ne vakit nası deyceğini eği biliyo. İşte örneği de: bunlar, bi paşa mütekaidi, bir büyük tüccar, bi de o Lütfü Bey mebos namzedi ol deye. Adam meğer seyaseti, benzetmek gibi olmasın, kötü görürmüş, hani sencileğin. Neredeyse, bana hakaret mi edersiniz?*”

Deyvericek. O zaman da, işte o adını dediğin delikanlı vermiş cevabını; seyaseti güççük görün, güççük adamlara bırakın, sonracağıma da o güççük gördüğün adamların çıkardıkları kaanoonlara uyun deyivermiş, işte.”(s. 267-268)

Doktor Şerif daha sonra bu sözleri sürekli hatırlar ve Karcı Yusuf gibilerin oluşturacağı Büyük Millet Meclisi’ni düşünmeden edemez. Sonunda kararını verir ve milletvekilliğine aday olmayı kabul eder. Romanın sonunda Doktor’un bir yıldır milletvekili olduğunu ve Ankara’da bulunduğunu öğreniriz. Ancak Şerif, milletvekili olarak kendini bir sürgün gibi hissetmektedir. Tam ortasına düştüğü siyasetten ve particilikten âdetâ tıksınmaktadır. İstifayı düşündüğü halde bu karar için bile kendisini serbest saymamaktadır.

Tarık Buğra, siyasetin bir Anadolu kasabasına nasıl yansıdığını bu romanında çok canlı sahnelerle gözler önüne sermiştir.

M. Necati Sepetçioğlu’nun *Karanlıkta Mum Işığı*¹³² romanında II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomik sıkıntılar, 1946’da Demokrat Parti’nin kurulması ile CHP ve DP arasındaki rekabet işlenmektedir. Yazar, çok partili hayata geçişteki antidemokratik uygulamaların toplum üzerindeki olumsuz etkisini “*varını yoğunu Kurtuluş Savaşımız için ortaya döken*” Temir Hoca Vakfı aracılığıyla yansıttığı gibi, iktidarın laiklik adına vakıflara olumsuz bakışını ve yaşanan sıkıntıları da gözler önüne sermektedir. Romanda yer alan olaylar, bir Anadolu kasabasında geçer ve kuruluş tarihi çok eskilere dayanan Temir Hoca Vakfı etrafında gelişir. Vakfın başında bulunan Hacı Arif Bey; oğlu, gelini ve iki torunu ile birlikte yaşar, geceleri vakfın bulunduğu sokağın kararmaması için sabaha kadar bir mum yakar ve başında bekler. Hacı Arif Bey, yüzyıllardır ailesinin yönettiği vakfın devamlılığı için mum yakma işine çok önem vermekte, bu yapılmadığı takdirde vakfın günahının büyük olacağına inanmaktadır. Vakfın 1796 tarihli vakıf senedinde geceleri mumun yanması dışında, öksüz kızların çeyizlerinin yapılıp evlendirileceği, köylülerin barınma ihtiyaçlarının karşılanacağı, yoksul çocukların okutulacağı, muhtaçlara yardım edileceği de yazmaktadır. Hacı Arif Bey vakıf senedindeki kurallara harfiyen uyduğu, fakir fukaraya kol kanat gerdiği için kasabalı onu sevip saymaktadır. Vakfın bulunduğu sokağa elektriğin gelmesine karşı çıkan Hacı Arif Bey, elektriğin mum gibi olamayacağını, mum yanmadan vakfın kutsallığını kaybedeceğini

¹³² İrfan Yayıncılık, İst., 2004, (8. bas.), 456 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

düşündüğünden roman boyunca başta kaymakam olmak üzere bazı güçlerle mücadele eder. Romanın sonunda elektriğe rağmen mum da vakıf sokağını aydınlatır. Oğlu ve torununu kaybeden Hacı Arif Bey, vakıf mumunu yakma görevini gelinine emanet eder.

Yazar; roman boyunca halkın İsmet Paşa'ya ve yeni kurulan Demokrat Parti'ye bakışını yansıtır, bu dönemin ekonomik ve demokratik açıdan karanlık bir dönem olduğunu vurgular, karanlığı aydınlatan Temir Hoca Vakfı'na dikkat çeker. Vakıf ve mum, burada bir sembol görevini üstlenir.

Demokrat Parti'nin kurulduğu 1946'da yıllardır tek parti iktidarı tarafından yönetilen halkın kafası oldukça karışıktır. Halkın bir kısmı CHP baskısından kurtulmak için yeni partiye umut bağlarken bir kısmı da DP'nin İsmet Paşa'nın oyunu olduğunu düşünmektedir. Halkın DP'ye yönelik tutumu, romanda Polis Salih Efendi'nin bakış açısıyla şöyle yansıtılır:

“-Demokrat Parti'nin kurulduğu sıraları hatırlarsın, Âmir Beyim he mi? O günlerde herkes neyin nesidir bu Demokrat Parti sakın ola ki İsmet Paşa'nın bir tilki oyununa gelmeyelim demesine ürkmüş beklerken Çakmakçı Sabri usta nasıl çıktıydı orta yere? Halkın beklediği partidir Demokrat Parti, demedi miydi? Halkın yanan öz bağrından çıkan bir yangındır bu Demokrat Parti; kışında don bırakılmayan halkın donu olacak bu parti donu! Dememiş miydi?”(s. 108-109)

Demokrat Parti kurucuları, her gittikleri yerde coşkuyla karşılanmaktadır. Köylünün neredeyse tamamı yeni partiyi desteklemektedir. Köylünün en önemli geçim kaynaklarından biri olan haşhaş ekiminin seçim arifesinde Amerika'nın isteği sonucu yasaklanması, halkı iktidar partisi CHP'den uzaklaştırarak DP'ye yaklaştırır. Ayrıca DP, adaylarını kırsal kesimlerden seçerek halkın sempatisini kazanmaktadır. Kasabanın Emniyet Âmiri, seçim yaklaşırken afyon ekiminin yasaklanması üzerine kaymakamın kendisine söylediklerini düşünür. CHP'nin bu uygulamasının çok yanlış olduğuna, CHP'ye oy kaybettireceğine inanır:

“Bütün gece Kaymakamın sözlerini düşünüp taşınmıştı, ‘Deli bunlar’ deyip durmuştu; ‘Deli değilse aptal, aptal değilse gözü kara. Seçim arifesinde, ortalıkta Demokratların sesi gümbür gümbürken sen kalk böyle bir ilçede ilçenin can damarı geçim kaynağını kurut, yasakla. Hem de dünyanın en birinci afyonunu yok et. Niye?’ İşte bu niyenin cevabını bulamamıştı sabahaca.”(s. 117)

Seçimlere az bir zaman kala köylüleri çileden çıkaran bu karara CHP'liler de dahil kimse bir anlam veremez. Halk, *“seçim arasında bir kargaşalık çıkar kuşkusuyla”* bu duruma temkinli yaklaşmaktadır.

Yazar, Demokrat Parti kurucularının Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılan kişiler olmaları ve CHP tabanından gelmeleri nedeniyle DP'nin aslında CHP'den başka bir oluşum olmadığını savunur. Geçmişte CHP ile beraber hareket edenler, şimdi çıkarları doğrultusunda DP çatısı altındadır. Bu durum, romanda kasabanın Belediye Reisi tarafından, *“Bizim ilçeden gösterdikleri aday kim bilir misiniz? Eski candarma kumandanı. Üç beş ay öncesine kadar çizmesindeki mahmuzu, elindeki kırbacı tatmayan köylü mü vardı? İstifa etti. Geçti, Demokratlara aday oldu. Köylüden hangi yüzle oy isteyecek?”*(s. 221) sözleriyle dile getirilir.

Belediye Reisi, herkesin saygı duyduğu Hacı Arif Bey'in destekleyeceği kişinin seçileceğine emindir. Belediye Reisi'ne göre, seçimi CHP kazanacak, DP'ye ise göstermelik olarak birkaç milletvekilliği verilecektir: *“Demokratlara Meclis'te göstermelik sesleri çıksın demesine yeter milletvekili verilir ancak; ötesi? Ötesi bu kadardır bu seçimin...”*(s. 221)

1946 erken genel seçimleri, daha önce olduğu gibi, *“açık oy gizli tasnif”* sistemine göre yapılır. Bu nedenle seçimi kimin kazanacağı da başından bellidir. Aslında korkulacak bir durum olmadığı halde Belediye Reisi tedirgindir. Hacı Arif Bey'e, *“-Sen adayımız olsaydın korkmazdım. Açık oy, gizli sayım nasıl olsa... Seçim böyle yapılacak. Senin adın varken hiçbir köylü başka ad söyleyemezdi.”*(s. 228) der. Arif Bey'in reise verdiği cevap ise Türkiye'nin demokrasi açısından durumunun tespiti niteliğindedir: *“Eyi ya bre Reis, dedi. Oy verme açık, sayım gizliyse neden korkarsın? Kalem sizin elinizde, köylü kentli Ahmet demiş olsa ne çıkar; gizli sayımda kalem size Memet yazar... biter seçim.”*(s. 228)

Yazara göre, çıkarlarını ön planda tutanlar için CHP'nin ya da DP'nin seçimi kazanacak olması önemli değildir. Önemli olan, amaçlarına ulaşmalarıdır. DP'liler seçimi kazanamayacaklarını bilmelerine rağmen, en ücra köşelere kadar giderek iktidara gelmeleri halinde partilerinin yapacaklarını anlatmaktadırlar. CHP'nin vatandaşın ayağına gitmemekteki tutumuna karşın, DP adaylarının halkla yakın ilişki kurması dikkat çekicidir. DP'nin seçimi kazanması için DP'lilerin yanı sıra, Çakmakçı Sabri Usta gibi ülke üzerinde farklı emelleri olanlar da var gücüyle çalışır:

“-Diyeceksiniz ki, Demokrat Parti köylüye yiyecek ekmek, giyecek kumaş, konuşacak dil demektir. Candarma yok artık Devlet oldu mu candarmasız köy... Tahsildar yüzü görülmeyecek, gelen memurun cebi, karnı doldurulmayacak. Ektiğiniz ekin kendi malınız, biçtiğiniz öz hakkınızdır. Ağa yok, ortak yok, tapu yok... Bu biçimde ne gelirse aklınıza söyleyin. Seçimde açık açık Demokrat! densin, korkulmasın.”(s. 247)

Sabri Usta'nın Demokrat Parti'yi desteklemesi tamamen göstermeliktir. O, farklı bir devlet hâkimiyetinin hayallerini kurmaktadır: “-İsmet Paşa'ya Demokratlara vurduracaktır benim Şeyhim, Demokratları da sırası geldiğinde bir başkasına; bu iş bitince bizim Şeyhimizin Devleti başlayacaktır.”(s. 248)

Şeyhinin önderliğinde, jandarmasız bir düzen arzulayan Sabri Usta, CHP'den kurtulmak ve jandarmayı yok etmek için Demokrat Parti'yi desteklemekte, köylüleri de örgütlemeye çalışmaktadır: “-Demokratlar bizden değildir, biz de Demokratlardan değiliz. Aslında Demokratlar İsmet Paşa'dan daha çok düşmandır bize. Amma candarmayı yok etmek için başka çare yoktur.”(s. 249)

“-Bizim Şeyhimiz candarmasız bir dünya düşünür, onu biz kuracağız. Tabii Demokratların da candarmaları olacak. Ne var ki İsmet Paşa'nın acımasızlığından, kıyıcılığından eyidir.”(s. 249)

Kasabanın hekimi ise CHP'nin seçimi kazanacağından son derece emindir. DP'nin çabalarını yersiz bulur. Ona göre, İsmet Paşa'nın tarihî kişiliği ve II. Dünya Savaşı'na girmememiz konusundaki basiretli tutumu, Demokrat Parti'ye seçimler için şans vermemektedir: “Büyük adamdır İsmet Paşa, bizi savaşa sokmama dehâsını gösterecek başka bir Paşa yoktur, olmaz da...”(s. 280)

Seçim dönemindeki gelişmeleri sadece Türkiye değil, Batı dünyası da büyük bir ilgiyle takip etmektedir. Hacı Arif Bey'in Ankara'da okuyan torunu Yasin, babası İngiliz elçiliğinde müsteşar olan bir İngiliz kıızıyla birlikte. Yasin, yolladığı bir mektupta İngiliz müsteşarın Türkiye'deki seçimle ilgili yorumlarını aktarır. Arif Bey, torununun yolladığı mektubu ve seçimlere ilişkin bilgileri şöyle değerlendirir:

“İngiliz kızının babası, Türkiye'de bu seçimin biraz karışık geçeceğine inanıyormuş. Öyle bir sırada yabancı elçilikte, hem de bir İngiliz Elçiliğinde müsteşar olan birinin kızının Anadolu'da küçük bir ilçeye gitmesi sakıncalı olurmuş. Kızın arkadaşı olan Yâsin pek sıradan bir ailenin ferdi olmadığından da sakıncalı durum önem kazanırmış...muş, mış, mış!.. Senin anlayacağın bir çuval lâf ki İngiliz'in

her zamanki ağzıdır. Seçim karışık olacaksa İngilizce ne? İngiliz işin dışındaysa seçimin karışık olacağını ne biliyor? Karışıklıktan bir çıkar ummuyorsa işkili niye?”(s. 307-308)

Seçimin göstermelik olduğu, sonucun değişmeyeceği son derece açıktır. Halk ozanları bile durumun farkındadırlar ve bu seçim oyununu saz eşliğinde söyledikleri manilerle dile getirmektedirler. Hacı Arif’in torunu Ertuğrul ile halk âşığı arasında geçen konuşma, yaklaşan seçimin demokratik olmayacağını gösterir niteliktedir:

“-Bekle beni sen! Seçimin ertesi günü burada!..

-Ne seçimi torun?

-Seçim bre dede... işte... gidip... şunları şunları seçtim diyeceğin gün...

-Ona mı seçim demektesin sen tuh sana!.. O seçim değil, oyun, oyun, oyun!..

Ankara’da birinin koca bir memlekete oynattığı oyundur bre... Gideceksin de şunu şunu seçtim diyeceksin de... eyi... sanki senin dediklerini çağıracaklar Ankaraya, pöh! İsmet Paşa’yı ben İnönü’den bilirim İnönü’den! O ne kurdun sol bacağıdır...”(s. 384-385)

Kasabada halkın büyük çoğunluğu, yıllardır ağır vergiler altında ezildiklerinden DP’nin kazanmasını istemektedir. Resim Hocası gibi bazı solcular da antidemokratik rejimden demokrasiye geçişte yumuşamanın olacağını düşündükleri için Demokrat Parti’yi desteklemektedirler. Resim Hocası’na göre, Demokratlar hiç değilse Meclis’e girmeli, böylece İsmet Paşa yönetimine gözdağı verilmelidir:

“Demokratların kazanmasını istiyordu, hiç değilse kalabalık bir milletvekili ile meclise gelmelerini. O yolda çalışması istenmişti zaten. İsmet Paşa yönetimi çökmeliydi yahut çatlmalı. Demokratların gelmesi bir gevşeme olurdu. Sonra onlara karşı başkaları, başkalarına karşı başkaları... Ve?.. Her değişiklik bir yenilenme, her yenilenme bir ayrı çatlak. Çatlaklar çoğalınca da... Pof!”(s. 390-391)

Resim Hocası, bu düşüncelerle Kaymakam’a Demokrat Parti’nin kazanma şansının olup olmadığını sorar. Kaymakam’ın ona verdiği cevap, seçimlerin yapılış biçiminin resmî bir ağızdan açıklanması bakımından dikkat çekicidir:

“-Olur mu öyle şey öğretmen bey, sen de mi? Yahu açık oy, gizli sayım ne demek? Sen gel sandık başına Adnan Menderes’i isterim de; o desin beriki desin... dediği yazılsın; yazsın atılsın sandığa, eee? Kim sayacak bunu? Ben! İsmet Paşa çıkacak arkadaş sandıktan! demeyecek miyim sanki?”(s. 391)

21 Temmuz 1946'da yapılan genel seçim, halkın büyük çoğunluğunun Demokrat Parti'yi desteklemesine rağmen, Cumhuriyet Halk Partisi'nin sandıktan çıkmasıyla sonuçlanır. DP, bu seçimde büyük şehirlerde elde ettiği başarıyı iktidarın kontrolünü daha kolay yaptığı küçük yerleşim bölgelerinde gösteremez. Seçim sonrasında seçimlerde idarî âmirlerin baskı yaptığı, seçime hile karıştırıldığı, DP oylarının sayılmadığı, bazı sandıkların kaybolduğu gibi şikâyetler birbirini izler. Seçimin “açık oy-gizli tasnif” sistemine göre yapılması nedeniyle halk arasında seçimi DP'nin kazandığı, fakat CHP'nin seçime hile karıştırdığı dedikoduları hızla yayılır. Kasabada seçimlerin “hileli” oluşuna yönelik sözler duyulmaya başlar: “Eczacı sesini alçaltabildiğince alçaltı: ‘Seçim seçim...’ dedi. ‘Dün bütün köyler, Demokrat Parti demiş, Demokrat Parti’yi atmış sandığa. Gece bütün sandıklardan Halk Partisi çıktı.”(s. 415)

Seçimlerden birkaç gün sonra vakfın bulunduğu sokağa elektrik bağlanır. Artık karanlık sokağı elektrik aydınlatacaktır. Oğlunun ve torununun ölümüyle büyük üzüntü içindeki Hacı Arif Bey, elektriğin sokağa gelmesiyle iyice yıkılır. Seksen yaşındaki bu adam için yüzyıllardır sokağı aydınlatan vakıf mumunun sönecek olması, hayatın da bitmesi anlamına gelmektedir. Romanın sonunda, gelini; Hacı Arif Bey'i rahatlatır, elektriğe rağmen her gece mumu yakmayı, böylelikle Temir Hoca Vakfı'nı yaşatmayı üstlenir.

Yazar bu romanında DP'nin kuruluşuna, iktidar partisi CHP ile DP ilişkisine, halkın çok partili hayata geçiş esnasındaki tepkilerine yer vermiştir.

Ayşe Kulin'in *Füreye* romanında 1946-1950 arası dönem şöyle geçmektedir: 1946'da Demokrat Parti kurulunca, CHP iktidarının İnönü nedeniyle dışladığı Kılıç Ali'ye Demokrat Parti'de görev alması için teklif gelir; Kılıç Ali, yeni partinin kurucularıyla da samimî olmasına rağmen, bu teklifi kabul etmez.

Füreye'nın İsviçre'deki sanatoryumunda tedavi olurken o yıllarda Bern Büyükelçisi olan Yakup Kadri ziyaretine gelir. Yakup Kadri, uzun süredir memleketinden ayrı olan Füreye'ya ülkede olup bitenleri anlatır, yanında getirdiği Türk gazetelerini verir. Demokrat Parti taraftarlarının giderek çoğaldığını, halkın iktidar değişikliği istediğini söyler: “Cumhuriyet Halk Partisi son seçimlerde çok iktidar kaybetmişti. Halk artık kesinlikle bir değişim istiyordu. Yakup Kadri, bir

büyükelçi olarak kişisel fikirlerini söylemekten kaçınıyordu ama, onun da bir değişime sıcak baktığı belliydi.”(s. 204)

Hastalığı sırasında kendini seramik sanatına adayan Füreya ile Kılıç Ali'nin arası Füreya İstanbul'a dönünce açılmaya başlar. Füreya, evine sürekli sanatçı dostlarını çağırmakta, Kılıç Ali ise kendi çevresinin insanlarıyla ve Demokrat Partililerle görüşmektedir. Füreya, seramiğe olan tutkusu nedeniyle yeni bir çevrenin içindedir; kocasıyla ortak bir hayatları kalmaz. Kılıç Ali, karısındaki değişimden ve onun yeni dostlarından rahatsızdır. Füreya da kocasına karşı aynı duyguları taşır, evinde DP'lileri görmek istemez:

“-(...) bu evde bir sürü akşam yemeği yaptın. Bana haber verdin mi Kılıç? Koraltanları, Menderesleri davet ederken bana sordun mu? (...) benim hoşlanmadığım insanları evime çağırmakta, onlarla sıkı fıkı olmakta hiçbir mahzur görmedin, şimdi bana niye kızyorsun?

-Kimmiş onlar?

-İhsan Doruk, Tütüncü Selman, Şükri Özer, diğerleri... Koraltanlar vesaire. Ekâbir dostların.”(s. 256)

Kılıç Ali; sanatoryum müdürlüğü, banka yönetim kurulu üyeliği görevlerini yeni dostlarına, özellikle de Demokrat Partililere borçlu olduğunu düşünmektedir ve karısının bu çevreye sıcak bakmayışını hoş karşılamaz. Bir süre sonra Kılıç Ali ve Füreya ortak noktaları kalmadığı için evliliklerini bitirirler. Böylece siyaset, Füreya'nın hayatındaki etkisini bir kere daha gösterir.

Ayşe Kulin'in *Gece Sesleri* romanına 1946-1950 arası siyasî gelişmeler yansır. Kerami Bey 1946 seçimlerine Demokrat Parti adayı olarak girer ve kazanır. Hile karışmış şaibeli bir seçimi kazanabilmesi, Bozova'da büyük bir zafer olarak görülür. Ortaçlı ailesi, Kerami Bey'in bu başarısını, üç yıl önce Müstakil Üye olarak seçilmesine oranla çok daha görkemli bir şekilde kutlar.

Meclis'in ilk oturumunda Kerami Bey'in keyfine gölge düşürecek bir olay yaşanır. Demokrat Parti yöneticileri bir karar almışlardır: *“Cumhurbaşkanı, aynı zamanda iktidar partisinin de başkanı olduğu için, seçimlere hile karışmış olmasına karşı tepkilerini Cumhurbaşkanı içeri girdiğinde, ayağa kalkmayarak göstereceklerdi”*r.(s. 77) Büyüklere saygı geleneğiyle yetişen, yaşlıya, rütbeliye itaati benimseyen Kerami Ortaçlı; bu duruma şu sözlerle tepki gösterir:

“Beyler, bu terbiyesizlik olur. Hassasiyetimizi başka bir şekilde belli edelim. Muhtıra verelim, şikâyet dilekçesi yazalım. Ama Cumhurreisimize ayağa kalkmazsak olmaz. Kötü örnek oluruz. Evimizde çocuklarımız da bir gün bize kızdıklarında, ayağa kalkmayabilirler. Bizim yörelerde gelenekler önemlidir, bizler büyüklerine ne olursa olsun hürmette kusur etmeyen bir milletin evlâtlarıyız, gelin vazgeçin bu işten, biz muhalefet vekilleri olarak Cumhurreisini alkışlamamakla yetinelim.”(s. 77)

Ancak Kerami Ortaçlı tüm çabasına rağmen sözünü dinletemez. Meclis oturumunda o gün Cumhurbaşkanı İnönü salona girdiğinde, Demokrat Partililer ayağa kalkmazlar. CHP ve DP arasında yıllarca sürecek çekişmenin ilk adımı, böylece ilk oturumda atılmış olur:

“Ülkenin Meclis’teki yeni partisi, işte böyle küçük çapta bir skandalla başlamıştı siyasî hayatına. İktidardaki parti ise, belki de bu davranışın intikamını almak için, yeni partinin her teklifini geri çeviriyor ve sert muhalefete daha da sert tepki veriyordu. Türk siyasetçileri kavgalıydılar birbirleriyle.”(s. 78)

Kerami Bey, fabrikasının açılışına iktidarın bir bakanını davet ederek ve ona çok itibar göstererek iki parti arasındaki gerginliği yumuşatmak ister. Ticaret Bakanı’nın açılışı gerçekleştirmesi, bir muhalefet milletvekilinin fabrikasına kurdele kesmeye gelmesi, ılımlı politikacılar arasında yeni umutlar yeşertir.

Yılmaz Karakoyunlu’nun *Yorgun Mayıs Kısrakları* romanında DP’nin muhalefet dönemine şöyle değinilmektedir: Celâl Bayar, İnönü’yü iyi tanıdığı için onun erken seçim planları yaptığını, böylece Demokrat Parti’yi kurulur kurulmaz bozguna uğratacağını sezer. Bu nedenle il ve ilçe teşkilâtlarını toplayarak mahallî seçimlere katılmama kararı alır. CHP’liler bu karara tepki gösterir. Yazar, CHP’nin tepkisini: *“Seçimleri boykot etmek Türkiye’yi dünyaya rezil etmekle eşit görülmüştü.”(s. 296)* şeklinde değerlendirir.

Henüz emekleme çağındaki bir partinin seçime girmesi intihar sayılacağı için seçimleri boykot kararı alan Demokrat Parti’ye yönelik oldukça sert bir tepki, Cumhuriyet Halk Partili Nihat Erim’den gelir. Nihat Erim, *Ulus*’ta yayımladığı makalesinde¹³³: *“Gerekirse hürriyet ilâhının üzerine bir şal örtülür ve tepeden*

¹³³ CHP’li Nihat Erim’in bu yazısı 30 Mayıs 1946 tarihli *Ulus* gazetesinde yayımlanmıştır. Makalede şöyle denilmektedir: *“Sosyal bünyede derin rahatsızlıklar müşahade edildiğinde bunu gidermenin yolu bir müddet için hürriyet ilahının üzerine bir şal örtmek ve yukarıdan aşağı bir otorite tesis etmektir.”* (BİRAND, s. 30)

turnağa bir otorite kurulur.”(s. 296) demektir. Bu yazısından sonra CHP’li Nihat Erim, “Şalçı profesör” olarak anılır. Celâl Bayar, tehdit kokan bu yazıdan sonra protesto gösterilerine başlamayı önerenleri dikkate almaz ve Adnan Menderes’e şunları söyler: “-Arkadaşlarımız nerede durulacağını kestiremiyorlar. Siyasetimiz hâlâ İsmet Paşa’nın iki dudağı arasında. Yarın iki jandarma gönderir, partinin kapısına kilit asarsa bil ki bu çığırtkanlardan hiçbirinin sesi bile çıkmaz.”(s. 297)

Bayar, çok partili demokrasinin kaderinin Millî Şef’e bağı olduğunu bildiğinden tehlike karşısında tutum değıştirir ve Demokrat Parti, genel seçimlere katılma kararı alır. Seçim hazırlıkları için ilçelerde teşkilâtlanma başlar. Adnan Menderes, Aydın ilçe teşkilâtının kurulması için Doktor Mükerrerem Sarol’u görevlendirir. Ancak Mükerrerem Bey Bozdoğan ilçesinde partiyi kurduracak kimseyi bulamaz. CHP baskısından korkan halk, Demokrat Parti teşkilâtlanmasında yer almak istemez. Aydın Valisi de herkesin gözünü bu konuda korkutur. “*Demokrat Parti’yi kim kurmaya kalkarsa tepelerim.*”(s. 295) diyerek tehdidini jandarmayla köylere kadar duyurur. İştirakiyuncu Müyesser, bir solcu olmasına rağmen, liberal bir partinin kurulmasını desteklemektedir ve Mükerrerem Bey’e hastalarından yardım almasını öğütler. Müyesser, Adnan Bey’i de tebrik eder ve “*yolun açık olsun Çakırbeylim! Bu kez iradesini halktan alan bir siyasetin içindesin. Seni devlet kuşunun ikbal kanatları taşıyor...*”(s. 299) şeklindeki sözleriyle onu yüreklendirir.

Halk, Demokrat Parti’yi desteklemektedir. DP’nin gidişatından rahatsız olan CHP milletvekillerinin baskısı İsmet Paşa’yı da tedirgin eder. İsmet Paşa, Demokrat Parti ile ilgili düşüncesini sert bir dille şöyle açıklar: “*-Ben, ihtilâlcı ve Kuva-yı Milliyeci İsmet’im. Bu devleti yoktan bu hâle getirdik. Üç beş çapulcuya maskara ettirmem. Yaptığımız bir tecrübedir. Başarırsak ne âlâ; başaramazsak eski usullere döneriz...*”(s. 299-300)

Adnan Menderes, partinin teşkilâtlanması için İstanbul basınının desteğini almak düşüncesindedir. Ahmet Emin Yalman o günlerde *Vatan* gazetesinde yazmaktadır ve “*Vatan emrinizde*” diyerek Demokrat Parti’yi desteklediğini bildirmektedir. Adnan Bey, Yahya Kemal’le Demokrat Parti üzerine konuşur. Yahya Kemal, yeni partinin felsefesinin tam netlik kazanmadığını görerek CHP’nin bunu fark etmesinden endişe duymaktadır. Ünlü şair, partiye ilişkin düşüncelerini Adnan Menderes’e iletir ve bazı tavsiyelerde bulunur:

“-Kuruluşunuzu heyecan yönlendiriyor. Halkın bıkkınlığı yönlendiriyor. Heyecan ve bıkkınlıkla salim irade tezahür etmez. Siyaset derme çatma kuruluş istemez... (...)

Demokrat Parti ideolojisini temsil edecek bir siyasî kadro bulmalısınız. Bu kadroları yaratmak kolay değildir. Ama ülkede bu kadrolarda yer alacak vasıfta çok insan vardır. Bütün mesele onları bulup çıkarmaktır. (...)

-Eğer meclise bu nitelikte bir kadro getiremezseniz parti başkanının seçtiği insanlarla sadece diktatör yaratırsınız. Emsal aramaya gerek yok, CHP'nin geçmişine bakınız yeter...

-Siyaset kehanetle değil, teşhis isabetiyle şahsiyet kazanır.”(s. 301)

Demokrat Parti, listesine renkli isimleri dahil eder. Osman Bölükbaşı, Doktor Mehmet Ali Aybar, Mareşal Fevzi Çakmak, Mehmet Ali Sebük gibi isimler Demokrat Parti'den milletvekili adayı olurlar.

21 Temmuz 1946'da Demokrat Parti'nin de katıldığı seçimler gerçekleştirilir. Seçimlere yönelik şaibe iddialarına rağmen, CHP, mecliste çoğunluğu kazanır. Bu seçimlerde DP, 62 milletvekili ile Meclis'te yer almayı başarır.

Demokrat Parti'nin de bulunduğu 1947 bütçe görüşmelerinde parti sözcüsü olarak Menderes, CHP hükümetinin bütçe tasarısında saptadığı yanlışları ve eksiklikleri belirten uzun bir konuşma yapar. Menderes'in bu konuşmasından sonra kürsüye, eleştirileri cevaplaması için Maliye Bakanı'nın çıkması beklenirken Başbakan Recep Peker gelir. Peker, İnönü de dahil hemen herkesin çekindiği bir siyasetçidir. Atatürk'ün ilk karargâhındaki kurmaylar arasında yer alan ve Gazi'nin dahi fikrini almadan edemediği Recep Peker, kürsüye çıktığında söylediği sözlerle büyük bir skandal yaratır:

“-Demokrat Parti adına dinlediğimiz Adnan Menderes'in sesinde, kötümser ve psikopat bir ruhun, hasta karanlıklar içinde, sebatlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbâle gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin hayatını, bir boşluk halinde ifade eden bir ruh halinin akislerini dinledik...”(s. 315-316) Başbakan Peker, “psikopat” diyerek Menderes'e yaptığı hakareti şu sözleriyle daha da pekiştirir: “-Demek ki her şeyi geriye çeken anlaşılmasız hareketler bu psikopat ruhtan doğuyor... Bu nedenle Menderes'in sözlerini ihtiyat ve tereddütle karşıyorum.”(s. 316)

Adnan Bey ise bu sözlerden sonra oturduğu yerden kürsüdeki Başbakan Peker'e şöyle seslenir: “-İhtiyat ile tereddütü karıştıran bir zihinden sıhhatli hüküm çıkmaz. Bu nedenle hem fikrinize, hem terbiyenize itibarımız yoktur...”(s. 316)¹³⁴

Demokrat Parti grubu, olayı protesto etmek için Meclis'i terk eder. Böylece DP ile CHP arasındaki ilk gerginlik yaşanır. “Psikopat” olayının ardından tırmanan gerginlik üzerine İsmet Paşa, Celâl Bayar'la görüşerek bu konunun büyümesini önler. Ardından “sine-i millet” krizi olarak anılan yeni bir tartışma başlar. Siyasette muhalefete yer vermeye niyetli görünmeyen Başbakan Recep Peker'in baskıcı tutumu üzerine DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, Meclis'ten çekilmeyi önerir. I. DP Kongresi de bu konunun tartışılmasına zemin hazırlar. Osman Bölükbaşı kongrede İsmet Paşa'yı “Kızıl Sultan” olmakla suçlar. Bayar, kongredeki tartışmaları yatıştırır ve Demokrat Parti, anayasal özgürlüklerin sağlanması için bir “Hürriyet Misakı” ilân eder. Hürriyet Misakı'na ve Demokrat Parti'nin bundan sonraki siyasî tavrına yönelik romanda yazarın şu ifadelerine yer verilir: “Demokratik ülkelerin hiçbirinde görülmeyen bir örnekle Demokrat Parti bir ‘özgürlükler yemini’ hazırlamış ve bunu herkese ilân etmişti. Bu andın esasları yerine getirilmezse Demokrat Parti Meclis'ten çekilecek, sine-i millete dönecekti.”(s. 322)

DP bu raporda; antidemokratik yasaların kaldırılması, vatandaşın oyunun güvence altına alınması, devlet başkanlığının parti başkanlığından ayrılması taleplerinde bulunur. DP'nin I. Kongresi'nde Celâl Bayar, yeniden genel başkanlığa seçilir ve Türk siyasî hayatına “sine-i millet” ifadesi ile yeni bir muhalefet sloganı kazandırılır. DP milletvekilleri, “Hürriyet Misakı”nı ayakta alkışlar.

İsmet Paşa, Başbakan Recep Peker'in muhalefete hiçbir hak tanımadığının farkındadır. Nihat Erim, Paşa'nın direktifi ile “12 Temmuz Beyannamesi”ni¹³⁵ hazırlar. İsmet Paşa, bu beyanname ile DP'nin Hürriyet Misakı'nda istediklerinin

¹³⁴ 18 Aralık 1946'da bütçe görüşmeleri sırasında gerçekleşen ve CHP-DP arasında uzun süreli gerginliğe yol açan bu olay hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Şevket Süreyya AYDEMİR, *Menderes'in Dramı*, s. 169-173

¹³⁵ “12 Temmuz Beyannamesi adını alan bu belge âdeta çok partili rejimin kimlik kartıydı. İnönü son zamanlarda iktidar ve muhalefet partilerinin liderleriyle yaptığı görüşmeleri anlatıyor ve sonunda muhalefetin varlığının teminat altında olması gereğini vurguluyordu. İsmet Paşa kendisini her iki partiye karşı eşit derecede sorunlu görüyordu. Açıkça yazmasa da bu, fiilen CHP genel başkanlığından ayrılmak demektir. Cumhurbaşkanı, partiler üstü bir rol üstleniyor ve demokrasi işte böyle işlemelidir demek istiyordu.” (BİRAND, s. 39)

12 Temmuz Beyannamesi metni ve değerlendirmeler için bkz: Kemal H. KARPAT, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 278-284

büyük bölümünü yerine getireceği taahhüdünde bulunur. Paşa, bununla da yetinmeyerek kabinenin değişmesini ister, Peker'in de istifasını beklediğini duyurur.

CHP Kurultayı toplandığında ise partinin sert tabiatlı milletvekilleri ve teşkilat yöneticileri, Recep Peker'e yapılanın haksızlık olduğunu ileri sürerek onu parti genel başkanlığına aday gösterirler. İsmet İnönü, Recep Peker'i büyük bir hezimete uğratarak yeniden genel başkan seçilir. CHP Kurultayı sonrası, “*Yeni bir seçim kanunu ve âdil seçim Demokrat Parti'nin tek umudu ve cesaretinin tek umudu ve cesaretinin kaynağı*”(s. 329) olur.

Demokrat Parti, bu inanç içinde kongresini gerçekleştirir ve yaklaşmakta olan seçimlerde herhangi bir hile yapılmaması için “Millî Husumet” andını ilân eder.

Demokrat Parti'nin doğuşu ve kuruluş yılları, CHP ile ilişkileri, halkta DP'ye yönelen ilgi ve DP-CHP taraftarı halkın siyasette yaşadıkları romanımıza zengin bir şekilde aksetme imkânı bulmuştur.

II. 2-) Menderes Dönemi (1950-1960)

Bu dönemi işleyen romanlarda 14 Mayıs 1950 seçimleriyle Cumhuriyet Halk Partisi'nden yönetimi devralan Demokrat Parti'nin¹³⁶ on yıllık iktidarı boyunca yaşanan önemli olaylar, DP'nin icraatları, CHP-DP arasındaki çekişme, halk arasındaki ikilik, ülkeyi 1960 İhtilâli'ne götüren süreç ayrıntılı olarak söz konusu edilir.

Menderes dönemini ele alan çoğu romanda, DP'nin iktidara gelir gelmez dinî uygulamalara yönelik bazı yasakları kaldırmasından söz edilir. Menderes hükümetinin 29 Mayıs 1950 tarihli Meclis konuşmasında devrimleri millete malolanlar ve olmayanlar şeklinde ayırması, 16 Haziran 1950 tarihli bir kanunla Arapça ezan yasağının kaldırılması, radyodan dinî yayın yapılmasına izin verilmesi, 1951-1952 ders yılında İmam-Hatip okullarının açılması; romanlarda eleştirilen konular arasındadır.

İktidarının ilk yıllarında ABD ve Dünya Bankası raporları doğrultusunda hazırlanan programlar ve liberal ekonomi politikası sayesinde bir rahatlama dönemi

¹³⁶ Demokrat Parti'nin siyasi serüveni için bkz: 1-) Mustafa ALBAYRAK, *Türk Siyasî Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ank., 2004. 2-) Cem EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ank., 1990 3-) Şevket Süreyya AYDEMİR, *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, Remzi Kitabevi, İst., 2007, (10. bas.)

yaşayan DP hükümeti, halktan aldığı güçle Millet Partisi gibi küçük partileri kapatırken ana muhalefet partisi CHP'nin mallarına el koyar. Tek Parti döneminin başarılı kültür hamleleri kabul edilen Halkevleri ve Köy Enstitüleri'ni kapatır.

Çoğu romanda DP'nin ilk iktidar dönemindeki Marshall Planı, tarımda makineleşmeye geçiş, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Petrol Kanunu gibi kalkınma hamleleri üzerinde de durulur. 1951'de kabul edilen Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile Türk sanayiinde, enerji kaynakları ve madenlerin işletilmesinde, altyapı ve ulaştırma alanlarında yabancı yatırımlara büyük teşvikler verilmesi; 1954'te yürürlüğe giren Petrol Kanunu ile ülkeye yabancı sermayenin kapılarının açılması nedeniyle DP'nin ekonomi politikaları eleştirilir.

DP yönetimi, 1954 seçimlerinden daha büyük bir zaferle çıktıktan sonra muhalefeti sindirme çalışmalarına hız verir. DP'ye oy vermeyen İnönü'nün kalesi Malatya ikiye bölünerek Adıyaman il yapılır, Millet Partisi lideri Osman Bölükbaşı'nın memleketi Kırşehir ise ilçeye dönüştürülür. Çıkarılan yasalarla muhalefete radyo yayını yapma yasağı getirilir, memurların sosyal ve siyasî hakları kısıtlanır, muhalif gazeteciler mahkûm edilir. 1955'te çıkan Kıbrıs Sorunu ve 6-7 Eylül olayları, dış politikadaki itibarımızı zedeler. DP içindeki anlaşmazlıklar partinin bölünmesine ve Aralık 1955'te Hürriyet Partisi'nin kurulmasına neden olur. Menderes iktidarının ikinci dönemindeki bu sosyal ve siyasî panorama, yazarlarımız tarafından ayrıntılı olarak değerlendirilir.

DP'nin 1957 seçimleri sonrası üçüncü iktidar dönemi ve ülkeyi 27 Mayıs'a götüren süreç, bu dönemi konu alan romanlarda geniş biçimde işlenmektedir. 1957 seçimlerinde oy kaybına uğrayan DP, seçim sonrası ekonomik darboğaz yüzünden zor günler yaşar. Ekomideki sıkıntılar siyasete de yansır. 1958'de Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşir. Bunu Hürriyet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin birleşmesi izler. Bu güçbirliği karşısında DP, Vatan Cephesi adı altında bir karşı hareket başlatır; amaç muhalefeti sindirmektir. 1959'da dış politikada Kıbrıs Sorunu yeniden gündemdeyken iç politikada aydın çevreye ve basına yönelik baskılar artar. CHP'nin yayın organı *Ulus* gazetesi ve muhalif bazı gazeteler aralıklarla kapatılır. CHP lideri İnönü'nün önce Uşak'ta, ardından İstanbul'da saldırıya uğraması, yurt gezilerinin engellenmek istenmesi, iktidar-muhalefet arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirir.

Menderes Dönemi meselelerinin romanlarımıza şu şekilde yansıdığını görürüz:

Reşat Enis'in *Yolgeçen Hanı* romanında DP'nin iktidar dönemi şöyle yer almaktadır: 14 Mayıs 1950 seçimlerini ezici bir çoğunlukla kazanan Muhal Partisi, iktidarı Hayal Partisi'nden devralır. Özellikle muhafazakâr kesim durumdan memnundur; artık yeni parti dinî baskıları ortadan kaldıracaktır. Muhal Partili bir adam, geçmişe yönelik şikâyetlerini şu sözlerle dile getirir: “-*Otuz yıldan beri bu memlekette Kur'an okutmuyorlardı. Arapça ezan okuyanları cezaevine tıkiyorlardı. Herkes ötekinin berikinin karısıyle dans ediyordu. Evliyelerimize mum dikemez olmuştuk. Sıtmadan inim inim inleyen vatandaşlarımız, paçavra bağlayacak türbe parmaklığı bulamadı.*”(s. 219)

Muhal Partisi'nin iktidara gelmesinin ardından şeriat isteyenlerin de sesi duyulmaya başlar. Faik; Emin'e Konya'da Muhal Partisi kongresinde şeriat isteklerinin olduğunu, şapka yerine fes giymeyi, bir erkeğin dört eş alabilmesini konuştuklarını anlatır. Faik, iktidarın yeni sahibi Muhal Partisi'ni gericiliğe göz yumduğu için eleştirir, ayrıca iktidarın eleştirilerden de hoşlanmadığını vurgular:

“-*Muhal Partisi hükümetleri 'hem kaçar, hem davul çalar' cinsten... Gericilikten çekinir görünürken bir yandan onu destekliyorlar. Bizde nedense, hükümetin başına geçen politikacılar birer paranoia, birer ruh hastasıdır. Buluttan nem kapacak kadar alıngandır. En küçük eleştiriden pirenir, bunda kendilerine yöneltmiş bir düşmanlık kokusu alır. 'Küçük dağları ben yarattım' diyen bir megalomaniye tutulmuşlardır. Sanırlar ki, hiçbir zaman yanılmazlar.*”(s. 280)

Eserde daha çok başkahraman Emin'in başından geçenler anlatılmakta, siyasî gelişmelere bu kısa çizgilerle yer verilmektedir.

Fikret Arıt'ın *Muhtar*¹³⁷ adlı eseri, İstanbul'un bir köyünde 31 Ekim 1954 gününün anlatılmasıyla başlar. Roman, köydeki CHP-DP ikiliğini, partiler arasındaki rekabeti, DP iktidarının politikalarını anlatması bakımından dikkat çekicidir.

Köy, 7 Kasım 1954'te yapılacak muhtarlık seçimlerine hazırlanmaktadır. Yirmi yıldır köyün muhtarlığını yapan Hasan Efendi, seçimlerde yine adaydır ve kazanacağından emindir. Tek parti döneminde muhtar olan Hasan Efendi, 1950'den

¹³⁷ Varlık Yayınevi, İst., 1957, 149 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

sonra Demokrat Partili olur, 1954 seçimlerinde de Demokrat Parti'nin muhtar adayı olacağını düşünmektedir; ancak Demokrat Parti Ocak İdare Heyeti'nin kararı ile Muhtar Hasan Efendi listeden çıkartılır. Demokrat Parti'nin köydeki yeni muhtar adayı, Recep Efendi'dir. Yirmi yıl boyunca köye hizmet eden Hasan Efendi, Demokrat Parti'nin kendisini muhtar adayı olarak göstermemesine çok içerler. Bu durumu âdeta bir onur meselesi haline getirir. Halk Partisi Ocak İdare Heyeti, Hasan Efendi'ye kendi partilerinden aday olmasını teklif eder. Demokrat Partililerin haber bile vermeden kendisini listeden çıkartmalarına çok gücenen Hasan Efendi, bu teklifi hemen kabul eder. Halkın sevgisi ile hangi partiden aday olursa olsun muhtar seçileceğine inanmaktadır. İçki içen ve kalbinden rahatsız olan Hasan Efendi, *“yeniden muhtar seçileyim de ondan sonra isterse Allah canımı alsın”* diyecek kadar seçim meselesini önemsemektedir. Köydeki Hanife Hanım ve Muhafif Ahmet'in çabaları da Hasan Efendi'nin muhtar olması içindir. Nihayet seçimler yapılır ve 22 oy farkla Hasan Efendi yeniden muhtar olur. Hasan Efendi, gururunu kıran Demokrat Partililere karşı Cumhuriyet Halk Partisi'nden adaylığını koyarak kazanmanın mutluluğu içindedir. Ne var ki muhtarın bu sevinci fazla uzun sürmez. Seçimden birkaç gün sonra Hasan Efendi, yorgun kalbine yenik düşerek hayata veda eder. Cenaze töreninde çok büyük bir kalabalık vardır. Parti ayrımı olmaksızın herkes Muhtar Hasan Efendi'yi son yolculuğuna uğurlarken hüznüldür.

Romanda partacılığın köyü nasıl ikiye böldüğü gözler önüne serilmekte, Halk Partisi ve Demokrat Parti ayrımının köy halkına nasıl yansıdığı dile getirilmektedir.

Demokrat Parti Ocak Başkanı Haydar; partili arkadaşlarına yaptığı konuşmada, bütün yurttaki olduğu gibi köyde de muhtar seçiminin yapılacağını, bu seçimlerin idare mekanizmasının ilk adımı olması bakımından büyük önem taşıdığını belirtir. Demokrat Parti'nin bu seçimlerde de Halk Partisi'ne karşı ezici bir üstünlük sağlayacağını düşünen Haydar, seçimi kazanacaklarından emindir:

“1946'dan bu yana vatandaşların kıymetli reyleri ile partimize karşı gösterdikleri muhabbet ve itimadın neticesi olarak çok şükür bütün seçimleri kazanmış bulunuyoruz. Muhtar seçimini de kazanmamız için hiçbir sebep yoktur.

Seçim mücadelesi yine Demokrat Parti ile Halk Partisi arasında olacak. Millet Partisi sözde antidemokratik kanunları protesto maksadıyla Türkiye'nin hiçbir tarafında seçimlere girmiyor. Fakat muhakkak ki, Halk Partisini destekleyecek.

Zararı yok. 1950, 1954 genel seçimleri ile bundan evvelki ihtiyar heyeti ve genel meclis seçimlerinde olduğu gibi halk bizimle beraberdir...

(...) 14 Mayıs 1950, 2 Mayıs 1954'te olduğu gibi aynı heyecan ve zevk içinde hisim akrabalarımızla sandık başına koşalım ve reyimizi kullanalım.”(s. 12-13)

Haydar, parti ayrımı yapmadan herkesle iyi geçinen Muhtar Hasan Efendi'yi çalışkan olmaması nedeniyle listeden çıkardıklarını da partililere duyurur, *“kalpten demokrat”* Recep Efendi'yi aday göstereceklerini belirtir. Partililer bu yeni durumu oybirliğiyle desteklerler.

Kunduracı Enver, Demokrat Parti binasındaki konuşmaları aktarmak için Muhtar Hasan Efendi'ye gider. Muhtara çalışmadığı, sürekli içtiği ve Halk Partililerle oturup kalktığı için yeniden aday gösterilmeyeceğini anlatır. Hasan Efendi, 1950 seçimlerinde yalvara yakara kendisini partiye alan, şimdi ise haber bile vermeden kendisini liste dışı bırakan Demokrat Partililere çok öfkeli. 1950'de tehditle partiye geçtiğini, siyasî bir kimliğinin bulunmadığını şu sözlerle belirtir:

“-Hep biliyorsunuz 1950'de neler dediklerini. Bütün köy biliyor. ‘Seçimleri biz kazanacağız, ilçeye demokrat bir kaymakam gelecek, Demokrat Parti'ye geçmezsen aleyhinde bir tertipte bulunur, ömrün boyunca hapishanelerde süründürürüz seni’ diyorlardı. Ne çabuk unuttular?

-(...) Muhtarlık bu. Muhalifi ile de konuşurum, muvafığı ile de. İşim benim bu.

-(...) Bana ne siyasetten bu yaştan sonra. Halk Partisi'ne girdikse siyasî olduğumuzdan değil, zaman öyle idi. Herkes Halk Partili idi o zaman.”(s. 22-23)

Romanda Halk Partisi ile Demokrat Parti arasındaki çekişmelere iki partinin taraftarları aracılığıyla yer verilir. Halk Partisi Ocak Başkanı Hakkı Çiçekçi ve partili arkadaşları, Demokrat Parti'deki hizipleşmelere dikkat çekerler: *“... Münevver dâvası ve on dört mayıstan evvelkilerle sonrakiler çekişmesi. İçlerine kat'iyen münevver girsin istemiyorlar. Partide münevver adedi çoğaldıkça, idareyi onlara kaptıracaklar diye ödleri kopuyor. Yok efendim on dört mayıstan evvel nerede imişler?”(s. 29)*

Halk Partili Ali Rıza Bey de Demokrat Parti'nin muhalefete tahammül edemediğini, *“Vallahi bizim zamanımızda muhalefet çok kolaydı. Ana avrat dümdüz giderlerdi de kimse bir şey demezdi. Haddin varsa şimdi Demokrat Parti adını besmelesiz ağzına al.”(s. 29)* sözleriyle belirtir.

Cumhuriyet Halk Partililer, halkın yine onu muhtar görmek isteyeceğini düşündükleri için Hasan Efendi'ye kendi partilerinden muhtar aday olmasını teklif ederler. Böylece hem Halk Partisi köyde seçimi kazanacak hem de halkın desteklediği Hasan Efendi yeniden muhtar olacaktır. Köylülerin partiye değil, isme oy vereceğine inandırılan Hasan Efendi; bu teklifi kabul eder, Demokrat Parti'den ayrılarak Halk Partisi'ne geçer ve partinin muhtar adayı olur.

Romanda Demokrat Parti'nin ekonomi politikalarına ilişkin eleştiri, Muhafız Ahmet'in şu sözleriyle dile getirilir: *“Şeker yok, kömür yok, demir yok, çimento yok. Ne halt eder bu demokratlar? Harpte miyiz yahu?”*(s. 53)

Demokrat Hürşit ise Ahmet'in sözlerine rağmen Demokrat Parti'yi savunur. Halkın Demokrat Parti sayesinde refaha kavuştuğunu söyler: *“Ekmek diye süpürge tohumu yemekten anası ağlamıştı milletin. Yol parası diye millet hapisanelerde çürüdü. Dinimizi, imanımızı şaşırdık. Cephaneliğe döndü camiler. Efendilerimiz otomobilden inmezken ölülerimiz kefensiz yatarlar toprak altında.”*(s. 55)

Seçimler öncesi Halk Parti Ocak Başkanı Hakkı Çiçekçi, köylülere yönelik bir konuşma yapar ve Hasan Efendi'nin kendi partilerinden seçime gireceğini köylülere duyurur. Başkan, konuşmasında partisinin geçmişteki hatalarını dile getirir, bu hataların tekrarlanmayacağını belirtir. Ayrıca geçmişte kendilerini eleştiren Demokrat Parti'nin iktidara gelince aynı hatalara düştüğünü, halka vaat ettiklerini yerine getiremediğini ileri sürerek bir siyasî propaganda zemini oluşturur:

“... Biz vatandaşlara çok eziyet ettik. Jandarma dipçiği altında inlettik. Hatalarımızı biliyoruz. Fakat bundan nâdim olduk. Bir daha bu hatalara düşmeyeceğiz. Muhtar seçimleri için sizlerden reylerinizi isterken bilhassa bu hususu belirtmeyi bir vazife addediyorum. Çünkü iktidar dün bizi itham ettiği hatalara düşmektedir. Bizi müstebid diye adlandıran bir idarenin aynı istibdadı, bizi diktatörlükle itham eden bir hükümetin aynı diktatörlüğü yaratmaması, gazetelere baskı yaptığımızı ileri sürenlerin yirmi altı gazeteciye mahkemeye vermemesi, resmî ilân ve kâğıt tevziatı gibi baskılara tenezzül etmemesi icap ederdi.(...)”

Bugünkü iktidarın en az Halk Partisi kadar bile tenkide tahammülü yoktur. Biz hatalarımızı itiraf ediyor ve huzurunuzda af diliyoruz. Fakat halka demokratik bir rejim, ucuz hayat vâdeden ağızlar niye susuyor? Kalkınma halinde olmak bir taviz midir? Bu kalkınma bir kısım vatandaşlara büyük imkânlar sağlarken, diğerlerine de büyük mükellefiyetler yüklememeli idi. (...)

Hayat pahalılığı bugün tahammül edilmez bir hal almıştır ve almakta devam etmektedir. Bizi programsızlıkla itham edenler bugün büyük bir malî buhran ile karşı karşıyadır. Partizan idare memlekette idare adamlarını susturmuş, idarî otorite tamamıyla mahallî teşkilâta geçmiştir.”(s. 69-70)

Halk Partisi Ocak Başkanı Hakkı Çiçekçi, Demokrat Parti'nin nasıl bir zihniyet içinde olduğuna ilişkin canlı bir örneği, Muhtar Hasan Efendi'yi gösterir. Demokrat Partililerin 1950 muhtarlık seçimlerinde Hasan Efendi'yi tehditle partilerine geçirdiklerini, bu sayede seçimi aldıklarını hatırlatır ve şimdi partizanca bir tutum ile Halk Partililerle ahbaplık ettiği için onu liste dışı bıraktıklarını söyler.

Halk Partisi'nin Hasan Efendi'yi muhtar adayı göstererek güçlenmesi karşısında Demokrat Parti Ocak Başkanı Haydar Yorulmaz da yeniden köylülere hitaben bir konuşma yapar, konuşmasında Demokrat Parti icraatları sayesinde ülkenin kalkındığını, eski yokluk günlerinin çok gerilerde kaldığını vurgular:

“(...) Dört sene gibi kısa bir zaman zarfında memlekette başlamış olan hummalı kalkınmayı görmektesiniz. Memleketimizin her yanı bir şantiyeye dönmüştür. Bu hummalı kalkınmayı dostlarımız sevinçle, düşmanlarımız da hasetle seyredelerken gözlerine siyah gözlük takmış Halk Partililer memleketi simsiyah görmekte ve sizleri de böyle görmeğe sevk etmektedirler.”(s. 81)

“Çok kısa zamanda memlekette yapılan işleri görmektesiniz. İç ve dış itibarımızın ne dereceye vardığını görmemek için kör olmak lâzım.”(s. 84)

Demokrat Parti Başkanı Haydar Yorulmaz, konuşmasında Muhtar Hasan Efendi'ye de değinir. Sürekli parti değiştiren bu adamın köye yararlı olamayacağını, zaten köydeki işlerin de bugüne kadar Demokrat Parti tarafından yapıldığını, iktidar partisinin muhtar adayının büyük başarılarla imza atacağını sözlerine ekler.

Nihayet seçimler yapılır. Katılımın fazla olmadığı seçimlerin galibi, Hasan Efendi'dir. Hasan Efendi, yeni dönemde de köyün muhtarlığını yapacağı ve eski partisi Demokrat Parti karşısında gururunu kurtardığı için çok mutludur. Türkiye genelindeki seçimlerin galibi ise Demokrat Parti'dir. Gazetedeki habere göre *“Demokrat Parti muhtar seçimini yüzde seksen ekseriyetle kazanmıştır.”(s. 132)*

Köydeki seçimi yeniden Hasan Efendi'nin kazanması üzerine Demokrat Partililer, bu olayın sorumluluğunu Ocak Başkanı Haydar Yorulmaz'a yüklerler. Hasan Efendi'yi seçim öncesi liste dışı bırakmakla hata ettiğini anlayan ve Demokrat

Parti içindeki hizipleşmelere dayanamayan Haydar Yorulmaz, ocak başkanlığı görevinden istifa eder.

Seçimlerin üstünden beş gün geçer, Muhtar Hasan Efendi'nin ölüm haberi bütün köyde duyulur. Cenaze muazzam bir kalabalıkla kaldırılır. İlçeden de törene katılanlar çoktur. Seçim meselesi çıktığından beri, “*Muhtar olayım da ondan sonra isterse Allah canımı alsın.*” diyen Hasan Efendi, gözyaşları ile son yolculuğuna uğurlanır. O da siyasetin öğüttüğü insanların bir örneği olarak hayatını tamamlar.

Necati Cumalı'nın ilk baskısı *Tütün Zamanı* adıyla yapılan *Zeliş*¹³⁸ romanı, Urla yakınlarında bir köyde geçen bir aşkı konu alır.¹³⁹ Bağ komşusu iki göçmen ailenin çocukları Zeliş ve Cemal birbirlerini severler. Zeliş'in babası Kavalalı Recep'in kızını Bekir ile evlendirmek istemesi üzerine, Zeliş ve Cemal kaçarlar. Romanın sonunda önlerine çıkan bütün engelleri aşan sevgililer, ailelerini de ikna ederek evlenmeyi başarırlar. Zeliş; bir aşk hikâyesini konu almakla birlikte, tütün ekicilerinin yaşayışları, yoksullukları, siyasî partilerin bir ilçenin yöneticisi olan hâkim, savcı, başçavuş üzerindeki etkileri gibi sorunların da sergilendiği bir eserdir.

Romanda olay zamanı, 1950 yaz ve sonbahar mevsimleridir. Ülkede siyasî açıdan büyük bir değişiklik söz konusudur. Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yirmi yedi yıllık iktidarına son vererek 14 Mayıs 1950'de iktidara gelir. Bu yeni siyasî yapı ve çok partili döneme geçiş, ülke genelinde büyük sevinçle karşılanır. Halk; Demokrat Parti'nin özlenen refahı sağlayacağını, tek parti döneminin yarattığı baskı ortamını ortadan kaldıracağını düşünmekte, yeni iktidarı kurtuluş olarak görmektedir. Toprakla uğraşan insanların ise Demokrat Parti iktidarından beklentisi, ürünlerine uygun fiyatın verilmesidir. Tütün ekicisi olan Recep ve ailesi için hükümetin tütün piyasasını açarken ilân edeceği fiyat son derece önemlidir. Onların hayatı, yöredeki diğer insanlar gibi tütün üzerine kuruludur.

Seçmen oylarını genellikle partilerin seçim öncesi halka söyledikleri vaatler belirlerken bazı vatandaşlar, oylarını partideki kişilerin yöresel özellikleri doğrultusunda kullanırlar. Recep ve onun gibi göçmen olanlar, oylarını parti politikalarına göre değil, kendi özelliklerini gösterenlere verirler:

¹³⁸ Cumhuriyet Kitapları, İst., 2001, (15. bas.), 255 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹³⁹ Behçet NECATİGİL, yazarın sekiz yıl Urla ve İzmir'de avukatlık yaptığını, romanın kahramanı Zeliş'i dilekçe yazdırmak için bürosuna geldiğinde tanıdığını söyler, romanın çekiciliğini bu gerçeklikten aldığını belirtir. (*Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, s. 375)

“Recep’e gelince, 1946 yılında, bütün Kavalalılar gibi o da Sıra Mahalle Demokrat Parti Ocağı’na kaydolmuştu. Demokrat Parti’nin, Halk Partisi’nin ne olduğunu bildiğinden değil, sadece göçmen olduğundan! Halk Partisi’nin ileri gelenleri yerlilerdi Urla’da; mademki öyle, Halk Partisi yerlilerin partisiydi. Demokrat Parti’nin ileri gelenleri ise çoklukla göçmendi; şu halde Demokrat Parti göçmenlerin partisiydi. Recep de göçmendi, şu halde demokrattı.”(s. 210)

Halktan bazı kişiler ise siyasetçilerle arayışı iyi tutmanın kendilerine her kapıyı açacağını düşünürler. Menfaatleri doğrultusunda parti tutan kişilere en güzel örnek, romandaki Kör Fehmi’dir. Sık sık hapse girip çıkan ve doğru dürüst bir işi olmayan bu adam, her zaman iktidar partisiyle iyi geçinmek gerektiğine inanır:

“Kör Fehmi, her vakit iktidarla iyi geçinmek gerektiği kanısındaydı. 1950 seçimlerinin kesin sonuçları alınuncaya kadar Halk Partililerin yanında dolaşır, Demokratları son zamanlarda uzaktan idare ederdi. Seçimlerin sonuçları belli olur olmaz Demokrat Parti Başkanı’nın ellerine sarılmış ‘Çok şükür abi, demişti, kurtulduk bu zalimlerden! Emret abi, ne istersen emret! Öl de öleyim! Bundan sonra canım sana feda!’ ”(s. 210)

Zeliş Cemal’le kaçınca, Zeliş’in babasının şikâyeti üzerine jandarma peşlerine düşer. Bekir, sözlüsünün kaçırılmasına çok içerler. Kaçakların bulunmasını, Cemal’in on sekiz yaşından küçük bir kızı kaçırdığı için hapse girmesini ve Zeliş’le evlenmeyi ister. Kaçaklar, tüm aramalara rağmen bulunamayınca, Bekir’in adamı Kör Fehmi; Demokrat Parti İlçe Başkanı’na şikâyete gider. Sevgililerin bulunamamasını ve onların kaçmalarına yardım ettiği için hapse giren Cemal’in babası Ali Onbaşı’nın salıverilmesini hazmedememektedir. Demokrat Parti İlçe Başkanı’nın gücünü kullanarak duruma el koymasını ve Ali Onbaşı’nın serbest kalmasını sağlayan Avni Bey’e de dersinin verilmesini istemektedir. Fehmi’nin Demokrat Parti Başkanı’yla konuşması, siyasetçilerin gücünden yararlanarak hükümet yetkililerini dahi sindirmeye çalışmasına bir örnektir:

“- Oldu mu abi, dedi, oldu mu bu? Bu kadar yıl bunun için mi partiye koştuk? Başkan onun ne kadar koşup ne kadar koşmadığını çok iyi biliyordun. Fakat politikada kabahatleri yüze vurmamak yoktu.

-Dur sen, dur telaşlanma, bir çaresini düşünüyoruz.

-Biliyor musun abi, biz bu Avni Beyleri başımızdan atıncaya kadar neler çektik? Bak hâlâ onların borusu ötüyor. Hâkim de, savcı da, başçavuş da onların adamı! Hâlâ onların sözünü dinliyorlar...”(s. 210)

Fehmi, işi istediği gibi gitmeyen herkesin savcı, hâkim, başçavuş, kaymakam aleyhinde bile parti başkanını sıkıştırdığını bilmektedir. *“Sen bilirsin abi; bundan sonra hizmet bekleme bizden!”(s. 211)* diyerek Demokrat Partili başkan kendince uyarır. Başkan da ona, kaymakam beyle görüşeceğine ve Zeliş’le Cemal’in yakalanmasını sağlayacağına dair söz verir. Demokrat Parti İlçe Başkanı, kaymakamdan durumla ilgilenmesini ister, hatta olaya partcilik meselesini de katar: *“-Ali Onbaşı da, onun mal sahibi Avni Bey de Halkçıdırlar. Bunlara fazla yumuşak davranmaya gelmez! Çok çabuk şumarırlar!”(s. 212)*

Parti Başkanı ile kaymakamın konuşmasına şahit olan Başçavuş, daha önce de aynı yerde Halk Partisi Başkanı’nın oturduğunu ve kaymakamla iş takibi yaptığını düşünür. Başçavuş’a göre değişen siyasî tablo, kaymakamın da taraf değiştirmesine neden olmaktadır:

“(…) Kanıksamıştı bu türlü olayları, daha altı ay önce kaymakamın masası önünde Halk Partisi Başkanı oturur, kaymakam bu gibi işler için sık sık gene kendisini çağırırdı. Altı ay önce Demokratları tuttuğundan şikâyet olunurdu, şimdi Halkçıları tuttuğu yolunda söylentiler kulağıma geliyordu.”(s. 212)

Zeliş ve Cemal’in bulunamaması üzerine Demokrat Partili Başkan’ın sözleri, siyasetçilerin hükümet güçleri üzerindeki etkisini göstermesi bakımından anlamlıdır:

“-Yakında, çok yakında, diyordu. Hepsi gidecek! Kaymakamdan da, başçavuştan da, hâkimden de hepsinden de kurtulacaksınız! Çok yakında!”(s. 212)

Romanda Demokrat Parti’nin iktidara gelmesinden önce II. Dünya Savaşı’nın etkilerinden de söz edildiğini görürüz. Ekmeğin karne ile satıldığı, karaborsanın yaygınlaştığı bu dönemde haksız kazanç elde ederek zenginleşen insanlar söz konusudur. Romandaki kişilerden Nuri Bey’in babası Giritli Selim Bey de, tek parti döneminin ekonomik krizini kendi lehine çeviren zenginlerden biri olarak tanıtılır:

“(…) Savaş yıllarında, Tekel maddelerinde, unda, şekerde, öbür aşıklarda, sık sık görülen birden fiyat artışlarında noksan bildirimlerle, her seferinde edindiği günlük kârların tutarının, bütün hayatında yaşayışından kıstıklarının çok üstünde olduğunu aklına getirmek istemiyordu nedense.”(s. 219)

Bu romanda parti yandaşlığının şahsî meselelerde nasıl kullanıldığını, siyasî görüşler yerine çıkarların esas alındığını, insanların belli fikirlerin arkasında durmayıp nasıl kolaylıkla parti değiştirebildiğini görme imkânı buluyoruz. Bu bakımdan hayatı yönlendiren siyasetin romanlar üzerinden okunması, insan gerçeğinin farklı boyutlarını ortaya koymaktadır.

Fakir Baykurt *Yılanların Öcü*¹⁴⁰ romanında Demokrat Parti dönemini işler. Romanda olaylar, 1950’li yıllarda Burdur’un seksen haneli Karataş köyünde geçer. Kara Bayram; karısı Haçça, üç çocuğu ve annesi Irazca ile tek göz odalı bir evde yaşamaktadır. Vilayete yapılacak ve halkın mutluluğunu sembolize edecek bir heykel için ilçelere, köylere salma yapılır. Karataş Muhtarı Hüsnü, köylere düşen paranın bir kısmını köy içindeki alandan bir ev yeri satarak bulmayı düşünür. Köy Kurulu üyesi Haceli’ye Kara Bayram’ın evinin önünü satar. Hela ve gübrelik, köyde evlerin arkasına yapıldığı için Bayram ve ailesi, bu durumu kendilerine karşı bir hakaret olarak algılar. Haceli’nin açtığı temelleri doldururlar. Haceli ise yeni evini Bayram’ın evinin önüne yapmaya kararlıdır. İki aile arasında kıyasıya bir mücadele başlar. Haceli, Bayram’ın karısına taş atar; Haçça, karnındaki bebeği düşürür. Muhtar; Bayram’ı çağırıp dövdürür, köye gelecek Kaymakama sunulmak üzere Bayramların ası kuzusunu çalar. Ailenin haklarını korumak için Irazca işe koyulur. Kaymakam köye girmeden önce Muhtar’ı ve Haceli’yi şikâyet eder. Kendilerine yapılan haksızlıkları bir bir anlatır. Kaymakamın olaya müdahalesi ile Haceli, ev yapmaktan vazgeçmek zorunda kalır. Muhtar, Kara Bayram’ın mahkemeye gidip davacı olmasını önlemek amacıyla ailenin zararını karşılamak ister. Bayram, yumuşarsa da Irazca Ana, yılanlar bile öç alırken haksızlığa, zulme boyun eğmemeleri gerektiğini söyler. Şimdi yılanlara karşı koymak, direnmek, güçlülere karşı müdahale etmek görevi Irazca’ya kalmıştır.

Romanda Demokrat Parti iktidarının ironik bir dille eleştirildiğini görürüz. Burdur ilinin valisi, halkın nasıl bir mutluluk içinde yaşadığını sembolize eden bir heykel dikme sevdasına kapılır. Bu sevdayı gerçekleştirebilirse Ankara’nın gözüne girecektir. İlçelere ve köylere salma yapılır. Karataş köyünün payına heykel işi için 1600 lira düşmektedir. Valilik, paranın bir kısmının köy sandığından, geri kalanının

¹⁴⁰ Adam Yay., İst., 2001, (6. bas.), 269 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

da vatandaştan toplanmasını ister. Muhtar Hüsnü, köy sandığında para olmadığından paranın 700 liralık kısmını Haceli'ye ev yeri satarak temin etme yoluna gider. Kalan paradan ise hane başına 20 lira düşmektedir.

Karataş Köyü Muhtarı, köylünün bu parayı verecek güçte olmadığını bildiği halde, gözden düşmemek adına halkı heykel işi konusunda ikna etmeye çalışır. Demokrat Parti iktidarından duyulan memnuniyeti göstermek için yapılacak heykeli desteklemek gerektiğini, aksi takdirde muhalif olarak algılanacaklarını söyler:

“-(...) Demokratlıktan amaç, herkes nerde, sen de orda olacaksın demektir. Şimdi bir işe başladın mı çoğunluk diyorlar. Çoğunluk hayhayı bastı mı, ‘Hayır’ deyenin hali harap. Anlaşıldı mı arkadaşlar? Bundan böyle muhaliflik, münaflık yoktur. ‘Hayır’ demek yasak edilmiştir. (...) Aslen hükümetin her işi mühimdir, ama bu daha mühimdir. (...) şehirdeki çarşının ortasına bir büyük heykel dikmeye karar vermişler. Bunun için derhal teşebbüse geçmişler. (...) Tevatür büyük bir şey olacak. Nedenine gelince, on yıldır hükümet ölüm cezalarını, mapus cezalarını artırdı. On yıldan bu yana, adam öldürmeler, ırza geçmeler, ev soymalar, kafa yarmalar yok oldu. Gerçekten yok olmuştur. Radyo bile öyle söylüyor. Küslükler kalmamıştır. (...) Bir büyük özgürlük içinde yaşadığımızdan vilayet çarşısının ortasına, çok büyük ve çok yüksek bir heykel dikmeye karar vermişler. Ne kadar güzel bir fikir değil mi komşular? Barışıklık için, güvenlik için, özgürlük için heykel dikecekler! Kaymakamlar: ‘Hayhay’ demiş Valiye. Tabii biz de Kaymakama ‘Hayhay’ dedik. Ortada Demokratlık olduğu için itiraz olmaz. İtiraz bozgunculuktur. Meşhur cevaptır yani, ön teker nere giderse arka teker de oraya gider. Biz de zorunluyuz kaymakamın dediği yere gitmeye. Elindeyse gitme. Zorla götürürler.”(s. 83)

Muhtar'ın sözlerini dinleyen köylülerden Ağali, bu işte Muhtar'ın kabahatli olduğunu, parayı vermeyi kabul etmekle yanlış yaptığını, *“tütün parasına kurşun atan köylüden”* bu paranın toplanamayacağını söyler. Bunun üzerine Muhtar, alınan kararı şu sözlerle savunur:

“-(...) Hükümet anlar mı senin parasızlığından? (...) Biraz düşünsene: Bu heykel işi hükümete lazım olmasa kendi öpöz köylüsünü durduğu yerde sıkıntıya sokar mı? Belki yabancı devletlere karşı bir gösteriştir. Siyaset işi bu! Bakarsın altından derin anlamı çıkar...”(s. 87)

Köylülerin itirazlarına rağmen Muhtar Hüsnü, parayı denkleştirebilmek için Haceli'ye satılan ev yeri gibi köy içinden başka ev yerlerinin de satılabileceğini

söyler. Irazca'nın şikâyetlerini dinleyen Kaymakam ise Muhtar'a köy içinden ev yeri satılmayacağını, yeni eve ihtiyacı olanın “yıkık” satın alacağını söyleyerek bu haksız duruma son noktayı koyar. Böylece Hacı, Kara Bayramların evinin önüne ev yapmaktan vazgeçmek zorunda kalır.

Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*'nde DP iktidarının ilk yılına yer verir. 1950 seçimlerinden sonra ezici bir çoğunlukla iktidara gelen yeni parti, beklentilerin aksine, “mizan” kurmaz, “defter-i amal”ı açmaz. Oysa, halkın istediği “devr-i sabık” yaratılması, onca yılın hesaplarının sorulmasıdır. Memlekette esen Demokrat Parti rüzgârı ve değişim dönemi romanda şu satırlarla yer almaktadır:

“... İktidar değişikliği dolayısıyla, memlekette alışılmamış şeyler oluyordu. Karşı partinin yıllar yılı gazetelerin ilk sayfalarında görülmeye alışılmış ileri gelenlerinin yerinde yeni iktidarın yeni simaları görülüp yadırganıyordu. Gazeteler tıkaçlarını atmışlardı. İktidarı devredenlere karşı neler söylenmiyordu!

... Uzun zaman, karşı partinin 'hükümeti idare edecek eleman kifayetsizliği'nden söz açıldı. Yıllar yılı hükümetçilikte pişmiş, usta idare adamlarının yalnız kendi partilerinde bulunduğunu ileri süren eski iktidar, yeni iktidarın bu yetersizlikten dolayı devrileceğini, devrilmese bile bu yüzden bir 'koalisyon'a gideceğini sandıysa da, ilk günlerin kararsızlığından sonra her şey yoluna girdi.(...)

Bu arada renk renk, çeşit çeşit tarım alet ve makinelerinin yurda sel gibi akını da başlamıştı. (...)

Dinamik tarım devri başlıyordu. Büyük toprak sahipleri memnundular. Öküz, karasaban, ırgat derdinden hemen hemen kurtulacaklardı.”(s. 263)

“... Yeni iktidarın yeni politikası çok geçmeden kendini gösterdi: Cesurca kararlar, yurdun her yanında olduğu gibi, belki de her yanından çok Çukurova'da dehşetli bir silkinmeye sebep oldu. Bilhassa serbest ihraç rejimiyle birlikte pamuk piyasası yıldırım hızıyla yükseldi. Amerika bile pamuk satın alıyordu. (...) işini bilenler daha da çok kazandılar. Para oluk gibi akmaya, irili ufaklı bankalarla birlikte barlar, gazinolar, lokantalar mantar gibi çoğalmaya başladı.”(s. 264)

Yeni dönemde pamuktan yüzde yüz kazanan ve daha da zenginleşen Muzaffer Bey hayatından memnundur. CHP'den DP'ye geçmeden önce yaşadığı tereddütleri, “Atatürk'ün manevî huzurundan” rahatsız oluşunu unutmuştur. Yeni

alınan tarım makineleri ile Muzaffer Bey, topraklarından daha çok ürün elde etmekte, partisini değiştirmekle ne kadar isabetli davrandığını düşünüp sevinmektedir.

Muzaffer Bey'in yaptığı haksızlıkların hesabının yeni iktidar tarafından sorulmayacağını anlayan Habip, ona cezasını kendi elleriyle vermeye karar verir. Muzaffer Bey'in geçeceği yolda pusu kurarak onu öldürür.

Muzaffer Bey'in ölümünden sonra bütün serveti karısı Serap Hanım'a, yani Güllü'ye kalır. Kocasının acısını çabuk unutup lüks hayatın tadını çıkararak genç kadının peşinde pek çok erkek vardır. Serap Hanım ise sahipsiz toprakları kendisinin üstüne geçirmek için uğraşan çiftliğin avukatı ile yakınlaşır. Çok beğendiği bu genç avukatla evlenmek niyetindedir.

Köylüler, Muzaffer Bey'in zamanından beri istedikleri toprakları elde edemedikleri için öfkeli dirler. Sahipsiz topraklar, Habip'in de kışkırtmasıyla, köylüler tarafından sürülüp ekilir. Tam hasat zamanı çiftliğin avukatı tescil işlerini halledince topraklar, Muzaffer Bey'in vârisi sıfatıyla Güllü'nün olur. Köylüler hiç olmasa mahsullerini kaldırmayı isterlerse de bir şey elde edemezler. Habip'in yönlendirmesiyle ettikleri toprakları Güllü'ye kaptıran köylüler, bir gece "Hanımın Çiftliği"ne saldırırlar, çiftliği ateşe verirler. Habip, Güllü'yü öldürmek isterse de Muzaffer Bey'den bir çocuğu dünyaya gelen Güllü'nün hayatını bağışlar.

Aziz Nesin'in *Zübük*¹⁴¹ romanı, Demokrat Parti iktidarında iktidar gücünü arkasına alan bir kişinin sebep olduğu olayları işler. Behçet Necatigil, eseri yazarın en tanınmış mizahî romanlarından biri olarak değerlendirir.¹⁴²

Romanın kahramanı Zübükzâde İbraam; çevresindekilerin saflığından faydalanan, çıkarıcı, dolandırıcı, son derece kurnaz bir adamdır. Türkiye-İran transit yolu üzerinde bir doğu ilçesinde yaşayan Zübük, hileleri ve açık gözlüğü sayesinde belediye başkanlığına seçilir. Ertesi yıl ise ününe ve gücüne inanan kasabalılara baraj, köprü ve cami vaat eder; milletvekili olur. Vaatlerinin hiçbirini gerçekleştirilmeyen Zübükzâde, Ankara'da kırdığı potlar nedeniyle Başbakan'ı kızdırır. Bir sonraki seçim döneminde milletvekilliğine aday gösterilmeyince kasabaya döner. Bir süre sessiz kalırsa da kasabayı vilâyet yapacağı vaadiyle yeniden

¹⁴¹ Nesin Yayinevi, İst., 2009, (25. bas.), 269 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁴² *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, s. 423

ortaya çıkar, iktidardakiler kadar muhalefetin de gözdesi olmayı başarır. Bütün foyalarını bildikleri halde kasabalılar, bu açığız adama inanmaktadırlar.

Eserde Zübükzâde İbraam'ın portresi; dolandırılan, aldatılan kasabalıların ağzından bölüm bölüm anlatılır, böylece bir toplum eleştirisi yapılır. Zübük, çok partili hayata geçişle birlikte yeni düzen içinde aşırı ölçüde politize olmuş bir tiptir. Diğer adı, *Kağrı Gölgesindeki İt* olan roman, Demokrat Parti dönemindeki iktidar-muhalefet ilişkilerini yansıtmaya bakımından dikkat çekicidir.

İktidar partisine üye olan Zübükzâde; bazı milletvekillerini, bakanları, hatta başbakanı tanıdığını anlatarak kasabalıları sürekli kandırır. Sık sık kente ve Ankara'ya giderek kendi adresine şekerleme, çikolata kutuları; bakanların ağzından yazılmış mektuplar postalar. Kasabadaki partili arkadaşlarını ve halkı böylece kendisine bağlar. Başı sıkışan kasabalı, Zübük'ten medet umar; ona durmadan para, yiyecek taşır. Ünü ve gücü giderek artan Zübük, kente yeni atanan sert ve disiplinli valiyi bile kandırmayı başarır. Eski valiyi, arkadaşı Vekil Hadi Bey sayesinde kendisinin değiştirdiği yalanını söyleyen Zübük, kısa zamanda yeni valiyle de senli benli olmayı başarır. Kaymakam, parti ilçe başkanı ve belediye reisi dahil herkes Zübük'ün gücünden etkilenmektedir. Zübük, Kadir Efendi'nin üç kızıyla da gönül eğlendirerek onlardan biriyle evleneceği vaadiyle kırk yılın azılı muhalifi Kadir Efendi'yi bile partiye kazandırır. Zübükzâde İbraam sadece kasabada değil, vilâyette de nam salar. Partinin İl Başkanı Zübük'ten övgüyle söz eder, *“Benim elimde, Zübükzâde gibi daha beş kişi olsa, bu vilâyet sınırları içinde yüz yıl geçse, muhaliflere bir tek oy kaptırmam. (...) Herif Allah yoluna, parti uğruna kılıç sallıyor. Onun bi tek hizmeti yeter yalnız. Şu dinsiz Muhalif Kadir Efendi alçağını allem edip kallem edip de sonunda amana düşürmek.”*(s. 72) diyerek Zübük'ün partileri için ne derece önemli olduğunu vurgular.

Kasabalı, Zübük'ün hileleri ve dolandırıcılıklarıyla uğraşırken belediye seçimlerinin tarihi yaklaşır. DP'liler, seçimleri kaybetme ihtimali karşısında tedirgindirler. Parti üyeleri, birlik olup aralarından muhalefeti de etkileyecek bir belediye başkanı adayı çıkartmaları gerektiğini düşünürler. Ayrıca Zübük'ün partiden ihraç edilmesi halinde daha çok oy alabileceklerini hesap ederler. Partililer, Zübük'ün partiden atılması gerektiğini düşünürken Zübük, onlara bir oyun oynar. Hükümetin sarsıntıda olduğunu, seçimleri kazanamayacağını ima ederek partiden istifa edeceğini söyler. Zübük'ün menfaatleri gereği partiden kendi isteğiyle

ayrılacağını düşünen kasabalı partililer, parti genel başkanlığına hitaben yazdıkları, *“Millet iradesiyle iş başına gelmiş olan parti, iktidara geçeli beri yıllar olduğu halde, vaatlerinden hiçbirini tutmadığı, hatta tamamıyla ters istikamete giderek, kuru bir kalkınma edebiyatı arkasında antidemokratik kanunlar çıkararak eski günleri bile mumla aratacak hale getirdiği, durum böyleyken yaptığımız ikazların da hiçbirinin nazar-ı itibare alınmadığı, bu sebeple beslediğimiz bütün ümitlerin...”*(s. 124) diye devam eden dilekçeyi topluca imzalarlar. Zübük, onların istifa dilekçelerini dolaba kilitletler. Dilekçelerini Ankara’ya göndermekle tehdit eder. Kendisi de DP’lilerin aksine, partisine olan bağlılığını, ölüm pahasına da olsa parti yolundan dönmeyeceğini bildiren bir dilekçe yazar. Böylece parti üyeleri, Zübükzâde’yi belediye başkanlığına aday göstermek zorunda kalırlar.

Zübük, seçimleri kazanabilmek için çeşitli hilelere başvurur. Fotomontaj yaparak Başbakan’la çekilmiş fotoğraflar ayarlar, Başbakan’ın imzasını kullanarak kartlar yazar. Bunları kasabalının görmesini sağlar. Başbakan’ın adını dahi ağızlarına salavatla alan kasaba halkı, Zübük’ün onunla sıkı fıkı olmasından ürkerek fakir kasabanın başına Zübük’ten güçlü belediye başkanı bulamayacaklarını düşünürler. Belediye seçimi, iktidar partisi lehine sonuçlanır ve Zübük, tüm sahtekârlıkları bilindiği halde, kasabanın yeni belediye başkanı olur. Belediye başkanı seçildikten sonra da kasabalıya türlü oyunlar oynayan ve onları dolandıran Zübükzâde İbraam, kendisine belediye seçimlerinde rakip olan Avukat Burhan Bey’i de sonunda pes ettirir ve kasabadaki muhalefetin başını yok eder.

Genel seçim zamanı geldiğinde kasabadaki partililer, Zübük’ten ancak onu milletvekili adayı göstererek kurtulabileceklerini düşünürler. Zübük’ün milletvekili seçilmesi halinde rahat bir nefes alacaklarına inanan halk, onu Demokrat Parti’den aday gösterir. Seçimler yapılır, Zübük, vilâyete seçimi kazandırır, kendisiyle birlikte ilden yedi kişi milletvekili seçilir. Zübük artık Ankara’ya gidecektir.

Zübük’ün seçim öncesi dile getirdiği fabrika, baraj ve köprü vaatleri bir türlü gerçekleşmez. Yaptığı densizliklerle Başbakan’ı kızdıran Zübük, bir sonraki seçimlerde aday listesine alınmaz. Seçimlerden yedi ay sonra kasabasına döner. Önce sessiz, içine kapanık bir yaşam sürer. Ardından tekrar ortaya çıkar, ilgileri üzerine çeker. Yeni gelen valiyle yakınlaşır, kasabayı vilâyet yapmaya çalışacağına söz verir. Halk için bu söz, son derece sevindiricidir. Yine pek çok kimse, Zübük’e inanmakta, onu desteklemektedir.

Aziz Nesin, Zübük vasıtasıyla siyasetin bir başka yüzünü ortaya koyar. İşbilir ve üçkağıtçı tipler, siyasî nüfuzu arkalarına almakta, çeşitli hilelerle insanları istedikleri gibi etkilemektedirler.

Kemal Bilbaşar, *Ay Tutulduğu Gece*¹⁴³ adlı romanında 1950’lerde Rumelili göçmenlerin yaşadığı bir Ege kasabasında geçen olayları anlatır. Kasabanın sosyal hayatının bir mühendisin gözüyle yansıtıldığı roman, Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarındaki siyasî çekişmelere de değinmektedir.

Topraklarını ağalara kaptırmış olan kasaba halkı, balıkçılık ve zeytincilik yaparak kıt kanaat geçinmektedir. Bir gün kasabaya tatilini geçirmek üzere genç ve bekâr bir mühendis gelir. Mühendis kasabalıyla kısa sürede kaynaşır, tütüncüler kooperatifi kuran ve zeytinciler kooperatifi kurma çabasında olan Öğretmen Tevfik Bey’le samimî olur. Mühendis’in gayretleriyle kasabaya içme suyu getirilir; halk, kuyu ve sarnıç suyu içmekten kurtulur. Mühendis, kasabanın iki zengini Halim Bey ile Kadir Ağa arasındaki geçimsizliklere de tanık olur. Kadir Ağa’nın planıyla zeytinliklerde çıkartılan yangının söndürülmesinde kasabalıyla birlikte hareket eder, Halim Bey’in takdirini kazanır. Mühendis, ay tutulduğu geceden beri Halim Bey’in yeğeni Nemide’yi sevmektedir. Halim Bey’in onayıyla Mühendis ve Nemide nişanlanırlar. Romanın sonunda tatili biten Mühendis, nişanlısı Nemide ve öğretmen Tevfik’le birlikte düğün hazırlıkları yapmak üzere İzmir’e döner.

Romanda balıkçılar, zeytin işçileri, küçük üreticilerle onları sömüren ve çıkarlarının devamı için her yola başvuran ağa-eşraf kesimi; tarımsal ilişkilerin belirlediği ekonomik yapı içinde bir arada okuyucuya sunulur. Kasabanın su sorununun, ırgatların, balıkçıların dertlerinin yansıtıldığı eserde; kendilerini halkın sorunlarını çözmeye adanmış mühendis ve öğretmenin karşılaştığı güçlüklerle bu güçlükleri yaratan güçler sergilenmektedir.

Kasabanın iki zengini Halim Bey ile Kadir Ağa çıkar çatışması nedeniyle geçinememektedirler. Ayrıca birbirini sevmeyen bu iki adam, farklı siyasî görüşlerin mensuplarıdır. Kadir Ağa, “*Halkçıların adamı*”, Halim Bey ise “*ileri gelen Demirkıratlardan*”dır.

¹⁴³ Tekin Yayınevi, İst., 1970, (2. bas.), 209 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Halim Bey, Öğretmen Tevfik'in kurmaya çalıştığı zeytinciler kooperatifini Kadir Ağa'ya duyduğu hınç nedeniyle desteklemektedir. CHP iktidarı döneminde Kadir Ağa'nın yağ fabrikasına karşı Halim Bey de bir zeytinyağı fabrikası kurar; fakat Kadir Ağa'nın şerrinden ve gücünden korkan halk, bedava sıkacağıını söylediği halde, zeytinlerini Halim Bey'in fabrikasına getirmez. Bu yüzden Halim Bey, fabrikasını şehre taşımak zorunda kalır.

İktidarın el değiştirmesinden sonra, kasabalının çoğunluğu Demokrat Parti'ye geçer. Tek parti iktidarında Kadir Ağa'nın şerrinden çekinen halk, zeytinini onun fabrikasına artık götürmemeye başlar. Tevfik Öğretmen; Mühendis'e, kasabalının Kadir Ağa'nın zeytin işindeki hilelerinden bıkip usandığını, aşırıldığı zeytinyağlarını devrin kodamanları ile Suriye'ye kaçırıldığını anlatır. Şimdi de halk, Zeytinciler Kooperatifi'ni kurarak Kadir Ağa'nın zulmüne karşı birleşmek niyetindedir. Tevfik Öğretmen, kasabaya içme suyunun getirilmeyişinin nedenini de Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasındaki çekişmelere bağlar. Su işinin çıkmaza girmesinin siyasîlerin tavrıyla ilgili olduğuna dikkat çeker:

“Kasabanın askerî bölgede olması yüzünden uğradığı kayıpların vebâlini, hep eski iktidar partisinden bilmüşler. Yeni parti kurulunca, eski partide kaydı olan da, olmayan da hep yeni partiye yazılmışlar. Kırk altıda seçimleri gene eski parti kazanmışsa da muhtarı yeni partiden seçmişler. Bu yüzden muhtarın bütün çabalımaları boşuna olmuş. Kasabanın su derdine kulak asan bulunmamış. Yeni parti iktidara gelince de sen muhtar olacaksın, ben parti başkanı olacağım, diye kapışmaktan iş yapmağa fırsat bulamamışlar.”(s. 25)

Mühendis, kasabaya su getirmek için çalışmalara başlar. Kasaba bir taraftan da yapılacak muhtarlık seçimlerine hazırlanmaktadır. Birçok kişi, muhtar aday olarak semerci ustası Rıza Efendi'nin gösterilmesini istemektedir. 1946'dan önce bir dönem muhtarlık yapan, kasabaya mezbaha ve okuma odası kazandıran Rıza Efendi, pek çok kişinin gözünde “yapıcı” biridir. Ancak bazılarına göre Rıza Efendi'nin CHP döneminde muhtarlık yapmış olması, şansını azaltmaktadır. Halkın bir kısmı da zengin biri olan, onuncu sınıfa kadar okumuşluğu bulunan Mahmut Bey'i “Eski partiden hiç süt emmemiş biri” diye aday olarak ileri sürmektedirler.

Muhtarlık seçimleri için Halkçılar aday çıkarmaz. Demokratlar ise ikiye ayrılır. Bir taraf Semerci Rıza Usta'yı, bir taraf da Balıkçı Ali Reis'i istemektedir. Rıza Usta, Demokrat Parti Yönetim Kurulu'ndaki bazı üyeler tarafından “Eski

Halkçı” olduğundan aday listesine alınmak istenmezse de yapılan yoklamada çoğunluk sağlar ve aday olur. Ona karşı olan partililer ise parti tüzüğünü çiğneyerek Ali Reis’i müstakil aday yazdırırlar.

Öğretmen Tevfik, “*memlekette sınıf şuuru belirip olgunlaşmadan yapılacak seçimler sadece bir avuç varlıklı kişiye yarar.*”(s. 71) diye düşünse de Semerci Rıza Usta’nın seçimleri kazanacağına emindir. Tevfik’e göre Demokrat Partililerin çoğunluğu, aday gösterdikleri Rıza Usta’ya oylarını verecekler; Halkçılar da “*geçmişte Altıokun damgasıyla damgalanmış bu adayı*” yadırgamayacak, ondan oylarını esirgemeyeceklerdir.

Demokratların ve Halkçıların desteğini alan Rıza Usta, muhtarlık seçimlerini kazanır. Behram Usta, genç mühendise kasabanın il içinde Demokratların kalesi olduğunu, ancak genel seçimlerde halkın yarısının seçimlere katılmadığını anlatır. Behram Usta, özellikle köylülerin geçmişte yaşadıkları acı tecrübeler sonucu iki siyasî partiyi de darıltmamak için ihtiyatlı davrandıklarını söyler:

“... Muhtarlar köy halkını ikiye ayırmışlardır. Yarısı Halkçılara oy verir, yarısı Demokratlara... Yalnız bir tarafı tutarlarsa, tutulan taraf seçimi kaybettiği takdirde, dört yıl hükümetten üvey evlât muamelesi göreceklerine inanırlar. Böylece muhtarlar işi tatlıya bağlamışlardır. Kim ne derse desin, kanaatımca, seçimler şehirde kazanılır, şehirde kaybedilir.”(s. 80)

Balıkçılığın kalkınması için Marshall Planı’ndan ayrılan bütçenin nasıl kullanılacağını anlatmak üzere kasabaya bir uzman gelir, balıkçıları Demokrat Parti ocağında bir toplantıya çağırır. Mühendis, Tevfik Öğretmen’le birlikte bu toplantıya gider. Balıkçılık uzmanı, balıkçılara hükümetin selâmını bildirerek söze başlar. İktisadî hayatın her sahasında hızlı bir kalkınma yoluna girildiğini, yıllarca boş bırakılmış toprak altı ve toprak üstü servetlerinin akılcı bir şekilde işletilmeye başlandığını anlatarak DP’nin icraatlarını över. Uzman; hükümetin denizcilerin kalkınmasını önemseydiğini, balıkçılığın kalkınması için Marshall Planı’ndan bir fon ayrıldığını belirtir, kasabaya balıkçıların dertlerini dinlemek üzere geldiğini söyler.

Balıkçılar ise hükümetin yaptığı işlerden memnun olduklarını, artık eskiden olduğu gibi dinamitle balık avlamadıklarını söyleyip Halkçılar zamanında her şeyin ateş pahası olduğunu, bu yüzden karınlarını doyurmak için dinamitle balık avladıklarını anlatırlar. Balıkçılık uzmanına hükümetten dalyan kurmak için ağ ve

büyük motorlar istediklerini belirtirler. Ayrıca, Kadir Ağa'nın zulmünden de şikâyet ederler. Halkı sömüren ağaya kooperatif kurarak karşı geleceklerini ifade ederler.

Mühendis Bey, Demokrat Parti'nin bucak kongresine de dinleyici olarak katılır. Kasabanın partilileri ile köy delegeleri ve Nahiye Müdürü'nün hazır bulunduğu kongrede eski yönetim kurulunun çalışma raporu değerlendirilir. İdare heyeti üyelerinin yanlış tutumu nedeniyle “*demokrat cephenin ikiye bölünme tehlikesine maruz kaldığı*” belirtilir.

“-... *Halkçılar adayımızı desteklemeselerdi, muhtar seçimlerini kaybedecektik arkadaşlar. 1950 seçimlerinin muzaffer demokratları için bu hazindir, hem de çok hazin.*”(s. 195) diyerek durumu değerlendiren Şarapçı Hidayet; yeni yönetim kurulunu seçerken çok dikkatli davranmak gerektiğini, partinin ikiliği ortadan kaldıracak idealist arkadaşlara ihtiyacı olduğunu belirtir.

Kongrede ayrıca, kasabayı içme suyuna kavuşturan Mühendis'e teşekkür edilir. Parti merkezinden alınacak ek yardımla boru döşemesinin bayrama kadar bitirilmesi ve bayramda suyun açılışının da yapılması istenir. Parti İlçe Başkanı, orada bulunan partililere bu konuda söz verir. Başkan, Ziraat Bankası'ndan balıkçılığın kalkınması için kredi sağlandığını da müjdelir. Kongre, Demokrat Parti Bucak Başkanlığına Mühendis'in arkadaşı Şarapçı Hidayet'in seçilmesiyle son bulur.

Geceli gündüzlü bir çalışma ile su tesisatı kurban bayramından bir gün önce tamamlanır. Çarşı içindeki çeşme, kasabanın huzurunda Mühendis Bey tarafından açılır. Kasaba halkı, iki bayramı birden kutlamaktadır.

Romanın sonunda genç mühendis, sevdiği Nemide ile nişanlanır, düğün hazırlıklarını yapmak üzere İzmir'e giderler. Mühendis, kasabaya yerleşmeye, Tevfik Öğretmen'le beraber kasabayı kalkındırmak için mücadele etmeye karar verir.

Fakir Baykurt'un “*Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.*” atasözünden hareketle *Onuncu Köy*¹⁴⁴ adını verdiği romanı; Köy Enstitüsü çıkışlı idealist bir öğretmenin Demokrat Parti iktidarında karşılaştığı zorlukların, idealleri için verdiği savaşın hikâyesidir.

Damalı köyünün ağası Duranâ, köyün öğretmeninden hoşlanmamaktadır. Köylüler ve muhtar tarafından sevilen ve desteklenen Öğretmen'i, çıkarlarına karşı geldiği ve halkı bilinçlendirdiği için adamlarına dövdürür. Öğretmen iyileştikten

¹⁴⁴ Adam Yay., İst., 1999, (2. bas.), 323 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

sonra, şikâyet için kasabaya gider. Duranâ ise Demokrat Parti İlçe Başkanı Yunus Bey'i arkasına alarak Öğretmen'in Alibey köyüne tayinini çıkartır. Derdini kaymakama ve savcıya anlatamayan Öğretmen, görevinden istifa eder, ilçede tanıştığı demirci Veli Usta'dan demircilik öğrenir. Ortaköy'e gider, orada demircilik yapmaya başlar. Eski öğretmen, yeni demirci ustası burada da halka kendini sevdirebilir. Ancak topraklarına sahip çıkmaları için köylüleri kışkırttığı gerekçesiyle bu kez de toprak beyleri, onu jandarma komutanına şikâyet ederler. Öğretmen, baskı karşısında sevdiği, evlenmek istediği Gülşen'le birlikte Yaşarköy'e taşınmak zorunda kalır. *"Yılda, iki yılda bir Yaşarköy'e gelen ve köylülerin yüzünü gözünü gagalayan, oyan, kargadan biraz büyük, kartaldan biraz küçük kuşlar"* o yıl da görünürler. Demirci ustası, kuşları kader olarak kabullenmiş yılgın köylülere bu kuşlarla savaşmayı öğretir. Artık Yaşarköy, doğru söylediği ve halkı bilinçlendirdiği için daha önce dokuz köyden kovulan demircinin onuncu köyüdür.

Romanda, sırtını Demokrat Parti'ye dayayarak işleri kendi çıkarları doğrultusunda idare etmek isteyen Damalı köyünün ağası Duranâ ve onun haksızlıklarına arka çıkan parti temsilcileri eleştirilmektedir. Duranâ; köy merasını süren, korudan ağaç kesen, köylüyü sömüren bir adamdır. Kızı Asiye'yi on bir yaşına geldiği halde okula göndermediği için Öğretmen'le ters düşer. Öğretmen, hükümetin emri olduğunu, okul çağına gelen çocukların kız-erkek ayrımı olmaksızın okula yazdırılacağını, çocukların gerekirse zorla evlerinden alınarak okula gönderileceğini söylerse de Duranâ, kızını okutmayıp birkaç sene içinde evlendirmeyi planlamaktadır. Muhtar da Öğretmen'i destekler, köylüyü sömüren Duranâ'nın karşısında yer alır. Ayrıca Muhtar; köyün meralığı olan Nohut deresinin kıyısındaki toprakları eken Duranâ'yı uyarır, dereden ilişkisini kesmesini, aksi halde köylünün ekini bozacağını söyler. Duranâ ise *"Benim hükümette hatırnaz arkadaşlarım var. Parti Reyizi Yunus Bey ahabım."*(s. 53) diye düşünür, ekili tarlası bozulsa bile zarar ziyan davası ile tarladan kalkacak ürünün üç mislini köylüden alacağını hesaplar.

Muhtar, köy kurulunun aldığı kararı Öğretmen'e yazdırır. Ertesi gün, Nohut deresi etrafındaki Duranâ'nın ektiği yerler köy kurulu tarafından sürülür. Topraklar eskiden olduğu gibi otlak olarak kullanılacaktır. Bozulan ekini görünce Duranâ, çılgına döner. Önce ilçeye giderek bütün köylüyü mahkemeye verir. Sonra da bu işin asıl sorumlusu olarak gördüğü Öğretmen'i gece yarısı adamlarına dövdürür. Köylünün dere kenarında donmak üzereyken bulduğu Öğretmen, günlerce kendini

bilmeden yatar. Muhtar, bu olayı Duranâ'nın tertiplelediğini söyleyerek karakola gider, ondan şikâyetçi olur.

Duranâ, ilçeye gidip Demokrat Parti İlçe Başkanı Yunus Bey'i bulmaya, yakasını bu olaydan kurtarmaya karar verir. Yunus Bey'in çok güçlü olduğunu, iktidardan aldığı güçle işleri lehine çevirebileceğini düşünür:

"-(...) Yonis Bey'i bulmalı. Yonis Bey deyip geçmeyeceksin! Şimdi o, eski bildiğin Yonis değil. Buralardan mal toplarken dövüğe dövüğe bazarlık eden Yonis, Partiye yazılalı, Türkiye'ye nam verdi. Burdur'dakileri felan bıraktı da, Ankara'dakilerle konuşuyor. Açıyor tilafonu, Alo diyor: 'Alo kardaşım Taki Bey, Nasılsın? Ben Yonis! (...) Kaymakam'ı Tapucusu, dahi Şube Reyizi, dahi Vali, hepiciği avucunun içinde! Yani mesela, hepsine komut veriyor. Diyor ki şu iş olacak, tamam, o iş oluyor!"(s. 144-145)

Duranâ, Damalı köyünün gelişmemesinin sebebini de köyün Demokrat Parti'ye oy vermemesine bağlar. Duranâ'ya göre, ilin Demokrat Partili milletvekili Taki Bey'in haksız kazanç sağladığını düşünen ve köylüyü DP'ye oy vermeme konusunda etkileyen Muhtar yüzünden Damalı köyü, iktidarın desteğinden uzaktır:

"-(...) Damalı köyü benim sözümü tutup oyları Yonis beye kakıverseydi, şimdiye şehir gibi köy olmuştu! Ellerin köyleri güzel sulara kavuştu. Camileri bakım gördü, Amerikan yardımından süttozu aldı. Oy başına beşer kalıp sabun aldı. Biz ağzımızı havaya açtık! Çatal boynuzlu Muhtarın sözüne bakarsak, daha kimbilir nelerden kalacağız? Neymiş? Taki Bey Yeşilova'ya otel yaptırmış, parayı nerden bulmuş? Neyimiş? Otobüs almış, parayı nerden bulmuş? Büyük bir apartman yaptırıp hane hane kiraya vermiş, parayı nerden bulmuş? Bulur babam! Niye çekemiyorsun?"(s. 145)

Duranâ, Parti İlçe Başkanı Yunus Bey'i görmek için Yeşilova'ya gider. Öğretmen'in her işe burnunu soktuğunu, köylünün başına belâ olduğunu, Muhtar'ı da kandırdığını söyler. Yunus Bey, Millî Eğitim Memuru Orhan Bey'i arar, Öğretmen'in yerinin hemen değiştirilmesini söyler. Yunus Bey'in sözleri, Demokrat Parti döneminde bir ilçe başkanının gücünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

"-Alo! Kardaşım Orhan Bey! (...) Yahu kardaşım, bu sizin enisdos mezunları!... Nedir milletin bunlardan çektiği. Her gün bir şikâat kardaşım! (...) Damalı'da var biri... Beri bak, uzak bir yere kaydır onu! Yerine uysal birini bul! Gitmiyorlar mı? Uzak mı diyorlar? Deli olma, çil yavrusu gibi dağıtırım hepinizi!.."

İşte tilafon elimde, hemen açarım Ankara'yı! Beri baak, onu kaydır da varsın yeri boş kalsın! Zaten okuttukları ne? At ot, kedi köpek.. Varsın okumasınlar. Damalı'nın dölleri yazıcı mı olacak? Evet, usulen çağırıcaksın. Usulen savunmasını alacaksın... Fezleke... Evet... Canım uzatma, bunların ne lüzumu var? Bunlar sonra da olur! Ben kaymakama söylerim! Şimdi tilafon ederim. Valiye de ederim!..” (s. 152)

Yunus Bey, üç gün içinde Öğretmen'in köyden alınacağını Duranâ'ya müjdelir. Başka halledilecek işi olup olmadığını sorar. Duranâ da Öğretmen'in dövülmesi olayından köy kurulunun kendisini sorumlu tutup karakola şikâyet ettiğini söyler. DP İlçe Başkanı Yunus Bey, “- Bunlar ufak iş... Hiç korkma, ben Onbaşı'ya tilafon ederim! Akşam kulüpte Savcıya söylerim.” (s. 153) diyerek dayak olayının sorumlusu olduğu halde Duranâ'yı rahatlatır. Ayrıca Yunus Bey, seçimlerde Demokrat Parti'ye oy vermeyen Damalı köyüne Duranâ'yı Parti Ocak Başkanı yaptığını, köyü partilerine döndürmesini istediğini belirtir.

Öğretmen, ifadesi alınmak üzere ilçeye çağrılır. Millî Eğitim Memuru Orhan Bey, Öğretmen'e “-Köyde işleri yanlış tutmuşsunuz. Her şeyi araştırdım. Köyün eşrafi arasına nifak sokmuşsunuz. Taraf tutmuşsunuz. (...) Bir adamın hayatta başarılı olabilmesi için, her sakala göre tarak vurmaya bilmesi şarttır.”(s. 179) der. Bu sözler üzerine, “Türkiye'de ulusal uyanışı biz bunlarla mı başaracağız?” diye düşünen Öğretmen, kendini şu sözlerle savunur:

“-Hocam, bize genelge üstüne genelge yolluyorsunuz: Dağdaki çoban, köydeki Kezban okuyacak!.. Yoksa bunları bizim başımızı belâya sokmak için mi yapıyorsunuz? Bu olayda benim bir suçum, Duranâ adındaki zorbanın üç yıldır okul kaçağı kızını okula almaktadır. Bunu yapmadan dürüstlüğümü ötekilere nasıl gösterebilirim?”(s. 180)

Orhan Bey ise yollanan genelgelerin Türkiye gerçekleriyle ilgisinin olmadığını, “dağdaki çobanı, köydeki Kezban'ı” okutmak isteyeninin başını belâya sokacağını, Duranâ gibilerle uğraşmanın ise “sarıca arının ocağına çöp dürtmek!” anlamına geldiğini söyler. Ayrıca, Öğretmen'e yeni görev yerinin Alibey köyü olduğunu, konunun parti tarafından ele alındığını da belirtir.

Öğretmen, soruşturma yapılmadan hakkında verilen nakil kararı karşısında şaşkındır. Duranâ'nın baskısıyla Demokrat Partili Yunus Bey'in yüzünden olayın bu hale dönüştüğünü bilir, kararı bozdurmak için Kaymakam'la görüşmeye gider. Yetkisi olmadığı halde Yunus Bey'in bu işi karıştırdığını Kaymakam'a anlatır.

Öğretmen'in beklentisinin aksine Kaymakam, toplum hayatında partilerin önemini vurgulayarak Yunus Bey'i ve tayin kararını savunur:

“-Demokratik yaşayışta partiler önemli rol oynar! Onun için, sizin olaya Yunus Bey karışmışsa, karışması kanunsuz değildir. Yunus Bey, resmen partinin ilçe başkanıdır. Resmî makamlar arasında vatandaşların birtakım hakları zayi olduğu takdirde, kanun dahili bir kuruluşun temsilcisi olarak niçin karışmasın?”(s. 183)

Öğretmen, dayak olayı için Savcı'ya gittiğinde de Yunus Bey'in etkisini görür. Savcı; Öğretmen'in kapanmayan yaralarına rağmen, ifadesini bile almaya lüzum görmediğini, Duranâ hakkında takipsizlik kararı vereceğini söyler.

Öğretmen, tüm emeği hiçe sayılarak Demokrat Parti iktidarında bir ilçe başkanının sözü ile *“değersiz bir piyon gibi”* harcanmasına çok içerler. Demirci Veli Usta'yla beraber rapor almak için Doktor İsmet Bey'e giderler.

Doktor İsmet; Öğretmen'in başına gelenlerden habersiz, ülke kalkınmasında köy öğretmenlerine büyük görev ve sorumluluk düştüğünü, devletin de eğitim işini sıkı tuttuğunu vurgular:

“-... Biz hekimlerin büyük yardımcımız sizler oluyorsunuz. Bunu zamanla daha iyi anlıyoruz Hocam! (...) Maşallah, devlet de ilköğretimi sıkı tutuyor. Ufak tefek sürçmelere kulak asma. Bakın şu gazetede Millî Eğitim Bakanı'nun güzel bir demeci var: 'On yıl içinde ilköğretimi yüzde yüz gerçekleştirmiş olacağız. İnsanlık idealine kavuşmanın tek koşulu budur! Köylerde, kasabalarda binlerce öğretmen, liyakat ve dirayetle görevini ifa ediyor. Türkiye ilköğretimi, geri kalmış uluslara örnek olabilecek şekilde, dev adımlarıyla ilerliyor...' Bu çok iyi bir tempo değil mi Hocam?”(s. 191-192)

Demirci Veli Usta, Doktor'un sözlerine güler. *“-(...) İki paralık Yonis Bey, karnını yarsan cim çıkmaz, elifi görse mertek sanır, öğretmenleri fıldır fıldır döndürüyor! Kız çocuklarını okula yazanların köylerde başını yarıyorlar. (...) Nerde ilerleme, nerde dev adımı? Eski hocalar çocukları Arabiyet üzerine gıldır gıldır okuyuyor, bunu diyorsan, doğru!”(s. 192)* diyerek yaşanan olumsuz durumu değerlendirir. Öğretmen'in pusuya düşürülerek dövüldüğünü anlatır.

Öğretmen de yaşadıklarından hareketle bir durum tespiti yapar ve gazetedeki demecin aksine, Yunus Bey gibileri sırf iktidar partisinin temsilcisi diye dinleyen aydınların tavrı yüzünden, ilköğretimin hızla gerilediğini şu sözlerle dile getirir:

“-... Köylünün uyanmasından zarar görecekler. Çıkarlarına dokundum azıcık. Cahilliğin türlüleriyle savaşmak gerekiyor. Gece arkadan vuruyorlar. Bütün tepkileri ilkel insanlarınki gibi. Beni asıl üzen, aydınların vurdumduymazlığı! Yunus Bey’e bırakmışlar alanı. Yunus Bey, köpeksiz köyde değneksiz! Kim bu Yunus Bey? Neci? Soran yok, Savcı dinliyor, benim yapacağım işleri yasa sınırlamış, görevlerim arasında eğitim sorunlarıyla uğraşmak yok. Peki Yunus Bey’in görevleri arasında var mı benim naklimle uğraşmak? Yasa Savcı’nun görevlerini sınırlamış da, Yunus Bey’i nasıl başıboş bırakmış? Beni yalnız bırakıp Yunus Bey’i Duranâ’yi destekliyorlar. Millî Eğitim Bakanı yanlış biliyor: İlköğretim dev adımlarıyla geriliyor..”(s. 192)

Doktor İsmet, “-Evet... Demokrasinin sakıncaları da var. Her şeyden önce, adını getirmekle, kendisini getirmiş olmuyoruz. Demin dediğim gibi, iş bunda da gelip eğitime dayanıyor. Cahillik toplumsal yaşayışımızda gedikler açıyor. Yunus Bey gibiler bu gediklerden işliyor. Arapça okulları da böyle... Farkındayım, Yunus Bey, Ali kıran, baş kesen şimdi!.. Ama geçer...”(s. 193) diyerek çok da karamsar olmamak gerektiğini belirtir.

Öğretmen, doktorun verdiği raporla bir süre dinlenir ve sonunda bir karar verir. Görevinden istifa edip demirci olacaktır. Bir süre Veli Usta’nın yanında işi öğrenir. Sonra da Ortaköy’de kendisine bir işlik açar.

Ortaköy’de düzenini kuran, orada tanıştığı Gülşen’le düğün hazırlıkları yapan Öğretmen, bir süre sonra yeniden siyasî baskıyla karşılaşır. Köylüleri toprak sahibi beylere karşı kıskırttığı gerekçesiyle Yunus Bey’in talimatıyla Ortaköy’den de ayrılmak zorunda kalır. Nişanlısı ile birlikte Yaşarköy’e giderler. Haksızlıklara tahammül edemediği için oradan oraya gönderilen Öğretmen ve müstakbel eşi için Yaşarköy artık “onuncu köy”dür.

Bu romanda DP iktidarına sırtını dayayarak yaptığı olumsuz işleri örten bir insanın sebep olduğu olaylar anlatılmıştır.

Orhan Kemal’in *Gurbet Kuşları*¹⁴⁵ adlı eseri; 1950-1960 yılları arasında, İstanbul’un yıkım-imar çalışmalarıyla çehre değiştirdiği dönemde köyünden ve toprağından koparak ekmek kavgası uğruna İstanbul’a gelen köylü akını anlatılmaktadır. “Roman daha sonra yazılan, konusu kentleşme olan birçok romana

¹⁴⁵ Everest Yay., İst., 2009, (8. bas.), 372 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

âdetâ öncülük etmiştir."¹⁴⁶ *Gurbet Kuşları*; İstanbul'un izbe hanlarında, gecekondu mahallelerinde ırgat komisyoncularının düzenleriyle sömürülen, bu dev şehrin hayatı ve insanları karşısında afallayıp kalan köy kökenlilerin romanıdır. Hikâyenin arka planında Demokrat Parti ve Menderes'e yönelik tenkitler, ekonomik sıkıntı içerisindeki halkın DP döneminde hızla zenginleşen kişilere bakışı, DP iktidarının dini bir politika aracı haline getirmesi, 6-7 Eylül olayları ve Vatan Cephesi oluşumuna yer verilir.

İstanbul'a iş tutmaya gelen genç köylülerden biri, Sivash İflâhsızın Memed'dir.¹⁴⁷ Memed, her yıl Çukurova'ya inen duvarcı ustası Yusuf'un oğludur. Annesinin ölmesi üzerine, babası diğer üç kardeşinin başında köyde kaldığı için o yıl gurbete Memed çıkar. İlk kez köyünden ayrılan Memed, İstanbul'a gelince sebze halinde çalışan köylüsü Gafur'u bulur. Gafur, iş olmadığı bahanesiyle Memed'i atlatır, ona sahip çıkmaz. Memed, hamal Veli'nin yardımıyla kendisi gibilerin barındığı bir handa kalır, Balıkpazarı'nın yıkımında çalışmaya başlar. Duvarcı ustası Recep'le tanışır, ondan okuma yazma ve duvar örmesini öğrenir. Recep ve Veli ile birlikte Kadıköy'de bir inşaatta çalışmaya başlar. Yandaki köşkün hizmetçisi Ayşe ile tanışır. Ayşe'nin çalıştığı köşk, eski kabzımal yeni müteahhit Hüseyin Korkmaz'a aittir. Aynı zamanda Hüseyin Korkmaz, Memed'in köylüsü Gafur'un da patronudur. Gafur, Hüseyin Korkmaz'ın haldeki dükkânında çalışmakta, köşte yatıp kalkmaktadır. Hizmetçi Ayşe'de gözü olan Gafur, Ayşe ile Memed'in yakınlaşmasını hazmedemez. Gafur, patronunun kâtibiyle kavga edip onu yaralar, hapse girer. Bu arada Memed, Ayşe ile evlenerek köşke taşınır. Babası ve üç kardeşini köyden yanlarına çağırır. Hüseyin Korkmaz, Gafur'un işini Memed'e verir. İflâhsızın Yusuf da üç çocuğu ile beraber köşke yerleşir. Hüseyin Korkmaz, bir süre sonra kabzımal dükkânına Memed'in babasını yerleştirir. Babasıyla arası açılan Memed, Ayşe'yi de alıp Zeytinburnu'nda bir gecekonduya taşınır. Karı koca ikisi de çalışarak biriktirdikleri para ile bir arsa satın alırlar, kendilerine ait bir gecekondu yapmaya girişirler. Gafur ise hapisten çıkar. Memed'den öç almaya girişir, Vatan Cephesi'ne kaydolar. Memed'lerin tamamlamaya çalıştıkları gecekonduyu belediye zabıta

¹⁴⁶ Alemdar YALÇIN, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı (1946-2000)*, s. 204

¹⁴⁷ İflâhsızın Memed, yazarın *Bereketli Topraklar Üzerinde* adlı romanındaki İflâhsızın Yusuf'un oğludur.

memurlarına haber vererek yıktırır. Roman, Ayşe'nin Memed'i yeniden bir gecekondu yapabileceklerine dair yüreklendirmesiyle son bulur.

50'li yılların İstanbul'uyla Türk toplumunun somut tarihsel manzarasının çizildiği *Gurbet Kuşları*'nda Orhan Kemal, dönemin sosyal ve siyasî yapısını başarıyla yansıtır.

Roman kişilerinden Hüseyin Korkmaz, eşinin siyasî çevrelerle ve iktidar partisi DP ile olan bağlantıları sayesinde kabzımallıktan milyoner müteahhitliğe ulaşmıştır. Hükümete yakınlığı nedeniyle çevresindekilerin çekindiği bir adamdır. İstanbul'daki istimlâk çalışmalarıyla ilgili en doğru bilgiyi iktidara yakın gördükleri Hüseyin Korkmaz'dan alabileceklerini düşünen hal çalışanları; hükümetin, daha çok da başbakanın bu konudaki fikirlerini Hüseyin Korkmaz'a sormaktadırlar. Yazar, Hüseyin Korkmaz'ın bakış açısıyla Başbakan Menderes'i şu sözlerle değerlendirir ve Menderes'in ülkedeki tek hâkim güç oluşunu eleştirir: “... *Sevgili Başbakan'ın yarın uyanınca ne yapacağını kendisi bile biliyor muydu? Kanun oydu, nizam oydu, proje, plan oydu. Çevresindekiler baştan başa ona kul köle olmuş insanlar. O ne derse keramet bilmeye, parmak kaldırmaya, gözlerini kapayarak parmaklarını kaldırmaya hazır insanlar kalabalığı.*”(s. 47)

Eşinin politik ilişkileri sayesinde dolgun kârlarla devrettiği taahhüt işleriyle kısa sürede zenginleşen Hüseyin Korkmaz, iktidara muhalif olunmaması gerektiğinin farkındadır. Sahip olduklarını kaybetmemek adına hükümeti sürekli över. Ekonominin günden güne kötüye gitmesi, temel ihtiyaç maddelerinin karborsaya düşmesi, uzayıp giden kuyruklar karşısında perişan olan çevresindeki dar gelirli insanlara olumsuzlukların düzeleceğini söyleyerek teselli verir: “-*Muhalefetin olumsuz propagandalarına kanmayın arkadaşlar. Bu kuyruklar yok mu bu kuyruklar? Refah alâmeti, nurlu ufukların müjdecisi. Eskiden bir avuç insan yer içer, millet onlara bakardı. Şimdi herkes yiyor içiyor da ondan mal kalmıyor ortada. Kuyrukların sebebi bu!*”(s. 47)

Hüseyin Korkmaz'ın eşi, iktidar partisini ve Başbakan'ı yürekten desteklemektedir. Ekonomik sıkıntılar ve yürütülen istimlâk çalışmaları nedeniyle çok zor durumdaki halkın aksine, astragan mantolu, şapkalı bu şık kadın; hükümetin istimlâklerle İstanbul'u eskilikten, pislik ve gerilikten kurtaracağını, şehre modern bir çehre kazandıracağını düşünmektedir. Ona göre Başbakan Menderes, hayırlı istimlâk hamlesiyle “*Atatürk'ten sonra en büyük Türk*”tür:

“ ‘Atatürk’ten sonra en büyük Türk’ işbaşındaydı. Yıllar yılı gazeteler İstanbul’un dar sokaklarından, trafiği aksatan bol dönemeçli, eğri büğrü caddelerinden yakınmıyor, karikatürler yapmıyorlar mıydı? İşte ‘Atatürk’ten sonra en büyük Türk’ün nurlu eli İstanbul’u taş üstünde taş koymamacasına yıkıp yeniden yapmak için harekete geçmiş, dev makineler, hayırlı istimplâkin dev makineleri tarihsel kocaman kocaman yapılara toslamaya başlamıştı.”(s. 51)

Hüseyin Korkmaz, eşine hayrandır ve onun sayesinde kabzımallıktan müteahhitliğe ulaştığı için eşinin her düşüncesini benimsemektedir. “Çıkmak için her şey mübah, her şey meşru” diye düşünen genç karısına sahip olduğu servet nedeniyle minnet borçludur. O da karısı gibi, Başbakan Menderes’in “Atatürk’ten sonra en büyük Türk” olduğu, hatta Atatürk’ün bile önüne geçeceği inancındadır:

“Büyük beyefendi ilimden, âlimden nefret ederdi. Çevresindekilerden ona kayıtsız şartsız bağlanmalarını ister, Atatürk’ten bu yana en büyük Türk olabilmek için yalnız İstanbul’a değil, bütün Türkiye’ye, hatta bütün dünyaya damgasını vurmak isterdi. ‘Tek lider, tek şef’likti amacı. Şimdilik ‘Atatürk’ten sonra en büyük Türk’, ondan sonra da ‘Atatürk de dahil, en büyük Türk!’ olacaktı. Çevresindekiler buna hazırlıyorlardı zaten.”(s. 59)

Hüseyin Korkmaz, Başbakan’ın iktidardan düşmemek için her yolu deneyeceği fikrindedir. Eşinin anlattığına göre içkili bir mecliste Menderes, Hüseyin Korkmaz’ın bu fikrini destekleyen şu konuşmayı yapar:

“-Arkadaşlar, her ne pahasına olursa olsun, iktidardan düşmeyeceğiz. Hak, hukuk, adalet, demokrasi boş laflar bunlar. Muhalefetin ak dediğine kara, kara dediğine ak diyeceğiz. Muhalefet bâtil mi dedi? İrtica mı dedi? Biz onların burunladığı her şey gibi bunlara da dört elle sarılıp, halkın hoşuna gitmekten çekinmeyeceğiz. Bizi biz yapan halktır, muhalefet değil. İktidar onların eline yeniden geçse, vallahi tozumuzu attırır. Onun için, bizden olmayan herkesi kendimize can düşmanı bileceğiz, vuracağız, kıracağız, yakıp yıkacağız. Ta ki akıllarını başlarına alıp ya bizimle birleşirler ya da mahvolup giderler. Başka çaremiz yok. Vaktiyle onların bize kullandıkları silâhı şimdi biz onlara karşı, onlardan da ileri giderek, zerrece acımadan, gözümüzü kırpmadan kullanacağız!”(s. 62)

Müteahhit Hüseyin Korkmaz, Demokrat Partili olmaktan ve hükümeti desteklemekten memnundur. İnönü devrinde elde edemediklerine şimdi yeni eşinin siyasî bağlantıları sayesinde fazlasıyla sahiptir. Hüseyin Korkmaz’ın genç karısı,

hükümetteki bakanlardan biriyle birliktelik yaşamaktadır. Kadın, kocasına Ankara'dan yeni iş bağlantıları sağlayabilmek için onunla birlikte “şempanze” lâkaplı bakanın İstanbul'daki evine gider. Bakan'dan kocasının Ankara'da işleri daha kolay yürütebilmesi için bir kart yazmasını rica eder. Müteahhit Hüseyin Korkmaz, bu kart sayesinde büyük işler alabilecektir.

Hüseyin Korkmaz, kendisine parti çalışmalarını soran bakana Haliç kıyısındaki bir semtin muhtarlık seçimlerini, o bölgenin Demokrat Partili bucak başkanı yüzünden kaybettiklerini anlatır. Ona göre DP'li başkan, CHP'lilerle yakın ilişki içindedir ve hükümetin politikalarıyla ilgili eleştiriler yapmakta, radyolardaki Mevlid ve Kur'an okumalarından rahatsızlığını belirtmektedir. Bakan, kendisine bucak başkanını ihbar eden Hüseyin Korkmaz'a teşekkür eder, “*bu fevkalâde gözü açık, bu parti için son derece elverişli, fedakâr arkadaşın işine bakulmasını, kart yazdığı zattan rica eder.*”(s. 65)

Bakanın tavsiye kartını alan Müteahhit Hüseyin Korkmaz, memnuniyetini ifade etmek için iktidarı över, muhalefeti yok etmek gerektiğini de şu sözlerle belirtir: “*Milletimizi bilmez değersiniz a. Epmek virme, su virme, gaz, şeker, giyim kuşam virme yeter ki dinlerinden diyanetlerinden geri koma. Lakin bu CHP'liler temelli mikrop beyim. Partimizin gelişme ve yükselmesini istiyorsak, siz büyüklerimizden recamız, bu yalan yuvasını kapatmak, başları olacak o İnönü'yü yurtdışına atmaktır!*”(s. 65)

Bakan; hükümetin din politikasını eleştiren DP'li bucak başkanı gibileri partiden defedeceklerini, muhalefet odağı CHP'yi yakın bir gelecekte kapatacaklarını söyler. Yazarın “şempanze” olarak adlandırdığı Bakan, Hüseyin Korkmaz'ın müsterih olmasını isteyerek hükümetin halka ve muhalefete yönelik politikalarını şöyle ifade eder:

“*Halkımızın Allah'ı, dini, inancı ve ibadetlerine hiç kimse engel olamayacaktır. Biz, bu millete dinini nasıl iade ettikse, komünistlerle CHP'lilerin işbirliğini de gerekirse kanla ortadan kaldıracacağız. Bu, namusuna sımsıkı bağlı millet din istiyor, iman istiyor. Demokrasi halk çoğunluğunun arzularını yerine getirmektir. Bir muhtarlık, beş muhtarlıkla yıkılmayız biz. Gerekirse o seçimleri iptal eder, yeniden seçim yapar ve kaybettiklerimizi kazanırız. (...) Bu memleket bundan sonra CHP'nin eski bozuk devrine dönmeyecektir. Radyolarda mevlüt okunacaktır. İcap ederse yirmi dört saatin yirmi dördünü mevlüt ve Kur'an'a ayıracağız. Ne*

sanyıyorlar? 19 Mayıs günlerinde, memleketin namusu demek olan kız evlâtlarını yabancılara hayasızca baldır bacak teşhir ettikleri gibi mi yapalım? (...) Din, iman ve elbette namus devrini yaşıyoruz namus!!!”(s. 66)

Hüseyin Korkmaz, Bakan'ın tavsiye kartıyla yapı ihalesini almak için Ankara'ya gider. İş takibi sırasında karşılaştığı insanlar, kendisi gibi kıt kanaat geçinirken DP'li oluşlarıyla şansları açılan yeni milyonerlerdir. Yazar, roman kişisi Hüseyin Korkmaz'ın bakış açısıyla Demokrat Parti iktidarının milyoner yaratma politikasını şu ifadelerle eleştirir:

“Başbakan'ın ‘Bırak yapsın!’ politikasından cesaret alarak derme çatma fırınının yanındaki dul kadının arsasını ufacık arsasına katıp, parti ileri gelenlerinin de yardımıyla bankalardan aldığı krediyle fırının yerine ‘modern ekmek fabrikası’ kurmuştu. Kurmuştu ya, yetmezdi bu. Başbakan iş sahiplerine sonsuz krediler verilmesini istiyordu. CHP'nin yıllar yılı milletin dışından tırnağından artırarak biriktirdiği altınlar hep bu dinamik politika uğrunda eriyip gidiyor, buna karşılık DP'li -daha çok DP'li- milyoner sevgili şeflerinin sayesinde mahallelere sığmaz oluyorlardı.”(s. 100-101)

Hüseyin Korkmaz, bakanlıkta tanıştığı *“eski fırıncı, yeni modern ekmek fabrikası sahibi ve geleceğin basma fabrikatörü”* ile siyaset üzerine sohbet eder. DP'nin kuruluşundan beri partili olan fırıncı, Ankara'da işlerin tavsiye kartlarıyla hızlandığını bilmektedir. Ancak DP iktidarında milletvekili de olsa, Başbakan'a yakın olmayan kişilerin sözlerinin geçmediğini gözlemleriyle kavramıştır:

“Mebus vardı, mebusçuk vardı. Mebuslar Özel Kalemi dinlemeden bakanların, hatta Başbakan'ın odasına giriveriyorlardı. Mebusçuklarsa, öteki iş sahiplerinden hemen hemen farksız, girip girmemekte çekimser, işlerini çokluk odacıların yardımıyla gördürmeye bakıyorlardı. Böyleleri saygılı birer gölge, yani ‘Mebusçuk’lardı. Bakanlar ya da Başbakan gelip geçerken, iş sahipleri gibi yerlere kadar saygıyla eğilerek selâm duruyor, kazara göze ilişip de, ‘Nasılsın bakayım?’ diye sorulmayı iltifatların en büyüğü sayıyorlardı ama, memleketlerine döndükleri zaman, en çok da şehrin en büyük içkili lokantasında kafayı bulunca ‘Adnan’a dedim ki..’, ‘Samed’e dedim ki...’lerle mangalda kül bırakıyorlardı.”(s. 103)

Fırıncı, Müteahhit Hüseyin Korkmaz'ın tavsiye kartının *“şempanze”*den olduğunu öğrenince, bu bakanın sözü geçenlerden olduğunu belirterek kartı nasıl alabildiğini sorar. Hüseyin Korkmaz, karısının bakanla eski aile dostu olduğunu

söyleyince fırıncı, kadınlara düşkünlüğüyle tanınan Bakan'la Hüseyin Korkmaz'ın eşi arasındaki yakınlığı kavramakta gecikmez.

Hüseyin Korkmaz; CHP döneminde partinin büyüklerinden biriyle evli olan, dillere düşecek kadar gemi azıya aldığı için boşanan, uzun süre şendullük ettikten sonra DP işbaşına gelince “*Gadre uğramış, CHP'ye isyan etmiş mağdur bir yurttaş, bir hürriyet âşığı*” kılığına bürünerek yeni parti saflarına katılan, pek çok siyasetçiyle adı aşk dedikodularına karışan şimdiki eşiyle nasıl tanıştığını ve onun ilişkileri sayesinde nasıl yoktan var olduğunu hatırlar. Şendul, kaba saba Kabzımal Hüseyin Efendi'den kısa sürede Müteahhit Hüseyin Bey yaratılabileceğine inandığı için Kabzımal Hüseyin'i eşinden boşatır ve onunla evlenir. Orhan Kemal, Hüseyin Korkmaz'ın eşinin bakış açısıyla Demokrat Parti iktidarı döneminde bir kesimin nasıl zenginleştiğini, hükümetin her alanda yürüttüğü “*dinamizm*” politikasının yeni milyonerler yaratmadaki başarısını şu sözlerle vurgulamaktadır:

“Kabzımal Hüseyin Efendi kısa zamanda Müteahhit Hüseyin Bey, hatta Hüseyin Beyefendi olabilirdi. Zemin, zaman da alabildiğine uygundu hazır. Çünkü ‘Dinamik ziraat’, ‘Dinamik sanayi’, ‘Dinamik ticaret’ edebiyatı almış yürümüştü. Batı ile aramızdaki bir iki yüzyıllık ara ancak her alandaki ‘Dinamizm’le kapatılabilecekti. Neden kapatılmasın? CHP’nin kiskanç bir titizlikle yıllar yılı âdeta küflendirdiği altınlar iş alanlarına yatırılır, bütün Türkiye toprakları ‘Dinamik ziraat’ ve ‘Dinamik sanayi’nin faryap edilmesi, fabrika, toprak ürünlerinin iç, daha çok da geri kalmış memleketler pazarlarında satılmak suretiyle elde edilecek dövizlerle altınlar yeniden, hem de Türk ve Osmanlı hazinelerinin görmediği kertede yerine konurdu.”(s. 106)

Hüseyin Korkmaz'ın karısı, dünyadaki hâkim gücün para olduğuna inanır. Ona göre, para kazandıktan sonra her şey gibi ilim irfan dahi satın alınabilir, hatta ilim irfan sahipleri huzurda elpençe divan durdurulabilir. Bu duruma en iyi örnek, Başbakan Menderes'tir. Gücü sayesinde Ankara Hukuk diploması aldırılan Menderes; genç kadın için meselenin diplomada, ilim irfanda değil, beceriklilikte, açığızlulukta olduğunu kanıtlamaktadır. Hüseyin Korkmaz'ın eşi, kocasının da tıpkı Menderes gibi diploması olmamasına rağmen yükseleceğini düşünmektedir.

Müteahhit Hüseyin Korkmaz'ın genç eşi, siyaset ve sanat çevrelerinden tanınmış kişilerle sürekli iç içedir. Demokrat Partili olduğu halde, iktidarı kıyasıya eleştiren kişilerle bir arada bulunmaktan da çekinmez. Katıldığı bir akşam sohbetinde

bir avukatın 6-7 Eylül olaylarından nefretle söz ettiğine tanık olur. Avukata göre 6-7 Eylül olayları, “düpedüz vahşet, vandalizm”dir. Avukat; “millî ayıbımız” olarak gördüğü 6-7 Eylül olayları nedeniyle Menderes’in insanlık için yüz karası olduğunu savunmakta, onu Hitler’den farklı görmediğini belirtmektedir. Kıbrıs mitingleri ve arkasından gelen 6-7 Eylül; avukatın düşüncesine göre, hükümetin acz içinde bulunuşunun, iflâs halinde oluşunun bir göstergesidir. Hüseyin Korkmaz’ın karısı, hükümeti şiddetle eleştiren bu avukatla tanışır, onunla yakınlık kurmak ister. Böylece öğrendiklerini Ankara’ya gittiğinde Demokrat Partili üst makamlardaki tanıdıklarına anlatarak kendisine çıkar sağlayabileceğini hesaplar. Muhalifleri Ankara’ya gammazlayarak partiye ne kadar bağlı olduğunu ispatlayacaktır. Böylece Hüseyin Korkmaz’ın başaramadığı taahhüt işini koparacaktır.

Genç kadının muhalif avukatla ilgilendiğini fark eden bir öğretmen, avukatı yıllar önce Ankara’dan tanıdığı bu kadına karşı dikkatli olması konusunda uyarır. Öğretmen, bu genç kadının bir zamanlar CHP devrinde de CHP aleyhindekileri gereken kişilere rapor ettiğini anlatır. Öğretmen, o ve onun gibi her devrin adamı olanları eleştirir, 1950’de CHP’nin seçimi kaybetmesini, bu genç kadın gibi muhalifleri ispiyonlayanların önleyemediğini de belirtir. Avukat ise toplumun temelindeki zıtlıkların müteahhitin karısı gibi nicelerinin çabalarıyla dahi yok edilemeyeceğini savunur: “-Altyapıdaki birikmeler, günün birinde adamakıllı ağır basar, bir sıçramayla yeni bir keyfiyete geçer. Dün bu kanun gereğince CHP yuvarlanmıştı, bugün sıra DP’de.”(s. 130)

Yazar, Demokrat Parti iktidarının en önemli yanlışlarından biri olarak gördüğü 6-7 Eylül olaylarını roman kişilerinden duvarcı ustası Kastamonulu Recep’in bakış açısından hareketle şöyle değerlendirmektedir:

“Kastamonulu o geceyi yeniden yaşıyordu. (...) tepeden, Beyoğlu yanından bir gürültü, bir uğultu. Gürültü, uğultu, emir almışçasına bir anda bütün İstanbul’a yayılmıştı. İstanbul çığlık çığlık, İstanbul alev alev. Herkes sokaklara dökülmüştü. (...) Herkesin gözü Beyoğlu’ndaydı. Ne varsa Beyoğlu’nda. Yıllar yılı bakılıp imrenilip ama ulaşamayan, ulaşamayacağı bilinen her şey Beyoğlu’nun kocaman vitrinlerinde. Elbiseler, ayakkabılar, buzdolapları, radyolar cıncık boncuk, adını bilmedikleri her şey. Günlerden beri kim, kimler tarafından kulaklarına sokulup durulan bu yağma, bu yakıp yıkmaya çağrı sürüp gitmişti. İstanbullular, daha çok da Anadolu’dan İstanbul’un yıkım yapım işlerinde çalışıp birkaç kuruşun yoluna

bakmaya gelmiş dışarılıların kulaklarına fısıldanılmıştı. Radyolar dolusu tahrik, radyolar dolusu, köpük köpük heyecan İstanbulluların kanını alev alev, bayrak bayrak coşturmuş, Türk milleti ortaçağdan bile önceki Vandalizm'in 'tahrip' şuuruna itilmişti. İstanbul tahrip ediliyordu. İstanbul yaktırılıyor, yıktırılıyor, yağma ettiriliyordu. (...) tahrip bir 'millî namus' haline getirilmişti."(s. 178-179)

Romanda Demokrat Parti'nin muhalefete gücünü ispatlamak için oluşturduğu "Vatan Cephesi"nden de söz edilmektedir. DP'ye geçen kişilerin adları, "Vatan Cephesi'ne İltihaklar" başlığıyla gazetelerde yer almakta, ayrıca bu isimler radyodan da duyurulmaktadır.

İflâhsız Memed'in babası Yusuf, İstanbul'da yaşam savaşı veren, kendi çabasıyla okuma yazma öğrenen ve duvarcı ustası olan oğluyla gurur duymaktadır. Madem ki oğlu, "Demirkırat"ın sayesinde eline mala almıştır, kendisinin de "Demirkırat"a girmesi gereklidir. Particiliğin karın doyurmayacağına inandığı halde, köyünde DP'li muhtarın "Vallaha Cumhurireizine yazarık, Memed'i işinden atarlar, hem de sürerler İstanbul'dan!"(s. 226) demesi üzerine üç çocuğuyla beraber DP'ye kaydolar. Radyo, "Demokrat Parti'ye İltihaklar" saatinde "Ç köyünden, İflâhsız oğullarının da DP'nin memlekete yaptığı ve yapmakta olduğu hizmetler muvacehesinde tarafsızlıktan vazgeçip Demokrat Parti'ye yazıldığını"(s. 227) yayımladığında İflâhsızın Yusuf, bu durumdan son derece memnundur.

Memed, Gafur'un yerine Hüseyin Korkmaz'ın yanında çalışmaya başlayıp köşke yerleşince babasını ve kardeşlerini de İstanbul'a çağırır. İflâhsızın Yusuf ailesiyle birlikte büyük şehre gelir. Vatan Cephesi'ne yazıldığı için Hüseyin Korkmaz'ın gözüne girer. Kısa zamanda Vatan Cephesi'ne kaydolmak istemeyen oğlu Memed'in yerini alır, Hüseyin Korkmaz ona Memed'in işini verir. İşinden olan Memed'in babasıyla arası açılır; Memed, karısı Ayşe ile birlikte köşkü bırakarak Zeytinburnu'nda bir gecekonduya yerleşir.

İflâhsızın Yusuf gibi, Vatan Cephesi'ne yazılmanın kurtuluş olabileceğini düşünen bir başka kişi de Gafur'dur. Hüseyin Korkmaz'ın dükkânında kabızmallık yapıp onun köşkünde kalırken dükkânın katibini yaraladığı için hapse giren Gafur, cezasını tamamlayıp serbest kaldıktan sonra yeniden Hüseyin Korkmaz'ın güvenini kazanabilmek için Vatan Cephesi'ne kaydolar. Gafur; köyünden İstanbul'a gelip okuma yazma öğrenen, duvarcı ustası olan ve Ayşe'yle evlenen Memed'den öcünü DP'li olmanın sağlayacağı fırsatlarla alacaktır.

Romanın sonunda Memed ve Ayşe'nin geceleri uğraşarak bitirmeye çalıştıkları gecekondunun Gafur'un zabıta ekiplerine ihbarıyla yıkıldığını öğreniriz. DP'li Gafur, belediye ekiplerinin “*insan emeğine acımadan*” Memed ve onun gibi “*gurbet kuşları*”nın gecekondularının yerle bir oluşunu zevkle seyretmektedir.

Yazar, romanında DP iktidarının bireyler üzerinde meydana getirdiği etkiyi verme yoluna gitmiştir. İnsanlar fikre dayalı siyaset yerine, çıkar esasına dayalı siyasete yönelmişlerdir. Orhan Kemal, DP döneminde yaşanan Vatan Cephesi, 6-7 Eylül olayları gibi siyaseti iyice sorunlu hale getiren uygulamaları tenkitçi bir bakışla ele alır. İstanbul yıkılıp yeniden imar edilirken amaç, şehri yaşanabilir şekle sokmak değil, partililere kazanç sağlamaktır. Bu nedenle DP döneminde kaybedilen değerleri ve siyasetin insanlar üzerindeki olumsuz etkisini romanına taşıma yolunu seçer.

Attilâ İlhan, *Kurtlar Sofrası*¹⁴⁸ romanında Demokrat Parti iktidarının son yıllarını değerlendirir. Tek parti dönemine yönelik eleştiriler, DP'yi iktidara taşıyan sebepler, DP'nin halkın umutlarını boşa çıkarması, DP iktidarı ve sermaye ilişkileri, DP'nin son döneminde ülkede gittikçe artan gerginlik üzerinde durur; basına karşı olumsuz tutum ve ülkeyi ihtilâle sürükleyen ortamı gözler önüne serer. Romanda ana olayın yanı sıra, geriye dönüş ve bilinç akışı tekniklerine başvurulduğunu görürüz.

1950'li yılların sonlarında geçen eserde; bir yolsuzluk olayını araştıran gazeteci Mahmud Ersoy'un öldürülmesi ile ölümünün ardındaki sır perdesi, sevgilisi Ümid'in kendisiyle yüzleşmesi ve bu esnada çevrilen düzenler anlatılmaktadır.

Romanın baş kahramanı Mahmud Ersoy, eski bir Kuvva-yı Milliyeci olan Hüsnü Faik Bey'in çıkardığı *Birlik* gazetesinin gözüpek muhabiridir. Eğitimini Paris'te tamamlamıştır ve Ümid ile iki yıldır birlikte. Ümid'in babası Zihni Keleşoğlu ise oldukça zengin ve kirli işler çeviren bir insandır. Mahmud, arkasında kim olduğunu bilmeden bir inşaat yolsuzluğunu araştırmaktadır. Bu iş için İstanbul'dan İzmir'e gideceği gece, Ümid, Mahmud'a ayrılmak istediğini söyler. Mahmud yolculuk sırasında öldürülür. Mahmud'un esrarlı ölümü, Ümid'in hayata bakışını değiştirir, Mahmud'u sevdiğini anlar. Ümid, bir gece, babası Zihni Keleşoğlu ile Kılçık Nazım'ın konuşmalarını duyar. Babasının Mahmud'un araştırdığı yolsuzluk işinin başında bulunduğunu, Mahmud'un ölümüne de onun sebep olduğunu öğrenince evi terk eder, Mahmud'un pansiyondaki odasına yerleşir.

¹⁴⁸ İş Bankası Yay., İst., 2002, 683 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Birçok iç hesaplaşmadan sonra, *Birlik* gazetesi sahibi Hüsnü Faik Bey'e giderek bildiklerini anlatır. Böylece Kılçık Nazım ile yurtdışına kaçmak üzere olan Zihni Keleşoğlu yakalanır.

Eserde Atatürk ilke ve devrimlerini yaşatmaya çalışan aydın bir kadronun karşısında karaborsacılar, çıkarıcılar yer almaktadır. Mahmud romanın başlarında öldürüldüğü halde, roman boyunca görüşleri irdelenen aydın bir tiptir. Dönemin siyasî meseleleri ile Demokrat Parti iktidarına yönelik değerlendirmeler, Mahmud ve çalıştığı *Birlik* gazetesinin sahibi Hüsnü Faik Bey'in konuşmaları aracılığıyla verilir. Mahmud ve Hüsnü Faik, yazarın sözcülüğünü üstlenen tiplerdir.

Romandaki vurguncu tiplerden biri, Asım Taga'dır. II. Dünya Savaşı yıllarına meteliksiz giren bu adam, Demokrat Partili olduktan sonra zenginleşir. İthalata başlar, Lehmann Tractor's Company'nin Türkiye Umumî Mümessilliğini alır, ayrıca bankacılık sektörüne de girer. Atillâ İlhan, Asım Taga aracılığıyla Demokrat Parti iktidarı sayesinde zenginleşen ve güçlenen bir kesime dikkat çekmektedir. Asım Taga, iktidar desteği ile işlerini fazlasıyla büyüten, bununla övünen bir tiptir. Onun şu sözleri, DP ile ilişkilerini yansıtması bakımından dikkate değerdir:

“-... ben, memlekete de hizmet ettim. Diktatörlüğün yıkılması için, o zaman, ölümü göze alıp mücadeleye atıldım. İstanbul'da Demokrat Parti'ye ilk kaydolanlardan birisi benim. Bugün borsa ve piyasada sarsılmaz bir mevkiim varsa...

-... evet, milletvekili de olabilirdim. Geçen seçimde bunu bizzat Adnan Bey teklif etmişti. İstemedim. Memleketin kalkınmasına karınca kararınca hizmeti tercih ettim.”(s. 72)

Gazeteci Mahmud, Atatürkçülüğün uygulamaya tam geçmediğini düşünen ve bunun suçunu da tek parti döneminde arayan bir aydındır. İnkılâp şuurunu halk yığınlarına yayabilmek, inkılâbı kaldığı yerden ileriye taşıyabilmek amacıyla olan Mahmud; romanın pek çok yerinde *Birlik* gazetesi sahibi Hüsnü Faik ve gazetenin avukatı Sadık ile Atatürk'ün ölümünden sonraki süreci, Demokrat Parti'yi iktidara getiren sebepleri değerlendirir. Mahmud'a göre Halk Partisi'nin 1938'den sonraki uygulamaları bir dikta rejimine yöneliktir ve bu yüzden Demokrat Parti'nin kurulması kaçınılmaz bir sonuçtur:

“-... Halk Partisi, 38'den sonra giriştiği Faşizm denemesine, Müdafaa-i Hukuk doktrinini temel yapmayı düşünmedi mi? Ama bu, her bakımdan yanlış ve

haksızdı. Öyleki 1945'te Faşizm, dünyanın her yerinde çözüldürken, bizde de çözüldü.”(s. 160)

Avukat Sadık da Mahmud'un görüşünü paylaşır. Avukat Sadık, CHP diktasına nefret duyan halkın Demokrat Parti'yi iktidara taşıdığını, ancak şimdi inkılâplardan ödün veren yeni bir diktaya girildiğini düşünmektedir:

“-... 1945'ten sonra aynı parti, aynı doktrini bir burjuva demokrasisi için temel tutmak istiyor. En makul hal şekli bu. Bu ama, halkın ilk diktaya duyduğu nefret, ilk serbest seçimlerde bilmem kaç senelik bir inkılâp aleyhtarları kadrosunun, iktidara gelmesine müncer oluyor; neticede inkılâplardan devamlı surette taviz veren, eskisinden çok daha şiddetli, yeni bir diktaya giriyoruz.”(s. 160)

Mahmud, Kuvva-yı Milliye hareketini tarihî ve ilmî izahını yapmadan çıkış noktası olarak göstermenin yanlışlığına dikkat çeker. Mahmud, basın ve bilim adamlarının 1919 devriminin asıl mahiyetini bunca yıldır açıklayamadıklarını dile getirince, Hüsnü Faik, *“Biz inkılâbı, aleyhtarlarına karşı müdafaa etmekten, nefes bile alamadık.”(s. 161)* diyerek basının büyük bir bölümünün başlangıçta Mustafa Kemal'e ve Ankara Hükümeti'ne muhalif olduğunu belirtir. Mahmud, yıllardır Cumhuriyetin ve devrimlerin aleyhtarlarına karşı savunulduğunu, 1950'lerde de benzer bir savunmanın Demokrat Parti iktidarına yönelik yapıldığını vurgular:

“-... inkılâpçılık cumhuriyeti ve devrimleri, aşırı sağa ve aşırı sola karşı savunmaktır sanıyoruz. Bu Millî Mücadele'nin 1930 konağıydı. Geçtik bu konağı. Şuradan belli ki bugün demokrasi için, demokrasinin asgari şartlarını gerçekleştireceğini umduğumuz bir siyasî partiyle mücadele halindeyiz.”(s. 161)

Mahmud, Avukat Sadık ve Hüsnü Faik; parti kadroları içindeki inkılâpçı, fırsatçı ve gerici unsurların belirlenip tam anlamıyla bir ayıklama yapılamamasını Cumhuriyet Halk Partisi'nin yanlışı olarak görürler. Avukat Sadık, Halk Partisi'ni uygulamadaki hataları açısından şu sözlerle değerlendirir:

“-... Halk Partisi'nin yapacağı iki şey vardır: Kısa zamanda cumhuriyete aleyhtar kuvvetleri ifna edip rejimi demokrasiye götürmek, birincisi! Devletçilik prensibini, içtimaî adalet ve demokrasiyi, topyekûn gerçekleştirebilecek sosyalist bir metot olarak ortaya atmak, ikincisi! İkincisini hiç yapamadılar. Birincisini dersin, eh şöyle böyle...”(s. 162)

Hüsnü Faik, Halk Fırkası'nın bir parti olarak değil, bütün içtimaî unsurları toplayan siyasî cephe şeklinde ortaya çıktığını, kendisi gibi aydınların da bu

cephenin sol kanadını oluşturdıklarını, ancak mücadelenin inkılâpları müdafaa etmekten ileri gidemediğini belirtir:

“-... Halk Fırkası, (...) bir fırka olarak teşekkül etmemiştir. Mustafa Kemal bu meseleyi müzakere ederlerken, İzmit Kongresi’nde, ben de hazır bulunuyordum. Onun nazarında, Millî Mücadele’yi zaferle bitiren Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, nasıl bütün milleti temsil etmişse, yeni kurulacak ve iktisadî fütuhata teveccüh edecek teşkilât da, aynı şekilde milleti temsil etmekteydi. Âdeta, bütün içtimaî unsurları sinesinde toplayan bir siyasî cephe teşkil etmek istiyordu. Nitekim fırkanın ilk seçim programı birkaç umumî umdeden ibaretti. O vakit bizler; Ben, Yunus Nadi, Falih, Yakup Kadri, Ruşen filân münevveran arasında, bu cephenin âdeta sol kanadını meydana getiriyorduk. Yalnız şimdi bakıyorum da, bizim bütün mücadelemiz, tabir caizse medenî planda olmuş. İnkılâpları müdafaa etmek falan filân. Hareketin halkçı, inkılâpçı, müstemleke aleyhtarı tarafını 336’yla 340 arasında şöyle bir yakalar gibi olmuşuk, bilâhare kaybettik...”(s. 162-163)

Ümid, Mahmud’un kendisine, hükümetlerin halka yeterince önem vermediğinden dert yandığını hatırlar. Mahmud, Kuvva-yı Milliye ve Cumhuriyet hareketinin ana esasları fikir olarak işlenmediği, bu fikirlerle millet arasında bağ kurulamadığı için Türk inkılâbının donduğunu ileri sürer. Atatürk’ün ölümünden sonra ise *“irade-i milliyeci ve inkılâpçı köklerden gelen adamların bile, kendilerini faşizan bir demogojiye kaptırdıkları pek açık”*(s. 307) diye görüşünü belirtir.

Mahmud, Demokrat Parti’nin doğuş zeminini Ümid’e değerlendirirken bunun CHP diktasına bir başkaldırı olduğu söyler. Ayrıca II. Dünya Savaşı sonrası Nazizm’e karşı demokrasi için savaştan Birleşmiş Milletler Teşkilâtı’na girebilmek adına çok partili hayata geçmenin zorunluluğu üzerinde durur. 1946’da kurulan Demokrat Parti’yi halkın desteklemesini, Kuvva-yı Milliye zamanındaki gibi cephe halinde harekete geçmek olarak değerlendiren Mahmud, Demokrat Parti iktidarının ise inkılâbı soysuzlaştırdığını savunur:

“-... diktanın devrilmesinden sonra, iktidara liberaller geçiyorlar; aslında ölçüsüz kazanç imkânları arayan, tüccar ve sanayici çevrelerle; ‘Toprak Kanunu’nu’ o yumuşak haliyle bile sevmeyen toprak ağaları, bunlar. (...) İnkılâbı, ilk hamlede bürokratlar ve ağalar soysuzlaştırmışlardı. Bu defa söze artık kendilerini güçlü hissedene, ticaret ve sanayi çevreleri karışıyor. Ağalarla birlikte iktidara yerleşince

devlet düzeni onların çıkarına işlemeye başlıyor artık. İnkılâp bir daha ihanete uğruyor. Bir daha soysuzlaşıyor.”(s. 308-309)

Mahmud, 1946’da Demokrat Parti’nin kurulmasını, baskıcı devlet yönetiminin zorunlu bir sonucu olarak görür; ancak diktaya karşı halkın desteğini alan Demokrat Parti, ona göre halka çok uzaktır. Kuvva-yı Milliye hareketinin amaçlarına yaslanmayan DP iktidarı, ülkeyi her gün geriye götürmektedir:

“- (...) Millet diktatörlüğü devirdi ama, iktidara yine kendisinden uzak bir teşkilâtı getirmiş oldu. Belki yakın görünen. Fakat yakınlığı sözde. Uzaklığı çıkarında. (...) Şimdi bunu ödüyoruz. 46 ile 50 arasında, Millî Mücadele yıllarının hızı vardı, halkın elbirliği de vardı. Fakat teşkilât, Kuvva-yı Milliye hareketinin amaçlarına tutunmuyordu. O kadar tutunmuyordu ki, muvaffak oldukları gün, Arapça ezan okunmaya başladı. Ufak bir hadise ama mânâlı. O günden bugüne, artık hep geri gidiyoruz.”(s. 310)

Roman ilerledikçe Mahmud’un esrarlı ölümünün ardındaki siyaset ve iş çevreleri ilişkisi de gözler önüne serilir. Mahmud; Kolaylık Yapı İnşaat Şirketi’nin yolsuzluklarını araştırmakta, hükümetin açtığı bir ihaleye tek başına girerek kazanan ancak kanunî muamelelerde usulsüzlük yapan, hazineyi dolandıran bu paravan şirketin arkasında kimlerin bulunduğunu bulmaya çalışmaktadır. Mahmud, bu şirketle ilişkisinin olduğunu belirlediği Sezai Yazmacı adındaki şahsı bulmak, olayı aydınlığa kavuşturmak için İzmir’e doğru yola çıkar; ancak yolda öldürülür.

Cinayet masasının tahkikatı sırasında ilginç bir bilgiye ulaşılır. Mahmud’un bulup görüşmek istediği Sezai Yazmacı’nın daha önce Demokrat Parti Eminönü İlçe Teşkilâtı’nda önemli bir mevki sahibi olduğu ortaya çıkar. Bu önemli ayrıntının basından gizlenmesi için hükümet baskı yapar. Daha sonrasında da gazeteci Mahmud Ersoy’un ölümüne yönelik haber yazmamaları konusunda basına “neşir yasağı” getirilir. Cinayet Masası polisleri de bu işle ilgili tedirginlik duymakta, Kolaylık İnşaat Şirketi’nin kimlere uzandığını bulmaya çalışmaktadırlar. Şirketle ilişkisi olduğu düşünülen Demokrat Partili Sezai Yazmacı ile şirketin kâtibi ve muhasebecisi gözüken Rıza Girgin çoktan kayıplara karışmışlardır. Cinayetle ve şirketle ilgili sis perdesini Ümid kaldıracaktır.

Ümid, sürekli Mahmud’u ve onun felsefesini düşünmektedir. Genç kadın, baskı ortamında bile inkılâp ruhundan ayrılmayan Mahmud’un halkı uyandırmak için yazmaktan başka çaresinin olmadığını söylediği günleri hatırlar. Mahmud; devrimci

kadroların hız kaybettiğini, aydınlar, öğrenciler ve halkın uyanmadığını bildiği için korkusuzca yazmaktadır. Ümid, Mahmud'un kalemiyle Demokrat Parti iktidarında ülkenin ve halkın panoramasını, hükümetin ilişkiler ağını başarıyla çizdiğine inanır:

“Mahmud yazıyordu. Demokrasi teşebbüsünün, büyük ve rezilce bir ticarî vurgun şeklinde soysuzlaştığını; alınlarında banknot damgası taşıyan birtakım yüzü akmış kimselerin, akla hayale gelmeyecek fırıldaklar çevirerek, bu vurgundan akılları durduran kârlarla çıkmaya çalıştıklarını! Milletlerarası tröstlerle Bakanlar arasında, gizli ortaklıklar bulup çıkarmıştı. Her kurulan ticarî şirketin, bir ucuyla siyasî nüfuzla değdiğini söylemiş; banka, borsa, kredi faaliyetlerinin gerisinde, doymak bilmez bir sonradan görme oburluğun, bütün ülkeyi çıkarına işletmek için, yeni düzenler kurduğunu, anlatmaya gayret etmişti. Anlatabilmiş miydi? Basına yöneltmiş baskı, durmaksızın artıyordu yeniden cezaevlerinde ilk gazeteciler. İspat hakkı üzerindeki tartışmalar. Niye? Çünkü rejim, adını kullanıp kirlettiği halk yığınlarını ve tekrar gerici eğilimlerini uyararak avutuyor; gerçekte bu azınlığın, hem de çok küçük bir işadamı, toprak ağası ve politikacı azınlığının çıkarına işliyor.”(s. 457-458)

Mahmud, muhalefetin pasif direnişiyle bir diktanın önlenemeyeceği fikrindedir. Yazmaktan daha etkili bir şeyler yapmak gereğine inanır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti karakterinde bir komitanın oluşmasını, sonraları bu komitanın siyasî bir parti hüviyeti kazanmasını, manevra kabiliyeti yüksek bu partinin memlekette sosyal düzeni yerleştirmesini ister. Bu düşüncelerini sevgilisi Ümid'le paylaşır.

Hüsnü Faik, basına getirilen “neşir yasağı” sonrası kendisini ve gazetesi *Birlik*'i hiçbir gücün yıldıramayacağını düşünür. Daima yeniliğin ve demokrasinin yanında olan Hüsnü Faik, 1945'te de CHP iktidarına ilk başkaldıran gazetecilerdendir. Hüsnü Faik, Menderes ile henüz muhalefet milletvekili iken buluşmalarını hatırlar. Menderes, o gün insan hakları ve hürriyet uğruna mücadele ettiğini söyleyen Demokrat Parti muhalefetini, *Birlik* gazetesinin daha fazla desteklemesini istediğini şu sözlerle dile getirir:

“-... Karşı taraftan olmanız mevzuunda, şartlar hazır olduğu halde, olmadınız; binaenaleyh ideallerimiz birdir ve aynıdır Hüsnü Faik Bey: Sizi ve gazetenizi fiilen olduğu kadar hukuken de partimize kazandırırsak, bu hakikatte, memleketin bir kazancı olacaktır.” (s. 608)

Fuad Köprülü de bir karşılaşmalarında Demokrat Parti'yi desteklemesini, aksi takdirde başına dert açacağını Hüsnü Faik'e söyler. Hüsnü Faik, eski bir Kuvva-yı Milliyeci olarak kendisini hiçbir gücün yıldıramayacağını, başına açılan bütün dertlerle daha önce nasıl uğraştıysa yine uğraşacağını düşünür ve iktidar yanlısı yayın yapmayı kabul etmez.

Hüsnü Faik, bir konuşmasında Mahmud'a inkılâpçılık ve aksiyon konusundaki görüşlerini iletir. İkisi de iktidarda bulunanların *“bir şahıs ve zümre tahakkümü kurmalarına”*, bir diktatörlük oluşturmalarına karşıdır. Buna karşı gelinmelidir; fakat işçi ve aydın sınıfı uyanmamışsa demokrasiyi yerleştirmede görev, Hüsnü Faik'e göre yine askerlere düşecektir: *“-... Bu memlekette meşrutiyeti de, cumhuriyeti de tahakkuk ettiren, askerlerdir. Bu adamlar diktatörlük temayüllerini millete cebren kabul ettirmekte ısrar ederlerse, hiç şüphesiz demokrasiyi de askerler tahakkuk ettirecektir.”*(s. 614)

Demokrat Parti grubunda “İspat Hakkı” mevzuu konuşulurken *Birlik* gazetesi çalışanları, basına uygulanan sansürü ve gazetecilere yönelik sindirme politikalarını kendi aralarında değerlendirirler. Yolsuzluk ilişkilerini korkusuzca araştıran ve bu uğurda öldürülen arkadaşları Mahmud'un söylediklerini hatırlarlar. Mahmud'un şu sözleri; iktidarının basını satın almaya, satın alamadıklarını ise susturmaya yönelik politikasını eleştirir niteliktedir:

“-... Basını parayla soysuzlaştırmak istiyorlar. Çünkü yalnız paranın kuvvetine inanıyorlar. Ahlâk ölçülerini de yapan bu, saadet ölçülerini de. Daha çok kazanmak, daha kolay zengin olmak için, iktidara gelmediler mi? Bunu açıklamaya kalkışanı ya besleyip evcilleştirecekler, ya da kaba kuvvete başvurup, dize getirmeye çalışacaklar. Onların karşısında, her şeyden çok, halka ve fikirlere tutunmak gerekli. Halka ve devrimci fikirlere.”(s. 672-673)

Romanın sonunda Ümid, babası Zihni Keleşoğlu ile Kılçık Nazım'ın konuşmalarını ve Mahmud'un cinayetiyle olan ilgilerini Hüsnü Faik'e anlatır. Babasını ihbar ederek onun yurt dışına çıkmadan yakalanmasını sağlar. Ümid, Mahmud'un bıraktıklarını tamamlamaya, onun hayatını yaşamaya karar verir. Roman, Ümid'in Mahmud'a ait bir sözü hatırlatmasıyla sona erer: *“-... Memleket bir kurtlar sofrasına döndü mü, isyan haktır.”*(s. 683)

Samim Kocagöz'ün *Bir Karış Toprak* romanının devamı olan *Bir Çift Öküz*¹⁴⁹ romanında Demokrat Parti iktidarının son yılları ele alınır. DP yönetiminin köydeki etkilerinin ağırlıklı olarak işlendiği romanda; sırtını DP'ye dayayanların eleştirisi yapılır, köydeki CHP-DP çekişmelerine yer verilir, icraatları nedeniyle halkın DP iktidarına olan tepkisi dile getirilir.

Batı Anadolu'daki göçmenlerin toprak sorununu işleyen eser, Söke'nin Subaşı köyünde geçmektedir. Bir Yörük olan İbrahim Ağa, sırtını Demokrat Parti'ye dayamış çıkarıcı bir adamdır. Oğlu Hasan'ı topraklarına sahip çıkması için okutmaz. Hasan, babasının aksine dürüst ve bilinçli bir delikanlıdır. Fakir köylülerin ve göçmenlerin haklarını gözetir. Köydeki Haydar Öğretmen'in de etkisiyle babasının haksız davranışlarına karşı çıkar, köylünün sevgisini ve saygısını kazanır. Hasan, Yakup Emmi'nin torunu Elif'le evlenmek ister. Düğün günü İbrahim Ağa'nın adamı Rüstem, daha önceki kötülüklerine ek olarak bu kez de göçmenlerin ekinlerini yakar; ancak kaçamadan yakalanır. Rüstem, ağa oğlu Hasan'la çatışmaya girer; ama Hasan, Rüstem'i öldürür.

Romanda kendilerine devlet tarafından yalnızca toprak verilen, bir çift öküz ve tohum alacak paraları olmayan göçmenlerin çektikleri sıkıntılar, İbrahim Ağa'nın eline düşmeleri, Ağa'nın köyde devlet gibi oluşu vurgulanmaktadır.

Demokrat Parti yönetiminin köydeki etkilerinin yansıtıldığı eserde, toprak düzenini sağlayamayan biçimsel demokrasinin köyde soyut bir kavram olarak kalışı üzerinde durulur. Yazar, Demokrat Parti'ye ve uygulamalarına ilişkin görüşlerini, roman kişilerinden Yörük Yakup Ağa aracılığıyla yansıtır. Yakup Ağa'nın göçmenlere söylediği sözler, iktidarın sözde demokrasi anlayışını ve uyguladığı baskıyı eleştirel bir gözle irdeler niteliktedir:

“-... Şimdiki zaman, Kemal Paşamızın zamanı değil. Demirkırat zamanı. Demirkırat dedin mi, üç yol salâvat getirip şeytanı yanından kovacaksın. Köyümüzün daha yabancısı sayılırsınız. Yarın bürgün, yakanıza yapışıp muhtar Süleyman, sizi Demirkırat partiye yazılmaya zorlayacak. Yazılırsanız belki de iyi olur. İşinizi belki yürütürsünüz. İsterseniz, Söke'deki Kaymakam Bey'in bile yedi ceddine, sülâlesine, anasına avradına söğür, adamı memlekette sürersiniz. Sizin kılınıza dokunamazlar. Ocak, bucağın başkanları, Demirkıratlar gelir gelmez, memleketteki memur milletinin burnunu taşla kırmaya başladı. Neden dersin; Ankara'daki milletvekillerimizin çoğu

¹⁴⁹ Ararat Yayınevi, İst., 1970, 302 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Demirkıratçı. Bir dahaki seçime oy toplayabilmek için, itin uğursuzun yularını koyuverdiler. Bu selbeslikmiş, milletin kendi kendisini yönetmesiymiş. (...) Eğer cebinizde beşer yüz bangonotunuz yoksa, öküz sabı olamazsınız. Demirkırat zamanı demek, işlerin parayla döndüğü zaman demektir.”(s. 11-12)

İbrahim Ağa, Subaşı köyünde elli yıldır toprakların hâkimidir. Bir karış toprak edinen göçmenlerin ellerinden topraklarını ustalıkla almaktadır. Zeytinlikleriyle, pamuk tarlalarıyla çok zengin olan bu adam, yörenin tek sözü geçen kişisidir. Devletin sadece bir karış toprak verdiği, sorunlarıyla ilgilenmediği, bir çift öküz sahibi bile olamayan göçmenler; İbrahim Ağa'nın elinde âdeta birer oyuncaktır. İbrahim Ağa'ya göre kendisinin bu kadar güçlenmesinin, köyde ve yörede devlet gibi oluşunun nedeni; devletin yanlış politikaları, köylüye sahip çıkmayıdır:

“Dövlət işini sıkı tutmazsa benim ne suçum olur? Dövlət dövlət olsun, göçmenlerine arka çıkmasını bilsin... Dövlət köylüsüne, göçmenine toprak veriyorum diye, yirmi dönüm, on beş dönüm, içinde bir çift öküzün bile dönüp dolaşamayacağı tarla verirse, üstelik tohumunu, öküzünü, dayanmasını düşünmezse, ben ne edivereyim? Şimdi demek oluyor ki, bu köyde dövlət benim!”(s. 75)

İbrahim Ağa'nın adamlarından Rüstem, bir oyun tezgâhlar. Göçmenlerin satın almak istedikleri bir çift öküzü çalınmış gibi gösterir. Öküzlerin sahibiyle anlaşan Rüstem, hırsızlık nedeniyle göçmenleri ve onlara arka çıkan Yakup Emmi'yi hapse attıracak, böylece İbrahim Ağa'nın gözüne girecektir. Ancak ağanın oğlu Hasan sayesinde olay aydınlığa kavuşur ve asıl suçlu olarak ağanın adamı Rüstem hapse girer. İbrahim Ağa, Rüstem'e kızıyor gibi görünse de bu olaya içerler. Hele Yakup Emmi'nin bu olay nedeniyle itibarının daha da artmasına iyice bozulur. İbrahim Ağa'ya göre, Yakup'a ve göçmenlere iltifat eden Jandarma Komutanı ve Kaymakam, kendisini hazmedememektedirler. İbrahim Ağa, âmirlerin bazılarının “demirkırat düşmanı” kesildiklerini düşünür: “-Komutanın, Kaymakam Beyimizin asıl kime kızdığını ben bilirim. (...) Âmirlerimiz, memurlarımız, şu sıra Demirkırat düşmanı kesildi. (...) Hepsi zengin düşmanı...”(s. 83)

İbrahim Ağa, göçmenlerin yanında yer alan oğlu Hasan'ın kafasını “komünist” düşüncelerle Öğretmen Haydar'ın doldurduğuna inanmaktadır. İbrahim Ağa, Haydar Öğretmen gibilerin okuduğu Köy Enstitülerinin Demokrat Parti tarafından kapatılmasını da çok yerinde bulmaktadır. Kendi oğlu Hasan'ı zamanında bu yüzden enstitüye göndermemiştir: “-... bu okulların tozunu dumanını partimiz

göve üfledi, kökünü kazıdı, neden bilir misin? (...) Goministlik ocağı, goministlik yuvası olduklarından...”(s. 85)

İbrahim Ağa'nın fikrine göre, oğlu Hasan'ı yoldan çıkararak, onun göçmenlerin ve Yakup'un yanında yer almasını sağlayan hep Haydar Öğretmen'dir. Kendi aklını “*hükümetin, partinin aklı*” olarak gören İbrahim Ağa, öğretmeni köyden attırmayı kafasına koyar. Şoför Kemal'e oğlu Hasan'la öğretmenin konuşmalarını kendisine rapor etmesini söyler.

Kaymakamı, jandarma komutanını ve öğretmeni yerlerinden etmek isteyen İbrahim Ağa; parasıyla her olumsuzluğu düzeltebileceğine inanmaktadır. Sadece köyde değil, Söke'de de ipler onun elindedir. Demokrat Parti İlçe Başkanı Rıza Efendi bile sahip olduğu gücü ona borçludur. İbrahim Ağa, parti kanalıyla bu işi halledeceğine emindir. Onun DP İlçe Başkanı ile konuşmaları, Menderes iktidarında bir toprak ağasının gücünü yansıtmaya bakımdan dikkat çekicidir:

“Ülen Rıza Efendi, bu kalıba kıyafete seni kim getirdi?(...) Senin adını Yağcı İrıza Efendi'ye çıkararak kim?(...) Gelelim particiliğine.(...) Ne dedim sana? Ülen İrıza, bütün şehirli ağalar Halkçı; ben onların inadına senden yana Demirkırat olacağım, arkanda ben varım, korkma... Dedim mi demedim mi? (...) Bir selâm saldım yetmiş iki buçuk köye, hepsi senin ardına düştüler. (...) Ettik mi seni koca Söke'nin parti ireisi? (...) Ticaret bir yandan, particilik öte yandan. İstedığımızı milletvekili ettik Ankara'ya yolladık. İstedığımız gibi Maraşal yardımı falan filân dedik bankalardan para çektik. Tarlalardaki ortakçılardan öküzlerden kurtulduk, motorlar aldık, paraları çoğalttık. Sen de belediye başkanlığından parti başkanlığına atlayınca işini uydurup devlet yardımlarından yağhanenin karşısına koca çırçırıcılığı kurdun.”(s. 93-94)

İbrahim Ağa, DP'li Başkan Rıza Efendi'ye elinden tutacağını, şehirli Halkçı ağalara karşı onu ezdirmeyeceğini, çırçır fabrikası için elli bin ton pamuk vereceğini söyler. Bunun üzerine Rıza Efendi de ağaya ne isterse yapacağını belirtir. İbrahim Ağa; Öğretmen Haydar'ın köyden gönderilmesini, kendisine kafa tutmaya başlayan Muhtar Süleyman'ın görevden alınmasını ister. Rıza Efendi için bu istekler çok kolaydır. Öğretmeni on beş güne kalmaz başka yere yollayacaklarını, muhtar olarak da İbrahim Ağa kimi isterse mührü ona vereceklerini söyler. İbrahim Ağa, kaymakam ve jandarma komutanının Rüstem'in öküz çalma meselesi nedeniyle kendisine düşman olduklarını, kendisine toprak satmak isteyen göçmenleri

engellediklerini de anlatır. Rıza Efendi, “*Zaten Kaymakam, bizden hoşlanmayan, İsmet Paşa’nın eski adamlarından. İlçede kırıp geçirmedeği kimse kalmadı. (...) Demek Candarma Komutanımız da ona uymuş. Sen hiç kasvet çekme İbrahim Ağa.*”(s. 98) diyerek ağaya onları da kasabadan göndereceğine dair söz verir.

Köyde İbrahim Ağa’nın çekindiği kişi, onu gençliğinden beri tanıyan Yakup Ağa’dır. Yakup Ağa, Yörük töresine göre hareket etmeyen, zavallı köylüleri ve göçmenleri sömüren İbrahim Ağa’yı sürekli eleştirmektedir. Yakup Ağa, İbrahim Ağa’nın güçlenmesini sağlayan Demokrat Parti iktidarına da muhaliftir. Menderes hükümetinin halkı umursamadığını, zengini koruyup kolladığını düşünen Yakup Ağa, iktidarın muhalefeti sindirmek amacıyla geliştirdiği Vatan Cephesi oluşumuna da şiddetle karşıdır. Yakup Ağa, köye gelen göçmenleri Vatan Cephesi’ne yazılmamaları konusunda uyarır, Demokrat Parti’nin güç gösterisi için sahtekârca davranışına dikkat çeker:

“-... *Ben bunca yıldır partcilik işlerine burnumu sokmadım. (...) Gel gelelim, olup bitenleri beğenmiyorum. Olur da birinizden biriniz kalkar Vatan Cephesi’ne yazılır, vallah billâh anasından emdiği sütü burnundan getiririm. Her akşam (...) ıradıyoya kulak veriyorum. Geçen gün bizim köyün mezarlıktaki ölülerinin bile anası danası karısı kırsrağı ile esamesi okundu. Böyle bir yanlışlık olmasın...*”(s. 154)

Yakup, İbrahim Ağa’yı sevmediği halde torunu Elif’i ağanın oğlu Hasan’a hiç düşünmeden verir; çünkü Hasan, babasının aksine, parasını ve topraklarını fakir köylülerle paylaşacak kadar vicdan sahibi bir gençtir.

Köyün öğretmeni ve Hasan’ın arkadaşı Haydar, İbrahim Ağa’nın isteği doğrultusunda Malatya’nın bir köyüne tayin edilir. Köylü bu olay karşısında üzgündür. Yakup Ağa’ya göre Atatürkçü bir öğretmen olan Haydar’ın köyden sürülmesi, Demokrat Parti iktidarının Atatürkçü düşünceden rahatsız oluşunun bir göstergesidir ve Menderes hükümeti dini politikaya alet etmektedir:

“-*Demirkırat milleti Atatürk’ten pek hoşlanmıyor. Atatürk buyurdu ki, herkes dininde imanında serbesttir; yeter ki Türklüğü kavi olsun. Demirkıratlar bu lâfi yiyip yutamıyor. Hani, benden korkmasalar, köyün içinde yüzüme karşı çıkıp, Yakup Emmi, sen de Hazreti Ali Efendimize fazlaca bağlıymışsın, senin de anana avradına filân diye başlayacaklar... Milletın içine ikilik soktular... Atatürk dinimizi imanımızı ortadan kaldırdı diye tevatür çıkarıp, başımıza belâ oldular be!*”(s. 190)

Haydar Öğretmen'in ardından, kaymakam ve jandarma komutanı da başka yere gönderilir. Hasan, bu işlerin babasının isteğiyle yapıldığından emindir. Demokrat Parti İlçe Başkanı Rıza Efendi de İbrahim Ağa'nın emri doğrultusunda yer değiştirmelerin yapıldığını itiraf eder. Hasan, bir köy ağası istedi diye memur sürgün eden Demokrat Parti zihniyetini eleştirir. Hasan, Rıza Efendi'ye "*günün birinde bu başıboşluğunuzun, bu çıkarıcılığınızın da icabına bakacaklar.*" deyince DP İlçe Başkanı, "*partimiz öyle güçlü ki iktidarı kırk yıl kimse elimizden alamaz.*"(s. 196) diye cevap verir. Hasan ise ona Demokrat Partililerin geçmişi çabuk unuttuklarını, Atatürkçülüklerinin görünüşte olduğunu söyler; Rıza Efendi'nin şahsında DP'yi şu sözlerle eleştirir:

"-Olmuş bitmişlere bakmaz, öğrenmezsen, gününü bilemez, gününe bakamazsın Rıza Efendi. Zaten bu yüzden ağzınıza yüzünüze bulaştırıyorsunuz. Millete dindar görünüyorsunuz, dinsizsiniz; dini politikaya âlet ediyorsunuz. Atatürk düşmanısınız, Atatürk'ü dilinizden düşürmüyorsunuz..."(s. 200)

Hasan, Rıza Efendi'ye inat köyde Halk Partisi'ni yeniden canlandırmak ister. Halkçı Emin'in kahvesini düzenlemeye, böylece Halkçıları orada örgütlemeye karar verir. İbrahim Ağa da oğlunu destekler. Artık köyde İbrahim Ağa'nın yardımıyla güçlenmiş Demokrat Parti'nin yanında, ağanın oğlunun himayesiyle Halk Partisi de güç kazanacaktır. İbrahim, oğluna Halkçıların kahvesinin düzenlenmesi için para verir, Halkçılara ağanın onları da gözettiğini söylemesini ister.

Köyde halk ikiye bölünür. Demokrat Parti kurulduğundan beri sıkıntıda olan, "*Halkçı*" diye bilindiği için kahvehanesini kapatmak zorunda kalan Çürük Emin; Hasan'ın yardımıyla yeniden kahvehanesini açar. Ağanın adamı Kahveci Murat'ın yarından fazla müşterisi, artık Emin'in kahvesine gitmektedir. Hasan'dan cesaret alan ne kadar İbrahim Ağa düşmanı, eski Halkçı varsa Emin'in kahvesine gitmeye başlar. Yakup Ağa ve göçmenler de yeni kahvenin müdavimleri arasındadır. Çürük Emin'in kahvesi, artık köydeki muhalefetin toplanma yeridir.

İbrahim Ağa kendisiyle ters düşmeye başlayan Muhtar Süleyman'ı da muhtarlıktan aldırır. Köyün yeni muhtarı, İbrahim Ağa'nın adamı Rüstem'dir. Öküz işi nedeniyle dört ay hapis yatan, okuma yazması olmayan ve köylünün sevmediği Rüstem'in muhtar oluşu; İbrahim Ağa'nın gücü sayesinde gerçekleşir.

Hasan; kaymakamı, jandarma komutanını, öğretmeni süren, muhtarı azlettirip yerine Rüstem'i muhtar yaptıran babası İbrahim Ağa'nın gücü karşısında hem şaşkın,

hem de kızgındır. Babasının sırtını Demokrat Parti'ye dayayarak her istediğini elde etmesi onu çileden çıkarmaktadır. Hasan, yapılan haksızlıkları gördükçe iktidar partisinin yanlışlarının memleketi açmaza sürüklediğini düşünür: “-*Şu sıra memlekette dolandırıcılık, tefecilik, hırsızlık; giderek açığözlük, işbilirlik sayılıyor. Atatürk'ün yattığı yerde kemikleri sızlamaktadır şu sıra.*”(s. 250)

Hasan'ın köyde muhalefeti güçlendirdiği günlerde Demokrat Parti İlçe Başkanı Rıza Efendi, parti ileri gelenlerinin ilçeyi ziyarete geleceğini İbrahim Ağa'ya söyler, ağadan yardım ister. İlçe meydanını dolduramayacağı endişesini taşıyan Rıza, mitingin köyde yapılmasını, ağanın da Ankara'dan gelecek kişilere karşı köy meydanını doldurmasını rica eder. İbrahim Ağa, tarlalarındaki işçileri para vererek miting günü getireceğine, meydanı hıncahınç dolduracağına söz verir. Ancak Halk Partililere gözdağı vermek için düzenlenecek bu mitingle bir yere varılamayacağını, Demokrat Parti'nin gidişatının kötü olduğunu da şöyle vurgular:

“-... *Sizin gidişinizi beğenmiyorum. Çok düşman kazanıyorsunuz, çok. Gazetelerin çoğu size verip veriyor. Kulak asmıyormuşsunuz. (...) Koskoca İsmet Paşa'nın kafasına taş attırılır mı? Benim midem kaldırmadı bu işleri. Tekerinize bir taş koyacaklar ki, teker meker yuvarlanacaksınız bindiğiniz arabadan. (...) Parayla adam toplayıp, karşısına geçip, nutuk çekmekle işler yürümez.*”(s. 273)

İbrahim Ağa, Demokrat Parti'yi eleştirip Halkçıların güçlendiğini anlatır. Oğlu Hasan'ın Halk Partisi'ni desteklemesini, işlerini sağlama bağlamak için kendisinin istediğini belirtir. Demokrat Partili gözükmemesinin nedeninin de menfaati gereği olduğunu, iktidar değişirse partililiğinin biteceğini söyler. Ağa'ya göre basına ve yazarlara baskı uygulayan Demokrat Parti iktidarının sonu yaklaşmaktadır:

“-*Bunca yıldan beri denemişimdir. Okur yazarlığım yok emme, memlekette ne zaman gazeteciler mapus damına, yazı yazarlar ne zaman mahkemelere yollandı mı, yollanıyor diye tevatür çıktı mı, bil ki eceli gelen it, cami duvarına siymektedir. Ortalıkta bir olmayınca iş var ki, herifler yazıp çizmekte, yazıp çizince de damı boylamakta...*”(s. 274-275)

Miting günü köy meydanı tıklım tıklım insan doludur. İbrahim Ağa, yöredeki tarlalarda çalışan ne kadar işçi varsa hepsini kamyonlarla köye taşır, parasıyla görülmemiş bir kalabalığı meydana toplar. Halkçılar da Emin'in kahvesinde olup biteni seyretmektedir. Parayla getirilen topluluğun partiye ve siyasete katkısının olmayacağını düşündüğü halde Hasan da miting alanındadır. Yakup, ceplerine para

konarak getirilen bu insanların seçim zamanı da yine parayla sandık başına gönderileceklerini Hasan'a anlatır.

Köye gelen milletvekilleri, meydanın kalabalığı karşısındaki memnuniyetlerini İbrahim Ağa'ya teşekkür ederek belirtirler. Ağa, meydanda toplanan kalabalığın Demokrat Parti'ye bağlılığın kanıtı olduğunu dile getirir:

“-Maşallah sayende Subaşı köyümüz, partimizin kalesi oldu Aşam. Şu manzarayı, şu kalabalık vatandaş kitlesinin görünüşünü Beyefendi'ye arz edeceğim. Çok memnun kalacak... Sağol! Varol!

İbrahim Ağa, şöyle bir kasıldı:

-Siz de sağolun, varolun... Tanrı devletimizi, hükümetimizi güçten, birlikten yoksun bırakmasın. Beyefendimizin sayesinde her bir işimiz tamam, vatandaşlarımız da tetiktedir... İşte şu Subaşı köyünün kalabalığı, şu meydanda toplanişı, partimize bağlılığımızı isbat etmez mi?”(s. 288)

Mitingden bir hafta sonra Hasan ve Elif evlenirler. İbrahim Ağa oğluna üç gün süren, yörede daha önce görülmemiş bir düğün yapar, ağalığını oğlunun düğününde de bir kez daha kanıtlar. Üçüncü gün Elif'le Hasan evlerine girecekken göçmenlerin tarlalarındaki ekinin yandığı haberi köye ulaşır. Hasan, köylülerle birlikte yangını söndürmek için tarlalara gider. Yakup Emmi'nin ve göçmenlerin tarlalarındaki ekinler yanmaktadır. Hasan'ın düğünü için tarlalarını bırakıp köye gelen göçmenler son derece üzgündür. Köylüler el birliği ile yangını söndürmeye çalışırlar. Bu sırada alevlerin arasında Rüstem'i görürler. Rüstem köylülere ve Hasan'a ateş eder. Romanın sonunda göçmenlerin yüzünden hapis yattığı için onlara ve Yakup Emmi'ye hıncı olan, bu yüzden tarlalarını ateşe veren Rüstem; Hasan'ın tabancasından çıkan kurşunla son nefesini verir.

Bir Çift Öküz'de “Demokrat Parti iktidarında da parti çıkarlarının öne geçerek yeterli toprağı, tarım araçları olmayan köylünün problemlerinde, ağa, köylü ilişkilerinde, kısaca köylünün hayatında, olumlu değişmelerin sağlanamadığı tezine ağırlık verilir.”¹⁵⁰ Romanda siyasî çekişmelerin küçük bir köydeki insanların hayatına nasıl yansıdığı başarıyla vurgulanır.

¹⁵⁰ Ramazan KAPLAN, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, s. 470

Necati Cumalı, *Yağmurlarla Topraklar*¹⁵¹ romanında Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarını ele alır, hükümetin ilk icraatları eleştirir. Kore'ye asker gönderilmesi, iktidar-sermaye ilişkisi, yanlış ekonomi politikaları, DP'nin din eksenli siyaseti ve halkın DP karşısındaki hayal kırıklığı üzerinde durur. Ayrıca CHP döneminin de sorgulamasını yapar.

Roman, İzmir'in Urla ilçesinde 1951 Eylülünden 1952 Ağustosuna kadarki süreçte yaşanan bir aşkı konu edinir. Romanda; öğretmen, avukat, doktor olarak Anadolu'nun küçük kasabalarında yaşayan binlerce aydının ortak çilesi, tutucu çevrelerin baskısı altında güvensiz yaşayışları, yalnızlıkları yansıtılmaktadır. Ayrıca ekicilerin tabiat ile iç içe olan yaşamlarına da yer verilmektedir.

Urla'da avukatlık yapan Nihat'ın aynı kasabada resim öğretmeni olarak çalışan Perihan'a duyduğu aşk ekseninde şekillenen roman, Nihat ve çevresindeki insanlardan hareketle siyasî meselelerin de değerlendirildiği bir eser niteliğindedir.

Romanda Demokrat Parti iktidarına ilişkin ilk eleştiri, Kore'ye asker gönderilmesi nedeniyle. Kasabanın sebze halinde hamallık yapan Pehlivan, güçten kuvvetten düştüğünde ailesine bakacağını umduğu küçük oğlunu Kore'ye göndermiştir. Avukat Nihat ve onun kasabadaki en yakın arkadaşı Doktor Çetin, Pehlivan'ın oğlunun Kore'de savaşmasından hareketle iktidarın Kore'ye asker göndermesini eleştirirler. Demokrat Partili olan Pehlivan, Avukat Nihat'a göre oğlunu Kore'ye Demokrat Parti'nin gönderdiğinin farkında bile değildir. Yabancı topraklarda, bilinmeyen bir amaç uğruna savaşmak, Avukat Nihat ve Doktor Çetin için son derece saçmadır. Halkın hükümet kararlarını tartışmasız kabullenmesi, yüzyıllardır evlâtlarını savaşlarda kaybetmesi cehaletin bir sonucudur. Aydın olarak Nihat ve Çetin bu durumu şöyle değerlendirirler:

“-(...) Senin Pehlivan, oğlunu Kore'ye Demokrat Parti'nin gönderdiğini anlayacak olsa ortada sorun kalmaz. Ulusça siyasal olgunluğa erer çıkarız işin içinden. Sorunlar kendiliğinden çözüm yoluna girer o zaman. Değil o zavallı hamal, bizde lise, üniversite bitirenler henüz uykudalar bu konularda.

-Zavallı halk! Gördüğü bildiği bu öteden beri. Böyle koşullandırılmış. Devlet sorunları, savaş sorunları, dinsel inançlarla karmakarışık kafalarda. Örneğin şimdi kalksak da Pehlivan'a soracak olsak, baştakilerin ulusu yönetirken Tanrı'nın buyruğu, ilhamı ile karar verdiklerine inanır. Hata etmeleri söz konusu değildir.

¹⁵¹ Cumhuriyet Kitapları, İst., 2007, (7. bas.), 415 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Yanlışığı doğruluğu tartışılmaz bu kararların. Halk yüzyıllardır oğullarını niçin, neden çıktığını, kiminle olduğunu bile bilmediği savaşlara göndermeye öyle alışmış ki...”(s. 33)

Pehlivan, her gün kahvede öğle haberlerini radyodan dinlemekte, Kore’de ölenlerin arasında kendi oğlunun bulunmaması için Allah’a dua etmektedir. Kahvedekiler de Pehlivan’ın endişesine ortak olmaktadır.

Demokrat Parti’nin kurulması kasabadaki ikilikleri arttırmıştır. Tuhafiyecilik yapan Sezai, ilk gündenden Demokrat Parti’ye yazılanlar arasındadır. Böylece kasabalıdan o güne kadar görmediği ilgi ve saygıyı kazanacağını düşünmektedir. Öteden beri anlaşamadığı dükkân komşusu Ayakkabıcı Yalçın ise Sezai DP’ye üye olduğu için Halk Partili olarak kalır. Sezai’nin DP’ye geçtikten sonraki değişimi, yeni kurulan parti sayesinde ikbal kapılarını aralayacaklarını düşünöen halkın beklentilerini yansıtır niteliktedir: *“Belediye seçimlerini Demokrat Parti kazandıktan sonra Sezai daha da çekilmez oldu. O yönetiyor sanılırdı bütün yurtta Demokrat Parti’yi. Artık bütün devleti, hükümeti arkasına aldığını sandığı için saldıracak sebep arıyordu Yalçın’a.”(s. 36)*

Radyo, Kore’de ölenlerin adlarını okurken Yalçın’ın *“Ne işleri var Kore’de? Yazık bu çocuklara, yazık analara babalara!”* demesi üzerine Sezai, bunu fırsat bilir, *“Sen hükümeti mi kötüliyorsun?”(s. 36)* diyerek Yalçın’ı hükümetin manevî şahsiyetine hakarettten mahkemeye verir.

Romanda Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında uygulanmaya başlanan Marshall Planı eleştirilir. Nihat’a göre Marshall Planı, Birleşik Amerika’da savaş sonrası ortaya çıkan işsizliği önlemek için düşünülen bir önlemdir. Nihat, Amerika’nın bize kredi açma konusundaki tutumunu *“tıpkı buzdolabı, çamaşır makinesi gibi pahalı ev eşyası satanların sürümü sağlamak için taksitli satışlara başvurmasına”* benzetir. Kasabanın Mal Müdürü ve Yargıç ise Nihat’ı Amerika’nın dostluğundan şüphelenmekle suçlarlar.

Halkın yaşam koşullarını iyileştirmeyi, özgürlüklerin yolunu açmayı vaat eden Demokrat Parti; iktidar olduktan sonra ekonomide savurganlığı ile enflasyonun artmasına neden olur. Seçim öncesi propagandaya uygun olarak halka dönük popülist harcamalar, devletin borçlarını çoğaltır. Romanda yanlış ekonomi politikası yüzünden enflasyonun daha da artacağı şu sözlerle vurgulanır: *“-2500 liraya koparabileceğimizi sanıyordum arabayı. Oğlum bu hükümet iyice açtı kesenin ağzını.*

Hesap kitap bildiği yok. Enflasyon böyle hızlanırsa iki üç yıl sonra 12.500'e alamazsın o Citroen'i."(s. 67)

Demokrat Parti hükümeti, iktidara geldikten sonra basını kendi propagandasını yapmaya zorlar. Seçim öncesi basına özgürlük vaadinde bulunan iktidar, basına tek parti döneminden daha fazla müdahale eder. Şevket Bey gibi bazı kasabalılar için artık özgür basın ve yayın organları söz konusu değildir:

"... Şevket Bey tekrar gazetesini gerdi. Akşamları gündüz gözünden kaçan köşelerini tarar, böylelikle her gün spor sayfası dışında bütün yazılarını okur tamamlardı gazetesinin. Radyoda bir zamanlar tiryakisi olduğu haber bültenlerini ise artık dinleyemiyordu. Haberlerde durmadan hükümetin övülmesine kızıyor, giderek bundan da daha çok spikerlerin okuyuşundaki saldırgan ses tonuna sinirleniyordu. Hükümetin yaptıklarını beğenmeyenlere söver, azarlar gibi konuşuyordu spikerler. (...)

-Ne haberler var gazetede?

-Hiç! Hep yalan, hep palavra... Neresine burnunu tutsan dalkavukluk kokar...

-Tabii. Başka nasıl dolduracaklar keselerini!

Şevket Bey gazeteyi attı elinden:

-Gazete mi bu? Paçavra!"(s. 131)

Demokrat Parti, henüz iktidarının ikinci yılında olmasına rağmen halkın güvenini kazanamamıştır. Düne kadar Cumhuriyet Halk Partisi'nde olanların seçim rüzgârıyla Demokrat Parti'ye geçişi ve iktidara geldikten sonra halka vaat ettiklerini gerçekleştiremeyişini halkı hayal kırıklığına uğratar. Bu durum romanda Şevket Bey ve karısı arasında geçen konuşmalar aracılığıyla şöyle yansıtılır:

"-(...) Hükümeti aldılar alalı büsbütün utanmazlığa döktüler işi.

-Ne ayıplıyorsun başkalarını? Sen kendin Demokrat Parti başa geçsin diye az mı yırtındın? Hepimiz gidip koşa koşa oy vermedik mi?

-Yoktu başka çare be karıcığım! Boğulacaktık! Soluk alamaz olmuştuk. Unuttun mu ötekilerin edepsizliklerini?

-Ben unutmadım, sen unutmuşsun. Ne bekliyordun? Bugün Demokrat Parti'nin başında olanların hepsi, düne kadar Halkçıydı. Kendileri değişmediler ki idareleri değişsin...

-Bu değildi verdikleri söz, böyle konuşmuyordular başa geçmeden önce...

-Eh, öyleyse biraz daha bekle bakalım. Daha ne oldu ki Demokratlar başa geçeli? Belki düzelirler...

-Nesini bekleyeyim? Hem olanlar oldu, hem de olacaklar belli oldu. Bizde iyi ne olursa başlarken olur. Sonu gittikçe bozulur her işin. Çocuk gibi kandık hepimiz. Maşallah gidenlerden aç çıktılar, şimdiden tuttular bütün köşe başlarını... (...)

-Her işe kulp uydurdular. Her şeye aracı soktular kendi adamlarını. Nerde biraz para varsa orda adamlarından biri var. Çimento dağıtımı, kükürt dağıtımı, tarım ilaçları dağıtımı hep adamlarının eline geçti. Hepsi otlanırlar. Her şey ucuzlayacağına pahalılandı bu yüzden. Biz bütün baldırı çıplakların ensesi kalınlaşsın diye mi oy verdik onlara?”(s. 132-133)

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 27 yıllık tek parti iktidarı döneminde çeşitli baskılarla bunalan halk için Demokrat Parti tek kurtuluş ümididir. Yeni parti ile ekonomik açıdan rahata kavuşacağına inanan halk, tereddütsüz yeni oluşum içindeki yerini alır; ancak gelen Demokratlar, Halkçıları aratacak gibidir. İktidar kavgasında olan, yine kıt kanaat geçinmeye çalışan halka olmaktadır. Şevket Bey, DP'nin yarattığı hayal kırıklığını şu sözlerle özetler:

“-(...) Kesemi doldurmak için düşmedim Demokratların önüne. O uğursuzları, belediyede, şurda burda her gün görmeyeyim diye düştüm. Ama ne zaman vardık varacağımız yere, baktım yanlış yere gelmişim, baktım daha gelir gelmez hepsinin yürüyüşü bile gidenlere benzedi, benim işim yok aralarında dedim çekildim! (...) Gidenin yerine gelen kesesini dolduracak olduktan sonra ne lüzum var eskisini göndermeye?”(s. 135)

Romanın başkahramanı Nihat Arda, avukatlık mesleğini doğup büyüdüğü Urla'da yapmaktadır. Çok küçük ücretler karşılığında köylülerin, çiftçilerin davalarına baktığı için kasabalı, onu sever. Bu küçük kasabada köreldiğini ve mesleğinde kendisini geliştiremediğini bildiği halde Nihat, hemşehrilerine karşı kendisini sorumlu hisseder ve kasabayı bırakıp gidemez. Alçakgönüllü oluşu ve aldığı davalara yürekten kendini kaptırışı nedeniyle kasabalı için önemli bir kişidir. İstanbul'da öğrenci iken tanınmış solcularla arkadaşlık ettiği, 4 Aralık 1946 olaylarında taşlanarak yıkılan *Tan* gazetesinde muhabir olarak çalıştığı halde, kasabada partililik çekişmelerinden uzak durmaya özellikle dikkat etmektedir.

Kasabanın Demokrat Partili Belediye Başkanı, Türkiye radyolarında okunan mevlitleri hoparlörlerle kasabaya yaydığı gibi, çarşı camiinde okunan mevlitleri de

halka dinletmektedir. Avukat Nihat, kötü seslerle okunan bu mevlitler nedeniyle yazıhanesinde çalışamaz durumda olmasına rağmen, yine de Belediye Başkanı'na şikâyet için gitmeyi istemez. Nihat gibi, kasabada okunan mevlitlerden rahatsızlık duyanlar arasında Kunduracı Yalçın ve İbrahim Kâhya da vardır. Romanda Nihat, Yalçın ve İbrahim Kâhya aracılığıyla Demokrat Parti'nin din eksenli siyasetinin eleştirildiği görülmektedir. *“Vakti olup da dinleyene dinletilir böyle şeyler. İsteyen camiye gider dinler, isteyen işini görür. Artık orasını kendi bilir. Ben radyoda bile verilmesine razı değilim mevlidin...”*(s. 279) diye dert yanan ve bu konuda dava açılıp açılmayacağını soran Kunduracı Yalçın'a Avukat Nihat yol gösterir. Belediyeye dilekçe verecekler, belediye dilekçede istediklerini yerine getirmezse Danıştay'da dava açacaklardır. Halk Partili olduğu için dilekçeyi imzalamaktan çekinen Yalçın'a İbrahim Kâhya, dilekçeyi bir Demokrat Partilili olarak kendisinin imzalayacağını belirtir. İbrahim Kâhya'nın sözleri, DP'lilerin yanlış icraatlarına yönelik ciddi eleştiriler içermesi bakımından dikkat çekicidir:

“-(...) Anasını satayım, biz kör hocanın sesinden mevlit dinlemek için seçmedik Demokrat Parti'yi, karnımızı doyursun diye seçtik! Tütünlerimizi satmasını beceremezler, sonra mevlitle uyutmaya kalkarlar bizi...”(s. 280)

Sosyalizmi benimseyen Nihat'a göre parti adları ya da iktidar değişiklikleri ülke yaşantısında fazla bir değişim yaratmaz; çünkü her iktidar, sermaye sınıfıyla iyi geçinmek zorundadır. Kasabada hiçbir mantıklı gerekçesi olmaksızın bir çınar ağacının kesilmesine üzülen Nihat, Doktor Cengiz'le konuşmasında DP'li belediye başkanından hareketle iktidar-sermaye ilişkisini eleştirir:

“-... Her şeyi paraya çevirme alışkanlığımı iyice kapıp benimsemiş bir anlayış kestiriyor çınarları. Savaş içinde gelişen, son seçimlerde iktidarı ele geçiren, sonradan görme yeni zenginlerin işi bu...

-Savaştan önce zengin olanlar onlardan ayrı mı? Eskinin büyük çiftlik sahipleri kimin yanında?

-Onlar, dediğim sınıfla, güçlü, yıpranmamış bir yandaş buldular kendilerine. Yandaşlarını öne sürüyorlar. Büyük çıkarlarına dokunmadıkça didişmek istemiyorlar yandaşlarıyla...

-Sen gel de barbarlık de şuna. Kapitalizmle, savaş içinde güçlenen yeni zenginlerin para hırsı ile açıklayamazsın çınarların kesilmesini. Gelişmiş çoğu kapitalist ülkelerde milyonla değerlendirilir böyle çınarlar. Kapitalizmi savunmak

için söylemiyorum bunları. Ama barbarlıkla, gerilikle kapitalizmi ayırmak için söylüyorum.

-Ben kastettiğim kapitalist sınıfın özelliklerini söyledim sana. Sonradan görme dedim. Geleneksiz, görgüsüz yani. Tarih bilgileri yok. Olsa da ne türlü değerlendireceklerini kestirebilecek değiller. Çünkü geçmişi, anmak istemedikleri, hem kendileri unutmak hem de çevrelerindekiyle unutturmak istedikleri, kendi geçmişleri, yoksulluk günleri gibi kötü gözle görürler. Tiksiniirler geçmişten. Tarh, geçmiş, yoksulluk, ezilmişlik demektir onlar için. Tarihi, ceplerinin para gördüğü, dolduğu gündən başlatmak isterler. (...) Neden bu yabancı sermayeye, petrol kaynaklarını, madenlerini peşkeş çekmeye hazır olduklarını bağır bağır bağırmaları? Neden kendilerine karşı gelenleri türlü karalarla susturmaya çalışmaları? Suç ehliyeti tam gelişmiş sayılmayacak bir toplumda ceza yasalarını ağırlaştırmaları? Neden bu dünyanın en güçlü kapitalist devletiyle iç yüzünü kimsenin bilmediği anlaşmalar? Hep para, para, para!”(s. 329-330)

Aldığı toprak davalarının keşiflerine giden Avukat Nihat, CHP iktidarının toprak mülkiyeti konusundaki tutumunu da değerlendirir. Nihat’a göre düşen tek parti iktidarı, 1945’lerde Çiftçiyi Topraklandırma Yasası ile bir dereceye kadar getirmek istediği toprak reformunu eline yüzüne bulaştırmış ve tam bir geriye dönüşle toprak ağaları arasında baş gösteren hoşnutsuzluğu gidermek istemiştir. Bütün yurttta olduğu gibi, kasabada da topraklar kadastro yüzü görmediğinden arazi yağması söz konusudur. “Devlet toprakları, yüzbinlerce köylü topraksızlıktan kölelikten kurtulamazken, bu türlü yasalarla yağma edilip duruyordu. Kimindi bu suç?”(s. 362) diye düşünen Nihat, toprak mülkiyetinde tapuda yazılı yüzölçümünün değil, yazılı sınırların temel tutulmasını öngördüğü için CHP iktidarını suçlar. Çiftçiyi topraklandırmak için işe koyulan CHP’nin çiftçiye toprak bırakmayacak yasalar çıkartmasını eleştirir. Nihat’a göre sadece toprak reformu konusunda değil, diğer icraatlarında da düşen CHP iktidarı, pek çok yanlış imza atmıştır. Yazarın CHP’ye yönelik eleştirileri, Nihat aracılığıyla romanda şöyle verilmektedir:

“1938’den beri hep bu türlüydü düşen iktidarın işleri, Köy Enstitülerinde böyle, sanayileşme atılımında böyle, yabancı sermaye ile ilişkilerinde böyle, dürüst, gerçekten vatansever aydınlara karşı takındığı tutumuyla böyleydi. İlkelerine tam olarak yabancı bir kadronun eline geçmişti son yıllarında. Kendi yavrularını

yuvadan atan leyleklere benziyordu. Üstünde kuluçkaya yattığı yumurtalardan ak leylekler yerine kara kara kargalar çıktığını görüyordu.”(s. 363)

Yeni bir kurtuluş ümidiyle iktidara getirilen Demokrat Parti ise Nihat’a göre Cumhuriyet Halk Partisi’nden farklı değildir. CHP içinden çıkanların kurduğu parti, CHP’nin yanlış icraatlarını devam ettirmektedir. 1950 seçimlerine girerken CHP’nin kuruluş çizgisinden uzaklaştığını düşünen Avukat Nihat, her iki iktidarın da halkı refaha ulaştıramadığına, yenilik üretemediklerine inanmaktadır. Bu durum romanda şu cümlelerle vurgulanır:

“... Gerçekten değişen bir şey yoktu DP’nin iktidara gelişiyle. İktidardaki parti, kasığından kopmuş gelişmiş gibi, iktidarı devraldığı partinin devamı olarak kalmıştı. Bunun içindir ki temel sorunlarda hiçbir anlaşmazlık yoktu aralarında. İki parti arasındaki bütün çekişme örneğin, Kore’ye asker gönderme kararı Meclis’ten geçirilsin mi yoksa geçirilmesin mi gibilerden bazı biçimsel tartışmalara dayanıyordu. Halk, bu türlü kendi çıkarlarını ne türlü etkileyeceğini kavrayamadığı ya da sonunda etkilemeyeceğini sandığı sorunlara yabancı kalıyor, bu durum yıllarca yıpranmış bir iktidara karşı oy toplamakta ekmeğine yağ sürüyordu Demokratların. (...) Nihat, daha ilk yıllardan kağıt üzerinde kaldığını söylüyordu CHP’nin kuruluş ilkelerinin. 1950 seçimlerine girerken artık ne laik, ne halkçı, ne devletçi, ne cumhuriyetçi, ne devrimci ne de Kurtuluş Savaşı’nın gerektirdiği anlamda milliyetçiydi CHP. Devrimlerin hızını henüz yitirmediği yıllarda bu ilkelere göre yetiştirilmiş koskoca bir kuşak açıktaydı şimdi.”(s. 384)

Doktor Cengiz; Nihat’ın bahsettiği kuşağın her zaman açıkta olduğunu, CHP’nin kuruluş ilkelerinin hiçbir zaman açıklığa kavuşmadığını, CHP kadrosunun da hiçbir zaman bu ilkelerin adamları olmadığını ileri sürer. Nihat ve Cengiz’in birleştikleri nokta, Atatürk’ün CHP kadrosu içindeki yalnızlığıdır.

Romanın sonunda Doktor Cengiz, sevdiği Hüsniye ile nişanlanır ve ihtisasını yapmak üzere İzmir’e taşınır. Avukat Nihat ise kararsızlığından sıyrılarak âşık olduğu resim öğretmeni Perihan’la evlenir ve yeni evliler İstanbul’a yerleşirler.

Yazar romanında, DP’nin ilk iktidarında yaşananların kasabadaki insanları nasıl etkilediğini ve siyasetin hangi noktalarda değiştiğini ortaya koymaktadır.

Necati Cumalı, *Acı Tütün*'de¹⁵² 1952 yılını esas alır. Romanda siyasî partilere ilişkin şu noktalara değinilmektedir: Halkın DP iktidarından beklentileri, CHP-DP ayrımı, halk arasındaki ikilik, hükümetin tütün piyasasına yönelik tavrı, bölgedeki DP milletvekillerinin tutumu ve DP'ye nasıl girdikleri, iktidar öncesi vaatlerini yerine getirmeyen hükümetin daha iktidarının ilk yılında halkın güvenini sarsması.

Roman, 1952 yılı Ocak ayında İzmir Urla'da geçer ve Ege tütün piyasasının açılışı sırasında kasabada yaşananları anlatır. Tekel'in piyasa katılmayışı sonucu Ege'deki ekicilerin tütünlerini çok düşük fiyatlarla tüccarlara satmak zorunda kalışları ve yaşadıkları hayal kırıklıkları romanın ana konusunu oluşturur. Yılın on bir ayı tütünle uğraşan kasaba halkı, bütün umutlarını pazartesi günü açıklanacak tütün fiyatlarına bağlar. Sadece tütün ekicileri için değil, kasabada yaşayan herkes için tütünden gelecek para, refah anlamı taşımaktadır. Ekonomisi tütün üzerine kurulu olan kasabada, piyasanın açılışına birkaç gün kala en önemli konu, devletin tütüne vereceği fiyattır. Halk, büyük bir sabırsızlıkla açılışı beklemekte, tütünlerine nasıl bir rakam biçileceğini hesaplamaktadır. Radyodan verilen haberlerde, Ege tütün piyasasının açılış hazırlıklarına değinilerek "*pazartesi sabahı açılacak piyasada ekicinin elindeki tütünün hem iyi koşullarla hem de kolaylıkla satılabilmesi için, hükümetin gerekli her türlü tedbiri aldığı*"(s. 6) anlatılmaktadır.

Kasabada Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti ayrımı son derece keskindir. Halka ucuzluk vaat ederek iktidara gelen Demokrat Parti'yi tutan kasabalılar, bu yıl tütün fiyatları konusunda çok umutludur. Nikâhlı eşi Binnaz'a kavuşabilmek için düğün parası biriktirmeye çalışan Ferit Taşçı'ya göre ise tütünü geçen yılın fiyatlarıyla bile satmak oldukça zordur. Halkın Demokrat Parti dönemindeki durumuna Ferit Taşçı'nın düşünceleriyle romanda şöyle yer verilir:

"Alanlarda, ceplerinden çıkardıkları cigara paketlerini 'Kaça içiyorsunuz bu kadarcık şeyi?' diye halka göstere göstere ucuzluk vaat ederek iktidara gelmişti Demokratlar. Daha aradan iki yıl geçmeden bir misli arttırmışlardı rakı, cigara fiyatlarını. Ama kendileri beş yıl önceki fiyatlarla satıyorlardı hâlâ yetiştirdikleri tütünü. Kapıldığı karamsarlıkla bu yıl geçen yılın fiyatlarını bile aramak zorunda kalacakları geçiyordu aklından."(s. 28)

Cumhuriyet Halk Partisi, toplumu yaşadığı ekonomik sıkıntılardan kurtarmaya çalışmasına rağmen, bunda başarılı olamaz. Demokrat Parti ise refah

¹⁵² Cumhuriyet Kitapları, İst., 2007, (16. bas.), 287 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

sağlayacağı vaatleriyle iktidara gelir. Halk, çoğu kez inanmadığı halde, umutlarını Demokrat Parti'ye bağlar. Romandaki şu cümleler; insan ve toplum psikolojisine dair saptamalar, DP'nin iktidara taşınmasına ilişkin önemli tahliller içerir:

“Aldanmak gereksinmesindedir yetişkin insan. Yalanı, gülüyüzlü sıcak bulur. Doğruyu kendini beğenmişlikle, kırıcılıkla suçlar. Hatta, aklın derinden gelen uyarıcı sesini dinlemek istemeyerek, hoşgörü tanımayan öfkesiyle bağırır, çağırır, doğrunun üstüne yürür, yanılmanın ille de doğrudu olduğuna inandırmaya çalışır kendini. Politikacılara, ağzı kalabalık satıcılara, din bezirgânlarına; köksüz saçma sapan inançlarıyla başkalarını buyruğuna almaya çalışan ülkücülere, hatta kötü romancılara geçim yolu sağlayan, yetişkin insanın bu avunmaya hazır yanıdır. Onlar bilirler insanın bu eksiğini. Bildikleri ölçüde artan bir cesaretle yararlanırlar onun bu aldanma gereksinmesinden. Durmadan duygularını yalanlarla okşar, en olmayacak düşleri yalanlarla besler, sonra da bu duygulara karşı akıl almaz yalanlarla öfkeye, yadsımaya, baş kaldırmaya iterler yetişkin insanı.”(s. 29)

Yazar, kimliklerin ülke insanında nasıl karşıtlıklar oluşturduğunu da dile getirir. Sorunlar aynı olmasına rağmen, halkın kendi içinde bir bütünlük oluşturamaması, birbirlerini karşıt taraflar gibi görmeleri üzerine saptamalarda bulunur. Yazarın ifadesiyle *“kasabanın tarihi, bir bakıma ikiliklerin tarihi”*dir. Halk, eskiden bölgede yaşayan Rumlar nedeniyle Hristiyan-Müslüman diye ayrılırken Kurtuluş Savaşı sonrası nüfus mübadelesi ile bölgeye Rumeli Türkleri'nin gelmesi üzerine göçmen-yerli diye ayrılır. Kasabalıları ikiye bölen bu ayrılığın yanı sıra, her zaman eksik olmayan başka başka nedenler, sürekli yeni bölünmeler, yeni gruplar yaratır. Asker-sivil ayrılığı, memur-halk ayrılığı gibi. Kasabadaki yerli-göçmen ikiliğinin Serbest Fırka olayını gerçekleştirmesinden sonra, çok partili döneme geçişle halkın Demokratlar ve Halkçılar olarak ikiye ayrılması, ikiliğin en son şekillenmiş olanıdır. Romanda kasabalı arasındaki bu siyasî ayrılık, şöyle belirtilir:

“... Durmadan aralarında çekiştikleri için, halkı her fırsatta bölmeye, birbirine karşı arkalarından sürüklemeye hazır kişiler vardı. Demokrat Parti bu ortam içinde doğdu. 1945'te halk, geçmişteki bütün ikilikleri bastıran bir şiddetle Halkçılar ile Demokratlar olarak bölündü. Öyle ki oturdukları kahveler, alışveriş ettikleri bakkallar, tıraş oldukları berberlere kadar kopmuşlardı birbirlerinden. Demokratım diyen, Halkçı bildiği kimsenin fırınından aç kalacak olsa ekmek almıyordu”(s. 31)

Necati Cumalı'ya göre Demokrat Parti'nin halk tarafından benimsenmesinin, daha çok taraftar bulmasının nedeni, CHP politikasının tam anlamıyla bilinmesidir; oysa DP politikası henüz çok yenidir ve keşfedilmeyi beklemektedir:

“Kasabadaki kahvelerden biri Halkçıların ise üçü Demokratlarındı. Umut Demokratlardaydı şimdi. Çünkü henüz kapalı duran avuçlarında ne tuttukları tam bilinmiyordu. Bir gün avuçlarını açtıkları ya da açmak zorunda kaldıkları zaman, boş olduğu ya da avuçlarındaki şeyi her ne ise kendileri için sıkı sıkıya tuttukları anlaşılıncaya kadar, onlara bağlı kalacaktı umutlar. Sonra kapalı bir başka avuç uzatılacaktı önlerine.”(s. 31)

Kasabalı için tütünden gelecek para, hayatî önem taşımaktadır. Umutları tütüne bağlı ekiciler, hükümetin açıklayacağı fiyatlara güvenmektedirler. Tütünün ilk alıcısı hükümettir. Tüccar, hükümetin verdiği fiyatı vermeden tütünü alamaz. Kasabalı, Demokrat Parti'nin o yıl tütünü en az 400 liradan alacağı kanaatindedir, iktidara güvenmektedir ve *“Tütün geçmişte para etmemiş, değerini bulamamışsa geçmişteki hükümetlerdeydi kabahat!”*(s. 34) diye düşünmektedir. Demokrat Parti iktidarına güvenen halkın Cumhuriyet Halk Partili yıllara ilişkin yorumlarına romanda şu cümlelerle yer verilir:

“Dayağından kurtulamadıkları, karakoluna, kendilerini horlayan memurlarına, ağır vergilerine, karaborsacıya kanat geren yöneticilerine, tahıllarını yok fiyatına ellerinden alan ofisine, tarlalarda yardım bekledikleri çocuklarını zorla okula gönderen öğretmenlerine, kışlık odunlarını kestikleri ormanlarına ayak attırmayan kolcularına, jandarmalarına karşı, köylüsü kentlisi, işçisi, esnafı, tüccarı, okumuşu, okumamışı hep beraber ayaklanmışlar, yıkmışlar, devirmişlerdi o hükümeti!”(s. 34)

Kasabalıya göre, geçen yıl hükümet yeni olduğundan iyi geçmeyen tütün piyasası, bu yıl hükümetin bütün tedbirleri alması nedeniyle yüksek fiyatla açılacaktır. Günlerdir gazeteleri takip eden, radyoyu dinleyen halk, DP iktidarına ve tekeli bakanına güvenmektedir. Bakanın: *“Tütün piyasası bu yıl daha fazla gecikmesi önlenerek açılacaktır!”*

“Hükümet tüccarın ve tekelin elindeki bütün stokların tüketilmesi için gerekli gördüğü bütün tedbirleri zamanında almıştır. Ekici, yersiz kaygılara kapılmadan, yürek rahatlığıyla tütün piyasasının açılacağı günü bekleyebilir.”

“Ekicinin ürünü değer fiyatına satın alınacaktır. Tekel idaresi köylümüzün arkasındadır. Gerekirse bütün ürünü satın alacak, köylümüzü desteksiz bırakmayacaktır!...”(s. 35) şeklindeki sözleri, kasabalıya umut olmaktadır.

Kasabanın DP ileri gelenleri, “Bu yıl birinci en az dört liradan gider.”(s. 35) demektedirler. Onları dinleyen bir kasabalı, 1946’da tütününü 360’a verdiğini, şimdi Demokratların çok daha fazlasını vereceğine dair inancını şöyle belirtir: “-Yediğimiz içtiğimiz ne varsa 46’dan bir misli pahalı alırsınız şimdi. O hayırsız Halkçılar 360 verdikten sonra benim tütüne, bizimkiler dört de verir beş de verir...”(s. 36)

Demokrat Parti’nin, kasabada “futbol takımları gibi hastaları” vardır. Bunlardan biri olan Çuval Ali, üstünde partinin baş harfleri yazılı altın bir yüzük taşımaktadır. Ayrıca, “-Bu yıl ekstralar dörten, birinciler 380’den aşağı giderse adam diye çıkmam sokağa!... Taşımam bu yüzüğü elimde, atarım!...”(s. 37) diyecek kadar Demokrat Parti iktidarına güvenir.

Kasaba halkı, sabırsızlıkla pazartesi gününü, tütün piyasasının açılışını beklemektedir. Gümrük ve Tekel Bakanı’nın da cumartesi günü İzmir’e geleceği belirtildiği halde Bakan, bölgeye gelmez. Bu durum tütün ekicilerinde tedirginlik yaratır. Pazar günü öğle haberlerine kadar Bakan’la ilgili bilgi alamayan halk, radyodan Bakan’ın açıklamalarını dinler. Bakanın “-Sayın ekici vatandaş şunu bilmelidir ki hükümetimiz verdiği sözü tutmakta kararlıdır! Köylünün elindeki tütün son yaprağına kadar alıcısını bulacaktır!”(s. 95) şeklindeki demeci, halkın tedirginliğini yok etmez. Söylenenlerde hâlâ bir açıklık yoktur ve kasabalı, tütün fiyatlarıyla ilgili hiçbir bilgiye ulaşamamaktadır.

Bütün bir yılı piyasanın açılacağı Ocak ayının umutlarına bağlayan ve pazar gecesi olduğu halde tütünlerini kaçıran satacaklarını bilmeyen halk, kuşularının etkisiyle çıkan söylentilere inanmaya başlar. Tüccarın elinde geçen yılki tütünlerin durduğunu, tekelin de alım yapmayacağını, Amerikan firmalarının düşük fiyatla az sayıda alım yapacağını duyan halkı yatıştırmak görevi, kasabadaki DP ileri gelenlerine düşer. Ziraî Donatım Kurumu’nun DP’li temsilcisi: “-Kim yayıyor bu uydurmaları? Hep kötü maksatlı bozguncu palavrası bunlar. Hep komünist kundağı...”(s. 111) diyerek kasabalının kuşularını gidermeye çalışır.

Ekiciler, kahvelerde piyasanın açılışını beklerken Tekel eksperleri, gece yarısı “Birinci 180, dipler iskarta. Ekstralar ikinciler için emir bekleyiniz.”(s. 116) şeklinde bir telgraf alır. Telgraftaki emrin anlamı, Tekel piyasaya katılmıyor,

piyasayı tüccara bırakıyor demektir. Sabah bu haberi kasabalılara nasıl söyleyeceğini düşünen Tekel Eksperi İsmet Tezcan; piyasanın ikinci ya da üçüncü günü halkın parti örgütünü, parti örgütünün de hükümeti zorlayacağını, böylece Tekel'in de mecburen piyasaya gireceğini düşünür. Tekel Eksperine göre, *“Tüccar ilk gün vurabildiğini vuracak, ekicilerden ikinci gününe kadar dayanabilenler bir dereceye kadar kurtarabileceklerdi durumlarını... Daha doğrusu, tüccarın piyasaya açıldıktan sonra biraz daha düşürdüğü fiyatların bir yerinde, Tekel alıcı çıkacak, yeter buraya kadar demek zorunda kalacaktı tüccara...”*(s. 117)

Yusuf Uzun da tütün fiyatlarını sabırsızca bekleyenlerdendir. Fiyatlarla ilgili son geceye kadar hiç kimsenin bilgi edinmemesi, onu devlet ve tüccar arasındaki ilişki üzerine düşündürür: *“Devlet, nelerden ne kadar ceza vereceğini, içkiyi, cigarayı kaçtan satacağını bildiği gibi, tütünü alırken de kaçtan alacağını biliyordu herhalde. Son güne kalmış bir hesabı olamazdı ki devletin? Öyleyse neden açıklamıyordu fiyatlarını? Neden önce tüccarın sözünü söylemesini bekliyor, yani tüccarla sır ortaklığı ediyor, tüccarın dondurduğu fiyatlar üzerinde alıma girişiyordu sonradan?”*(s. 122)

Demokrat Parti'nin iktidara taşınma sürecinde partiye yardım eden sermaye sahiplerinin ve tüccarın siyasî süreci nasıl kullandıkları, iktidara geldikten sonra da Demokrat Parti'yi nasıl yönlendirdikleri, romanda söz konusu edilir. Burada bir kere daha anlıyoruz ki bir siyasî parti liderinin düşeceği en büyük uçurum, her tabakadan seçmenine karşı kendisini mecbur ve mahkûm hissetmesidir:

“... Başbakan, bir oy düzeninin getirip piramidin tepesine ittiği adamdı sadece. Piramidin dört köşe geniş tabanından başlayarak kendisinin bulunduğu uç noktasına gelinceye kadar kat kat yükselerek daralan kendisine dönük aç avuçlar, aç ağızlar üzerinde duruyordu. Kendisine oy verenler, oy sağlayanlar, hatta oy sağlamamış olsalar bile sağlamış gibi görünenler, durmadan fiyat arttırarak, durmadan tazeledikleri yeni isteklerle ödettiriyorlardı ona bu oyların karşılığını. O kadar ki başbakanlığının daha ikinci yılında sınırları iyice bozulmuştu Menderes'in. Her gittiği yerde kendisinden olur olmaz isteklerde bulunanlara, artık işi en kişisel işlerinin yerine getirilmesini isteyecek kadar yüzsüzlüğe dökenlere, ‘Biz bu işe sizlere yardımlık etmek için mi girdik?’, ‘Hakkınız olmayan şeyleri nasıl istersiniz?’ diye bağırp çağırarak kadar tutamıyordu kendini. Fakat çok geçmeden öfkesi yatışıyor, çevresini kuşatanlarla iyice uyuşan bir kişiliğe bürünüyor, bir bir yerine getiriyordu

bu istekleri.(...) Particilere çalışmadıkları işlerden aylıklar bağlanıyor, aç avuçları, aç ağızları yağlı lokmalarla susturuluyordu. Kısacası daha o yıllarda doymak bilmez oy simsarlarının elinde acınacak bir duruma düşmüştü Başbakan.”(s. 132)

Nihayet beklenen pazartesi gelir ve sabah tütün alım fiyatları, Tekel Eksperi İsmet Tezcan tarafından açıklanır. Ekicilerin korktukları başlarına gelir, tütünlerine çok az fiyat verilmektedir. Okunan rakamlara tepki duyan halk, öfkeli. Sürekli bir ikilik içinde yaşamış olan kasabalının piyasanın açılış rakamlarına duyduğu öfke, ikiliği ortadan kaldırır: *“Kaç yıldır particiliğin oturdukları kahvelere kadar ayırdığı Halkçılar, Demokratlar yan yana, omuz omuzaydılar alanda. Kavgalılar, dargınlar birbirlerinin önünde arkasında dururken unutmışlardı dargınlıklarını...”(s. 146)*

“Altın yetiştirdik biz, sarı altın. (...) Satmıyoruz”(s. 146) diyen kasabalı, piyasayı boykot kararı alır. Hatta Yusuf Uzun, fiyatlar artmazsa tütününü meydanda yakacağını söyler.

Hükümete duydukları öfke ile DP ilçe merkezine yürüyen halk, parti ilçe başkanını da belediye başkanını da bulamaz. İkisinin bir taksiyle İzmir’e gittikleri söylenmektedir. DP’li Hasan Savaş, karşılarında bu iki yetkiliyi bulamadıkları için daha da sinirlenen halkı, *“Öğleye kadar mutlaka iyi bir haberle, hepimizi sevindirecek bir haberle dönecekler.”(s. 153)* diyerek sakinleştirmeye çalışır. Bütün kasabalı, kendileri gibi, diğer Ege kasabalarında da ekicilerin isyan ettiğini, tütünlerini düşük fiyattan satmayacaklarını bilmektedir. Kasaba postanesinden farklı yörelerdeki satışlar hakkında sürekli bilgi alırlar. Edindikleri bilgilere göre, açılışın ilk gününde bütün Ege Bölgesi ekicileri verilen fiyatlara tepkilidir. Oysa radyonun sabah 9 bülteninde spiker, şu konuşmayı yapmaktadır:

“... Ege tütün piyasası bu sabah saat sekizde bütün Ege’de tam bir düzen içinde açılmış, yetkili kaynaklardan alınan bilgilere göre piyasanın açılmasından bültenimizin hazırlanmasına kadar geçen bir saatten kısa bir süre içinde, ekici elindeki ürünün beşte birine yakın bir kısmı Tekel ve tüccar tarafından satın alınmıştır... Bu yıl kalite bakımından yüksek olan Ege tütünlerine alıcı firmalar büyük ilgi göstermektedir. Bu sabah açılan piyasada Cumaovası ve Gavurköy’de baş fiyat 370 kuruştur. Öbür merkezlerde baş fiyatlar 320 kuruşla 360 kuruş arasında değişmektedir.(...) Bugün öğleye kadar ekici elindeki tütünün en az yarısının alıcı bularak satılmış olacağı anlaşılmaktadır.”(s. 156-157)

Hükümetin bu asılsız radyo yayınları, kasabalıları daha da çileden çıkarır. Gerçeği yansıtmayan açılış haberleri karşısında, “*Gün gelir sorarız onlardan bunun hesabını!(...) İki yıl sonra yine kendileri gelecek oy istemek için ayağımıza. Gelince görürler...*”(s. 159) şeklinde konuşurlar. Yine de Demokrat Parti dışında kime oy vereceklerini düşününce, hiç olmazsa şu anda seçilenleri yeniden seçtirmemeye niyetlenirler. Yazar, halkın tütünle ilgili hayal kırıklığına rağmen DP’ye olan bağlılığını şu cümlelerle dile getirir: “*Çoğu kasaba demokratları, belirli güçlerin belirli çıkarlara göre yönettiği bir parti olmaktan çok, kendinin bir parçası olarak görüyordu DP’yi. Düşleri, yürekleri, geçmiş yıllarda birikmiş öfkeleri ile bağlıydı bütün o kalabalıklar DP’ye...*”(s. 159)

Demokrat Parti ilçe başkanının ve belediye başkanının ortada olmaması nedeniyle kasabalılar; kendi çabalarıyla durumu düzeltmek için Cumhurbaşkanı’na, Başbakan’a, Tekel Bakanı’na ve tanıdıkları İzmir milletvekillerine telgraf çekmeyi uygun görürler. Gönderdikleri telgraflarda, Tekel’in kendilerini “*tüccarın kucağına ittiğini*” belirterek hükümetin duruma el koymasını isterler. İlk açılış gününün öğleden öncesinde kasabaya yeni bir haber ulaşır. Tekel, ekstraları alacaktır. Tekel eksperleri, kasabadan beş kişinin tütünlerinin balyasının 290’dan alınacağını söyler ve isimleri okur. Gelen emir doğrultusunda Tekel, sadece on beş balya tütüne para ödeyecektir. İsimleri okunanlar, diğer ekicilerin tütünleri alınmayacağı için teklifi kabul etmezler. Tekel’in teklifini reddedenler, kasabalının saygısını kazanır. Listede ismi okunan beş kişiden ikisi Halkçı, üçü Demokrat’tır. Kasabalı Ali Uçar’a göre gün, birlik olma günüdür, partililik yapmak bir tarafa bırakılmalı, beraber hareket edilmelidir: “*-... Biz Demokrat olduk da ne geçti elimize? Ama bak maşallah kimi kükkürt, kimi çimento dağıtıcısı oldu, kimi belediyeden kopardı koparacağını, doldurdu cebini. Bırak şimdi şu partililiği...*” (s. 168) Bahriyeli Muammer de bu konuşmayı destekler ve ekicilerin hakkını koruyacak bir partinin savunulması gerektiğini ifade eder: “*-Biz bugün ne Halkçıyız, ne Demokrat! Ekiciyiz, ekici!... Var mı ortada tutacağımız bir ekiciler partisi?... Sen bana ondan haber ver. (...) ben düne kadar Demokrattım.(...) 46’da bayrağı ben taşıdım hepinizin önünde. Ama bundan sonra yalnız ekiciyim. Bir ekiciler partisi kurulduğunu duyarsam gider veririm oyumu...*”(s. 168)

Kasabalının çektiği telgraflar üzerine kasabaya DP İzmir Milletvekili Bedri Alagöz gelir. Milletvekili, tütün alım fiyatlarındaki sorunlar karşısında halkla

bütünleşmiş bir tablo çizmek için buradadır. Amacı, çözüm bulmak değil, oylarını aldığı bu kitleye zor zamanlarında yanlarında olduğu mesajını vermektir. Bir dahaki seçimlerde oy isteyebilmek için böylelikle yüzü olacağını düşünür: “-Ben niye geldim buraya? Elbet sizi dinlemeye, duyduklarım doğru mu diye anlamaya geldim. Sizi unutacağımı mı sandınız? Unuttuğumu mu sandınız? Hangi gün hangi derdinizle ilgilenmedim? İsteddiğiniz hangi işten kaçtım? Ben sizlerden biriyim arkadaşlar. Ben de tütüncü çocuğuyum! Ben de tarhana çorbası, soğan ekmekle büyüdüm. Ben de yalınayak tütün tarlalarında tütün kırdım...”(s. 173)

Demokrat Parti Milletvekili'nin söyledikleri ve sergilediği tablo, DP'nin genel görünümünü özetler niteliktedir. Fiyatların düzeleceğini, sabırlı olmalarını söyleyince Yusuf Uzun ona tepki gösterir. İzmir Milletvekili Bedri Alagöz, bu kez: “-Arkadaşlar, duyunca deliye döndüm. Sırtımdan hançerlenmiş gibi oldum. Kim verdi bu fiyatları size? Kim bu kendi başına işler karıştıran adam?”(s. 173) diyerek olay için bir kurban arar. Fiyatları verenin Tekel Eksperi İsmet Tezcan olduğunu öğrenince çevresindekilerin gözünün içine baka baka yalan söyler, halka sabırlı olmasını tavsiye eder:

“-Kim oluyormuş bu İsmet Tezcan? Kesesinden mi ödeyeceğini sandı aldığı tütünlerin parasını? Ben daha Tekel Bakanı ile dün akşam görüştüm. Sizi temin ederim arkadaşlar, evet şerefim, namusumla temin ederim, dün akşam bakan arkadaşlarımdan söz aldım. Baş fiyat üç liradan aşağı düşmeyecek dedi bana. (...) Acele etmeyin, bekleyin. Yalnız değilsiniz arkadaşlar! Bilin ki sizin için koşan bir Alagöz var yanınızda! Madem bu Tekel Eksperi almıyor, alacak olan eksper akşama varmaz gelir oturur onun masasına!...”(s. 174)

DP Milletvekili, bu sözleri söyledikten sonra İzmir'e gidip Genel Müdürü, Bakan arkadaşlarını arayacağını belirterek kasabadan ayrılır. Gerçekte İzmir Milletvekili Bedri Alagöz, Tekel Genel Müdürü'nü tanımadığı gibi, Tekel Bakanı'nın “dişli, partinin ön sıralarında yeri olan bir bakanın kendi söyleyeceklerini önemsemeyeceğini” de çok iyi bilmektedir. Yine de üstüne düşeni yaptığını, konuşması gerektiği gibi konuştuğunu düşünür. Nasıl olsa kasabada dertler bitmeyecek, iki üç ay sonra yeniden karşılaşacak olurlarsa “bugün ardından söven sayan o öfkeli ekicileri, tütünleri satabilmek için bütün çektiklerini durup düşünemeyecek kadar yeni sıkıntılara kapılmış bulacaktır.”(s. 177) Yeniden

karşılaştıklarında, piyasanın açılış günü kasabada olduğunu, kara günlerinde onları yalnız bırakmadığını başlarına kakacaktır.

Yazar, Milletvekili Bedri Alagöz'ün DP serüvenine de yer verir. Onun yaşadıkları, çok partili dönemle birlikte hayal bile edemeyecekleri bir hayata kavuşan diğer DP milletvekillerinin de siyasî serüvenlerinin özeti niteliğindedir:

“... DP kurulunca geleceğinin nerede olduğunu çabuk gördü. Olağan aşamalardan geçerek yükselemeyeceğini bilen birçokları gibi, o da yeni doğan bu siyasî güç içinde bir yer kapabilirse, istediklerini kestirme yoldan elde edebileceğinin kokusunu aldı. Parti örgütü yukarılarda, kimi yüksek görevlerde bulunmuş, kimi de paralı kişilerin elindeydi. Aşağılar ise kendisi gibi, önleri kendilerinden daha yetenekli akranları tarafından kapatıldığı için, yaşadıkları sürece geride kalmaya hükümlü, yeteneklerinin üstünde ihtiraslar besleyen gençlerle, devlet düzeninin gerektirdiği kuralların, kanunların baskısından bunalmış savaş karaborsacılarına, yeni zenginlere, devrimlerin susmak zorunda bıraktığı gerici güçlere dayanıyordu. Hem yukarıdakilere, hem aşağıdaki liberallerle tutuculara, halkı aydınlatmakta kendisi gibi gösterişli, gözü pek genç politikacılar gerekliydi. O da kendi yerini kolaylıkla bulup yerleşti. Kasabadan kasabaya, köyden köye koşarak yukarıdakilerle halk arasında yorulmak bilmez bir aracı oldu. 1950 seçimlerinde listeye girerek milletvekili seçildi.”(s. 178)

İzmir'deki partililerle iyi geçinmek gerektiğini bilen Milletvekili Alagöz, İl Parti Merkezi'ne geldiğinde kasabadaki durumu soran İl Başkanı'na ekicilerin tek şikâyetinin Tekel Eksperi İsmet Tezcan olduğunu söyleyerek durumu saptıran bir açıklamada bulunur.

Halk, Tekel'in katılmaması ve tüccarın da tütüne düşük rakam vermesi nedeniyle piyasayı boykot ederken bu durumdan memnun olanlar da vardır. Amerikan Tütün Ortaklığı'nın İzmir'deki Türk Müdürü Suat Eroğlu, ekicilerin direnişlerinin eninde sonunda biteceğini, tütünleri ucuza alacaklarını düşünmektedir. Suat Eroğlu, bütün tampon firmalara ve eksperlere ekicilerin üstüne gitmeden öfkelerinin yatışmasını beklemelerini, alım için acele etmeyerek ekicilerin direnişini kırmalarını söyler. Ekiciler, durumun düzeltilmesi için iktidara güvenseler ve çektikleri telgraflardan medet umsalar da Suat Eroğlu'na göre durum zaten kontrol altındadır. Eroğlu, *“Bu konuda alıcılarla hükümet arasında çoktan bir anlaşmaya varılmış olduğu için tehlike yoktu.”*(s. 186) diye düşünür. Onun bu düşüncesi, DP

hükümetiyle alıcılar arasında önceden bir pazarlığın yapıldığını, taban fiyatlar belirlenmediği için çok düşük rakamlarla tütünlerin alınacağını göstermektedir.

O sabah bir duruşma için İzmir'den gelen Avukat Tuğrul, tütün ekicilerinin örgütlenmeden, aralarında önceden bir anlaşma olmadan toplu halde direnişe geçmelerini ve tütünlerini satmamalarını ilginç bulur. Tekel'in on bir aydır bugünü bekleyen ekicileri yüzüstü ortada bırakmasını, "*Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerinde gördüğü yardımlara karşılık tüccara olan borcunu ödemesi*"(s. 199) şeklinde yorumlar.

Bu gelişmeler sırasında yine yanlı bir radyo yayını yapılır. Radyodan tütün piyasasının son durumu ile ilgili haberlerle birlikte Tekel Bakanı'nın özel bir demeci verilir. Haberlere göre Ege Bölgesi'nde tütün satışları hızla sürmektedir. Bir iki saat gecikmeyle başlayan satışlarda, bölgedeki yıllık ürünün yarısına yakın kısmı alınmıştır. Radyodan Tekel Bakanı'nın sabah İzmir'e gelerek oradan Cumaovası'na geçtiği, ekicilerle görüşükten sonra da Anadolu Ajansı'na özel bir demeç verdiği bildirilmektedir. Bakan, demecinde, "*Ekicileri bu yılki fiyatlardan memnun görmekte gönül rahatlığı duyduğunu*"(s. 199) söylemektedir. Tekel Bakanı'nın demecine yönelik değerlendirmelere romanda şu cümlelerle yer verilir:

"Bu yıl ürünün bir önceki yıla göre on bir milyon kilo artış göstermesinin bakanlığı ile alıcıları güç durumda bıraktığından, bu artışın fiyatları olumsuz yönde etkilediğinden yakınarak, hükümetin aldığı tedbirler sayesinde yine de geçen yılki fiyatların korunabildiğini, fiyat düşüşünün önlenemediğini açıklıyordu. Bakan önümüzdeki yıldan başlayarak tütün ekiminin kısıtlanacağını, daha az, fakat daha kaliteli tütün yetiştirilmesine önem verileceğini, böylelikle iyi tütün yetiştiren ekicilerin emeklerinin karşılığını almasının sağlanacağını ekledi. Tütünün bir aile tarımı olduğunu öne sürerek, ekicilerin tütün ekimini, ailede boş duranların göreceği ikinci bir iş, tütünden sağlayacakları kazancı bir yan gelir olarak değerlendirmelerini istedi."(s. 200)

Radyoyu dinleyen kasabalı, Bakan'ın yanlış ve yalan sözlerine tepkilidir. Avukat Tuğrul, Bakan'ın kullandığı "*aile tarımı*" ifadesine ilişkin şu yorumu yapar: "*-Tütün aile tarımıymış! İki üç yıldır çıkardılar bu sözü. Sendikacılık gelişmeye başlayalı beri uydurdular! Böyle diyecekler ki, tütün ekicileri sürekli işçi sayılmasın, sendikalaşmasın, iş saati, en düşük ücret, sigorta gibi sorunlar açmasın, çıkarmasın başlarına...*"(s. 201) Avukat Tuğrul, Tekel Bakanı'nı şu sözleriyle eleştirmeye

devam eder: “-... *Sanki millet keyfinden tütün ekiyormuş gibi! Sanki milletin asıl işi varmış ya da yan gelir arıyormuş gibi! İş hani! Sen bakansın, hükümet üyesisin, yaratsana iş alanı, sürekli işi.*”(s. 200-201) Avukat Tuğrul’a göre rekolteyi bir önceki yıldan yüksek, kaliteyi ise bir önceki yıldan düşük gösteren DP hükümeti, halka satın alınan tütünü bir lütuf gibi göstermektedir.

Milletvekili Alagöz’ün kasabayı ziyareti sonrası günah keçisi ilân ettiği Tekel Eksperi İsmet Tezcan’a yıldırım telgrafla görev yerinin Çeşme olduğu, Urla’yı hemen terk etmesi gerektiği bildirilir. Kasaba halkı, Alagöz’ü telefonla arar ve durumun düzeltilmesini ister. Hemşehrileri için hiçbir şey yapmayan, ama suçu olmayan Tekel Eksperi’nin görev yerini değiştiren Milletvekili Bedri Alagöz, bir saat içinde eksperin tayinini durdurur. Bu olay da DP’lilerin halka hizmet anlayışını göstermesi bakımından ilginçtir.

Tütünlerini tüccarların verdiği düşük fiyatlara satmamak için ekicilerin gösterdikleri direniş anlamlıdır; fakat aralarında düzenli ve planlı bir örgütlenme olmadığından istedikleri sonucu elde edemezler. Bu olay sonrası tek kazançları, örgütlü bir çalışma olmaksızın kazanamayacakları fikridir. Tütün tüccarları kendi aralarında nasıl planlı bir örgütlenme içerisindeyseler, ekiciler de en azından bundan sonrası için örgütlenmelidir. Bahriyeli Muammer, kurulacak Tütün Ekicileri Birliği sayesinde daha güçlü olup istediklerini elde edeceklerini söyler: “-*Burada biz kuracağız birliği Akhisar’da, Fethiye’de, Bergama’da, yani nerede tütün yetişiyorsa orda, birlikler kurulacak, sonra birleşeceğiz. Beraber oturacağız masaya, pazarlığa, gör o zaman nasıl değişiyor işler...*”(s. 239)

Romanın sonunda, tütünlerini satmamak için bir gün direnen ekicilerin ertesi gün ümitsizlikle Tekel’in kapısında beklemekten vazgeçip tüccar depolarına gittiklerini görürüz. On bir aylık emeklerinin karşılığını alamayacaklarını bildikleri halde, tütünlerini çok düşük rakamlarla da olsa, satmaktan başka çareleri yoktur. Yusuf Uzun ise sözünü tutar, bu rakamlara tütününü vermemek için kasaba meydanında tütün balyalarını yakar.

Romanda DP hükümetinin icraatının bir sonucu olarak yoksul tütün ekicilerinin sömürülüşü anlatılmaktadır. Demokrat Parti, halka verdiği sözü tutmayarak piyasayı tüccara bırakır. Böylece DP, iktidarının henüz ilk yıllarında olmasına rağmen, halkta partiye olan güven konusunda soru işaretleri uyanır.

Attilâ İlhan'ın *Yaraya Tuz Basmak*¹⁵³ isimli eseri, Kore Savaşı'na katılan Demir adındaki subayın özel hayatından hareketle 1960 İhtilâli'ni hazırlayan sosyal ve siyasî ortamı konu alır. Romanda II. Dünya Savaşı yıllarına ait değerlendirmeler, DP iktidarına yönelik eleştiriler, 6-7 Eylül olayları, DP içindeki muhalefet, ihtilâli hazırlayan kadro, Dokuz Subay olayı, DP'nin muhalefete karşı sert tutumu, Tahkikat Komisyonu, öğrenci olayları işlenmekte; ayrıca 1960 İhtilâli sonrası oluşan Millî Birlik Komitesi ve uygulamalarına yer verilmektedir.

Atillâ İlhan, romanda üç farklı zaman diliminden hareket eder. 1950 yılının Kasım ve Aralık ayları ile 1951 yılının Nisan ve Mayıs aylarının ele alındığı ilk zaman diliminde Demir, üsteğmen olarak Kore'de inanmadığı bir savaşın tam ortasındadır. Savaş sırasında yaralanır ve uzun süre hastanede yatar. Üsteğmen Demir, savaştan ruhunda ve vücudunda bir yarayla döner. Amerikan hükümeti tarafından diğer gaziler gibi madalya verilerek ödüllendirilir.

İkinci zaman dilimi, 1955 yılının Ekim-Kasım aylarını anlatmaktadır. Demir, artık Yüzbaşı Demir'dir. Yazarın *Kurtlar Sofrası* romanında okuyucunun tanıdığı Ümid burada da karşımıza çıkar. Gazeteci Ümid, Kore gazileri üzerine bir araştırma yapmaktadır. Bu araştırma sırasında Kore Gazisi Yüzbaşı Demir ile tanışır. Demir, Ümid'den hoşlanır ve yeniden hayata bağlanır.

Üçüncü ve son zaman dilimi ise 1960 yılının Nisan-Mayıs ve Ekim-Kasım aylarıdır. Okuyucu, *Bıçağın Ucu*'nda da yer alan Demir'i, *Yaraya Tuz Basmak* romanında 1960 İhtilâli'nin gerçekleşmesindeki rolü nedeniyle daha yakından tanıma fırsatı bulur. Yüzbaşı Demir, Menderes Hükümeti'ne karşı darbe hazırlığı yapan subaylar arasındadır. Demir, 1960 İhtilâli'nden sonra Binbaşı olur. Hoşlandığı iki kadın, Ümid ve Suad arasındaki özel ilişkinin farkına varır.

Yaraya Tuz Basmak'ta Demir'in özel hayatını da şekillendirmesi açısından Kore Savaşı'na geniş yer verildiğini görmekteyiz. 1950'de Kuzey Kore birliklerinin Güney Kore'de ilerlemeye başlamasıyla önce Amerika, ardından da Birleşmiş Milletler, Güney Kore'ye yardım kararı alır. Soğuk Savaş'ın iki kutbu sayılan kapitalist ve sosyalist dünya, ilk kez Kore'de karşı karşıya gelir. II. Dünya Savaşı'na girmeyen, hem Sovyetlerle ilişkileri bozulan hem de Batı dünyası ile bütünleşmeyen Türkiye için Kore Savaşı; bulunmaz bir fırsattır. Demokrat Parti iktidarı, Kore'de Birleşmiş Milletler'e verilecek desteğin Türkiye'ye NATO'nun kapılarını açabileceği

¹⁵³ Bilgi Yayınevi, Ank., 1995, (3. bas.), 383 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

düşüncesindedir. Tercihini Batı dünyasından yana yapan DP hükümeti, Türkiye'nin Kore'ye bir tugay göndererek 4.500 kişilik bir askerî güçle savaşa girmesini kararlaştırır. Karar, Cumhuriyet Halk Partisi'nin tüm ısrarlarına rağmen Meclis'e getirilmeden yürürlüğe konur. Türk Tugayı General Tahsin Yazıcı komutasında Kore'ye uğurlanırken Türk askerinin hiç bilinmeyen topraklarda, hiç tanımadığı bir düşmanla savaşa gitmesi pek çok kesim tarafından eleştirilir.

Üsteğmen Demir de Kore'ye giden askerlerden biridir. Demir, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'ndan beri savaşmadığını düşünür. Askerlerin Kore'de ne için bulunduğunu sorgular. Demir, Alay Komutanı Albay Celâl Dora'nın birliklere söylediklerini hatırlayarak Kore'de Türk askerinin bulunma nedenine cevap aramaktadır: “-... *Kahraman askerler! Yurdumuzun sınırları artık bizim tabii ve coğrafi sınırlarımız değildir. Yurdumuza müteveccih komünist saldırısını Kore'de karşılayacak ve yurdumuzu denizler aşırı on binlerce mil uzakta, Kore dağlarında savaşacağız.*”(s. 26)

Demir, Kore'nin geçmişini ve geleceğini umursamamaktadır. Onun gözünde Kore toprağı, sadece üstün başarılar kazanarak parlayacağı bir savaş meydanıdır. Demir'in arkadaşları Zizi Yüzbaşı ve Yüzbaşı Aziz de onun gibi düşünmektedir. Hiç savaş görmemiş bu genç subaylar için Kore, kendilerini ispatlayabilecekleri, kazandıkları zaferlerle madalyalar kazanabilecekleri bir toprak parçasıdır.

28 Kasım 1950'de başlayan Çin Ordusu'nun taarruzu akşama kadar sürer. Düşmana başarıyla karşı konur, kuşatma geçici olarak durdurulur. Romanda bu başarıdan sonra 9. Amerikan Kolordusu Komutanı tarafından Türk Tugayı Komutanlığı'na gönderilen yazı yer alır. Yazıda Türk Tugayı, başarısı nedeniyle kutlanmaktadır.(s. 69)

Türk Tugayı, Sinnimni-Kaechon bölgesinde düşman kuvvetleriyle savaşır ve ağır zayıat verir. Ancak 8. Amerikan Ordusu'na düzenli olarak çekilme için gerekli zamanı kazandırır. Tugay, 30 Kasım'da Kunuri'ye ulaşır.

Kore Savaşı'nda askerlerimizin başarıları devam eder. Türk Tugayı başarılı muhaberelelerinden dolayı Amerikan Kongresi tarafından Mümtaz Birlik Nişanı ve beratı ile ödüllendirilir. Ayrıca Güney Kore Cumhurbaşkanlığı tarafından da Türk Silâhlı Kuvvetleri'ne Cumhurbaşkanlığı Birlik Nişanı verilir. Romanda bu başarılarla geniş yer ayrılırken yabancı topraklarda savaşmanın anlamsızlığı da sık sık

vurgulanmaktadır. Yüzbaşı Cevdet, Kore’de savaşmanın sorumlusu olarak politikacıları, dolayısıyla DP iktidarını görür:

“(…) Daha elli 156 rakımlı tepe zaptetsek, benim kafamda bu muhabere asla ‘zarurî ve hayatî’ olamaz, olmaz çünkü bizim olmayan bir toprakta, bizim olmayan bir gaye için kan dökmekteyiz. Hele uğruna harbettiğimiz Kore milletinin davamıza arka çıktığını söylemek, fevkalâde müşkül. (...) lâkin kabahat kimdedir, bizlerde mi? Ne münasebet, bizi buralara gönderen o politikacı güruhu yok mu?”(s. 85)

Üçüncü Tabur Komutanlığı emrinde görevli olan Demir, Tabur Kumandanı’nın çadırına düzenlenen bombalı saldırı sonucu kasığından ve başından ağır yaralanır. Pusan’daki İsveç Hastanesi’ne gönderilir ve burada iki hafta boyunca kendini bilmeden yatar. Daha sonra da Tokyo’daki Amerikan Askerî hastanesine gönderilir. Aylarca tedavi gören Üsteğmen Demir Çukurcalı, arkadaşlarıyla savaşa devam edemediği için çok üzgündür. Savaşta göstermiş olduğu kahramanlık ve üstün başarıları nedeniyle Demir’e ABD tarafından Silver Star madalyası verilir.

İki tarafın da barış görüşmeleri isteğiyle durağanlaşan Kore Savaşı, 1953 Temmuzu’nda sona erer. Savaşta aldığı yarayla hem bedenene hem de ruhen kötü durumda olan Üsteğmen Demir, hastane odasında geçmişinin de muhasebesini yapar. Çocukluğunu ve ilk gençlik dönemini hatırlar. Demir’in hatıraları aracılığıyla Türkiye’nin siyasî geçmişine ve tek partili yıllara ilişkin bazı bilgiler elde ederiz. Demir, *“Mustafa Kemal’lerin, İsmet İnönü’lerin feyz aldığı mukaddes ocak!”(s. 105)* olarak nitelendirilen Harp Okulu’nda öğrenciyken II. Dünya Savaşı yaşanmaktadır. Harp Okulu’ndaki öğrenci ve hocaların büyük bir kısmı Almanları desteklemektedir. Alman faşizmi yaygın olarak taraftar bulmaktadır:

“(…) Hemen herkes Hitler’den yana: Almanlar canım, ahlâkı yozlaşmış Fransa’yı şöyle çökertmişler, Yugoslavya’yı şöyle duman etmişler de, Rusya’ya şöyle kök söktürüyorlarmış! Demir, okulda öğrencilerin, hatta öğretmenlerin çoğunluğunun Almanları tuttuğunu fark ediyor. Günlük gazete, tek partinin ‘resmi organı’ Ulus bile yasak ama, el altından Bozkurt’u, Gökbörü’yü, okuyan bazı öğrenciler, Nihal Atsız’a, Reha Oğuz’a hayranlıklarını gizlemiyorlar ki! Saldırgan bir ırkçılık, küstah bir Turancılıkla pekiştirilmiş, kapıları tutmuş!”(s. 106)

Demir’in düşünceleri aracılığıyla yazar, tek parti döneminin Varlık Vergisi uygulamasına da şöyle değinir:

“(…) Topunun yüreğini yakan Varlık Vergisi lakırdısı: Her ne kadar bu verginin asıl İstanbul’daki ‘çift tüccarları yolmak’ amacıyla salındığı söyleniyorsa da, Bursa Kapalıçarşısı’ndaki esnafın bile ‘yok canıyla, alınterinden biriktirdiği üç beş kuruşu devlete kaptırdığı’ saklanacak gibi değil! Ankara’da toplanan CHP Kurultayı’nu açarken, Millî Şef İnönü, ‘Dünya Savaşı’nın türlü dalgaları arasında, Türk milletinin itibarı ve kuvveti şerefle yükselmiştir’ demiş ama, bilenler ‘vatan sathındaki bilimum namuslu tüccarın kan ağladığını’ bilmiyorlar mı?”(s. 107)

1955 yılı Ekim ve Kasım aylarının anlatıldığı romanın ikinci bölümünde Demir, artık yüzbaşısıdır. *Birlik* gazetesi muhabirlerinden Ümid Ersoy, bir röportaj yapmak için Demir’le bir araya gelir. Gazeteci Ümid, Kore Savaşı’na katılan gazilerle savaşın sebebi, sevk ve idaresi ve sonuçlarına dair büyük bir röportaj dizisi hazırlamaktadır. Ümid’in çalıştığı *Birlik* gazetesi Demokrat Parti iktidarına muhaliftir ve genç kadın da sol görüşlü bir gazeteci olarak bilinmektedir. Kore’de birlikte savaştıkları Zizi Yüzbaşı, Demir’i röportajda dikkatli olması konusunda uyarırsa da Demir, Ümid Ersoy’u görür görmez beğenir ve onun fikirlerinden etkilenir. Gazeteci Ümid ve Yüzbaşı Demir; ilk buluşmalarında ülkedeki siyasî gündemi, Menderes iktidarının uygulamalarını şu tespitlerle değerlendirirler:

“(…) Menderes, Ekrem Hayri’yle Karaosmanoğlu’nu partiden atacakmış, Genel Merkez’de sorguya çekilmişler, İspat Hakkı önergesinden imzalarını geri almaları isteniyor, reddetmişler! Bomba gibi bir haber: Menderes kongreye gidiyor ya, ispatçılıkla orada mücadeleyi göze alamadı galiba.

-Ne diyorsunuz? Son derece mühim! Partisini parçalayacak böyle giderse, ne yapacağını bilmiyor bu adam!”(s. 140-141)

Halk arasında bazı bakanlara yönelik yolsuzluk söylentileri söz konusudur. 11 milletvekili, 1955 baharında meclise bir önerge vererek “*ispat hakkı*” isterler. Mevcut yasalara göre bir bakan hakkında basın tarafından ortaya atılan bir yolsuzluk iddiası mahkemelik olursa, duruşmada basına yazdıklarını kanıtlama hakkı tanınmamaktadır. İspatçılar; bu hükmün değiştirilmesini, bir yolsuzluk varsa bunun mahkeme huzurunda kanıtlanabilmesini istemektedirler. İspat hakkı, DP grubunun fitilini ateşler. Grup, yolsuzlukları örten dokunulmazlık zırhının kaldırılmasını istemektedir. Menderes, önerge sahibi milletvekillerini çağırarak metni geri

almalarını söyler. Bu nedenle DP'den 19 milletvekili ayrılarak Hürriyet Partisi'ni kurar. Böylece, ispat hakkı sorunu, DP içindeki muhalefetin bayrağı olur.¹⁵⁴

Gazeteci Ümid, Demokrat Parti iktidarının Amerika ile ilişkilerini ve bu ilişkiler doğrultusunda çıkardığı “*Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu*”nu eleştirir. Ülkenin “*Küçük Amerika*” olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu belirtir. Ümid'e göre Kore Savaşı'na katılmamız da Amerika'ya yakınlaşma çabasının bir ürünüdür:

“-(...) *Menderes ne yapıp yapıp Amerika'yla uyuşmayı kafasına koymuş; belki Ruslardan korkuyor, bir ara Boğazlardan üs müs istemediler mi, ondan; belki memleketi 'Küçük Amerika' yapmanın tek çıkar yoludur sanıyor; sanır sanır, yalnız Amerika bu, öyle kafana estiği gibi yanaşamıyorsun, koskoca bir çıkar düzeninin merkezi, ancak o düzene katılırsan, buyruklarına uyarsan yanaşıyor. (...) Demokrat Parti çoğunluğunun çıkardığı 'Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu' neymiş, bu değil mi; ya ülkede petrol arama ayrıcalığını yabancı şirketlere bağışlayan 'Petrol Kanunu' aynı şey; aslında Menderes'in Meclis'e danışmadan Kore'ye asker göndermesi de Amerika'nın gönlünü böyle yapacağını ummasından, öbür iki davranışının tıpkısı, ama Türk askeri hiç üstüne gerekmeyen bir savaşa bulaşmış, pisipisine kırılmış, adamın umrunda mı?’”(s. 142)*

Romanda 6-7 Eylül olaylarına da yer verildiğini görürüz. 6 Eylül 1955'te Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Londra'da Kıbrıs sorunu görüşmelerine katılır. Ancak görüşmelerden sonuç elde edilemez. *İstanbul Ekspres* gazetesinde çıkan bir haber ortalığı karıştırır. Haberde Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı ve evin Yunanlılarca tahrip edildiği bildirilmektedir. Haber doğru değildir; ama kimse araştırma gereği duymaz. Zorlu, Londra'da bu olayı Yunan tarafına karşı koz olarak masaya getirir. İstanbul'da da üniversite öğrencileri, “*Kıbrıs Türk'tür*” sloganıyla bir gösteri düzenlerler. Gösteriler büyür. İstiklâl Caddesi'ne yönelen binlerce insan, Beyoğlu'ndaki azınlıklara ait dükkânlara saldırmaya başlar. Yağmalanmadık yer kalmaz, kiliselere bile saldırılır. İstanbul'da çıkan olaylara askerler tanklarla müdahale ederse de geç kalınmış, başta Türkiye'nin saygınlığı olmak üzere her şey yerle bir olmuştur. Romanda Yüzbaşı Demir'in hatıralarıyla tarihimize kara bir leke olarak geçen 6-7 Eylül olaylarına ilişkin şu bilgiler yer almaktadır:

“(...) *Ne gerilimli günlerdi o günler! Eylülün ilk haftası, Kıbrıs Mitingi, sessiz yürüyüş filân derken, kantarın topu kaçıyor, nereden çıktığı anlaşılamayan*

¹⁵⁴ DP grubu içindeki “ispat hakkı” meselesine dair bilgi için bkz: BİRAND, s. 83-84

kara bir kalabalık Beyoğlu'nu basıyor mu sana: Rum mağazalarından başlayarak, cam çerçeve ne bulursa indiriyorlar, kiliseleri yakıyorlar. Rezillik kıyamet! Bayar'la Menderes, İstanbul'dan Ankara'ya gitmekteymişler, yarı yoldan palas pandiras dönüp, duruma el koyuyorlar; gecesi sıkıyönetim; ölüler dahil, bütün solcular gözaltına alınıyor.

(...) Camları tuz buz edilmiş vitrinler, mağazalarda ne varsa sokaklara kusmuşlardı, kusuş ki ne kusuş, buzdolapları, avizeler, hesap makineleri, antika ev eşyası, insanüstü güzellikleri herkesi büyüleyen plastik mankenlerin kopuk kol ve bacakları, şurada burada atılıyor; aynaları, görülmemiş bir ışık yağmuru olarak kaldırımlara yağmış berber dükkânlarından, keskin kolonya kokuları, haydut gibi etrafa saldıyordu. Bazı özel otomobiller altüst edilmiş, bazıları yakılmıştı. Havada cankurtaranların uzayıp giden canavar düdüğü, ara sokakların kuytularında askerî jeepler, yangından yangına savrulan itfaiyecilerin kaba koşuşmaları...”(s. 148-149)

Demir'in arkadaşı Zizi Yüzbaşı, çıkan olaylardan ve ülkenin durumundan endişelidir. Ordunun artık sabrının tükendiğini söyleyen Zizi Yüzbaşı, Başbakan Menderes'le ilgili eleştirilerini şu sözlerle dile getirir:

“-(...) Adam ikinci seçimini kazanıyor, nasıl bir kazanmak, tulum tulum yahu, eh rahatlar diyorsun, sen misin diyen, küt seçim kanununu değiştiriyor, pat memurin kanununu değiştiriyor, muhalefete rey verdi diye, hadi Kırşehir'i vilâyetlikten kazalığa indiriyor, matbuat üstündeki tazyik ayrı bahis...”(s. 149)

“-... Dahası, bizi Kore'de bozuk para gibi harcamak yetmedi herife, izzetinefsimizi de iki paralık ediyor. Seçimden sonra ne laf etmiş. 'Ben istersem orduyu yedek subaylarla da idare ederim', bizi adamdan saymıyor yani, hâlimizin perişanlığına bakarsan pek de sayılacak yanımız kalmadı ya, kimin eseri bu, beyefendinin değil mi?”(s. 149-150)

Yüzbaşı Demir, askerler arasında hükümeti devirmeye yönelik bir teşkilâtın oluşturduğundan haberdardır. İki yüzbaşının, Dünder Seyhan ve Orhan Kabibay'ın subayları örgütlemelerine ilişkin romandaki açıklamalar şöyledir:

“Geçen sonbahar, Tuzla'daki Uçaksavar Okulu'nda iki yüzbaşı Dünder Seyhan'la Orhan Kabibay, bir 'teşkilât' kurmayı kararlaştırmışlar, git git çoğalmışlar da, neredense bir yerden uçları Yüzbaşı Aziz'e deşiyor, o da katılıyor aralarına. Bu yıl, hemen hepsi Akademi'ye kurmaylık okumaya geldiklerinden,

niyetleri, çalışmalarını orada sürdürmek, yurdun dört bucağından gelmiş subayları örgütlemek!”(s. 150)

Yüzbaşı Aziz’e göre Başbakan Menderes’in grubuyla başı derttedir. Parti içi muhalefet giderek artmaktadır. Aziz, Menderes’in istifa dahi edebileceğini, bu nedenle sabırlı olmak gerektiğini düşünür. Çünkü Demokrat Parti, en önemli adamlarını kaybetmektedir:

“-... Seninkinin grubuyla başı dertte, ‘ispatçılar’ tekerine taş koydu. İyi yerden duyduk, Ekrem Hayri’yi Kongre Başkanlığı’na, Fevzi Lütfü’yü Genel Başkanlığa namzet göstereceklermiş!.. O zamana kadar partiden atılmazlarsa tabii...”(s. 153)

“-Hepsi istifa edecekmiş diye duydum.

-Kim, ‘İspatçılar’ mı?

-Öyle diyorlar.

-Ayrılırsalar ne olur? Yeni bir muhalefet partisi. Fena mı? Ayrıca seninki en has adamlarını kaybetmiş olacak. (...)

-... Grubuyla başı dertte, bunun neticesini beklemeliyiz, istifaya dahi zorlayabilirler.”(s. 153-154)

Yüzbaşı Demir, Tokyo’da tanıştığı ve unutamadığı Yoko’ya benzettiği Gazeteci Ümid’le sık sık görüşür. Her görüşmede Ümid, Demokrat Parti’deki muhalefete ilişkin Demir’e yeni bilgiler iletir:

“-... Yüksek Haysiyet Divanı’nu giyotin gibi çalıştıracaklar: Ekrem Hayri ile Fevzi Lütfü’den yıldırım telgrafla müdafaaları istenmiş. Yarın sabaha kadar mühlet!

Ertesi akşam daha yerine oturmadan:

-... Tamam, diyor, mühletin sona ermesini bile beklemediler: İki ‘ispatçı’ lider, on iki saat önce Demokrat Parti’den atıldı. Kurucusuymuşlar, biliyor musunuz? Ankara’da rivayetin bini bir para, yeni partinin hazırlıkları almış yürümüş...”(s. 158)

Ümid, bir başka gün Menderes’in parti içi muhalefeti sindirmek amacıyla yaptığı uygulamayı anlatır: *“-... Başkanlık Divanı’na elli imzalı tavrir verdireyorlar, korkunç canım, partilerinden çıkarılan mebusların mebuslukları düşmeliymiş, bu durumda kim Menderes’e kafa tutabilir?”(s. 158)*

Yüzbaşı Demir, Demokrat Parti'nin kötü durumu karşısında Yarbay Baba Saffet'in "ispat hakkı" meselesine, bu meselenin Demokrat Parti'de açacağı yaraya ve Menderes'e dair yorumlarını hatırlar:

"(...) Demokrat Parti'nin ileri gelenlerinden Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, İzmir'de verdiği bir beyanatta demiş ki, 'Matbuata ispat hakkının tanınmasından yanayım', bunun iktidar grubundaki 'muvazaneyi' altüst etmesi işten değil!"

"-... Şerefimizi iki paralık etmesini yanına bırakacak mıyız? (...) hakkından geleceğiz. Duydun elbet, 'ihtiyatlarla bile harp kazanırım' demiş olduğunu, ha?"

"-... Adamın kesilmiş ayağını mükerreren rüyasında görmesi ne türlü fecattır, farkında mı?"(s. 183)

Yüzbaşı Aziz, subayların kurduğu teşkilâta Demir'in de dahil olmasını istemektedir. Ülkenin kötü gidişatından yakınan Aziz'e göre askerlerin artık duruma el koyması gereklidir; küçük rütbeli subaylarla dahi gerçekleştirilecek bir darbe, ülkedeki kötü durumu düzelterek olacaktır:

"-... Yüksek kumanda kademesini ehlileştirdiler, 6-7 Eylül olaylarını bahane edip üç paşaya içten el çektirmek yoksa hadlerine mi düşmüş, orduda ciddî bir ıslahat için hayır yok bunlardan, bu iş belki albaylar seviyesinde gerçekleştirilir, hatta bak ne diyorum, belki daha bile aşağı bir seviyede... belediye seçimlerine şunun şurasında ne kaldı, bir hafta bir şey! Bari halkın akli başına gelse, şu heriflere bir ders verse... Nerde o günler? Halktan hayır yok, katıyyen yok, efsunlanmış..."

"-... Yangın bacayı sarmadan duruma el koymalı, bu demokrasi mavalına kafam yatmıyor benim, zorla mı birader, herifler kalkmış radyoda Mevlit okutuyorlar, tarikatçılık almış yürümüş, neydi, herifin adı Said-î Kürdî mi, Nursî mi?"(s. 186)

Demir, Kore Savaşı'nın kendisinde oluşturduğu fiziksel ve ruhsal yaraları Ümid'le iyileştirmeye çalışır. Ümid'e giderek daha da bağlanır. Genç kadının fikirlerinden fazlasıyla etkilenmeye başlar. Ümid'e göre memleketi içine düştüğü çıkmazdan kurtarmak gereklidir. Demir, daha sonra onun darbe için subay çevrelerinde nabız yokladığını da öğrenir:

"... Çalıştığı gazetenin sahibi (nasıl tanımazsınız. Atatürk'ün Millî Mücadele'den arkadaşı, malûm ve meşhur Hüsnü Faik Bey), daha o tarihte Menderes'le fena kapışmıştı. Yazı İşleri Müdürü öldürülmüş, bir fikra yazarı hapiste, adam Ümid'e sık sık: '-bu belâdan bizi, kurtarsa kurtarsa, askerler kurtarır kızım!'

dermiş. Ümid'in o sıralar giriştiği Kore röportajları, hakikatte subay muhitine girebilmek için bahane teşkil ediyor. Nabız yokluyorlar. Ben durumun epey geç farkına vardım. İçimi sevinçle karışık bir heyecan kapladı..."(s. 194-195)

Demir, Ümid'den Ankara'daki siyasî gündemi hemen öğrenmektedir. Yaklaşan belediye seçimleri öncesi Ankara'nın siyasî tablosu, Gazeteci Ümid'in ağzından şöyle verilir:

"İspatçı milletvekilleri bir basın toplantısıyla yeni bir parti kurduklarını açıklayacaklar, adı 'Hürriyet Partisi'. Demokrat Parti Meclis Grubu ciddî şekilde rahatsızmış bu yüzden... Zaten Mükerrerem Sarol'un nüfuz ticareti, Fatin Rüştü'nün döviz komisyonu canlarını sıkıyor mu, belki de partinin ikiye bölünmüş olmasını hazmedemeyecekler."

"-(...) İnönü mutlaka İspatçılar'la temas halindedir, evet, hatta Bölükbaşı'yla: Niyetleri, bir muhalefet cephesi havası yaratmak, belki CHP'nin seçimleri boykotunu bu çerçevede içerisinde düşünmeli..."(s. 196)

Belediye seçimlerinden az önce Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin seçimlere katılmayacağı öğrenilir. İktidar çevrelerinde belirgin bir öfke, gizlenemeyen bir tedirginlik oluşur. Seçim sonuçları ise şaşırtıcıdır. Meydanı boş bulan Demokrat Parti'nin oyları toplayıp ne kadar belediye varsa büyük bir çoğunlukla ele geçireceğini düşünenler yanılmışlardır. Trakya'da iki ilde Köylü Partisi adayları, Anadolu'nun yirmi ilinde ise Bağımsızlar, Demokratlar'la birlikte Belediye meclislerine girmeyi başarırlar. Seçim sonuçları, halkın DP'ye ilk uyarısıdır. Sonuçların belli olduğu akşam Demir ve Ümid Radyo Gazetesi'ni birlikte dinlerler. Radyo, CHP seçimlere katılmadığı halde, CHP'nin güven kaybettiğini ve çok az oy alabildiğini duyurmaktadır:

"-... Bütün yurttan tam bir nizam dahilinde ve sulh içinde cereyan eden belediye seçimleri göstermiştir ki, milletin Demokrat Parti'ye teveccühü her gün biraz daha artmakta, CHP'ye itimadı ise mütemadiyen azalmaktadır. Nitekim, bu seçimde Demokrat Parti'nin reylerin yüzde 63.55'ini, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ise ancak yüzde 0.12'sini almış olduğu tespit edilmiştir..."(s. 201-202)

Bu yanlı seçim haberinden sonra Demir, Demokratlara hadlerini bildirmenin şart olduğunu düşünmeye başlar. Demir, ihtilâlcî subay grubuyla sık sık görüşmektedir. Subay arkadaşları; bir cuntanın gizlice örgütlenerek iktidara el koymasını, gerici ve tahakkümcü iktidarı alaşağı etmesini istemekte, ancak

sonrasında ne olacağını bilmemektedirler. Ümid de DP iktidarının devrilmesinde orduya güvenmektedir; ama onun ihtilâl sonrası için düşündükleri, Demir'in subay arkadaşlarından farklıdır. Yazar, ülkenin kurtuluş formülünü Ümid'in düşünce ve sözlerinden hareketle şöyle dile getirir:

“-(...) Mustafa Kemal'in kalkıştığı devrim yarım kalmış, o tamamlanmalı bir kere. İlk elde toprak reformu gerekli görülüyor. Topraksız köylüler topraklandırılacak, ülke merkezî ve zorunlu bir plana bağlanarak endüstrileşecek. Yönetimin halka devredilmesi ana ülkü, bunun için de devrimden sonraki seçimlerin Kurucu Meclis niteliğinde olması, üyelerinin işçilerden, köylülerden, yoksul şehir halkından seçilmesi baş koşul.”

“... Devrim ister istemez düzeni değiştirir. Mustafa Kemal buna başlamıştı, bitirmeden öldü, sonrakiler devrimi dondurdular, şimdikiler geriye dönüyor. Biz, iktidar olur olmaz, düzen değişikliğini gerçekleştirmek zorundayız. Yoksa yaptığımız İsmet Paşa devrine dönüş olmaz mı? O devir, artık iyice biliyoruz, faşizmdi, alaturka bir faşizm!”

“... Bunlar halk hâkimiyeti fikrinin asalakları, bunları tasfiye edip, fikri realiteye tatbik etmeliyiz. Askerler tasfiyenin vazgeçilmez gücü, çünkü işçi sınıfı uyanmamış, teşkilâtsiz; köylüler hâlâ geleneğin göreneğin esiri. Mustafa Kemal nasıl yapmış, ona bakılacak: Aydınlarla orduyu kılavuz ederek, işçisi ve köylüsüyle halkı harekete geçirmemiş mi? İşte reçete bu. Aksi halde, İsmet Paşa'lı ya da İsmet Paşa'sız, seçkinler diktası olur sonuç, bunu arzu etmiyoruz ki biz.”(s. 203)

22 Kasım 1955'te Demokrat Parti Grubu hükümeti istifaya mecbur eder. Ekonomi ve Ticaret Vekili Sıtkı Yırcalı hakkında verilen gensoru önergesinin müzakeresi, Menderes hariç, kabinedeki bütün vekillerin istifası ile neticelenir. Vekillerin istifaları grup üyeleri tarafından alkışlarla karşılanır. Başvekil Menderes ise kürsüde son derece yumuşak, milletvekillerini pohpohlayıcı bir konuşma yapar, “Siyasî kaderimi size teslim ediyorum.” diyerek şahsı için grubundan itimat ister ve bu itimadı da alır. Menderes, kabinesini yeniden kuracaktır. “Tarafsız müşahitler Menderes'in böylece kendisine ‘Sâbık Başbakan’ dedirtmemek prensibine sadık kaldığını, buna rağmen grubun bu ayaklanmasıyla iktidar partisinde ciddî ve ehemmiyetli bir hoşnutsuzluk ve huzursuzluğun hüküm sürdüğünü meydana çıktığını ileri sürmüşlerdir.”(s. 210)

*Kaçış*¹⁵⁵ romanında Ayla Kutlu, Demokrat Parti iktidarının son dönemini ele alır. İktidarın kan kaybetmesi, bunu önleyici bir tedbir olarak baskı ve şiddete yönelmesi, üniversite hocalarına yapılanlar, yaşananlar karşısında basının tavrı romanda ayrıntılı biçimde işlenir.

Eser, “*bir aydının kendi kendisiyle hesaplaşmasının romanı. Aynı zamanda bir kendini arayışın, gerçek benliğini bulma uğraşının, çıkmazdan kurtulmaya çalışmanın öyküsü*”dür.¹⁵⁶ Fethi Naci’ye göre ise Ayla Kutlu’nun bu romanı, “*Türkiye’nin belirli bir anındaki gerçekliğini, küçük burjuva aydınlar açısından başarıyla anlatan*” ve “*psikolojik gerçekliği olan roman kişilerini bulabileceğimiz ender romanlardan biridir.*”¹⁵⁷

27 Mayıs öncesinin çalkantılı ortamını küçük burjuva aydınlar açısından değerlendiren *Kaçış*’ta Ayhan ve Üstün’ün aşkı, ana eksenini oluşturmaktadır.

Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde asistan olan Üstün, üç yıldır birlikte olduğu sevgilisi Ayhan’ı bırakarak Sorbonne’da araştırma yapmak üzere bir yıllığına Paris’e gider. Bir yıl sonra ülkenin siyasî koşulları nedeniyle dönmesinin tehlikeli olduğunu bile bile, Ayhan’ın özlemine dayanamayıp Türkiye’ye gelir. Vapurdan iner inmez yakalanır, Birinci Şube’ye götürülür. Paris’te bulunduğu dönemde kendisi gibi sosyalizmi benimseyen Fransız arkadaşlarıyla Cezayir’e tam bağımsızlık için mücadele veren Üstün, neyle suçlanacağını bilmemektedir. Üstün’ün bakış açısıyla o günlerin siyasî tablosu şöyledir:

“(…) *Hükümet güç durumda. İktidarın ayaklarının altından kaydığını hissediyorlar. Muhalefet güçlü. Üniversiteler de seslerini yükseltmeye başladılar. Başbakan özellikle üniversite hocalarına kızıyor.*”(s. 55)

Üstün, üniversitelilere kızan iktidarın kendisini propaganda malzemesi olarak kullanacağını, okuduğu kitaplar yüzünden bile suçlanabileceğini düşünerek endişelenir. Bir süre sonra da endişelerinde haklı çıkar, tutuklanarak Ankara’ya gönderilir. Ankara yolculuğu sırasında yanındaki polislerden biri; onu avutmak ister, siyasetle uğraşanların başlarının çoğu zaman polisle dertte olduğunu söyleyerek Karabekir ve İsmet Paşa’ları örnek verir:

“-*Üzülme Üstün Bey, siyasette her şey gelir insanın başına. Ben neler gördüm. Koskoca Karabekir Paşa’nın evini az mı aradık? Hiç sesini çıkarmazdı.*

¹⁵⁵ Bilgi Yay., Ankara, 2002, (3. bas.), 294 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁵⁶ Atillâ ÖZKIRIMLI, “1979’da Öykü ve Roman”, Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı 1980, s. 66-93

¹⁵⁷ Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, İş Bankası Yay., İst., 2008, (2. bas.), s. 537

Bize eliyle kahve pişirirdi. Bizimkiler anlatırlar, daha Kemal Paşa'nın sağlığında, İsmet Paşa'yı bile izlerlermiş..."(s. 95-96)

Üstün, Ankara'da konduğu cezaevinde önceden tanıdığı bazı öğrenci gençlerle aynı koğuşu paylaşmaktadır. Koğuştakiler de Üstün gibi sosyalist fikirlere sahiptir. Koğuştaki gençlerden Ahmet, iktidardan da muhalefetteki Halk Partisi'nden umutlu değildir. Sosyalist düşüncenin kuracağı yeni bir partinin sömürülen halkın kurtuluşu olacağına yürekten inanmaktadır. Çoğu Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğrenci olan tutuklu gençler, "Hoca" dedikleri Üstün'e öğrenmek istedikleri şeyleri sorarlar. En çok merak ettikleri de kendilerinin neden tutuklandıklarıdır. Tutuklanmasına ilişkin gazete haberlerinde Üstün, Gizli Komünist Partisi üyesi olarak anılmakta, asılsız iddialarla suçlanmaktadır. Gazetede haber, DP iktidarının aydın kesime yönelik bakışını göstermesi açısından dikkat çekicidir:

"Yurt dışındaki komünist partileriyle ilişki kurmak üzere, bundan bir süre önce gizlice ülkeden kaçtığı saptanan sanık, bir ihbarı değerlendiren polis tarafından, geçen gün, yine gizlice yurda girerken suçüstü yakalanmıştır. Sanığın üstünde, Rus Komünist Partisi'nin Türkiye'deki uşaklarına gönderdiği yazılı emirler, Türkiye Gizli Komünist Partisi'nin Ankara örgütü ile ilgili önemli belgeler ele geçirilmiştir. Doçentin bavulunda ayrıca, Moskova ile haberleşmeyi sağlayacak güçte bir alıcı-verici telsiz aygıtı ile, Rus yapısı otomatik tabancalar, çok sayıda mermi ve el bombaları bulunmuştur. Dün Ankara adliyesince tutuklanan doçentin, bundan bir süre önce yakalanıp gözaltına alınan örgütün elebaşısı olduğu sanılmaktadır.

(...) Ankara'da yayımlanan hükümet yanlısı bir gazete, haberi daha da şişirmişti. (...) Gazete, Üstün'ün kimliği hakkında da bilgi veriyordu okuyucularına. Aslında anası Rus, babası Ermeniymiş. Türkiye'den kaçmadan önce Ruslar hesabına casusluk yaptığı da saptanmışmış."(s. 105)

Üstün, hakkındaki bu asılsız haberlere üzülür. Kendisini tanıyanların, öğrencilerin, hocaların haberlerin uydurma olduğunu anlayacaklarına inanır. Meclis'te milletvekillerinden birinin İçişleri Bakanı'na bu konuya ilişkin soru yöneltip yöneltmeyeceğini düşünür. Ahmet, Üstün'ü teselli eder. Gazetelerin yanlı haber yapmalarının hükümetin baskısından kaynaklandığını belirtir. Özellikle üniversite hocalarıyla başı dertte olan iktidarının solcu aydınları tutuklayarak kamuoyunu sindirmeye, halka gözdağı vermeye çalıştığını söyler:

“-Sen bunlara aldırma Hoca. Aslında böyle yazmaları iyi. Ben seni de İstanbul’daki parti davasıyla ilişkilendirirler diye korkuyordum. (...) Demek ki senin için dertleri başka. (...) Bak, bu iş polisin işi değil. Hükümetin işi. Heriflerin başı iyice dertte. Özellikle üniversite hocalarıyla. Önce altı yedi eylül olayları, Kıbrıs sorunu... İsmet Paşa bindirdikçe bindiriyor. İşler kızıştı. Seçimlerde de dalavere yaptılar. Şimdi komünistler ayaklanma düzenliyor diye korkutup sindirecekler kamuoyunu. Böylece askerleri de dizginlemiş olacaklar. Durup dururken tam döndüğün sıra seni tutuklayacak ciddî kanıt yok ellerinde.”(s. 106)

Üstün’ün sevdiği kadın Ayhan, onun hapisten çıkmasını endişeyle beklemektedir. Üstün Paris’e gidince Doçent Cahit ile evlenen Ayhan, Üstün’ün yurda döndüğünü öğrenince kocasını terk eder, sevdiği adamın yolunu gözlemeye başlar. Ayhan, bu süreçte kendi kimliğini de sorgulama fırsatı bulur.

Hapisteki süre uzadıkça Üstün’ün tedirginliği de artar. Başına bir iş gelir korkusuyla Ayhan’ın kendisini ziyarete gelmesini de istemediğinden çok mutsuzdur. Ahmet ise tutukluluk süresinin uzamasını iyiye yormakta, hükümetin hapisteki solcularla, uğraşmaktan vazgeçeceğini, muhalefet partisiyle uğraşmak zorunda kalacağını düşünmektedir: “-Bak Hoca, ben ilk günlerdeki kadar kaygılı değilim. Bunlar bizden fazla bir şey çıkaramayacaklarını anladılar gibi geliyor bana. Eski hava yok şimdi. Bizden çok Halk Partisi’yle uğraşmak zorundalar.”(s. 156)

Ahmet, Sorbonne’da yaptığı çalışmayla yurtdışında da adından söz ettirdiği için Üstün’ün yakında serbest kalacağı inancındadır. Ahmet’e göre Demokrat Parti iktidarı, Batıların desteğine ihtiyaç duyarken sıradan bir üniversite hocası Üstün yüzünden Batı’nın tepkisini almak istemeyecektir. Ahmet’in sözleri, Batı güdümündeki DP hükümetine eleştiri niteliği taşır: “-(...) Orada birçok kişi seni izliyor. Sorbonne’da çok başarılı bir çalışma yaptığını yazmış Profesör Linorman. Sana bir şey olursa, bakarsın, dışardan birtakım sesler duyulur. Boğazına kadar borç içinde, her yerden para dilenirken hükümet, birtakım insancıl Batıların senin yüzünden kendisine güçlük çıkarmasını istemez.”(s. 190)

Üstün’ün koğuşundaki otuza yakın kişinin Türk Ceza Yasası’nın 141. ve 142. maddeleri uyarınca cezalandırılmaları istenir. Üstün için düzenlenen iddianamede ise komünist faaliyetlerde bulunduğu, yurtdışındaki komünist partileriyle ilişkili olduğu, Rus komünistlerinin kitaplarını gizlice ülkeye sokmaya çalıştığı, öğrencilere komünistlik aşıladığı, gizli komünist örgütünde çalıştığı suçlamaları yer almaktadır.

Üstün; savcının iddianamesini okuduktan sonra kendisini, savunduğu ideolojiyi, buna neden olan aydın tavrını ve ülkenin siyasî yapısını şöyle sorgular:

“Başından beri bu işte bir yanlışlık var. Suçlayanlar da suçlananlar da gerçekte ne yaptıklarının bilincinde değiller. Bizi, işçi sınıfının egemenliğini kurmaya çalışmakla suçluyorlar. Oysa biz sınıf savaşı vermiyoruz. Belki böyle bir savaşı yürütmek isteyenler oldu, zaman zaman. Oysa, özellikle 1946’dan beri, komünistlikle suçlananlardan büyük kısmının verdikleri savaşın sınıf savaşı ile ilgisi yok. Böyle bir çaba içinde olduğumuza kendimizi inandırsak bile, yaptığımız şey bu değil. Bu gençlerin hiçbiri, Marksizm’i, tarihsel maddeciliği, Marksist diyalektiğin kurumsal yapısını bilmiyor. Bilmelerine de olanak yok. Sorun, birkaç kitap bulup okumuş olmak, ya da olmamak da değil. Sorun, sınıfsal bilincin belirginleşmiş olup olmamasında. Nedir bizim savunduğumuz? Daha doğrusu biz kimiz? Bir avuç kentsoylu aydın. Kendi sınıfsal kabuğunda rahatsızlık duyan bir avuç aydın. Düş gören bir avuç aydın. 1946’dan beri söylenenler, yapılmak istenenler, gerçekte bir sınıfın değil, bizim kendi içimizde duyduğumuz sıkıntının dışı vurulmasından başka bir şey değil. Özgürlük istedik. Daha çok özgürlük. Egemen kişilere başkaldırma özgürlüğü. Bu başkaldırma özgürlüğü bizi aldı, yüzeysel bir demokrasiye getirdi. Şimdi de, sosyalizm adı altında, işçi sınıfı için ekonomik özgürlük diye tutturmuşuz. Toplu sözleşme, grev hakkı diyoruz. Bunlar, ilkel bir sosyal demokrasinin bile artık üstünde durmadığı koşullar. Ya köylüler? Ya işsizler? Ya ekonomik gelişme? Nedir bu konularda ileri sürebildiğimiz savlar? Birçok aydının gözündeki sosyalizm, bugünkü kötü işleyen devletçilik düzeninden farklı sayılmazken, biz ne öneriyoruz? Ya, eylem eylem dediğimiz? Nâzım’ın şiirlerini çoğaltıp dağıtmak, bir araya gelip Pir Sultan Abdal’dan türküler söylemek, dahası daha on yıl önce ‘faşist diktatör’ diye kin duyduğumuz bir yaşlı radikal demokratın salt öfkelerimizi dile getiren sözlerini, sosyalist savaşımın en etkili propaganda aracıymış gibi, kitlelere yaymak, duyurmak... Yaptığımız eylem de bu. Bir sosyal sınıfın, öteki sınıflar üstünde egemenliğini sağlamak diye nitelendirilen çabamız, bu işte!”(s. 233-234)

Üstün, sorgu hâkimine komünist olmadığını, sadece ülkede demokrasinin yerleşmesi ve özgürlüklerin temini için çalışmalarda bulunduğunu dile getirir. Kendisiyle ilgili suçlamaların hemen hepsinin Paris’e gidişi öncesine dayandığını söyler; 1951’den beri hakkında dosya tutulduğu halde neden koğuşturma açılmadığını ve Paris’ten döndüğü gün tutuklandığını sorar. Ayrıca hâkime Doçent

Cahit'in komplosuna kurban gittiğini, onun Ayhan'ı kendisinden uzak tutmak için ihbarda bulunduğunu belirtir.

Romanın sonunda Üstün, serbest bırakılır. Artık Üstün ve Ayhan aşkının önünde hiçbir engel bulunmamaktadır. Roman bize şahsî bir mesele için ülkedeki siyasî karışıklığın nasıl kullanıldığını göstermektedir.

Yılmaz Karakoyunlu'nun *Güz Sancısı*¹⁵⁸ romanı, 6-7 Eylül olaylarının karanlık gölgesinde yaşanan tutkulu bir aşkın hikâyesidir. Yazar eserinde, 6-7 Eylül 1955'te yaşananların sebep olduğu toplumsal çalkantıya, Kıbrıs sorununa, Menderes'in şahsında Demokrat Parti'ye yönelen eleştirilere yer vermektedir.

Romanda İstanbul'da gayrimüslimlerin dükkânlarının yağmalandığı, Rum, Ermeni, Yahudi kadınlarına tecavüz edildiği, saldırılara uğrayan binlerce azınlığın evlerini, işyerlerini bırakarak göç etmek zorunda kaldıkları bir ortam gözler önüne serilir. Böyle bir ortamda Konyalı zengin bir toprak ağasının idealist oğlu Behçet ile fahişelik yapan Yahudi kızı Ester arasında hızla gelişen aşk, o dönemin siyasî fikirleri ve iç hesaplaşmalarıyla bir arada işlenir.

Eser, Demokrat Parti'nin yoksul çocuklar için Tepebaşı Gazinosu'nda düzenlediği sünnet töreni ile başlar. Elllerinde Demokrat Parti bayrakları taşıyan sünnet çocuklarının bulunduğu bu tabloda anlatıcı-yazar, Demokrat Parti'nin iktidara geldiğinde gerçekleştirmeyi amaçladığı iki hedefi vurgular: "*Demokrat Parti iktidara geldiğinde iki şeyi hedef almış ve halkı bu hedeflerin mutlaka gerçekleşeceğine öylesine inandırmıştı ki, hiç kimse kendini bu halk hareketinin dışında tutmaya yanaşmamıştı. Hedefin biri hürriyet, diğeri refahtı...*"(s. 11)

Behçet'in babası Hacı Kâmil Efendi, Konyalı zengin bir toprak ağasıdır. Uzun süre bir dergâha devam eden tarikat ehli bu adam, Konya'da sözü geçen, saygı duyulan bir kişidir. Eşini yıllar önce kaybeden ve biricik oğlu Behçet'i tıp öğrenimi için İstanbul'a gönderen Kâmil Efendi, toprağında anılarıyla yaşamaktadır.

Yaklaşan seçimler nedeniyle iktidar partisinin ileri gelenleri, seçimlerin akıbetini eşrafla konuşmak için Kâmil Efendi'nin bağ evinde bir araya gelirler. Demokratlık ülkede hızla benimsenmektedir; ama Demokrat Partililer, her şeye rağmen tedbirli olmak gerektiğinin farkındadırlar. Bağ evindeki toplantıda DP İl Başkanı Himmet Bey, Hacı Kâmil Efendi'ye Menderes'in seçimlere fevkalâde önem

¹⁵⁸ Doğan Yay., İst., 2009, (7. bas.), 230 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

verdiğini, onu Konya mebusu olarak Ankara’da görmek istediğini bildirir. Hayatını kendi içini aydınlatmaya adanmış Kâmil Efendi ise af dileyerek teklifi kabul etmez. İktidar partisi, yaklaşan seçimlerde bir sürpriz yaşamamak için Kâmil Efendi gibi sözü geçen toprak ağalarını aday listelerine koymaya çalışmaktadır.

1955 Eylülünde hükümet, Kıbrıs sorununa el atar. Kıbrıs, ulusal bir davaya dönüşür ve müzakerelere başlanır. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Londra’dadır; ancak Londra’da görüşmeler kilitlenir. Başbakan Menderes, müzakerelerden sonuç alınmaması üzerine Meclis’te yaptığı konuşmada, *“Türkiye’yi bir avuç insandan ibaret Osmanlı kalıntısı sananlar, yakında günlerini görecekler. (...) Hiç kimse, beş yıllık bir müsamahanın bir gün kükremeyeceğinden emin olamaz.”*(s. 95) diyerek öfkesini gösterir. Yazarın ifadesiyle Kıbrıs görüşmelerinden olumlu bir sonuç alınmaması, Ankara’yı “bir güz sancısı”na sürüklemektedir. Milletvekilleri de şaşkındır. Menderes’in öfkesi, Yahudi Milletvekili Salaman Adato’yu rahatsız eder, gelişmeleri eski dostu Millî Eğitim Bakanı Celâl Yardımcı’dan öğrenmek ister. Ancak Celâl Bey de meseleler hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değildir. Yazar, Demokrat Parti’nin İslâm müesseselerini iyi kavramak üzerine kurulu siyaset anlayışına yönelik şu değerlendirmelerde bulunur:

“Çok partili rejimde dinci fikirler siyasî hayatın dizginlerine asılmış, devrim ve laik düşünce Türkiye’sinin yeni bir tahlile ihtiyacı olduğunu ileri sürecektir güce kavuşmuştu. Bir ‘rötuş politikası’ olarak sunulan yeni fikirler, devlete bir resmî din teklifi yapacak kadroları hazırlıyordu. Halkın hâlâ CHP’yi ‘dinsiz parti’ olarak görmesi, Demokrat mebuslardan bazılarının pişkin bir ağız kalabalığı içinde yeni tekliflerin sahipliğine getirmişti. Demokrat Parti artık ‘dini kurtaran parti’ydi... ‘Hulefa-i Raşidin tariki’nden ayrılmış bir memlekette, her şey sadece bir iman ve ibadet hukukundan ibaret değildi. Elbette ki devrin idaresi imamlara bırakılmayacaktı; ama, devletin idaresine hâkim olacak bir dünya görüşü vardı. Bu dünya görüşünün, devleti sahiplenmesi için önüne çıkan fırsatları tam değerlendirmesi, hiç kimseye nasip olmamıştı. Demokrat Parti, önüne çıkan bu imkânı kullanırsa ‘memleketin iktisadiyatında fevkalâde inkişafın sağlanması’ mümkün olabilirdi. Bütün mesele, İslâm müesseselerini iyi kavramak ve uygulayacak cesareti göstermekti. İslâm ticareti, kapitalizm ile Marksizm arasında üçüncü ve en yeni kuvvet olarak hâkim kılınmalıydı.”(s. 131)

Romanda Demokrat Parti kadrolarının Müslüman tüccara imkân sunmak için politika ürettiği vurgulanır. DP'ye göre önemli olan, sermayenin sınıf değiştirmesidir. DP, bu yolda Varlık Vergisi'ni çıkaran CHP'den ileri gitmelidir:

“... Halk Partisi bile celâllenmiş ve Müslüman tüccar yaratacak gücü bulmuştu. İstanbul'un para babalarını Aşkale'ye süren Varlık Vergisi, Anadolu tüccarlarını Dersaadet'in kenar mahallelerine getirmişti. Bu nimetli büyük fırsat yarım bırakılmamalıydı. Demokrat Parti, hazır fırsat eline geçmişken, Halk Partisi kadar bile cesaret göstermekten geri mi kalacaktı?

İslâm'ın yarattığı tüccar, kendi mülkünde kendi malının sahibi olmalıydı. Memleketin imkânlarını eline geçirmiş olanlardan, bu imkânları geri almanın zamanı gelmişti.”(s. 132)

Yazar, eserinde Başbakan Adnan Menderes'in özel ilişkileri nedeniyle daha çok İstanbul'da bulunduğunu, kendisine ulaşmanın çok zor olduğunu ifade eder. Bakanları, müsteşarları günlerce vilâyet binası ile Park Otel salonlarında ayaküstü üç beş cümleyle memleket ahvalini arz için fırsat kollarken Başbakan Menderes; en yakın adamlarına dahi zaman ayırmamaktadır. Romanda Başbakan'a yönelik bir eleştiri, Millî Eğitim Bakanı Celâl Yardımcı'nın sözleri ile şöyle aktarılır: *“İnhitat devrinin sadrazamları bile daha nazikti. Hiç olmazsa, payitahtta oturur, ahkâm keserlerdi. Memleket ahvali, üç beş konağın istimplâkinden ibaret değildir.”*(s. 133)

İstanbul'daki Adalet Sarayı binasının açılış töreninde Bakan Celâl Yardımcı; sırası olmadığını bildiği halde, başka fırsat bulamayacağını düşünerek İstanbul DP azınlık mebusları Salaman Adato, Zahar Taver ve Aleksandır Hacıpulos'un görüşmek istediklerini Başbakan'a bildirir. Dışarıda toplanan mahşerî kalabalığın coşkusundan etkilenen Başbakan ise bu görüşme talebini, *“Birkaç gün sonra koşarak gelecekler...”*(s. 159) diyerek reddeder.

Adalet Sarayı açılışına katılan Fuad Köprülü, halefi Fatih Rüştü Zorlu'nun Londra'daki müzakerelerde pes ettiğini, Kıbrıs sorununu beş yıl için dondurduklarını söylemekten başka çare bulamadığını Başbakan Menderes'e söyler. Menderes ise Londra Konferansı haberlerini eski bir dışişleri bakanından duymaktan hoşlanmaz.

6 Eylül 1955 günü, Atatürk'ün Selânik'teki evine bomba atıldığına ilişkin çıkan bir haber, 6-7 Eylül olaylarının tetikleyicisi olur. Haberin radyolarda yayımlanması üzerine *“Atamızın evi bombalandı”* manşetiyle ikinci baskı yapan *İstanbul Ekspres* gazetesi, o dönemde kurulmuş olan “Kıbrıs Türktür Cemiyeti”

üyelerince bütün İstanbul'da satılmaya ve halkı galeyana getirmek üzere kullanılmaya başlanır. Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin önderliğinde diğer gençlik örgütleri, meslek kuruluşları, bazı resmî ve gayri resmî makamların telkin ve teşvikiyle halk ayaklanır. 6 Eylül akşamı, gayrimüslimlerin ev ve dükkânlarına yönelik bir yağma ve yıkım eylemi başlatılır. 6 Eylül gecesine ilişkin tablo, romana şu değerlendirmelerle yansır:

“Beyoğlu bir inanılmaz hengâmeydi. Bu kadar kısa sürede nasıl bir cihat hissiyle on binlerce insan caddeyi doldurmuştu. (...) Ellerinde kalın sopalarla, önüne gelen bütün vitrinleri parçalıyorlardı. Hepsinin dilinde millî bir heyecan ile ilâhî bir kelâm birleşmişti. Hepsinin dudaklarında Allah rızası için yağmaya davet vardı. (...)

Kalabalık Taksim Meydanı'na yürürken geçtiği her yeri yakıp yıkıyordu. (...) Vitrinler parçalanmış, eşyalar sokağa dökülmüştü. Müslüman mağazalar bayraklarını asmışlar ve millî bir saygı ümidiyle paçayı kurtarmayı amaçlamışlardı.”(s. 196)

“Saint Antoin Kilisesi'nin avlusunu dolduran grup huncını binanın tuğla cephesine yerleştirilmiş çinilerden alıyordu. Taşlarla, sopalarla güzelim çinileri kırıp parçalıyorlardı.”(s. 197)

“Gözü dönmüş talancılar coşkun bir memleket sever görüntüsü ile engeli bulunmayan bir eşkiya gibi sokağı basmıştı. Sadece Beyoğlu değil, bütün İstanbul işgal altındaydı. Hepsi Taksim Meydanı'na doğru akıyordu. Odeon Mağazası'nın önünde bir kalabalık toplanmıştı. Vitrin paramparça edilmişti. Radyolar, gramofonlar parçalanmıştı. Tramvayların yürümesi mümkün değildi. (...)

Odeon binasının en üst katına çıkmış gözü dönmüşler buzdolaplarını aşağı atıyordu. (...) Yolda yürümesi imkânsızlaşmıştı. Bütün cadde, kumaşlarla, ipeklerle, kaşmirlerle, sadakorlarla doluydu.”(s. 198)

Olaylar sırasında emniyet güçleri pasif bir tutum sergiler. İstanbul'da sıkıyönetim ilân edilir. Örfî idarenin kumandanı olarak Aknoz Paşa görevlendirilir. Olaylardan sonra iktidar ve muhalefet cephesindeki tepkiler, romanda şöyle yer alır:

“Sivil idarenin faturası Dahiliye Vekili'ne çıkarılmış ve Namık Gedik'in istifası sağlanmıştı. İsmet Paşa'nın beyanatı gazetenin bir köşesine sıkıştırılmış, açıkçası gözlerden uzak tutulmak istenmişti. İsmet Paşa sinirlenmiş, başkaları gibi ağzına geleni söylemek yerine kelimeleri ölçüp biçmişti:

–Her haliyle millî bir felaket yaşadık. Türk milletini medeniyet ailesinde lekelediler. Hükümet bu ayıbın mesulüdür. Gözü dönmüş sergerdeler, engeli bulunmayan eşkıyadan farksızdır...”(s. 216)

Yazar romanın “*epilog*” bölümünde roman kişilerinin akıbetleri hakkında bilgi verir. Karanlık 6 Eylül’den sonra bir daha görüşmeyen Behçet ve Ester farklı hayatlara yönelirler. Ester; İsrail’e giderek evlenir, doğan ilk çocuğunun adını Behçet koyar. Behçet ise tıp tahsilini bitirir, fakülteden arkadaşı ve hemşehrisi Nemika ile evlenir. Romanda 6-7 Eylül olayları, sebep olduğu siyasî olayların yanısıra, iki insanın şahsî hayatını da etkilemiştir.

Ayla Kutlu’nun *Emir Bey’in Kızları* romanının üçüncü bölümü, 1958 yılında Mardin’de geçer. Leyla, Mardin Valisi olan ağabeyi Mahmut’un evinde misafirdir. Leyla’nın gözünden ülkedeki siyasî durum ve Demokrat Parti iktidarının baskıcı tutumu şu ifadelerle değerlendirilir:

“Siyasal durum sinir bozuyor. Demokratlar soluklarının kesildiğini baskıyla unutturmaya çalışıyorlar. Seçimi büyük kayıplarla, zar zor kazandılar. Bu onların çirkin yüzünü ortaya çıkardı. Suratları ekşimeye, giderek daha popülist davranmaya başladılar...”(s. 189)

Leyla’nın ağabeyi Mardin Valisi Mahmut ise Demokrat Parti’nin savunucusudur. CHP iktidarının son yıllarında Demokrat Parti’nin gücüne inanarak iktidar aleyhine çalışan Mahmut, 1950 seçimlerinden önce bakanlık emrine alınır. DP iktidara geldikten sonra da güvenilen idareciler arasına girer. Mahmut, gözü kara, saldırgan, Menderes’e yürekten inanmış bir vali olarak parlamaya başlar. (s. 195)

Üveyanesi Nevnihal’le Demokrat Parti iktidarı hakkında tartışan Mahmut, Menderes iktidarını yüceltir; CHP’yi ise eleştirir:

“-Çok büyük değişiklikler yapıldı. O eski Cumhuriyet kuşağı eskimiştir Nevnihal abla. Halkçılar ise bitmiştir. Zaten köhne, tutucu ve halktan kopuktu. Osmanlıyı yıkabilmiş mavi kanlı asiller sanıyorlar kendilerini. (...) Hürriyeti onlar halka indiremedi Nevnihal abla. Biz indiriyoruz.”(s. 248-249)

Nevnihal Hanım, bu sözlerinden sonra Mahmut’un “*gitgide köşeye sıkışan Demokrat Parti iktidarının valisi*” olarak böyle konuştuğunu düşünür. DP iktidarının dini siyasete alet ettiğini düşünen Nevnihal, bu konuya yönelik şu yorumu yapar:

“-Nurlu ufuklar edebiyatını ne kadar yapsa, milletin alınına kuş konduramadı işte. Kime nur? Nurculara mı? Ben dindar bir kadının oğul. Dindar. Senin başbakanının dinle ilgisi var mı? Nasıl bu kadar utanmazcasına kullanır?”(s. 250)

Mahmut ise DP’yi eleştiren üveyannesinin sözlerine karşılık CHP’nin iktidar dönemini ve halkı bezdiren ekonomi politikalarını şöyle değerlendirir:

“-(...) Öşürü kaldırmadılar, vergi verecek kadar para kazanamayan adamı tarlasından koparıp yol diyerek dağa taş sürdüler, taş kırdırdılar. (...) Devlet dediğin zayıf olana âdil davranacak.”(s. 250)

Nevnihal Hanım, Mahmut’a Başbakan Menderes’in bir “mütegalibe” olduğunu, her mahallede bir milyoner yaratmayı vaad eden oy cambazlığıyla iktidarda kaldığını söyler, Demokrat Parti’nin sadece adının “demokrat” olduğunu belirtir. (s. 251)

Mahmut ve Nevnihal Hanım arasındaki siyasî polemik giderek sertleşir. Mahmut’un “O alay etmeye kalkıştığınız adam Allah’ın benim memleketime bir lütfudur!”(s. 252) demesi üzerine, Nevnihal; Menderes’in bu övgüyü hak etmediğini, ülkeyi, hatta kendisini bile kurtaramayacağını şu sözlerle vurgular:

“-Aman yavrurum, sizler adamı böyle çekip çekiştirdikçe, zaten bir garip oğlancıkmuş bu, garip adam olup çıkıyor. Lafını bilmiyor, zırvalıyor. Ne yazık ki bu memleketi o da kurtaramayacak. Kendini kurtarmayı bile beceremeyecek.”(s. 252)

Demokrat Parti iktidarının savunucusu Mahmut ile Nevnihal Hanım’ın tartışması, aslında Cumhuriyet’in ilk ve ikinci kuşağı arasındaki ayrılıkları yansıtır niteliktedir. İki sesin giderek artması, iki kuşak arasındaki bütün bağları da koparır.

Mahmut, 27 Mayıs İhtilâli’nin ardından bakanlık emrine alınan ilk vali olur. Bir süre sonra da amansız bir hastalığa yakalanır, tedavi için gittiği Norveç’te ölür.

Romanın son bölümünde 97. doğum gününü kutlamaya hazırlanan Nevnihal Hanım, bütün hayatını gözden geçirir. Kendisini, Gülhayat Hanım’ı, eşini, kızlarını, torunlarını değerlendiren Nevnihal Hanım; artık ölümü beklemektedir. Savaş yıllarına, Cumhuriyet’in kuruluşuna, 1991’e kadarki bütün sosyal ve siyasî değişikliklere tanık olan bu kadın; yaşadıkları tüm zorluklara rağmen kendi kuşağını şanslı kabul eder. Çocuklarının ve torunlarının giderek mutsuzlaşmalarını görmüş biri olarak “Sonraki nesil... Allahım sana hamdediyorum. Aydın’ın oğlunun neslinin kaderini görmeyeceğim.”(s. 323) diye şükreder. Roman, Nevnihal Hanım’ın ölümüyle son bulur.

Yılmaz Karakoyunlu'nun *Yorgun Mayıs Kısrakları* romanı, DP'nin iktidar dönemini ayrıntılı olarak işlemektedir. İsmet Paşa, "12 Temmuz Beyanname" ile halka taahhüt ettiklerinin arkasında durur ve dürüst bir seçimle 1950 yılında Demokrat Parti iktidara gelir. İsmet İnönü, artık yalnızca Malatya milletvekilidir ve Çankaya'yı yeni Cumhurbaşkanı'na devretmeye hazırlanmaktadır.

Seçim sonuçlarının belli olmasının ardından I. Ordu Kumandanı Noyan Paşa, CHP Parti Müfettişi Sadi Irmak'ı arayarak İsmet Paşa isterse olaya müdahale edebileceğini, "*Komünistler yine sandıklara hile karıştırdı.*"(s. 335) diyerek meseleyi tersine çevirebileceğini söyler. İsmet İnönü, Noyan Paşa'nın seçimleri ve Demokrat Parti'yi yok sayma teklifini "*-Millî irade nasıl tecelli ettiyse her şey öyle olacaktır...*"(s. 335) sözleriyle reddeder.

Genel Kurmay Başkanı ile komutanlar Çankaya'ya, İnönü'nün makamına çıkarlar. Komutanlar, Millî Mücadele'den gelen saygıyla İsmet Paşa'ya bağlıdırlar. "*İsmet Paşa 'evet' derse hemen bir müdahalede bulunarak yönetime el konacak ve Demokrat mebuslar tevkif edilecekti*"r.(s. 336)

Askerlerin Çankaya'ya çıkması, Demokrat Parti'de tedirginliğe yok açar. Cumhurbaşkanlığı konusunda da partide tereddüt hâkimdir. Birçok eski milletvekili ve emekli asker, geleneğin bozulmamasını, Cumhurbaşkanlığı'na yine bir asker, Atatürk'ün yakın arkadaşı Ali Fuat Paşa'nın seçilmesini istemektedir. Adnan Menderes ve Mükerrer Sarol, Bayar'ın cumhurbaşkanlığı konusunda diretirler ve Celâl Bayar'ı tek aday göstererek Cumhurbaşkanlığı'na seçtirirler.

Başbakanlık konusunda Menderes, Köprülü'yü uygun görür ve Cumhurbaşkanı Bayar'a teklifte bulunur. Bayar ise Başbakanlığa ve parti genel başkanlığına Adnan Menderes'i uygun bulduğunu belirtir, Köprülü'nün Dışişleri Bakanı olarak değerlendirilmesini ister. Bayar, Menderes'i bir çalışma arkadaşı olarak kendisine daha yakın görmektedir ve Menderes'e elde ettiği başarıyı şu cümleyle özetler: "*-Biliyor musunuz Adnan Bey, Cumhuriyet meclislerinde vekillik yapmadan başvekilliğe ilk örnek sizsiniz...*"(s. 347)

İlk Menderes kabinesi açıldığında şöhretler kabinesi izlenimi verir. Menderes, CHP geleneğinin etkisiyle şöhretsiz ama vefakâr partililer yerine, şöhretli ama verimsiz bürokratları kabinesine alır. Bu durum, DP'de büyük tepki yaratır. Mükerrer Sarol, Samet Ağaoğlu, Sıtkı Yırcalı, Hüsnü Yaman, Ethem Menderes gibi

partinin kuruluşundan beri büyük hizmetleri bulunan isimlere görev verilmeyişi; DP'de ilk muhalefet hareketini başlatır. Menderes, baskılar sonucu bir süre sonra “şöhretler kabinesi”ni dağıtıp Demokrat Parti'nin iktidara kadar asıl yükünü taşıyanları hak ettikleri koltuklara getirmek zorunda kalır.

DP hükümetinin ilk icraatlarından biri, genel affı çıkarmak olur. Nazım Hikmet de af kapsamından yararlanarak on iki yıllık mahkûmiyeti sonrası serbest kalır. Ancak Nazım, hapisten çıktıktan sonra, elli yaşında olmasına rağmen askere çağrılınca yurt dışına kaçır. Nazım, ülkeden kaçışı üzerine Bakanlar Kurulu Kararı ile yurttaşlıktan çıkarılır.

Demokrat Parti, 1954 seçimlerinden yeni bir zaferle çıkar. Seçimi kazanan milletvekilleri Menderes'in seçtiği kadrodur ve Menderes, artık partide tek güç haline gelir. Yazar bu durumu romanda şu cümlelerle ifade eder: “Özellikle yeni seçilen yaklaşık yüz elli kadar milletvekili Menderes hayranı gençlerdi. 1950'de Bayar'ın yaptığını, 1954'te Adnan Bey yapmıştı. Sadakatinden emin olduğu gençleri Meclis'e getirmişti. Parmağını şaklatması yeterliydi.”(s. 386) Celâl Bayar ve Refik Koraltan bütün iplerin artık Adnan Menderes'in elinde olduğunu bilmektedirler.

Cumhurbaşkanı Bayar, Menderes'in yeni tercihlerinin farkındadır ve bunların ileride birer tehlike olabileceği düşüncesiyle çok önemli iki bakanlıktan Dışişleri'nde Fuat Bey'in, İçişleri'nde de Ethem Bey'in muhafaza edilmesini ister. Fuat Köprülü ve Ethem Menderes'in yerlerinin korunması, kabine biçimlendirmesinde Bayar'ın etkili olduğu kanaatini pekiştirecektir; çünkü Bayar, “1954 seçimlerinin gerçekten Adnan Bey'in şahsî zaferi olduğu gerçeği”nin farkındadır. Menderes ise kadrosunda değişiklik yapmaya karardır ve Bayar'a rağmen bu iki bakanlığı gençlere verme niyetindedir. Menderes, görüşünü Cumhurbaşkanı'na şöyle açıklar: “-Dışişleri'ni Fatin Bey'in, İçişleri'ni Namık Bey'in sadakat ve basiretine teslim ediyorum. Kendilerine olan güvenim, aradığınız emniyeti temin edecektir.”(s. 388)

Yazar, Menderes'in kabinelerinde yer alan bakanlarla ilgili şu değerlendirmede bulunur: “Adnan Bey'in bakanları iki türdeydi. Birincisine ‘siyasî bakanlarım’ diyor ve bu kadroyu her kabinesinde mutlaka görevlendiriyordu. Diğerleri ‘teknisyen bakanlarım’ dedikleriydi. Ve bunları tamamen bakanlık özelliklerine göre seçip görevlendiriyordu. Siyasî bakan kadrosunda ilk defa yıpranma vardı. Fuat ve Ethem beyler bu kadrodan silkeniyorlardı.”(s. 389)

Atatürk'ün kendisine söylediği “*siyaset bir kadro meselesidir.*” gerçeğini unutan Başbakan Menderes, yanlış kadrolarla sonunu hazırlayacaktır. Bu kadronun kendi içinde de güvenilirliği yoktur. Herkes koltuk kapmak, Menderes'in gözüne girmek için mücadele eder. Menderes de bu durumu şu sözlerle itiraf eder: “*-Benim kendilerine güvendiğim adamlarıma bakıyorum; hayret hiçbiri birbirine güvenmiyor. Şimdi buna Menderes'in kadrosu var ve sağlamdır denilebilir mi?*”(s. 390) Menderes Atatürk'ün de kadro konusunda yıllar önce kendisini şöyle uyardığını hatırlar: “*Dikkatli ol, seni her vesileyle iltifatın gayyasına itecekler olacaktır. Bunlar en yakınında bile olabilir. İltifat başkadır, itibar başka.*”(s. 390)

Uşak'ta İnönü'nün aracının önünün kesilmesi ve Paşa'nın hayatının tehlikeye girmesi, CHP muhalefetine sertleşmesine neden olur. CHP, tahakküm ve baskı zihniyetinin millî irade tarafından tavsisi için “*Büyük taarruz*” başlatma kararı alır.

Menderes ise parti içinde birtakım sıkıntılar yaşamaktadır. Bayar'ın isteği ile değiştirmedeği Köprülü'yü Dışişleri'nde yeterli görmemektedir. Türkiye'yi sınavdan geçiren önemli dış olaylar yaşanmakta, Kore'deki Kunuri zaferinin kazandırdığı itibar yavaş yavaş önemini kaybetmektedir. Kıbrıs meselesi, önemli bir konu olarak Türkiye'nin dış siyasetinin gündemindedir ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, etkin faaliyet gösterememektedir. Refik Koraltan da Meclis Başkanlığı görevinde “*Demokrat Parti siyasetine faydası olmayan*” bir hayatın içindedir. Menderes, asıl sorun olarak ise Bayar'ı görmektedir. Menderes'e göre “*Demokrasi mücadelesi yeniden talihsiz bir manzarayla karşılaşmış, Bayar ile İnönü'nün geçmiş çekişmelerini yeniden gündeme getirmek istedikleri zemin olmuştu.*”r.(s. 410)

İnönü-Bayar çekişmesinden demokrasi tecrübesinin zarar gördüğüne inanan Menderes, düşüncelerini Fatin Bey'le paylaşır. Fatin Bey, “*demokrasiye İnönü ve Bayar liderliğinde değil, onlardan sonraki siyaset kadrolarının mücadelesi ile başlansaydı, çok hızlı bir demokratikleşmenin gerçekleşeceğine*”(s. 411) inandığını belirtir. Başbakan Menderes, bu konuşma üzerine Fatin Rüştü'yü Dışişleri Bakanlığı görevine getirmeye ve Köprülü'yü görevden almaya karar verir. Radyo Gazetesi'nde yayımlanmak üzere Burhan Belge'den muhalefetin demokrasi sorumluluğu üzerine bir metin hazırlamasını ister. Burhan Belge yazıyı hazırlarsa da Menderes beğenmez, Belge'ye geçmişi de değerlendiren şu konuşmayı yapar:

“*-Ben 1931'de Meclis'e geldim. Demek ki yirmi yılı aşmış. Siyaset o zaman seçkinlerin işiydi, iktidar ya bürokrasiden gelenlerin ya da itinayla seçilmiş*

burjuvanın elindeydi. Bunu halka verelim dedik. Bu fikri en zor kabul ettirdiğim kişi Köprülü'dür. Bayar hemen anlamıştı; çünkü kafasında bu maceranın bütün dehlizlerini biliyordu. 1946 seçimlerinde iktidarı ikiye böldük. Çünkü Demokrat Parti'yi Meclis'e sokmaya muvaffak olmuştuk. Artık Meclis bir tartışma zeminiydi. Millete gitme kararını yaratmış ve Meclis tartışmalarını hep bu temel ilkeye dayandırmıştık. Kavramın iki dayanağı vardı. Birincisi iktisadî serbestî, diğeri dinî özgürlük. Halk, bürokrat kontrolündeki devletin hiddeti karşısında bu iki özgürlük için her şeyi yapmaya hazırdu. Nitekim dört sene sonra İsmet Paşa'yı paldır küldür devirdi..."(s. 425)

Bu sözler üzerine Burhan Belge: *"-Böyle bir demokrasi anlayışıyla muhalefetin takındığı tavrı ayıplamak mümkün olmaz."*(s. 426) diyerek Başbakan'ı eleştirince Adnan Menderes, sözlerine şöyle devam eder:

"-Demokrat Parti'yi kurduğumuzda on beş yıl önce Türkiye'yi yerinden oynatan Serbest Fırka siyaset kadrosunu aynen partimize aldık. Ama gördük ki 1930'ların popülizmi, bir devletçi iktidarı devirecek kadar olgun değildi. İktisadî ihtiyaç tahlilleri, siyasî hüviyet kazanacak genişlikte olmamıştı, olması da mümkün değildi. O halde Serbest Fırka'dan farklı bir yolun yolcusu olunmak gerekirdi. 1950'de din özgürlüğünü vaat ettik. 1930'larda liberalizmin başaramadığını, 1950'de din özgürlüğüyle elde ettik."(s. 426)

Yakup Kadri, ekonomi programı için Menderes'in Kadroculardan Şevket Süreyya ile görüşmesini ve ondan fikir almasını önerir. Menderes, Şevket Süreyya Aydemir'le bir araya gelir. Aydemir, ekonomik görüşlerin eksik olduğunu söyler ve kalkınmanın Marksist model içinde gerçekleşebileceğine inandığını belirtir. Konuşma, Demokrat Parti'nin uyguladığı iktisat politikası üzerinde yoğunlaşır ve Şevket Süreyya, Başbakan'ı şu cümlelerle uyarır:

"-(...) Yapılacak şey benimsediğiniz sanayi politikalarının uygulanmasındaki cesaretinizdir. Yaptığımız sanayi planları var. Bunların hepsinde devletin hâkim sermayesi esas alınmıştır. Ama, sizin iktisadî meseleleri yeni kuracağımız teşebbüslere bırakma fikriniz ileride ciddî bir malî kriz doğmasına sebebiyet verebilir."(s. 434)

Adnan Bey, Manisa İl Kongresi'nde partiye yöneltilen eleştirileri ağır bir dille cevaplar, CHP'yi *"bir kin ve husumet odağı"* olarak gördüğünü belirtir. Muhalefet partilerinin seçim öncesi *"güç birliği"* oluşturmaları üzerine *"Vatan Cephesi"*

kurarak Demokrat Parti'nin bütün teşkilâtını bu cepheye çağırarak niyetinde olduğunu halka duyurur. "Vatan Cephesi"nin hiçbir hukukî zemini yoktur. Amaç, muhalefete karşı yeni bir cephe oluşturmak ve DP'ye taze kan yaratmaktır. Menderes bunu şöyle dile getirir: "*-Partimizin 1946 ruhu ve gayretiyle şükran duyacağımız büyük ve yararlı neticeler elde ettik. Vatan Cephesi'ne iltihak etmek bu memleketi ve milleti seven herkesin kendini sorumlu hissedeceği bir hizmet değeridir.*"(s. 435)

Partinin dört kurucusundan biri olan Fuat Köprülü, böyle bir dönemde partiden ayrılır. Menderes bu zamansız ayrılığa çok sinirlenir. Başbakan'ı teskin etmek için Denizli Milletvekili Ahmet Hamdi Sancar'ın: "*-Sayın Başvekilim, fazla dert etmeyiniz. Bırakınız giderse gitsin. Bu masa üç ayakla da durur...*"(s. 436) sözleri üzerine Adnan Menderes'in verdiği yanıt, DP'nin yıkılmakta olduğunun göstergesidir: "*-Haklısın! Üç ayakla da durur; ama o masaya dayanamazsın, hemen yıkılır...*"(s. 436)

Demokrat Parti'de parti içi muhalefet giderek artar. Cumhurbaşkanı Bayar, Menderes'in yönetiminden rahatsızdır. Bayar'a göre Adnan Bey'in en önemli yanlışlarından biri, partideki hukukçulara itibar etmeyiştir. Bayar, "*Hukukta hata işlenirse sadece nizam elden gitmez, memleketin iktisadiyatı, edebiyatı, kültürü, ahlâkı, hülâsa kıymetli olan her şeyi kirlenir.*"(s. 452) diye düşünmektedir.

6-7 Eylül'de yaşanan olaylar sonrası sanıkların sorguya alınmayıp nezarete tutulmaları, kimseyle görüştürülmemeleri; Bayar'ın hukukun işleyişi konusundaki endişelerini haklı çıkarır niteliktedir. 6-7 Eylül olaylarını durdurmak için hükümet müdahalede bulunur; fakat müdahale sert olur, olaylar kontrolden çıkar. DP hükümeti, bu sorumsuz müdahaleden sıyrılmak için işi komünistlerin üzerine atma yolunu seçer. Meselenin Meclis'te ele alınışı da gerginliği yatıştırmaz. Aksine, bu işin hükümet tertibi olduğu kanaati pekişir. Hatta hükümet sözcüsü Köprülü, bu tertibin kendi düşünceleri olduğunu ancak ölçünün kaçtığını Meclis kürsüsünden itiraf eder. Bazı DP'li milletvekilleri, böyle bir tertibin sadece partiye değil, ülkeye de büyük zararlar verdiği düşüncesindedir; fakat görüşlerini özgürce dile getirebilecekleri bir siyaset zemininden yoksundurlar. Yazar, Demokrat Parti'de özgür düşüncenin bulunmayışını şu cümlelerle değerlendirir:

"... Hiçbiri görüşünü cesaretle başvekil söyleyemediği gibi, bir siyaset zemininde de tartışamıyordu. Bu tavır, artık sinik bir siyaset üslûbu haline gelmişti. Adnan Bey'in grup üzerindeki büyük etkisi birtakım şeylerin cesaretle ortaya

konmasını her safhada engelleyebiliyordu. Her an, herkesi teşhire hazır bir ihraç tehdidi cesur sanılan milletvekillerini bile sindirmiş, hepsinde tartışmasız bir itaat terbiyesi yaratmıştı.”(s. 456)

Menderes, grup üzerindeki etkisini kaybetmemek için kürsüye çıkar ve olayların suçunu komünistlerin üstüne atarak partiye yöneltilen suçlamaların ispatlanmasını ister:

“-İstanbul ve memleket bir komünist tertip ve tahrikiyle ağır bir darbeye maruz kalmıştır. (...) Uzaktan yakından hükümete mensup herhangi bir şahsın zerre kadar ilgisi olduğu hükmünü verdirecek bir tek delil bile bulunursa sadece hükümetten değil, insanlıktan bile istifa etmeye hazırız...”(s. 457)

DP milletvekili Mükerrerem Sarol, Menderes’in bu konuşmayla lüzumsuz bir risk aldığını, bunun hesabının mutlaka sorulacağını söyler. 6-7 Eylül olayların “komünist bir tertip” olduğuna halkı inandırmak adına solculuğuyla ünlenmiş bazı aydınlar, olaylara karıştığı iddiasıyla tutuklanır. Aziz Nesin, Kemal Tahir, Hasan İzzettin gibi edebiyatçılar da bu isimler arasındadır.

6-7 Eylül’de yaşananlardan sonra sükûnet bir türlü sağlanamaz. 10 Kasım törenleri sonrası, bir grup Demokrat Partili toplanarak hükümetin gidişatından memnun olmadıklarını ifade eder ve ilk fırsatta hesap soracaklarını belirterek hükümetten “ispat hakkı” talep eder. Grup üzerindeki otoritesinin ve itibarının sarsılacağını düşünen Menderes, “ispat hakkı” isteyenlerin gözünü korkutmayı, böylece partiyi yeniden avucuna almayı planlar.

Parti ile ilgili yolsuzluk iddiaları da söz konusudur. Basın, hükümetin her haberi bir iftira gibi değerlendirmesi nedeniyle iddiaların üzerine gidememektedir. DP’li on dokuz milletvekili, basına ispat hakkı tanınmasını ister. Menderes ise bu milletvekilleri için ihraç kararı alır. Muhalif milletvekilleri, Meclis’e bir gensoru önergesi vererek hükümeti düşürmeyi planlar. Önergenin görüşülmesi sırasında Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı istifa eder. Ancak bu istifa, milletvekillerinince yeterli görülmez. Bakanların yolsuzlukları tek tek sıralanarak hükümetin istifası istenir. Başbakan Menderes kürsüye çağrılır. Konuşması sırasında “istifa” sesleri yeniden yükselmeye başlayınca Mükerrerem Bey, Menderes’e bir not gönderir, “*Başvekilim, lütfen adı şaibeli işlere karışan bakanların istifasını isteyin... Böylece zaman kazanırız.*”(s. 475) diyerek onu uyarır.

Başbakan Menderes, “-Grubun öfkesi haklıdır!... Kim olursa olsun; isimleri bu işlere karışan bakanları hemen şuracıkta istifaya davet ediyorum...”(s. 475) deyince Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan da istifa ettiklerini bildirirler. Bütün bakanların istifası gündeme gelir ve tüm kabine istifa eder. Menderes, “-Bakan arkadaşlarımın bu âlicenap hareketleri karşısında ve partimizin dayanışma ahlâkı içinde siyaset yapmasını sağlamak amacıyla bu karara uymanın benim için bir fedakârlık olduğunu biliyor ve kaderimi sizin oylarınıza terk ediyorum...”(s. 477) diyerek kendi durumunu milletvekillerinin değerlendirmesini ister. Grup Menderes’in istifasını istemez. Yeni hükümeti kurma görevi yeniden Menderes’e verilir. Adnan Menderes, kürsüye teşekkür konuşması için çıktığında siyasî hayatını da etkileyecek tarihî bir söz söyler: “-Aslanlar gibi insanlarsınız... Siz isterseniz hilâfeti bile getirebilirsiniz... Size lâyük olmaya çalışacağım...”(s. 478)¹⁵⁹

Yazar, Adnan Menderes’in hilâfetle ilgili bu sözlerine yönelik şu çarpıcı yorumda bulunur: “Gazi’nin Cumhuriyet’e haysiyet kazandırdığı salonda, şimdi hilâfet davetiyle meydan okuyan bir başvekil vardı. Gazi Hazretleri’nin Aydın’ın Çakırbeyli Çiftliği’nden bulup Ankara’ya getirdiği, bu salona mebus olarak soktuğu Adnan Bey, otuz sene sonra onun en önemli devrimini, Meclis kürsüsünde deviriyordu...”(s. 478)

Menderes, gittiği yerlerde dinî taleplerle karşılaşmaktadır. DP hükümeti, iktidara geldikten kısa bir süre sonra ezanın yeniden Arapça okunmasını sağlar. Şimdi de Menderes, irtica meselesiyle karşı karşıyadır. Atatürk heykellerine saldırılar başlar. Yazar, Menderes’in bu durumdan duyduğu endişeyi şöyle ifade eder:

“Demokrat Parti’nin İslâmiyet adına getirdiği müsamahakâr siyasetin ileride ölçüyü kaçırıp bir şeriat talebine dönüşeceği endişesini hissediyordu. Aydın, Samsun, Afyon, Tokat, Isparta, Kastamonu, Yozgat kongrelerinde delegelerin kürsüden aynı kelimelerle aynı taleplerde bulunmaları sadece tesadüf olamazdı. Bu talepleri bilerek ve isteyerek yönlendiren bir mihrakın varlığından endişe etmekteydi. Ezanın Arapça okunmasından hemen sonra hızlanan ve giderek sertleşen bu talepler, Cumhuriyet öncesi İslâmî yönetim heveslerine dönüşmeye başlamıştı. Ticanî tecavüzleriyle kırılan Atatürk heykelleri aslında Cumhuriyet’in kırılan gururunu yansıtıyordu. Ölçüsü kaçmış tehditlerle devrimler hedef alınıyordu. Gerekli tedbirler zamanında

¹⁵⁹ Romanda yer alan bu olay, DP grubunun 22 Kasım 1955 tarihli oturumunda yaşanır. Geniş bilgi için bkz: BİRAND, s. 87-89

alınmazsa, gemi azıya almış bir irtica teşebbüsüyle Cumhuriyet kökiinden sarsılabilirdi...”(s. 481)

Başbakan Menderes, Park Otel’de Yahya Kemal’le karşılaşır ve sohbet eder. Yahya Kemal dinin tarih boyunca siyasetle olan ilişkisine değinir, Osmanlının son dönemindeki dinî görüşlü parti ve cemiyetlerden bahseder. İttihad-ı Muhammedi’yi, Derviş Vahdeti’yi, Menemen katillerini hatırlatır. Yeni bir Terakkiperver Fırka olayının yaşanmasından duyduğu endişeyi dile getirir. Yahya Kemal’e göre irtica konusunu yeniden hortlatan, İsmet Paşa’nın Terakkipervercileri yanına almış olmasıdır. Aynı hatayı Menderes de tekrarlamaktadır. Ünlü şairin irtica meselesine ilişkin düşünceleri ve Demokrat Parti’ye yönelik eleştirileri romanda şu cümlelerle dile getirilir:

“İsmet Paşa Terakkipervercilerin hepsini tekrar yanına aldı. İrtica yumurtasının kabuğunu çatlatan hareket budur. Sizin de bugün sıkıntılar hissettiğiniz hareketin sinsiliğinde bu kadroya olan iltifatınızın payı vardır. Çoğu bugün hatırlı mebuslarınız olarak Meclis’teler... Yirmi beş yıllık tahlil hatasının sizde de devam ettiğini görüyorum. Hayretimi gizleyemediğimi belirtmeliyim...”(s. 490-491)

Yahya Kemal, neden hayret içinde olduğunu da açıklar ve Demokrat Parti’nin hatalı icraatları nedeniyle bugün bu noktaya gelindiğini söyler:

“Neden Halkevlerini kapattınız? Neden Köy Enstitüleri’ni kapattınız? Bunlar Cumhuriyet’in aydınlanma politikalarıydı. Böyle geniş tesirli irfan yuvalarını kapatarsanız, bugün şikâyet ettiğiniz karanlığın gelmesi kaçınılmaz olurdu. ‘Tahlil hatası’ derken maksadım, bu karanlığın bir baskın gibi geleceğinin kestirilmemiş olmasına işaret etmektir.” (s. 491)

Başbakan Menderes “Vatan Cephesi”nin çalışmalarıyla meşguldür. Yakınlarının bile bu konudaki itirazlarına aldırmaz. Kimsenin kendisini anlamadığını düşünmekte, söylediklerine karşı çıkan herkesi kendisine cephe almış bir CHP müridi gibi görmektedir. Mükerrer Sarol’dan Vatan Cephesi’ne memurların üye olması için bir kanun tasarısı hazırlamasını ister.

Adnan Menderes ve bazı Demokrat Partililerin bindiği uçak Londra yakınlarında düşer. Kazada bazı partililer hayatını kaybeder, Menderes ise kurtulur. Bayar, Berin Hanım’ı arayarak Adnan Bey’in sağlığı için bir süre Londra’da ikamet etmelerini önerir. Bayar, bu kazayı fırsat bilerek hükümette değişiklik yapmayı planlamakta, Menderes’in yerine Ethem Bey’i başbakanlık için düşünmektedir.

CHP grubu da kazadan istifade ederek DP içinde hizipleşmeyi başlatacak planlar hazırlar ve bunları Genel Başkan İnönü'ye sunar. İnönü ise Adnan Bey'e değer verdiğini “*Bu kazayı oğlum geçirmiş kadar üzgünüm...*”(s. 528) sözleriyle belirtir ve Menderes'e karşı koruyucu bir tutum içine girer.

Uçak kazası muhalefetle hükümetin arasındaki buzları eritir. Bir süre barış rüzgârları eser. Adnan Bey yurda döndüğünde neredeyse “*bir ilâh yerine*” konur ve coşkuyla karşılanır. Havaalanında Menderes'i, Bayar ve İnönü birlikte karşılarlar. Mükerrrem Sarol coşkun kalabalığı görünce Başbakan Menderes'e, “*-Tarih sizi bir milletin kalbinde âbideleştirdi.*”(s. 534) diyerek halkın sevgisini dile getirir.

II. 3-) 27 Mayıs İhtilâli: Öncesi ve Sonrası

1960 yılına gelindiğinde ülkede gerginlik giderek tırmanır. Nisan 1960'ta DP iktidarı; basını ve muhalefeti yargılama, gazete kapatma, siyasî faaliyetleri yasaklama konularında geniş yetkilere sahip bir Tahkikat Komisyonu kurar. İktidarın bu uygulamasını eleştiren İnönü'ye Meclis toplantılarına katılmamama cezası verilirken Cumhuriyet Halk Partisi gurubu da Meclis'ten polis zoruyla çıkartılır. Yaşanan siyasî gelişmeleri ve Tahkikat Komisyonu kararını protesto amacıyla İstanbul ve Ankara'da üniversite öğrencileri gösteri yapar. Olayların büyümesi üzerine üniversiteler kapatılır, iki kentte de sıkıyönetim ilân edilir. 5 Mayıs'ta da öğrenciler, Kızılay Meydanı'nda hükümeti protesto ederler. 21 Mayıs'ta ise Harbiyeliler, Ankara'da sessiz bir yürüyüş düzenlerler. Ülkedeki bu çatışma ortamı, 27 Mayıs sabahı Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyması ile son bulur. Ülkeyi 1960 İhtilâli'ne götüren süreç ve yaşanan bütün bu gelişmeler, eleştirel bir bakış açısıyla ve ayrıntılı olarak birçok romanda işlenmektedir.

Bazı romanlarda 27 Mayıs sonrası sosyal ve siyasî ortama da yer verildiğini görürüz. İhtilâlin gerçekleşmesinin hemen ardından yasama yetkisiyle donatılmış bir ihtilâl komitesi oluşturulur. Millî Birlik Komitesi adı verilen 38 kişilik bu oluşumun başına Orgeneral Cemal Gürsel getirilir. Profesörlerin yer aldığı bir Anayasa Komisyonu, yeni anayasa çalışmalarına başlar. Millî Birlik Komitesi, sivillerden bir teknisyenler heyeti oluşturarak yeni bir hükümet kurar. 1960 İhtilâli'ni izleyen aylarda Millî Birlik Komitesi, profesörler heyeti ve Bakanlar Kurulu ülkenin

geleceğinde söz sahibi haline gelir. Hepsinin başında ise Devlet Başkanı sıfatıyla Orgeneral Cemal Gürsel bulunmaktadır.

Yeniden demokratik düzene geçişi hedefleyen ve bu yolda çalışmak üzere kurulan Millî Birlik Komitesi'nde zamanla kırılmalar yaşanır. Komitedeki bazı subaylar seçim konusunda acele edilmemesi gerektiği görüşünde iken bazıları ise devrilen iktidarın sorumluları yargılanmadan seçime gidilmemesini ister. DP milletvekillerinin yargılanmaları amacıyla Yassıda duruşmaları başlar. 1.5 yıl süren duruşmalar sonucu 15 DP'li hakkında idam cezası verilir. Millî Birlik Komitesi idam cezalarının üçünü onaylar. 15 Eylül 1961'de Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan, 26 Eylül'de ise Başbakan Adnan Menderes idam edilir. Böylece on yıllık bir iktidar, üç infazın gölgesinde tamamen tarihe karışır.

İhtilâl sonrası yaşanan gelişmeler ve kaos ortamı pek çok romancı tarafından eleştirilir Demokrat Parti hükümetinin başarısız politikaları, Adnan Menderes'e yönelik eleştiriler, ihtilâli hazırlayan kadronun ihtilâl sonrasına dair planlarının olmayışı, ülkedeki siyasî belirsizlik, Millî Birlik Komitesi'nin uygulamaları, ordudaki ayrışma ve tasfiyeler, orduyu çare olarak görenlerin hayal kırıklıkları ve 27 Mayıs'ın devrim niteliği taşımadığı tezi; bu dönemi değerlendiren romancılarımızın üzerinde durdukları başlıca konulardır.

27 Mayıs İhtilâli etrafındaki meselelerin romanlarımıza yansımaları şöyledir:

Samim Kocagöz, *İzmir'in İçinde*¹⁶⁰ romanında Menderes iktidarının son yılını ele alır. DP yönetimini eleştirir. Bu eleştiriler; iktidarın politikalarının neden olduğu huzursuzluk, iktidar-sermaye sahipleri arasındaki ilişki, basına, aydınlara ve üniversite hocalarına yönelik baskılar, dış politikadaki hatalar, Vatan Cephesi ve Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, muhalefete yönelik olumsuz tavır, Amerikan menfaatleri uğruna Kore'ye asker gönderilmesi noktalarında toplanmaktadır. Eserde Adnan Menderes ve Celâl Bayar'a yönelik tenkitler ağırlıklıdır. Bunların yanı sıra Atatürk ve İnönü dönemlerinin karşılaştırılmasına, ihtilâli hazırlayan kadroya ve Millî Birlik Hükümeti'nin kurulmasına da değinilir.

Roman, 1959-1960 yıllarında İzmir'de geçmektedir. Emre, Türkiye Tenis Şampiyonu'dur ve Emekli Albay Nazif Tınaztepe'nin oğludur. Hidayet ve ağabeyi Hamdi Koryürek'e ait büyük bir şirkette döviz işlemlerini yürütmekle görevlidir.

¹⁶⁰ Sinan Yay., İst., 1973, 430 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Aynı zamanda şirketin sahiplerinden Hamdi Bey'in kızı Gülseren'in sevgilisidir. Ailelerin de onayıyla Emre ve Gülseren nişanlanırlar. 27 Mayıs İhtilâli'ni izleyen günlerde Gülseren'in amcası Hidayet Bey'in on dört milyon liralık bir otomobil karaborsacılığını yönettiği, bu kazancı Avrupa bankalarına kaçırdığı anlaşılır, işe Emre'nin de adı karışır ve Emre ile Hidayet Bey tutuklanır. Emre'nin suçsuzluğu hemen ortaya çıkar, Hidayet Bey de delil yetersizliğinden serbest bırakılır. Şerefiyle oynandığını düşünen Emre, Hidayet Bey'i öldürmek isterse de bunu başaramaz. Eserin sonunda Emre, Gülseren ile evlenir. Kayınbiraderi Uğur ve eski petrol mühendisi Cahit Demiroğlu ile kurmakta oldukları plastik eşya fabrikasına döner.

Emre'nin babası emekli albay Nazif Tınaztepe'nin İstiklâl Savaşı anlarından parçaların da verildiği romanda hükümet politikalarının, özellikle de Demokrat Parti iktidarının eleştirilmesi dikkat çekicidir.

Romanın ilk bölümü, 1959 yılında geçer. Menderes hükümeti, icraatları nedeniyle halkın tepkisini çekmektedir. Emre, patronları Hidayet ve Hamdi Beylerin Başbakan'la ilgili değerlendirmelerine şahit olur. Hamdi Bey'e göre Menderes'in sonu yakındır ve ordu hükümetten rahatsızdır:

"... Menderes'in Meclis'te verdiği nutku, yarın gazetelerde okursun.

-Aman ağabey, şu adamın deli saçmalarına nasıl nutuk diyorsun?

-Adam, Büyük Millet Meclisi'nin kürsüsünden konuşuyor yahu!

-Konuşsun.

-Ateş püskürüyordu.

-Cürmü değin yer yakar.

-Ne diyorsun sen Hidayet? Bu gidişi gidiş değil; ayağına dolanacak. (...)

Memleket ikiye bölündü. Ordu homurdanmaya başlamış."(s. 43)

Hamdi Bey'in karısı Ahter Hanım ise kocasının aksine, Başbakan Menderes'i güçlü bulur ve iktidarı kimsenin Menderes'ten devralamayacağını savunur. Ahter Hanım, Menderes karşısında CHP lideri İsmet Paşa'ya ise hiç şans tanımadığını şöyle ifade eder:

"-Ortalıkta, Adnan Bey'i kovabilecek bir patron göremiyorum!

-Ah benim iktidarcı hanımım! Seçimleri öne almasaydı, görürdün. İhtiyar kurt, pusuda bekliyor...

-Senin o, sevimli, ihtiyar kurdun, kırk altıdan beri, bir tek seçim alamadı. Alamaz da!"(s. 44)

Demokrat Parti, muhalefete karşı gücünü ispat amacıyla partiye geçen kişilerin adlarını “*Vatan Cephesine İltihaklar*” başlığı altında her gün gazetelerde liste halinde yayımlamaktadır. Listelerin düzmece olduğu yönünde halk arasında dedikodular hâkimdir. Avukat Suphi Bey, Emre’ye gazetedeki listeden beş kişinin adlarını gösterir. Bu beş isim; Suphi Bey’in annesi, babası, ağabeyi, kayınvalidesi ve kayınpederidir ve hepsi de yıllar önce vefat etmişlerdir. Avukat Suphi, hükümetin Vatan Cephesi’ne katılanlar konusundaki tavrını sınamak için bu isimleri kendisinin bildirdiğini Emre’ye anlatır. DP’nin ölen kişileri bile partiye kaydetmesi, iktidarın içinde bulunduğu trajikomik durumu özetler niteliktedir.

Demokrat Parti, partiye bağış adı altında büyük tüccarlardan, şirket sahiplerinden para almaktadır. Emre’nin çalıştığı şirketin ortaklarından Hidayet Bey de partiye şirket olarak elli bin lira yardım yapmak zorunda bulduklarını söyler. İzmir’de tanınmış pek çok kuruluşun yardım adı altında alınan bu haraçları vermek zorunda olduğunu belirten Hidayet Koryürek, “-*Bunca çok parayı parti ne yapacak anlamıyorum. Herhalde Vatan Cephesi’ne adam yazan, liste düzen esnafın komisyonunu, harçlığını verecekler. (...) Hükümet haraç alırsa, vergidir deyip, başımın gözümün sadakasıdır deyip vereceksin! (...) Bu partinin yaptığı düpedüz kepezelik, soygunculuktur!*”(s. 88) dediği halde bu parayı vermeye kararlıdır. Hidayet Bey’in şu sözleri, Demokrat Parti ile sermaye sahipleri arasındaki ilişkiyi çarpıcı bir biçimde yansıtmaktadır. Bu ilişkide karşılıklı çıkarlar söz konusudur:

“-(...) *Orman kanunu yürürlükte! İşimizi, bizi yıkarlar... Ne diyorsun sen? Hele şu sıra... Ne lisans alabilirsin, ne de döviz... İnsanlar, itiraf edelim, biraz da köpeklere benzerler: Küçük köpekler, büyük köpeklerden korkar. Cesur, haklı küçük köpeklerin büyük köpeklere havlaması anlamsızdır! Küçük köpekler, sadece büyük köpeklerin görmediği kemikleri kemirmek zorundadır.*”(s. 89)

Emre’nin babası, Kurtuluş Savaşı gazisi Emekli Albay Nazif Tınaztepe, hükümetin gidişatından son derece rahatsızdır. Politikalarını onaylamadığı Demokrat Parti iktidarının sonunu iyi görmez. Nazif Bey, hükümetin kötü politikasından, Menderes’ten çok Cumhurbaşkanı Celâl Bayar’ı sorumlu tutar. Ona göre, Celâl Bayar, eski bir İttihatçı, komitacı olarak memleketin bu duruma düşmesinde en büyük sorumludur:

“-*O, büyük komitacı, İttihatçı Celâl Bey’in maşası. Mustafa Kemal Paşa, bütün İttihatçıların elebaşılarını temizledi, çanlarına ot tıkadı. Şerlerinden memleketi*

kurtardı. Bu Celâl, nasıl paçayı kurtardı anlayamadım. Tâ baştan dümen kırıp (sureti haktan) görünerek Kemal Paşa'ya sığınmış göründü. Onun itimatını kazandı; hem de Başbakanı olmacasına! Atatürk'ün ölümünden on beş yıl sonra komitacılığını (!) ilân etti. Bir Cumhurbaşkanı 'ben komitacıyım!' derse, memleketin, ulusun hali böyle olur işte..."(s. 99-100)

Emre, babasını “-Üniversite, gençler ayakta, gazetelerin çoğu ayakta. İşleri zor bundan sonra.”(s. 100) sözleriyle yatıştırmak isteyince Nazif Bey, “-Bir de askerler ayaklanırsa, sen o zaman gümbürtüyü seyret!”(s. 100) diyerek Menderes hükümetinin sonuna ilişkin yaklaşan tehlikeyi işaret eder.

Demokrat Parti; iktidarının bu son döneminde basına, aydınlara, sanatçılara baskı uygulamaktadır. Pek çok aydın, yazdıkları nedeniyle kovuşturmaya uğramaktadır. Avukat Suphi Bey, iktidarın söz ve düşünce özgürlüğüne yönelik tavrını, “İktidarın maşaları, kendisi de ya, ille bilimcilerle, sanatçılarla uğraşacak. Kitaptan, yazıdan ödlere kopuyor.”(s. 109) cümleleriyle belirtir. Suphi Bey ve yazıhanesine ziyarete gelen yazar Hasan Bey, Menderes hükümetinin sonunun iyiye gitmediğini şu sözlerle değerlendirirler:

“-Ne dersin Hasan, bu gidiş, kitapları, yazarları kovuşturma ile bitecek iş değil. Menderes, nasıl çıkacak bu bataktan?

-(...) Menderes'in bu bataklıktan kurtulacağını umuyor musun? Bir başka deyişle kurtulsun istiyor musun?

-(...) Başka türlü soracaktım: Memleket nereye gidiyor?

-Memleketin bir yere gittiği yok! Menderes'in gittiği yer, uçurum.”(s. 109)

Nazif Tınaztepe'ye göre, Başbakan Menderes'in muhalefet lideri İnönü'ye karşı olumsuz tutumu, Paşa'yı ve taraftarlarını hükümet aleyhine kışkırtmaktadır. Nazif Bey, Menderes'in İsmet Paşa'yı asla sindiremeyeceğini düşünür:

“-Adnan Bey, İsmet Paşa'yla, al takke ver külâh.. Aklınca, Paşa'yı sindirecek... Bu olasıya iş değil Emre; benim bildiğim İsmet Paşa'nın inadı, hakaret olsun diye söylemiyorum ha, alimallah katır inadıdır. Menderes, kışını yırtsa Paşa'yı sindiremez. Rezalet ayyuka çıktı artık.. Bakalım bu işin sonu nasıl gelir?”(s. 124)

Emre'nin eniştesi Yarbay Sabri Bey Ankara'da görev yapmaktadır. Emre, hükümetin icraatlarına dair eniştesinden duyduklarını babasına; “-... Türkiye'nin krom madenlerinin işletilmesi, dış ülkelere satılmasının tekeli bir sayın bakanımızın elinde! (...) Bakanların hepsinin bir dümeni var.”(s. 124-125) diyerek özetledikten

sonra krom işinde dönen dolaplara ve iktidarın uygulamalarına ilişkin eniştesinin söylediklerini şöyle örnekler:

“-Diyelim ki baba, siz madencisiniz. Krom çıkarıp satmak için hükümetten izin aldınız. Annem de öyle, bir yatağın, maden yatağının işletme iznini almış. Benzetmek gibi olmasın, ben de bakanım. Yakınlarımdan birini koymuşum kendim için bu maden işine. Bir de bakanlar kuruluna karar aldırılmışım; yabancı ülkelere en iyi kalite, maden orantısı yüksek, hani maden cevheri fazla olan krom ihraç edeceğiz. Siz, en iyi cevherli madeni çıkartmak için para, emek harcıyorsunuz. Ben, taş toprakla birlikte, cevher oranı düşük krom madenini dağlar gibi yığıyorum. Tam yabancı ülkelere satış yapılacağı sırada, bakanlar kuruluna bir karar daha aldırıyorum: İyi kalite krom madeni nasıl olsa satılır. Önce düşük kaliteliler satılacak! İyi mi? Toparladığım taşlı topraklı dağ gibi yığılmış madeni bir güzel okutuyorum. Siz, iyi kaliteli madeninize ihraç, satış izni çıkacak diye bir yıl, iki yıl bekliyorsunuz. Bankalar, işçiler boğazınıza sarılıyor; sözün kısası, iflâs bayrağını çekiyorsunuz... Yağmur altında yıllarca kalan madeniniz de toprak yığını oluyor...”(s. 125)

Emre, babasına ayrıca Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun da Türkiye'ye yönelik her yatırımdan yüzde on komisyon aldığı için yabancı ülkelerde “*Bay Yüzde On*” olarak anıldığını söyler.

İktidar kan kaybettikçe ordudan ve İsmet Paşa'dan medet umanların sayısı artmaktadır. Ancak Avukat Suphi Bey gibi bazı aydınlar, İsmet Paşa'nın iktidarı devralmasının da çözüm olamayacağı düşüncesindedirler. Suphi Bey, İsmet Paşa'nın Millî Şef dönemi baskılarını yeniden uygulayacağı görüşündedir:

“-Biz, anadan doğma toptan muhalifiz. Ama anarşist değiliz. Şimdilik tiyatroda Othello'yu seyreder gibiyim: Tut ki İsmet Paşa, Othello. Karşısındakiler de Yago. Durmadan Othello'nun kıskançlıklarını, sinirlerini gıcıkıyorlar. Durmadan onu, kuruyorlar. Ama bana kalırsa, Paşa'nın Othello gibi ne sarası tutar, ne öfkeden eli ayağı titrer. Bak yalnız bir şey olabilir; öfkesi dehşet vericidir Paşamızın. Muhaliflerini boğuyorum sanısıyla, yine ulusu boğmaya kalkabilir. Millî Şefliğinde olduğu gibi... Hani ünlü fıkra gibi, birileri ‘Kalkın Ey Ehli Vatan!’ demeye görsün. Alimallah hepimiz ayağa kalkarız; kalkarız ya, İsmet Paşa, oturuverir de biz yine ayakta kalırız.”(s. 165)

Avukat Suphi'ye göre Menderes iktidarı, Amerika ile işbirliği içinde yurdu satmakta, ülkeye ve millete ihanet etmektedir. Suphi Bey, Amerika'nın Türkiye'de petrol çıkmasını diye yılda seksen milyona yakın para harcadığını, kendi petrolünü satmak için bizde petrol arar gibi göründüklerini söyler. İktidarın Amerika ile ortak politikası, Suphi Bey için vatana ihanetle eşdeğerdir.

Eski bir asker olarak anılarını kaleme alan Nazif Bey, İsmet Paşa'nın da artık politikayı bırakıp anılarını yazması taraftarıdır. Nazif Tınaztepe, İsmet Paşa'nın Atatürk gibi "tek başına kadro olmak" hevesinde bulunduğunu, bu yüzden politikadan uzaklaşamayacağını belirtir ve Atatürk ile İnönü'yü kıyaslayarak İsmet Paşa'nın Atatürk niteliğinde bir yönetici olmadığını söyler. Cumhuriyet'in kuruluşunu ve tek parti dönemini şu sözlerle değerlendirir:

"-Atatürk'ün, Cumhuriyet'i kurarken kadrosu yoktu. Yıkılan Osmanlı Devleti'nin içinde Cumhuriyetçi bir kadro yetişmemişti. Hilâfeti kaldırıp atacağı vakit, kendi başbakanı Rauf Bey bile, 'Aman paşam ben bu işte yokum; bendeniz ve ailem, padişahın nani nimetiyle perverde olduk; yapamam!' dedi. Bunu Cumhuriyet'in kadrosuzluğuna bir örnek olarak veriyorum. Mustafa Kemal Paşa, tâ Birinci İnönü Savaşı'ndan beri kazandığı zaferlerle, halkın desteğini, sevgisini kazanmış, tek başına Cumhuriyet'in kadrosu olmuştu! Cumhuriyet'in ilânından Atatürk'ün ölümüne dek geçen zaman, bir Cumhuriyet kadrosu yetiştirmeye yetersizdi. Atatürk, bir genç kadronun temelini atıyordu. Bu kadroyu, Onun ölümünden sonra, İsmet Paşa, bozuk para gibi harcadı. Buna da örnek olarak Hasan Âli Yücel'i gösterebilirim. Adama Köy Enstitüleri'ni kurdurdular. Sonra, egemen çevrelerin işine gelmeyince, kapadılar. Komünistliktir! dediler. Hasan Âli'nin hiç de o tarakta bezi olmadığı halde, ünlü komünistlerin adına adı karıştı (!) Diyeyeğim, hangi partiden olursa olsun, ne fikirde olursa olsun; İsmet Paşa, bir Cumhuriyet kadrosunun oluşmasını, halkın sevgi ve desteğini kazanmasını önlemiştir. Ben, askerim. Kurtuluş savaşı içindeki, Lozan anlaşmasındaki tarihsel kişiliğini severim, sayarım İsmet Paşa'nın. Ne var ki, bugün, kişiliği olmayan politikacı müsveddeleriyle sen ben kavgasına düşmesini yüreğim kaldırmıyor. Bu hale gelmesi, tek başına Mustafa Kemal gibi kadro olmak hevesindedir sanıyorum. Oysa İsmet Paşa, Mustafa Kemal niteliğinde, onun yeteneğinde bir kişiliğe hiç de sahip değildir."(s. 206-207)

Nazif Bey'e göre, ülke, tarihsel bir dönemeçtedir. Menderes hükümetinin basını ve muhalefeti susturmak amacıyla Meclis'te kurdurduğu Tahkikat Komisyonu, bardağı taşıran son damla olur. Başbakan Menderes, bu uygulama ile tüm aydınları karşısına almaktadır:

“-Hâkimlerden, savcılardan sonra, üniversiteyi de karşısına aldı Adnan Bey: Üniversitenin de temelini... diye, kara cübbeler diye, dümdüz gidiyor... Yakında Tahkikat Komisyonu kuruluyor Meclis'te. Bütün aydınları karşısına aldı. Birkaç gazete bir yana, hiçbir gazete onu tutmuyor.”(s. 209)

Emre'nin patronu Hidayet Bey ise Başbakan Menderes'in aydınları umursamadığını, arkasındaki halka güvendiğini, *“Aday listesine istersem (odun) yazarım; (odunu) milletvekili çıkarırım!”*(s. 209) diyecek kadar başına buyruk bir tavır içinde olduğunu belirtir.

Nazif Tınaztepe; Hidayet Bey'in görüşlerine karşılık orduyu unutmamak gerektiğini, ordunun İsmet Paşa'ya gönülden bağlı olduğunu, Paşa'ya yapılan hakaretlere ordunun sessiz kalamayacağını dile getirerek Menderes'in orduya karşı tavrını şu sözlerle eleştirir: *“-... Ordunun Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya büyük saygısı vardır. Paşa'ya hakareti ordu, bağışlamaz... Diyelim ki, ordu, Paşa'yı bir yana bıraktı. Sayın Menderes'in (!) şu sözüne ne buyrulur? İsterse orduyu, yedek subaylarla yönetirmiş!”*(s. 209)

Hidayet Bey'in üst kademedeki komutanların Menderes'ten yana göründüklerini söylemesi üzerine Nazif Bey, çok önemli tarihsel olaylarda da komutanların iktidarın yanında olduğunu, yine de ordunun alt kademedeki harekete geçtiğini, Menderes iktidarına da komutanların tavrına rağmen ordunun el koyabileceğini belirtir:

“-... 1909'un 31 Martında, üst kattaki komutanlar, Padişah Hamit'in yanındaydı. Hareket Ordusu, Trakya'dan İstanbul'a geldi binbaşuların komutasında... 1919'da komutanları yine padişahın yanındaydı; ordu bu kez, Anadolu'dan geldi İstanbul'a... Şu 1960 yılının günlerinden birinde, bakarsınız ordu, bir yerden çıkar gelir Ankara'ya”(s. 210)

Hidayet Bey, emekli bir askerin bu öngörüsü üzerine *“Menderes'in defteri dürüldü.”* diye düşünür ve Bayar'ın Menderes'i uyarması gerektiğini söyler. Bunun üzerine Nazif Bey, Menderes iktidarının bu duruma düşmesinde asıl sorumlunun eski bir komitacı olarak Celâl Bayar olduğunu savunur ve onu şöyle eleştirir:

“... Zavallı Menderes’i bu badireye sürükleyen, arkasından iten, cesaretlendiren, o komitacı müsveddesi değil mi? Memleketin değer yargılarını altüst eden, iktisaden çökmesini tacil eden, o kendisini beğenmiş akıl fukarası değil mi? Size, senet veririm; bugün Menderes, istifa ettim dese, paçayı kurtarır. Ne var ki İsmet Paşa’ya karşı, aşağılık duygusundan kurtulamayan Celâl Bey, kendisini, yakasını bırakmaz!”(s. 211)

Nazif Bey, DP iktidarının en büyük hatasının Kore’ye asker göndermek olduğu görüşündedir. Ona göre, iktidar, Amerikan dostluğu adına Türk askerini Kunuri’de şehit ettiği için tarih önünde daima suçlu kabul edilecektir:

“ -... İsmet Paşa’ya tarih, bizi İkinci Dünya Savaşı’na sokmama sevabını yazacaktır. Amma ve lâkin, Menderes’e, Celâl Bayar’a Kore’ye gönderdiği Tugayımızın günahını da yazacaktır. Kunuri’de şehit düşen evlâtlarımızın hesabını; başta Menderes, Celâl Bayar, ne bize, ulusa, ne tarihe karşı verebilir! Kore’ye asker göndermek için, savaşa girmek için, Büyük Millet Meclisi’nin onayı bile alınmamıştır. (...) Kunuri savaş alanında sevgili dostlarımız (!) Amerikalılar, sıkışınca, bize haber vermeden, sağımızı solumuzu düşmana bırakarak kaçmışlardı. Askerlerimiz, komutanlarımız, büyük bir kahramanlık göstererek, çok şehit vererek, çemberi yarıp çıktılar. Kunuri savaş alanında kalanlar, Menderes’in yakasını ruz-ı mahşerde de bırakmayacaktır.”(s. 219)

Nazif Tınaztepe; dünyanın bir ucundaki topraklarda Amerikan menfaatleri uğruna savaşan ve ölen askerlerimizin sorumluluğunun hükümete ait olduğunu, Menderes’ten Kore’de savaşmanın hesabını, ordunun da soracağını dile getirir.

İnönü’nün yurt gezisi sırasında Kayseri ve Yeşilhisar’da yaşanan olaylar, muhalefet ve iktidarı yeniden karşı karşıya getirir. Askerlerin aldıkları emir gereği Paşa’yı yol üstünde çevirmeleri, sonra da emri uygulayan komutanların istifa etmeleri, ordunun İsmet Paşa’dan yana olduğunu düşündürmektedir. Birkaç yıl önceki “dokuz subay olayı”¹⁶¹ da bu görüşü kuvvetlendirir. Emre’nin şefi Hasip Bey, ihtilâlin yakın olduğu fikrindedir. Hasip Bey’in oğlu ve Emre’nin kurulacak plastik eşya fabrikasındaki ortağı Cahit ise ordunun iktidara el koyma ihtimali konusunda

¹⁶¹ Şevket Süreyya AYDEMİR, “Dokuz Subay Olayı”nın ordu içindeki ilk ihtilâl örgütlenmesi olduğunu, 1955’te Bnb. Faruk Güventürk, Yzb. Dünder Seyhan, Yzb. Orhan Kabibay tarafından memleketin geleceğini kurtarmak için kurulan bu komiteye daha sonra Orhan Erkanlı, Suphi Gürsoytrak, Nuri Hazer, Şükrü İlkin, Ahmet Yıldız’ın katıldığını belirtir. Komiteyi Bnb. Samet Kuşçu’nun ihbar ettiğini ifade eder. (Menderes’in Dramı, s. 318)

tedirgindir. İhtilâl sonrası halkın orduyu desteklemeyeceğini, halkın desteklemeyeceği yeni yönetimin de baskı uygulayacağını düşünmektedir:

“-... *Bu Menderesçi, bu Demirkıratçı halk, orduyu desteklemez! Halkın desteklemediği bir yönetim de, zorbalık etmek zorunda kalır. Demokratların zorbalığına razı olan, gönüllü olan halkın, orduya karşı çıkmasını hiç istemem. Çünkü, bizim ordumuz, dünyanın en halkçı ordusu, en çok halk çocuklarının meydana getirdiği ordudur. Şimdilik ordunun kendinden olduğunu anlayamayan halkın karşısına ordumuz çıkmamalıdır. Bir koşulla çıkabilir, o da Atatürk'ün ölümünden bu yana tıkanan devrimcilik yollarını açmak için.*”(s. 236)

DP hükümeti, muhalefetin, aydınların, üniversitelilerin tepkilerine rağmen, Tahkikat Komisyonu kurulmasına ilişkin yasayı Meclis'ten geçirir. “*Komisyon, gazeteleri mahkeme kararı olmadan kapayabilecek, istediği kişiyi sorguya çekebilecek, tutuklayabilecek*”tir.(s. 270) Nazif Bey bu olay üzerine, Menderes'in sonunun geldiğini belirtir.

Hidayet Koryürek; zengin bir sermaye sahibi olarak iktidarın memleket çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini düşünmesine rağmen, Menderes'in amaçta değilse de stratejide hatalar yaptığını, yanlış sözleriyle muhalefetin tepkisini çektiğini, aydınları karşısına aldığı düşünmektedir: “-... ‘*Siz istersiniz Hilâfeti bile getirebilirsiniz!*’ diye Meclislerde nutuklar çekiyor. Elbette bütün şimşekleri de üstüne çekiyor.. (...) *Böyle söz etmek düpedüz budalalık.. Gazeteleri, aydınları karşısına almanın âlemi var mı; işte bütün üniversiteler ayakta!*”(s. 280)

Memleketin siyasî durumuyla yakından ilgilenen Nazif Tınaztepe, İzmir'e görevli olarak gelen damadı Yarbay Sabri Tezen'e Ankara'daki durumu sorar. Yarbay, Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in “*Başbakan'a uyarıcı bir mektup yazıp Millî Savunma Bakanı'na vermiş*”(s. 318) olması nedeniyle zorunlu izne gönderildiğini anlatır. NATO toplantısının protesto edilmemesi için İstanbul'da sokağa çıkma yasağı konduğunu da sözlerine ekler.

1960 Mayısı son derece hareketli başlar. Önce Ankara Kızılay'da 5 Mayıs saat 5'te üniversite öğrencileri hükümeti protesto ederler. Ardından “*Harbiye, toptan Ankara'nın ortalık yerinde bir gösteri yürüyüşü*”(s. 347) düzenler.

Emre, yaşanan siyasî gelişmelerden rahatsızdır. Eniştesi Yarbay Sabri ile siyasî tabloyu ve iktidarın yanlış politikalarını değerlendirir, “*Menderes Hükümeti'nin paranın değerini düşürüp, durmadan gazete basar gibi para basma*

siyasetini, bu paralarla üreticinin, esnafın mallarını nasıl değerlendirdiğini, bu sınıfın etkisiyle halkı nasıl zehirleyip kandırdığını; öte yandan hazinenin çıkan bol kağıt parayla, altın değerinin sıfıra indiğini; borç almak için, hazinedeki altınları nasıl Amerika'ya rehin ettiğini”(s. 354) konuşurlar.

27 Mayıs sabahı ihtilâl gerçekleşir. Radyodan “*Türk Silâhlı Kuvvetleri, bütün Türkiye’de yönetimi ele almıştır...*”(s. 375) anonsuyla Demokrat Parti iktidarının sona erdiği duyurulur. Emre'nin eniştesi Yarbay Sabri de ihtilâlde görevlidir, zorunlu olarak izne çıkartılan Cemal Paşa'yı Ankara'ya götürecektir ve ihtilâlcilerin başkanı olmasını sağlayacaktır. 27 Mayıs sabahı yaşananlar, romanda şu sözlerle belirtilir:

“*Uluç Paşa, Muhafız Alay Komutanı Albay Osman Köksal, Albay Sami Küçük, Celâl Bayar'ı tutuklayıp saat tam altıyı on geçe, Harp Okulundaki bir odaya kapamışlar. Öteki bakanları da orada topluyorlarmış. (...) Radyo, Adnan Menderes'in de Eskişehir-Kütahya yolu üzerinde tutuklandığını bildirdi.*”(s. 379)

İhtilâlden sonraki on beş gün büyük bir heyecan içinde geçer. Millet, sokaklara, alanlara dökülür. Mitingler, marşlar, fener alayları birbirini izler. İhtilâli gerçekleştiren subaylar, Millî Birlik Komitesi'ni kurarlar. Demokrat Parti milletvekilleri, Başbakan ve Cumhurbaşkanı tutuklanır. Devrik hükümet üyeleri, “*Anayasayı çiğnemekten, Tahkikat Komisyonu kurmaktan*” Yüksek Adalet Divanı'na sevk edileceklerdir. Millî Birlik Komitesi; memleketin yönetimini ele alır, sivil bir hükümet kurar, millete de yakın bir gelecekte seçime gidileceği sözünü verir. Kurucu bir Meclis oluşturulacak, yeni bir Anayasa da hazırlanacaktır. Üniversite öğretim üyeleri Anayasa Hazırlama Komisyonu'nda görev alacaklardır.

Devrik iktidarın icraatları nedeniyle hazinedeki altının azalması üzerine vatandaşlar, hazineye parmaklarındaki nişan ve nikâh yüzüklerini bağışlarlar. Emre ve nişanlısı Gülseren de hazineye birer altın yardımında bulunurlar.

Millî Birlik Hükümeti'ne Ankara, İstanbul ve İzmir'de vatandaşlar tarafından bazı yolsuzluk ihbarları gelir. Hidayet Koryürek için de yolsuzluk ihbarı yapılır. Hidayet Bey, otomobil karaborsacılığı yaparak yurtdışına döviz kaçırmakla suçlanmaktadır. Şirketin döviz işlerine baktığı için Emre'nin de bu olaya adı karışır. Hidayet Bey ve Emre tutuklanırlar.

Romanın sonunda Emre'nin suçsuz olduğunun anlaşılması üzerine kısa süre sonra serbest bırakıldığını, Hidayet Bey'in ise suçlu olduğu düşünülmesine rağmen, delil yetersizliğinden salıverildiğini öğreniriz. Emre, itibarını zedelediği için Hidayet

Koryürek'i öldürmek isterse de bunu başaramaz. Gülseren ile evlenir ve kayınpederinin kurduğu plastik eşya fabrikasında çalışmaya başlar. Emre ve Gülseren'i yeni ve güzel bir hayat beklemektedir. Ülkede de Demokrat Parti dönemi kapanmıştır. Yazar, bu döneme yönelik tenkitlerini farklı tabakalara mensup kahramanları aracılığıyla ortaya koymuştur.

Attilâ İlhan'ın *Aynanın İçindekiler*¹⁶² serisinin ilk kitabı olan *Bıçağın Ucu*¹⁶³ romanında, 1960 yılı Ocak ve Mayıs ayları arasındaki dönem ele alınır. Menderes hükümetinin baskıcı politikaları, İnönü'nün iktidar karşısındaki tavrı, ülkedeki gergin ortam, basına ve muhalefete yönelik şiddet, Tahkikat Komisyonu ve öğrenci olayları dikkatlere sunulur; 1960 İhtilâli'ni hazırlayan süreç değerlendirilir.

Romandaki siyasî gelişmeler, özellikle Halim'in çevresinde verilir. Beyoğlu'ndaki sanat çevreleri ve aydın kesim, Halim aracılığıyla romana aktarılır. Başta Halim olmak üzere, sanatçı ve aydın kesim, Demokrat Parti yönetimine, iktidarın halk üzerinde giderek artan baskısına karşıdırlar. İktidarın sindirici politikalarıyla karşı karşıya kalan bu insanlar, sürekli sürgüne gönderilecekleri korkusuyla yaşamaktadırlar. Halim, Galip, Ali İhsan, Haydar Su, Eşvak gibi sanat çevresindeki kişiler; çözülmüş solun temsilcisidirler. Düşüncelerini eyleme geçiremeyen, memleket meselelerini içki masalarında değerlendirmeye çalışan, korkularıyla mücadele etmeye uğraşan bu insanlar; gelecek konusunda kaygılıdırlar.

Halim'in ağabeyi, İzmir Barosu avukatı ve DP Manisa milletvekili Osman Naci Hacıbeyoğlu ise kardeşinin düşüncelerine hiç katılmadığı gibi, iktidar partili olmanın verdiği güçle muhaliflere acımasızca davranılması gerektiğine inanır.

Romandaki askerî kesimi başlıca iki kişi temsil eder: Suat'ın dayısı eski Kuvva-yı Milliyeci Miralay Ferid ve Kore Savaşı'nda görev almış Yüzbaşı Demir. Miralay Ferid, Başbakan Menderes'e ve iktidara şiddetle karşıdır. Türkiye'nin iyi yönetilmediğini, ülkedeki kargaşanın yaratıcısının da "*hanım evlâdi*" olarak nitelendirdiği Menderes olduğunu düşünür. Kurtuluş Savaşı şehitlerinden Doktor Hayrullah'ın yeğeni, Suat ve Halim'in evinde pansiyoner olarak kalan Yüzbaşı Demir de dönemin etkin subaylarından. Kararlı ve eyleme dönük yapısı ile başta

¹⁶² Bu seri içindeki tiplerin ayrıntılı değerlendirmesi için bkz: Taner TİMUR, "Attilâ İlhan: 'Dumanlı Ayna'daki Yabancı(laşmış)lar", *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İmge Kitabevi, Ank., 2002, (2. bas.), s. 267-298

¹⁶³ Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst., 2005, (6. bas.), 455 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Miralay Ferid olmak üzere Suat'ı ve Halim'i etkiler. Demir, 1960 İhtilâli'ni hazırlayan subaylardan biridir.

Romandaki bir diğer çevrenin temsilcisi ise Kolsuz Celâl'dir. Birinci Şube'nin başarılı polisi Kolsuz Celâl, zamanında Halim gibi 'Birinci Şube'ye düşen öğrenci ve aydınların korkulu rüyasıdır. DP dönemindeki siyasî baskının âdeta bir simgesi olan Kolsuz Celâl, yaşamadığı halde, Birinci Şube ile özdeşdir.

Romanda düşünceleriyle gençleri etkileyen bir kişi de Halim'in lisedeki felsefe hocası Doğan Bey'dir. Zengin bir ailenin oğlu olan Doğan Bey, özgür düşüncenin, aydınlanmanın savunucusu bir solcudur. Halim lisedeyken onun üzerinde çok etkilidir. Zamanında evi de ülke sorunlarının tartışıldığı bir merkezdir.

1960 yılının Ocak ve Mayıs aylarında yaşanan gelişmelerin ele alındığı romanda Menderes hükümetinin baskıcı politikaları, muhalefet lideri İnönü'nün iktidar karşısındaki tavrı ve ülkede gittikçe tırmanan gerginlik gözler önüne serilir.

Romanın başında, CHP lideri İsmet İnönü'nün Ocak ayında Bursa İl Kongresi'nde yaptığı konuşma ile ilgili bir haber metni yer alır. Konuşmasında ülkenin içinde bulunduğu durumu değerlendiren İnönü, "*Cemiyetin bugünkü hâli, ancak yeni bir umumî seçimle düzelir.*" dedikten sonra DP'nin amacının "*Türkiye'de, Said-i Nursî'nin tam takdirini kazanacak bir idare kurmak*" olduğunu ileri sürer. İktidarın seçimleri gayr-ı meşru yollarla kazanabilmek için şimdiden baskı ortamı oluşturduğunu belirten İnönü, DP'ye yönelik eleştirilerine şöyle devam eder:

"Vatandaşlarım emin olsunlar ki seçimi kaybedecek olanlar, iktidarda kalmak isterlerse, dünya başlarına yıkılacaktır. Dünyanın başlarına yıkılması için, ben bütün idealistlerle beraber, tasavvur edebilecekleri derslerin en ağırını, onlara öğretmesini bileceğim. Benim hayatıma kast etmek suretiyle dünyanın başlarına yıkılmasını önlemek mümkün olmayacak, benim ellerimle verilecek medenî, insanî dersi, onlara bin defa aratacak akıbetler görecektir."(s. 19)

Demokrat Partililer, sahip oldukları güçle kendilerinden olmayan en yakınlarını bile küçük görürler; hatta ezmeye çalışırlar. İstanbul'da aydınlara yönelik sürgün söylentileri dolaşmaktadır. Halim de sürgüne gönderilecekler arasında adı geçenlerdendir ve çalıştığı gazeteden çıkarılır. Halim, işten çıkarılmasını DP'li ağabeyi Osman Naci'den bilir. Osman Naci'ye göre ise babası tarafından solculuk yaptığı için evlâtlıktan reddedilen, ailenin servetinden mahrum bırakılan kardeşi

Halim gibiler, âdeta bir bataklıkta çırpınmaktadır.¹⁶⁴ Osman Naci, Halim hakkındaki düşüncelerini ona yazdığı bir mektupta şu sözlerle dile getirir: “... bulutları fethetmek ihtirası, lâtif bir hayal olabilir, lâkin o nisbette boş ve tehlikelidir. Ayrıyeten böyle bir fethi kuvveden fiile çıkarabilecek iktidara malik bulunmuyorsunuz. Kendinizi şek şüphe yok, bir kartal farz ediyorsunuz amma, alelâde bir serçe kuşu dahi değilsiniz.”(s. 24)

Devrimlere yürekten bağlı olan Miralay Ferid, emekliye ayrılınca Cumhuriyet Halk Partisi'ne üye olur. Partinin haftalık toplantısına uğrayan Ferid Bey, orada duyduklarını, Demokrat Parti'ye ve Menderes'e tepkisini yeğeni Suat'a şöyle anlatır:

“-... Duydun ya ne demiş gizli oturumda mebuslarına, o kocakarı sesiyle, siz demiş, isterseniz fırkaları lâğveder, hilâfeti dahi ihya edebilirsiniz! Lâğvedecekleri fırka bizimkisi, bizimkisi demek, ne bok yemek Ferid, bunadın mı sen, Gazi'nin fırkası...”(s. 52) Öfkesini yenemeyip devam eder: “-... Ulan kendini ne sanıyor bu herif (...) yamyamlar diyarında mı? Bizler, Cumhuriyeti kandan ve ateşten yoğrulmuş olanlar, daha ölmedik: Onun gibi bir hanım evlâdının çıkıp ortasına etmesine razı gelir miyiz?”(s. 52)

Suat; Ferid Dayı'nın “kocakarı sesli”, “herif” ve “hanım evlâdi” dediği kişinin, bir opera şarkıcısı ve bir kadın romancıyla adı aşk dedikodularına karışan¹⁶⁵ “Demokrat Parti'nin ve rejimin orta direği Adnan Menderes” (s. 52) olduğunu bilmektedir. Miralay Ferid, üyesi olduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin üç seçimden yenilgiyle çıkmasından Demokrat Parti'yi sorumlu tutmakta, Atatürk devrimlerini benimseyemeyen iktidarın dinî politikalarını da eleştirmektedir:

“Seçimlerde mücadelenin Atatürkçü cenahlarda, münhasıran Atatürkçü prensiplerle yapılması icap ederken, ne yaptı bunlar, sorarım, ha ne yaptı: Nerde mürteci buldularsa teşvik ettiler. Kur'an kursları açtılar, ezanı Arapça okuttular... Uzun sözün kısası, Kemal Paşa'nın inkılâplarına sünger çektiler! Eksik olsun böyle seçim kazanmak! Üst üste üç seçim kazanmak değil bu, muvaffak olmasına ramak kalmış bir inkılâbın üç merhalede fiilen canına okumak!”(s. 53)

Miralay Ferid, ülkedeki gergin ortama ilişkin duyduklarını ve kaygılarını yine şu sözlerle dile getirir: “-Ankara'da fevkalâde gergin bir hava esiyormuş, kuşkulanan

¹⁶⁴ Fethi Naci, romanın büyük bölümünün solculara, “eski tüfek”lere yönelik eleştirilerle dolu olduğunu belirtir ve romanın başlıca özelliğinin “Türkçede yazılmış en antikomünist roman” olduğunu vurgular. (100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme, s. 245)

¹⁶⁵ Menderes'in opera sanatçısı Ayhan Aydan ve romancı Suzan Sözen'le ilişkisinin olduğu bilinmektedir.

kuşkulananana (...) Hükümet içeri atıp durdukları yetmezmiş gibi, matbuatın dizginlerini iyice eline alabilmek, hürriyetperverânı susturabilmek için, bir kanun lâyihası getirecekmış. (...) ben her şeyi umarım bunlardan!”(s. 54)

Ülkede gerginlik tırmanmakta, basına yasaklar getirilmektedir. Halim, kovulduğu gazeteye pansiyoner ilânı vermek için uğradığında *Demokrat İzmir* gazetesi aleyhine yeni bir dava açıldığını, *Akis* dergisinin bir kere daha toplatıldığını öğrenir; ayrıca Vatan Cephesi’ne geçmeleri için Kapalıçarşı esnafına DP çevrelerince baskı yapıldığını da duyar. (s. 57)

Romanda CHP teşkilâtının ele geçirdiği ve Said-i Nursi’nin Doğu illeri valilerine gönderdiği bir mektupla ilgili haber de yer alır. Said-i Nursi’nin mektuptaki ifadeleri, kendisi ile DP iktidarı arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir: *“Nasıl ki Arapça ezanı okutturduk ve bu sayede Müslümanları DP cephesinde topladığımız malûmunuzdur. Şimdi de dağıttığımız bu Risale-i Nur’larla komünizmle ve masonlukla savaşaacağız. Müslüman demokratların gösterecekleri yardıma inanıyorum. Bundan ötürü birkaç defa Ankara’ya gittim. Müslüman vekillerle görüştim. Bilhassa sayın Adnan Bey ve Tevfik İleri ve sayın Namık Gedik’ten bu neticeyi tayin ettim.”(s. 83)*

İktidar-muhalefet ilişkilerinin gerginleştiğine yönelik bir gazete haberinde, CHP Konya İl Kongresi için Konya’ya gelen İnönü’nün geliş ve gidişinin polis müdahalesini gerektiren tatsız olaylara sahne olduğu bilgisine yer verilir. İnönü, Konya’daki konuşmasında Bursa’da başlattığı seçim havasını sürdürerek iktidarı şu sözlerle suçlar: *“Atatürk inkılâplarının mesnedini ve felsefesini ben Adnan Menderes’e anlatmak isterim. Onun zannettiği gibi inkılâpçılık, milleti gerici, iptidai bir kısım ileri fikirli bir kısma ayırmak demek değildir. İnkılâplar milletin toptan ilerici ve medeniyetçi vasıfta olduğunu esas alarak, onu şimdiye kadar medeniyet yolundan alıkoymuş mahdut siyaset bezirgânlarının tasallutundan kurtarmak hareketidir.”(s. 87)*

Halim, sürgüne gönderileceği endişesiyle yurtdışına kaçma hayalleri kurar. Ancak yurt dışına çıkması, hükümetin getirdiği yasaklar nedeniyle mümkün değildir. *“Yurtdışına çıkmak, seriüven değilse, düş, Menderes Hükümeti, ‘döviz tasarrufu’ özrüne sığınarak, resmen yasaklamış. Yalnız okumaya giden öğrencilerle, diplomatlar bu yasağın dışında. Hoş, yasak konmadan da aydınların pasaport alabilmesi olmayası bir şeydi ya!.. İlişkilerin istediği kadar geniş olsun, sen istediğin*

kadar inatçı ol, ya falan kanunun filân maddesini, karanlık imâlarla suratına çarparak, pasaport vermeyi açıkça reddederler; ya da bunu göze alamazlarsa, yorgunu yokuşa sürüp formaliteleri uzatarak, canından bezdirirlerdi.”(s. 97) diyerek DP iktidarını yurtdışına çıkışta getirdiği engeller yüzünden tenkit eder.

Suat, bir gün kocası Halim’e onu Birinci Şube’den çağırdıklarını söyler. Halim’in korkuları artar, yıllar önce Sansaryan Hanı’nda yaşadıklarını, yasaklı mecmua *Yankı* ve şair Haydar Su’nun yasaklı kitaplarını okuldaki öğrencilere satmakla suçlanarak sorgu polisi meşhur Kolsuz Celâl’in karşısına getirilişini hatırlar. O yıllarda Halim, yatılı lise öğrencisidir ve sadece babasının gönderdiği bol parayı harcamakla meşguldür. II. Dünya Savaşı’nın ülkeye yansımaları, siyasî ve ekonomik sorunlar onu hiç ilgilendirmemektedir. Halim’in o yıllara ait düşünceleri ve tek parti dönemindeki siyasete ilişkin değerlendirmeleri şöyledir:

“... Savaşı iplemiyordum. Aklıma bile gelmiyordu. Ciddî şeylerle başım hoş değildi zaten. Anladığım kadarıyla Mustafa Kemal ölmüş, başlangıçta basbayağı ilerici olan partisi, artık Mihverin mi, Avrupa’nın altını üstüne getiren olayların mu etkisi altında kalarak bilmiyorum; diktacı, yarı faşist bir parti haline düşmüştü. Açıkça bir ‘tek parti diktası’ sürdürülüyor, ‘tek parti, tek şef, tek millet’ sloganı, en geçerli slogan sayılıyordu. Ötede halk ekmezsizlikten, şekersizlikten kırılıyormuş, kulak asan yoktu buna. İlaç karaborsası almış yürümüştü. Salgın hastalıkların parlayıvermesinden korkuluyor, büyük şehirlerin kenar mahallelerinde baş gösteren tifüs, gazetelere geçen ölü sayısı; darlık ve karaborsayla takım takım meydana çıkan yeni zenginlerin, masraflı koruma çarelerine başvurmasına sebep oluyordu. Ben hiç aldırımıyordum...”(s. 154)

Romanda muhalefet lideri ve CHP Genel Başkanı İnönü’nün ABD Büyükelçisi Fletcher Warren’i evinde bir öğle yemeğine davet etmesine ilişkin gazete haberine yer verilir. Türkiye-Amerika ilişkilerinin konuşulduğu yemeğe CHP Genel Sekreteri Rüştü Aksal ve ABD Elçilik Müsteşarı Cowles de katılmış; “*İnönü ve Aksal, Warren ile Cowles’e Cumhuriyet Halk Partisi’nin iktidar tarafından aksettirildiği gibi ‘Amerika düşmanı’ olmadığını belirtmiştir; Türk-Amerikan dostluğunun, hükümetten hükümete değil, milletten millete bir kaideye oturtulması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.”(s. 181)*

Bir başka gazete haberinde ise Sultanahmet’teki CHP İl Merkezi’nde partiye kayıt yaptıran binden fazla üniversiteli gencin parti giriş kartlarını bizzat İnönü’nün

imzaladığı, ancak tören sonrası gençlerle polis arasında çatışma çıktığı, bazı gençlerin Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet suçlamasıyla polis karakoluna götürüldükleri bilgisine yer verilmektedir.(s. 185)

Miralay Ferid, Halim'le Suat'ın evinde pansiyoner olarak kalan Yüzbaşı Demir'i ilk görüşünde sever. Onunla sohbeti sırasında Menderes'e olan kızgınlığını ve iktidar karşısında sessiz kalan orduyu eleştirir. Miralay'a göre, kötü gidişe ordu müdahale etmelidir: “-...*Bu orduda timsal-i cesaret bir zabıt artık kalmadı mı? Hanım evlâdı bir Başvekil'in memleketi uçuruma sürüklemesine, haysiyetimizi ayaklar altına almasına nasıl bigâne kalabiliyorsunuz, anlamıyorum. Yok mudur bir timsal-i cesaret, şöyle meydana çıkıp da...*”(s. 208)

Ferid Eminönü, bütün sıkıntıların kaynağı olarak Başbakan Menderes'i görür: “-*Sıkıntısı olmayan kaldı mı? Gökten başımıza Menderes diye bir belâ indi, on yıldır çekiyoruz. Herifin işi gücü oynamak. Cahil halka Muhammed'in kartını oynuyor, kazanıyor. Teşkilâta mebusluk kartını oynuyor, kazanıyor. Mecliste çoğunluk kartını oynuyor, kazanıyor. Meclis'e çoğunluk, çoğunluğaysa o hâkim, hem bilâ-kayd ü şart! Dûçar olduğumuz bunca felâketin sebab-i aslîsi de bu ya!*”(s. 208-209)

Attilâ İlhan, on yıl önce büyük umutlar bağlanan Demokrat Parti'ye ilişkin değerlendirmelerini anlatıcı kimliğiyle kendisi özetler:

“*On yıl önce böyle miydi ya! Demokrat Parti, memleketin son umudu, çaldığı son kurtuluş kapısıydı. Kalabalık kasketli mitinglerinde bayrakları dalgalanıyor, afişlerinde kararlı bir el başka bir kötü gidişe dur diyordu: 'Artık yeter, söz milletindir.' Millet çağrısına kulak vermişti: Köy köy, kasaba kasaba, yerinden oynuyor; şehir stadında mı, pazar yerinde mi, cumhuriyet alanında mı, artık nerde olursa toplanıp geleceğini anlatanları dinliyordu.*” (s. 209)

Yazar, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kan kaybetmesini, Demokrat Parti'nin ortaya çıkış nedenlerini ve halkın her iki partiye bakışını da şu şekilde değerlendirir:

“*Mustafa Kemal'in eliyle kurduğu Halk Partisi, başlangıcındaki devrimci temellerini ve hızını kaybetmişti. (...) kasaba esnafının, bürokratla ortak işadaminin çıkarlarını koruyan, diktacı, handiyse Faşist bir parti olmuştu. Aydını, köylüsü, kentlisi onu devirmek istiyordu, devirmek ve rejimi değiştirmek! Savaşın bitişi, yeryüzünde faşizmin kesinlikle yenilişi, bu isteğin gerçekleşmesini çabuklaştırdı: 14 Mayıs 1950'de, akşam, Demokratların ezici zaferi belli olunca, kim şef baskısından, tek parti tahakkümünden kurtulduğuna inanmamış; kimin akli, artık özgür ve*

bağımsız olduğunu, yasalarla güvence altına alınmış bütün uygarlık haklarını kullanabileceğini kesmemiști ki?”(s. 210)

Miralay Ferid Eminönü, ülkeyi saran Demokrat Parti rüzgârına hiç kapılmayanlardandır. Kimini fırsatçı, kimini de sahtekâr olarak gördüğü DP’liler, ona göre, ortalığa “*hürriyet havarileri*” olarak çıktıkları halde, Mustafa Kemal’in şahsına ve inkılâplarına tahammül edememektedirler. Miralay; radyoda iki günde bir ezan, Kur’an, Mevlit okunmasından, okul yerine cami yapılmasından, Demokrat Parti’nin sözde hürriyet anlayışından rahatsızdır. Sosyalist Parti’nin, Millet Partisi’nin, Barışseverler Derneği’nin kapatılması; *Gerçek* gazetesi ve *Barış* dergisinin yayınının durdurulması; aydın kesime yönelik komünistlik suçlamaları; aktör, üniversite hocası ve şairlerin mahkûm edilmeleri; Halk Partisi’nin mallarına el konması; Miralay Ferid’in iktidara duyduğu öfkeyi arttırmaktadır. Ferid Bey, Demokrat Parti’nin basını çıkarları doğrultusunda kullanmak istemesini de eleştirir: “-*Radyo çoktan Menderes’in papağanı olmuş. Kendilerini desteklemeyen gazeteleri yola getirmek için, şeytanın aklına gelmeyecek dolambaçlı yollar deniyorlar, kağıt vermekten, resmî ilânlarını kısmaktan başlıyor bu baskı, gizli açık dağıtımının engellenmesine, gazetecilerin ağır cezalara çarptırılıp hapsedilmesine kadar uzanıyor.”(s. 211)*

Miralay’a göre Demokratların “kuracağız” diye övündükleri hürriyet rejimi yerine ülkede oluşturulan, “*hürriyet değil, büyük sınavlar rejimi*”dir.(s. 211) Basını susturup partileri kapatmak için bir komisyon kurulacağına yönelik haberler, Miralay Ferid’i iyice çileden çıkarır. Yine de Kurtuluş Savaşı’nı, şehit düşen silâh arkadaşı Doktor Hayrullah’ı hatırlayan Miralay Ferid Eminönü; Mustafa Kemal Paşa’nın 1919 Mayıs’ında söylediği “*Ya galip geleceğiz, ya mağlup olmayacağız!*” sözleriyle teselli bulur.(s. 213)

Yüzbaşı Demir ise Miralay Ferid’le konuşmasında milletin durumunu şöyle özetler: “-... *İşçilerimiz, o sizin ‘hanım evlâdı’ öl dese, yoluna ölecek Albay’ım. Uyandırmaya kalkışanlar, hapiste. Aydınlar çürük çıktı, ya kimin arabasına binerlerse onun türküsünü çağırıyorlar, ya başarısızlıklarının kahrını, kafayı çekip meyhanelerde atıp tutmakla gideriyorlar. Gençliğe sinemayla futbol yetiyor. Orduya gelince, olanları kışlasından ibretle seyrediyor, ibretle ve utanarak.”(s. 227)*

Demir, Atatürk devrimi ve sonrasında CHP politikalarına ilişkin düşüncelerini de son derece cesur ve yerinde saptamalarla dile getirir:

“-... Asker olarak yaman bir devrim yapmıştınız Albay’ım, haklı, tarih bakımından gerekli, ama parti olarak ihanet ettiniz bu devrime, ülkülerinizin bütününi gerçekleştirecek yerde, Mustafa Kemal’in ölümünden sonra, işi tatlısu faşistliğine döktünüz: Gençlerde devrimci ruhu öldüren kim? Aydınları, sanatçıları kısıtlayan? Basının evcilleştirilmesi ne zaman başladı? Menderes’ten çok önce, daha İnönü, sizin parti için başındayken. Menderes ve takımı, on yıldır iktidardaysalar, neye borçlular bunu? Diktaya, siyasal baskıya karşı, kendilerini özgürlük ve demokrasi şampiyonları olarak yutturmalarına değil mi?”(s. 227)

Yüzbaşı Demir, Halk Partisi’nin memlekete yaptığı hizmetler konusunda Miralay Ferid’e katılmaz. Hizmetleri partinin değil, Mustafa Kemal’in yaptığı, ulu önderin ölümünden sonra da devrimlerin yarım kaldığı düşüncesindedir:

“-... Hizmeti yapan parti değil, Mustafa Kemal: Bizi sınıksız kısırmış İslâm skolastiğinin mengenesini açan o, açtığı anda her türlü teknik ve bilimsel gelişmeye zemini hazırlayan! Çağdaşlaşmayı da o gerçekleştiriyor ama, köklü toplumsal dönüşümlerle pekiştirmeyi düşündüğü besbelli: Toprak reformu, endüstri devrimi gibi. Genç kuşakları istediğin kadar çağdaş ve devrimci yetiştir, devrimi toplumsal derinliklere indiremedin mi, meydan söylevlerinden ve geçit törenlerinden ibaret kalır, hiçbir işe yaramaz. Mustafa Kemal, bunu bilmiyorsa bile, kestirebilecek kadar akıllıydı. Ne var ki, ‘imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış toplumu’ gerçekleştirmeden öldü, bizleri yarım kalmış bir devrim, eli kulağında bir dünya savaşı, bir sürü de ikinci sınıf politikacıyla baş başa bıraktı.”(s. 228)

Devrimi Gazi’nin kafasında, duraklamayan, durmadan ilerleyen, canlılığını da hareketliliğine borçlu olan bir atılım şeklinde değerlendiren Demir; Halk Partilileri, devrimin diyalektik gelişmesine ayak uyduramamakla suçlar:

“-... Siz eski Kuva-yı Milliyeciler, Mustafa Kemal öldükten sonra, onun fikirlerini yarı yarıya benimsemiş İsmet Paşa’nın ardına takıldınız. Yarı yarıya diyorum ya, haklıyım: Onca devrim, her şeyden önce başarıyla sonuçlanmış bir savaştı, bir bağımsızlık savaşı, sonra kültürel ve yaşayışça batılılaşma, vatandaşların kanun karşısında eşitliği, bir de laiklik! Bundan ötesi, vatandaşın yaşama koşullarını değiştirebilecek toplumsal değişiklikler, irkiltiyordu onu; 40’la 50 yılları arasındaki faşistleşmenin de, Halk Partisi’nin bir eşraf ve bürokrat partisi olarak yozlaşmanın da altında bu korku yatıyor. Eski Kuva-yı Milliyecileri, işe yaramaz devrim korkulukları haline getiren, bu.”(s. 231)

Demir, Menderes diktasından nasıl kurtulacağını da şu sözlerle dile getirir: “-... Önce Menderes’in şahıs tahakkümünü önlemek lâzım. (...) yarım buçuk liberalliğine, ağzı kalabalık komünizm düşmanlığına bakıp ona demokrat diyorlar ya, aslında yaptığı faşizm, hem de Osmanlı faşizmi. Bu önlemedi mi, devrim tarihindeki gerçek yerine oturtulacak, en ileri sonuçlarına kadar geliştirilecek.”(s. 231)

Romanda Demokrat Parti’nin aşırı sağcı kanadına yönelik eleştiriler, Halim’in ağabeyi DP’li Osman Naci Hacıbeyoğlu’ndan hareketle yapılır. Siyasî ve ekonomik yönden işlerin bozulduğu dönemde partinin aşırı sağcı kanadı, Menderes için yepyeni bir önem kazanır. Açıktan açığa muhalefetsiz bir demokrasiyi savunan, kendilerinden yana olmayanları komünistlikle suçlayan bu kesim; İnönü gibi geçmişi herkes tarafından bilinen politikacıları dahi karalamaktadır. Bu kesimin önde gelenlerinden biri olarak Osman Naci, CHP dönemini şu sözlerle eleştirir:

“-... İktidarlara boyunca ne yaptılar? Mazimizin İslâm ve Türk olan bütün kıymetlerini, sistemli olarak, tahribe tevessül etmediler mi? Millete cengâver ruhunu, dinini, örf ve âdetlerini unutturmaya kalkışmadılar mı? Enver Paşa gibi güzide bir kahramanın hatırasını çiğnediler mi? Hani nerdeyse Türklüklerinden, Müslümanlıklarından utanıyorlar diyecek insan!”(s. 237-238)

Eski Turancılardan olan Osman Naci, Rus sözünü işitmeye bile tahammül edemez. Halk Partisi iktidarı zamanında bütün Maarif’in “kızıkların” elinde olduğunu düşünür. Rus klasiklerinin Maarif Vekâleti’nin resmî emriyle çevrilip bastırılarak okullara dağıtılmış olmasından büyük rahatsızlık duyar. Yazar, Osman Naci’den hareketle Turancılar hakkındaki yorumlarını da okuyucuya aktarır:

“Genç Turancılar -nedense çoğu karamaça beyi gibi esmer, doğulu, eşraf çocukları- fakültelerde kuş uçurtmuyorlardı. Gizli saklı bir yerlerde toplanırlar, yalan yanlış bazı kitapları okur, çoğu birbiriyle dalaşan kavgacı dergiler çıkarırlardı. Hepsinin üzerinde aynı Bozkurt ulurdu. Hepsinde aynı slogan: ‘Her ırkın üstünde Türk ırkı!’ (...) Fakülte koridorlarında, anfilerde komünist kovalanır; birisi bir yerde kısıtıldı mı, ağzı burnu dağıtılırdı. Sonra çete halinde Yenikapı meyhanelerini basar, şarkı, cıgara dumanı ve it köpek arasında yaptıklarını ıslatırlardı.”(s. 238)

1960 Martı’nın sonlarında üniversitelerde yaşanan huzursuzluklar daha da artar. Romanda yer alan bir gazete haberinde, CHP Genel Başkanı İnönü’nün

İstanbul'daki evinde eski komutanlarla görüştüğü, bu yüzden de DP kongrelerinde “ihtilâl hazırlamakla” itham edildiği bildirilmektedir. (s. 275)

1960 Nisanı'nda çıkan bir haber yazısında ise “bir kısım basınla işbirliği yaparak, kanundışı kollar, şerirler ve sabıkalılardan müteşekkil silâhlı siyaset çeteleri kurmaya çalışan muhalefet” ile mücadeleye ilişkin Meclis'in DP çoğunluğu sayesinde aldığı karar açıklanır. Karar gereği, Meclis Tahkikat Komisyonu¹⁶⁶ kurulur ve tahkikatın “selâmet-i cereyanını temin maksadı ile” bütün siyasî faaliyetler ve komisyonun kararlarına yönelik haber, beyan, resim, yazı neşri yasaklanır. (s. 279) Komisyonun kurulmasına ilişkin önerenin kabul edildiği oturumda CHP Genel Başkanı İnönü'nün DP milletvekillerine yönelik şu sözleri, tarihî değer taşımaktadır: “Sizi tarih kürsüsünden seyrediyorum, suçlu insanların telâşi içindedesiniz, öyle bir hata işliyorsunuz ki, artık sizi ben bile kurtaramam.”(s. 289)

Uşak'ta İnönü'ye yönelik saldırı, İzmir'de *Demokrat İzmir* gazetesinin basılıp dağıtılması ülkedeki gerginliği daha da tırmandırır. Halim, giderek kesinleşen dikta karşısında yaşanan elli yıllık siyasî süreci şöyle değerlendirir:

“Son elli yıl içinde, üç büyük devrimci hareket yapılmış, üçünün sonu aynı: Dikta! 1908'de İttihat ve Terakki Kızıl Sultan'ı alaşağı ederek Hürriyet'i ilân ediyor. Kısa bir süre sonra bakıyorsun, kanlı bir Merkez-i Umumi diktası gelmiş kurulmuş. 1919'da Mustafa Kemal hareketi: Önce düşmanı kovuyor, sonra Sultan'ı. Cumhuriyet, devrimler fılân derken, Atatürk'ün ölümü, rejimin alaturka bir faşizmle yozlaşması, 1950'de Demokrat Parti, hem halkın hem aydınların desteğiyle iktidara geliyor, ağzında hürriyet ve adalet sloganları, on yıl geçmeden ne görüyoruz, hürriyet düşmanı bir çoğunluk diktası haline geldiğini.”(s. 294)¹⁶⁷

Tahkikat Komisyonu, birkaç gazeteyle beraber, yıllardır DP iktidarına karşı mücadele veren *Birlik*'i de kapatır. Attilâ İlhan, muhalif gazetelerin en inatçısı olarak nitelendirdiği *Birlik*'le ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunur: “Hem eski *Kemalist* gazetelerin devrimci atılğanlığını korumuştur, hem dilinde her geçen gün biraz daha yalnız kaldığını bilmenin burukluğu vardır. Kazanılmış bir davanın

¹⁶⁶ Tahkikat Komisyonu için bkz: Şevket Süreyya AYDEMİR, *Menderes'in Dramı*, s. 353-358

¹⁶⁷ Bu noktada Attilâ İlhan, Şevket Süreyya AYDEMİR'le aynı düşüncededir: “Her ihtilâl bir dikta rejimidir ve bir *otoriter* nizam getirir. Yani ihtilâl, artık yıpranmış, kudret ve hayatyeti bitmiş, böylece iktidar gücünü yitirmiş ve meşruluğunu da kaybetmiş bir idareye karşı, daha zinde kuvvetlerin ayaklanması demektir. Ve bu idareyi devirerek, onun yerine yeni ve daha zinde kuvvetin geçirilmesi demektir. Bu yeni iktidar elbette ki, geçici bir süre için de olsa bütün idare ve kumanda gücünü kendi elinde toplayacaktır. Yani bu idare, bir *dikta* idaresi olacaktır” (*Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa II: 1908-1914*, Remzi Kitabevi, İst., 1970, s. 59)

sözcüsüdür ama, davasının kazanılmış kalacağından emin olmadığı için, vurdu mu Allah Peygamber dinlemez!”(s. 304-305) Yazara göre, DP diktası karşısında “Birlik’in adı bile başlı başına bir eylem, bilinçli bir direnme eylemi”dir ve özellikle üniversiteli gençler arasında oldukça etkilidir.

Nisan ayında, Beyazıt Meydanı’nda yüzlerce öğrencinin Başbakan Menderes aleyhinde gösteri yapmasının ardından polis üniversiteye girer, öğrencilerin üzerine ateş açar. Birçok kişinin yaralandığı olaylardan sonra, İstanbul ve Ankara’da sıkıyönetim ilân edilir. Radyodan halka duyurulan Sıkıyönetim Komutanlığı’nın bir numaralı bildirisinde her türlü siyasî toplantının yasaklandığı, gece yirmiden sabah altıya kadar sokağa çıkma yasağı konduğu belirtilmektedir. (s. 335)

İstanbul Üniversitesi’ndeki olaylarda pek çok öğrenci ile beraber Rektör Sıddık Sami Onar’ın da yaralandığı bildirilmektedir. Ankara’da da gençlerin Menderes’e yönelik tutumları gerginliği arttırır. Ülkede yaşananlar, siyasî baskıya gençlerin gösterdiği tepkidir.

Halim, fikre karşı kaba kuvvetin nasıl kullanıldığını gördükten sonra 4 Aralık 1945’te gerçekleşen öğrenci olaylarını hatırlar. Sağ görüşlü öğrencilerin gerçekleştirdiği olaylardan *Tan*, *Yeni Dünya* gazetelerinin basımevleri ile ABD ve Berrak Kitabevleri de solculuk propagandası yaptıkları gerekçesiyle yerle bir edilmiştir. Halim, o tarihte çıkan öğrenci olayları üzerine Felsefe Hocası Doğan Bey’in sözlerinin ne denli yerinde olduğunu düşünür: “-... Göreceksin aslanım, bu öğrenciler var ya bu öğrenciler, çok sürmez, şimdi onları gazetelere saldırtanların üzerine yöneliyorlar. Bunu ben söylemiyorum, tarih yazıyor.”(s. 343)

Romanda Demir’in ihtilâller ve Ordu’ya yönelik yaptığı değerlendirme oldukça dikkat çekicidir: “-... Bizde Batıdaki biçimde ve anlamda toplumsal sınıflar yok, bu yüzden taa Jöntürklerden beri ilerici tek güç, ordu! Aksini söyleyene şaşarım: Abdülhamit’i devirip Jöntürk intelligentzia’sının isteklerini kabul ettiren İttihat ve Terakki neydi, devrimci bir askerî komita değil mi? Cumhuriyet devrinde durum daha açık: Cumhuriyet Atatürk demek, Atatürk ise Ordu! Bizim ordunun bu özelliği, varlıkların değil, daha çok yoksulların ordusu olmasından ileri geliyor. Subayların bile çoğunun toplumsal kökü köylüdür, küçük memurdur, v.s.”(s. 350)

1960 yılının Mayıs ayı, gazetelere uygulanan sansür nedeniyle ancak kısmen yayımlanabilen bir haber yazısı ile başlar. Haberde Kara Kuvvetleri Komutanı

Orgeneral Cemal Gürsel'e aniden izin verildiği, izin süresi bittiğinde yaş haddi dolacağından, bu izinle Gürsel'in fiilen ordudan ayrılmış olacağı bildirilmektedir.

Ülkedeki tüm karışıklıklara rağmen, Suat'ın annesi Hayrünisa gibi Menderes'e toz kondurmayan, Londra'daki uçak kazasından kurtulduğu için ona adeta peygamber gözüyle bakanlar da vardır. Sokaklardaki yürüyüşleri ve hükümet aleyhine gösterileri "ahmak"ça bulan Hayrünisa, Menderes'e ilişkin, "*Menderes'in Cenab-ı Allah'ın seçkin kulu, mübarek bir adam olduğu katiiyen kafalarına girmiyor. Böyle olmasa hiç Londra'daki o hafazanallah tayyare kazasından sağ salim kurtulur muydu? Allah onu başımıza gâvurluğun kökünü kazısın, dini diyaneti kurtarsın diye gönderdi.*"(s. 396) diye düşünmektedir.

Ülkede Demokrat Parti iktidarına yönelik tepkilerin iyiden iyiye çoğaldığı Mayıs ayı sonlarına doğru Halim'in arkadaşı Ali İhsan, radyo konuşmasını dinlediği Menderes hakkında şu yargıda bulunur: "*Duruma gönlünce el koyamamak kudurtuyor herifi, kudurdukça alçalıyor, alçaldıkça düşüşü hızlanıyor: Yıldırım gibi düşecek, yıldırım!(...) göreceksin!*"(s. 412)

Roman, radyoda ilân edilen Silâhlı Kuvvetler bildiriyle son bulur: "*Silâhlı Kuvvetlerimiz, İstanbul, Ankara, Eskişehir ve diğer büyük merkezlerde, 27 Mayıs saat 03.00'ten itibaren idareyi ele almıştır.*"(s. 454) Ayrıca Düşük Başbakan Adnan Menderes'in Kütahya'da yakalandığı, askerî bir uçakla önce Eskişehir'e, daha sonra Ankara'ya getirildiği bilgileri de gazete haberi olarak verilir. (s. 455)

Attilâ İlhan romanında farklı sosyal statülere mensup kahramanları aracılığıyla Türkiye'yi 27 Mayıs İhtilâli'ne götüren süreci anlatmıştır.

Attilâ İlhan'ın *Bıçağın Ucu* adlı romanının devamı niteliğindeki *Sırtlan Payı*¹⁶⁸, 27 Mayıs İhtilâli'ni izleyen siyasî panoramayı çizer. Demokrat Parti yönetiminin başarısızlıkları, DP'ye ve Menderes'e yönelik eleştiriler, ihtilâli hazırlayan kadronun ihtilâl sonrasına dair planlarının olmayışı, ülkedeki siyasî belirsizlik ortamı, Millî Birlik Komitesi'nin uygulamaları, ordudaki tasfiyeler ve Menderes iktidarına karşı orduyu tek çare olarak görenlerin ihtilâlden sonraki hayal kırıklıkları romanda ağırlıklı olarak işlenmektedir. Yazar, yaşananlardan hareketle *Sırtlan Payı*'nda 27 Mayıs'ın devrim niteliği taşımadığı tezi üzerinde durur.

¹⁶⁸ İş Bankası Yay., İst., 2005, (5. bas.), 502 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

1960 yılının Temmuz ve Ağustos aylarının ağırlıklı olarak anlatıldığı romanda Emekli Miralay Ferid Eminönü, kalp krizi geçirerek Emirgan'daki konağında istirahata çekilir. Miralay Ferid Bey'in tedavisiyle Doktor Sevim ilgilenmektedir. Suat, dayısının yanında olmak için Emirgan'daki konakta kalmaya başlar. Kriz gecesinden sonra Ferid Bey, İmparatorluğun ve Millî Mücadele, Mütareke yıllarıyla yakın tarihimizin hesaplaşmasını yapar. Hasta yatağında sık sık eski günlerini hatırlayan Ferid Dayı'nın geçmişe dönmesi ile 1919 yılı Mayıs'ından Eylül'üne kadar geçen zaman da romanda verilir:

Ferid Bey'in eşi Ruhsar, çok sevdiği yeğeni Suat, kız kardeşi ve Suat'ın annesi erkek tabiatlı Hayrun, eczacı İhsan ve kardiyolog Sevim, Millî Mücadele yıllarında Ferid gibi Teşkilât-ı Mahsusa'da çalışan Doktor Hayrullah, II. Abdülhamit'in Paris sefirinin kızı Gülistan Satvet şaşkırtıcı hayatlarıyla romanın gerilimini artıran kişilerdir.

Roman, 1960 yılı 5 Temmuzuna ait bir gazete haberiyle başlar. İhtilâl sonrası Demokrat Partililer'in tutuklanmaları devam etmektedir. Haberde İzmir'de gösteri düzenlemek isteyen 63 DP'linin tutuklandığı, ayrıca ihtilâl günü Menderes'i kaçırmak isteyen THY pilotunun da gözaltına alındığı bildirilmektedir: *“Millî inkılâp hareketi aleyhine nümayiş tertip etmek isteyen 63 DP'li tevkif edilmiştir. 27 Mayıs günü sabık Başvekil'i uçakla kaçırmak istediği iddia edilen THY kaptan pilotu Nusret Çingü de nezaret altına alınmıştır.”*(s. 13)

Demokrat Parti iktidarının ülkeye büyük zarar verdiğini düşünen ve yıllarca bu iktidara *“dur”* denmesini bekleyen Miralay Ferid, ihtilâlin gerçekleşmiş olmasından son derece memnundur. Cemal Gürsel'in İstanbul ziyaretinde onu görebilmek için Karaköy'e giden Miralay, halkın ihtilâle yeterince ilgi göstermediğini düşünerek kaygılanmaktadır:

“(...) Kafasında 27 Mayıs'tan beri süregelen saplantı: Halk coşkun değil, devrime gereğince ilgi göstermiyor! Gürsel'in İstanbul'a ilk gelişinde, Galata Köprüsü, her günkü görüntüsünde mi olmalıydı? Kalabalık var ama, birikmiyor. Allah bilir, Paşa'yı alkışlamazlar da!.. Devrim sabahı yasağa kulak asmayıp, benzeri heyecan ve kaygılarla nasıl sokağa uğrayarak, bütün Emirgan'a bayrak astırdıysa, önünde motosikletlerle Gürsel'in arabası görünür görünmez, alın damarları şişe şişe, avaz avaz bağıyor:

'... alkışlayın be, alkışlasanıza ulan!..'

Alkışlıyorlar. ‘Yaşa, varol’ diye bağırان birkaç kişi de çıkıyor ya, Miralay Ferid’i doyurmuyor bu: Alkışlar pat pat, şurda burda güvercin havalanmış gibi, bağırışlar ensiz ve kansız, şehrin uğultusu arasında daha doğmadan kayıp. Ne yapsa, ne etse, ne kadar avuçlarını patlatırcasına alkışlayıp ağız dolusu haykırsa, önceden içine yerleşmiş ‘sönük karşılama’ izlenimini, bunun doğurduğu üzüntüyü silemiyor. Kahırından ölecek.”(s. 18)

Miralay Ferid, Cemal Paşa’nın sönük karşılanmasını içine sindiremez. O gece göğsünde şiddetli bir sancı hisseder. Ferid Bey kalp krizi geçirmektedir. Doktor Sevim Hanım’ın müdahalesiyle ilk krizi atlatır. Ancak yaşı ve kilosu nedeniyle çok dikkatli olması, istirahat etmesi ve üzülp sinirlenmemesi gerekmektedir.

Ferid Bey, bu krizden sonra arkadaşı Mühendis Ahmet Ziya ile yaptığı konuşmanın kalbini ne kadar yordüğünü düşünür. Ahmet Ziya, onun ihtilâl karşısındaki heyecanını anlamsız bulmakta, 27 Mayıs’ın sadece bir hükümet darbesi olduğunu, inkılâp sayılamayacağını savunmaktadır. Oysa Miralay’a göre 27 Mayıs, Menderes diktasını alaşağı eden bir inkılâptır. Bu düşüncesini ve Menderes’e yönelik tepkisini şu sözlerle vurgular:

“-Ahmet Ziya’ya içierledim. (...) Adamın Menderes dedikleri Hanım Evlâdı’na benim kadar, benden ziyade kızdığını bilmesem, ‘demokrat’ diyeceğim yahu, ne laflar onlar öyle, (... Ahmet Ziya, tıknaz, üstü deri kaplı piposunu dişlerinin arasına kıştırılmış: kalın, kırpık, kır bıyıklarını kumıldatarak asıp kesiyor: ‘... olmaz bre albayım, böyle inkılâp olmaz vallahilazim, bir avuç subayın nasılsa başardığı bir hükümet darbesidir bu, üstelik plansız programsız görünüyor!’) sanki beni çileden çıkarmak için mahsus söylenmiş! (...) İnkılâp değilmiş, olmaz olur mu, inkılâbın hası hâlisi, ne var ki ağzım laf yapmıyor.”(s. 24)

Romanda 10 Temmuz 1960 tarihli bir gazete haberi yer almaktadır. Haberde, eski Demokrat Partili’lerden Polatkan, Koraltan ve Korur’un nüfuz ticareti yapmak suretiyle üç şehirde birçok gayrı menkul edindiklerinin hükümet tarafından tespit edildiği bildirilmektedir:

“Uzun ve yorucu çalışmalar sonunda Hükümet, sabık bakanların gayrı menkul alım satımında ne derece ‘hüner’ sahibi olduklarını tespit etmiştir. Devlet Bakanlığı tarafından yapılan açıklama nasıl servet sahibi olduklarını ortaya koymaktadır.

Anlaşıldığına göre, Hükümetçe bir yerde fabrika yapılacağı kararlaştırılınca, sabık bakanlar telefonla durumu yakınlarına bildirmekte, kıymetlenecek yerdeki arsaları henüz kimse haberdar değilken 'kapatmaktaydılar.'

Arsa spekülasyonunun şampiyonluklarını Hasan Polatkan, Refik Koraltan ve Eski Başvekâlet Müsteşarı Ahmet Salih Korur'un ellerinde tuttukları anlaşılmıştır. Korur'un Ankara, İzmir ve İstanbul'da 48 gayr-ı menkulü olduğu tespit edilmiştir. Korur'u 36 gayr-ı menkulle Polatkan takip ediyor, Koraltan ise 30 gayr-ı menkul ile üçüncü sırada bulunuyor.

Koraltan'ın birinci geldiği mevzuun, çıplak kadın resimleri koleksiyonu yapmak olduğu, geçen hafta evinde yürütülen bir arama sonunda meydana çıkarılmıştır.”(s. 29-30)

Romanda Temmuz 1960 tarihli bir başka gazete haberinde ise Amerika'nın Türkiye'ye 1 milyar lira hibe ettiği, bu paranın 500 milyonunun Millî Savunma hizmetlerine ayrılacağı bildirilmektedir. Ferid Bey, bu habere çocuk gibi sevinir. Ona göre “*Hanım Evlâdı Menderes iktidardan uzaklaştırılır uzaklaştırılmaz, Amerika kesenin ağzını açmış*”tır.(s. 185)

Suat, geçirdiği kalp krizi nedeniyle sinirlenmemesi için gazete dahi okuması yasaklanan dayısına okuduğu iyi haberleri zaman zaman aktarmaktadır.

27 Mayıs İhtilâli'nin fazla “*yumuşak*” gittiğini düşünen Miralay Ferid, devrimin başarıya ulaşabilmesi için gerektiğinde İstiklâl Mahkemeleri'nin yaptığı gibi kan dökülmesini savunur. Halkın devrime aldırış etmediğini, sadece ordu, basın ve aydınların ilgili olduklarını, bunun da endişe verici olduğunu düşünür. Bu düşüncelerini yeğeni Suat'la paylaşır. Suat ise devrim hükümetinin icraatlarını dağınık, tutarsız ve etkisiz bulmaktadır. Suat'a göre ihtilâli hazırlayan kadro, iktidarı devirdikten sonraki eylemlerini planlamadığından ülkede siyasî belirsizlik söz konusudur: “*-Acaba yanılıyor muyum dayı? Menderes'i devirmek için ne yapacaklarını inceden inceye planlamışlar, sonrasını galiba ciddî bir esasa bağlamamışlar.*”(s. 221-222)

Mühendis Ahmet Ziya Bey, Miralay'ın Ferid'in hastalığı sırasında onu sık sık ziyarete gelir. Ahmet Ziya, eski bir sosyalisttir. Ferid Bey, hasta yatağında önceleri yürekten sevindiği ihtilâlin başarısız olduğunu düşündükçe çok üzülmemektedir. O, Menderes iktidarına karşı orduyu tek çare olarak görenlerdendir; ancak ihtilâl sonrası hayal kırıklığına uğrar. Orduyu tek çare olarak görmesinin sebebi ise Kemal Paşa

kuşağından gelmesidir. Sürekli savaşılan bir kuşağın adamı olarak Miralay Ferid, ordunun başarısız olmasını asla kabullenememektedir:

“Yine öyle olacak sanıyordu: şafağın pembe serinliğinde beliriveren tanklar, şehrin kavşaklarını tutup toplarını önemli yapılara çevirdiler mi, kötüye işleyen saat duracak, ‘milletin makûs talii’ bir kere daha yenilecekti. Olmadı galiba! Baştaki öfkesi, ordudan bir ‘dur’ diyenin çıkmamasından ileri geliyordu, sonraki şaşkınlığıysa ‘dur’ demenin fazla bir şeyi çözümlememiş olmasından: yönetim ele geçirilmişti ama, halkın elinden alınmışa benziyordu. Peki, demokrasiyi çoğunluk diktası, Meclis’i gönül eğlencesi haline getirenler değil miydi bu yönetimden kovulanlar?”(s. 229)

Ahmet Ziya, *“27 Mayıs’ın devrim filân olmadığını, ilkel bir hükümet darbesi sayılması gerektiğini”*(s. 229) savunur. Ona göre, 27 Mayıs’ın devamı gelmemiş, ordu darbe sonrası ne yapacağını şaşırmıştır. Ahmet Ziya, Miralay Ferid’in kuşağını bir aksiyon kuşağı olarak görmektedir. Bu kuşak, 1919’a kadar birçok eyleme karışmış ancak hepsinde yenilgiye uğramıştır. Ahmet Ziya, gerek Ferid Bey’in gerek kendi kuşağının başarısızlık sebeplerini, *“... Teoriyle pratiği dengeli ve rabıtalı bir şekilde yürütmek diye bir şey varsa, son yetmiş beş yılda Türklerin yapamadığı budur. Miralayın nesli teorisi olmayan aksiyonların ateşinde erimiş, biz, aksiyonu olmayan teorilerin girdaplarında boğulmuşuzdur.”*(s. 250) sözleriyle açıklar.

Ahmet Ziya, Miralay Ferid’in de içinde bulunduğu İttihatçı kuşağı teoriden uzak bir aksiyon kuşağı olarak düşünür. 27 Mayıs’ın da bu kuşağın ürünü, nazariyesi bulunmayan bir aksiyondan ibaret olduğunu belirtir: *“...27 Mayıs, dedi, onların istikâmetinde bir hareket: nazariyesi olmayan bir aksiyon! Kanaatımı sorarsanız, neticesiz kalmaya mahkûmdur. Matbuatın, son beş yıl içinde ortaya attığı tezlerle, belki bazı kanun tadilatı yapılabilir ama, ihtilâl yapılamaz.”*(s. 251)

Ahmet Ziya, 27 Mayıs’ın Güney Amerika ülkelerindeki darbelere benzediğini, Menderes hükümetini deviren cuntanın ihtilâl sabahı NATO’ya ve CENTO’ya bağlılığını ilân etmesinin de son derece dikkat çekici olduğunu belirtir. Menderes’e kullandırılmayan Amerikan kredisinin cunta hükümeti emrine verilmesi, ona göre 27 Mayıs’la Amerikan bağlantısını açıklamaktadır:

“-(...) Güney Amerika ülkelerindeki hükümet darbeleriyle, alay eder dururuz. Amerika Doğu Akdeniz’e ayak basalı, bizim buraları oralara dönmedi mi? Biliyorsunuz, Menderes düşürülmeseydi, iki ay sonra Rusya’ya gidecekti, blöf

yapıyordu belki ama, tehlikeli bir blöf! Onun hükümetini deviren, yani kendi hükümetine başkaldıran cuntanın, ihtilâl sabahı NATO'ya ve CENTO'ya bağlı olduğunu ilân etmesi nasıl iç bulandırmaz?

(...) Menderes'e kullandırılmayan Amerikan kredisi cunta hükümetine açılmıştır. Ayrıca Washington, Türkiye'ye bir milyar hibe ediyor. Kara gözümüze mi âşık?"(s. 251)

Yazarın sözcülüğünü üstlenen Ahmet Ziya, devrimcilik tarihi üzerinde de durur. Ona göre, *"devrimciliğin tarihi, bir bakıma yabancı müdahalelerin tarihi"*dir. (s. 252) Yapılan her devrimci hareketin arkasında, mutlaka yabancı bir güç bulunduğunu belirtir. Yaptığı durum tespitini 27 Mayıs ile ilişkilendirir ve hareketin üst yapıyla ilgili olduğunu, halkın hareketi desteklemediğini şu sözlerle dile getirir:

"... Kendimizi aldatmayalım: hareket üstyapıdadır. Bunlar bürokrat, başka türüsünü esasen bilmezler! Menderes tahakkümünün dayandığı halkçı demagojiye irtica diye hücum edecekler, kasaba çarşılarında çarşafli kadın, bereli ihtiyar kovalayıp, iktidarı dışa bağlı bir iktisadın mutemet adamlarına bırakacaklar. Bırakacaklar da laf mı, şu kurdukları hükümete baksanıza, bıraktılar bile: israf bahanesiyle sınai yatırımların durdurulması, buna mukabil ticaret burjuvazisinin şikâyetlerini önleyecek tavizler verilmesi neden, işte bundan!

... Halkın hareketi desteklemediği aşikâr, eğer mukavemete tevessül etmiyorsa, başı çekmesi icap eden aydınların, hep o geleneksel batıcılık numarası dolayısıyla karşı tarafta olmasından, başka şeyden değil!"(s. 254-255)

Ayrıca Ahmet Ziya, aydınlarla ilgili tespitini de Suat'a şöyle açıklar: *"-(...) bu ülkeyi iki yüz senedir aydınlar batırır, halk, canını süngüsüne takıp kurtarır, işin aslı bu!"(s. 255)*

Romanda yer alan 12 Temmuz 1960 tarihli bir gazete haberine göre Devlet Bakanı Âmil Artus tarafından okunan ve Millî Birlik Komitesi'nce onaylanacak olan İnkılâp Hükümeti'nin programında yer alan belli başlı hususlar şunlardır:

"-Anayasa hazırlanmaktadır. Vatandaşın hür iradesini aksettirecek bir seçim mekanizması kurulacaktır. Türk mahkemelerine hiçbir kuvvet müdahale edemeyecektir. Millî savunmamız için en modern vasıtalar sağlanacak, ordu mensuplarının yaşama seviyesi yükseltilecektir.

-Dış siyasetimiz 27 Mayıs sabahı radyolarda dünyaya ilân edilen prensiplere dayanmaktadır. 'NATO'ya bağlıyız, CENTO'ya bağlıyız. NATO müttefiklerimizden

bahsederken ABD ile olan samimî ve ileri dostluk bağlarımıza işaret etmemek mümkün değildir'

-Malî ve iktisadî işlerimiz için azami tasarruf yapılacak, planlı hareket edilecek ve hakiki bütçe denklîği temin olunacaktır.

-Hükümetimiz yabancı sermaye yatırımlarını en sıhhatli dış yardım kaynağı telâkki etmektedir. Bu bakımdan yabancı sermayeyi teşvik için gayret sarf edilecek ve Türkiye'deki yatırım imkânlarını yabancı sermayedarlara tanıtmak üzere lüzumlu teşkilâtın kurulmasına çalışacaktır.”(s. 260)

Açıklanan hükümet programı, Millî Birlik Komitesi'nce kabul edilir. Böylece hükümet, güvenoyunu alır. Amerikan Büyükelçisi Warren de Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'e Amerika'nın hükümet programını olumlu karşıladığını belirtir. (s. 274)

4 Ağustos 1960 tarihli gazete haberinde Orgeneral Cevdet Sunay'ın Genelkurmay Başkanı olduğu, ordudan 235 general ve amiralin 'orduyu gençleştirme hareketi'ne uygun olarak emekliye sevk edildiği bildirilmektedir. (s. 407)

Bu haberi okuyan Suat, “*Silâhlı Kuvvetler'in kilit noktalarından, Menderes yandaşı generalleri mi ayıkıyorlar; yoksa, darbeyi gerçekleştiren kadro uyuşmazlığa düştü de, bir taraf ötekini mi temizliyor?*”(s. 409) diye aklından geçirir.

Suat, dayısı Ferid Bey'in kalbinin bu habere dayanamayacağı inancındadır. Dayısının birkaç gün önce ordudaki ikilik nedeniyle tasfiyenin yaklaştığını söylediğini hatırlar ve bu konuda haklı çıktığını düşünür. Suat, Miralay Ferid'in her an yeni bir kriz geçireceğinden korktuğu için ordudan yüzlerce generalin ayıklandığı haberini ona söylemez. Genç kadın, dayısının “*ihtilâlin ertesi günü kur bir İstiklâl Mahkemesi, başta Hanım Evlâdı olmak üzere, sakıt iktidarın mes'ullerini ya kurşuna diz ya sallandır.*”(s. 411) diyecek kadar Menderes iktidarından nefret ettiğini ve ihtilâli gerçekleştiren orduya güveninin tam olduğunu bilmektedir. Ordudaki ikilik ve tasfiyeler, Suat'a göre, Miralay'ın hasta kalbini tüketecektir.

Ferid Bey'in erkek görüntülü kardeşi Hayrunisa ise DP hükümetinin devrilmesinden, sabık Başvekil'in yaşadıklarından son derece rahatsızdır. Hayrun'un sözleri, yaşananlara rağmen Menderes taraftarlarının varlığına kanıt niteliğindedir:

“-... İnsaf yahu, insaf!... Menderes'e neler yapmışlar duymadınız mı? Harbiye'de mevkuf iken, gecenin bir vaktinde, bahane uydurup uydurup uyandırılmış. İşte size yeminle söylüyorum, vallahi çok emin yerden işittim. İnsan

kulaklarına inanamıyor ama, hakikat: her uyandırılışında, eli ayağı çözüliyor fukaranın, kurşuna dizilecek sanıyor. Tarifsiz endişeler içerisinde, 'Bu kadar çabuk mu?' diye sorar, 'Beni önce sorguya çekmelisiniz,' dermiş. Vah yavrurum vah! Yüreğim parça parça oldu. Müstehak mıdır reca ederim, nihayet bir başvekidir bu zat, ayrıyeten milletin intihap ettiği bir başvekil..."(s. 429)

7 Ağustos'taki bir gazete haberinde general ve amirallerden sonra "*albay, yarbay, kıdemli binbaşı ve binbaşular ile bunlara eş rütbelerdeki askerî memurlardan yüzde otuzunun emekliye ayrılacağı*"(s. 435), gönüllü usulüne göre yürütülecek çalışmayla emekliye ayrılacak askerî personel sayısının iki bin civarında olmasının beklendiği belirtilmektedir.

Romanda yer alan 8 Ağustos tarihli bir başka gazete haberinde ise 27 Mayıs'ın zorunluluktan doğduğunu ileri süren Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in şu sözlerine yer verilir: "*Yapmak lâzımdı ve yaptık. Bunu benden çok daha önce istediler. Kabul etmedim. Fakat çıkar yol kalmayınca bizi mecbur ettiler.*"(s. 460)

İdealin seçimle iş başına gelecek iktidara işlerin teslim edilmesi olduğunu bildiren Orgeneral Cemal Gürsel, seçimler için 27 Mayıs 1961'in hedef alındığını belirtir. (s 487) Yattığı yerden komşuların radyolarından işittiği yeni seçim tarihi üzerine Miralay Ferid endişeye kapılır. Askerlerdeki seçim isteğine anlam veremez. Demokrat Partililerin yeni bir parti kurarak seçim kazanmalarından korkar:

"-... Nedir bu bizim paşalardaki seçim merakı yahu? Rahmetli Atatürk böyleydi. Terakkiperver Fırka diye, Serbest Fırka diye az dert mi açtı başımıza? İsmet Paşa, hakeza: Demokrat Parti belâsını, Hanım Evlâdı'nı tepemize tebelleş eden kendisidir. Şimdi Cemal Paşa, ulan hazır reiskâra oturmuş, memleketin terakkisi için vacip olanı yapacak yerde, seçim! İsmet Paşa'yla görüşmedi mi, mutlaka ondan kaptı bu fikri. Seçim, amenna seçim, ama ya bu Demokratların kuyrukları yeni bir parti uydurup da, efendime söyleyeyim..."(s. 390)

Ferid Bey, kendisini ziyarete gelen Ahmet Ziya'ya seçim yapılacağı haberlerinin doğru olup olmadığını sorar. Ahmet Ziya, ölüm döşeğindeki bu adamın ülkesinin kaderiyle hâlâ bu derece ilgileniyor olmasından çok etkilenir. Ona göre Miralay Ferid, "*seferberlik kuşağı*" adamlarındandır. Bu kuşağın insanlarındaki gücün sonraki kuşaklarda bulunmadığını, yerini çıkar hesaplarına bıraktığını düşünen Ahmet Ziya; Miralay'ın kuşağını ve Menderes iktidarını deviren subayları fikir açısından karşılaştırarak onları bir geleneğe bağlar. Bu gelenek, İttihatçılıktır:

“-... Aksiyon neslidir bunlar, mayaları İttihatçıdır; kendilerini belki Nâsırcı zannediyorlar ama, hakikatte Menderes’i deviren subaylar da İttihatçı: münevver bürokrasi, ticaret burjuvazisine zebun olmayı kolay kolay hazmedemiyor. Şu var ki, ne kadar koyu bir radikallik tasarlarsa taslasınlar, varacakları konak faşizmdir.

... Millî Birlik Komitesi’ndeki tereddüt bundan. Başladıklarını sonuna kadar aynı kararlılıkla götürmekte direnenlerle, daha şimdiden burjuvazinin telkinlerine kulak verenler çatışıyor. Malûm ya burjuvazi ancak monopoller safhasında vahşi faşizme yatkındır, inkişafında orman kanunu muteber iken değil! Biz monopoller safhasında olmadığımızı göre...”(s. 493-494)

Hasta yatağında hayatının muhasebesini yapan, “sevabımıza besbelli, sırtlan payını kabul etmeyişimiz yazılacaktır.”(s. 500) diye düşünen Miralay Ferid’in yorgun ve yaşlı kalbi, sonunda ölüme yenik düşer.

Çanakkale, Gazze ve İstiklâl Savaşı gazilerinden Emekli Miralay Ferid Eminönü’nün hayatından hareketle 1919’u ve 1960’ı hazırlayan nedenlerin karşılaştırıldığı *Sırtlan Payı*; 27 Mayıs’ın ihtilâl sonrası yaşananlar nedeniyle devrim niteliği taşımadığı fikri üzerine kurulmuş bir eserdir.

Vedat Türkali’nin *Bir Gün Tek Başına*¹⁶⁹ adlı romanı, 1960 İhtilâli’ni hazırlayan toplumsal çalkantıların yansıtıldığı bir eserdir.¹⁷⁰ Roman, eski devrimci Kenan’la felsefe öğrencisi Günsel arasındaki aşk üzerine kuruludur. İhtilâlden önceki dokuz ayın işlendiği eserde şu siyasi meselelere yer verilir: Demokrat Parti’nin artan baskısı, basına uygulanan sansür, gazetecilere yönelik baskılar, yanlış ekonomi politikaları, ülkedeki huzursuz ortamda tek parti döneminin etkileri, muhalefete yönelik baskılar, Vatan Cephesi, Tahkikat Komisyonu, iktidarın Rusya ile yakınlaşması, öğrenci protestoları.

Evvelce Konya’da öğretmenlik yapan, sonrasında bir yayınevi sahibi olan Kenan, Nermin’le on dört yıllık evlidir ve Zeynep adında bir de kızı vardır. Felsefe

¹⁶⁹ Cem Yay., İst., 1977,(4. bas.), 595 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁷⁰ Fethi Naci mutluluklar, hüznler, sevinçler, acılarla içiçe “bir sevda türküsü” olarak nitelendirdiği bu romanı çok başarılı bulduğunu ifade eder ve şöyle der: “İlk defa gerçekçi bir romanda ilerici dünya görüşünün romana bir yama gibi eklenmediğini, yazarın dünyaya, insanlara ve olaylara bakışının olağan bir yöntemi olduğunu görüyoruz. Vedat Türkali, bireyleri toplumsal olayların etkisi içinde, bireyselle toplumsalın karşılıklı etkileşimleri içinde gösterebildiği için hem romanın kişileri romancıdan bağımsız bir yaşarlık, bir sahihlik kazanıyorlar hem de toplumsal olaylar, toplumsal gerçeklikler romana eklenmiş gereksiz betimlemeler olmaktan kurtuluyorlar.” (100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme, s. 238)

öğrencisi ve fakülte kitaplığında memur olarak çalışan Günsel'le tanışmaları, Kenan'ın aile hayatını etkiler. Günsel, işçi ağabeyi gibi devrimci düşüncelere sahiptir ve öğrenci olaylarının merkezindedir. Günsel'de kendi devrimci gençliğini gören Kenan, yalnızlığının ve bunalımlarının bu genç kızla sona ereceğini düşünür. İlişkileri kısa zamanda ilerler, Kenan'ın arkadaşı Rasim'in Teşvikiye'deki evinde buluşmaya başlarlar. Ülke, 27 Mayıs'ı hazırlayan günleri yaşamaktadır. Günsel, polis-öğrenci çatışmalarının içindedir. Sıkıyönetim ilân edilse de eylemler yoğunlaşır, direnişler sırasında yakalanıp hücreye kapatılan, sonra salıverilen öğrenciler arasında Günsel de vardır. Yaşlı Kenan ise eylemlerin dışındadır. Günsel'in arkadaşları, Kenan'ın gizli polis olabileceğini düşünmektedirler. Kenan'ı çok sevdiği halde Günsel de buna inanır. Kenan'dan hamile olan Günsel, bu durum karşısında çocuğu aldirmaya karar verir. Kenan, Günsel'in kendisini terk etmesi, karısı Nermin'in de boşanmayı kabul etmesi üzerine kendisini yapayalnız hisseder. Günsel'e kendisinin muhbir olmadığını bildiren bir mektup yazarak intihar eder. Günsel, Kenan'ın 26 Mayıs'taki cenaze törenini gizlice, ağlayarak izler, Kenan'ın çocuğunu dünyaya getirmeye karar verir.

Dokuz aya yakın bir süreyi işleyen roman, küçük burjuva aydını Kenan'ın intiharıyla sonuçlanır. Baskının ve tepkinin en yoğun olduğu bu dönemin ekonomik bunalımlarından, ticarî uçkâğıtçılıklarına, Vatan Cephesi meselesinden öğrenci-polis çatışmalarına, polis takiplerinden yerel örgütlenme çabalarına kadar pek çok sosyal ve siyasî mesele; roman kurgusu içinde ele alınmaktadır.

Romanın ilk kısmında ülkede artan siyasî gerginlik, Kenan'ın okuduğu bir gazete haberi ile okuyucuya hissettirilir. DP iktidarı, muhalefete tahammül gösterememekte, hatta Çanakkale mitinginden dönen CHP heyetini karşılayan gazeteciler bile tutuklanmaktadır.

Kenan'ın arkadaşı Rasim; kurulu düzene ayak uyduran, çıkarıcı, açığız bir adamdır. Kenan'ı toy, beceriksiz, inatçı ve kanı bozuk bir toplumcu olarak görmektedir. Kenan'ı imkânları değerlendirememekle suçlayan Rasim, ona Demokrat Parti'nin yeni açılımı olan Vatan Cephesi'ne girmesinin hayatını değiştirebileceğini ima eder. 1946'da solcu eylemlere katılan, hatta bir ara tutuklanan Kenan ise Vatan Cephesi listesine girmesinin mümkün olamayacağını, DP iktidarına yönelik tepkisini sert bir dille ifade eder: *"-Yok Vatan Cephesi'ne gireceğim, yok kağıt tahsisi verecekler... Bu namussuz, bu alçak herifler, orospu çocukları*

koruyacak beni de param olacak, işim sağlama bağlanacak. Söyleyeceğin bunlar... Şu kadehe zehir koyman bana daha erkeğe geliyor, inan!”(s. 28)

Kenan, üniversiteden hocası “Baba”nın evine Günsel’le birlikte gider. Sol çevrenin bu ünlü simasıyla Kenan ve Günsel, ülkenin Demokrat Parti yönetimindeki durumu üzerine değerlendirmelerde bulunurlar. Evi devrimci gençlerin uğrak yeri olan Baba, iktidarın yanlış politikalarından rahatsızdır ve hükümetin sonunun kötüye gittiği düşüncesindedir. Baba’ya göre Demokrat Parti iktidarı, kendilerine hesap soran çıkamayacağı için son derece rahattır, olumsuzlukları görmezden gelmek, DP’nin âdeta temel politikasıdır. Baba, hükümetin bu durumunu Kenan ve Günsel’e söylediği şu sözlerle dile getirir:

“-Okumuşsunuzdur, geçende Adnan Bey’in bir konuşması vardı. Kırklareli’nde olmalı. ‘Hesap vermeye hazırız’ diyor. Rahat konuşuyor. Ona göre, bu hesabı almaya kalkışacak güçler yok ülkede...”(s. 99)

“-Tam anlamıyla, batmış bezirgân durumundalar. İçlerinden, yüreklerinin içinden biliyorlar bunu. Bilmezden gelerek kurtulacaklarını sanıyorlar. Şimdi birinin çıkıp onlara bu durumu açıkça bildirmesi kalıyor. Kim çıkacak? Sorun bu...”(s. 100)

Baba, DP hükümetinin ekonomi politikası üzerinde de durur ve ülkenin büyük devletlerden aldığı yardımlara karşılık ne çok bedel ödediğini söyleyerek durumun Osmanlı’nın son günlerine benzediğini şöyle vurgular:

“-Yeni bütçe dolayısıyla istatistikleri karıştırıyorum bugünlerde. Sayılara bakıyorum. Tıpkı Osmanlı’nın son günleri... Sığınmışlar düvel-i muazzamaya. Ağzının içine, eline bakıyorlar. Süründürmeye bayılır onlar da... Ne ondurur, ne güldürler. (...) Dışarıdan yalvar yakar aldıklarının kaç katını, Amerika çıkarına harcıyorlar içerde, dışarıda... Ne hesaptır, ne akıldır bu? Öyle bir içli dışlı finans kapital oyunu ki, ülkeyi, hem yardım diye dışarıya el açtırır, hem o yardımı esirgiyor görünerek süründürür, hem de yardımın en büyüğünü o koparır, alır ülkeden. Böylesine rezil, çelişkili durum.”(s. 100)

Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren tefeci-bezirgân yapının değişmediğini savunan Baba; Demokrat Parti iktidarı ile ülkedeki finans kapital saltanatının daha da arttığını, tefeci-bezirgân zümrelerin daha da güçlendiğini vurgular. Baba’nın düşüncesine göre ülkenin Amerikan üstleri ile doldurulması, vatanın satılmasıyla eş değerdir: *“-Perşembenin gelişi çarşambadan belliydi ya, ülke daha böylesine apaçık*

vatan satıcılarına kaptırılmamıştı. Bu atom çağında, Amerikan üstleriyle donattılar ülkeyi.”(s. 101)

İktidarın icraatlarından duyduğu endişeleri dile getiren Baba, ülkedeki kötü gidişi yalnız askerin engelleyebileceğini düşünür: “-*Belki namuslu askerlerimizin gözlerini açar bu gidiş. Tek umut onlarda görünüyor.”(s. 102)*

Hükümetin muhalefeti sindirmek amacıyla oluşturduğu Vatan Cephesi’ne katılımlar günden güne artmaktadır. Rasim’in telkinleriyle Kenan’ın eşi Nermin, kayınvalidesi ve kızları da Vatan Cephesi’ne kaydolurlar. Kenan, ailesinin geleceği için bunu yaptığını söyleyen Nermin’den bu olaydan sonra tamamen uzaklaşır. Kenan’ın Nermin’den boşanmayı, Günsel’le bir gelecek kurmayı düşündüğü 1950 yılının son günlerinde ülkedeki siyasî atmosfer daha da kötü bir hal alır. İktidar ve muhalefetin kıyasıya çatıştığı, gazetelerin kapatıldığı, gazetecilerin tutuklandığı gerilimli günler; romana şu ifadelerle yansımaktadır:

“Mecliste gürültülü toplantılar oluyordu. Bir Pulliam sorunu çıkarmıştı basın. Hükümet, Basın Enstitüsü’nün protestosuna yayın yasağı koymuştu. Gazeteciler yargılanıyor, cezaevine konuyor, gazeteler kapatılıyordu. Bir sabah sansür çağının başladığını muştular gibi birçok İstanbul gazetesi boş, beyaz sütunlarla çıktı. Amerika’da Türk Basın rejimine çatan yayınlar vardı. Muhalefet durumu protesto ediyordu.”(s. 130)

Kenan, çalkantılar ortasında gelecekte umutlu mu olmak yoksa büsbütün umutsuzluğa mı düşmek gerektiği konusunda kararsızdır. O, daha çok Günsel’le birlikte geçireceği günleri beklemektedir.

Romanın ikinci bölümü, 1960 Şubatı’nda ülkenin içinde bulunduğu ortamın Kenan’ın bakış açısından değerlendirilmesiyle başlar. Muhalefet lideri İnönü’nün altı ay içinde seçim olacağını ileri sürmesi, Başbakan Menderes’in Londra’daki uçak kazasından kurtulmasının ardından halkın coşkun gösterileri, Said-i Nursî ile Başbakan’ın yakınlığı, basına uygulanan sansür, öğrenci protestoları gibi konular bu değerlendirmeler arasındadır.

Günsel, öğrenci arkadaşları ve ağabeyinin tanıdığı bazı devrimci işçilerle sık sık bir araya gelerek ülke gündemini tartışmaktadır. Muhalefetin gensoru önermeleri vererek iktidarla kapıştığı günlerde işçi Şevket, ülkenin kötü durumunda muhalefetin de büyük payı olduğunu belirterek tek partili döneminin krize zemin hazırladığını

özellikle vurgular: “-Allah belâsını versin o muhalefetin... İktidardayken öyle pislettikler ki ülkeyi şimdi kendileri de geberip gidecek o pisliğin içinde...”(s. 180)

Şevket, işçilerin CHP iktidarı döneminde örgütlenmeye çalıştıklarını, ancak hükümetin sendikalaşmaya geçit vermediğini ve emekçinin en temel özgürlüğünü engellediğini söyleyerek asıl suçlunun İnönü olduğunu savunur. Şevket’e göre işçiyi demokrasiye dahil etmeyen tek parti iktidarı, özellikle de İnönü, ülkedeki bozuk düzenin temel sorumlusudur:

“-1946’da biz dokumacılar örgütlenmeye başlamıştık, dedi. Ferid ağbi vardı rahmetli... Nur içinde yatsın... Gece gündüz, aç susuz, sabahlara kadar tüzükler hazırlar. Yaşlı adam da... Dur durak yok... Ölüsem ben öleyim çocuklar diyordu... Nasıl gelişti birden sendikalar biliyor musun? Hem sendika; öyle bugünkü gibi arpalık değil... Ne oldu sonra? Bu Sağır bir gecede tuz buz ettirdi her şeyi. Kaburgasını kırdılar ağbinin. Süründürdüler yıllarca cezaevlerinde... Demokrasi yapacaklarmış pezevenkler!... Halksız, işçisiz demokrasi olur mu be? Koyun sürüsü ettiler milleti... Ah bu Sağır... Hani gazetede görüyorum da, geçenlerde taşlamışlar, kafasını yaracaklarmış, oh olsun dedim; sen ektin bunları, biç bakalım şimdi... Hep bize mi olacak? Şu kadar acımam valla... Şimdi de tutturmuş özgürlük diyor... Allah bir dediğine inanmam bu Sağırın ben!...”(s. 180-181)

İşçilerden Remzi de İsmet Paşa’ya tepki duymakla birlikte, işçilerdeki İnönü düşmanlığının onları alternatif olarak gördükleri Demokrat Parti’ye yönelttiğini, bu durumun daha da vahim olduğunu düşünmektedir:

“-İyisin de Şevket ağbi, İsmet Paşa düşmanlığı sapıttırıyor işçileri, demokrat olup çıkıyorlar. (...) Bizim Malatyalılar Paşa der, başka demezler; ama onun dışında on sekiz il dolaştım; işçiye, Paşa deme de ne dersin de! Demirkıratlıkları da oradan geliyor... Başka yol bilmiyorlar ki... Ya o, ya bu!...”(s. 181)

Kenan, Günsel’in devrimci ağabeyi Hasan’la da tanışır. Bir işçi olan Hasan, hükümetin basına ve aydın kesime uyguladığı baskıdan, iktidar-muhalefet gerginliğinden oldukça rahatsızdır. İktidara yönelik örgütlü bir başkaldırının gerekliliğine inanır:

“-Ahmet Emin Yalman’ı bile içeri tıktılar. Türkiye eski Türkiye değil. Ankara’da, burada, Rize’de, teknikerler yürüdü. Adana’dakileri copla dağıttılar. Halkçılarla, Demokratların kavgası mı bu yalnız?... Uşak’ta, Konya’da İsmet Paşa’ya yapılanlar?... Gaz bombaları... Aralarındaki çelişkiler öylesine sert, derin

ki, dışlarında bir götürücü beklemeğe gerek yok sanıyorum. Daha biz güçlü değiliz. Daha doğrusu gerçek güç olan yığınlar içinde örgütlü değiliz yeterince. Bu kapışmayla bize de bir yer açılacak sonunda.”(s. 234-235)

1960 yılının Mart ayında üniversite öğrenci derneklerinin ileri gelenleri toplanarak iktidarın baskıcı tutumuna karşı ortak bir cephe kurmanın yararlı olacağı görüşünü benimserler. Günsel de bu öğrencilerin arasındadır. Günsel’in faaliyetlerini ağabeyi Hasan destekler; ancak kardeşini dikkatli olmaları hususunda uyarır.

Romanın üçüncü bölümü, 1960 yılı Nisan ayından 27 Mayıs’a kadarki süreci işlemektedir. Muhalefetin parlamentodan meydanlara taşıdığı, DP-CHP gerginliğinin son haddine vardığı, İnönü’ye karşı saldırıların yoğunlaştığı DP iktidarının son günleri; romanda şu ifadelerle yer bulmaktadır:

“-C.H.P. milyoneri Vehbi Koç’u kırk yıllık partisinden ayırdılar. Tanrı şaşırtmasın!.. Yasalar uygulanmıyormuş, asıl nedeni buymuş derdin, partizanlık sarmış her yanı. İspat hakkı, çifte meclis, bir de özgürlük diyordu muhalefet. Mart sonunda, Kayseri’de, Yeşilhisar’da, vilâyete zorla girdiler diye C.H.P.’liler üstüne ateş açıldı, 17 kişi yaralandı. (...) 2 Nisan’da İnönü Kayseri’ye vardı. Trenini Himmetdede’de durdurdular. Olay büyüdü. Bir sürü kavga, gürültü... Üç saat sonra yolu açtılar. Kayseri’ye girebildi İnönü. Ertesi günü yapılacak Kayseri C.H.P. İl kongresini yasakladılar. İnönü Yeşilhisar yoluyla Ankara’ya dönecekti. İncesu’da durdurdular arabasını. Tartışmalar, kavgalar, olaylar... İncesu’da dokuz saat bekletildi İnönü. Sonunda kente sokmadılar. Yeşilhisar yolundan Ankara’ya döndü. Ordu da için için kaynıyor, diyenler de vardı ya, söyleyenin de, dinleyenin de inanacağı gelmiyordu pek. Fısıltı gazetesi başladı mı millette lâf mı eksik?... Yalnız, Kayseri olaylarında, ordunun politikaya karıştırılmasından üzüntüye düşen bir kurmay albayla bir kurmay binbaşının emekli edildiğini yazdı gazeteler. Daha Ocakta Menderes, muhalefetin zorbalık yoluna saptığını, dünyayı başlarına yıkacağını söylüyordu. C.H.P. 11 gensoru önergesi vermiş, hemen hepsi geri çevrilmişti. ‘Gidecekseniz’ diyordu İnönü. Nasıl gideceklerdi?..”(s. 349-350)

Nisan başında Menderes’in temaslar kurmak üzere Rusya’ya gideceği haberleri, Günsel ve arkadaşları için dikkat çekici bir aşamadır. Baba, Başbakan’ın planlanan Rusya ziyaretini Batı’ya karşı bir şantaj olarak değerlendirir. Amerika’nın Türk-Rus yakınlaşmasını tehdit olarak algılayacağını ve hükümete pahalıya ödeteceğini ileri sürerek bu durumun DP iktidarının sonunu hazırlayacağını söyler:

“-Belki de asıl şantaj politikasına şimdi başlıyorlar, dedi. Bu deyimi yıllardır Batı diplomasisi Fatin Rüştü için fıslıdayıp duruyordu. Batı basınında çok geçti. Amerika’ya kapalı şantajdan açık şantaja demek. Güç biraz!... Pahalı ödetirler. Hani, eceli gelen köpek cami duvarına... derler. Bunlar daha da kötüsünü seçtiler: Kilise duvarına!...”(s. 360)

Nisan’ın ikinci haftasında önemli olaylar birbirini izlemeye başlar. Cumhuriyet Halk Partisi ve muhalif basının eylemlerini araştırmak üzere Tahkikat Komisyonu’nun kurulması, ülkedeki baskının açık bir göstergesidir:

“12 Nisanda Demokrat Parti Meclis Grubu, C.H.P. hakkında meclis tahkikatı açılması kararına vardı. (...) 18 Nisanda C.H.P’nin ve bir kısım basının eylemlerini araştırıp soruşturmak için 15 üyeli bir ‘Tahkikat Komisyonu’ kuruldu, bütün siyasal eylemler yasaklandı. (...) bunaltıcı, ağır bir hava esiyordu ülkede. Tahkikat Komisyonu’na olağanüstü yetkiler veren tasarının yasalaşması bekleniyordu. Acımasız, astığı astık, yasal görünen, yasa dışı bir baskı örgütü çalışmaya başlamak üzereydi. Anayasa, babayasa hepsi bir yana itilmişti artık.”(s. 374)

Tahkikat Komisyonu ile ilgili tasarının yasalaşması, anayasanın ihlâli anlamına gelmektedir. Kenan, endişelidir, *“Neye varacak bu gidiş?... Azdıkça azdı herifler; bugün Meclis’te yasalaşıyor Tahkikat Komisyonu’na yetkiler tanıyan tasarı... Ne anayasa, ne babayasa artık... İstediklerine ‘geeel!’. Gazeteciymiş, milletvekiliymiş, devlet adamıymış... C.H.P.’yi de kapatırlar mı? Kapatır bu herifler. Gidiş onu gösteriyor.”(s. 389)* diye düşünür.

Tahkikat Komisyonu tasarısının yasalaşması üzerine, hükümeti protesto etmek amacıyla İstanbul Üniversitesi’nde gösteriler başlar. Âdeta ihtilâlin işaret fişeği Beyazıt’ta ateşlenmektedir. Sabahın ilk saatlerinden itibaren Atatürk heykeli önünde toplanan öğrenciler; *“Hürriyet... Hürriyet...”*, *“Menderes İstifa!”* sloganlarıyla eylem yaparlar. Çok geçmeden polis öğrencilere müdahale eder, öğrencilere dağılmaları söylenir. Öğrencilerin dağılmaması, protestonun şiddetlenmesi üzerine polis ateş açar. Olaylar sırasında bir öğrenci ölür, çok sayıda öğrenci yaralanır. Rektör, Sıdık Sami Onar olaylara müdahale etmeye kalkışınca o da tartaklanır. İş çığırından çıkınca takviye için üniversiteye ordu birlikleri getirilir. Öğrenciler, askerleri *“Türk Ordusu çok yaşa!”* sloganlarıyla karşılar. 28 Nisan’da İstanbul’da yaşanan olayların ardından ertesi gün Ankara’da aynı sahneler tekrarlanır. Gelişmeler üzerine sıkıyönetim ilân edilir ve üniversiteler kapatılır.

Beyazıt'taki olaylar sırasında gözaltına alınan öğrencilerden biri de Günsel'dir. Kenan onu kurtarmak için Rasim'den yardım ister. Bir gün gözaltında tutulan Günsel, Rasim'in DP'li tanıdıkları sayesinde serbest bırakılır.

Başbakan Menderes, bu olayların ardından 1 Mayıs'ta radyodan halka hitap eder, halkın işçi bayramını kutlar. Günsel ve arkadaşlarının öfke içinde dinledikleri bu konuşma, romanda şu cümlelerle değerlendirilir:

“Konuşma uzundu. Kalkınmadan söz etti. İhracat, ithalattaki parlak duruma övgüler düzdü. Tutkulu kötülerin kıskançlıkla bu görülmemiş kalkınmayı yıkmaya çalıştıklarını anlattı. ‘Milletin hür iradesiyle vazife başında’ olduklarını, özgür, dürüst bir seçime hazırlandıklarını belirtti. ‘Sevgili vatandaşlarım’ dedi. ‘İhtilâlden dem vurulmakta, ihtilâlin bir hak olduğu felsefesinden bahis açılmakta. Bu bir ihtilâl mi sanki?.. İhtilâli kim yapıyor?.. Hazırlanmış, tertiplenmiş ve içleri kinle doldurulmuşların teşkil ettikleri bir zümrecik, meselâ İstanbul’umuzun iki milyon nüfusuna nispetle üç dört gündür, köşe kapmaca oynar gibi, sokaktan sokağa, meydandan meydana kaçışıp dağılan, dağılıp tekrar toplanan, sanki bir gerilla teşkilâtı. Ve tıpkı bir iskeleti, etin ve adalenin sarıp kaplayarak, vücudun meydana gelmesi gibi, bu gerilla iskeletinin etrafında bir miktar avare insanlar. Ve bunun karşısında İstanbul’un büyük kitleleri vakar ve metanet içinde, yüzlerinin çizgileri hayret ve nefretle gerilmiş, karşıdan seyirci. Bu mu ihtilâl?.. Bu İstanbul sokaklarında dolaştırılan bir yapmacık, bir uydurma göstermelik...”(s. 522)

Başbakan'ın bu konuşması, tepkilerin sadece birkaç büyük kentte ve üniversitelerde görüldüğünü, ülkenin geri kalanının sükûnet içinde bulunduğunu ifade eder niteliktedir. Menderes, ordunun hükümete bağlı olduğunu, kargaşanın bir avuç insandan kaynaklandığını belirtir. Bu, Başbakan'ın temel yanılığısıdır; protesto gösterilerini hafife almaktadır. Menderes, aynı konuşmada halkın 1 Mayıs İşçi Bayramı'nı da kutlar, işçilerin refah ve saadetlerini temin için hükümet olarak çaba harcadıklarını belirtir. Günsel, başta kendi ağabeyi olmak üzere, namuslu birçok insana yıllar boyu yapılan işkencelerden hareketle Başbakan'ın sözlerinin ne derece anlamsız olduğunu düşünür.

Başbakan, konuşmasının son kısmında, *“CENTO toplantısı için Tahran'a gideceğinden, 2 Mayıs'taki NATO toplantısından, tertiplerin tam böyle bir zamana, hele 1 Mayıs İşçi Bayramı'na rastlamasındaki art niyetten”*(s. 523) söz eder. Başbakan, o gün yayımlanan sıkıyönetim bildirisini okuyarak konuşmasını tamamlar.

15 numaralı Sıkıyönetim Bildirisi, “*Alkışlama, bayrak verme gibi kışkırtıcı eylemler de içinde olmak üzere her türden gösterilere, göstericilere ateş açılacağını*”(s. 523) kesin bir dille kamuoyuna duyurmaktadır.

4 Mayıs'ta CHP Meclis Grubu, Başbakan Menderes'i bir telgrafla uyarır. Telgrafta, “*Milleti ve dünyayı aldatacak iftira olarak C.H.P.'nin hür milletler camiası ve NATO ittifakının aleyhtarı olduğunu yaymaktasınız.*”(s. 546) ifadesine yer verilmektedir.

5 Mayıs 1960 günü Ankara'da, Kızılay Meydanı'nda düzenlenen protestoya¹⁷¹ ve olayların ortasında kalıp tartaklanan Başbakan Menderes'in durumuna da romanda şöyle değinilmektedir: “*5 Mayıs'ta saat beşte Ankara'da Kızılay'da çok önemli olaylar geçmiştir. Menderes'i yuhalayıp tartaklamış halk... Zorla kurtarmışlar herifi...*”(s. 546)

Romanda ayrıca Mayıs ayı başındaki olaylardan söz edilirken Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in İçişleri Bakanı Ethem Menderes'e bir mektup yazarak iktidara tepkisini bildirdiği üzerinde durulmaktadır.¹⁷² “*İçlerinde Ankara milletvekili Ecevit'in de bulunduğu dört milletvekilinin İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Fahri Özdilek'e verdikleri dilekçede, vatandaşlara, işgal kuvvetlerinin bile reva görmediği çirkin, ağır muamelelerden, tırnak söküldüğünden, kulakların sağır edildiğinden*”(s. 546) bahsedilmektedir.

Ülke gündeminin son derece gerilimli olduğu günlerde Günsel'in de kafasının içi, Türkiye gibi çelişkilerle doludur. Kenan'dan hamiledir ve tam bu durumu ona söylemeye hazırlanırken Kenan'ın eşi Nermin'in de hamile olduğunu Kenan'ın ağzından öğrenir. Bu gerçek karşısında karnındaki çocuğu aldirmaktan başka çaresinin olmadığını düşünür. Şevket, Kenan'ın gizli polis olduğunu ileri sürünce Günsel inanmak istemese de büyük bir hayal kırıklığına ve kuşkuya kapılır. Sermet'in de söyledikleriyle Günsel'in Kenan hakkındaki kuşkuları iyice artar. Devrimci arkadaşlarının arasına Kenan'ı soktuğu ve en önemlisi ona âşık olduğu için kendini affetmez.

¹⁷¹ Siyasî literatüre “555K” parolasıyla geçen olaya dair ayrıntılı bilgi için bkz: BİRAND, s.120-121

¹⁷² Org. Cemal Gürsel, 3 Mayıs 1960 tarihli bu mektubunda memleketin huzur ve istikrarı için alınmasını gerekli gördüğü tedbirler üzerinde durur. İktidarın sonunu gören bir asker olarak Ethem Menderes'in şahsında hükümeti uyarır. Bu tedbirlerin başında Cumhurbaşkanı Bayar'ın istifa etmesi, hükümet kabinesinin acilen yenilenmesi bulunmaktadır. Mektubun tam metni için bkz: Şevket Süreyya AYDEMİR, *Menderes'in Dramı*, s. 391-393

Kenan, Günsel ve diğerlerinin kendisinden uzaklaştığını görerek şaşırır, olup bitenlere bir anlam veremez. Bir gün sokakta Günsel’le karşılaşır. Kenan Günsel’e sitem edince genç kız, son derece üzgün bir şekilde söylentileri yüzüne vurur. Kenan, polis olduğuna dair Günsel’in söylediklerine kızar, itiraz edecek olur; ama Günsel aldırılmaz ve Kenan’ın yanından uzaklaşır. Kenan acıdan kahrolur. Sevdiği kadının kendisini terk etmesi bütün gücünü tüketir. Hayattan hiçbir umudu yoktur. Günsel ona inanmayarak onu terk etmiş, karısı Nermin de boşanmayı kabul edeceğini söylemiştir. Kenan, şimdi tek başınadır. Eve gider, Günsel’e muhbir olmadığını bildiren bir mektup kaleme aldıktan sonra bileklerini keserek hayatına son verir. Korkaklığı, kararsızlığı, hastalıklı duygululuğu, aşırı davranışlarıyla aslında hep yapayalnız bir hayat yaşayan Kenan artık yoktur.

Günsel, Kenan’ın intiharını öğrenince şok geçirir. 26 Mayıs’ta sevdiği adamın toprağa verilişini gizlice ve ağlayarak izler. Kenan’ın çocuğunu doğurmaya karar verir. Ertesi gün ordu, yönetime el koyacaktır.

Vedat Türkali, bu romanında Türkiye’yi ihtilâle götüren gerilimli süreç esnasında yaşanan bir aşkı anlatmaktadır.

Attilâ İlhan, *Yaraya Tuz Basmak* romanının 3. bölümünde 1960’taki iç ve dış siyaseti, ihtilâlin hazırlık sürecini ve ihtilâl sonrası gelişmeleri değerlendirmektedir. Romanın 3. bölümü, 1960 yılının Nisan ve Mayıs aylarının anlatılmasıyla başlar. Bu bölümün başında, muhalefet lideri ve CHP Genel Başkanı İnönü’nün ABD Büyük Elçisi Fletcher Warren’i evinde bir öğle yemeğine davet ettiğine, bir hafta sonra da Meclis’te Türk-Amerikan dostluğu üzerine bir konuşma yaptığına ilişkin gazete haberine yer verilir. Habere göre İnönü, Türkiye-Amerika ilişkilerinin Demokrat Parti iktidarı ile sınırlı olmayacağını belirterek iki ülke arasındaki dostluğun hükümetten hükümete değil, milletten millete bir kaideye oturtulması gerektiğini söyler ve Amerika’ya güvence verir:

“Amerika’yla münasebetlerimiz karşılıklı emniyet ve menfaat ihtiyacıyla iki müstakil milletin ve devletin münasebetleri şeklinde devam edecektir. Amerika emin olmalıdır ki kendisi için en sağlam müttefik Türkiye, demokrasiyle idare edilen bir Türkiye olacaktır. Söylediklerim CHP’nin bugün muhalefetteki, yarın mesuliyetteki dış politika yoludur.”(s. 215)

Yine bir başka gazete haberinde, Başbakan Menderes'in Temmuz ayında SSCB Başbakanı Kruşçov'la görüşmek için Moskova'ya gideceği bildirilmekte, bu konuda Dışişleri Bakanlığı'nın açıklaması yer almaktadır:

“Doğu ve Batı camialarına mensup devlet adamları arasında karşılıklı ziyaretler teatisi suretiyle yaratılacak yumuşama sayesinde silâh yarışına dayanan kuvvet muvazenesi yerine kontrollü bir silâhsızlanmaya ve anlaşmazlıkların sulh yoluyla ve adalet prensipleri dahilinde halli esasına müstenit yeni bir nizamın tesisine gayret sarf edildiği malûmdur. Türkiye'nin böyle bir nizamın teessüsünden bahtiyar olacağı, Türk devlet adamları tarafından defaatle beyan edilmiştir.”(s. 217)

1960 yılı Şubat ve Nisan aylarına ait bu gazete haberleri, İnönü ve Menderes'in 1960 İhtilâli öncesi dış politikadaki tutum değişiklikleri açısından oldukça dikkat çekicidir. Bu bölümün başında 1960 öncesindeki olaylara da geri dönüş yöntemiyle değinilir. Bunlardan biri, Aralık 1957'de patlak veren *“Dokuz Subay Olayı”*dir. Yarbay Faruk Güventürk'ün önderliğindeki dokuz subay, ihtilâl hazırlığı içindedir. Samet Kuşçu adındaki bir binbaşı, Menderes'e haber göndererek ihtilâl hazırlığını ihbar eder. Bu ihbar üzerine dokuz subay tutuklanır, Millî Savunma Bakanı Şemi Ergin istifa etmek zorunda kalır. Subaylar altı aylık bir mahkeme sonunda beraat ederler. Bayar'ın tüm uyarılarına rağmen, Menderes, Ordu'nun üzerine gitmez ve yaklaşan askerî müdahalenin ayak seslerini duymak istemez. Dokuz Subay Olayı, ordu içindeki cuntaların varlığını ve iktidarı devirmek için fırsat kolladıklarını ortaya koyar niteliktedir. Romanda Yüzbaşı Demir de *“Dokuz Subay Olayı”*nın tutukluları arasındadır. Onu kurtarmak için gazeteci sevgilisi Ümid büyük çaba harcar. Demir, bu olay sonrası Erzincan'a gönderilir. Demir, daha sonra Ankara'da yeniden kurulan gizli bir devrimci komita tarafından İstanbul'un örgütlendirilmesinde görevlendirilir. *“Dokuz Subay Olayının darmadağın ettiği eski komitalar ordunun her kademesinde yeniden almış yürümüş, Menderes'in yerli yersiz subaylara takılması yangını büsbütün körüklemiş”*tir. (s. 229)

Yüzbaşı Demir, Erzincan'da bir yıl kaldıktan sonra Binbaşı Aziz'in yardımıyla yeniden İstanbul'a tayin edilir. Subayların kurduğu gizli örgüt, ihtilâl için önemli mevkilere kendi adamlarını yerleştirmektedir. Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel Paşa, Almanya'da bir NATO manevrasına giderken kendisine bu konu Yarbay Sadi Koçaş tarafından açılır. Cemal Paşa, katılmayı kabul etmez; ancak hayır da demez. Örgütün ilk aşamada Cemal Paşa'dan tek istediği, bazı ihtilâlcileri

ordunun kilit noktalarına atamasıdır. Bu başarılı, örgüt belli başlı köşe başlarını tutar. Binbaşı Aziz, Demir'e örgütlenmeyi anlatır. Sadi Koçaş, Suphi Karaman, Osman Köksal gibi ihtilâlcilerin kilit noktalara yerleştirildiğini, Demir'in de İstanbul'da Orhan Erkanlı'yla birlikte örgütlenmeyi sağlayacağını açıklar:

“... İşi Almanya'da pişirmişler, görevle gitmişlerdi ya, Koçaş her şeyi göze alıp meseleyi Kumandan Paşa'ya açıyor, bir reddederse hâli duman, Paşa Demokrat Paşası değil, erkek adam, 'Ben de varım Sadi' demez mi? Dönüşte ilk iş, Köksal'ın Erkân Dairesi'ne tayinini çıkartmak, neden mi, hay oğlum kilit mevkilerine şayan-ı itimat arkadaşları başka türlü nasıl getireceksin, haa? Şimdi bak, ben Koçaş'ın eski dairesindeyim, Köksal nerede dersin, ölsen aklına gelmez, Riyaset-i Cumhur Muhafız Alayı Komutanı oldu, evet, aşağı kurtarmıyor. Erkân Dairesi'ne Karaman'la Solmazer'i getirmişler, onlar vasıtasıyla Anadolu'daki çeşitli garnizonlardan buraya otuz kırk subay aktarılmış ki en ufağı kan kırmızı...”(s. 232)

“... İstanbul gündeme alınınca Orhan'la seni düşündük...”

-Orhan mı, hangisi: Kabibay?

“... Hayır, Erkanlı: 3. Zirhli Tugay'da şimdi, Davutpaşa'da, yanına seni istiyor, helvayı birlikte yapacaksınız. Var mısın?”(s. 233)

Demir, İstanbul'a gelir gelmez Orhan Erkanlı ile örgütlenme çalışmalarına başlar. 1959 ortalarında artık ihtilâlin görünmez kumaşı yavaş yavaş dokunmaktadır:

“-(...) Ankara'dan verilmiş adlar dikkatle araştırılıp bulunuyor, bağlantılar kuruluyor. Kabibay'ın Yüksek Komuta Kursu'na gönderilmesi durumu pekiştirdi. O da, Yıldız Harp Akademisi'nde, hem eski örgütten arkadaşı Gürsoytrak'ı, hem de Paris'te Hava Kurmayı Halim Mentеш'in 'işine yarayabilir' diye adlarını vermiş olduğu havacıları, (Ataklı ve Tunçkanat) öğretmen olarak bulmasın mı? İşe bak! Ankara'daki komitadan Türkes, Akademi öğrencilerinden Özdağ ile Esin'in adlarını Erkanlı'ya yazdırmıştı, bu ikisinin aracılığıyla Karavelioğlu'yla Er'i tanıdılar. Hava Harp Akademisi'nde okuyan Çelebi'ye çoktan Ataklı'nın hüccesine girmiş!”(s. 233)

Demir, Kabibay ve Erkanlı ile akşamları daha kolay buluşabilmek için Kuledibi'nde Halim ve Suat çiftinin evlerine pansiyoner olarak yerleşir. Artık örgüt içinde aktif rol oynamakta, boş zamanlarında da sevgilisi Ümid'le görüşmektedir.

1959 Nisanı'nda İnönü'nün çıktığı olaylı yurt gezilerine de romanda değinilmektedir. İnönü'nün ilk ziyaret ettiği il Uşak'tır. Burada olaylar çıkar. İnönü'nün Kayseri ziyaretinde ise ordu, tavrını ortaya koyar, olup bitenlerde rol

almayı reddeder. Askerler bir köprüyü tutmuşlardır ve İnönü'nün geçişine izin verilmeyecektir. Ancak Binbaşı Selahattin Çetiner, Paşa'ya karşı koyamaz ve yolu açar. Ertesi gün, aldığı emri yerine getirmeyen Binbaşı Çetiner, ordudan istifa eder. Bu olay, romanda Ümid aracılığıyla okuyucuya aktarılmaktadır:

“-(...) *Gazetelerde, Başbakan Yardımcısı Medeni Berk'in demeciyle, Kayseri'de barikatı İnönü'ye açan Binbaşı Çetiner'in istifası yan yana: Binbaşı Çetiner, 'uhdesine verilen vazifeyle subay çıkarken Harp Okulu'nda ettiği yemini bağdaştıramadığını' belirtip dilekçesini şöyle bağlamış: 'bu itibarla, bir asker çocuğu olarak girdiğim ve aşk derecesinde bağlı olduğum mesleğimden teessür içinde istifa ediyorum.'* Oysa Başbakan Yardımcısı, Kayseri Valisinin 'hükümetten emir almadan kendi başına işler yaptığını' ileri sürüyor. Hangisi doğru? Halk arasında söylentinin haddi hesabı yok, istifa eden subayı divan-ı harbe vermişler, subaylar arasında isyan çıkmış, 'neşir yasakları' yüzünden gazeteler yazamıyormuş ki!...”(s. 235)

CHP lideri İnönü'nün olaylı Kayseri ziyaretinden sonra iktidar cephesinde tedirginlik artar. İstifa eden askerler, emirlere uymayan birlikler, İnönü'ye selâm duran komutanlar, Demokrat Parti iktidarında, “*Acaba İnönü, orduyla el ele bir ihtilâl mi hazırlıyor?*”endişesine yol açar. Cumhuriyet Halk Partisi'nin gizli faaliyete hazırlandığına dair vesikalar ele geçtiği yönünde dedikodular söz konusudur. Radyo Gazetesi'nden CHP'yi ihtilâl hazırlığı yapmakla suçlayan bir metin okunur.(s. 239)

Yüzbaşı Demir, evlerinde pansiyoner olarak kaldığı Suat'la dostluk kurar. Bu güzel kadından etkilenmektedir. Ayrıca Demir, onun siyasetle ilgili düşüncelerini de beğenir. Suat da Demokrat Parti iktidarına son verilmesi gerektiğini düşünür; ancak işin içine ordunun karıştırılması fikrine sıcak bakmaz: “-... *Demokrat Parti, harb içinde semiren ticaret burjuvazisiyle, zirai kapitalizme heveslenen taşra eşrafının iktidarındır... orduyu işe karıştırmak küçük bir burjuva radikalizmi olmaz mı, bu çeşit maceralar bonapartisme'e götürür hareketi, onun bugünkü adı faşizmdir...*”(s. 247)

Nisan 1960'ta, TBMM'de bir “*Tahkikat Komisyonu*” kurulması kararı alınır. CHP'nin seçim dışı yollarla iktidara gelmek için hücre örgütü kurduğu, silâhlandığı, isyan hazırladığı ileri sürülüp soruşturma yapılacaktır. Komisyon, işe başlarken tüm siyasî faaliyetleri yasakladığı gibi, komisyonla ilgili haberlere de yayın yasağı koyar.

Ardından getirilen bir yasayla da komisyona olağanüstü yetkiler verilir.¹⁷³ Bu Komisyon, basını ve muhalefeti yargılayabilecek, hatta cezalandıracak ama alınacak kararlara itiraz edilemeyecektir. Tahkikat Komisyonu'nun kurulduğuna ilişkin bilgi, romanda bir gazete haberiyle şöyle verilmektedir: “*DP Grubu, muhalefeti halkı ve orduyu isyana teşvik etmekle suçladı. Altı saat süren Grup toplantısında, CHP'nin yıkıcı faaliyetlerini tahkik etmek üzere Meclis'te bir Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasına karar verildi.*”(s. 242)

CHP'nin âdeta idam kararı niteliğindeki Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasından sonra, öğrencilerin ve askerlerin İnönü'ye olan ilgisi ve sevgi gösterileri artar:

“-... İsmet Paşa CHP İl Merkezi'ne uğrayacak olmuş, olanca öğrenci toplanıyor mu sana, sevgi gösterisi, alkış kıyamet, polis marifetiyle zor dağıtıyorlar. Arkasından rektör, arkasından bir sürü paşa, ziyaret edecekleri tutmuş, kimler mi, Gürman Paşa, Gürler Paşa, Akman Paşa...”(s. 248)

İnönü, siyasî yaşamının en önemli ve unutulmaz konuşmalarından birini Tahkikat Komisyonu kurulmasına ilişkin kanunla ilgili olarak yapar, DP'yi sert bir dille uyarır: “-... Şartlar tam olduğu zaman ihtilâller milletler için haktır.”(s. 254) Onun bu sözü, ülkeyi kurtarmak isteyen ama tekrar demokrasiye dönmeyi de amaç edinen kuvvetlere bir işarettir.

Basın, Tahkikat Komisyonu tarafından tam bir kontrol altına alınır. Basına getirilen yayın yasakları ve yasağa uymayan gazetelerin kapatılması, Demokrat Parti iktidarının en çok tenkit aldığı konulardan biridir.

Yüzbaşı Demir, ihtilâlcilerle arkadaşlarıyla hemen her gece bir aradadır. İhtilâl üzerine konuşulan bu toplantılarda iktidarı devirdikten sonra ne yapılacağı en önemli tartışma konusudur: “-(...) Menderes'in tahakküm rejimini devirdikten sonra ne yapacaksın? Kurucu bir meclisle demokrasiyi pekiştiren yasaları çıkarıp, kestirmeden seçimlere mi gidilecek, tam tersine, önce devrimin zorunlu saydığı 'icraat' mı yapılacak?”(s. 255) Binbaşı Erkanlı, yapılacak ihtilâlin zorbalığa dönüşmemesi, kanlı olmaması gerektiği düşüncesindedir:

¹⁷³ Şevket Süreyya AYDEMİR, Tahkikat Komisyonu'nun DP iktidarının sonunu getirdiğine ilişkin şu yorumu yapar: “*Meclisin bir tahkikat komisyonu kurmasından -eğer şartlar bunu emrediyorsa- daha tabii bir şey olamaz. Ama ya yetkiler? Ya bu yetkiler Anayasayla çelişirse? İşte o zaman DP kendi eliyle, karşı güçlerin, yani İnönü ve Halk Partisi ile gizli ihtilâl teşkilâtının eline, bundan daha elverişli bir vesile veremezdi.*” (Menderes'in Dramı, s. 353)

“-... İhtilâl zorbalığa dönüşmemelidir, hele öç gösterisine, asla! Karmakarışık işleri, ne ‘makamında’ delik deşik edilmiş başbakanlar düzeltebilir, ne sokaklarda sürüklenecek general cesetleri. Suçlu kimse, yüksek mahkemelere çıkarılmalı, ‘usulüne uygun’ yargılanarak hak ettiği cezayı yemeli. (...) gaye millî birliği gerçekleştirmektir. Temellerinde cesetler yatan bir ihtilâl gayesiyle zıtlaşır, başarıya ulaşamaz. Zulümle, cinayetle başlayan ihtilâller, ihanetle, hüsrarla, felâketle sonuçlanır. Zinhar bu hale düşmemeliyiz. Zinhar.”(s. 256)

Demir, ihtilâl gecesi Silâhlı Kuvvetler’in ikiye bölünmesinden korkmakta, o zaman dökülecek kanın hesabını kimsenin vermeyeceğini düşünmektedir. Erkanlı ve Kabibay ise onu: “-Görevimiz ne, harekâtı böyle bir ihtimale yer bırakmayacak mükemmellikte planlamak değil mi?”(s. 256) diyerek rahatlatırlar.

Ümid, Döviz Komisyonu’nun faaliyetlerinde Dışişleri Bakanı Zorlu’nun rolünden bahseden yazısı nedeniyle çalıştığı *Birlik* gazetesi kapatılınca hapse girer. Ümid’in yokluğunda Demir için ihtilâl yolunda çalışmaktan başka seçenek yoktur.

1960 Nisanı’nın son günlerinde ülkedeki gelişmeleri yayın yasakları nedeniyle yazamayan gazeteler, Kore’de halkın diktatörü devirmek için nasıl ayaklandığına dair fotoğraf ve haberler yayımlarlar. Bu Kore benzetmesi, Meclis’te muhalefet lideri İnönü tarafından iktidara karşı kullanılır. İnönü, tarihî konuşmasını yapar: “-... Bu baskı rejimini kuranlar, bu tedbirlere teşebbüs eden baskı tertipçileri zannediyorlar ki, Türk milleti Kore milleti kadar haysiyetli değildir. Artık sizi ben bile kurtaramam!”(s. 262)

İnönü, bu sözlerini Tahkikat Komisyonu’nun geniş yetkilerle donatılması için hükümetin Meclis’e ilettiği yasa tasarısının görüşülmesi sırasında söyler. Tasarının anayasaya ve demokrasiye aykırı olduğunu düşünenler arasında, DP üyelerinden Sıtkı Yırcalı da bulunmaktadır. Yırcalı, tasarıya karşı olduğunu şu sözlerle dile getirir: “-... Böyle bir yetkiyi bir gayr-ı mes’ul heyete vermek, sıkıyönetim kanununda kabul edilmiş yetkilerin bile ilerisindedir, yalnız anayasaya değil, adli sisteme de uygun değildir.”(s. 263)

Tasarının Meclis’ten DP oylarıyla geçtiği oturumda ayrıca, İnönü’ye on iki oturum Meclis’ten çıkarılma cezası verilir. Artık parlamento, İnönü’ye, yani muhalefete kapatılmıştır.

Kore’de öğrencilerin diktatör Syghman Ree’ye karşı giriştikleri gösteriler ve çıkan olaylar, İstanbul’daki öğrencileri de benzer bir gösteri için harekete geçirir.

Öğrenciler, 28 Nisan 1960 sabahı, İstanbul Üniversitesi önünde “*Menderes istifa!*”, “*Kahrolsun diktatör!*” sloganlarıyla gösteri yaparlar. Polis müdahale eder. Gençler dağılmayınca ateş açılır. O sırada üniversiteye gelen Rektör Sıddık Sami Onar olayları durdurmaya çalışır; ancak o da polis tarafından tartaklanır. İş iyice çığırından çıkar. Yüzbaşı Demir tanık olduğu bu olayı daha sonra şöyle anlatır:

“-(...) *Vakanın görgü şahidiyim, o gün kim olduğunu bilmiyordum, sonradan Emniyet Amiri Zeki Şahin olduğunu öğrendiğim adam, rektörün üzerine yürüdü, kolundan çekip arabadan dışarıya sürükledi, ‘Bütün bunların asıl mes’ulü sensin’ diye bağırması, salâhiyetin vardır yoktur derken, itişip kakışma, Sıddık Sami’yi yerde gördüm, dakikasında vaveylâ koştular: ‘Rektörü dövüyorlar’, galiba kaşı yarılmış, fevkalâde bir durum, çocuklar yüz ise bin oldu, polisin rektörü kendi arabalarından birisine bindirip Emniyet Müdürlüğüne götürmesine mani olmaya çalışıyorlar, olamadılar, Sıddık Sami götürüldü, bu defa çocuklar tutturdu mu ‘Rektör gelmedikçe dağılmayız’ diye, görülecek şeydi.”(s. 264)*

Olayları durdurmak için üniversiteye ordu birlikleri çağrılır. Öğrenciler, askerleri “*Ordu çok yaşa!*” sloganlarıyla karşılarlar. Taksim’e yürümek isteyen öğrenciler, polisler tarafından dağıtılsa da akşama kadar çeşitli yerlerde gruplar halinde gösteriler devam eder. Bir öğrencinin öldüğü, kırk öğrencinin yaralandığı ve pek çok öğrencinin tutuklandığı İstanbul’daki olaylardan sonra benzer sahneler ertesi gün Ankara’da da yaşanır. Mülkiye ve Hukuk Fakülteleri önünde gösteriler düzenlenir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine, İstanbul ve Ankara’da sıkıyönetim ilân edilir. Ankara Bölgesi Sıkıyönetim Komutanlığı’na Namık Argüç, İstanbul bölgesine Fahri Özdilek getirilir. Olaylar nedeniyle İstanbul Üniversitesi hocaları çok gergindir. Yazar, bu durumu şu sözlerle aktarır:

“(...) *Menderes Ankara’dan telefonla rektörü aramış, emniyet kuvvetlerinin davranış biçiminden özür dileyecek, Sıddık Sami konuşmayı reddediyor; Üniversite Senatosu toplantı halindeymiş, içerden sızan haberlere göre hava son derece gergin, iki eğilim çarpışıyor, ya hocalar toptan istifa edecekler, ya üniversite süresiz olarak kapatılacak, polisin üniversiteye izinsiz girişini kamuoyuna açıklayıp protesto etmeyi de düşünüyorlar.”(s. 267)*

28 Nisan’daki olaylardan sonra üniversiteler kapatılır, böylece ülkede asayişin yeniden sağlanabileceği düşünülmektedir.

1 Mayıs'ta *Cumhuriyet*, 4 Mayıs'ta *Yeni Sabah* gazeteleri onar gün yayından alıkonur. Basın susturulmaktadır. DP Hükümeti, İstanbul'da yapılacak NATO Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısının olaysız geçmesini istemektedir. Gösteri, yürüyüş, propaganda istemeyen iktidar, sıkıyönetim tedbirlerini daha da artırır:

“(…) Bulunabilen çare, geceleri uygulanan ‘sokağa çıkma yasağı’nın, o gün, gündüze de uzatılması. İstanbul Radyosu, yayını kesip kesip sıkıyönetimin bildirilerini tekrarlıyor: Üç kişiden fazla topluluk yasağı, yürüyüşe, gösteriye kalkışanların üstlerine ateş açılacak. (...) Ertesi sabah, (...) inin cinin top oynadığı caddelerde, sıkıyönetim devriyeleri; konsoloslukların, önemli yapıların çevresinde, Amerikan postalları, her dönüşlerinde kıvılcım çıkaran süngüli nöbetçiler. Yine de toplantı saatinde, ara sokaklardan ansızın türeyen yüzlerce genç, ellerinde İngilizce, Fransızca dövizlerle NATO bakanlarının, yabancı gazetecilerin karşısına çıkıyorlar:

‘Nous voulons la liberte / Özgürlük istiyoruz!’

‘Freedom! Freedom! / Özgürlük! Özgürlük!’

‘A bas les dictateurs! / Kahrolsun diktatörler!’”(s. 276)

Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, gelişmeler üzerine Millî Savunma Bakanı Ethem Menderes'e bir uyarı mektubu yazar. Aynı günün gecesi, Cemal Paşa'ya üç ay izin verilir. İzninin bittiği Temmuz ayında da paşa, zaten emekliye sevk edilecektir. Böylece hükümet, planlanan ihtilâlin başı olduğu düşünülen Cemal Gürsel'i devre dışı bırakacaktır.

5 Mayıs'ta Kızılay Meydanı'nda üniversite öğrencileri gösteri yaparlar. O saatlerde Kızılay Meydanı'ndan geçen Başbakan Menderes, olayların ortasında kalır:

“-(...) Ankara'da Kızılay Meydanı'nda, gösteri yapan öğrenciler Başbakan Menderes'i tartaklamış. Arabasıyla geçiyormuş, iyice yuhalamışlar, katlanabilir mi, sen kalk arabadan in öğrencilerin üzerine yürü, eh onlar da durur mu? Görevliler zar zor bir yolunu bulup başka bir arabaya bindirerek uzaklaştırmaları, Allah bilir, linç edilecekmış oracıkta.”(s. 277)

İhtilâlin ayak sesleri artık çok yakındadır. 26 Mayıs günü ihtilâlcilerin önde gelenlerinden Yarbay Orhan Kabibay'a Ankara'dan şifreli bir telefon gelir. Kabibay, günlerdir beklediği bu şifreyi çözer. Artık harekât için sayılı zaman vardır: *“27 Mayıs gecesi saat 04:00'de başlaması gereken hareket saat 03:00'e alınmıştır. Eskişehir'de bulunan Menderes'i de siz hallededeceksiniz.”(s. 285)*

İhtilâlin beyin kadrosu, Harp Okulu'nda son hazırlıkları gözden geçirmektedir. Altı yıldır hazırlanılan ihtilâle saatler kala, elde ciddi bir plan yoktur. İhtilâlin beyin kadrosundan Binbaşı Orhan Erkanlı, gazeteci Ümid'in hazırladığı “İhtilâlin Karıncaları” başlıklı yazı dizisi için ihtilâl sonrası verdiği röportajda 26 Mayıs gününe ilişkin şu bilgileri aktaracaktır:

“-... Diğer birkaç arkadaşla beraber Hava/Kara İşbirliği Okulu'nun bir odasında toplanarak Eskişehir durumunu görüştük. Sonunda Kurmay Yarbay Agasi Şen ve Kurmay Yarbay Hulûsi Kaymaklı'nın Eskişehir'e gönderilmesine, Menderes'in ele geçirilmesine karar verildi.”

“-... Saat on altıda kışlaya döndüm. Tugaydan harekâta katılacak birlikler hazırlıklarını sürdürüyorlardı. Silâhlar silinip gözden geçiriliyor, cephane tanklara yerleştiriliyor, telsizlerin son kontrolü yapılıyordu. Birlikleri gezdim, gördüm, güvenim arttı. Bu birliklerle her şey yapılabilirdi, her şey...”(s. 290-291)

Ordunun yönetim kademesi iktidar yanlısı olduğundan, müdahalenin emir komuta zinciri içinde gerçekleşmesi imkânsızdır. 27 Mayıs darbesi, tabandan gelen bir subaylar harekâtı olacaktır. Harekâtın ordusunu ise genç Harbiyeliler oluşturacaktır. Binbaşı Erkanlı, 26 Mayıs'ta 18:30'da Tank Taburu'nun Astsubay Gazinosu'nda harekâta katılacak subay ve astsubaylara yönelik şu konuşmayı yapar:

“-... Sevgili arkadaşlarım, Davutpaşa Kışlası'nın tarihî görevlileri! Türk milletinin kaderini değiştirecek millî harekâtın bir parçası olarak İstanbul şehrini kurtarmak görevini alacaksınız...”

... Sizlerin başarılı olmanız isteniyor. Ölüm askerlerin asıl görevidir. Her an ölebiliriz. Bunu düşünmeyin, aileleriniz için kuşku duymayın, milletimiz onları bağrına basacaktır. Sizleri bir aydır kışlada ve alarında tutmamızın sebebini şimdi anladınız. Bu andan itibaren şehirle münasebet kesilmiştir, hiç kimse şehre inmeyecek. Bu saatten sonra her türlü engelleme silâhla mukabele gerecektir. Harekât başlamış sayılabilir. Geri dönmeyecek kadar ileri gitmiş bulunuyoruz.

... Toplantıdan sonra herkes kıtası başına gidecek, son hazırlıkları gözden geçirecek. Saat 21:30'da birlik komutanları son emri almak üzere benim odamda buluşacaklar. Allah sizleri korusun!”(s. 291-292)

Yüzbaşı Demir, harekât süresince Sıkıyönetim Karargâhı'nda koordinasyonun sağlanması için çalışacaktır. Görev dağılımı yapıldıktan sonra ihtilâlin parolası “vatan” olarak belirlenir. İhtilâl öncesi son derece gergin olan ve

“... demokratlar az buz değil, hani silâha davranıp mukavemete kalkışirlarsa durum zorlaşabilir.”(s. 297) diye düşünen Demir, sabaha sağ çıkamama ihtimali nedeniyle endişelidir. Gece yarısından sonra harekât saatini beklerken, evlerinde pansiyoner olarak kaldığı Suat’ın ihtilâle ilişkin söylediklerini ve uyarısını hatırlar: “-... İktisadî temel değişmedikçe, ilerici askerlerden gerici diktalar doğar. Biz bunu böyle öğrendik. İşçi sınıfının hiç olmazsa çalışan halkın başı çekmesi zarurî, fakat bu nasıl olacak, bu sorunun cevabını veremedikçe kabuğumuzdan dışarı çıkamıyor; çıkamadıkça, her türlü aksiyonun dışında kalıyoruz... bir çocukluk yapmayın, Demir.”(s. 297)

Demir, Suat’ın dayısı Miralay Ferid Bey’in de ilk karşılaşmalarında söylediklerini düşünür. Kuvva-yı Milliye komutanlarından biri olan Miralay, askerlerin iktidarın kaderine yön vermelerini ve memleketi kurtarmalarını istemektedir: “-... Yüzbaşı, yüzbaşı söylesene sen, bu orduda timsal-i cesaret bir zabıt artık kalmadı mı? ‘Hanım evladı’ bir Başvekilin memleketi uçuruma sürüklemesine, haysiyetimizi ayaklar altına almasına nasıl bigâne kalabiliyorsunuz, anlamıyorum.”(s. 298)

Demir, Miralay Ferid’le aynı düşüncede olduğunu ve devrimin geleceği için Menderes diktasının yıkılması gerektiğini şu sözlerle ifade ettiğini hatırlar:

“-... Vallahi Albayım, önce Menderes’in şahsî tahakkümünü önlemek lâzım. Şahıs tahakkümü deyişim lafın gelişi, yarım buçuk liberalliğine, ağız kalabalık komünizm düşmanlığına bakıp ona demokrat diyorlar ya, aslında yaptığı faşizm, hem Osmanlı faşizmi. Bu önlendi mi önlendi, devrim tarih içindeki hakikî yerine oturtulacak, en ileri sonuçlarına kadar geliştirilecek.”(s. 299)

Kilit hedefler seçilir, ilk önce ele geçirilecek noktalar ve tutuklanacak isimler belirlenir. Öncelikli olarak İstanbul’daki zırhlı birlikler harekete geçer. Ardından da Harp Okulu’ndan ekipler çıkar. İlk görev, merkez komutanını teslim almaktır. Merkez Komutanlığı ihtilâle katılırsa büyük bir askerî güç elde edilecek, aksi halde direniş tehlikesi oluşacaktır. Merkez Komutanı birliklerine ihtilâle katılma emrini verince en büyük güçlük aşıldığı için derin bir ferahlama yaşanır. Yüzbaşı Demir, o geceki sıkıntısını ve yaşananları daha sonra Suat’a ve Ümid’e şöyle anlatacaktır:

“-... Gerçi ben harp görmüşümdür, ağır yaralanma durumlarım falan oldu, birkaç sefer hayatımın sonuna geldiğime hükmettim, fakat 27 Mayıs gecesini saat sıfır

üçle sıfır dört arasında çektiğim cehennem azabını, başka hiçbir vakit çektiğime ihtimal vermiyorum.”

“-... İstanbul’daki harekâtı bir damla bile kan akıtmadan sona erdirmiştik, kaç para eder, sevinemiyorduk ki: İşte saat sıfır üç otuza gelmek üzereydi, Ankara’dan hâlâ ses seda yok! Hepimizde bir merak: Ne oldular? Müsademe mi çıktı, sık sık tahmin ettiğim gibi darbe dahili bir harbe mi döndü, yoksa olmadık bir sebepten her şeyi tehir edip bizi yaktılar mı?”

“-... Önceden kararlaştırılmış olan ihtilâlin Ankara Radyosu’nca memlekete ve dünyaya ilân edilmesiydi. Hatta Eskişehir’e Menderes’i ‘derdest etmeye’ sevk edilen arkadaşlara, ilânı müteakip harekete geçmeleri talimatı verilmişti. Ankara’nın gecikmesi bizi endişe ve merak içinde bırakmakla kalmıyor, o önemli vazifeyi de muhataralı bir duruma sokuyordu. Şimdiki gibi aklımdadır, Binbaşı Erkanlı derhal ihtilâli İstanbul’dan bizim ilân etmemizi teklif etti, ok bir kere yaydan çıktı diyordu, geri dönemeyecek kadar ileriye gitmiştik, bu bakımdan İstanbul’un sesini yükseltmesi durumumuzu daha kötüleştirmez, buna mukabil Ankara ve Eskişehir’de aksamalar varitse moral tesiriyle düzeltilebilirdi.”(s. 303-304)

Radyoevi’nden tüm Türkiye’ye ihtilâlin ilk bildirisi okunur ve Türk Silâhlı Kuvvetleri’nin idareyi ele aldığı duyurulur. Romanda 27 Mayıs sabaha karşı radyodan okunan ihtilâl bildirisi şu şekilde yer almaktadır:

“Dikkat!... Dikkat!... Burası İstanbul Radyosu...

Büyük Türk Milleti,

1. Silâhlı Kuvvetlerimiz İstanbul, Ankara, Eskişehir ve diğer büyük merkezlerde 27 Mayıs saat 03:00’den itibaren idareyi ele almıştır.

2. Bütün vatandaşlarımızın ve Emniyet Kuvvetlerinin Silâhlı kuvvetlerle yakın işbirliği sayesinde bu harekât hiçbir can kaybı olmadan başarılmıştır.

3. İstanbul’da ikinci bir tebliğe kadar, Silâhlı Kuvvetler mensupları hariç, sokağa çıkma yasağı konmuştur.

4. Vatandaşlarımızın Silâhlı Kuvvetler’in vazifelerini kolaylaştırmalarını ve milletçe ümit edilen demokratik rejimin kısa zamanda tesisine yardımcı olmalarını rica ederiz.”(s. 307)

Romanın son kısmında ihtilâlin gerçekleştirilmesinden sonraki Ekim-Kasım aylarına ait gelişmelere de yer verilmektedir.

27 Mayıs İhtilâli sonrası öncelikli olarak yasama yetkisiyle donatılmış bir ihtilâl komitesi kurulur. Yeniden demokratik düzene geçişi sağlayacak olan 38 kişilik Millî Birlik Komitesi'nin başına Orgeneral Cemal Gürsel getirilir. Ayrıca profesörlerden oluşan bir Anayasa Komisyonu da oluşturulur. Anayasa Komisyonu, laikliği koruyucu maddeler içeren yeni bir anayasa hazırlayacaktır. Geçmişini temiz sivillerden bir teknisyenler heyeti oluşturularak yeni hükümet kurulur. 1960 İhtilâli'ni takip eden aylarda profesörler heyeti, Millî Birlik Komitesi ve bir de Bakanlar Kurulu böylece ülkenin geleceğinde söz sahibi haline gelir. Hepsinin başındaysa Devlet Başkanı sıfatıyla Orgeneral Cemal Gürsel bulunmaktadır.

Demokrasiyi yeniden tesis etmek düşüncesinde olan Millî Birlik Komitesi'nde zamanla kırılmalar yaşanır. Komite içindeki bazı isimler, seçim konusunda acele edilmemesi gerektiği görüşündedirler. Bazılarıysa devrilen iktidarın sorumluları yargılanmadan Demokrat Parti'nin seçime sokulmamasını istemektedirler. DP milletvekillerinin yargılanmalarına karar verilir ve 1.5 yıl sürecek Yassıada duruşmaları başlar.

İhtilâl sonrası yaşanan gelişmeler ve kaos ortamı, Binbaşı Demir ile Gazeteci Ümid ve Suad için tedirginlik vericidir. Ümid, ihtilâli gerçekleştiren cuntanın seçilmiş halk komiteleriyle işbirliği yapmadığı takdirde Atatürkçülükten uzaklaşacağını savunur:

“-... İhtilâlcî cunta, seçilmiş halk komiteleriyle işbirliğine gitmez, hiç olmazsa dayanışmaya girmezse, nerde kalır onun Atatürkçülüğü? Mustafa Kemal, Amasya Tamimi'nden itibaren hareketi orduyla kumanda kademelerinde değil, halk kongreleriyle yürütmüştür, kuvva-yı milliye'yi irade-i milliye'ye tâbi kılmıştır, siz bunun aksini yaparsanız yapılanın alelâde bir hükümet darbesinden ne farkı kalır?”(s. 321)

Yassıada duruşmaları ve “*düşük*” milletvekillerinin ne olacağı herkes için merak konusudur. Ümid'e göre, Demokrat Partililerin cezalandırılması çözüm değildir. Tahakküm düzeninin ortaya çıkma nedenini ekonomik koşullarla ilişkilendiren Ümid, asıl yapılması gerekenin maddî şartları değiştirebilmek olduğunu, şartlar düzelmedikçe başka Mendereslerin ortaya çıkacağını ileri sürer. Yazar, düşüncelerini Ümid aracılığıyla şöyle aktarır:

“-... Diyelim ki astınız, neyi halleder? Aslolan maddî şartları değiştirebilmek! Çoğunluk tahakkümüne niye sürüklendik, Menderes'in şahsî dikta

temayülünden mi, yoksa Bayar'ın yillanmış komitacılığından mı? Hiç sanmam. Bilimsel olmayan iddialar bunlar. Yarı feodal bir toplumsal bünye, az gelişmiş bir ekonomiyle emperyalist düzene katılımımızın kaçınılmaz sonucudur, tahakküm. Şartlar değiştirilmezse, bu gitsin, yerine bir Menderes getirirler.”(s. 330)

Millî Birlik Komitesi, Yassıada duruşmalarını¹⁷⁴ gerçekleştirmek üzere Yüksek Adalet Divanı'nın kurulmasını karara bağlar. Divanın görevi, eski iktidarı yargılamaktır. Mahkemenin kararlarına itiraz edilemeyecek, sadece idam kararlarının infazı Millî Birlik Komitesi'nin onayı dahilinde mümkün olacaktır. Bir süre sonra Millî Birlik Komitesi, kendi içindeki ikilik nedeniyle Silâhlı Kuvvetler'de esaslı bir tasfiye hareketine girişir. Ordudaki pek çok askerın yanı sıra, hükümetin bazı bakanları da tasfiye edilir: “*Millî Birlik Komitesi, yüzlerce general ve subayı ordudan çıkarmakla kalmamış, 27 Mayıs hükümetinin on bakanını görevinde yetersiz sayarak işten atmış!*”tır. (s. 345)

Komite, din konusunda da: “*Hürriyetin ve vicdanın hazinesi olan kutsal dinimizi gerici siyasal eylemlerin aleti haline sokmaksızın, saf ve lekesiz kılmak, MBK'nın en büyük amacıdır.*”(s. 347) şeklinde bir bildiri yayımlar.

Komite içinde Cemal Madanoğlu'nun önderlik ettiği bir grup, derhal seçimlere gidip kışlalara çekilmekte ısrar ederken Başbakanlık Müsteşarlığı'na getirilen Alparslan Türkeş'in grubu, bunun iktidarı İnönü'ye teslim etmek anlamına geleceğini savunmaktadır. Seçim taraftarı komite üyeleri, yurtdışında görevlendirilerek uzaklaştırılır.

Ordudaki tasfiyeden sonra sıra, üniversiteye gelir. Ekim 1960'ta 147 öğretim üyesi görevinden uzaklaştırılır. Romanda “*147'ler olayı*”, Ümid'in Demir'e söylediği şu sözlerle eleştirilmektedir: “*(...) Hareket zaten bürokrat aydın hareketi, arkasında halk yok, önceki tasfiye orduyu karmakarışık etti, bu yaptığınız üniversiteleri karşınıza dikecek. Gençliği de.. (...) İhtilâli en çok destekleyen bazı ilerici profesörlerin de işten atılması basını aleyhinize çevirecek.*”(s. 359)

Seçimlere gitmek ve demokrasiyi tekrar işletmek yerine gruplaşmalar, ordu ve üniversitedeki tasfiyeler nedeniyle ortalık iyice gerilir. Protestolar giderek artar:

“*(...) Basın, 27 Mayıs'tan beri ilk defa, Millî Birlik Komitesi'ne ağız birliğiyle yüklenecektir, hem de ne yüklenme! Üniversite senatolarından, öğrenci*

¹⁷⁴ Yassıada'daki mahkeme süreci ve idam cezalarının infazları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Şevket Süreyya AYDEMİR, *Menderes'in Dramı*, s. 463-504

kuruluşlarından, protestolar. Daha o gün, üç rektör görevlerinden istifayı bastı: Önce İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami, sonra Teknik Üniversite Rektörü Fikret Narter, daha sonra Ankara Üniversitesi Rektörü Suut Kemal!”(s. 361)

Millî Birlik Komitesi kararlarına tepkisi nedeniyle basına bazı kısıtlamalar getirilir. Ümid, Demir’le konuşmasında ihtilâl sonrası oluşan diktayı şöyle eleştirir: *“-İhtilâl ne adına yapıldı, mukaddes demokrasi ve hürriyet prensipleri adına; millete ne dediniz, şahıs tahakkümünü ve diktayı devirdik; iyi ama, gençliği tehditle, basını nasihatla sindirmek bir başka dikta ve tahakküm olmuyor mu: Cunta diktası ve tahakkümü?”(s. 363)*

Binbaşı Demir ise ihtilâli gerçekleştirenler arasında oluşan ikiliğin tehlikesine değinir ve yönetimi sivillere bırakmanın CHP’nin yeniden iktidara gelmesini sağlayacağını ileri sürer:

“-... Komitedeki ihtilâfi bir icraat uzlaşmasıyla kaldırdık, 147’ler kararı bunun arkasından çıkıyor, oybirliğiyle alınmıştır; gençlik protesto, basın muhalefet ederse, ikilik hortlayacak: İktidarı bir an önce sivillere bırakmak taraflısı olanlar diyecekler ki, tamam biz bu işi yapamıyoruz, işte isbatı.

-... Kısacası, bizim muhalefet ihtilâle değil, CHP’ye yarıyor: İktidarı sivillere bırakmak İnönü’ye devretmek olduğuna göre!”(s. 364)

Artık hedef, bir an önce seçime gidilmesidir. Cemal Gürsel Paşa, bir Kurucu Meclis’in oluşturulması düşüncesindedir. Kurucu Meclis, hem Anayasa Komisyonu’nun aylarca üstünde çalışıp bir türlü anlaşamadığı anayasayı tamamlayacak, hem de bir seçim yasası çıkartarak ülkeyi seçime götürecektir. Kurucu meclis fikri de komite içindeki ikiliği körükler:

“-(...) Cemal Paşa kimseye danışmadan, Ortadoğu Üniversitesi Rektörü Profesör Turhan Feyzioğlu’ndan bir ‘Kurucu Meclis’ tasarısı hazırlamasını istemiş! Meclis nasıl kurulmalı, yetkileri ve sorumlulukları neler olmalı, oluşturulacak uzmanlar kurulunda ele alınıp en geç yirmi gün zarfında karara bağlanmalıymış. Komitenin devrimci kanadı, Gürsel’in davranışını içine sindiremiyor. (...)

Komite’deki ikilik bütün heybetiyle ayağa kalkıyor. Üniversitelerdeki temizliğin uyandırdığı tepkiler, iktidarı sivillere devretmek isteyenlere yaradı. ‘Kurucu Meclis’i devreye sokup, oradan çekilecekler.”(s. 367)

Kurucu Meclis’in iş başına gelmesiyle Millî Birlik komitesi üyeleri de parlamenter görevini üstlenecektir. Binbaşı Demir’in Suat’ın evinde tanıştığı

Mühendis Ahmet Ziya Bey, iktidarın seçimle geleceklere bırakılmasının demokrasinin tesisi adına ne kadar gerekli olduğunu şu sözlerle ifade eder:

“-... Komite Menderes’i bertaraf etti, âlâ. Üstelik ‘sistem’e angaje oldu, âliyülâlâ. Felâket şunda ki, seçimle iktidar olmuş millî hükümetini, ‘sistem’e istinad ederek deviren bir hareket, ‘sistem’in diyalektiğinden paçasını kurtaramaz; başka bir ifadeyle, angajmanı onu münhasıran dış politikada değil, iç politikada da bağlar: İktidarı seçimle geleceklere bırakmak zorundadır, bırakmazsa o da tasfiye olunur.”(s. 370-371)

Millî Birlik Komitesi lâğvedilerek yeniden kurulur. Yeni komitede eski üyelerden 14’ü yoktur. Alparslan Türkeş ve 13 arkadaşı, pasif görevlerle komiteden uzaklaştırılıp yurtdışına sürülürler. Binbaşı Demir, “yeni komite üyelerinin listesinde Kabibay’ın, Erkanlı’nın, Türkeş’in adını duyamayınca ‘icraatçıların’ korktuklarına uğradıklarını” anlar. İhtilâl, her zamanki gibi, kendi evlatlarını yemektedir.

Romanın sonunda Demir’in de Kasım 1960’ta emekliye sevk edildiğini öğreniriz. Kore Savaşı’nda ağır yaralanan, ruhunda ve vücudunda derin yaralar açılan Binbaşı Demir; ihtilâli hazırlayan kadroda yer alarak içindeki boşluğu ortadan kaldıracığını, ruhî ve fizikî acılarını dindireceğini düşünmüştür. Oysa yaptığı, sadece “yaraya tuz basmak”tır.

Eserde 1908, 1919, 1960 hareketlerinin sonuçları karşılaştırılarak üç hareketin de çok büyük benzerlikler gösterdiği vurgulanır ve üçünün de sonunun dikta rejimi olduğu yargısına varılır. Eski bir İttihatçı olan Mühendis Ahmet Ziya’nın ileri sürdüğü gibi, halk yığınlarının bilinçli ve etkin çabalarıyla birleşip kaynaşmayan her hareket, başarısızlığa uğramaya mahkûmdur: “-... İnkılâpçı bir hareket, ne kadar cür’etkâr ve teşkilâtli olursa olsun, halk yığınlarıyla -hassaten şuurlu ve mes’uliyetini müdrük proleterya ile-, birleşip kaynaşmadıkça, muallakta kalmaya mahkûmdur.”(s. 383)

Attilâ İlhan, fiktif şahıslar üzerinden gerçek olayları romanına taşımıştır. Bu roman sayesinde ihtilâlin arka planında bireyin ve toplumun olayları nasıl yaşadığını ve ne gibi tepkiler ortaya koyduğunu öğrenme imkânı buluyoruz. Yazar 10 yıllık bir süreçte yaşananları farklı fikirlere de söz hakkı vererek romanında ortaya koymuş, zaman zaman bunları belgeler ve gazete haberleriyle desteklemiştir. Bu sebeple *Yaraya Tuz Basmak*, o günlerin canlı bir panoraması niteliğindedir.

Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Güneşin Dört Köşesi*¹⁷⁵ adlı romanı; 1960 Mart sonunda başlar, 26 Mayıs 1960'ta ihtilâlden bir gün önce sona erer ve Demokrat Parti'nin son üç aylık iktidarı ekseninde gelişir. Romanda olaylar, bir Anadolu kasabasında, muhtemelen İzmir yakınlarında geçmektedir. DP'yi ihtilâl sürecine götüren hatalar, İsmet Paşa'nın sert muhalefeti ve ona yönelik saldırılar, ülkede yaşanan siyasî ve ekonomik huzursuzluk, 6-7 Eylül olayları, Vatan Cephesi ve Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, basına uygulanan sansür, öğrenci eylemleri romanın ana konusunu oluşturmaktadır.

DP iktidarının son günlerinde basına uygulanan sansür, muhalefeti susturma girişimleri ülkede huzursuzluk yaratır. Bunu fırsat bilen İsmet Paşa, şehir şehir gezerek iktidarı halka şikâyet eder. İsmet Paşa, gittiği yerlerde bir yandan zamanında kendisine muhalif olanlardan ilgi görmekte, diğer yandan Demokrat Parti taraftarlarınca taşlanmaktadır. Roman, İsmet Paşa'yı taşlama olayının etrafında gelişir. Taşlama protestosunun arkasında, DP'yi iyice gözden düşürmek isteyen CHP'lilerin parmağı olduğu tezi, roman kahramanı Murat'ın ağzından şöyle verilir:

"... Camiden çıkmıştım, güneş mart güneşi, mart ayındaydık tabii, çalılar yeni göğermeye. Baktım ardımda üç beş kişi, çalıların öte yanındaki oturma yerlerinde fis fis edip konuşuyorlar, biri bu Ali... Bekçi Ali; ötekiler de ipsiz sapsız kişilere benzerler; şu yukarı aşiret köylerinden inip gelme olmalı, Bekçi Ali onlara tenbihatta bulunuyordu. (...) Bekçi Ali, o ipsiz sapsızların her birine işe alınacaklarını söylüyordu, hem de Halk Partisi Başkanı'nı kefil gösteriyordu. (...) başlarına bir şey gelirse onun koruyacağına yemin ediyordu.

-Pek iyi pek güzel a oğul anladık, ne istiyordu Ali, ne için kefil gösteriyordu?

Murat bir durdu, iki durdu, öğren öyleyse dercesine:

-İsmet Paşa'yı taşlamasını istiyordu ipsiz sapsızlardan. (...) Bir isim söyledi onu duyamadım. O kişi, Halk Partisi Başkanı ile Bekçi Ali arasında bağ, öyle anladım. O kişi demiş ki, bu parti, Demokrat Parti, yok olacak; olmazsa yok edilecek. Paşa şehir şehir geziyor ya, Ali'ye kalırsa bu kalkın ayağa anlamında bir gezimiş. İsmet Paşa'ya eza cefa edilirse bu ayağa kalkmak hızlanırmış."(s. 42-43)

Kasabanın yerlilerinden Çedikçi Sarı Cemal Efendi, Murat'tan duyduğu bu haber üzerine endişelenir, İsmet Paşa'yı taşlama planını kime duyurması gerektiğini düşünmeye başlar. Demokrat Parti Başkanı Etem Efendi'ye ya da Halk Partisi

¹⁷⁵ İrfan Yayıncılık, İst., 2006, (8. bas.), 423 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Başkanı Selönü Bey'e söyleme konusunda kararsızdır. Romanda, iki partinin başkanı da, Sarı Cemal Efendi'nin bakış açısıyla şöyle değerlendirilir: Etem Efendi'nin babası, zamanında *"köyün eşkiyası, hatta üç beş adamın kanlısı"* biridir. Sonra şehre inen bu adam, oğlu Etem Efendi'ye iş kurar. Etem Efendi de babasının köy eşkiyalığını aratmaz, fırsat ayağına gelince Demokrat Parti'nin yörede en birinci adamı olmayı başarır. Halk Partisi Başkanı olan genç ise Avukat Selönü Bey'dir. Soyca güvenilir bir konağın oğlu olan bu adam, kendisini herkesten üstün gören bir *"zıpçıktı"*dır. Cemal Efendi, taşlama olayına dair kimseye bir şey söylememeye karar verir. *"Varsın Halk Partisi'nin zıpçıktı başkanı kendi bölüğünün en başında İsmet Paşa'yı kendi adamlarına taşlatsın, varsın Etem Efendi karşı bölüğün adamı olarak o taşlatmayı bağına bassın, varsın Belediye Reisi kaypaklığını dönekliliğini gelgeç sözlülüğünü bayraklaştırıp herkese el etsin..."*(s. 55) diye düşünür.

İzak Kohen Usta, kasabada yaşayan bir Yahudi'dir. Yaşadığı yeri ve yöre halkını benimseyen bu adam, kendisini Türklerden ayrı görmemektedir. Ancak İstanbul'da yaşayan oğlu, bir arkadaşını kasabaya göndererek İzak Usta'yı uyarmak ister. Ülkedeki siyasî ortam gergindir ve faturanın 6-7 Eylül'de olduğu gibi azınlıklara çıkarılma ihtimali yüksektir. Oğlunun arkadaşı İrfan, ülkedeki siyasî tabloyu değerlendirerek Menderes iktidarının çökmekte olduğunu İzak Usta'ya şu sözlerle anlatır:

"-Şimdi bunlar, bu Türkler, kendi kendilerini yeyip bitirme havasındalar. Sanırım yeyip bitirecekler de. İsmet Paşaları neredeyse sokak sokak dolaşıp kendine bağlı olanları ayağa kaldırıyor; şehir şehir Türkler kinleniyor... Kendilerine kinleniyor İzah Kohen Usta kendilerine, İsmet Paşa Menderes'ten yana olanları da kinlendiriyor... Her gittiği yerde alkışlanmakta, subaylar bölük bölük gelip selâma durmakta, talebeler omuzlarına almakta... Menderes'in aklı başından gitmiş, gitmediyse de hemen gidecek."(s. 149)

Yahudi asıllı İrfan, İzak Usta'yı uyararak endişelerini belirtir. Menderes'in iktidarın elden gitmesi karşısında günden güne öfkelenildiğini, baskıyı daha da artırdığını, Anadolu'daki halkın ise yaşananlardan habersiz olduğunu şöyle anlatır:

"-Yarın ötekisi gün talebe yürüyecek.. yürü denecek, yürüyecek! Vur denecek.. vurulacak.. diyenin kimliğinden sana ne. (...) Sizden neler saklanmakta. Gazetelere yasak kondu ki İstanbul'da Ankara'da olan buralarda bilinmeye. Neden?"

Senin evliya Menderes'in korktu.. Korkan ne yapar? Isırmak ister.. ısıracak.. ısırsın.. ısırılanın canı yanmaz mı? Canı yanınca ne yapacak.. o da vuracak..”(s. 151)

Romanda Başbakan Menderes'in muhalefeti susturmak ve basına gözdağı vermek amacıyla 18 Nisan'da kurdurduğu Tahkikat Komisyonu, İrfan'ın şu cümleleriyle eleştirilir:

“Ulus gazetesi idi.. İsmet Paşa'nın gazetesi bu..

-Bildiğin İsmet Paşa'nın gazetesi tabii. 18 Nisan tarihlidir.. Bak bakalım o gündün bu güne buraya Ulus gazetesi gelmiş mi? Hiçbir yere gitmedi. Niye? Kapatıldı da ondan. Şu da ondokuzunun.. acele ile basıldı.. kaçırıldı dışarıya gizlice; Halk Partili vekiller kaçırdı otomobillerinde, şunlar bunlar kaçırdı, gizlice her yana dağıttılar. (...) Hükümet, Menderes'in hükümeti ısıracak ya, nasıl ısıracak? Tahkikat Komisyonu derler bir komisyon kuruldu.. Bu komisyon Halk Partisi'nin üstüne yürüyecek..”(s. 152)

Tahkikat Komisyonu'nun göreve başlamasının ardından İstanbul ve Ankara'da öğrenciler hükümeti protesto gösterileri düzenlerler. Öğrencilerle polis arasında çıkan çatışmalar nedeniyle iki kentte sıkıyönetim ilân edilir.

Bu dönemde Demokrat Parti'nin başı sadece İsmet Paşa ile değil, ülkedeki azınlıklarla da derttedir. Romanda 6-7 Eylül olaylarından sonra artan gerginliğe ve azınlıkların iktidara yönelik tepkisine dikkat çekilir. 6-7 Eylül'de Atenegoras adında birinin Menderes'e çektiği telgraftan söz edilir. Atenegoras, dünyada yankı bulan telgrafında Müslümanların kliseleri yakıp yıktıklarını, papazları öldürdüklerini yazmaktadır. Bu telgraf romanda şu sözlerle ele alınır ve içerideki gayrimüslim unsurun dolaylı desteği üzerinde durulur:

“-6-7 Eylül'de Atenegoras bir telgraf çekti.. Menderes'e çekti.. sözümona Menderes'e çekti.. aslında dünyaya duyurdu. Ne dedi? Türkler, Müslümanlar şu kadar kliseyi bu kadar papazı falan filan mı?.. dedi bunları, duyurdu; Türklerden budala abdal çook.. bu telgrafi doğrulama yarışına giren olmadı mı? Yok spartaküs hareketidir bu, yok Müslüman bağnazlığının kudurmasıdır yok bilmem nedir ayağında laflarla modern görünme medeni davranma çabasından geri kalmadılar; Avrupalı adam olma çabasından geri kalmadılar..”(s. 154)

İrfan, 5 Mayıs'ta gerçekleşen 555K olayının da Atenegoras'ın telgraf asparagası gibi cereyan ettiğini, “Bu 555K olayı da böyle olacak, olmazsa öldürülecek.” sözleriyle vurgular.

555K; DP'li gençlerin 5 Mayıs saat 5'te, Ankara Kızılay Meydanı'nda yürüme planıdır. Meclis'ten çıkıp Çankaya'ya gidecek olan Bayar ve Menderes'i alkışlayıp destekleyeceklerdir. Ancak iktidar karşıtı gençler de plandan haberdardır ve "555k" parolasıyla örgütlenirler. 5 Mayıs günü DP'li gençler azınlıkta kalır. Göstericiler Bayar ve Menderes'i protestolarla karşılar, hatta Menderes göstericiler tarafından tartaklanır, bir gazetecinin arabasına binerek meydandan güçlükle ayrılır. CHP İlçe Başkanı Selönü Bey'e göre iktidar köşeye sıkışmıştır. Ortalığın karışması, Menderes'in de sonunu hazırlamaktadır:

"Selönü Bey'e bakılırsa Demokrat Parti sallanıyordu, Menderes'in akli başında değildi.. Celâl Bayar dersin çoktan İnönü'ye gel buyur diyecek.. diyecek demesine de, bu, öyle kolayına olmaz, ortalığın iyice karışması gerek; ortalık iyice karışınca, öteden beri Türkiye'de bu böyle olmuştur.. birilerinin başı istenir; kellesi istenir! Bu kelle de bugün ancak Menderes'in kellesi olur başkasının değil."(s. 163)

Selönü Bey, İsmet Paşa'yı taşlama tertibini Bekçi Piç Ali ile birlikte hazırlar. Ancak Murat Çilesiz'in planı duyması ve Cemal Efendi'ye anlatması, CHP'li başkanı rahatsız eder. Piç Ali'ye bu tertibi bilenleri ortadan kaldırmasını söyler. Ayrıca işi sağlama almak ve kendisini kurtarmak için Valiliğe imzasız bir mektup yazar. Selönü Bey mektubunda; Cemal Efendi'nin mürtecilikte ünlenmiş, efsunculuk yapan, muska yazan bir kişi olduğunu, ayrıca İsmet Paşa'nın vilâyete gelişi sırasında *"kendisi gibi gerici olan müridleriyle birlik olup İnönü'yü taşa tutacaklarını ve bunu da Demokrat Parti yaptı deyip duyuracaklarını"* (s. 180) bildirir.

Polis memuru Hüseyin Gemalmaz, ülkedeki gelişmeler karşısında herkes gibi tedirgindir. İktidar ve muhalefetin tam bir kör döğüşü içinde olduklarını, bundan da halkın zarar gördüğünü düşünür. Onun bu düşüncesi, şu sözlerle dile getirilmektedir:

"... Hadi Menderes aklının dışına çıktı diyelim ya öteki? Bunca yılın İsmet Paşa'sı büsbütün delidivâne idi. (...) Belki Menderes o uçak kazasından sonra ola ki aklının bir yerinden zedelendi.. Olamaz mı? Olmasa bile oldu deyip üstüne gitmemek gerekirdi, yürümenin ne âlemi var? Fakat kötü olan şu, İsmet Paşa boş bulunup elinden kaçırdığı dizginlere kavuşamadıkça çileden çıkacak bunun sonu ise..? Düşünmek istemiyordu. (...) Memleketi düşünen yok anlaşılan (...) Sen yiyemedin ben yiyeyim, ben yiyemedim sen de yeme.. mi bu kör döğüşü?"(s. 193-194)

Polis Hüseyin Gemalmaz, İstanbul ve Ankara'daki öğrenci olaylarını Komiser'den öğrenir. 28 Nisan'da İstanbul Üniversitesi'nde bir anayasa hukuku

hocasının, “*Bugünkü konumuz anayasadır. Anayasa konusunda konuşmak yasaklandığına göre konuşamam, bu, anayasanın zedelenmesi demektir, ihlâlidir. Bu yüzden ders yapmıyorum. Hepiniz serbestsiniz.*”(s. 194) diyerek iktidarı protesto ettiğini, böylece İstanbul Üniversitesi’nde öğrencilerin hükümet aleyhine gösteride bulduklarını, Rektörün de öğrencileri destekleyerek üniversiteye polisi sokmadığını, hep komiseri aracılığıyla duyar. Ayrıntıları öğrenmek için ajans haberleri saatini beklerse de o gün ve sonraki günlerde haber saatine yakın gerçekleşen elektrik kesintileri nedeniyle gelişmeleri herkes gibi o da öğrenemez. Bu durum, Demokrat Parti’nin halkın haber alma özgürlüğünü engellemesinin bir göstergesi olması bakımından dikkat çekicidir.

Komiser, ilçedeki elektrik kesintilerinin DP Başkanı Etem Efendi’nin marifeti olduğunu Polis Hüseyin Gemalmaz’a anlatır. Komisere göre, DP İlçe Başkanı’nın belediye başkanına baskı yaparak ajans saatinde elektriği kestirmesi çözüm değildir. Ülkede olup bitenleri öğrenen öğrenmektedir. Komiser, yaşanan gelişmeler karşısında Menderes’in sonunun geldiğini düşünür.

DP İlçe Başkanı Etem Efendi de Menderes’in gidişini iyi görmemektedir, Başbakan’ın hiçbir olumsuzluk yaşanmıyormuş gibi yurt gezisine çıkmasını boş bir çaba olarak değerlendirir: “*-Menderes de kalkmış yurt gezisine diye Ege’ye yürüyor! A babam güneşin dört köşesi yangındayken nereye gidebilirsin ki? Nasıl gidebilirsin ki? Hadi gittin diyelim, ya ardında bıraktığın yangınlar ne olacak?*”(s. 349)

Sahip olduğu gücü ve bulunduğu konumu iktidar partisine borçlu olan Etem Efendi, DP hükümeti devrildiği takdirde çevirdiği kirli işler de ortaya çıkacağı için endişe duyar. Kendi geleceğini de partisinki gibi karanlık görür: “*... Menderes, Etem Efendi için asıl güneşti; güneşi bulut boğdu mu yeryüzü nasıl nefes alamaz ise Menderes’in ışığından yoksun kaldı mı da Etem Efendi boğulur giderdi.*”(s. 357)

Romanda Demokrat Parti’nin baskıyı arttırmak için İsmet Paşa muhalefetine karşı “*Vatan Cephesi*” oluşturması üzerine de durulur. DP, Vatan Cephesi oluşumu ile muhalefete gözdağı vermekte, iktidara partinin verebileceğinden daha geniş bir taban bulmaya çalışmaktadır. DP, Vatan Cephesi’ne katılanların adlarını her gün radyodan duyurur, önemli kişileri de bu oluşuma dahil olmaya zorlar. Romanda, bir devlet memuru olarak Hâkim Bey’in Vatan Cephesi’ne üye oluşu dikkat çekicidir. Avukat Osman Keskincik, Etem Efendi’ye Hâkim’in Vatan Cephesi’ne katıldığını ve akşam radyodan adının duyulacağını söyleyince Etem Efendi, bu habere çok şaşırır.

Hâkim, Başbakan'a "mayısın beşinci günü Ankara'nın Kızılay Meydanı'nda yapılan" saldırının bir rezalet olduğunu, ne olursa olsun devletin böyle ayağa düşürülmeyeceğini düşündüğü için Vatan Cephesi'ne kaydolmuştur. (s. 360)

Menderes, bir taraftan mitinglerde, bir taraftan da devlet radyosundaki konuşmalarında halkı yatıştırmaya çalışmaktadır. Başbakan'ın özellikle Ege gezilerine bakıldığında halkın hâlâ kendisine büyük ilgi gösterdiğini söylemek mümkündür. "Ama Himmetdede İstasyonu'nda İsmet Paşa'ya selâm duran zabıtlere bakınca iş çoktan bitmişti"r. (s. 363) İktidar partisinin durumu hiç de parlak değildir.

İzak Kohen Usta, radyodaki konuşmasından sonra Adnan Menderes'in son çırpınışlarını yaşadığını düşünür. Ona göre, Menderes'in iktidar güneşi artık bulutların arkasındadır ve Menderes, tüm yorgunluğuyla bulutları dağıtmasa da hiç olmazsa yağmur yağdırmaya çabalamaktadır:

"Adnan Menderes'in hesap veriş, söyledikleri, suçlamaları; bir biri ardı sıra saydığı rakamlar, hepsi bir iç döküşe benziyordu, ölüm cedelleşmesinde bir direniş idi sanki, o cedelleşmenin dinlenememiş yorgunluklarında terliyordu; birini, bir şeyleri.. Belki kendisinin de bilemediği ve hiçbir vakit bilemeyeceği bir bulutumsuluğu kurtarmağa çalışıyordu ve o bulutumsuluğun yağmurunu yağdırma derdinde, derin ve ölü seslerin yorgunluğuyla konuşuyor, konuşuyordu."(s. 384)

Demokrat Parti iktidarının son üç ayında iktidar-muhalefet ilişkilerinin işlendiği roman, 26 Mayıs gecesi sona erer. Ertesi gün 10 yıllık Menderes hükümeti bir ihtilâlle tarihe karışacaktır.

Ayşe Kulin'in *Füreyâ* romanında Füreyâ, Menderes döneminde eşi Kılıç Ali'den ayrılmıştır. Artık sadece sanatını düşünen Füreyâ, kendisine küçük atölye dairesinde sıcak bir dünya kurar. Çamurla iç içe yaşamaya başlayan Füreyâ'nın DP iktidarının son günlerindeki hali ve değişimi, romanda şu cümlelerle verilir:

"... 27 Mayıs 1960 İhtilâli'ni hazırlayan sokak yürüyüşlerine katılarak, coşkuyla koşuşturmuştu caddelerde, gençlerin arasında. Kılıç Ali ile evli olduğu yıllarda, Paris yolculuklarına çıkarken, Plaza Athenee'nin odalarında sigarasının küllerini silmek için, yanında gümüş kül tablalarını taşıyan Füreyâ için ne müthiş bir dönüşümdü bu! Snob, kuralcı ve varsıl bir hanımefendiden, yarı bohem, sol eğilimli, geniş mezhepli bir sanatçıya dönüşmüştü. (...) Onda değişmeyen tek şey Cumhuriyet'e olan gönül bağıydı."(s. 264)

Roman, 87 yaşındaki Füreya'nın Osmanoğlu Kliniği'nde bütün hayatını gözden geçirip ölmesiyle son bulur. Romanda siyasî meseleler, Füreya'nın hayatına etkileri yönünden ele alınmaktadır.

Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak* romanında 1960 İhtilâli'nin romanın başkışisi Aysel ve arkadaşı Aydın üzerindeki yansımalarına şöyle yer vermektedir:

“Devrim sabahı Aysel, Atatürk Bulvarı'na fırlayıp subaylara gülücükler ve üç kilo pasta dağıttı. Sabah kahvaltılarını etsinler diye...”(s. 339)

“Aydın, DP'li olmadığını bir türlü kanıtlayamazdı. Peşte'deki kâtipliğinden geri çekildi. Başkent'te beklemekten usandı. Ayrıca da, DP zamanında uzun süre valilik etmiş olan babasıyla iyice arası açıldı.”(s. 339)

Kürşat Başar'ın *Başucumda Müzik*¹⁷⁶ romanı, Demokrat Parti milletvekili Fuat ile Leyla arasında yaşanan aşkı anlatır. 1950'lerde başlayan bu büyük aşk, 1960 İhtilâli sonrası Fuat'ın idam edilmesiyle son bulur. *Başucumda Müzik*'te gerçek bir aşk işlenmektedir. Romandaki Fuat, Demokrat Parti iktidarının Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu; Leyla ise onun delice sevdiği Vesamet Hanım'dır.

Fuat ve Leyla aşkının Leyla'nın ağzından aktarıldığı romanda ayrıca Demokrat Parti döneminin çeşitli sosyal ve siyasî olaylarına da değinilir. DP iktidarının yarattığı hayal kırıklığı, 6-7 Eylül olayları, İnönü'nün sert muhalefeti, Menderes'in geçirdiği uçak kazası, ihtilâl öncesindeki gergin ortam, 1960 İhtilâli, DP'lilerin tutuklanmaları, Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idamları da kısa çizgilerle işlenir.

Leyla'nın hatıralarından oluşan bölümlerden birinde Demokrat Parti üyelerinin de katıldığı bir baloda bahsedilmektedir. Ankara'nın ünlü bir otelinde düzenlenen bu baloda Leyla, Fuat'la karşılaşır, onunla dans eder ve ondan çok etkilenir. Fuat'la aşklarının başladığı bu baloda Leyla, Menderes'i de ilk kez yakından görme fırsatı elde eder: *“... Az sonra içeri, hepsi fraklı, papyonlu kalabalık bir toplulukla beraber Başvekil girdi, birden kalabalıkta bir hareketlenme oldu, yol açtılar, herkes onunla ilgilendi, bir anda herkes o tarafa giderken o da izin istedi ve küçük topluluğumuz dağıldı.”*(s. 64)

¹⁷⁶ Everest Yay., İst., 2007, (56. bas.), 436 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Leyla, Ankara’da hariciyeci eşi Turgut’la bir otelde kalmaktadır. Devlet erkânının toplandığı, baloların düzenlendiği bu otel, o günlerde ülkenin en ünlü mekânıdır. Leyla, bu otelde aslında ülkenin geleceğinin biçimlendiğini düşünür. Otelin müdavimlerinden biri de Fuat’tır. Leyla ve Fuat lobide sık sık bir araya gelerek sohbet ederler. Fuat, bir gün, Leyla’ya politikaya gireceğini söyler. Leyla ise Fuat’a politikayı yakıştıramaz.

Romanda Leyla’nın ağzından devrin politik gündemiyle ilgili genel görüşlere ve Demokrat Parti yönetimine karşı meydana gelen tutum değişikliğe şahit oluruz: “... Buradan biraz ötede, evlerin içinde farklı şeyler konuşulmaya başlamıştı. İktidarın o şaşaalı dönemi artık geride kalıyordu. Herkesin yeni bir dönem, büyüyen bir ülke, mutlu bir gelecek diye kurduğu hayaller birkaç yılda eskiyivermişti. Şimdi herkes bıkkınlık içinde bu kez de yeni gelenleri beğenmiyor, bu değişimin sandıkları gibi olmadığını fark ediyordu.”(s. 78)

Leyla’ya göre ülkede işler hiç de iyi gitmediği halde Fuat, en tepededir ve oradan “ en tepede duranların kendine güveniyle” manzarayı seyretmektedir. Fuat ise “... kim tepeye çıkarsa manzarayı güzel sanır, kendisini mutlu hisseder ve bunun geçecek bir şey olduğunu unuttur. Bu böyledir ama yine de hepimiz oraya çıkmak isteriz.”(s. 79) diye düşünmektedir.

Fuat, ülkede yapılacak çok işin olduğunu düşünüp bunların yapılamayışını ise korkakların, tembellerin iş başında olmasına bağlar. Fuat, “pek çok şeyi değiştirebileceğine, o güne kadar hep aklında olan ama mutlaka bir yerde engellenen düşüncelerini bir çırpıda gerçekleştirebileceğine” inandığından politikaya girme kararı almıştır. (s. 79)

Leyla, eşinin yurt dışı görevi nedeniyle Ankara’dan ayrıldıkları gün için, “Seçimin sonuçları balolarla kutlanırken biz yeni bir yere doğru yola çıkmak üzere bavullarımızı hazırlıyorduk. Zaten şimdi herkes yeni hükümetle, seçimden hemen sonra başlayan tartışmalarla uğraşıyordu.”(s. 80) diye düşünür. 1954 seçimlerinden sonra Fuat, Dışişleri Vekili olur.

1954’te yapılan seçimlerin halkta yarattığı huzursuzluğa ve ülkede kargaşa çıkacağı fikrine Turgut ve Leyla’nın ağabeyi Nihat arasındaki konuşma sebebiyle şahit oluruz: “Tam zamanında gidiyoruz, memlekette seçim oluyor, kavga yine bitmiyor, size kolay gelsin.”(s. 82)

1955 yılında Yunanistan ile Kıbrıs meselesinden dolayı yaşanan gerginliğin ardından 6 Eylül'de Atatürk'ün Selânik'teki evine bomba atıldığı kışkırtması ile ülkede bir iç karışıklık meydana gelmiştir. 6-7 Eylül'de İzmir ve İstanbul'da azınlıklara yönelik yağmacılık ve şiddet olayları üzerine İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilân edilir. Bu durumla ilgili bilgileri Leyla, eşi Turgut'tan öğrenir: *“İstanbul'da olaylar çıkmış, halk sokaklara dökülüp dükkânları yağmalamış, sıkıyönetim ilân edilmişti. Dediğine göre ortalık harabeye dönmüştü.”*(s. 121)

Romanın ilerleyen kısımlarında ülkedeki karışıklık ve Demokrat Parti'yi ihtilâlâ götüren süreç şu sözlerle dile getirilir:

“İsmet Paşa'nın demeçleri, Meclis'te yaptığı konuşmalar zehir gibiydi. Onları duyuyorduk. Kimine basın yasağı konuyordu ama mutlaka duyuluyor, kulaktan kulağa yayılıyordu. Üniversiteler kaynıyordu. Ordu rahatsızdı. Kim gelse ilk söylediği bu oluyordu. Herkesin bir binbaşı, bir albay tanıdığından, akrabasından duyduğu bir şeyler vardı. Bu tür konularda konuşmayı hiç sevmeyen, çekinen Turgut bile, bazen ikimiz yalnızken, 'Bunlar ayakta mı uyuyor, benim bu kadar uzakta duyduklarım bile durumun felâketini anlamaya yeter, bunlar duymuyor mu, sağır mı olmuşlar anlamak mümkün değil' diye söyleniyordu. Ağabeyimle birkaç kez telefonda konuşmuştuk. Hepsinde mutlaka yeni bir haber veriyordu ve bu haberlerin hiçbiri de bir öncekinden iyi değildi. Anlıyordum ki o da açıkça söylemese bile artık bu yönetime karşıydı, memnun değildi. Gazeteciler yakalanıyor, hapse atılıyor, oradaki gazetelerde de bunlar yer alıyordu.”(s. 159)

Leyla, Turgut'tan boşanmaya kararı verince İstanbul'a, ailesinin yanına döner. Herkesin gündeminde politikanın yer aldığını, ülkedeki gergin ortamla herkesin yakından ilgilendiğini görür. Leyla, o günlerde yaşanan ve hissedilenleri şu cümlelerle anlatır:

“Herkes politikadan söz ediyordu o günlerde. (...) Radyoda neredeyse komik denecek propaganda konuşmalarından geçilmiyor, buna karşılık kimi görsem yakınıyor, bıçağın kemiğe dayandığını söylüyordu. Gazeteciler tutuklanıyor, gazeteler sansürleniyor, kim sesini çıkarırsa devletle kavga etmiş sayılıyordu. Öğrenciler, hocalar, askerler, memurlar hep şikâyetçiydi.(...) akrabaların, konu komşunun söyledikleri bile her şeyin büyük bir hızla sona doğru gittiğini göstermeye yeterdi aslında.”(s. 223)

Leyla, böyle karışık bir ortamda siyasetin tam ortasında olan Fuat için çok endişelenmektedir. Sevdiği adama ilişkin duygularını şu cümlelerle belirtir: “*Bazen konuşmalarda onun da adı geçiyor, ötekilerle birlikte o da suçlanıyor, asla yapmayacağını bildiğim şeyler anlatılıyor ama kızarıp bozarıp sesimi çıkaramıyordum.*”(s. 223)

Turgut’tan boşandıktan bir süre sonra sevgilisi Fuat’ın yanına, Ankara’ya yerleşen ve Fuat’la çok mutlu olan Leyla, ülkede yaşananlar konusunda çok da endişelidir. Leyla bugünler için, “*Gazetelerde sansürlü haberlerden, imalı yazılardan, yeni yasaklardan geçilmiyordu. Artık bizimkiler değil, yabancılar bile kaygılı yazılar yazmaya başlamıştı. Bir Amerikalı gazetecinin yazdığı ‘On ikiye çeyrek var’ adlı yazı olay çıkartmış, bunu gazetelerinde yayımlayanların hepsine cezalar yağmıştı.*”(s. 280-281) şeklinde değerlendirmede bulunur.

Ankara’dan bir heyetle birlikte Londra’ya giden Fuat, dönüşte heyete katılmaz ve Ankara uçağına binmez. Demokrat Partililerden ve Adnan Menderes’ten oluşan heyetin bindiğı uçak düşer. Fuat, bu uçak kazasından tesadüfen kurtulur.

Uçak kazasından kurtulan Başvekil Adnan Menderes, Ankara’ya dönüşünde büyük bir coşku ve sevgiyle karşılanır: “*Görülmemiş bir kalabalık onu omuzlarında taşımış, yol boyunca kurbanlar kesilmiş, kalabalıkta ezilenler olmuştu. İnsanlar onu neredeyse ölümsüzmüş gibi kutsuyordu şimdi.*”(s. 385)

Fuat ise bu büyük gösterilerden oldukça rahatsızdır. Durumun iyiye gidiyormuş gibi görünmesi, hatta İsmet Paşa’nın bile Menderes’le barışmış havası onu memnun etmez. Erken seçimlerin bu kazanın yarattığı havayla unutulup gideceğinden korkmaktadır. Fuat’ın seçimlerin ertelenmesine ilişkin endişeleri, Leyla’nın ağzından şu cümlelerle anlatılır: “*Korktuğuş da oldu. O erken seçim lafları yerini, ‘halk bizi istiyor, halk bizi seviyor’ hikâyesine bıraktı.*”(s. 385)

Leyla ile Fuat birkaç günlüğüne Çeşme’ye tatile giderler, Ankara’ya döndüklerinde siyaset yine karışıktır. Muhalefetin tutumundan yakınan Dışişleri Vekili Fuat’ın içinde bulunduğu durumu Leyla, şu sözlerle ifade etmektedir: “*Yanımdan telefonla konuşuyordu. Karşısındakine muhalefetten dert yanıyor, haksızlığuş uğradıklarını söylüyor, herkesi suçluyordu.*”(s. 401)

Leyla’ya göre Fuat, “*büyük bir hızla gittikleri felâketi göremez*” durumdadır. Genç kadın, Fuat’ı ve onun şahsında Demokrat Parti iktidarını şu cümlelerle eleştirir:

“Siz kendi içinize kapanmışsınız, dünyadan haberiniz yok, yağcılardan başka kimseyi dinlemiyorsunuz, herkes şikâyetçi, herkes kızgın...”(s. 401)

27 Mayıs öncesi, ihtilâlin ilk sinyalleri muhalefet lideri İsmet İnönü tarafından Meclis oturumunda dile getirilir. Bu olay ve ihtilâl öncesi ülkedeki gergin ortam, romana şöyle yansır:

“... İsmet Paşa Meclis’te konuşmuş, işte o ünlü ‘sizi ben bile kurtaramam’ lafını söylemişti. Ama ben asıl, ‘İhtilâl artık meşrudur’ gibi bir sözüne takılmıştım.”(s. 403)

“Türkiye’de üniversitelerde yine olaylar başlamıştı. Ankara’da büyük bir yürüyüş olduğunu, askerlerin de katıldığını, Başvekil’in hırpalandığını orada bile haberlerde verdiler.”(s. 406)

Leyla, ihtilâl haberini yurtdışında iken arkadaşı Ayla’dan öğrenir. İhtilâl sonrası, ülkenin genel görünümü ise romanda şu satırlarla anlatılır: “Söylediklerine göre, meydanlarda tanklar görünüyordu ama halk sakin, hatta sevinçliydi. Tutuklamalar olmuştu, ama henüz kimse neler olduğunu bilmiyordu.”(s. 419)

Tutuklanan Demokrat Partililerle birlikte Fuat da Yassıada’ya götürülür. Leyla, bu durumun geçici olduğuna, partililerin ve Fuat’ın kısa sürede serbest kalacağına inanmaktadır.

Yassıada’daki bekleyiş sürdükçe Leyla umutlanmaktadır. Ancak umutları boşa çıkar. Devrik iktidarın başbakanı ve iki bakanı 16-17 Eylül 1961’de idam edilirler. Leyla, ağabeyi Nihat’ın Türkiye’den açtığı telefonla acı gerçeği, Fuat’ın idam edildiğini öğrenir. İdamların siyasette yarattığı sarsıntı, bireysel acıların arka planda iyice gölgelenmesine sebep olur. Leyla, bu durumu yaşayan insanlardan sadece biridir.

Yılmaz Karakoyunlu, *Yorgun Mayıs Kısrakları* romanında Demokrat Parti iktidarını ihtilâle götüren süreç üzerinde durur. Hükümet Nisan 1960’ta “Tahkikat Komisyonu”nu kurar. Bu komisyon, muhalefeti ve basını denetlemekle görevlidir. Ayrıca komisyon, muhalif gazeteleri kapatma yetkisine de sahiptir.

Ülkede “Tahkikat Komisyonu”nun faaliyetleri büyük gerginlik yaratır. İstanbul’da ve Ankara’da öğrenci yürüyüşleri başlar. İstanbul’da Beyazıt Meydanı ile Ankara’da Mülkiye bahçesinde eş zamanlı başlayan olaylar sonrasında ortalık savaş alanına döner ve her iki şehirde de öğrencilerin üzerine ateş açılır. Polisin sert

müdahalesi, olayların daha da büyümesine yol açar. Akşam olaylar sona erdiğinde Başbakan'ın geceyi Park Otel'de geçireceğini öğrenen öfkeli halk, Park Otel'in önünde toplanır. Gündüz öğrencilere uygulanan şiddetin hesabının sorulmak istendiğini öğrenen Başbakan Menderes, otele gelmez ve olayların daha da büyümesini önlemiş olur.

Öğrenci olaylarından sonra gerginlik tırmanır. Ankara'da günlerce dillerde dolaşan bir şifre vardır. 555K. Beşinci ayın beşinci günü saat beşte Kızılay'da toplanan kalabalık, Plevne Marşı'nı söyleyerek yürüyüşe başlar. Öğrenci, memur, asker, sivil herkes, hep bir ağızdan "*Menderes istifa!*"(s. 541) diye bağırılmaktadır. Tam bu sırada Bayar ve Menderes, meydana çok yakın bir yerdedirler. Menderes, kendisini tutamaz, arabasından inerek kendini öğrencilerin arasına atar. Menderes, öğrencilerin arasından korumalar tarafından yaka paça çıkarılırken kader ortağı Bayar, onu uzaktan seyretmektedir: "*Heyecanlarını kontrol edemeyenlerin böyle zeminlerde ne işi var...*"(s. 541) diyerek Menderes'in davranışını kınadığını belirtir. İçişleri Bakanı Namık Gedik, olay yerine kalabalık bir polis kadrosuyla gelir, tehlikenin büyümesini önler. Bakan Namık Gedik, Bayar'ın olay karşısındaki ilgisiz tavrını görünce şu cümleyle Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes arasında gelinen noktayı gözler önüne serer: "*Demek ki linç edilseydi de, dönüp arkasını gidecekti.*"(s. 542).

İhtilâl yapılacağı söylentileri yayılmaktadır. Savunma Bakanı Ethem Menderes, bir gece yarısı ansızın gelir ve Menderes'e bir mektup uzatır. Adnan Bey, mektubu okur; ama umursamaz, hatta ihtilâl söylentileri nedeniyle telâşa düştüğü için de Ethem Bey'i, "*İki üç kumandan azarladı diye telâşa kapılacak kadar korkak mıydın? Böyle sinik bir adama meğer neler teslim etmişim. (...) Cumhuriyet'in Savunma Bakanı'na bakın... Emrindeki üç beş subayın göz korkutmasıyla gelip bana caka satıyor...*"(s. 550) diyerek azarlar. Menderes, kapıda nöbet bekleyen askerle sohbet eder ve Ethem Bey'e dönerek: "*Görüyorsun işte... Asker beni köyünün yaturları gibi seviyor...*"(s. 555) der.

Başbakan Menderes, Ethem Bey'in söylediklerine ve getirdiği mektuba itibar etmez. Yaklaşan ihtilâl tehlikesini kabullenmek istemez. Yazar, Menderes'in gece yarısı aldığı habere rağmen kendine olan güvenine şu sözlerle değinir:

"... Kendini sürekli başaran ve başardığıyla övünen bir üslupta yetiştirmişti. Çevresindeki dar fakat etkili kadronun sürekli öven cümlelerinde hiçbir samimiyet

göremese bile söylenenlerde isabet olduğuna inanmıştı. Şimdi hiç kimse gelip bu lezzetli geçmişin hatıralarına gölge düşüremezdi. Hiç kimsenin bir kanlı hiddet çılgılığıyla güzel gecenin rüyasını bozmaya hakkı olamazdı.”(s. 556)

Bu sözler, Menderes’in kendisini nasıl bir iktidar rüyasına kaptırdığını, bu rüyadan uyandığında ise her şeyin bitmiş olduğunu vurgulamaktadır.

Ayşe Kulin’in *Gece Sesleri* isimli eserinde ihtilâl öncesi döneme değinilmektedir. Ayda, annesi Rengigül’ün sağlığına kavuşmasını beklerken onun evinde hatıra defterlerini bulur. Hayat boyu uzak durduğu annesine bu defterler sayesinde biraz olsun yaklaşabileceğini düşünen Ayda, defterleri okumaya başlar.

Defterin bir bölümünde Rengigül’ün üniversite yıllarına ilişkin ayrıntılara ve Demokrat Parti iktidarının son günlerine yer verildiğini görürüz. Rengigül’ün 27 Nisan 1960’ta bu deftere yazdıkları, üniversite gençliğinin Menderes hükümetine ne derece tepkili olduğunun bir göstergesidir. Üniversite ve iktidar karşı karşıyadır:

“Dün Öğrenci Lokali’nde yine olaylar oldu. Güney Kore’de polis ateşiyle ölen öğrencilere, Tıp’ta okuyan arkadaşlar bir başsağlığı telgrafı çekmek için önerge vereceklerdi. Önergeyi imzalamak için yüzlerce kişi sıraya girince, Başbakanın şu meşhur Polis Başısı önergeye mani olmak amacıyla, Öğrenci Lokali’ni basmış. Polisler öğrencileri fena tartaklamışlar. Bir kısmını da Emniyet Müdürlüğü’ne kadar götürüp saatlerce dayak atmışlar.”(s. 187)

Rengigül, hatıra defterine 28 Nisan’da DP hükümetinin kurduğu Tahkikat Komisyonu’nu protesto için üniversitelilerin yürüyüşe katılacaklarını belirtir. Babasına gösterilere katılmayacağına dair söz veren genç kız, bu yürüyüşe katılmaya ve hükümeti protesto etmeye kesin karardır; protestoya katıldığını öğrendiğinde babasının da kendisini destekleyeceğini düşünür: “... Beni anlayacağına eminim. Tahkikat Komisyonu’nun kurulduğunu duyduğunda nasıl da çileden çıkmıştı. Elbette kızının, bu rezil komisyonu protesto etme yürüyüşüne katılmasına kızmayacaktır. Bize emanet edilen değerleri biz gençler koruyamazsak, kim koruyacak?...”(s. 187)

Rengigül’ün defterinde Tahkikat Komisyonu’nu protesto yürüyüşüne gidecekleri gün bir öğrenci arkadaşının söylediği şu sözler de bulunmaktadır: “Kardeşlerim; artık burada hukuk eğitimi almamızın bir anlamı kalmadı. Tahkikat Komisyonu’nun aldığı kararlar, hukukçuların şeref ve haysiyetlerine indirilen çok

ağır bir darbedir. Hepimizi dışarıda bir mücadele bekliyor, kardeşlerim. Bu, hürriyet mücadelesidir!”(s. 188)

Ayda; annesi Rengigül’ün 27 Mayıs’ı hazırlayan Nisan yürüyüşlerinde, üstünde yeşil deri ceketi, elinde bir Atatürk resmiyle Gazi Osman Paşa Marşı’nı söyleyerek öğrenci arkadaşlarıyla protestoda bulunduğunu hatıra defterlerinden öğrendikçe aslında o güne kadar onu hiç tanımadığını düşünür.

Rengigül’ün defterinde İstanbul Üniversitesi’ndeki olaylar ve bu olaylar sırasında polisle öğrenciler arasındaki çatışmanın bütün ayrıntıları yer almaktadır. Olayları önleyebilmek için çaba gösteren İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar’ın da polis tarafından tartaklanması, defterde bulunan notlar arasındadır.

Ayda, defteri okudukça hem şaşırmakta hem de annesine yıllar yılı uzak kaldığı, onu tanımaya çalışmadığı için kendisini suçlamaktadır. Defteri okurken büyükbabasıyla yaptığı konuşmaları da hatırlar. Büyükbabası; 1950 seçimlerinde herkes gibi bir değişimden yana olduğu için Demokrat Parti’ye oy verdiğini, ancak sonrasında bu yüzden büyük pişmanlık yaşadığını Ayda’ya anlatmıştır. Büyükbaba’nın sözleri, Demokrat Parti’yi kurtarıcı olarak görenlerin büyük yanılgısını ve DP’nin yarattığı hayal kırıklığını özetler niteliktedir:

“Demokrasiyi o kadar çok özlemiştik ki milletçe, 1950 yılında ilk ve son defa olarak, bana ters düştüğünü bile bile, devrimleri yapanların partisine oy atmadım. (...) Memlekette herkes artık bir değişimden, yeni bir soluktan yanaydı. Kırılışı elimle gittim, demokrasiyi yerleştireceklerini sandığım insanlara oy verdim. Onlar ne yaptılar? Kaderimizi değiştirecek olan Köy Enstitüleri’ni kapattılar. Ticanileri başımıza çıkardılar, Tahkikat Komisyonu’nu kurdular. Başbakanları, ‘Kendime asla sabık başbakan dedirtmeyeceğim,’ diye beyanat verdi. A be adam, seçimle çekilip gitmesini bilmeyeceksen, oraya kazık kakmaya geldinse, ne günahı vardı beş yüz yıllık hanedanın? Babalarımız padişahın gidişine, Egeli bir toprak ağası gelsin de bizi ilelebet idare etsin diye mi katlandılar? Demokrasi gelsin, Batı devletleri gibi uygar olalım, insanca yaşayalım diye kuruldu bu Cumhuriyet.”(s. 194)

Ayda, annesinin günlüklerini okuduktan sonra hayatı boyunca annesine haksızlık ettiğini anlar. Büyük bir pişmanlıkla hastaneye, annesinin yanına koşar; ancak Rengigül geçirdiği beyin ameliyatından sonra hayatını kaybeder. Ayda, artık geçmişin bütün sırlarını çözmüştür ve bütün sevgisini kızı Aslı’ya verecektir.

Görüldüğü gibi bu romanda siyasî partilerle ilgili meseleler, daha çok bireysel hayata dair olayların arasında küçük ayrıntılar olarak işlenmektedir. Ancak kısa çizgilerle yer alsa da bu temaslar dikkat çekicidir.

Sevinç Çokum, *Karanlığa Direnen Yıldız*¹⁷⁷ romanında 27 Mayıs 1960 İhtilâli'ni öncesi ve sonrasıyla ele almaktadır. Toplumumuzda yaşanan kırılma, sarsıntı ve değişimlerin değerlendirildiği romanda yazar; ihtilâl sürecinde yaşananları ayrıntılı bir biçimde sorgular.

Eser, kahraman-anlatıcının babasına ait gazete arşivinde okuduğu Peyami Safa'nın bir yazısında geçen, babasının kırmızı kalemle çizdiği “*şeref katliamı*” ifadesiyle başlar. 5 Eylül 1960 tarihli bu gazete haberinde, “*Suçlu olanların cezalandırılmasını büütün memleket istiyor. Fakat aylardan beri devam eden bu şeref katliamı cezasız mı kalacak?*”(s. 10) sözleriyle ihtilâl sonrası yönetime el koyan askerî güçlerin Demokrat Partililere reva gördüğü muamele sorgulanmaktadır. Kahraman-anlatıcı, 1960 İhtilâli'nden 34 yıl sonra okuduğu bu yazıdan hareketle 27 Mayıs'ın toplumda yarattığı tedirginliği ve ayrışmayı şöyle değerlendirir:

“*Her şey her şey ihtilâlin gerisinde tüllemmişti. Ahşap sofalarımızın reçine kokusu, yıldızlı bahçelerimiz, Jüponlu kabarık eteklerimizin gururlu kıpırtıları, karanlık taşlıklardaki efsanevi ocaklarımız, kapı önü masalarımız, siyasetin ayırmadığı, bölmediği buz çatlamlarına döndürmediği dostluklarımız, tel dolaplarımız, bakır sahanlarımız, destancılar, yaz günlerinin rehavetiyle dolu pencerelerimizin mor karanfilleri (...) bir devrin şiiriyeti olarak hatırlanmalıydı artık... Yeni hayatımız ise, apartmanlar, havagazı kokusu, otobüslerimiz, akasyalarımız, marş söyleyen ‘özgürlükçü gençler’imizdi...*”(s. 12)

Anlatıcı, 1960 yılında yaşadığı mahalleyi ve bu mahalledeki bir apartmanı hatırlar, birlikte yaşamaktan büyük keyif alan apartman sakinlerini okuyucuya tanıtır. Apartmanda yaşayanlar, dönemin aydın sınıfının bir bölümünü oluşturmaktadır. Yazar olmak hevesindeki genç Feridun, “1950 ufuklarında yıldızı parlayan” babası Doktor Enis Bey, annesi Gülzade Hanım, Cumhuriyet Halk Partili Amcası Profesör Sebati Bey, yengesi heykel yontucusu Sibel, oğulları üniversite öğrencisi Cangür; Sebati Bey'in bacanağı Binbaşı Kaya ve güzel eşi İcenaz; Kaya'nın halasının oğlu

¹⁷⁷ Ötügen Yay., İst., 1999, 267 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

gazeteci Asaf ve karısı... Birbirleriyle yakın ilişki içerisindeki bu topluluk, sadece kışları aynı apartmanda değil, yazları da Kadıköy'ün denize yakın kıyılarında tuttukları yazlıklarda da bir arada olmanın keyfini sürerler.

1960 öncesi Türkiye'nin akademisyen, asker, öğrenci, sanatçı, gazeteci ve doktor gibi farklı çevrelerini temsil eden bu insanlar; akşam sofralarında memleket meselelerini tartışır. Doktor Enis Bey ve oğlu Feridun dışındaki hemen herkes Demokrat Parti yönetimini ve Başbakan Menderes'i kıyasıya eleştirir. Profesör Sebati Bey ve diğerlerinde İsmet Paşa sevgisi son derece yoğundur. “*Aristokrasiyle örtülü, halkla tam kaynaşmayan, şehirli görgüleriyle sarılı bir DP'li*”(s. 23) olan Enis Bey, kardeşi ve diğerlerinin İsmet Paşa hayranlığını saçma bulur.

Feridun'un apartman sakinleri dışındaki çevresinde dönemin ünlü fikir adamları ve öğrenciler bulunmaktadır. Feridun; Veysel Ağabey dediği Milliyetçiler Derneği'nin hamisi, onun yakın arkadaşı hukuk mezunu Özhan, edebiyat fakültesi öğrencisi Ferda ve Ümit vasıtasıyla düzenlenen konferanslara katılır. Bu konferanslar aracılığıyla dönemin ünlü fikir adamlarını, Nurettin Topçu, İsmail Hami Danişment, Ali Fuat Başgil, Nihat Sami Banarlı, Mehmet Kaplan, Mümtaz Turhan, Peyami Safa, Necip Fazıl gibi isimleri dinleme fırsatını elde eder. Feridun, Veysel Ağabey'in sahibi olduğu matbaada Osmanlı Padişahları serisinin basımıyla uğraşmaya başlar. Feridun için asıl çatışma noktası, Menderes'i “*İslâma ve Türklüğe saygısı olan bir devlet adamı*” olarak tanımlayan yayınevi çalışanlarıyla Menderes'ten nefret eden apartmandakiler arasında kalmasıdır.

1957 seçimlerinden sonra Feridun, apartman sakinlerinin buluştukları yemeklerde tansiyonun gittikçe artmaya başladığına şahit olur. Siyasî ortamın bir aynası durumundaki bu ev toplantıları, yavaş yavaş eski tadını kaybetmektedir. DP ve CHP arasında yaşanmaya başlayan gerginlik, aynı sofrayı paylaşan apartman sakinlerini de ayırır: “*Dokuz subay olayından, hele hele Paşa'nın Kurultay konuşmasına yayın yasağı konmasından sonra tartışmalar sofraları terk etmek, kadeh kırmak şeklini almağa başlamıştı.*”(s. 26)

Demokrat Parti'nin baskısını iyice arttırdığı, basına sansür uyguladığı gerginlik ortamında Feridun, DP'li bir armatörün kızı olan Ece ile nişanlanır. Ece, yaşadığı hayat ve sosyal standartları ile Feridun'a uymamaktadır.

Kıbrıs olaylarının tırmanışa geçtiği günlerde, sofradaki tartışmalar, ülkede yaşananları anlatmakla kalmaz, yaşananlara getirilen bakış açılarını da yansıtır:

“-Bu iktidar artık bitti... diyordu Profesör Sebati. Bu iktidar, orduyu, muhalefeti, gençliği hiçe sayıyor.

Söze oğlu Cangür giriyordu:

-Muhtar bir üniversite istiyoruz! Özgürlük...

Sibel Yengenin Çerkes mavisini gözleri buz kırılmışlığınca tebessüm ediyor;

-Bu parti nurlu ufuklardan başka bir şeyi görmüyor. Nurlu parıltılardan gözleri kamaştı ayol.”(s. 29)

Doktor Enis Bey ise apartmandakilerin Demokrat Parti düşmanlığı karşısında öfkeli. Menderes iktidarının Anadolu’da son derece faydalı atılımlar yaptığını, İsmet Paşa’nın aksine Menderes’in halkla bütünleştiğini, halkın yüzünü güldürdüğünü savunur, diğerlerini yapılanları takdir etmemekle suçlar:

“-Başvekilin atılımlarını görmezliğe geliyorsunuz. Biz bir savaştan çıktık. Yeniden devlet olma savaşından ve aştığımız dağ ile aramızda 35 yıl var. Bu 35 senenin ilk 15’i Atamızındı. Sonraki 12 yıl ise Paşanızın. Ne yaptı Paşanız?”

Kabuğunuzun dışına çıkın da Anadolu’ya bir gidin. Başvekil’in eserini, yeni Anadolu’yu görün. Köyün, toprağın, insanın değişen çehresini, toprakta ışıldayan tebessümü görün. Fabrikaların tüten bacalarını, tarımda ve sanayideki atılımları görün. Ne yaptı Paşanız? Kibrinden, azametinden dağ gibi duran tüccarın karşısına köylüyü bey gibi dikebildi mi? Gidin görün yeni Anadolu’yu! Saban tutsaklığından azad edilen köylünün traktörün sırtındaki mutluluğunu görün! Ama hayır! Gözleriniz bantla kapanmış. Sizden olmayanın başarısını asla göremeyeceksiniz.”(s. 30)

Sofrada bulunan gazeteci Asaf, İsmet Paşa’nın yıllardır ne yaptığını soran Enis Bey’e Demokrat Partililere iktidar hakkını Paşa’nın verdiğini söyler: *“-DP’nin kurulmasına ve demokrasiye izin verdi. Size konuşma hakkını, daha ne olsun? Ama siz bu özgürlüğünüzü baskı aracı olarak kullanıyorsunuz bugün.”(s. 30)*

Feridun, Menderes iktidarının diktatörlük olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğunu belirtince sofrada bulunan Binbaşı Kaya, askerinin DP karşısındaki tavrını belirterek tartışmaya son noktayı koyar:

“-Başvekil bir şeyleri kırmağa çalıştı. Siz bunu kavrayamadınız. Ve siz bunu başına buyrukluk veya diktatörlük olarak değerlendiriyorsunuz. Fakat elinizde başka örnek var mı? Yegâne örnek kendinizsiniz ve yegâne doğru da size göre sizsiniz. İşte yanlışlık burada.

Kaya Bey, sigarasını hafif hafif silkeleyerek,

-Genç kardeşim... dedi. Bizim doğrularımız bize yeter. Bu gidişe elbet dur denecektir. Bugün Bağdat'ta, yarın burada..."(s. 30-31)

Feridun, matbaadaki arkadaşlarıyla da siyasî gelişmeler hakkında konuşmaktadır. Veysel Ağabey ve arkadaşlarının siyasî tespitleri ise yazarın görüşlerini yansıtır niteliktedir:

"-Komünistler CHP'nin içine sızdılar. Bunlar CHP için pek tehlikeli olmasalar da, DP'nin çökertilmesinde CHP'yle el ele vermiş görünüyorlar. DP gidiyor... Nereye gittiğini Allah bilir... Bir şeyi zamanında devralmak ve zamanında bırakmak seçilecek yolun en iyisi. Galiba başarının sırrı da bu... DP zamanında geldi, ama zamanında çekilmesi gerek."(s. 34)

"Ferda pencere dışında daldığı noktalardan sıyrılıp dönüyor:

-Kaplan Bey'in sözlerini, derste bize söylediklerini hatırlıyorum. 'Bu bir inkılâptır...' diyordu. 'DP asıl büyük kitleyi harekete geçirdi. Bu çok önemli. Çünkü milletin yüzde sekseni köylü. Onun için bu tam bir inkılâptır. Uyuşmuş, uyuyan bir kitle uyandı.'

-Evet... dedi Veysel Ağabey. Bu âlimin düşüncesi. Benimkisi ise ümmi olanın sezgisi. Ben diyorum ki, o kitleyi kim eline geçirirse kalabalıklar onun peşinden akar. Çünkü o kitle ruhuyla uyanmadı. Köylü su istiyor, yol istiyor. Böyle uyandı. Eğer ruh olarak uyansaydı inkılâp dediğiniz şey tam olurdu, eksiksiz olurdu."(s. 34-35)

Romanda ülkede artan siyasî gerginlik ve ihtilâl beklentileri üzerine Menderes'in İzmir ve Balıkesir konuşmalarına yer verilir. Başbakanın "nutuklarında bir direnç, ileriye dönük düşünceler, hatta iyimserlik" sezilmektedir:

"Bu memlekette yaratılmak istenen ihtilâl havasını, bunu besleyen meş'um zihniyetle beraber bertaraf etmenin imkânlarını, evvela biz, memleketimizi tenvir etmek yoluyla temin edeceğiz.

Irak'ı misal göstererek ve gazetelerinde milleti mütemadiyen tahrik ederek âdeta 'Bunları da öldürecek bir sergerde serseri çıkmayacak mı? demektedirler.

Biz öylesine bir demokrasi, öylesine bir hürriyet rejimi bulup tatbik etmek mecburiyetindeyiz ki, bu rejimde hürriyetin bütün esasları mahfuz bulunacak ve rejimin temelini teşkil eden bir devlet nizamını muhtevi olacaktır."(s. 36)

1959 Şubat'ında Adnan Menderes ve bazı Demokrat Partililerin bindiği uçak Londra yakınlarında düşer. Kazada bazı partililer hayatını kaybeder, Başvekil Menderes ise mucize eseri kurtulur. Bu kazanın etkisiyle iktidar ve muhalefet

arasında geçici bir barış dönemi yaşanır. Halk büyük bir coşkuyla Menderes'i karşılar. Feridun, Menderes'e sevgi gösterilerinde bulunan insanların sevincini şu sözlerle yorumlar: *“Oğlunu, evlâdını Milad öncesine dönüp kurban etmek isteyen, arabasının altına yol halısı olmak isteyen bu insanları yöneten, onlara hükmeden neydi? Sevgi mi? Sevgiyse eğer, o büyük karşılamada şahlanmış, köpükler saçan, gemi aزیya almış kısraklara dönmüştü.”*(s. 40)

Başvekil'in uçak kazasından kurtulmasına sevinen büyük kalabalıklar kadar, üzülenler de vardır. Feridunların apartmanındaki muhalifler, Menderes'le ilgili çeşitli yorumlarda bulunurlar. Bir kısmı, Başvekil'in şansı sayesinde kurtulduğunu düşünürken Binbaşı Kaya ve Gazeteci Asaf ise Menderes'in *“ileride geçeceği çetin ama çok çetin sınav dolayısıyla”* ölümden kıl payı kurtulduğunu ileri sürmektedirler.

Feridun'un zihnini bir yandan komşuları İncenaz Hanım'ın cazibesi, bir yandan nişanlısı Ece ile aralarındaki mesafe, diğer yandan da yazmak istediği roman kurcalarken o günlerde apartmandaki tartışmalar, iktidarın dış politikasına yöneliktir. Muhalif apartman sakinlerine göre, Amerika'nın müttefiki olan DP hükümeti; işbirlikçi, hatta haindir. Ülkedeki üsler, onların düşüncesinde NATO'nun değil, Amerikan genelkurmayınıdır. NATO ve CENTO ile Amerikan mandası altına girildiğini ileri süren muhaliflere karşı Doktor Enis Bey, iktidarın dış politikasını hararetle savunur:

“-(...) Nato da Cento da gerekliydi. Bunlar, Reısicumhurun ve hükümetin dış politikadaki başarılarıdır. Dünyanın yeni şartları bunu gerektiriyordu. Türk devletinin dış işlerinde, hele son zamanlarda attığı adımları nasıl olur da göremezsiniz? Londra ve Zürih Anlaşmaları Kıbrıs'ın müstakilliğiyle beraber oradaki Türk varlığını da dünyaya duyurdu.”(s. 43)

Sebati Bey, ağabeyi Enis Bey'in hâlâ DP iktidarını yüceltmesine anlam veremez, Uşak ve Topkapı'da İsmet Paşa'ya yönelik olaylardan hükümetin sorumlu olduğunu belirtir, halkın sabrının taşıdığını söyler. Binbaşı Kaya, küfürle karışık son sözü söyleyerek adeta yaklaşmakta olan ihtilâli duyurur: *“-İhtilâli yapmayan pezevenktir ulan!”* (s.45)

1960 baharında Kayseri olayları sonrası, Meclis'te Tahkikat Komisyonu tasarısıyla ilgili tartışmaların yoğunlaştığı günlerde, Feridun'un amcası Prof. Sebati Bey'in yeni kimliği iyice belirir. İsmet Paşa'nın eski generallerle, sonra da İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıdk Sami Onar'la görüşmesi; Onar'ın çevresindekilerden biri

olarak Prof. Sebati Bey'in de sivrilmeye başlamasını sağlar. Tanzimat'ın özgürlükçü isimleri Mustafa Reşid ve Mithat Paşa'ya büyük hayranlık duyan Sebati Bey, şimdi *"yaklaşmakta olan darbenin itaatkâr bir neferi"*dir.(s. 74)

Apartmandaki kutuplaşmanın iyice belirginleştiği bugünlerde Doktor Enis Bey, gücünün son kırıntılarıyla Demokrat Parti'yi savunmakta ve iktidarın yeni uygulaması Tahkikat Komisyonu meselesini haklı çıkarmaya uğraşmaktadır. Enis Bey, komisyon tasarısına karşı çıkan CHP'yi sert bir dille eleştirir:

"-CHP çizmeyi aştı. İktidara gelmek için her hareketi meşru sayıyor artık... Komünist taktiği kullanıyor... Memleketi ihtilâl havasına sokuyor. Nasıl mı? Hükümete ağır suçlamalarda bulunuyor. Vay efendim seçimler yapılmayacakmış, vay efendim bu encümen anayasayı ihlâl dememiş. Soruyorum, bu araştırma komisyonu neden aykırı olsun anayasaya? Demokrasinin en güzel ifadesi olan Millet Meclisi yine kendi içinden bir komisyon tertip ediyor... Neden? Azıtan muhalefetin bünyesindeki kışkırtıcı odakları araştırmak için."(s. 75)

Sebati Bey ise bu sözlerinden sonra ağabeyine İsmet Paşa'nın iktidarla ilgili yorumlarını hatırlatır ve Menderes hükümetinin sonunun yaklaştığını şöyle vurgular:

"- 'Biz ihtilâlden gelmiş bir nesiliz...' diyor Paşa. 'Biz demokratik rejim dedik. Demokratik rejim istedik. Demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp onu baskı rejimi haline getirmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam.' diyor. Kurtaramaz elbet."(s. 75)

Enis Bey, halkın oyuyla iktidara gelmiş bir hükümetin ihtilâl şartları hazırlanarak devrilmeye çalışıldığını söyleyince Binbaşı Kaya, halk oyuyla on yıldır iktidarda olan hükümeti ancak ordunun devirebileceğini ifade eder:

"-(...) Vatandaş dersin, halk dersin başında taşırırsın onu... On yıldır işte o vatandaşın oyları yüzünden boka battık. Şimdi o boku da temizlemek bize düşüyor. Yani Paşa'nın dediği gibi 'Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilâl meşru bir haktır.'"(s. 76)

28 Nisan'da Beyazıt'ta öğrencilerin iktidarı protesto gösterileri gerçekleşir. Sebati Bey'in oğlu Cangür de öğrenci kalabalığı içindedir. Bu tarihî olayda bulunması ve aldığı sözde birkaç yarayla apartmandaki muhaliflerin kahramanı olur, sofralarda büyük itibar görür. Beyazıt'taki olaylar, anlatıcıya göre basın da etkisiyle abartılı bir biçimde verilerek halk arasında bir galeyan oluşturulmak istenmektedir. İstanbul'daki öğrenci hareketleri, ertesi gün Ankara'ya da sıçrar.

Olaylar üzerine Menderes, radyodan sadece on yıldır hükümetin gerçekleştirdiği icraatlara dair şu sözleri sarf eder: “*Türkiye bugün asırlarca yapılmayanların on sene içinde nasıl yapıldığını, memleketin bir baştan öbür başa sayısız eserlerle nasıl donandığını görmektedir, on sene evveli ile bugünü vatandaşlar kıyaslayabilmekte ve hükümlerini vermiş bulunmaktadır.*”(s. 83)

Toplumun bir kısmı tarafından beklenen ihtilâl, 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşir. İhtilâl sabahı radyodan yapılan duyuruyla ilişkin romanda şu satırlar yer alır: “*Sevgili vatandaşlar! Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silâhlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır.*”(s. 103)

Basın, ihtilâli manşetten verir, ihtilâli gerçekleştiren Ordu; “*Ne mutlu bugünümüze! Geçmiş olsun! Orduya Şükran Borcumuz Var!*” gibi ifadelerle yüceltilir. *Daily Mirror*, *Le Figaro* gibi batının ünlü gazeteleri de yönetime müdahaleyi “*hürriyet hareketi*” olarak yorumlar, ihtilâle destek verir.

İhtilâl sonrası Doktor Enis, DP'nin ikbal sofralarından yararlanan birçok arkadaşının yeni oluşum içinde nasıl değiştiğine şaşırır ve büyük üzüntü duyar.

Feridun'un dostu Veysel Ağabey, başlangıçta işin içinde tanıdığı vatansever subaylar da olduğu için ihtilâli destekler. Sonrasında ise kurulan Millî Birlik Komitesi'nin kendi içinde ikiliğe düştüğünü, komitedeki 14 subayın yurtdışına sürüldüğünü öğrenir ve büyük hayal kırıklığı yaşar. Veysel Ağabey'in sürgüne gönderilen subaylardan yakınlık duyduğu kişi, ihtilâl sabahı radyodan duyuru yapan Albay Alparslan Türkeş'ten başkası değildir.(s. 106) Türk siyasî hayatında sonradan etkili olacak Türkeş'in Veysel Ağabey tarafından övülmesi, onun milliyetçi-muhafazakâr çizgisini ortaya koymaktadır.

Feridun, artık amcasıyla ya da Binbaşı ile bir kahve içimi olsun bir araya gelmediklerini şaşırarak fark eder. 27 Mayıs İhtilâli, apartman sakinlerini kesin çizgilerle ayırmıştır.

Veysel Ağabey, DP'li olmadığı halde tutuklanır. Üç gün sonra serbest bırakılan Veysel Ağabey'in sözleri, darbenin asıl nedenini açıklar. Ona göre ihtilâlin sebebi, inananlarla inanmayanların savaşıdır. Menderes'in Türkçe ezanı kaldırıp Arapça ezan okutturması, Eyüp Sultan ziyaretleri, Mevlana'ya olan ünsiyeti, İstanbul'da Said-i Nursi ile dolaşması; radyolardan Mevlid yayınlarına izin verişini nedeniyle orduyu ve CHP'yi karşısına aldığı düşünün Veysel Ağabey; “*asıl*

çekişmenin inanmak ve inanmamak meselesinde” olduğu kanaatindedir. O; Menderes’in icraatlarından ziyade, dine önem vermesi nedeniyle eleştirildiğine inanmakta, DP’nin iktidara gelmesini bir inkılâp olarak değerlendirmektedir:

“-(...) Bir önceki zamanı düşünün. Millî Şeflik dönemini... Sovyet Cumhuriyetlerinden ne farkımız vardı? İslâma geçit yoktu kısacası... Din bu devletliler tarafından sadece cenaze namazlarıyla hatırlanmaktaydı. Bunlar geldi, ortalığın havası değişti. Radyolardan Kur’an sesi işitildi. Bu bir inkılâp değildi de neydi?”(s. 109)

Romanda, Cemal Gürsel Paşa’nın ihtilâlden önce Millî Müdafaa Vekili Etem Menderes’e yolladığı, ancak halka ihtilâlden sonra açıklanan muhtıra niteliğindeki 3 Mayıs 1960 tarihli bir mektuptan da bahsedilmektedir: *“Paşa o mektupta Cumhurreisinin istifa etmesi, kabinenin değiştirilmesi, Tahkikat Komisyonu kanununun kaldırılması, Ankara örfi idare kumandanının, İstanbul ve Ankara valilerinin, emniyet müdürlerinin değiştirilmeleri, mevkuf gazetecilerin ve talebelerin bırakılmaları, hükümet büyüklerinin suni vatandaş kitleleriyle karşılaşmalarının terk edilmesi”*(s. 110) gibi konular üzerinde durur, hükümetin din istismarından da vazgeçmesini ister. Paşa, ayrıca *“hürriyet duygusuyla”* gösteri yapan öğrencilerin üzerine emniyet güçlerinin gönderilmesinin yanlışlığına da dikkat çeker.

Feridun’un annesi Gülzade Hanım, apartmandakilerle araya giren soğukluğu gidermek için akrabası olan Hayrettin Paşa’yı bir akşam yemeğine davet eder ve apartman sakinlerini de bu yemeğe çağırır. İhtilâl sonrası artan gerginliklere rağmen apartmandakiler, Hayrettin Paşa’nın da bulunduğu bu yemeğe tam kadro katılırlar. Yemekte Sebati Bey, ordunun iktidara el koymada geciktiğini, DP’nin ülke için irtica tehditi olduğunu şu sözlerle dile getirir:

“-Havsalam almıyor muhterem Paşam. Ne kadar gecikildi? İhtilâl daha Türkçe ezan kaldırılıp yerine Arabisi konduğunda yapılmalıydı bence... Sırf irticayı hortlattıkları için bu adamlar birer birer mahkemesiz asılmalydılar. Zihniyetler değiştiriliyordu efendim. El altından, su altından yapılan buydu. Tarihî hadiselere yeni hükümler getirme hevesindeydiler. Medrese telâkkilerini geri getirmeğe azmetmişlerdi.”(s. 117)

Bu sözler üzerine Hayrettin Paşa, *“-Cumhuriyet tarihinde ilk defa ordu yönetime el koyuyor. Bu hareketin ise geleceği önceden belliydi. Pek de tepeden inme sayılmaz. Adil davranmağa dikkat edildiği ve bu konuda hassasiyet gösterildiği için*

de Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu teşkil edilmiştir... Yani sanık durumundakiler mahkeme edilecekler...”(s. 121) diyerek Demokrat Partililerin durumuna değinir.

Gazeteci Asaf, vatan haini olarak gördüğü DP'lilerin yargılanmasının gereksiz olduğunu, ihtilâlin boşuna yapılmadığını kanıtlamak için pek çok partilinin asılması gerektiğini savunur. Konuşmaları dinleyen Feridun ise DP'lilerin yargılanmalarının tarafsız olamayacağını, mahkemenin ihtilâlcilere bağlı kararlar alacağını düşünür. *“İhtilâlciler ne istiyorsa o olacaktır elbet. Adaya tıkılan beş yüzden fazla insanın hepsi birden nasıl suçlu olabilir? Siz ne yapıyorsunuz? Neredeyse milletin çoğunluğunu hapsetmek için uygun boş odalar, araziler bulacak, temerküz kampları kuracaksınız...”*(s. 122) diyebilmeyi ister.

Feridun, matbaadaki arkadaşı Özhan sayesinde ünlü yazar Peyami Safa ve Doktor Ayhan Songar ile tanışma fırsatı bulur. Peyami Safa, dönemin milliyetçi gençleri tarafından sevilen büyük bir romancıdır ve yazılarıyla dönemin içyüzünü aydınlatan önemli bir kalemdir. Ayhan Bey, Peyami Safa'nın ihtilâlden bir gün önce Menderes'le Eskişehir Orduevi'nde birlikte olduğunu, bir hava albayının Başvekil'e methiyeler düzmesi üzerine Menderes'i uyardığını anlatır. Peyami Safa'nın uyarısına Başvekil'in: *“Siz de çok müvehhamsınız. Görmediniz mi beni nasıl seviyorlar.”* diyerek aldırış etmediğini belirten Ayhan Songar, Menderes'i öven hava albayının ertesi gün onu tevkife geldiğini de sözlerine ekler. (s. 133)

Eserde millî değerlerine bağlılıklarına rağmen sağ ideolojiyi ve Menderes iktidarını değerlendiren Peyami Safa'nın ve psikiyatry Ayhan Songar'ın tespitleri dikkat çekicidir. Bu tespitler, dönemi açıklayan analizler içerir. Doktor Ayhan Bey, Menderes'in dramını kendisinin hazırladığını, *“nurlu ufuklar”*dan başka şey göremez olduğunu, bunun da ihtilâli getirdiğini şu cümlelerle belirtir: *“-Eğer ‘Devr-i sabık yaratmayacağız’ diye işe başlamasalardı, halk nazarında zirvede iken geçmişin hesabını sorup defterleri kapatsalardı, belki bu kader değişebilirdi.”*(s. 136)

İhtilâl sonrası aşağılanmayı gururuna yediremeyerek intihar eden isim, Dahiliye Vekili Namık Gedik olur. Feridun, Sabık Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın da intihar teşebbüsünden sonra, ölümlerin en korkuncunun aşağılanmak, hakarete uğramak olduğunu düşünür. Hayatı boyunca bu toprakları savunanların yaşadıklarını bir türlü kabullenemez:

“Millî Mücadelenin, o ulvî savaşın bir mücahidi, bir gün Reiscumhur oluyor ve bir başka gün, bu görevinden alaşağı edilerek vatana ihanet suçundan içeriye atılıyor, idamla yargılanıyordu. Kırk yıl önce Anadolu insanını vatan savunmasına çağıran bu kuva-yı millîyeci, şimdi savunduğu toprakların bir parçasını, sözümlerine ona Rusya’ya bırakma teşebbüsü gibi bir suçlamayla karşı karşıyaydı. Ve Reiscumhur onlar adına da bu utanç manzarasını hazmedemiyor, tutuklu bulunduğu yerde bel kemeriyle intiharı deniyordu. Ülkede insanın ne derece önemsiz bir varlık olduğunun anlaşılması için 1960 darbesini de yaşamak gerekiyordu demek.”(s. 137)

Ordudan ve üniversitelerden tasfiyeler, uzayan mahkeme süreci ülkedeki gerginliği turmandırır. Bununla beraber, DP’lilere yönelik idamların gerçekleşmeyişi nedeniyle *“ihtilâlin beklenen ölçüde sert olmadığını”* düşünen gazeteci Asaf gibiler de son derece öfkeli. Profesör Sebati Bey ise, yeni Anayasa tamamlandıktan sonra, iktidarın bir an önce sivilleşmesi gerektiğini, mahkemeler sürdükçe seçimlerin çıkmaza girdiğini düşünmektedir.

Doktor Enis Bey’e göre iktidar, ancak *“Bebek”* ve *“Köpek”* davaları nedeniyle saçma bir hal alan duruşmalar tamamlandığında sivilleşebilecektir. İncenaz Hanım ve Kocası Binbaşı Kaya’nın evindeki yemekte Enis Bey, kendisini tutamayıp ihtilâli gerçekleştirenleri eleştiri yağmuruna tutar:

“-(...) Miktar-ı kâfi sâbık idam edilirse her şey hallolacak öyle mi? Nefret, tuz ruhu gibi içimizi oyuyor. Korkarım sonunda insanlığımızdan geriye bir şey bırakmayacak.”(s. 142)

Yemekten birkaç gün sonra Enis Bey gözaltına alınır. Feridun, babasını apartmandan kimin ihbar ettiğini öğrenememenin öfkesi içindedir. Ayrılıkları, birleşmeleri, nefret ve sevinçleri siyasetin yönettiğini düşünen Feridun’a bu olaydan sonra nişanlısı Ece ayrılmak istediğini söyler. Bir zamanlar Ece’nin DP’li babası şimdi ihtilâl yanlısıdır ve Feridun’un babasının DP ile yakınlığı ve gözaltına alınışı, bu nişanın bozulmasına sebeptir. Böylece ihtilâlin toplumdaki katmanları olumsuz biçimde etkileyen ayrıştırıcı gücünün şahsî meselelerde yaralar açtığı görülür.

Hayrettin Paşa’nın devreye girmesiyle Doktor Enis serbest kalır. Enis Bey, kendisinin başına gelen olaydan çok, DP’lilerin haysiyetlerine yönelik yapılan suçlamalara, iddialara üzülmemektedir: *“-... Hırsız hain yakıştırmalarıyla adamların haysiyetinin sığır indirilmesi. Yok cimbriz, yok kuruyemiş... Yok süveter. Hele kasadan kadın çamaşırı çıktığı iddiasına ne dersin? Türkiye Cumhuriyeti savcısının*

elinde bir kadın külotu... Onları halkın gözünden düşürmek için bunca küçülmek neyin nesi?”(s. 144)

1961 yılına gelindiğinde artık siyasette hareketlenmeler başlar. Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Mutedil Liberal Parti kurulur. Bu partililer arasında sağa yakın Adalet Partisi'nin yıldızı giderek parlamaktadır. AP'nin Demokrat Parti'nin mirasını devraldığı düşüncesi, bazı kesimlerdeki hâkim görüştür.

Veysel Ağabey, yeni kurulan partilerin varlığı karşısında devrik DP iktidarının farklılık kabul etmeyen siyasetini düşünür ve DP'yi şu sözlerle eleştirir:

“-57 seçimlerinden sonra sokaklardaki taşkın havayı hatırlar mısın? Cumhuriyet bayramıydı hani... Aksaray'da yürüyordum, DP taraftarları otobüslerle, kamyonlarla iktidarın açtığı yollardan kornalarını bağırta bağırta geçiriyorlardı. O an birçok gazetecinin içerde olduğunu hatırlamıştım. Bu nümayiş bana iktidarın halka yansıyan son parıltısı gibi gelmişti... Ve şunu düşünmüştüm. Kimse tek adam olmaya, kimse tek parti olmaya kalkışmamalı. Neticede kendi girdabında, kendi dalgasında boğulur.”(s. 169)

Millî Birlik Komitesi, DP yöneticileri hakkında 15 Eylül 1961'de kararını verir. Başvekil Adnan Menderes, Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Vekili Hasan Polatkan idam edilecektir. Celâl Bayar ise 65 yaşını doldurduğu için hakkında verilen ölüm cezası müebbet hapse çevrilir.

Menderes, idam cezasına çarptıldığını öğrendikten sonra ilaç içerek intihara teşebbüs eder. Gazetelerde idamdan önce sâbık Başvekil'in koma halindeki fotoğraflarına yer verilir. Feridun, *“ölmeden ölmek”* diye nitelendirdiği bu trajik durum karşısında; *“Başvekil'in aylardır 'Eti senin kemiği benim' deyimine uygun olarak alaşağı edilmiş itibarı, hakaretlerle darmaduman olmuş kimliği, kişiliği sıfır noktasına gelesiyeye kadar tükenişi, tüketilişi... Fotoğraf bütün bunları anlatmağa yetiyordu.”(s. 206)* diye düşünerek büyük üzüntü duyar.

Menderes'in İmralı'da gerçekleşen idamından sonra Feridun; arkadaşları Ferda, Özhan ve Veysel Ağabey ile bu trajik ölümü değerlendirir. Ferda, DP'nin sonunun bu noktaya gelmesinde İsmet Paşa'nın sorumluluğu olmadığını, tersine Paşa'nın bir an önce demokrasiye geçilmesini istediğini belirtir:

“-(...) Millî Şef de böyle olmasını istemezdi. Çünkü o tek başına dövüşün tatsızlığının farkındadır. Ne de olsa cephelerin adamı. Savaşmaya alışık. Çok partili

dönemin kapısını aralayan da odur. Evet asker ama, sivil hayata çok çabuk uyum sağlamış bir asker. Ama öteki askerler, meselâ Erzurumlu Paşa, bundan sonra ne derece sivilleşebilir, demokrasiyi ne ölçüde kavrayıp uygulayabilir?(...) İhtilâlin ve sonra da hükümetin başında olması, belki cumhurbaşkanlığına niyeti ihtiyarlık sigortasından başka bir şey değil. (...) Bence Şef, askerlerin bir an önce kışlarına dönmelerini ve demokrasiye geçilmesini istiyor. Ne de olsa devlet adamı. Batının bu olaya müsbet bakmadığının idrakinde. Bir de kendi iktidarı meselesi var.”(s. 216)

Feridun, askerleri teşvik edenin İnönü olduğunu söyler. Şartlar tamamlandığında ihtilâlin meşru bir hak olduğunu savunan, “*Bu yolda devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam.*” diyen ve şimdi de seçim isteyen İsmet Paşa için Feridun; “*DP’nin beli, kolları, bacakları nasıl olsa kırıldı, başı ezildi. Şimdi, sırf gövdeden ibaret bir AP ile karşı karşıya gelmekten elbette korkmuyor.*”(s. 217) diye düşünmektedir. Ferda ise İnönü’nün idamları istemediğini; çünkü halkın tuttuğu bu insanların asılmalarının yeni kurulan AP’yi güçlendireceğine inandığını belirtir.

Veysel Ağabey de ihtilâlin en çok CHP’ye yaradığını, daha da palazlanmış olarak meydanlara döndüğünü düşünür. CHP’nin karşısında yer alacak partinin eğitimsiz halk kitlelerinin elinde eriyip gitmemesini, DP’nin hatalarını yeşertmemesini ister.

Enis Bey, ailesi ile birlikte yeni yapılan yola taşınmaya karar verir. Artık ihtilâl yanlısı “*eski*” dostlarından onu yeni yol ayırmaktadır. Böylece yolun diğer tarafı bütünüyle ihtilâl taraftarlarına kalacaktır. Bu durum, her anlamda yeni bir başlangıcın habercisidir. Taraflar ayrılmış, cepheler keskinleşmiş gibidir. Yazar böylece ihtilâlin toplumsal alanda açtığı yarılmayı ortaya koymuş olur.

Beklenen seçim gerçekleşir. CHP’nin zaferine hazırlanan kesimler, seçimi AP’nin kazanmasıyla âdeta büyük bir tokat yer. Seçim akşamı sokakta seçim zaferini kutlayan kalabalıkla, başka bir grup arasındaki kavgayı silahıyla Binbaşı Kaya’nın durması, Feridun’a ihtilâlin yakın gelecekte tekrar edileceğini düşündürür.

Romanın sonunda Feridun, veda etmek için Binbaşı Kaya’nın evine gittiğinde aylardır kafasını kurcalayan sorunun cevabını da öğrenir. Binbaşı Kaya, Feridun’un babası Doktor Enis’i, amcası Sebati’nin ihbar ettiğini itiraf eder. Yazar, bu trajik gerçeği romanın sonuna saklayarak ihtilâlle birlikte toplumda meydana gelen ayrışmanın derecesini de gözler önüne sermiş olur.

Roman; 27 Mayıs'ın insanımızda oluşturduğu psikolojiyi incelerken, değişen bireylerin, sağlam olmayan fikirlerin, halktan uzak yaşıyan sivil, asker ve bürokrat kesimin içyüzünü de ortaya koymaktadır. Sevinç Çokum'un değindiği önemli bir nokta da siyasetin acımasız yüzüdür. Değişen siyasî panorama acımasız yüzünü hemen göstermekte, insan ilişkilerini zedelemekte, yılların kardeşlik ve dostluklarını bile sona erdirebilmektedir. Yazar, romanın sonunda Veysel Ağabey'in şahsında millî ve manevî değerlere bağlı yeni aydın tipini karanlık görünen geleceğe ışık tutan umut olarak görür.

Görüldüğü gibi, Cumhuriyet Halk Partisi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Demokrat Parti etrafındaki meseleler ve 1923-1960 yıllarındaki siyasî hayat romanlarımıza ayrıntılı biçimde yansımıştır.

SONUÇ

1923-1960 yılları arasında faaliyet gösteren Cumhuriyet Halk Partisi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Demokrat Parti; yazarlarımızın kaleminden geniş sosyolojik tahliller ve türün sağladığı zengin anlatım imkânları sayesinde romanımızda geniş ölçüde yer bulmaktadır. İncelediğimiz 51 roman; ele alınan meseleyi geniş ölçekli tarihî, siyasî, sosyolojik değerlendirmeler ve zengin bir şahıs kadrosu içinde yansıtmıştır.

“Türk Romanında Cumhuriyet Dönemi Siyasî Partileri (1923-1960)” konulu araştırmamız bir kere daha göstermiştir ki roman, bir edebî tür olmanın yanı sıra, zengin sosyolojik malzeme de sunmakta ve bu açıdan sosyal tarih araştırmalarında vazgeçilmez bir malzeme olmaktadır. Araştırmadaki hedefimiz, romana yansıyan sosyal ve siyasî meseleleri –romanın bir edebî ürün olduğunu, kendi içinde fiktif bir dünya kurduğunu göz ardı etmeden- tespit, tahlil ve değerlendirmektir.

Çalışmamız sonucunda ortaya çıkan malzeme üç bölümde ele alınmıştır. Bu bölümler şöyledir:

I-) Romanın Unsurları Açısından:

Meseleye romanın unsurları açısından bakıldığında şu sonuçlara ulaşıyoruz:

Olay Örgüsü:

İncelenen romanlardaki olay örgüsü; Cumhuriyet Halk Partisi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Demokrat Parti olmak üzere dört siyasî parti ve ülke içinde ortaya çıkan tarihî, sosyal, siyasî, ekonomik meseleler etrafında toplanır. İktidar ve muhalefet partilerinin mensuplarının yaşadıkları çatışma ve bunların muhalif veya taraftar her tabakadan insana etkisi romanın entrikasını besler. Ele alınan süre içinde değişen meselelerle beraber romanlara yansıyan olaylar da farklılık göstermektedir. Bu sayede 1923-1960 arasında yaşanan sosyal ve siyasî meselelerin toplum hayatında ne gibi etkiler bıraktığını geniş bir şekilde görme imkânı buluyoruz. Bu romanları önemli kılan, büyük siyasî aktörlerin yanında, sıradan insanların da demokrasiye geçiş sürecinde neler yaşadıklarını ortaya koymasındır. Bu noktada bir kere daha anlıyoruz ki Tanzimat’tan günümüze roman, sosyal hayatımızın canlı bir aynası, geniş bir panoramasıdır.

Şahıslar Dünyası:

Romanlarda yer alan şahıslar, gerçek ve fiktif şahıslar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Roman türünün yazara sağladığı zengin anlatım imkânları içinde vücut bulan gerçek ve fiktif şahıslar sayesinde dönemin sosyal ve siyasî atmosferinin bireylerin hayatını nasıl etkilediğini görme imkânı elde ediyoruz.

1-) Gerçek Şahıslar: Siyasetin ve tarihin ön plandaki aktörleri olan bu şahıslar; Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Ali Fethi Okyar, Kâzım Karabekir, Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Ahmet Ağaoğlu Kılıç Ali gibi kişilerdir. Bazı sanatçıların da politik kimlikleriyle romanlarda yer bulduğunu görürüz. Halide Edip Adivar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yahya Kemal Beyatlı, Hüseyin Cahit Yalçın gibi. Atatürk suikastı dolayısıyla bazı romanlara şu gerçek kişiler de dahil olur: Doktor Nâzım, Cavit Bey, Kara Kemal, Abdülkadir, Hüseyin Avni...

İncelenen romanlarda gerçek şahıslara yönelik şu tespitlerde bulunmak mümkündür:

a-) Gerçek şahıslar az sayıda romanda geçmektedir. Daha ziyade kendilerinden bahsedilen durumundadırlar. Bu isimlerin siyasette sebep oldukları olayların topluma yansımaları daha çok fiktif roman kahramanları aracılığıyla söz konusu edilir ve değerlendirilir.

b-) Kimi romancılar gerçek şahıslardan bahsettikleri romanlarda belgeler de vermişlerdir. Bu bakımdan eserler; belgelere, gerçek şahıs ve olaylara dayandığı için belgesel roman özelliği taşımaktadır. Böylece romanlar dokümanter bir nitelik kazanır ve bu sayede okuyucu, ele alınan devri kurgunun yanında, belgeler ışığında görme ve bir tarihî zemine oturtma imkânı kazanır.

2-) Fiktif Şahıslar: Bunlar, yazarın kurgunun imkânları ölçüsünde yarattığı kişilerdir. Farklı sosyal statülere mensupturlar. Bu sayede yazarlar, siyasetin toplumun her katmanında yarattığı etkiyi gözler önüne serebilmektedir. Romanlardaki fiktif şahıslar; milletvekili, il ve ilçe parti başkanları, muhtar gibi siyasî parti mensupları, gazeteci, asker, doktor, öğretmen, avukat, diş hekimi, eczacı, mühendis, memur, sanatçı, öğrenci, üniversite hocası gibi aydın kesim ile esnaf, ağa, işçi, köylü, bekçi, gezici kumpanya aktörü gibi farklı sosyal statülere mensup insanlardır. Bu şahısların bir kısmı, doğrudan siyasetin içindedir; bir kısmı ise siyasetle ilgili meselelerden dolaylı olarak etkilenirler. İktidar ve muhalefet arasındaki çatışmanın etkileri, en canlı şekilde bu sıradan insanların yaşadığı olaylarla verilir.

Dikkat çeken bir nokta, gerçek veya fiktif şahıslar arasında kadın karakterlerin sayıca çok az yer tutmasıdır. Bu durum, siyasetin gelişim süreci içinde bugün bile aşamadığımız kadın katılımcı sorununun geçmişte de olduğuna dair bir kanıt niteliğindedir.

Romanlarda yazarın sözcülüğünü genellikle fiktif şahıslar arasındaki aydınlar üstlenir. Aydınlar ise karşımıza üniversite hocası, doktor, avukat, mühendis, gazeteci, şair ve siyasetçi kimlikleriyle çıkmaktadır.

Dikkati çeken bir diğer nokta, fiktif şahısların sayı ve nitelik bakımından zenginliğidir. Bu sayede yazarlar, siyasetin topluma yansıyan her türlü meselesini ortaya koymaktadırlar. Geniş şahıs kadrosu, yazara siyasî konuları ayrıntılı inceleme ve bunlar üzerinde konuşma imkânı vermektedir. Bu romanları önemli kılan bir nokta da siyasetin büyük aktörleri yanında, sıradan insanın hayatına yaptığı her türlü etkiyi yansıtmasıdır.

Zaman:

Romanlar, ağırlıklı olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubunun Halk Fırkası'na dönüştüğü 1923 yılı ve Eylül 1961 arasındaki dönemi ele alır. Yazarlar, bu devirlerle ilgili meseleleri izah etmek için geçmişte yaşanan önemli tarihî olaylara da değinirler, tarihte devamlılık ilkesinden yola çıkarak geçmişte ve o gün yaşanan olaylar arasında bir nedensellik bağı kurarlar. Bu da okuyucuya tarihteki “tekerrür” ilkesi üzerinde düşünme imkânı vermektedir.

Mekân:

Siyasetin yönlendiricisi ve kalbi olan iki şehir, İstanbul ve Ankara romanlarda ön plandaki mekânlardır. Bunun yanı sıra yazarlar, ağırlıklı olarak Batı Anadolu'yu merkez almışlardır. İzmir, Aydın illeri ve bu illere bağlı köy ve kasabalar mekân seçilmiştir. Demokrat Parti'nin kurulmasından sonra ise Anadolu şehirleri ön plana çıkar. Bazı romanlarda ise olayların geçtiği mekân belirtilmemiştir.

Romanlardaki iç mekânlar ise siyasîlerin toplandıkları TBMM, parti il ve ilçe teşkilât binaları; muhalif veya taraftar memurların ve halktan insanların bir araya geldikleri muhtarlık odası, kahvehane, şehir kulübü, eczane, matbaa, avukatlık bürosu gibi yerlerdir. Siyaset, en acımasız yüzünü insanların toplu halde buldukları kahvehanelerde gösterir. Özellikle Demokrat Parti'nin doğuşu ve safların belirginleşmesinden sonra, partililerin kahvehaneleri bile ayrılır. Bu durum, çok partili hayata geçiş sürecinin ne kadar sancılı olacağına da bir göstergesidir.

Demokrasinin arzu ettiği tahammül ve kabullenme yerine, mekânların siyasî görüşlere göre ayrılması dikkat çekicidir.

II-) Siyasî Devirler Açısından:

Meseleye siyasî partiler ve bunlar etrafında gelişen konular açısından baktığımızda şu sonuçları elde ediyoruz:

A-) Tek Partili Dönem (1923-1946)

1-) Atatürk Dönemi (1923-1938)

a-) Cumhuriyet Halk Partisi

Atatürk dönemini işleyen romancılarımız iktidar partisi CHP'ye karşı eleştirel bir tutum içindedirler. Bu romanlarda Türk inkılâbının henüz tamamlanmadığı, inkılâbın uygulanış aşamasında idealizm yoksunu politikacıların yarattığı sorunlar, tek parti yönetiminin aydınlara serbest düşünme ve üretme imkânı vermeyişi, basını güdümlü hale getirmesi, iktidar politikasının Cumhurbaşkanı odaklı oluşu, laiklik konusundaki tutum, batılılaşma ve devrimlere halkın bakışı, yolsuzluk ve vurgunculuğun artması, inkılâbı bekleyen irtica tehlikesi gibi konular; CHP'nin işlendiği romanlarda ele alınmaktadır.

Yakup Kadri'nin *Panorama* adlı eseri, bu dönemi en geniş şekilde işleyen romandır. Romanın I. cildinde 1923-1938 arasındaki dönem ele alınmakta, ülkenin tek parti iktidarındaki panoraması verilmektedir. Yazar; romanında aydın tipler aracılığıyla Türk inkılâbının tamamlanma sürecinin gerçekleşmediği tezini işler, inkılâbın uygulama aşamasında karşılaşılan sorunları irdeler. Ayrıca yazar, Türk inkılâbını bekleyen en büyük tehlikenin irtica olduğu görüşündedir. Bu sebeple çok partili hayata geçiş için zamana ihtiyaç bulunduğu fikri üzerinde durur.

Ayla Kutlu, *Emir Bey'in Kızları* romanında Atatürk devrindeki CHP'ye geriye dönüşlerle yer verir. Cumhuriyet'i kuran neslin demokrasiyi kavrayamadığı görüşünü savunur.

b-) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Bazı romanlarda İttihatçı muhalefetin Cumhuriyet dönemindeki yansımalarına, ilk çok partili hayata geçiş denemesi olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş ve kapanış sürecine, Atatürk'e düzenlenen İzmir

Suikastı'na yer verilir. İzmir Suikastı, İttihatçıların yeni bir iktidar arayışı hamlesi olarak değerlendirilir. Birçok romanda Cumhuriyetçi kadroların İttihatçılarla hesaplaşmasının Terakkiperver Fırka'nın kurulmasıyla devam ettiği vurgulanır, İttihatçıların İzmir Suikastı sonrası büyük ölçüde tasfiye edilmelerine rağmen İttihatçılık meselesinin henüz kapanmadığı tezi işlenir

Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu* adlı romanı, Cumhuriyet'in en bunalımlı dönemlerinden biri olarak değerlendirilen İzmir Suikastı'nı ele alır. Suikasta karışan ve karıştırılan tarihî kişilerin hikâyesinin gözler önüne serildiği romanda, suikastın bir iktidar arayışı hamlesi olduğu, yönetimin suikastı önceden haber aldığı, ancak bunu İttihatçıları ve onların uzantısı olan Terakkiperver Fırka mensuplarını tasfiye için bir fırsat saydığı tezi ileri sürülür.

Tarık Buğra'nın *Firavun İmanı* romanında, İzmir Suikastı kısa çizgilerle yer alır. Millî Mücadele'ye önemli hizmetleri bulunan Hüseyin Avni'nin suikast nedeniyle tutuklanması, hatıra defterine yazdıkları sayesinde beraat etmesi etrafındaki olaylar anlatılır. Romanda Hüseyin Avni Bey'in dramı ön plana çıkarılır.

Ayla Kutlu, *Bir Göçmen Kuştı O* romanında İzmir Suikastı sonrası olaya adı karışanların yanında İttihatçıların tasfiyesi yoluna gidildiği fikrini vurgular. Gerçekleşen idamların ülkede yarattığı tedirginlik üzerinde durur.

Yılmaz Karakoyunlu'nun *Üç Aliler Divanı* romanı, İzmir Suikastı'nı, Cumhuriyetçiler ile İttihatçılar arasındaki hesaplaşmayı, mahkeme sürecinde Gazi'nin ve İsmet Paşa'nın tutumlarını, suikasta karışanların idam edilmelerini konu alır. Ünlü İttihatçılardan Eski Maliye Nazırı Cavit Bey ve Doktor Nâzım'ın idam süreci etrafında şekillenen romanda yazar, Terakkiperver Fırka'yı kuranların İttihatçı gelenekten geldiğini ve idamlarla muhalefetin ortadan kaldırıldığı tezini işler. Yazar, *Yorgun Mayıs Kısrakları* romanında ise Adnan Menderes'in bakış açısıyla İzmir Suikastı'nı değerlendirir. Menderes'in suikast nedeniyle idam edilenlerden Doktor Nâzım ve Cavit Bey'in vatan haini olduklarını asla düşünmediğini, İttihatçı hesaplaşmasının bu iki ismi darağacına gönderdiğine inandığını dile getirir.

Ayşe Kulin'in *Füreya* romanında, Şeyh Sait İsyanı ve İzmir Suikastı'na yer verilir. CHP iktidarının isyan ve suikast karşısındaki tavrı ile İstiklâl Mahkemeleri'ndeki suikast davası süreci ele alınır.

c-) Serbest Cumhuriyet Fırkası

Atatürk dönemini konu alan bazı romanlarda ikinci demokrasi deneyimi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın 99 günlük kısa siyasî serüveni geniş yer tutmaktadır. Serbest Fırka'nın kuruluş nedenleri, başarısız Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası denemesi nedeniyle halkın Serbest Fırka'ya yönelik tereddütleri, tek parti iktidarının yanlış ekonomi politikaları ve baskıcı tutumu yüzünden halkın Serbest Fırka'ya yönelmesi, partinin olaylı İzmir mitingi, Serbest Fırka'nın da katıldığı 1930 yılı belediye seçimleri romanlara yansır.

Reşat Nuri'nin *Kavak Yelleri* romanı, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sosyal ve siyasî atmosferi, Serbest Fırka'nın kuruluşunu bir Anadolu kasabasından hareketle gözler önüne serer. Romanda ülkeye demokrasi getireceği inancıyla kurulan Serbest Fırka'nın kasabadaki teşkilatlanması, yeni partiye halkın gösterdiği ilgi, siyasî çekişmeler nedeniyle halkın ikiye bölünmesi ve Serbest Fırka'nın kapatılmasıyla eski yaşantılarına dönmesi anlatılmaktadır.

Kemal Tahir, *Yol Ayrımı*'nda Serbest Fırka'nın kuruluş ve kapanış sürecini ele alır. Halk Partisi ve Serbest Fırka çekişmelerini, tek parti iktidarının baskıcı politikalarından bunalan halkın Serbest Fırka'yı kurtuluş çaresi olarak görmesini, partinin coşkulu İzmir mitingini ve 1930 Belediye Seçimleri'ni değerlendirir. Tek parti iktidarının Meclis'ten çok Cumhurbaşkanı odaklı oluşu, aydın-halk kopukluğu, halkın devrimleri benimseyememesi ve ilk fırsatta muhalefete yönelmesi konularına da değinir, ironik bir üslupla tek parti yönetimini eleştirir. Yazar, *Hür Şehrin İnsanları* adlı eserinde de Serbest Fırka'nın kuruluşuna yer verir. Halk Partisi'nin inkılâpçı vasfından, Millî Mücadele ruhundan ve ideallerinden uzaklaşmasının, yanlış ekonomi politikalarının Serbest Fırka'nın doğuşuna zemin hazırladığı fikri üzerinde durur. Serbest Fırka'nın Gazi'nin isteğiyle kurulması nedeniyle kamuoyunda ve siyasî çevrelerde dâişıklı dövüş olarak algılandığını vurgular.

Tarık Buğra'nın *Yağmur Beklerken* adlı romanı, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bir Anadolu kasabasında teşkilatlanmasını işlemektedir. Roman, Serbest Fırka'nın kasabada meydana getirdiği değişimi, iktidar-muhalefet ilişkilerini, siyasî çekişmelerin halkın hayatına yansımaları, halkın umutlarını yeni partiye bağlayışını ve partinin kapatılmasına yol açan faktörleri ortaya koyar.

Yılmaz Karakoyunlu, *Yorgun Mayıs Kısırakları*'nda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kısa ömürlü siyasî macerasına Adnan Menderes'in bakışıyla yer verir.

Yazar, Serbest Fırka'nın kapatılmasıyla çok partili hayata geçişin sekteye uğradığını, kendisi istediği halde Gazi'nin bu demokrasi denemesinin yarıda kalmasına neden göz yumduğunun hâlâ sorgulandığını vurgular.

2-) İnönü Dönemi (1938-1946)

İnönü dönemini işleyen romanların en çok üzerinde durdukları nokta, II. Dünya Savaşı'nın ülkemize yansımaları ve iktidardaki CHP hükümetlerinin savaş boyunca uyguladığı ekonomi politikalarıdır. Vurgunculuk ve karaborsacılığın yaygınlaştığı, temel ihtiyaç maddelerine karne uygulamasının getirildiği savaş döneminde yaşanan ekonomik darboğaz nedeniyle halkın CHP iktidarına olumsuz bakışı romanlarımıza yansır. Bu dönemi konu alan yazarlarımız; halkın tepkisine yol açan Millî Korunma Kanunu, Yol Vergisi, Varlık Vergisi gibi uygulamaları nedeniyle tek parti yönetimini eleştirirler. Ayrıca aydınlara ve basına yönelen baskı, CHP'nin halkla bütünleşememesi, Atatürk'ün ölümünden sonra Ankara'da değişen politik dengeler, CHP'nin dine bakışı ve laiklik konusundaki tavrı, Köy Enstitüleri'ne yaklaşımı üzerinde de dururlar. II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından savaşı demokrasilerin kazanması ve değişen dünya dengeleri sonrası Türkiye'de çok partili düzene geçişin zorunluluğu, bunu hızlandıran CHP içinde yükselen muhalefet ve Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulması İnönü dönemini ele alan romancılarımızın üzerinde durdukları diğer önemli konulardır.

Yakup Kadri'nin *Panorama* romanının II. cildi, 1938-1950 arasındaki dönemi işlemektedir. Romanda II. Dünya Savaşı yıllarında yükselen Alman hayranlığı ve Turancı ideoloji üzerinde durulur. CHP iktidarının ekonomi politikaları nedeniyle halkın savaş boyunca çektiği yoksulluk vurgulanırken karaborsacılık ve vurgunculukla zenginleşen kesime dikkat çekilir. Yazar, baskıcı uygulamalarıyla halkın tepkisini topladığını, böylece inkılâp kavramını da zedelediğini belirterek CHP'yi eleştirir.

Kemal Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek*'te İnönü devri köy politikalarını eleştirel bir bakışla sorgular, Köy Enstitüleri konusunu işler. Enstitüleri müfredatlarındaki farklılık, köylüye köy dışında bir seçenek sunulmayışı, bu kurumlar aracılığıyla köylerde rejim muhafızları yetiştirilmesinin hedeflenmesi noktalarında eleştirir. Yazara göre köylünün aydınlanması, Köy Enstitüleri'ne değil, ağalık düzeninin kaldırılmasına ve toprak reformunun gerçekleşmesine bağlıdır.

Mehmet Seyda'nın *Yanartaş* adlı romanı, ülkemizde II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan sıkıntıları, bu sıkıntılardan kurtulmak için alınan önlemleri belgeleriyle anlatmaktadır. Yazar; eserinde savaş nedeniyle uygulanan ekonomik tedbirler, Millî Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi Kanunu sebebiyle CHP hükümetini tenkit eder.

Ömer Faruk Toprak, *Tuz ve Ekmek* romanında 1945-1946 yıllarında CHP iktidarının aydın kesime baskıları üzerinde durur. Hükümetin sol görüşü sindirme politikasını, kahramanının polisten kaçış serüveni ekseninde işler. Romanda sıkıyönetim İstanbul'unda devrimci kimliğin tutuklanmak için yeterli olduğuna dikkat çekilir, tek parti iktidarının özgür düşünceye tahammülsüzlüğü nedeniyle uyguladığı baskı politikaları eleştirilir. 1945 yılı sonlarında ülkedeki sosyal ve siyasî ortamın değerlendirildiği eserde DP'nin kuruluşuna da kısaca değinilir. Yazar; çok partili sisteme geçişin halkın isteğiyle değil, dış kuvvetlerin dayatmasıyla gerçekleştiğini vurgular. Çok partili sisteme geçişten ümitli olmadığını, yeni kurulan DP'nin de muhaliflere ancak CHP kadar tahammül edebileceğini belirtir.

Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* isimli romanında tek partili yıllar, II. Dünya Savaşı'nın ülkemize yansımaları, karne uygulamaları, Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi gibi halkın tepkisini çeken ekonomi politikaları sorgulanır; ekonomik darboğazı fırsat bilerek vurgunculuk ve karaborsacılıkla zenginleşen kesim eleştirilir. Ayrıca romanda savaş boyunca artan Alman hayranlığının savaşın bitmesiyle şekil değiştirmesi üzerinde durulur. Yazar, Halk Partisi içindeki muhalif grubunun girişimiyle 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin çok partili düzene geçişi müjdelere nitelikte olduğunu dile getirir.

Rıfat Ilgaz, *Karartma Geceleri*'nde II. Dünya Savaşı yıllarını ele alır. Almanya etkisiyle güçlenen Turancılık politikasının rağbet gördüğü CHP iktidarında dönemin siyasî atmosferinin bir solcu aydın üzerindeki baskısını konu eder. Ilgaz eserinde; ülkedeki ekonomik düzeni, sınıf farklılıklarının oluşturduğu eşitsizliği ve tek parti iktidarının politikalarını, özellikle de ekonomik darboğazı aşmak adına yürürlüğe konan Varlık Vergisi uygulamasını eleştirir.

Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Cevahir ile Sadık Çavuş'un Buğday Kamyonu* adlı romanı, 1944 yılında bir Orta Anadolu kasabasında yaşananları konu alır. II. Dünya Savaşı'nın ülkemize yansımaları, halkın ekonomik sıkıntıları ve CHP yönetimine bakışı romanın ana eksenini oluşturur. Yazar, roman boyunca Anadolu

köylüsünün bakış açısıyla İnönü döneminin olumsuzluklarına dikkat çekerek halkın yoksulluğunun sorumlusu olarak gördüğü tek parti iktidarını eleştirmektedir. Ayrıca yazar; İnönü'nün halka uzak bir lider olduğunu vurgular, dönemin demokrasi anlayışını, eşrafın sermaye gücüyle partiyi yönetmesini, CHP'nin laiklik konusundaki tutumunu tenkit edilecek noktalar arasında bulur.

Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında Atatürk'ün hastalığı ve ölümünün ardından değişen siyasî ortama değinir. Tek parti döneminin bireyler üzerindeki etkisini, siyasette çoğu zaman ülke menfaatlerinin yerine şahsî menfaatlerin ön plana çıktığını, CHP hükümetlerinde idealizm yoksunu kişilerin bulunduğunu dile getirir.

Yılmaz Karakoyunlu'nun *Salkım Hanım'ın Taneleri* romanı, 1942'de yürürlüğe giren Varlık Vergisi'ni ve bu verginin özellikle gayri Müslim vatandaşlar üzerindeki etkisini konu alır. Yazar, romanında Varlık Vergisi'nin İstanbul'da pek çok ocağı söndürdüğünü, Anadolu'dan gelen bazı insanların ise fırsatçılıklarıyla servet sahibi olduklarını vurgular. Yeni vergi uygulamasıyla ekonomide farklı bir tehlikeye, paranın el değiştirmesine dikkat çeker. Vergilerini ödeyemedikleri için Aşkale'deki çalışma kamplarına gönderilenlerin dramlarına da değinir. Bunun kamu vicdanında önemli bir yara açtığına işaret eder. Karakoyunlu'nun *Yorgun Mayıs Kısrakları* isimli eserinde ise II. Dünya Savaşı döneminde CHP'nin sert ekonomi politikalarının Adnan Menderes'in bakış açısıyla değerlendirilmesi söz konusudur. Hükümetin tarım politikasının eleştirildiği Dörtlü Takrir'in Meclis'e sunulması ile CHP içindeki muhalefetin partiden ayrılması ve bunun üzerine Demokrat Parti'nin kurulması romanda ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Ayla Kutlu, *Emir Bey'in Kızları* romanında İnönü devrine çok kısa çizgilerle yer verir. CHP iktidarının sol görüşlü aydınlara uyguladığı baskı politikasını eleştirir, bu bağlamda *Tan* gazetesi baskını da işler.

Ayşe Kulin'in *Füreya* adlı eserinde Atatürk'ün ölümünden sonra değişen siyasî atmosfer üzerinde durulur. Atatürk'e yakın isimlerin İnönü devrinde gözden düşmelerine, siyasetten çekilmek zorunda kalmalarına değinilir. Böylece Kulin, siyasetin bireyin hayatına yansıyan bir başka yönünü ortaya koyar. Yazarın *Gece Sesleri* romanı da İnönü devrine ışık tutar. Eserde tek parti dönemindeki Müstakil Grup, II. Dünya Savaşı yılları, CHP'nin tepki çeken politikaları, 1946'da DP'nin kurulması ve Meclis'e girmesi kısaca işlenmektedir.

B-) Çok Partili Dönem (1946-1960)

1-) İnönü-Menderes Dönemi (1946-1950)

Çok partili hayata geçişin ele alındığı 1946-1950 yılları arasındaki bu dönemde romancılarımız; CHP'ye yönelen tenkitlere, DP'nin ülkedeki teşkilatlanma çabalarına, yeni parti ile birlikte halk arasında gelişen siyasî kutuplaşmalara geniş ölçüde yer verirler. Ekonomik sıkıntı içindeki halkın DP'den beklentileri, coşkulu DP mitingleri ve DP'nin halka vaatleri, kurtuluş umudu olarak görülen yeni partiye halkın yoğun ilgisi, CHP-DP çekişmeleri ve 1950 seçimlerinin CHP'nin 27 yıllık tek parti yönetimine son vermesi romanlarda işlenir. Bu dönemi konu alan romancılarımızın birleştikleri ortak nokta, DP'yi iktidara taşıyan temel faktörün CHP'nin tepki toplayan uygulamaları olduğu yönündedir. Bazı yazarlar CHP'nin ekonomi politikalarının DP iktidarına zemin hazırladığını savunurken bazıları da laiklik ve devrimler konusundaki tutumun Cumhuriyet'i benimsemeyen çevreleri DP'ye yönelttiği inancındadır. Yine bazı yazarlar, DP'nin dini kullanarak iktidara geldiğini vurgularlar. Bu dönemi konu alan bazı romancılarımız, Kemalist inkılâp henüz tamamlanmadığından halkı kutuplara ayıracak çok partili sisteme geçiş için henüz erken olduğunu ileri sürerler.

Reşat Enis, *Ağlama Duvarı* adlı romanında giderek yoksullaşan halkın CHP'ye tepkisi, CHP-DP taraftarları arasındaki çekişmeler üzerinde durur. Particilik meselesinin insanları nasıl iki kutba ayırdığına değinir. Ayrıca muhalefetteki DP'nin her toplantısının CHP iktidarından bunalan halkı coşturduğunu, şahsî çıkarların politik anlayışı nasıl yönlendirdiğini vurgular. Yazar, *Yolgeçen Hamı* isimli eserinde de 1946-1950 yıllarında CHP-DP çekişmelerini konu alır. Çok partili düzene geçiş yıllarına ışık tutan roman, halkın DP'den beklentilerine, DP'nin vaatlerine ve DP iktidarının ardından ülkeyi bekleyen irtica tehlikesine değinmektedir.

Orhan Kemal'in *Murtaza* romanında, çok partili hayata geçişin bireylerin hayatını ne denli etkilediği ve değiştirdiği ironik bir üslupla gözler önüne serilir. Yeni kurulan DP'nin ülkede yarattığı ikilik, vaatleriyle taraftar sayısını her geçen gün arttırması ve CHP yönetiminden bıkan halkın umutlarını DP'ye bağlaması romanda işlenmektedir. Yazar, *Hanımın Çiftliği* adlı eserinde ise 1950 seçimleri öncesini konu alır. CHP'den umduğunu bulamayan halkın DP'den beklentileri ve CHP-DP çekişmeleri üzerinde durur. Halkın DP'nin adaletten ayrılmayan yeni bir düzen kuracağına, yıllardır uğradıkları haksızlıkların hesabının sorulacağına

inandıklarına, bu yüzden de DP'yi kurtuluş olarak gördüklerine dikkat çeker. Orhan Kemal, *Üçkağıtçı* romanında da 1946-1950 arasındaki dönemi ele alır. CHP'ye yönelik eleştirilere, iktidar ve muhalefetin din konusundaki yaklaşımlarına, 1946 seçimleri etrafındaki söylentilere, DP'nin vaatlerine ve 1950 seçimleriyle iktidarı devralmasına yer verir. Yazar eserinde, din-siyaset ilişkisine de değinir. Siyasetin çarkı içinde dürüstlükten ve ahlâk anlayışından uzak kişilerin bile dini kullanarak nasıl yükselbildiklerini ironik bir yaklaşımla yansıtır.

Yakup Kadri, *Panorama*'da 1946-1950 arasındaki döneme yer verir. Yazar, CHP-DP çekişmelerinin yaşandığı bu dönemde iki partinin de birbirini kötölemekten memleket ve inkılâp davasını unuttukları fikrindedir. Bu durumun devrim karşıtlarını yeni partide toplayacağını, bunun da inkılâp için ileriye dönük büyük bir tehlike anlamına geldiğini savunur. Yakup Kadri, CHP mensuplarının hesaplaşmalarının ve inkılâpçı ruhtaki gerilemenin DP iktidarına zemin hazırladığını belirtir. 1950 seçimleri sonrası iktidara gelen DP'nin ilk icraatlarını da eleştirir. Din eksenli bir politika izleyen DP ile memleketin havasında sinsî bir irtica tehlikesinin bulunduğunu vurgular, inkılâp karşıtlarının DP'de toplandıklarına dikkat çeker. Bu nedenle romanını karamsar bir sahne ile bitirir.

Samim Kocagöz'ün *Yılan Hikâyesi* romanında, çok partili hayata geçişin köydeki yansımaları üzerinde durulur. Yazar, köydeki CHP-DP ikiliği, DP'nin vaatlerini ve gücünü CHP iktidarından alarak yıllardır halkı sömürenlerin baskısı altındaki köylünün DP'ye umut bağlayışını dikkatlere sunar. Buna rağmen çok partili sisteme geçişin ezilen köylünün sorunlarını çözemeyeceğini dile getirir.

Kemal Bilbaşar'ın *Yeşil Gölge* romanı, 1946'da bir Karadeniz kasabasındaki siyasî çekişmelere değinir. Roman; bir yandan CHP iktidarının küçük kasaba temsilcilerini, onların kurdukları soygun düzenini, kirli işlerini sürdürmek için cinayetten bile çekinmediklerini ortaya koyarken öte yandan Halk Partisi'ne ve inkılâplara karşı olan gerici güçlerin Demokrat Parti'yi iktidara getirebilmek amacıyla nasıl çaba harcadıklarını yansıtmaktadır. Yazar, Atatürk'ün ölümünden sonra CHP'nin istikrarsız, keyfî ve otoriter bir politika izleyerek halkın güvenini yitirdiğini, bu durumun da DP'ye ilgiyi arttırdığını vurgular. Ayrıca çok partili sisteme milletin isteğiyle değil de İnönü'nün isteğiyle geçilmiş olması sebebiyle yeni sistemin sağlıklı kurulmadığını belirtir.

Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*'ta DP'nin muhalefet döneminden söz eder. Bireylerin DP iktidarından beklentilerinin yansıtıldığı romanda; CHP-DP çekişmeleri, 1950 seçimleriyle DP'nin iktidara gelmesi yer bulur.

Tarık Buğra'nın *Dönemeçte* romanı, çok partili hayata geçişi, Demokrat Parti'nin bir taşra kasabasında kurulması ekseninde ele alır. Buğra; yeni partiye ilişkin halkın tereddütlerini, siyasî hayatın halkın günlük yaşamını, insan ilişkilerini ne denli etkilediğini, iki parti arasındaki çekişmelerin hangi noktalar etrafında toplandığını romanına yansıtır. Yazar eserinde, CHP'nin halka uzak oluşunu ve CHP'deki parti içi demokrasi anlayışını da eleştirerek bu durumun DP'nin güçlenmesinde önemli rol oynadığını vurgular. Bununla birlikte, sadece iktidar ve muhalefetin yer aldığı demokratik sistemde basın hiçbir zaman bağımsız olamayacağını da savunur.

Mustafa Necati Sepetçioğlu, *Karanlıkta Mum Işığı* isimli eserinde Demokrat Parti'nin kuruluş yıllarını konu alır. Çok partili sisteme geçişteki antidemokratik uygulamaların toplum üzerindeki olumsuz etkisini yansıtır, CHP iktidarının laiklik adına vakıflara olumsuz bakışını işler. Bir Anadolu kasabasında geçen eser boyunca halkın İsmet Paşa ve CHP yönetimi ile yeni kurulan DP'ye bakışı üzerinde durur, bu dönemin ekonomik ve demokratik açıdan karanlık bir dönem olduğunu vurgular. Yazar, DP kurucularının CHP tabanından gelmeleri nedeniyle iki parti arasında fark olmadığını, geçmişte CHP'li olanların şimdi çıkarları doğrultusunda DP çatısı altında buluştuklarını savunur. Ayrıca yazar, CHP'nin halka uzak tavrına rağmen, DP'nin en ücra köşelere kadar giderek halkla yakın ilişkiler kurmasına da dikkat çeker. Kitlelerin DP'ye yönelik büyük desteğine karşılık 1946 seçimlerinden CHP'nin galip çıkmasını ise şaibeli bir durum olarak görür.

Ayşe Kulin, *Füreya*'da 1946-1950 dönemine çok kısa çizgilerle yer verir. Demokrat Parti taraftarlarının çoğaldığını, halkın iktidar değişikliği istediğini dile getirir. Yazar, *Gece Sesleri* adlı eserinde de 1946-1950 arası siyasî gelişmelere kısaca değinir. 1946 seçimleriyle Meclis'e giren DP'nin seçimlere hile karıştırılmış olmasına yönelik tepkilerini ilk oturumda Cumhurbaşkanı İnönü içeri girdiğinde ayağa kalkmayarak göstermelerinden bahseder. Böylece Meclis'in ilk oturumunda gerçekleşen CHP-DP gerginliğine dikkat çeker.

Yılmaz Karakoyunlu'nun *Yorgun Mayıs Kısrakları* romanında, DP'nin muhalefet dönemi ayrıntılı olarak işlenmektedir. 1946 seçimlerine yeni kurulan

DP'nin mecburiyet karşısında katılmak zorunda kalması, partinin ülke genelinde teşkilatlanma çabaları, DP Meclis'e girdikten sonra Başbakan Recep Peker ve Adnan Menderes arasında yaşanan "psikopat" olayı, bu olayın yarattığı siyasî gerginlik ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün ortamı yatıştırmak için hazırladığı 12 Temmuz Beyannamesi romanda yer bulur.

2-) Menderes Dönemi (1950-1960)

Menderes dönemini konu alan romanlarda 1950 seçimleriyle 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına son vererek yönetimi devralan Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarı boyunca yaşanan önemli olaylar, DP'nin icraatları, DP-CHP çekişmeleri, bunun halka yansıyan etkileri ve kutuplaşma üzerinde durulur.

Bu dönemi değerlendiren çoğu romanda, Menderes hükümetinin devrimlere ve laiklik konusuna bakışı söz konusu edilir. Çıkarılan bir kanunla Arapça ezan yasağının kaldırılması, radyodan dinî yayın yapılmasına izin verilmesi, İmam Hatip okullarının açılması romanlarda eleştirilen başlıca konulardır.

Halktan aldığı güçle Millet Partisi gibi küçük partileri kapatan, ana muhalefet partisi CHP'nin mallarına el koyan, Köy Enstitüleri ve Halkevlerini kapatan iktidar partisi DP'ye yönelik eleştiriler çoğu romanda ön planda yer bulur.

Bazı romanlarda ise DP hükümetinin Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Petrol Kanunu gibi ekonomi politikalarının yanlışlığı üzerinde durulur. Muhalefeti sindirmek adına bazı illerin bölünerek ilçeye dönüştürülmesi, muhalefete radyo yayını yapma yasağı getirilmesi, basına, aydınlara ve CHP lideri İnönü'ye yönelik baskılar bu dönemi ele alan romanlarda değerlendirilmekte ve çok partili sistem hakkında kuşku uyandıran faaliyetler olarak görülmektedir.

Menderes dönemini işleyen romancılarımız, dışta Menderes hükümeti hakkında soru işaretleri uyandıran Kıbrıs Sorunu ve 6-7 Eylül olaylarına; içte ise Vatan Cephesi başta olmak üzere iktidarın muhalefeti sindirme politikasına geniş yer verirler.

Reşat Enis, *Yolgeçen Hanı* romanında DP'nin iktidar dönemine kısaca değinir. DP hükümetini gericiliğe göz yumduğu için eleştirir. Ayrıca DP iktidarının eleştiriden hoşlanmadığını, muhalefete karşı tahammülsüz olduğunu da dile getirir.

Fikret Arıt'ın *Muhtar* adlı eserinde, 1954 yılında İstanbul'un bir köyündeki muhtarlık seçimleri konu edilmektedir. Roman, partiliğin köy halkını nasıl ikiye böldüğünü, bu bağlamda iki partinin amansız rekabetini anlatması bakımından

ilginçtir. Yazar, DP'yi iktidara gelince CHP'nin hatalarını tekrarladığı, halka vaat ettiklerini yerine getiremediği ve yanlış ekonomi politikaları ile halkı fakirleştirdiği için eleştirmektedir.

Necati Cumalı, *Zeliş* romanında DP yönetiminin ilk yılını işler. Bir Ege kasabasında geçen romanda yöre halkının DP hükümetinden beklentisi, yetiştirdikleri tütüne uygun fiyatın verilmesidir. Yazar, eserinde particiliğin şahsî meselelerde nasıl kullanıldığını, siyasîlerin hükümet güçleri üzerindeki etkisini gözler önüne serer, yeni iktidarın da sömürü düzenini değiştiremeyeceğini tütün işçilerinin yaşadıklarından yola çıkarak kanıtlamaya çalışır. Cumalı, *Yağmurlarla Topraklar* romanında da DP iktidarının ilk yıllarını ele alır, hükümetin ilk icraatlarını değerlendirir. Kore'ye asker gönderilmesi, iktidar-sermaye ilişkisi, yanlış ekonomi politikaları, basına uygulanan baskı, DP'nin din eksenli siyaseti ve halkın DP karşısındaki hayal kırıklığı üzerinde durur. Yazar; tek parti iktidarını da sorgular, her iki dönemin de halkı refaha kavuşturamadığına, sermaye sınıfını ise daha da güçlendirdiğine dikkat çeker. Necati Cumalı, *Acı Tütün*'de de DP hükümetinin ilk yıllarını işler, iktidarı eleştirir. Bir Ege kasabasında geçen romanda hükümetin tütün piyasasına yönelik tavrı, bölgedeki DP milletvekillerinin tutumu, tüccarın partiyi yönlendirmesi üzerinde durulur. Menderes iktidarının halka verdiği sözü tutmayarak piyasayı tüccara bırakmasının halkta hükümete karşı güveni azalttığı vurgulanır.

Fakir Baykurt, *Yılanların Öcü*'nde DP iktidarını ironik bir dille eleştirmektedir. Halkın DP dönemindeki mutluluğunu sembolize edecek bir heykelin yapımı için toplanacak para, halkı daha da fakirleştirecektir. Romanda köy muhtarının muhalif olarak algılanmamak adına, köylünün parayı verecek güçte olmadığını bildiği halde bu işe kalkışması, DP hükümetinin dolaylı baskısını göstermesi açısından küçük ama dikkat çekici bir ayrıntıdır. Baykurt'un *Onuncu Köy* romanı ise Köy Enstitüsü çıkışlı bir öğretmenin DP iktidarında karşılaştığı zorlukların hikâyesidir. Eserde sırtını DP'ye dayayarak işleri kendi çıkarları doğrultusunda idare etmek isteyen köyün ağası ve onun haksızlıklarına arka çıkan parti temsilcileri eleştirilir, particilik meselesi yüzünden oradan oraya gönderilen bir öğretmenin dramı işlenir. Bu durum, siyasetin bireylerin hayatını nasıl olumsuz yönde etkilediğini yansıtmaktadır.

Orhan Kemal'in *Hanımın Çiftliği* romanında, Menderes iktidarının ilk yılı işlenir. Eserde ezici bir çoğunlukla yönetime gelen DP hükümetinin beklentilerin

aksine, geçmiş adaletsizliklerin, haksızlıkların hesabını sormayı, dinamik tarıma geçişle birlikte büyük toprak sahiplerinin daha da zenginleşmesi, buna karşın fakir halkın durumunun değişmemesi, hatta, gün geçtikçe daha da kötüye gitmesi eleştirilir. Orhan Kemal, *Gurbet Kuşları*'nda ise 1950'li yılların İstanbulu'ndan hareketle dönemin sosyal ve siyasî yapısını başarıyla çizer. Köy kökenlilerin şehirdeki mücadelesinin anlatıldığı romanın arka planında; DP ve Menderes'e dair tenkitler, ekonomik sıkıntı içindeki halkın DP iktidarında hızla zenginleşen kesime bakışı, DP'nin dini bir politika aracı haline getirmesi, 6-7 Eylül olayları ve iktidarın muhalefete gücünü ispatlamak için oluşturduğu Vatan Cephesi yer almaktadır. Yazara göre, İstanbul yeniden imar edilirken amaç, şehri yaşanabilir hale getirmek değil, partililere kazanç sağlamaktır. Bu nedenle DP yönetiminde kaybedilen değerleri ve siyasetin bireyler üzerindeki olumsuz etkisini romanına taşır.

Aziz Nesin, *Zübük* adlı eserinde DP döneminde iktidar gücünü arkasına alan bir kişinin halkı aldatarak nasıl yükseldiğini mizahî bir üslupla değerlendirir. Eser, iktidar-muhalefet ilişkilerini, çok partili hayata geçişle birlikte yeni düzen içinde aşırı ölçüde politize olmuş kişileri başarıyla yansıtmaktadır. Bir yandan da siyasetin gücünün yanlış ellerde nasıl yanlış kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Kemal Bilbaşar'ın *Ay Tutulduğu Gece* isimli romanı, bir Ege kasabasında geçen olayları bir mühendisin gözünden anlatmaktadır. Romanda DP'nin ilk iktidar yıllarındaki parti çekişmelerine ve halkın kutuplaşmasına değinilir.

Attilâ İlhan'ın *Kurtlar Sofrası* romanı, DP iktidarının son yıllarının değerlendirildiği bir eserdir. Eserde DP'yi iktidara taşıyan sebepler, DP'nin vaatlerini yerine getiremeyişi ve halkın umutlarını boşa çıkarması, iktidar-sermaye ilişkileri, ülkede tırmanan gerginlik üzerinde durulmakta; hükümetin basına karşı olumsuz tutumu yansıtılarak ülkeyi ihtilâle götüren süreç dikkatlere sunulmaktadır. Ayrıca yazar, DP yönetiminin Türk inkılâbını soysuzlaştırdığını savunur. Attilâ İlhan'ın *Yaraya Tuz Basmak* isimli eseri ise DP'nin ilk icraatlarından biri olarak Kore Savaşı'na katılmamızı değerlendirmektedir. Yazar, roman boyunca yabancı topraklarda savaşmanın anlamsızlığını vurgular, bunun sorumlusu olarak DP iktidarını eleştirir. DP icraatlarının ülkede yarattığı gergin ortam üzerinde durur, 6-7 Eylül olaylarına, DP'deki parti içi muhalefete değinir.

Samim Kocagöz'ün *Bir Çift Öküz* adlı eserinde, Menderes döneminin son yılları ele alınmaktadır. DP yönetiminin köydeki etkilerinin ağırlıklı olarak işlendiği

romanda, gücünü iktidardan alan toprak ağalarının eleştirisi yapılır, köydeki DP-CHP çekişmelerine yer verilir, sözde demokrasi anlayışı ve uyguladığı baskı nedeniyle halkın DP'ye olan tepkisi dile getirilir. Romanda DP hükümetinin sadece zenginlerin haklarını koruması, muhalefeti sindirmek için oluşturduğu Vatan Cephesi, dini politikaya alet etmesi, basına ve aydın kesime uyguladığı baskılar eleştirilmektedir.

Ayla Kutlu, *Kaçış* romanında DP iktidarının son dönemini ele alır. İktidarın güç kaybetmesi, tedbir olarak baskı ve şiddete yönelmesi, aydınlara ve üniversite hocalarına yapılanlar, yaşananlar karşısında basının tavrı, ülkedeki gergin ortam ayrıntılı olarak işlenir. Yazar, *Emir Bey'in Kızları* romanında ise 1950 yılının siyasî atmosferini ve DP iktidarının baskıcı tutumunu değerlendirir. Romanda DP'nin dini siyasete alet etmesi eleştirilir, DP'nin sadece adının “demokrat” olduğu vurgulanır.

Yılmaz Karakoyunlu'nun *Güz Sancısı* adlı romanı, 6-7 Eylül 1955'te yaşanan olayların sebep olduğu toplumsal çalkantıya yer veren bir eserdir. Yazar; Menderes'in memleket meseleleriyle ilgilenmemesini, en yakın adamlarına dahi zaman ayırmamasını eleştirir, dünya kamuoyu önünde bizi küçük düşüren 6-7 Eylül olaylarının sorumluluğunu Menderes'in şahsında DP'ye yükler. Karakoyunlu, *Yorgun Mayıs Kısırakları*'nda da Menderes dönemini ayrıntılı olarak işlemektedir. 1950 seçimlerini DP'nin kazanması sonrası Celâl Bayar'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi, Menderes'in Başbakan oluşu ve kabinesini oluşturması, 1954 seçimlerinden partinin daha da güçlenerek çıkması, böylece Menderes'in partide tek güç haline gelmesi, 6-7 Eylül olayları, 1957 seçimlerinde oy kaybeden DP'ye güç kazandırmak ve muhalefete göz dağı vermek için Vatan Cephesi oluşturulması, Menderes'in şahıs tahakkümü ve din odaklı siyaset anlayışı romanda geniş bir biçimde ele alınmaktadır.

3-) 27 Mayıs İhtilâli: Öncesi ve Sonrası

Pek çok romanda 27 Mayıs 1960 İhtilali'ni hazırlayan süreç ve ihtilâl sonrası Millî Birlik Hükümeti'nin uygulamaları konu alınır. 1960 yılının gergin siyasî ortamı ve Başbakan Menderes'in dramını hazırlayan süreç muhalif veya taraftar romancılarımızın kaleminden aktarılır.

Nisan 1960'ta DP hükümeti tarafından basını ve muhalefeti yargılama, gazete kapatma, siyasî faaliyetleri yasaklama konularında geniş yetkilere sahip bir Tahkikat Komisyonu kurulur. Romanlarda Tahkikat Komisyonu'nun ülkede yarattığı gerginlik üzerinde durularak bu uygulaması nedeniyle DP iktidarı eleştirilmektedir. Tahkikat

Komisyonu kararını protesto amacıyla İstanbul ve Ankara'da meydana gelen öğrenci olayları romanlarımıza ayrıntılı olarak yansır. Ayrıca 5 Mayıs'ta Kızılay Meydanı'nda gerçekleşen hükümeti protesto eylemine de yer verilir. Ülkedeki çatışma ortamı, 27 Mayıs sabahı Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyması ile son bulur. Ülkeyi ihtilâle götüren süreç ve ihtilâli hazırlayan askerî kadronun teşkilâtlanma çabaları yazarlarımız tarafından işlenir.

Bazı romanlarda 27 Mayıs İhtilâli sonrası sosyal ve siyasî ortam da ele alınmaktadır. Orgeneral Cemal Gürsel'in başkanlığında yasama yetkisiyle donatılmış Millî Birlik Komitesi kurulur. Profesörlerin yer aldığı bir Anayasa Komisyonu oluşturularak yeni anayasa çalışmalarına başlanır. Millî Birlik Komitesi'nde zaman içinde bazı kırılmalar yaşanır, tasfiyeler gerçekleşir. DP'lilerin yargulanmaları için Yassıada duruşmaları yapılır. 1.5 yıl süren duruşmalar sonucu 15 DP'li hakkında idam cezası verilir. Komite infazların üçünü onaylar. Böylece Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilirler. İdamlarla birlikte on yıllık DP iktidarı tamamen tarihe karışır. İhtilâl sonrası yaşanan bu gelişmeler ve ülkedeki kaos ortamı, romanlarımıza yansır ve romancılarımız, ihtilâlin programsız oluşunu eserlerinde eleştirirler.

Samim Kocagöz'ün *İzmir'in İçinde* adlı eserinde 1959-1960 yılları ele alınır ve Menderes iktidarını ihtilâle götüren süreç değerlendirilir. DP'nin icraatlarının eleştirildiği romanda iktidar-sermaye ilişkileri, basına, aydınlara ve üniversite hocalarına yönelik baskılar, dış politikadaki yanlış uygulamalar, Vatan Cephesi ve Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, İnönü ve muhalefet üzerindeki baskılar, Amerikan menfaatleri uğruna Kore'ye asker gönderilmesi konuları ele alınır. Ayrıca romanda, Atatürk ve İnönü dönemleri karşılaştırılarak İnönü'nün iktidarı Menderes'ten devralmasının da çözüm olamayacağı vurgulanır. Bunların yanı sıra, ihtilâlin beyin takımının hazırlıklarına ve ihtilâl sonrası Millî Birlik Hükümeti'nin kurulmasına da değinilmektedir.

Attilâ İlhan, *Bıçağın Ucu* romanında 1960 Ocak ve Mayıs ayları arasındaki dönemi işler. Eserde DP hükümetinin baskıcı tutumu, din eksenli siyaset anlayışı, İnönü'nün iktidar karşısındaki tavrı, ülkedeki gerginlik, basına ve muhalefete uygulanan şiddet, Tahkikat Komisyonu ve öğrenci olayları dikkatlere sunulur; 27 Mayıs'ı hazırlayan süreç değerlendirilir. Yazar; ülkenin ihtilâl öncesi durumundan

CHP'yi sorumlu tutar, CHP'lileri devrimin diyalektik gelişimine ayak uyduramamakla suçlar, Atatürk'ün ölümünden sonra devrimlerin yarım kaldığını savunur. Yazar, *Sırtlan Payı* adlı eserinde ise 27 Mayıs İhtilâli'nin ardından ülkedeki sosyal ve siyasî panoramayı çizer. Menderes iktidarının başarısızlıklarını, ihtilâli hazırlayan kadronun ihtilâl sonrasına dair planlarının olmayışını, ülkedeki siyasî belirsizlik ortamını, Millî Birlik Komitesi'nin uygulamalarını, ordudaki tasfiyeler ve ayrışmayı ve ihtilâl yanlılarının 27 Mayıs sonrasındaki hayal kırıklıklarını ayrıntılı olarak işler. Yazar, ihtilâlin devrim niteliği taşımadığı tezini ileri sürer. Ayrıca 27 Mayıs'ın arkasında Amerika etkisinin bulunduğunu, hareketin üst yapıyla ilgili olduğunu, halkın hareketi desteklemediğini savunur. Attilâ İlhan; *Yaraya Tuz Basmak*'ta 1960'taki iç ve dış siyaseti, ihtilâlin hazırlık sürecini, ihtilâlcı subayların örgütlenme çalışmalarını ve ihtilâl sonrası gelişmeleri değerlendirir. Romanda 27 Mayıs sürecinin İnönü ve muhalefete yönelik baskılar, basına uygulanan sansür, Tahkikat Komisyonu'nun kurulması üzerine öğrencilerin ve aydınların tepkileri nedeniyle hız kazandığı vurgulanmakta; ihtilâl sonrası Millî Birlik Hükümeti'nin çalışmalarına, cunta içindeki fikir ayrılıklarına, asker ve öğretim üyelerinin tasfiyelerine yer verilmektedir. İlhan, halk yığınlarının bilinçli ve etkin çabalarıyla birleşip kaynaşmayan her hareketin başarısızlığa uğramaya mahkum olduğunu belirterek 27 Mayıs'ın başarısızlığı ve yarattığı hayal kırıklığı üzerinde durur.

Vedat Türkali'nin *Bir Gün Tek Başına* adlı romanında, 1960 İhtilâli'ni hazırlayan toplumsal çalkantılar yansıtılmaktadır. Eserde ihtilâlden önceki son dokuz ay içinde DP hükümetinin basına, aydınlara ve muhalefete yönelik artan baskısı, tepki uyandıran ekonomi politikaları, Vatan Cephesi, Tahkikat Komisyonu uygulamaları ve öğrenci eylemleri ele alınır. Yazar, tek parti iktidarını da sorgular, İnönü hükümetlerinin yanlış politikalarının kitleleri DP'ye yönlendirdiğini savunarak ülkenin kötü gidişatından CHP'yi de sorumlu tutar. Ayrıca Vedat Türkali, Menderes'in iktidarının son aylarında Rusya ile yakınlaşmasının da DP'nin sonunu hazırladığına dikkat çeker.

Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Güneşin Dört Köşesi* isimli eseri, Menderes döneminin son üç ayında gelişen olayları konu alır. Bir Anadolu kasabasında geçen romanda, DP'yi ihtilâle götüren hatalar, İnönü'nün sert muhalefeti ve İnönü'ye yapılan saldırılar, ülkedeki siyasî ve ekonomik bozukluk, 6-7 Eylül olayları, Vatan

Cephesi ile Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, basına uygulanan sansür, hükümeti protesto amacıyla düzenlenen öğrenci eylemleri ayrıntılı şekilde işlenmektedir.

Ayşe Kulin, *Füreyâ* romanında 1960 İhtilâli'nin romanın baş kişisine yönelik etkilerini kısaca ele alır.

Kürşat Başar'ın *Başucumda Müzik* romanı, DP iktidarında yaşanan gerçek bir aşkın hikâyesidir. DP hükümetinin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun delice sevdiği Vesamet Hanım'la yaşadığı ilişkinin (Eserde isimler Leyla ve Fuat olarak geçmektedir.) anlatıldığı romanda, DP döneminin çeşitli siyasî olaylarına da değinilir. Menderes iktidarının yarattığı hayal kırıklığı, 6-7 Eylül olayları, iktidar-muhalefet ilişkileri, ihtilâl öncesi gergin ortam, 27 Mayıs sonrası DP'lilerin tutuklanma, yargılanma süreçleri, Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idamları da kısa çizgilerle işlenir.

Yılmaz Karakoyunlu, *Yorgun Mayıs Kısrakları*'nda Menderes hükümetini ihtilâle götüren süreci sorgular. Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ve öğrenci olaylarının ülkedeki gerginliği tırmandırması üzerinde durur. Ayrıca yazar, roman boyunca Menderes'in kendisini bir iktidar rüyasına kaptırdığı için eleştirilere kulak asmadığına, ihtilâl tehlikesini görmezden geldiğine dikkat çeker.

Ayşe Kulin'in *Gece Sesleri* isimli eserinde, ihtilâl öncesi döneme yer verilmektedir. Roman, Menderes iktidarının yarattığı hayal kırıklığına, Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ve öğrenci protestolarına kısa çizgilerle değinir.

Sevinç Çokum'un *Karanlığa Direnen Yıldız* romanı, 27 Mayıs İhtilâli'ni öncesi ve sonrasıyla ayrıntılı olarak ele almaktadır. Toplumumuzda yaşanan kırılmaların, sarsıntıların ve değişimlerin yansıtıldığı romanda ihtilâl süreci değerlendirilir. Millî Birlik Komitesi'nin kendi içinde ikiliğe düşmesi, komitedeki tasfiyeler, bazı üniversite hocalarının görevden alınması, DP'lilerin uzayan mahkeme süreci eleştirilir. Çokum, halkın oyuyla iktidara gelmiş bir hükümetin ihtilâl şartları hazırlanarak devrilmesinin yanlış olduğuna dikkat çeker. Yazarın değindiği önemli bir nokta da siyasetin acımasız yüzüdür. Değişen siyasî panorama acımasız yüzünü hemen göstermekte, insan ilişkilerini zedelemekte, yılların kardeşlik ve dostluklarını bile sona erdirebilmektedir.

III-) Motifler Açısından:

Son olarak meseleye ortak motifler açısından baktığımızda şu sonuçları elde ediyoruz:

1-) Tek parti dönemi; laiklik ve devrimler konusundaki tutum, basına ve aydınlara uygulanan baskı, özgür düşüncenin kısıtlanması, izlenen ekonomi politikaları nedeniyle halkın tepkisini çekmiştir. Bu dönemde yazarlar çok partili hayata geçiş meselesini ele alırlar. Bu noktada iki farklı görüşle karşılaşırız:

a) Bazı yazarlar Cumhuriyet rejiminin ve inkılâp sürecinin tamamlanmaması nedeniyle çok partili hayata geçiş için henüz erken olduğunu savunurlar.

b) Bazı yazarlar ise çok partili hayata bir an evvel geçilmesi gerektiği fikrini benimsemişlerdir.

2-) Tek parti dönemini ele alan bazı romanlarda Cumhuriyet kadrolarıyla İttihatçılar arasındaki mücadeleye de yer verilir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, bu partiye katılanlar dolayısıyla İttihatçı bir hareket şeklinde algılanır. 1926'daki İzmir Suikastı, İttihatçıların yeni bir iktidar arayışı çabalarının ürünü olarak kabul edilir.

3-) Tek parti döneminde iki defa çok partili hayata geçiş denemesi yapılmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hareketi kısa süreli olmuştur. Çok partili hayata geçiş fikrinin taraftar bulması üzerine, CHP iktidarının baskıcı politikalarından bunalan halk, 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı desteklemiştir. Partinin kısa süreli siyasî macerasını takiben kapatılması, halkta ve aydınlarda büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. Romancılarımız, bu iki denemeye umut bağlamış; ancak çok partili hayatın yerleşememesi nedeniyle hayal kırıklığına uğramışlardır.

4-) II. Dünya Savaşı yıllarında tek parti yönetiminin karne uygulaması, Yol Vergisi, Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi gibi ekonomi politikaları; halkın CHP iktidarından uzaklaşmasına sebep olmuştur. Yazarlarımız, DP'yi doğuran ve kısa zamanda iktidara taşıyan asıl faktörün bu olduğuna dikkat çekerler.

5-) 1946'da çok partili sisteme geçiş, halkın isteğiyle değil, II. Dünya Savaşı'nı demokrasilerin kazanması nedeniyle dış kuvvetlerin dayatması sonucu gerçekleşmiştir. Yazarlar bu durumu sorgularlar. Demokrasiye geçiş sürecinin dıştan gelen etkiler sonucu gerçekleşmesi nedeniyle tam kökleşemediğini ve bu sürecin de diğer denemeler gibi yarım kaldığını öne sürerler.

6-) CHP yönetiminden memnun olmayan halk 1946'da kurulan Demokrat Parti'yi desteklemiş, kuruluşundan kısa bir süre sonra DP, muhalefet partisi olarak Meclis'e girebilmiştir. Hareketin kısa zamanda taraftar bulması ve yol alması bir yandan halkın CHP'ye olan tepkisini gösterirken, diğer yandan CHP-DP gerginliğini arttırmıştır.

7-) Bazı yazarlar yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı, Kemalist inkılâp henüz tamamlanamadığından halkı kutuplara ayıracak çok partili sistem için henüz erken olduğu görüşündedirler.

8-) 1950 seçimlerinde DP'yi iktidara taşıyan temel faktör, CHP'nin 27 yıllık yönetimi boyunca tepki uyandıran uygulamalarıdır. Yazarların en çok vurguladığı nokta; CHP'nin halkla ve aydınlarla birleşmemesi, her iki tabakanın ihtiyaçlarına cevap verememesidir.

9-) Romanlarda DP'nin eleştirildiği hususları ise şöyle sıralayabiliriz:

a-) İktidar öncesi vaatlerini yerine getiremeyişi

b-) Din eksenli siyaset anlayışıyla yola çıkmaları

c-) Amerikan menfaatleri uğruna Kore Savaşı'na katılmamız, yabancı topraklarda askerlerimizin savaşması

d-) Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Petrol Kanunu gibi yanlış ekonomi politikaları

e-) Dünya kamuoyu önünde bizi küçük düşüren 6-7 Eylül 1955 olayları ve bu olaylar karşısında hükümetin etkili tedbirler alamaması.

10-) 1957 seçimlerinde güç kaybeden DP yönetimi, muhalefeti sindirmek amacıyla Vatan Cephesi oluşturur, basına ve aydınlara baskı uygular. DP'nin muhalefetle ilişkileri giderek daha da gerginleşir. Bu durum -her ne kadar DP ilk esaslı demokrasi tecrübemiz olsa da- yazarlarımızda gerçek demokrasinin kurulacağı konusundaki tereddütleri besler.

11-) 1960 Nisanı'nda geniş yetkilerle donatılan Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, ülkedeki gerginliği tırmandırır. Komisyonu protesto amacıyla İstanbul ve Ankara'da gerçekleşen öğrenci olayları ihtilâl sürecini hızlandırır. Bu noktada DP'nin aydınların, öğrencilerin ve halkın tepkilerine aldırış etmemesi tenkit edilen noktalar arasındadır.

12-) DP bu dönemde elden geldiğince muhaliflerin sesini kısmaaya çalışmıştır. Bu noktada ana muhalefet partisi CHP, basın ve aydınlarla gerginleşen ilişkiler ihtilâli hazırlayan sebepler olarak değerlendirilir.

13-) 27 Mayıs 1960'ta Türk Silâhlı Kuvvetleri yönetime el koyar. Ancak ihtilâl, programsız oluşu ve devrim niteliği taşımayışı yönünden eleştirilir.

14-) DP iktidarına 1960 ihtilâliyle son verilmesi demokrasiye geçiş sürecini bir kez daha sekteye uğratar. Bu durum, muhalif veya taraftar bütün romancılarımızı demokrasinin yerleşmesi konusunda karamsarlığa sevk eder.

15-) İhtilâl sonrasında kurulan Millî Birlik Hükümeti'nin uygulamaları, DP'lilerin tutuklanma, yargılanma süreçleri, ordu ile üniversitelerdeki tasfiyeler ve ayrışma; halkta hayal kırıklığına neden olur. Bu sebeple başta ihtilâli zorunluluk olarak gören yazarlar, daha sonra tenkit eder hâle gelirler. Hepsinin ortak görüşü, demokrasinin bu temeller üzerine kurulamayacağıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatı'nda varlığı ortaya çıkan ve ilk edebî romanımız sayılan "*İntibah*"tan başlayarak romanlar, sosyal hayatın çeşitli meselelerini ele almışlardır. Romanların konusunu oluşturan sosyal meselelerimizden birisi de siyasî hayatımızdır. Türk romanında Cumhuriyet Dönemi Siyasî Partileri ve siyasî hayat ayrıntılı biçimde söz konusu edilmiştir. Biz de 1923-1960 yılları arasındaki dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Demokrat Parti olmak üzere dört siyasî partiyi söz konusu edilişleri ile incelemiş bulunuyoruz.

TABLO: ROMANLARIN DÖNEMLERE GÖRE DAĞILIMI

TEK PARTİLİ DÖNEM (1923-1946)		ÇOK PARTİLİ DÖNEM (1946-1960)		
ATATÜRK DÖNEMİ (1923-1938)	İNÖNÜ DÖNEMİ (1938-1946)	İNÖNÜ-MENDERES DÖNEMİ (1946-1950)	MENDERES DÖNEMİ (1950-1960)	27 MAYIS İHTİLALİ: ÖNCESİ ve SONRASI
Cumhuriyet Halk Fırkası	Murtaza	Ağlama Duvarı	Yolgeçen Hanı	İzmir'in İçinde
Panorama	Panorama	Murtaza	Muhtar	Bıçağın Ucu
Emir Bey'in Kızları	Yanartaş	Yolgeçen Hanı	Zeliş	Sırtlan Payı
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve İttihatçı Muhalefet	Tuz ve Ekmek	Panorama	Yılanların Öcü	Bir Gün Tek Başına
Kurt Kanunu	Ölmeye Yatmak	Yılan Hikayesi	Hanımın Çiftliği	Yaraya Tuz Basmak
Firavun İmanı	Karartma Geceleri	Hanımın Çiftliği	Zübük	Güneşin Dört Köşesi
Bir Göçmen Kuştı O	Cevahir ile Sadık Çavuş	Üçkağıtçı	Ay Tutulduğu Gece	Füreya
Füreya	Cevdet Bey ve Oğulları	Yeşil Gölge	Onuncu Köy	Başucumda Müzik
Yorgun Mayıs Kısrakları	Salkım Hanım'ın Taneleri	Ölmeye Yatmak	Gurbet Kuşları	Yorgun Mayıs Kısrakları
Serbest Cumhuriyet Fırkası	Emir Bey'in Kızları	Dönemeçte	Kurtlar Sofrası	Gece Sesleri
Kavak Yelleri	Füreya	Karanlıkta Mum Işığı	Bir Çift Öküz	Karanlığa Direnen Yıldız
Yol Ayrımı	Gece Sesleri	Füreya	Yağmurlarla Topraklar	
Hür Şehrin İnsanları	Yorgun Mayıs Kısrakları	Gece Sesleri	Acı Tütün	
Yağmur Beklerken		Yorgun Mayıs Kısrakları	Yaraya Tuz Basmak	
Yorgun Mayıs Kısrakları			Kaçış	
			Güz Sancısı	
			Emir Bey'in Kızları	
			Yorgun Mayıs Kısrakları	

KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU, Adalet, *Ölmeye Yatmak*, YKY, İst., 2001, 5. bas.
- AĞAOĞLU, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yay., İst., 1994, 3. bas.
- AKŞİN, Sina, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yay., İst, 1989
- ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasî Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ank., 2004,
- ARIT, Fikret, *Muhtar*, Varlık Yayınevi, İst., 1957
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Haz: Z. Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006
- ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Buteş Yay., İst., 1984
- ATEŞ, Nevin Yurdsever, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Derin Yay., İst., 1998
- AVŞAR, Abdülhamit, *Serbest Cumhuriyet Fırkası- Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü*, Kitabevi Yay., İst., 1998
- AYATA, Yunus, "Sepetçioğlu'nun 'Bugünkü Türkiye'sinde Çok Partili Hayata Geçiş", *Mustafa Necati Sepetçioğlu Armağanı*, (Editör: Hülya Argunşah), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank., 2007
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, Remzi Kitabevi, İst., 2007, 10. bas.
- _____, *İkinci Adam, C. I 1884-1938*, Remzi Kitabevi, İst., 2000, 9. bas.
- _____, *İkinci Adam, C. II 1938-1950*, 2. bas., Remzi Kitabevi, İst., 1968
- _____, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa II: 1908-1914*, Remzi Kitabevi, İst., 1970
- AYGEN, Reşat, Enis, *Ağlama Duvarı*, İnkılâp Kitabevi, İst., 1949
- _____, *Yolgeçen Hanı*, Cem Yay., İst., 1979, 2. bas.
- BAŞAR, Kürşat, *Başucumda Müzik*, Everest Yay., İst., 2007, 56. bas.
- BAYKURT, Fakir, *Yılanların Öcü*, Adam Yay., İst., 2001, 6. bas.
- _____, *Onuncu Köy*, Adam Yay., İst., 1999, 2. bas.

BİLA, Hikmet, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, Milliyet Yay., İst., 1987, 2. bas.

BİLBAŞAR, Kemal, *Ay Tutulduğu Gece*, Tekin Yayınevi, İst., 1970, 2. bas.

_____, *Yeşil Gölge*, May Yay., İst., 1970

BİRAND Mehmet Ali-DÜNDAR Can-ÇAPLI Bülent, *Demirkırat-Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitap, İst., 2007, 14. bas.

BUĞRA, Tarık, *Firavun İmanı*, Ötüken Yay., İst., 1993, 5. bas.

_____, *Dönemekte*, İletişim Yay., İst., 2008, 3. bas.

_____, *Yağmur Beklerken*, İletişim Yay., İst., 2005, 3. bas.

CUMALI, Necati, *Zeliş*, Cumhuriyet Kitapları, İst., 2001, 15.bas.

_____, *Yağmurlarla Topraklar*, Cumhuriyet Kitapları, İst., 2007, 7. bas.

_____, *Acı Tütün*, Cumhuriyet Kitapları, İst., 2007, 16. bas.

ÇELİK, S. Yalçın, “Yaraya Tuz Basmak Adlı Romanda Birey, Toplum, Kore Savaşı ve 27 Mayıs İhtilâli İzlekleri Bağlamında Özne-İktidar Çatışması”, *Attilâ İlhan Armağanı*, (Editör: Yakup Çelik) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank., 2006

ÇOKUM, Sevinç, *Karanlığa Direnen Yıldız*, Ötüken Yay., İst., 1999

DUVERGER, Maurice, *Siyasi Partiler*, (Çev: Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, Ank., 1974, 2. bas.

EMİNLER, M. Nuri, “Firavun İmanı”, *Türk Edebiyatı*, Mart/93

EMRENCE, Cem, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yay., İst., 2006

ENGİNÜN, İnci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yay., İst., 2008, 9. bas.

EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ank., 1990

FETHİ NACİ, *100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İst., 1981

_____, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, İş Bankası Yay., İst., 2008, 2. bas.

_____, “Serbest Fırka Karşısında İki Romancı: Kemal Tahir ve Tarık Buğra”, *Eleştiri Günlüğü*, 1986,

- GÜLCAN, Yılmaz, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, Alfa Yay., İst., 2001
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Kavak Yelleri*, İnkılâp Kitabevi, İst., 1986, 5. bas.
- ILGAZ, Rifat, *Karartma Geceleri*, Çınar Yay., İst., 2006, 16. bas.
- İLHAN, Attilâ, *Kurtlar Sofrası*, İş Bankası Yay., İst., 2002
- _____, *Bıçağın Ucu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst., 2005, 6. bas.
- _____, *Sırtlan Payı*, İş Bankası Yay., İst., 2005, 5. bas.
- _____, *Yaraya Tuz Basmak*, Bilgi Yayınevi, Ank., 1995, 3. bas.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İst., 1988
- KANTARCIOĞLU, Sevim, *Edebiyat Akımları-Platon'dan Derrida'ya*, Paradigma Yay., İst., 2009
- KAPLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2*, Dergâh Yay., İst., 1987
- KAPLAN, Ramazan, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, Akçağ Yay., Ank., 1997, 3. bas.
- KARAKOYUNLU, Yılmaz, *Salkım Hanımın Taneleri*, Doğan Kitap, İst., 2006, 16. bas.
- _____, *Üç Aliler Divanı*, Doğan Kitap, İst., 2006, 5. bas.
- _____, *Güz Sancısı*, Doğan Yay., İst., 2009, 7. bas.
- _____, *Yorgun Mayıs Kısrakları*, Doğan Kitap, İst., 2004, 4. bas.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, *Panorama*, İletişim Yay., İst., 2008, 5. bas.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yay., İst., 2010
- KAYA, İ. Güven, "Orhan Kemal'in Romanları I", *Varlık*, Haziran, 1979)
- KEFELİ, Emel, *Metinlerle Batı Edebiyatı Akımları*, 3F Yayınevi, İst., 2007
- KEKEÇ, Ahmet, "Darbeler ve Romanlar", *Hece, Türk Romanı Özel Sayısı*, Sayı: 65-66-67, Mayıs-Haziran-Temmuz 2002
- KEMAL TAHİR, *Bozkırdaki Çekirdek*, İthaki Yay., İst., 2005, 3. bas.
- _____, *Kurt Kanunu*, Tekin Yayınevi, İst., 2004, 9. bas.

- _____, *Yol Ayrımı*, Adam Yay., İst., 2001, 4. bas.
- _____, *Hür Şehrin İnsanları*, Tekin Yayınevi, İst., 1983, 2. bas.
- KİLİ, Suna-GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, *Türk Anayasa Metinleri*, İş Bankası Yay., Ank., 1985
- KİLİ, Suna, *Türk Devrim Tarihi III*, Cumhuriyet Yay., İst., 2000
- KOCAHANOĞLU, Osman Selim, *Atatürk'e Kurulan Pusu: İzmir Suikastının Perde Arkası*, Temel Yay., İst., 2003
- KOCAGÖZ, Samim, *Yılan Hikâyesi*, Yeditepe Yay., İst., 1954
- _____, *Bir Çift Öküz*, Ararat Yayınevi, İst., 1970
- _____, *İzmir'in İçinde*, Sinan Yay., İst., 1973
- KOÇ, Murat, *Türk Romanında İttihat ve Terakki (1908-2004)*, Temel Yay., İst., 2005
- KULİN, Ayşe, *Füreyâ*, Remzi Kitabevi, İst., 2000, 5. bas.
- _____, *Gece Sesleri*, Remzi Kitabevi, İst., 2008, 16. bas.
- KUTLU, Ayla, *Kaçış*, Bilgi Yay., Ankara, 2002, 3. bas.
- _____, *Bir Göçmen Kuştı O*, Bilgi Yayınevi, Ank., 2000, 5. bas.
- _____, *Emir Bey'in Kızları*, Bilgi Yayınevi, Ank., 2001, 4. bas.
- MORAN, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İletişim Yay., İst., 1997, 5. bas.
- _____, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Yayınevi, İst., 1988, 6. bas.
- NECATİGİL, Behçet, *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, Varlık Yay., İst., 2000, 5. bas.
- _____, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık Yay., İst., 1998, 17. bas.
- NESİN, Aziz, *Zübük*, Nesin Yayınevi, İst., 2009, 25. bas.
- ORHAN KEMAL, *Murtaza*, Everest Yay., İst., 2008, 17. bas.
- _____, *Hanımın Çiftliği*, Everest Yay., İst., 2008, 12. bas.
- _____, *Gurbet Kuşları*, Everest Yay., İst., 2009, 8. bas.

_____, *Üçkağıtçı*, Epsilon Yayıncılık, İst., 2006, 10. bas.

ÖKTE, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İst., (tarihsiz)

ÖNERTOY, Olcay, *Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü*, İş Bankası Kültür Yay., Ank., 1984

ÖZKIRIMLI, Atillâ, “1979’da Öykü ve Roman”, *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı*, İst., 1980

PAMUK, Orhan, *Cevdet Bey ve Oğulları*, İletişim Yay., İst., 2000, 14. bas.

PEKTAŞ, Şerafettin, *Millî Şef Döneminde (1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi*, Fırat Yay., İst., 2003

SEPETÇİOĞLU, M. Necati, *Cevahir ile Sadık Çavuş’un Buğday Kamyonu*, İrfan Yayıncılık, İst., 2008, 14. bas.

_____, *Karanlıkta Mum Işığı*, İrfan Yayıncılık, İst., 2004, 8. bas.

_____, *Güneşin Dört Köşesi*, İrfan Yayıncılık, İst., 2006, 8. bas.

SEYDA, Mehmet, *Yanartaş*, Ararat Yayınevi, İst., 1970

SOLOK, Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 3 Cumhuriyet Dönemi (1923-1959)*, İnkılâp Kitabevi, İst., 1999, 3. bas.

SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk’ten Hatıralar*, YKY, İst., 1973

SU, Hüseyin, “Adalardan Bir Roman Kıtası Panorama”, *Hece, Türk Romanı Özel Sayısı*, Sayı: 65-66-67, Mayıs-Haziran-Temmuz 2002

Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, YKY, İst., 2001, 2 C.

TİMUR, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ank., 2003, 3. bas.

_____, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İmge Kitabevi, Ank., 2002, 2. bas.

_____, *Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946*, Doğan Yay., Ank., 1971

TOPRAK, Ömer Faruk, *Tuz ve Ekmek*, Cem Yayınevi, İst., 1990

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasî Partiler (1859-1952)*, Arba Yay., İst., 1995

_____, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İst., 2003, 2. bas.

TUNCAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yay., Ank., 1981

TÜRKALİ, Vedat, *Bir Gün Tek Başına*, Cem Yay., İst., 1977, 4. bas.

TÜRKEŞ, A. Ömer, “Darbeler; Sözün Bittiği Zamanlar...”, *Hece, Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı*, 90-91-92, Haziran-Temmuz-Ağustos 2004

UĞURLU, Alev Sınar, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, Dergâh Yay., İst., 2003

YALÇIN, Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1920-1946)*, Akçağ Yay., Ankara, 2002, 5. bas.

_____, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı (1946-2000)*, Akçağ Yay., Ankara, 2003

YAVUZ, Hilmi, “Murtaza ve Ödev Ahlâkı”, *Yeni Ufuklar*, Temmuz 1970.

YEŞİL, Ahmet, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ank., 2002

YETKİN, Çetin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983

_____, *Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İst., 1997, 2. bas.

UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yay., İst., 1999, 2. bas.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924,1925)*, İletişim Yay., İst., 2007, 2. bas.

ÖZGEÇMİŞ

1970 yılında İzmir-Ödemiş'te doğdu. İlköğrenimini Manisa-Alaşehir, orta ve lise öğrenimini Balıkesir-Burhaniye'de tamamladı. 1987'de girdiği Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü'nden 1991'de mezun oldu. 1991-1995 yılları arasında İstanbul-Kartal Medine Tayfur Sökmen İlköğretim Okulu'nda Türkçe Öğretmeni olarak görev yaptı. 1995'te Kocaeli Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü'ne Okutman olarak girdi. 1996 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans eğitimini, 2000 yılında "Millî Mecmua, İnceleme-Metinler" adlı tez çalışması ile tamamladı. Aynı yıl Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne Öğretim Görevlisi olarak atandı. 2006'da Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı. Halen Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır.